

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BÖLÜMÜ

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ARZ ŞOKLARI
VE MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ**

DOKTORA TEZİ

İpek CEBECİ

2502060146

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Hakan ONGAN

İSTANBUL 2010

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz İKTİSAT Anabilim Dalı'nda 2502060146 numaralı İPEK CEBECİ'nin hazırladığı “KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ARZ ŞOKLARI VE MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ” konulu YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 35.Maddesi 15.12.2010 ÇARŞAMBA günü saat: 14.30'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ~~...kabul edilmiştir...~~ ne* **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUCULUĞU**yla karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
PROF.DR.KAYA ARDIÇ	Kabul	
PROF.DR.TARGAN ÜNAL	Kabul	
DOÇ.DR.HAKAN ONGAN	Kabul	
DOÇ.DR.UFUK BAKKAL	Kabul	
DOÇ.DR.SERDAR ONGAN	Kabul	

İPEK CEBECİ

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ARZ ŞOKLARI VE MAKRO
EKONOMİK ETKİLERİ**

ÖZ

Küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte makro ekonomik anlamda önemli değişimler gözlenmeye başlanmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin iktisadi yapıları kimi zaman talep kaynaklı dalgalanmalar nedeniyle kimi zaman da arz cephesi kaynaklı olarak değişime uğramıştır. 1970'li yıllara kadar daha çok etkili olan talep kaynaklı iktisadi şokların yerini, 1970 sonrası arz şokları almıştır. Bu çalışmada, maliyet artışlarının yarattığı arz şokları ve bunların ülke ekonomilerinde meydana getirdiği makro ekonomik etkiler incelenmiştir. Türkiye için oluşturduğumuz probit model yardımıyla arz şoklarının hangi makro değişkenleri ne şekilde etkilediği amprik olarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

İPEK CEBECİ

**SUPPLY-SIDE SHOCKS AND ITS MACROECONOMIC EFFECTS
IN THE GLOBALIZATION PROCESS**

ABSTRACT

By the acceleration of the globalization process, significant changes in macroeconomic sense began to be observed. The economic structures of developed and developing country economies had changed sometimes by the cause of demand-side fluctuations or sometimes by the cause of supply-side fluctuations. Until the 1970s, the demand side had been more effective on economic shocks, but after 1970s supply side shocks mostly experienced. In this study, supply-sided shocks that created by the increases of costs and their affects on macro economies of countries been studied. By the help of probit model that was formed for Turkey, I tried to determine how supply shocks effects the macro variables empirically.

ÖNSÖZ

Küreselleşme süreciyle hızlanan ülkeleri ekonomik performansları, zaman zaman kimi ani şoklarla sekteye uğramıştır. Günümüzde de bu şoklar halen dünya ekonomilerini etkilemektedir. 1970’li yıllarda özellikle petrol fiyat artışları ile birlikte yaşanan arz cephesi kaynaklı şoklar ülkelerin çıktı düzeylerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu çalışmanın amacı küreselleşme süreciyle birlikte artan maliyet itişli şokların yani arz şoklarının detaylı olarak literatür çerçevesinde incelenerek, şokların ülkelerin makro ekonomik değişkenlerini nasıl etkilediğini incelemektir. Bu kapsamda Türkiye özelinde probit model kurularak şokların makro değişkenleri ne şekilde etkiledikleri analiz edilmiştir.

Çalışmada ülkemizde tutulan özellikle ekonomik göstergelere dair derlenen istatistiki verilerin düzensizliği, hesaplama tekniklerindeki sürekli değişimler, kurumlar arası istatistiki verilerin birliğinin sağlanamamış olması gibi nedenlerden ekonometrik model kurulumunda sıkıntı yaşanmıştır.

Çalışmam boyunca gerek yönlendirmeleriyle, gerek olumlu eleştiri ve müdahaleleriyle yardımlarını esirgemeyen danışmanım Doç.Dr. Hakan Ongan Hocam’a, oluşturdukları ilmi araştırma ortamıyla iştihakımı pekiştiren Prof. Dr. Targan Ünal, Prof. Dr. Kaya Ardıç ve diğer İstanbul Üniversitesi İktisat bölümü hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı iletir, desteklerini hep yanımda hissettiğim aileme ve sevgili eşim Haluk Cebeci’ye şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ (ABSTRACT)	i
ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
TABLO LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
GRAFİK LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: KÜRESELLEŞME KAVRAMI, BOYUTLARI VE SONUÇLARI ..4	
1.1 KÜRESELLEŞME KAVRAMI.....4	
1.1.1 Küreselleşme Yaklaşımları	12
1.1.1.1 Aşırı Küreselleşmeciler (Hyperglobalist)	13
1.1.1.2 Küreselleşme Kuşkucuları (Skeptical).....	15
1.1.1.3 Dönüşümsel Yaklaşım (Transformationalist).....	17
1.1.2 Küreselleşmenin Tarihçesi.....	20
1.1.2.1 Kuşkucu Yaklaşımın Tarihsel Değerlendirmesi	21
1.1.2.2 Aşırı Küreselleşmecilerin Tarihsel Değerlendirmesi	25
1.1.2.3 Dönüşümsel Yaklaşımın Tarihsel Değerlendirmesi	27
1.1.3 Küreselleşmeyi Hızlandıran Anahtar Faktörler	29
1.1.3.1 Teknolojik Gelişmeler	29
1.1.3.2 Sosyokültürel Gelişmeler.....	32
1.1.3.3 Politik Gelişmeler	36
1.1.3.4 Ekonomik Gelişmeler	37
1.1.3.4.1 Dış Ticaretin Serbestleşmesi	40
1.1.3.4.2 Sermaye Hareketlerinin Serbestleşmesi	42

1.2 KÜRESELLEŞMENİN BOYUTLARI.....	46
1.2.1 Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu	46
1.2.1.1 Üretimin Küreselleşmesi.....	49
1.2.1.1.1 Çok Uluslu Şirketler	52
1.2.1.1.2 Uluslararası Ticaret	55
1.2.1.2 Finans Sektörünün Küreselleşmesi.....	61
1.2.1.2.1 Doğrudan (Dolaysız) Yabancı Sermaye Yatırımları	63
1.2.1.2.2 Portföy Yatırımları	67
1.2.1.2.3 Diğer Yatırımlar	69
1.2.2 Küreselleşmenin Siyasi Boyutu	73
1.2.3 Küreselleşmenin Teknolojik Boyutu	77
1.2.4 Küreselleşmenin Çevresel Boyutu.....	79
1.2.5 Küreselleşmenin Kültürel Boyutu	82
1.3 KÜRESELLEŞMENİN SONUÇLARI.....	86
1.3.1 Küreselleşmenin Avantajları.....	86
1.3.1.1 Bilgi Teknolojileri ve Bilgi Toplumu	87
1.3.1.2 Küresel Rekabet Avantajı	87
1.3.1.3 Sosyal ve Kültürel Avantajlar	88
1.3.2 Küreselleşmenin Dezavantajları	89
1.3.2.1 Gelir Dağılımına Etkisi	90
1.3.2.2 Ekonomik Krizler Üzerine Etkileri	94
1.3.2.2.1 Kısa Vadeli Parasal Sermaye ve Mali Krizler	95
1.3.2.2.2 Faiz Arbitrajı ve Mali Krizler.....	97
1.3.2.2.3 Spekülatif Fon Akımları ve Mali Krizler	101
1.3.2.2.4 Kara Para Aklaması ve Mali Krizler	104
1.3.2.3 Ulus-Devlet Üzerine Etkileri	105
1.3.2.4 Sosyal Kalkınma Üzerine Etkileri	106

İKİNCİ BÖLÜM: İKTİSAT TEORİSİNDE KONJONKTÜREL DALGALANMALAR

.....	108
2.1 İKTİSAT TEORİSİNDE ŞOK KAVRAMI.....	108
2.1.1 Konjonktürel Dalgalanmalar.....	110
2.1.2 Konjonktürel Dalgalanmaların Çeşitleri.....	116
2.1.2.1 Devresel Dalgalanmalar.....	116
2.1.2.2 Mevsimlik Dalgalanmalar.....	117
2.1.2.3 Tesadüfi Dalgalanmalar.....	119
2.1.2.4 Trend.....	120
2.1.2.5 Kısmi Dalgalanmalar.....	121
2.1.2.6 Zaman Boyutu Açısından Dalgalanma Çeşitleri.....	121
2.1.3 Konjonktür Dalgalanmalarının Özellikleri.....	124
2.1.4 Konjonktür Göstergeleri.....	129
2.1.4.1 Ekonomik Konjonktür Göstergeleri.....	129
2.1.4.1.1 Öncü Göstergeler.....	131
2.1.4.1.2 Takipçi Göstergeler.....	132
2.1.4.1.3 Eşanlı Göstergeler.....	133
2.1.4.2 Sosyal Konjonktür Göstergeleri.....	137
2.1.5 Konjonktür Dalgalanmalarının Sebepleri.....	137
2.2 KONJONKTÜREL DALGALANMALARIN AÇIKLANMASINDA KULLANILAN MODELLER.....	138
2.2.1 Toplam Arz-Talep Modeli.....	138
2.2.1.1 Arz Şokları.....	138
2.2.1.1.1 Negatif Arz Şokları.....	140
2.2.1.1.2 Pozitif Arz Şokları.....	142
2.2.1.2 Talep Şokları.....	143
2.2.1.2.1 Pozitif Talep Şokları.....	144
2.2.1.2.2 Negatif Talep Şokları.....	144

2.2.2 IS-LM Modeli	145
2.2.2.1 Mal Piyasası IS Eğrisi	146
2.2.2.2 Para Piyasası LM Eğrisi	150
2.2.2.3 IS-LM Modelinde Denge.....	151
2.3 KONJONKTÜREL DALGALANMALARIN AÇIKLANMASINDA KULLANILAN GELENEKSEL TEORİLER.....	153
2.3.1 İklmsel Teoriler	156
2.3.2 Eksik Tüketim Teorileri.....	159
2.3.2.1 Geleneksel Eksik Tüketim Teorileri.....	160
2.3.2.2 Marksist Eksik Tüketim Teorisi	164
2.3.3 Aşırı Üretim Teorileri	165
2.3.4 Psikolojik Teoriler	165
2.3.5 Teknolojik Yenilikler ve Girişimcilerin Rolü Üzerinde Duran Yaklaşımlar	165
2.3.5.1 Schumpeter'in Yaklaşımı.....	166
2.3.5.2 Veblen'in Yaklaşımı	168
2.3.5.2.1 Veblen'in Gösteriş Tüketimi.....	169
2.3.5.2.2 Veblen ve Konjonktürel Dalgalanma.....	171
2.3.5.3 Hayek'in Parasal Denge Yaklaşımı.....	172
2.3.5.3.1 Avusturya Ekolü	172
2.3.5.3.2 Miktar Teorisinin Reddi ve Paranın Yanlılığı.....	174
2.3.5.3.3 Hayek ve Konjonktürel Dalgalanma.....	175
2.3.6 İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Genel Konjonktür Politikaları.....	178
2.4 KONJONKTÜREL DALGALANMALARIN AÇIKLANMASINDA KULLANILAN MODERN TEORİLER.....	180
2.4.1 Keynes'çi Konjonktür Teorisi	181
2.4.1.1 Envanter Yatırımları ve Konjonktürel Dalgalanmalar	183
2.4.1.2 Çarpan Hızlandıran Modeli	184
2.4.1.3 Keynesyen Teoride Durgunluk ve Genişleme	187

2.4.1.4 Keynesyen Teoride Makroekonomik İstikrar	188
2.4.1.5 Keynesyen Modelde Arz Şokları	193
2.4.2 Monetarist Konjonktür Teorisi	195
2.4.2.1 Monetarist Teoride Ekonomik Durgunluk	198
2.4.2.2 Monetarist Teoride Ekonomik Gelişme	199
2.4.3 Yeni Klasik Konjonktür Teorisi.....	200
2.4.3.1 Eksik Bilgi Teorisi	204
2.4.3.2 Reel Konjonktür Teorisi	213
2.4.3.2.1 Reel Konjonktür Modelinin Özellikleri	214
2.4.3.2.2 Reel Konjonktür Teorisinde Uyarım ve Yayılma Mekanizması.	216
2.4.3.2.3 Reel Konjonktür Modellerinin Temel Yapısı	218
2.4.3.2.4 Reel Konjonktür Modelinde Teknoloji Şokunun Etkileri	222
2.4.3.2.5 Reel Konjonktür Teorisinde Durgunluk	227
2.4.3.2.6 Kalibrasyon	228
2.4.3.2.7 Reel Konjonktür Teorisinde Makro Ekonomik Politikalar	229
2.4.3.2.7.1 RKM’inde Para Politikası	230
2.4.3.2.7.2 RKM’inde Maliye Politikası	231
2.4.3.2.8 Reel Konjonktür Teorisine Yöneltilen Eleştiriler	232
2.4.3.3 Sektörel Değişim Teorisi	234
2.4.4 Yeni Keynesyen Konjonktür Teorisi	237
2.4.4.1 Yeni Keynesyen Ekolün Genel Çerçevesi	238
2.4.4.1.1 Yeni Keynesyen Ekolde Fiyat Yapışkanlıkları	241
2.4.4.1.2 Sözleşmeler ve Ücretler.....	249
2.4.4.1.2.1 Zımni Sözleşmeler ve Görünmez Tokalaşma	250
2.4.4.1.2.2 İçeridekiler Dışarıdakiler Modeli	251
2.4.4.1.2.3 Etkin Ücret Modeli.....	252
2.4.4.1.3 Eksik Rekabet ve Piyasa Başarısızlıkları	257

2.4.4.1.3.1 Yoğun Piyasa Dışsallıkları	257
2.4.4.1.3.2 Alıcı Piyasaları	258
2.4.4.1.3.3 Girdi-Çıktı Tablosu ve Fiyatların Yapışkanlığı	258
2.4.4.1.3.4 Mark-Up Fiyatlama	259
2.4.4.1.4 Eşgüdümde Başarısızlıklar	260
2.4.4.1.4.1 Mal Piyasasında Durum	260
2.4.4.1.4.2 Finans Piyasalarında Durum	261
2.4.4.2 Yeni Keynesyen Teoride Konjonktürel Dalgalanmalar	261
2.4.4.3 YKT’de Konjonktürel Dalgalanmalara Yönelik Politikalar	265
2.4.5 Politik Konjonktür Teorileri.....	266
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ARZ ŞOKLARI VE GELİŞİMİ; DATA, METODOLOJİ VE TREND ANALİZİ	275
3.1 KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ARZ ŞOKLARI VE GELİŞİMİ	275
3.1.1 Enerji Şokları	275
3.1.1.1 Petrol Fiyatları	287
3.1.1.2 Dünya Ekonomisini Sarsan Petrol Şokları	294
3.1.1.3 Petrol Fiyat Şoklarının Ülke Ekonomilerine Yönelik Etkileri	298
3.1.1.3.1 Petrol İthal Eden Ülke Ekonomilerine Yönelik Etkiler	302
3.1.1.3.2 Petrol İhraç Eden Ülke Ekonomilerine Yönelik Etkiler.....	305
3.1.1.4 PF ve Ekonomik Faaliyetler Arasındaki Simetrik ve Asimetrik İlişkiler .	306
3.1.1.4.1 PF ve Ekonomik Faaliyetler Arasındaki Simetrik İlişki	317
3.1.1.4.2 PF ve Ekonomik Faaliyetler Arasındaki Asimetrik İlişki	326
3.1.1.5 Türkiye Enerji Piyasası	330
3.1.1.5.1 Türkiye Birincil Enerji Üretimi.....	331
3.1.1.5.2 Türkiye’nin Enerji Tüketimi ve Petrolün Konumu	335
3.1.2 Diğer Emtia Şokları	340
3.1.2.1 Altın Fiyatları Trend Analizi	340

3.1.2.2 Bakır Fiyatları Trend Analizi	351
3.1.2.3 Alüminyum Fiyatları Trend Analizi	356
3.1.2.4 Demir-Çelik Emtiası Fiyat Trend Analizi	357
3.1.3 Döviz Kurlarının Değişiminden Kaynaklanan Şokları	361
3.1.3.1 Döviz Kuru Geçiş Etkisi	365
3.1.3.2 Döviz Kuru Geçiş Etkisinin İşleyiş Süreci	366
3.1.3.3 Döviz Kuru Değişiminin Gelişmekte Olan Ülkelere Geçışı	369
3.2 ŞOKLARI İNCELEMEDE KULLANILAN NİTEL TERCİH MODELLERİ	371
3.2.1 Logit Model ve Formülasyonu	372
3.2.2 Probit Model ve Formülasyonu	374
3.2.2.1 Probit Modeli Tahmin Yöntemleri	380
3.2.2.2 Uyum İyiliği Ölçüsü	382
3.3 PROBİT MODEL UYGULAMA VE BULGULAR.....	383
3.3.1 Uygulamanın Amacı	385
3.3.2 Veri ve Yöntem	385
3.3.3 Uygulama ve Bulgular	388
SONUÇ	391
KAYNAKÇA	394

TABLO LİSTESİ

Tablo (1.1) Küreselleşmenin Kavramsallaştırılması: 3 Eğilim	19
Tablo (1.2) Modern Küreselleşmenin Göstergeleri	28
Tablo (1.3) Küreselleşmenin Dönüm Noktaları	35
Tablo (1.4) Çok Uluslu Şirketlerle Ülke Gelirlerinin Karşılaştırılması	55
Tablo (1.5) Bölge ve Seçilmiş Ekonomilere Göre Dünya Emtia İhracatı	59
Tablo (1.6) Bölge ve Seçilmiş Ekonomilere Göre Dünya Emtia İthalatı	60
Tablo (1.7) Dolaysız Yatırımların Dünya Stok ve Akım Değerleri	66
Tablo (1.8) Finansal Araçlara Göre Sermaye Hareketleri	71
Tablo (2.1) Temel Makroekonomik Değişkenlerin Konjonktürel Hareketleri.....	136
Tablo (3.1) Dünya Birincil Enerji Üretiminde Enerji Kaynaklarının % Payları	277
Tablo (3.2) Dünyadaki İspatlanmış Ham Petrol Rezervlerinin Bölgesel Dağılımı	280
Tablo (3.3) Dünyadaki Ham Petrol Üretiminin Bölgesel Dağılımı.....	283
Tablo (3.4) 1983-2008 Günlük Dünya Petrol Üretiminde OPEC'in Ağırlığı	285
Tablo (3.5) Dünya'daki Bölgesel Birincil Enerji Kaynak Tüketim Miktarları	286
Tablo (3.6) Nominal Ham Petrol Fiyatları	288
Tablo (3.7) Türkiye'nin Birincil Enerji Üretimi	332
Tablo (3.8) 1999-2008 Yılları Türkiye Birincil Enerji Üretimi	333
Tablo (3.9) Türkiye'nin Birincil Enerji Tüketimi	337
Tablo (3.10) Türkiye'nin Dünyadaki Birincil Enerji Tüketim Değeri Karşılaştırma	338
Tablo (3.11) 2002-2009 Tahmini Dünya Altın Arz Miktarı	341
Tablo (3.12) Türkiye Altın Ağırlıklı Ortalama Fiyatları	350
Tablo (3.13) Emtia Fiyat Verisi	360
Tablo (3.14) Probit Model Tahminleri	389
Tablo (3.15) Stata Marjinal Etkiler	390

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil (2.1) Konjonktür Devresi	113
Şekil (2.2) Konjonktürel Dalgalanmalar	114
Şekil (2.3) Dalgalanma Türleri	120
Şekil (2.4) Dalgalanmalarda Şiddet Farklılıkları	126
Şekil (2.5) Dalgalanmalarda Şiddet ve Zaman Farklılıkları	127
Şekil (2.6) X ve Y'nin Zaman Serisi Davranışları	128
Şekil (2.7) Trendden Sapma	129
Şekil (2.8) Negatif Arz Şoku	141
Şekil (2.9) Pozitif Arz Şoku	142
Şekil (2.10) Pozitif Talep Şoku	144
Şekil (2.11) Negatif Talep Şoku	145
Şekil (2.12) Yatırım Talebi Fonksiyonu	148
Şekil (2.13) IS Eğrisi	149
Şekil (2.14) LM Eğrisi	151
Şekil (2.15) IS-LM Dengesi	151
Şekil (2.16) Paranın Üretim Yapısını Etkilemesi.....	176
Şekil (2.17) Keynes'çi Modelde Durgunluk	187
Şekil (2.18) Keynes'çi Modelde Ekonomik Canlanma	188
Şekil (2.19) Keynesyen Modelde Ekonomik İstikrar Politikaları.....	189
Şekil (2.20) Devre Karşıtı Maliye Politikalarının İşleyişi	191
Şekil (2.21) Petrol Fiyat Şokunun Keynes'çi Analizi.....	194
Şekil (2.22) Monetarist Modelde Durgunluk.....	199
Şekil (2.23) Monetarist Modelde Ekonomik Canlanma	200
Şekil (2.24) Yeni Klasik Ekolde Toplam Arz-Toplam Talep Analizi	203

Şekil (2.25) Yeni Klasik Kısa ve Uzun Dönem Toplam Arz Eğrileri	208
Şekil (2.26) Para Arzında Beklenmeyen Değişim	210
Şekil (2.27) Para Arzında Beklenen Değişim	211
Şekil (2.28) Reel Konjonktür Teorisinde Ekonominin Daralması.....	217
Şekil (2.29) Reel Konjonktür Modelinde Teknoloji Şokunun Çıktı ve İstihdama Etkisi	223
Şekil (2.30) Teknoloji Şokunun Etkisi.....	225
Şekil (2.31) Reel Konjonktür Modelinde Kalıcı ve Geçici Teknoloji Şoklarının Etkileri	226
Şekil (2.32) Reel Konjonktür Teorisinde Durgunluk	227
Şekil (2.33) Menü Maliyetleri.....	245
Şekil (2.34) Etkin Ücret	255
Şekil (2.35) Bankaların Beklenen Getirisi	262
Şekil (2.36) Kredi Piyasasında Kaynak Dağılımı	263
Şekil (2.37) Denge ve Kredi Tayınlaması.....	264
Şekil (3.1) Döviz Kuru Geçiş Etkisinin Ulusal Fiyatlara Etkisi	367
Şekil (3.2) Enflasyonu Belirleyen Faktörler	368

GRAFİK LİSTESİ

Grafik (1.1) 1948-2010 Yılları Arası Dünya İhracat ve İthalatı	56
Grafik (1.2) 1979-2010 Yılları Arasında Dünya Toplam İhracat ve İthalat Hacmi	57
Grafik (3.1) Dünya Birincil Enerji Üretiminde Enerji Üretiminin Yüzde Paylarının Grafik Olarak Gösterimi.....	277
Grafik (3.2) 1983 ve 2008 Yılı Dünya Ham Petrol Rezervlerinin Bölgesel Dağılım Karşılaştırması.....	282
Grafik (3.3) OPEC ve OPEC Dışı Ülkeler Arasında 2008 Dünya Bölgesel Ham Petrol Rezervlerinin Dağılımı.....	282
Grafik (3.4) Dünyadaki Ham Petrol Üretiminin Bölgesel Dağılımının 1983-2008 Karşılaştırması.....	284
Grafik (3.5) Dünyada Ham Petrol Üretiminin 1983-2008 Yılları Arası Seyri.....	284
Grafik (3.6) Nominal Ham Petrol Fiyatları.....	289
Grafik (3.7) Türkiye'nin Birincil Enerji Tüketiminin Grafik Gösterimi	339
Grafik (3.8) Dünya Altın Rezervleri.....	341
Grafik (3.9) 2002-2009 Tahmini Dünya Altın Talep Miktarı	342
Grafik (3.10) Altın Fiyatları.....	348
Grafik (3.11) Türkiye Altın Ağırlıklı Ortalama Fiyatları.....	351
Grafik (3.12) 1969-2009 Yılları Arası Bakır Emtiası Fiyat Seyri	354
Grafik (3.13) Bakır Fiyatları	355
Grafik (3.14) Alüminyum Fiyatları.....	357
Grafik (3.15) Dünya Ham Çelik Üretimi 1970-2010	358
Grafik (3.16) Demir Cevher Fiyatları	359

KISALTMALAR

- AB:** Avrupa Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
ADF: Genişletilmiş Dickey Fuller
APEC: Asya Pasifik Ekonomik Birliği
ARGE: Araştırma Geliştirme
BGW: Bernanke, Gertler ve Watson
DTM: Dünya Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü
DPT: Devlet Planlama Teşkilatı
DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü
EVDS: Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
FBE: Finansal Baskı Endeksi
GATT: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Antlaşması
GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla
IEA: Uluslararası Enerji Ajansı
IMF: Uluslararası Para Fonu
IPE: Uluslararası Petrol Değişimi
LME: Londra Metal Endeksi
MAI: Çok Taraflı Yatırım Antlaşması
NAFTA: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması
NATO: Kuzey Atlantik İttifakı
NBER: Milli Ekonomik Araştırma Bürosu
OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Organizasyonu
OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
OAPEC: Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Teşkilatı
ÖİK: Özel İhtisas Komisyonu
PF: Petrol Fiyatı
RKM: Reel Konjonktür Modeli
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCMB: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

TUFE: Tüketici Fiyat Endeksi

UNICEF: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu

UNICTAD: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

US: Amerika

ÜFE: Üretici Fiyat Endeksi

WMO: Dünya Meteoroloji Örgütü

WTO: Dünya Ticaret Örgütü

WSA: Dünya Çelik Derneği

VAR: Vektör Otoregresif Model

VECM: Vektör Hata Düzeltme Yöntemi

VOC: Hollandalı Birleşik Doğu Endüstri Şirketi

YKT: Yeni Keynesyen Teori

GİRİŞ

Doktora tez çalışmamda küreselleşme sürecinde yaşanan arz şokları ve bunların makro ekonomik etkileri incelenmektedir.

Küreselleşme kavramı özellikle 1980 yılı itibariyle çok tartışılan bir konu haline gelmiştir. Sosyal, ekonomik ve siyasi boyuttaki tüm olayların açıklanmasında küreselleşme sürecine değinilmekte, yaşanan gelişmeler bu kapsamda değerlendirilmektedir. Küreselleşmenin farklı boyutlarının varlığı kavramın tanımlanmasında da farklılıklara neden olmaktadır. Farklı boyutları bulunan ve bu boyutlar arasında karşılıklı etkileşimin varolduğu düzenli bir işleyişi ifade eden küreselleşme kavramını çalışmamda bütünsel bir yaklaşım içerisinde ve fakat daha çok ekonomik boyutu ile değerlendirilmiştir.

Ekonomide liberalizasyon sürecinin hız kazanmasıyla birlikte ekonomik küreselleşme kavramı vurgulanmaya başlamıştır. Ekonomik küreselleşme, genel olarak ülke ekonomilerinin dünya ekonomisiyle entegrasyonu, dünyanın tek bir pazarda bütünleşmesini ifade eder. Bir diğer ifade ile ülkeler arasında mal, sermaye ve emek mobilitesinin artması sonucu ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin yaygınlaşması ve ülkelerin birbirlerine yakınlaşması demektir. Ekonomik küreselleşme sürecinde, mal ve hizmetler ve uluslararası sermaye hareketleri ile ilgili sınırlar ötesi işlemler çeşitlenerek artmaktadır. Teknolojik ilerlemeler, bilgiye ulaşmanın kolaylaşması, ulaşım imkânlarının artması ve uluslararası kuruluşların çabaları ile dünya ekonomisinde sağlanan liberalleşme hareketleri ekonomik gelişmelere ortam hazırlamıştır. Küreselleşme süreci halen devam etmekte olup henüz bu sürece tam anlamı ile dahil olamamış pek çok gelişmemiş ülke de mevcuttur. Küreselleşme, toplumlara bir taraftan yeni olanaklar sunarken, bir diğer taraftan eşitsizliklere ve sorunlara neden olmaktadır. 1980’li yıllarda hız kazanmaya başlayan küreselleşme süreciyle, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin dünya üretiminden aldıkları

paylar arasındaki farklar artmıştır. Küreselleşmenin kurallarını belirleyen ekonomik güce sahip olan ülkelerken kuralları belirlemede etkisi olmayan yoksul ülkelerin kurallara uyum sağlamak ve paylarına düşeni kabul etmek dışında pek fazla bir şey yapamadıklarını görüyoruz. Kural koyma olgusunun küreselleşmemesi ekonomileri krizlere daha açık hale getirmekte hatta krizlerin şiddetini arttırmaktadır. Bir ülkede veya bölgede yaşanan ekonomik kriz, kısa bir süre içerisinde diğer ekonomileri etkileyebilmektedir ve bu şekilde krizler küresel bir boyut kazanmaktadır. Mali piyasaların büyük ölçüde bütünleşmesi, herhangi bir ülkenin mali piyasasında oluşan istikrarsızlığı, uluslararası mali piyasalara yansıtabilmesine neden olmaktadır ve bu da küresel ekonomik krizlere yol açabilmektedir. Doğu Asya ve Rusya krizlerinin diğer ülkelere yayılması, bu olgunun önemi ve riskleri göstermesi açısından önemlidir. 1994-95 Meksika, 1997-98 Güney Doğu Asya ülkeleri ve Rusya tecrübeleri ve 2001 küresel kriz göstermiştir ki, bir ekonomik krizle karşı karşıya kalındığında kısa vadeli fonlar hızlı bir biçimde ülkeden çıkmak istemekte ve bu da ekonomik krizi tamamen derinleştirmektedir. Küreselleşme süreci tam bir Laisses-faire' e bizi ulaştıramayacağı gibi teknolojiye ve diğer pek çok alanda bu kadar ilerlemeden sonra kapalı bir ekonomiye dönülmesi de söz konusu olamaz. Önemli olan küreselleşme için optimal bir noktanın (optimal müdahale ve korumacılık düzeyinin) tespit edilmesidir. Bütün bu ifade edilenler kapsamında çalışmamın ilk bölümünde küreselleşme kavramının tanımı, küreselleşmeyi etkileyen unsurlar, tarihsel süreç, küreselleşmenin boyutları ve küreselleşmenin sonuçları detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

Çalışmamın ikinci bölümünde konjonktürel dalgalanmalar, konjonktürel dalgalanma şekilleri, konjonktürel dalgalanmaların özellikleri, konjonktürel dalgalanma göstergeleri, konjonktürel dalgalanma sebepleri, konjonktürel dalgalanmaların açıklanmasında kullanılan modeller, konjonktür dalgalanmalarının açıklanmasında kullanılan teoriler, ekoller bazında ikinci dünya savaşı sonrasındaki genel teori yaklaşımları ve politikaları detaylı incelenmiştir. Özellikle arz ve talep şoklarının tanımları bu bölümde yapılarak birbirleri arasındaki farklılara değinilmiş, arz şoklarına yönelik literatür incelenmiştir.

1930’lardan 1960’ların sonuna kadar, hasıla ve fiyatlardaki değişmelere genellikle toplam talep eğrisindeki kaymalar yani talep yönlü politikalardaki değişimlerin veya şokların yol açtığı kabul edilmiştir. Ancak 1970’li yıllara gelindiğinde arz şokları makro ekonominin önemli bir konusu olmuştur. Arz şoku, toplam arz eğrisindeki kayma ile ortaya çıkan değişimleri ifade eder. Arz şokları üretim maliyetlerinde önemli değişmelere belirir. Özellikle 1970-1980 yılları arazında yaşanan petrol fiyatlarındaki ani yükselişlerle literatüre girmiştir. Petrol fiyatlarında bu ani artış üretim maliyetlerini önemli ölçüde arttırmış ve bunun sonucunda fiyatlar genel düzeyinde yükselişler gözlenmiştir. Toplam arzda değişmeye yol açan petrol ve diğer hammadde fiyatlarının değişmesi gibi etkiler arz şoku olarak tanımlanır. Tüketim, yatırım ve net ihracat gibi herhangi bir harcama kaleminde beklenmedik değişmelere yol açan savaşlar, politik krizler gibi etkenlerle ortaya çıkan krizlere ise talep şokudur.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde küreselleşme sürecinde arz şokları ve gelişmi incelenmiş, kriz ve makro değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik bir amprik uygulamaya yer verilmiştir. Özellikle petrol, metal, demir çelik, bakır vb. pek çok emtia fiyatlarındaki değişimler gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin ekonomik performanslarını etkileyerek küreselleşme sürecinde arz şokları yaratmışlardır. Benzer şekilde döviz kuru değişimleri de maliyet artışı yaratarak arz şoku etkisi yaratabilmektedir. Bu konularda üçüncü bölümde yer almaktadır. Üçüncü bölümdeki amprik uygulamamızda probit model kullanılarak finansal krizlerin gerçekleştiği 1988:Q1-2009Q4 dönemi için ele alınan reel döviz kuru endeksi, endüstriyel üretim endeksi, TUFİ, faiz oranları, işsizlik oranları, ithalat, gayri safi milli hasıla bağımsız değişkenlerin krizleri açıklayıp açıklamadığı yani anlamlılıkları incelenmiştir. Ayrıca değişkenlere dair marjinal etkiler hesaplanarak bu etkilenmenin derecesi de incelenmiştir. Verilerin analizinde E-views (3.1 versiyonu) ve Stata (8.0 versiyonu) paket programları kullanılarak tahmin sonuçları 0.05 anlamlılık seviyesine göre yorumlanmıştır.

1.BÖLÜM: KÜRESELLEŞME KAVRAMI, BOYUTLARI VE SONUÇLARI

Çalışmamızın bu bölümünde küreselleşme kavramı, küreselleşme yaklaşımları, küreselleşme sürecini hızlandıran anahtar faktörler, küreselleşmenin boyutları ve küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği olumlu ve olumsuz sonuçlar genel hatları ile ele alınarak incelenecektir.

1.1 KÜRESELLEŞME KAVRAMI

Küreselleşme kavramı, eski bir süreci tarif eden yeni bir ifadedir. Küresel ekonomik bütünleşmenin başlangıcı aslında beş yüz yıl öncesine, Avrupa sömürgecilik dönemine dayanır. Ancak bu süreç son çeyrek yüzyılda teknoloji ve iletişim sistemlerindeki gelişmeler, ticaretin önündeki engellerin ortadan kaldırılması ve çok uluslu şirketlerin politik ve ekonomik güçlerinin artması sonucunda hız kazanmıştır.¹ Dolayısı ile küreselleşme kavramının, son yirmi yıla damgasını vurduğu rahatlıkla söylenebilir. Küreselleşme kavramının, hangi unsurları içermesi gerektiği konusunda ortak bir kanı olmayışına karşın, genel kabul görmüş bir biçimi olarak şu tanımlama yapılabilir: Küreselleşme; insan, sermaye, teknoloji ve hizmetler bakımından entegrasyonun sağlanmasıdır. Ampirik olarak, küreselleşme; ticaretin, direkt yabancı sermaye yatırımlarının artması ve fikir haklarının uygulamaya konması ile üretim faktörlerinin mobilitesinin daha da yükselmesi sonucu dünyanın giderek daha fazla bütünleşmesini ifade eder.²

Küreselleşme kavramının bugünkü anlamda kullanımına dair farklı görüşler mevcuttur. Küreselleşme kelimesinin kökeni yüzyıllar öncesine dayanmasına rağmen,

¹ Wayne Ellwood, **Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu**, Çev. Betül Dilan Genç, 2. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s.13.

² Samuel Adams, "Globalization and Income Inequality: Implications for Intellectual Property Rights" , **Journal of Policy Modeling**, 30, 2008, s.725.

kelimenin günümüzdeki anlamıyla literatürde yer alması ilk defa, 1962 yılında Marshall McLuhan'ın sosyoloji içerikli çalışmasında “Küresel Köy” kavramını kullanması ile olmuştur. McLuhan’a göre elektronik kitle iletişim araçlarındaki gelişimler iletişimde zaman-mekân sınırlarını kaldırarak ve ayrıca sosyal kültürü yaygınlaştırarak dünyayı “küresel bir köye” dönüştürecektir. Alvin Toffler; 1979 yılında “Gelecek Şokları” ve 1980 yılında ise “3. Dalga” isimli çalışmaları ile konuyu ele almıştır. 1983 yılında, Theodore Levitt’in “Pazarların Küreselleşmesi” isimli makalesiyle kavram popülerite kazanmış, iş ve ekonomi çevrelerinde kullanılmaya başlanmıştır.³ 18. yüzyılda iş çevrelerinde moda bir terim haline gelmiş, 1900’lerde benzer bir biçimde pek çok iş sürecini tanımlamada anahtar bir kavram olarak kabul edilmeye başlanmıştır.⁴ Kavramın ortaya çıkışı ile ilgili tartışmaları bir tarafa bırakılıp, sürecin unsurlarından faydalanarak bir tanıma varmak daha rasyonel olabilir. Zira özellikle son yıllarda sıkça kullanan küreselleşme kavramına çok farklı anlamlar yüklenmektedir.

Küreselleşme kavramı gerek popüler gerekse de akademik literatürde; bir süreci, durumu, sistemi, gücü veya dönemi tanımlamak için kullanılmıştır. Kavrama ait bu farklı tanımlama biçimlerinin yanlış kullanımı küreselleşme kavramının anlaşılmasında güçlüklerle yol açabileceği gibi birtakım karışıklıklara da neden olabilir. Manfred Steger, olası bu tür bir karışıklığı engellemek için; tüm sınırları geçersiz konuma getiren ekonomik, siyasi, kültürel ve çevresel karşılıklı ilişkilerin ve akışların belirlediği bir toplumsal durumu ifade etmek için *küresellik* terimini kullanmayı önermiştir. Ancak, küreselliğin, bu şekilde ifade edilmesinin kavramın geliştirilmesini engelleyici bir son noktaya getirdiğini düşünmemiz gerektiğini de belirtmiştir.⁵

³ Young Yun Kim, Dharm P.S Bhawuk, “Globalization and Diversity: Contributions from Intercultural Research”, **International Journal of Intercultural Relations**, 32, 2008, s.301.

⁴ Bruce G. Resnick, “The Globalization of World Financial Markets”, **Business Horizons**, November-December 1989, s.34.

⁵ Manfred B. Steger, **Küreselleşme**, Çev. Abdullah Ersoy, Ankara, Dost Yayınları, Kültür Kitaplığı:50; Siyasetbilim:3, 2003, s.24-32

“Küreselleşme”, belli bir yapıyı, süreci ya da dönemi ifade etmek için oluşturulmuş bir kuram olmasına karşın, sosyal koşullarda çok büyük dönüşümü, değişimi de ifade eder.⁶ Küreselleşmenin özünde insanların birbiriyle olan temas biçimlerindeki değişimler yer alır. Çok sıkça duyduğumuz ; “küreselleşme gerçekleşiyor” tarzındaki ifadeler bize 3 temel bilginin sinyalini verir. Birincisi, 16. yüzyılda ortaya çıkan ve aşamalı olarak gelişen modernite durumunu yavaş bir şekilde geride bırakmakta olduğumuz, ikincisi, postmoderniteye doğru yeni bir duruma geçtiğimiz, üçüncüsü ise henüz bu postmoderniteye ulaşamadığımızdır. Küreselleşme, modernleşme, globalleşme, uluslararasılaşma şeklinde -eşme,- aşma şeklinde fiillerle biten ve eş anlamlı olan bu kelimeler, aslında bir tarzdaki göze çarpan bir gelişme ya da ortaya çıkma terimleriyle en iyi şekilde ifade edilebilecek bir dinamizmi ifade etmektedirler. Bu türden bir gelişme yavaş ya da hızlı olabilir. Fakat hep bir değişimin düşüncesine karşılık gelir ve bu yüzden de mevcut koşulların dönüştüğünü gösterir. Bu nedenle küreselleşmenin dinamiklerini inceleyen araştırmacılar, özellikle toplumsal değişime ilişkin araştırma sorularıyla daima ilgilenmektedir.⁷ Küreselleşmenin dinamik olarak yani devam eden bir süreç olarak kavramsallaştırılması, araştırmacıyı zaman ve uzaya ilişkin değişen algılamalara daha fazla önem göstermesini sağlar. Bu durum, küreselleşme ile ilgili araştırma yapanların, neden tarihsel analize ve toplumsal uzayın yeniden düzenlenmesine bu kadar önem verdiklerini de açıklar.

Dolaylı tanımlara yönelme tehlikesini ortadan kaldırmak için, küreselleşmenin bizi küresellik durumuna doğru sürükleyen toplumsal süreçler kümesi olduğunun öne sürmemiz bizim için faydalı olabilir, ancak bu sefer de küreselleşme sürecinin tek bir niteliksel özelliği tanımlanmış olunur: *“Daha fazla karşılıklı bağımlılığa ve bütünleşmeye doğru bir yöneliş.”* Bu şekilde geniş bir tanımlama yapılması ise kavramın diğer özelliklerinin göz ardı edilmesi demektir. Bu tarz bir noksanlığı gidermek için, küreselleşmeyi diğer toplumsal süreç kümelerinden farklı kılan diğer özellikleri belirtmemiz gerekir. Fakat araştırmacılar, küreselleşme olgusuna yönelik

⁶ Wendy Larner and William Walters, “Globalization as Governmentality”, **Alternatives**, 29, 2004, s.496

⁷ Steger, **a.g.e.**, s.24,25.

odaklanma düzeyini arttırmak için daha fazla ayrıntıya girdiklerinde, bu sefer de tanımlar konusunda kendi aralarındaki bilimsel görüş ayrılıklarının derinleşmesi tehlikesi artar.⁸ Bu noktada küreselleşmenin oldukça müphem (belirsiz) bir terim olduğunu, niteliğinin net olmadığını tekrar vurgulamak gerekir. Bunun nedeni; küreselleşmeye karşı farklı bakış açılarının olması ve bunun yanı sıra yenedünya düzeni, postmodernizm, yerelleşme ve neoliberalizm gibi anlayışların küreselleşmeyle birlikte aynı zamanda entelektüel çevrelerde tartışılmaya başlanması gösterilebilir.⁹ Küreselleşme kavramının özünü hangi toplumsal süreçlerin oluşturduğu üzerinde araştırmacılar arasında bir fikir birliğine henüz varılamamış olması, kavramın hala aktif olarak tartışılmasındaki temel nedenlerden biridir.¹⁰

Toplumdaki bazı saygın kişiler, küreselleşmeyi “zaman-mekan sıkışması” olarak veya “kıtalararası veya bölgelerarası akışların ve network (şebeke, ağ) faaliyetlerinin, etkileşimlerinin ve güç kullanımlarının” giderek artması şeklinde açıklar. Diğer bazıları ise “İnsan benzerliklerinin artması veya insan davranışlarının belli bir toplum çatısı altında kabulünün yaygınlaşması” şeklinde belirterek, kavramın insani cephesini vurgularlar. Marxist düşünceye sahip olan kişiler ise, kavramın neoliberal karakteri üzerinde dururlar. Neoliberal görüşün temel düşüncesinde şu vardır: Özel sermaye ve piyasa, alternatif değerler ve ikincil kurumlar oluşturarak ekonomik, politik ve kültürel hayata dair yapılanmayı tek başına belirleyebilir. Küresel alanda karşılıklı olarak küresel üretim, firmalar, networkler, kurumlar karşılıklı olarak tekrardan şekillenecektir. Bazı kişiler ise, üretimin küreselleşmesi üzerinde odaklanarak, küreselleşme süreciyle firmaların, şebekelerin ve kurumların nasıl yeni baştan yapılandığını incelerler. Kavram üzerinde tartışma daha da genişletilecek olunursa küreselleşmenin tanımının çevre, cinsiyet, güvenlik ve benzeri pek çok farklı sahalarda da yapıldığı görülmektedir.¹¹

⁸ A.e, s.27.

⁹ Sezgin Kızılcıkelik, **Zalimler ve Mazlumlar Küreselleşmenin İnsani Olmayan Doğası**, Ankara, Anı Yayınları, 2004, s.2.

¹⁰ Steger, a.y..

¹¹ Wendy Larner and William Walters, a.g.e, s.496-497

Örneğin; Jacques Adda'ya göre küreselleşmeden söz etmek iktisadi bir sistem olan kapitalizmin dünyaya yayıldığını söylemektir.¹² ABD eski çalışma bakanı Robert Reich ve Japon dünya gurusu Ohmae'ye göre; küreselleşme her şeyi değiştiren, ulus-devletlerin ve sendikaların ona karşı hiçbir şey yapamayacakları veya çok az şey yapabilecekleri kesin bir eğilimi ifade eder.¹³ Thomas Friedman'a göre ise küreselleşme; dünyanın farklı noktalarında bulunan insanları daha fazla homojen hale getiren, dünyayı düzleştiren yani dünyayı benzer kılan, farklılıkları ortadan kaldıran bir süreci ifade eder.¹⁴ Dani Rodrik küreselleşmeyi, küresel pazarlara açılma yetenek ve gücüne sahip olanlar ile olmayanlar arasında gerilimi giderek arttıran bir süreç olarak görür.¹⁵

Küreselleşme kavramıyla ilgili literatürün zenginliğine rağmen sosyal bilimlerin pek çok alanında görüldüğü biçimde, kavrama ilişkin birbirinden çok farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Dolayısı ile teorisyenler ve uygulamacılar arasında bir uzlaşmanın olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Kavramın çok yönlü ve çok boyutlu olmasının da etkisiyle, pek çok kişi konuyu kendi uzmanlık alanının bakış açısıyla incelemekte ve değerlendirmektedir. Küreselleşmenin basitten karmaşığa, tek boyutludan çok boyutluya, kesinden belirsiz doğru birçok tanımı bulunmaktadır.¹⁶

Ulrich Beck de “What is Globalization” isimli kitabında, küreselleşme kavramının tek boyutlu olmadığını ortaya koyarak benzer bir çerçevede açıklamalarını yapar. Ulrich Beck küreselleşme kavramını “*Globalizm*”, “*Globalite*” ve “*Globalleşme*” olarak üçe ayırır. *Globalizm* kavramıyla olgu sadece ekonomik boyuta indirgenir ve

¹² Jacques Adda, **Ekonominin Küreselleşmesi**, Çev. Sevgi İnceci, 5.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.9.

¹³ Robert Went, **Küreselleşme Neoliberal İddialar Radikal Yanıtlar**, Çev. Emrah Dinç, 1. Baskı, İstanbul, Azın Yayıncılık, 2001 s.22

¹⁴ Philip McCann, “Globalization and Economic Geography: The World is Curved, not Flat” , **Cambridge Journal of Regions**, Economy and Society Advance Access, June 23, 2008, s.2

¹⁵ Dani Rodrik, **Küreselleşme Sınırı Aştı mı?**, Çev.İzzet Akyol-Fatma Ünsal, 1.Basım, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık,1997,s.16.

¹⁶ Cahit Aydemir ve Mehmet Kaya, Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Bahar 2007, C.6, ,s. 263,264 (Çevrimiçi) <http://www.e-sosder.com>, 11.09.2008

neoliberalist ideolojik yönü vurgulanır. Bu şekildeki ideolojik kavramsallaştırmada küreselleşmenin diğer boyutları olan çevre, kültür, politika, sivil toplum gibi konular dünya pazar ekonomisinin otoritesi altına yerleştirilir. *Globalite*, ile karmaşık bir yapıyı vurgulanmak istenir. Dünya toplumu içerisinde çok uzun zamandır bir arada yaşayan insanların, birbirlerinden kapalı bölgelerle ayrıldığı şeklindeki fikrin ortadan kalktığı, dünya toplumu anlayışı ile çok boyutlu ilişkiler ağı ile birbirlerine giderek daha fazla bağımlı hale geldiklerini vurgular. *Globalleşme*, ise çok boyutlu bir uluslararası sürecin ifadesidir. Bu sürecin içerisinde çevre, kültür, politika, sivil toplum gibi boyutların hepsi birbiri ile yanyanadır ve bunların hiçbirinin etkisi azaltılamayacağı gibi biri diğerini de içerecek şekilde ele alınamaz, konu daha çok bağımsız şekilde çözülerek kendi bağımsızlığı çerçevesinde kavranmalıdır. Küreselleşme ile soğuk savaştan sonra ortaya çıkan yeni sistem ifade edilir.¹⁷

Küreselleşmeye dair farklı tanımlamaları inceleyerek bunların ortak yönlerini çıkarmaya çalışalım. Sosyolog **Antony Giddens’a** göre küreselleşme zamanın ve mekanın dönüşmesiyle ilgili bir süreç olup sadece büyük sistemlerin yaratılmasıyla değil, aynı zamanda toplumsal deneyimin yerel ve hatta kişisel bağlamlarının dönüşümüyle de ilgilidir.¹⁸ Giddens küreselleşmeyi; yerel olayların kilometrelerce uzaktaki olaylar tarafından etkilenip şekillendiği ve tersinin de geçerli olduğu, karşılıklı bağımlılık düzeyindeki artışı ifade eden bir süreç olarak ifade eder.¹⁹ **Frederic Jameson Duke’a** göre küreselleşme; dünya pazarı olgusunun ve iletişimin mükemmelleşerek genişlemesidir. Bu iki olgunun modernitenin ilk dönemlerinden çok daha fazla elle tutulur ve dolaysız hale geldiğini vurgular. LSE Siyaset Profesörü **David Held**, küreselleşmeyi toplumsal ilişkilerin kapsamı, hızı ve etkisi açısından önemli değişimlerin yaşandığı bir süreç olarak tanımlar. Ayrıca bu dönüşümün dünya üzerindeki her türlü akışları, faaliyet ağlarını, etkileşimi, güç kullanımını

¹⁷ Ulrich Beck, **What is Globalization**, Çev. Patrick Camiller, Cambridge UK, Polity Pres, 2000, s.9-13

¹⁸ Anthony Giddens, **Sağ ve Solun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği**, Çev. Müge Sözen, Sabir Yücesoy, 1. Basım, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2002, s.12.

¹⁹ David J. Keeling, “Latin American Development and The Globalization Imperative: New Directions, Familiar Crises”, **Journal of Latin American Geography**, 3(1), 2004, s.3

oluşturduğunu belirtir. Pittsburg Üniversitesi Sosyoloji Profesörü, **Roland Robertson**, küreselleşmenin, dünyanın küçülmesini ifade ettiği gibi dünyadaki bilincin bütünsel olarak yoğunlaşmasını da ifade ettiğini söyler. Amerika Üniversitesi Uluslararası ilişkiler profesörü **James Mittelman**, küreselleşmenin toplumsal ilişkileri zaman ve mekân açısından sıkıştırarak küçülttüğünü ifade eder.²⁰ **Joseph E Stiglitz'e** göre; ulaşım ve iletişim maliyetlerinin inanılmaz ölçüde azaltacağı için ortaya konmuş olan küreselleşme kavramı; ayrıca mallar, hizmetler, sermaye ve insanların sınırları aşmasının önündeki yapay engellerin ortadan kaldırılması demektir.²¹

Yukarıdaki küreselleşme tanımlarından yola çıkarak küreselleşmenin temelinde yatan bazı özellikleri veya karakteristiği ifade etmeye çalışırsak;

- Tanımlamadaki ilk ortak özellik, dünyadaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasıdır. Küreselleşme; sınırları aşan yeni toplumsal ağların ve faaliyetlerin yaratılmasını ve mevcut olanların da çoğaltılmasını içerir. Özellikle teknolojik yeniliklerin etkisiyle ve siyasi kararların bileşimi yoluyla bu mümkün hale gelmiştir. Bütün bunlar sınırlar ötesi yeni toplumsal düzenlemelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu açıdan küreselleşme, dünyadaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasıdır.²²
- Küreselleşmenin ikinci özelliği, toplumsal ilişkilerin, faaliyetlerin ve karşılıklı bağımlılıkların genişlemesinde ve yayılmasında ifade bulur. Günümüzde teknolojik gelişmeler yoluyla, özellikle internet ve online sistemler aracılığıyla finans piyasa ağının dünyanın pek çok noktasına yayılmasını sağlamıştır, elektronik ticaret 7 gün 24 saat devam etmektedir. Büyük alışveriş merkezleri (AVM'ler) bütün dünyada mevcut hale gelmiştir. Ticari ürünlerin dünya

²⁰ Manfred B. Steger, **a.g.e**, s.24-32

²¹ Joseph E Stiglitz, **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı**, Çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, İstanbul, Plan B Yayıncılık, 2002, s.31.

²² Steger, **a.y.**

üzerindeki satışı söz konusu hale gelmiştir.²³ Stiglitz'in de vurguladığı gibi sınır engellerinin kalkması maliyetleri azaltmış ve her açıdan ilişkileri yoğunlaştırmıştır.

- Küreselleşmenin üçüncü özelliği olarak, toplumsal mübadelelerin ve faaliyetlerin yoğunlaşmasını ve giderek daha fazla artış trendi göstermesini ifade eder. Teknolojik ilerlemeler sayesinde, özellikle internet ve uydu sistemleri sayesinde bilgi akışları dünya üzerinde çok hızlı bir şekilde gerçekleşmekte, uzaktaki olaylar yakın hale geldiği gibi yakındakiler de uzak hale gelebilmektedir. Giddens'in küreselleşme tanımında ifade edildiği gibi, dünyadaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması, yerel olayların çok uzakta olup bitenler tarafından biçimlendirilmesi ve yerel olayların da çok uzaktakileri biçimlendirmesi anlamına gelmektedir. "Küreselleşmenin zaman ve uzayı baskılayarak daralttığı" şeklindeki sıkça kullanılan ifade biçimi, olayların giderek hızlandığı ve mesafelerin önemli ölçüde azaldığı anlamına gelmektedir. İspanyol sosyolog Manuel Castells'e göre, yeni bilgi ve ulaşım teknolojilerindeki hızlı gelişme tarafından güçlendirilen teknolojik bir devrim olmadan "ağ toplumunun" günümüzdeki yükselişi sağlanamazdı. Bütün bu yenilikler daha da hızlanmakta ve toplumsal süreçleri şekillendirmeye devam etmektedir.
- Dördüncüsü, küreselleşme ile birlikte giderek hızlanarak artan toplumsal faaliyetlerin, ilişkilerin ve bağımlılıkların sadece maddi düzeylerde ortaya çıkmadığıdır. Ronald Robertson'ın tanımlamasında vurgulandığı gibi, küreselleşme süreçleri insan bilincinin öznel yüzeyini de içerir. Bundan dolayı, küreselleşme kavramı; toplumsal karşılıklı bağımlılıkların ve etkileşimlerin giderek arttığının insanlar tarafından daha iyi bir şekilde fark edildiğine de işaret etmektedir. Sınır engellerinin ortadan kalktığı düşüncesi, coğrafi

²³ A.y

uzaklıkların önemini yitirdiği düşüncesini perçinlemiş, insanlar kendilerini duygusal olarak küresel bütünün parçası olarak algılamaya başlamışlardır. Bu şekildeki sürekli algılayışlar ve kavrayışlar, insanların bireysel ve ortak kimliklerini yavaş yavaş değiştirmiştir. Ayrıca bu durum kişilerin dünya üzerinde eylemde bulunma tarzlarını da önemli şekilde etkilemektedir.

Bu temel özellikler çerçevesinde bir tanım yapılacak olunursa: Küreselleşme dünyadaki toplumsal karşılıklı bağılıkları ve değiş-tokuşları meydana getiren, arttıran, yaygınlaştıran ve yoğunlaştıran toplumsal süreçlerin çok boyutlu kümesini ifade eder. Bu süreçler ayrıca, insanların mahalli olan ile yerel olmayan (uzakta olan) arasında söz konusu bağlantılardaki güçlenmeyi giderek daha çok fark etmelerini kolaylaştırır.²⁴

Küreselleşme kavramına dair kendi tanımlamamı yapmaya çalışırsam. Küreselleşmenin, devletlerin ekonomik ve politik kararlarındaki değişim gücüyle; ayrıca iletişim, ulaşım ve diğer teknolojik yeniliklerin de hızlandıran etkisiyle; toplumların kültürel, ekonomik, siyasal, çevresel vb. pek çok boyutta birbiriyle daha fazla yoğun olarak etkileşmesini ve bu etkileşimlerin sonucunda toplumların birbirleriyle fazla bütünleşmesini ifade ettiğini söyleyebilirim.

1.1.1 Küreselleşme Yaklaşımları

Küreselleşme süreç ve yaklaşımlarına yönelik çalışmalar literatürde ikili, üçlü ve dördü gruplandırmalar şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Ancak küreselleşme konusunda çalışan araştırmacıların genellikle küreselleşmeye yönelik tutum ve değerlendirmelerini, Held ve McGrew'ın çalışmasında sunduğu üçlü gruplandırma şeklinde gerçekleştirdikleri söylenebilir. Held ve McGrew'ın çalışmasında küreselleşmenin; aşırı küreselleşmeci (**Hiperglobalist**), kuşkucu (**Septist**) ve evrimsel

²⁴ A.y.

(dönüşümsel) **(Transformationalist)** olmak üzere üç yaklaşımı içerdiği belirtilmektedir.²⁵

Kuşkucu (Septist) yaklaşımı benimseyenler küreselleşmenin ve küresel bağlantıların yeni birer olgu olmadığını vurgulayarak konuyu ele alırlar. Küreselleşme kuşkucuları; küreselleşmenin yüzyıllar boyunca süregelmekte olduğunu, bazı gelişmelerin küreselleşmenin sadece derecesini ve kapsamını (kapsadığı alanı) değiştirdiğini ancak olgunun tek başına esas (öz) karakteristiği olmadığını belirterek kültürel, ekonomik, politik, sosyal ve teknolojik gelişmeleri evrimsel bir çizgiye oturturlar. **Aşırı küreselleşme yaklaşım ise**, bir yandan daha önce gerçekleşmiş önemli gelişmeleri inkâr etmezlerken; diğer taraftan aynı dönemde olan (yani güncel, modern) küreselleşme belirtilerinin ortaya çıktığı belli tarihsel kırılma noktalarını da tayin ederler. Onlara göre eski çağlar, ön-küreselleşme (pre-globalisation) dönemidir. **Dönüşümsel (transformationalist) tezi savunanlar**; küreselleşmenin kendisinin başlı başına, halen (şu anda da) modern toplumları ve dünya düzenini tekrardan şekillendirerek yapılandıran, yaygın sosyal, politik ve ekonomik değişimlerin hızını belirleyen temel güçtür. Dolayısı ile aşırı küreselci yaklaşımı radikalleştirirler. Küreselleşmeye yönelik tüm bu yaklaşımlar, güncel olan küreselleşme olgusuna etki eden anahtar unsurlar olarak farklı faktörleri görerek bunlar üzerine odaklanırlar Dolayısıyla her yaklaşım kendi küreselleşme tanımını yapar.²⁶

1.1.1.1 Aşırı Küreselleşmeciler (Hiperglobalist)

Aşırı küreselleşmecilere göre küreselleşme, insanlık tarihinde geleneksel ulus devletlerin doğal karakteristiğini yitirdiği ve hatta küresel ekonomide işlevsiz bir iş birimi haline geldiği yeni bir çağı ifade eder. Aşırı küreselleşmeciler, ekonomik

²⁵ Bryane Michael, "Theorising the Politics of Globalisation: A Critique of Held et al.' 'Transformationalism'", **Journal of Economic and Social Research** 4 (2), 3-17, s.4

²⁶ Ward Rennens and Pim Martens, "The Globalisation Timeline", **Integrated Assessment**, 2003, Vol 4, No:3, s.137.

küreselleşmenin uluslararası üretim, ticaret ve finans ağları oluşturarak milli ekonomilerin yapılarını bozduğunu vurgularlar (denationalizm). Bu sınırsız ekonomide, yerel hükümetler küresel ve güçlü kuruluşlar arasında işlemlerin aktarımında rol üstlenir hale gelmişlerdir. Birçok aşırı küreselleşmeci, ekonomik küreselleşmenin yeni formlarda sosyal örgütler meydana getirdiğini ve bunlar aracılığıyla da geleneksel milli hükümetlerin yerini ele geçirildiğini kabul ederler.²⁷

Aşırı küreselleşmecilerden biri olan Kenichi Ohmae'ye göre uluslararası ekonomik sınırlar eskiye göre önemsiz hale gelerek dünya tamamen sınırları olmayan bir ekonomiye doğru yol almıştır. Giderek artan sınırsızlık durumunun nedeni insanların uzun süredir yoğunlaşan sınır ötesi iletişim, seyahat ve tüketimleri sayesinde küresel bir bakış açısına ulaşmalarıdır.²⁸ Michael E.Porter ve Victor E. Millar da benzer bir şekilde, teknolojik devrimin dünya ekonomilerini büyük ölçüde etkilediğini, özellikle maliyetlerdeki önemli düşüşlerin firmaların iş yapma süreçlerini rekabet avantajı edinebilmeleri yönünde değişikliğe mecbur bıraktığı görüşündedirler.²⁹ Robert B. Reich'de gelecekte ulusal şirketlerin ve hatta ulusal malların olmayacağını, yüksek hacimli ekonomilerin yerini yüksek değerli ekonomilerin alacağını söyler.³⁰

Aşırı küreselleşmeciler kendi aralarında farklılık gösterirler. Neoliberalere göre bireysel otonomilerin ve piyasa ilkelerinin devlet gücüne üstünlüğü memnuniyet vericidir. Radikaller ya da Neo-Maksistler için modern küreselleşme ezici küresel kapitalizmin galibiyetini temsil eder. Farklara rağmen, her iki grup da küreselleşmenin ekonomik bir fenomen olduğunda konusunda hem fikirdir ve küresel ekonomide artan oranda bir bütünsel süreç ile karşı karşıya durumunda olduğunu vurgularlar. Küresel sermayenin gereksinimleri bütün hükümetler üzerinde neoliberal bir ekonomik disiplin

²⁷ David Held, "v.d", **Global Transformations: Politics, Economics and Culture**,UK, Polity Press,2000,s.3

²⁸ Kenichi Ohmae, **Görünmeyen Kıta Yeni Ekonominin Dört Stratejik Emri**, Çev.Bariş Gökçer Akbay, İstanbul, Mavi Yapım, 2001, s.18,19,

²⁹ Michael E. Porter, Victor E.Millar, "How Information Gives You Competitive Advantage", **On Competition**, Ed.By. Michael E. Porter,USA, HBS Pres,1998, s75

³⁰ Mustafa Özel, "Kapitalizm ve Küresel rekabet", **Küresel Rekabet** , Çev. Mustafa Özel, Ed.By. Mustafa Özel,2. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık, İktisat ve Toplum Kitaplığı:4, 1998,s.10

empoze etmektedir. Aşırı küreselleşmeciler, ekonomik küreselleşmenin yeni kazanan ve kaybedenler yaratacağını savunurlar. Ancak küresel rekabette oyunun sonucu her zaman sıfır toplamı olmak zorunda da değildir. Ayrıca pek çok neoliberele göre küreselleşme, “küresel uygarlığın” müjdecisiyken, radikaller bu durumun ilk küresel “piyasa uygarlığının” ön belirtisi olduğunu söyler.³¹

1.1.1.2 Küreselleşme Kuşkucuları (Skeptical)

David Held ve arkadaşlarınca küreselleşme kuşkucuları olarak tanımlanan bu grup “küreselleşme karşıtları” olarak da ifade edilebilir.³² Anthony Giddens ise küreselleşmeyi baştan sona tartışmalı gören ve küreselleşmeyle önceki dönemlerde mevcut olana herhangi bir katkı yapılmadığını ifade eden bu grup için “şüpheciler” kavramını kullanmıştır.³³

Küreselleşme karşıtı denildiğinde akla ilk gelen isimler Naomi Klein ve Noreena Hertz’dir.³⁴ Ayrıca Paul Hirst, Graham Thompson³⁵, Joseph Stiglitz³⁶, Michael Hardt, Antonio Negri,³⁷ gibi isimlerde küreselleşmeyi büyük ölçüde eleştirenler arasındadır.

Küreselleşme karşıtlarına göre; 19. yüzyıldan itibaren dünya üzerindeki ticaret, yatırım ve emek gücündeki akış istatistiğinin, çağdaş ekonomik bağımlılık düzeylerinin hala korunduğunu ve konunun tarihsel olarak emsalsiz bir yapı göstermediğini belirtirler.

³¹ David Held, “v.d”, **a.g.e**, s.4

³² **A.e**, s.5,6,

³³ Anthony Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Çev. Osman Akinhay, Alfa Yayınları, 2000, s.20.

³⁴ Ronaldo Munck, “Labour and the Great Globalization Debate”, **Labor History**, Vol 47, No 2, May 2006, s.215

³⁵ Bryane Michael,**a.y.**

³⁶ Stiglitz, **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı**, s.25-28

³⁷ A. Dreher et.al., “ Measuring Globalization”, **Springer Science and Business Media**, 2008, s.6

Bugün bütünleşmiş bir dünya ekonomisinin varolmadığını, daha çok ülke ekonomilerinden oluşan bir uluslararasılaşmanın söz konusu olduğunu ifade ederler.³⁸

Paul Hirst ve Grahame Thompson tarafından yazılan “ Küreselleşme Sorgulanıyor” kitabında bu görüşü destekler nitelikte değerlendirmeler mevcuttur. Hirst ve Thompson’a göre küreselleşmeye dayanak gösterilen birçok ekonomik faaliyet aslında tarihte belli dönemlerde daha yoğun olarak yaşanmıştır ve dolayısı ile küreselleşme gibi bir konunun yeni bir süreci temsil etmediği açıktır. Onlara göre gerçek anlamda entegre olmuş bir dünya ticaret sistemi ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında oluştuğu için, uluslararası ekonominin karmaşık bir açıklık-kapalılık hikayesi vardır. Onlara göre, 1870–1914 arası *Belle Epoque* ekonomisi büyük ölçüde uluslararasılaşmış bir ekonomiydi ve o dönemin düzeyine yeniden ulaşmak ancak yakın tarihlerde yeni yeni mümkün olabilmıştır. Meta ticareti açısından bakılırsa (ihracat ve ithalatın GSYİH oranına bakılırsa) 1913 yılında İngiltere’de ticaretin gayri safi yurtiçi hâsılaya oranı %44,7’dir. Bu oran iki savaş dönemi arasında önemli ölçüde düşmüştür, ancak daha sonra 1973 yılında tekrar %39,3’e yükselmiştir, fakat hala Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemdeki seviyeye çıkılamamıştır. 1993 yılında oran %40.5’e ulaşmıştır. Fransa ve Almanya da benzer bir görünüm sergilemektedir. Paul ve Hirst buradan şu sonuca ulaşmaktadır; ticaret hacmi büyük ölçüde artmasına karşın, 1970 yılından bu yana, belli başlı gelişmiş ülke ekonomileri ticaretin gayri safi yurtiçi hâsılaya oranı bakımından 1914 öncesine göre göze çarpan bir açılma gösterememişlerdir.³⁹

Hirst ve Thompson’a göre gerçek ulus ötesi şirkete görece olarak az rastlanır. Çoğu şirket ulusal temellidir, asıl ulusal üretim ve satış bölgelerinin gücüne göre çok uluslu ticaret yapmaktadır. Gerçek uluslararası şirketlerin büyümesi konusunda önemli bir değişim görülmemektedir. Sermaye hareketliliği, gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru yoğun bir yatırım ve istihdam akışına sebep olmamaktadır. Doğrudan

³⁸ David Held, “v.d”, a.g.e.s.5,6.

³⁹ Paul Hirst, Grahame Thompson, , **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Çev. Çağla Erdem, Elif Yücel, Dost Kitapevi, 4. Baskı, Ankara, 2007, s.8,9

yabancı yatırım akışı daha çok gelişmiş endüstri ülkeleri arasında vardır. Dünya ekonomisi küresel olmaktan uzaktır. Ticaret, yatırım ve finansal hareketler daha çok Avrupa, Japonya, Kuzey Amerika üçgeninde yoğunlaşmış durumdadır.⁴⁰

Küreselleşme karşıtlarından bir olan Dani Rodrik de, küresel piyasa ile toplumsal istikrar arasında gerilimin giderek arttığını ve bu gerilimin kaynağının üç unsura dayandığını söyler. Birincisi; ticaret ve yatırımın önündeki engellerin kaldırılması uluslararası sınırları aşabilen gruplarla aşamayan gruplar arasındaki asimetriyi keskinleştirmektedir. İkincisi; ülkelerin kendi içinde uygulanacak kurallarla toplumsal kurumlar arasında gerçekleştirilmesi gereken düzenlemeler çatışmalara sürüklemektedir. Üçüncüsü de; hükümetlerin sosyal güvenlik sağlanmasının giderek zorlaştırılmasıdır. İşte gruplar arasında gerilime neden olan bu unsurlar toplumsal çözülme (dezentegrasyon) gibi çok önemli bir istenmeyen duruma bizleri götürmektedir.⁴¹

Çoğu küreselleşme karşıtına göre; elimizdeki güncel veriler küreselleşme adına bir şeyler ifade ediyorsa, o da bu sürecin ekonomik aktiviteyi Avrupa, Asya-Pasifik ve Kuzey Amerika olarak 3 temel finansal ve ticari bloğu doğrultusunda bölgeselleştirerek dünya ekonomisini bu tarz bir genişlemeye yönlendirmesidir. Klasik altın standardı ile karşılaştırılırsa dünya ekonomisi daha az entegre olmuştur. Ekonominin küreselleştiğinin değil uluslararasılaştığını savunduklarından milli hükümetlerin işlevlerinin azaldığı görüşünü reddederler. Uluslararası ekonomik ilişkilerin paralelinde hükümetlerin düzenleyici rolü de daha önemli hale gelmiştir.⁴²

1.1.1.3 Dönüşümsel (Trasformationalist) Yaklaşım

⁴⁰ A.e.s.27,28

⁴¹ Dani Rodrik, a.g.e.s.18-23.

⁴² David Held, “v.d”, a.g.e. s.5,6,

Dönüşümsel tezi savunanlar arasında; Rosenau⁴³, Gidens, Scholte ve Castel bulunur. Modern toplumları ve dünya düzenini şekillendirecek sosyal, politik ve ekonomik değişimlerin merkezinde itici güç olarak küreselleşmenin olduğunu ifade ederler. Dönüşümselcilere göre, küreselleşme aslında çelişkilerle dolu tarihsel sürecinden dolayı bu değişim yönündeki silkelenmenin doğrultusu tahmin edilemez, dolayısıyla belirsizdir. Aşırı küreselleşmeciler ve küreselleşme karşıtları ile kıyaslandığında dönüşümsel yaklaşım geleceğe ilişkin herhangi bir iddia sunarak küreselleşmenin yörünge haritasını çizmezler. Küreselleşmeye küresel uygarlık veya küresel piyasa bağlamında bakmazlar. Dönüşümselci yaklaşım; büyük ölçüde konjonktürel faktörlerce şekillenen küreselleşmenin çelişkileri de kendi içinde barındıran uzun dönemli bir tarihsel süreç olduğunu belirtir. Dönüşümsel görüş, aşırı küreselleşmecilerin tersine dünyayı tek bir toplum olarak görmez. Daha çok bazı devletlerin, toplumların benzerliklerinin artarak birbirine daha fazla benzer hale geldiğini, ancak bazılarının ise yeni bir küresel seviyede yer alarak gittikçe marjinal hale geldiklerini ifade ederler.

Ulus-devletin sonunun geldiğini kabul eden aşırı küreselleşmecilerle aslında bu konuda hiç bir şeyin değişmediğini kabul eden küreselleşme karşıtlarına karşın, dönüşümcüler yeni bir egemenlik rejimi ileri sürerek her iki grubun değerlendirmelerini reddederler. Bu yeni egemenlik rejimi, geleneksel mutlak, bölünmez, coğrafi halka açık olmayan ve sıfır toplamı kamu gücünün yerini almaktadır. Bu bağlamda bugün egemenlik daha az coğrafi sınırlarla tanımlanmış ve daha karmaşık uluslar üstü ağlarla biçimlendirilmiştir.⁴⁴

David Held ve diğer çalışma arkadaşlarınca, küreselleşmeye yönelik bu farklı üç dominant yaklaşımın görüşleri Tablo 1.1 ile özetlenmektedir.

⁴³ Bryane Michael, a.y.

⁴⁴ David Held, "v.d", a.g.e, s.7-10

Tablo (1.1) Küreselleşmenin Kavramsallaştırılması: 3 Eğilim

	AŞIRI KÜRESELLEŞMECİLER	KÜRESELLEŞME KARŞITLARI	DÖNÜŞÜMSSEL YAKLAŞIM
Yeni olan Ne?	Küresel çağ	Ticari bloklar, önceki dönemlerden daha zayıf geo-yönetişim	Tarihsel olarak emsalsiz bir karşılıklı bağımlılık seviyesi
Hakim özellikler	Küresel kapitalizm, küresel yönetim (idare), küresel sivil toplum	1890'den daha az bağımsız bir dünya	Yoğun ve kapsamlı küreselleşme
Ulusal hükümetlerin Gücü	Zayıflıyor ya da aşınıyor	Güçlenmiş ya da geliştirilmiş	Yeniden düzenlenmiş, yeniden yapılandırılmış
Küreselleşmenin itici gücü	Kapitalizm ve Teknoloji	Devletler ve piyasalar	Modernitenin birleşik güçleri
Katmanlaşmanın taslağı	Eski hiyerarşilerin erozyonu	Güney'in yükselen oranda marjinalleştirilmesi (dışlanması)	Dünya düzeninin yeni mimarisi
Hakim motif	McDonalds, Madonna vb.	Milli çıkarlar	Siyasal toplumun değişimi
Küreselleşmenin Kavramsallaştırılması	İnsan faaliyet çatısının yeniden inşası	Bölgeselleşme ve ulusallaşma	Bölgeler arasındaki uzak eylemlerin ve ilişkilerin düzenlenmesi
Tarihsel Yörünge	Küresel uygarlık	Bölgesel bloklar ve uygarlık çatışması	Belirsizlik: Küresel bütünleşme ve dağılma
Argümanların değerlendirilmesi	Ulus- devletin sonu	Devlet desteğine dayalı bir	Devlet otoritesini ve dünya politikasını

		uluslararasılaşma	dönüştüren bir küreselleşme
--	--	-------------------	--------------------------------

Kaynak: David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt, Jonathan Perraton, **Global Transformations: Politics, Economics and Culture**,UK, Polity Press, 2000, s.10

1.1.2 Küreselleşmenin Tarihçesi

Küreselleşmenin tarihsel seyrine yönelik çok farklı görüşler mevcut olup, küreselleşme teoristlerince bu konudaki tartışmalar halen hararetli bir şekilde sürdürülmektedir. Örneğin Duncan Bell tarihsel süreci; yenilik, geri dönüş, devamlılık ve dönüşüm olmak üzere dört sav dahilinde inceler. Yenilik savında küreselleşmenin kıyaslanabilir herhangi bir geçmişinin olmadığı, bu bakımdan yeni bir olgu olduğu iddiası vardır. Yenilikçiler, ekonomik küreselleşmenin modern dünyanın prensiplerini yeniden şekillendirdiği bir süreç olarak nitelendirirler. Geri dönüş olarak ifade edilen görüş kapsamına giren kişilerse, aslında küreselleşmenin Birinci Dünya Savaşı öncesindeki politik ve ekonomik koşullara dönüş niteliğinde olduğunu belirtirler. Devamlılık savı ise, küreselleşmenin yeni bir olgu olduğunu veya geçmişte ertelenen bir politik-ekonomik yönetime dönüş süreci olduğunu kabul etmez. Dönüşümselciler ise küresel yapı sıralamasında tarihsel bir vardiya tanıklık ettiğimizi kabul ederler.⁴⁵

Küreselleşme kavramının tarihteki yeri ve yeni bir olgu olup olmadığı son teknolojilere ve toplumsal düzenlemelere yol açan nedensellik zincirini nereye kadar uzatmak istediğimize bağlı olarak şekillenecektir. Küreselleşmenin modern karakteristiğini vurgulamak amacı ile küreselleşmenin tarihsel kapsamını, sanayi öncesi dönemin son 40 yılı ile sınırlandırmayı tercih edenler, 1970’lerin başından beri küresel mübadelelerin çarpıcı biçimde yayılmasının ve ivme kazanmasının küreselleşmenin tarihinde önemli bir atılımı temsil ettiği şeklindeki görüşlerine etkili

⁴⁵ Duncan S.A.Bell, “History and Globalization: Reflections on Temporality”, **International Affairs**, 79, 4, 2003, s.801,802,.

kanıtlar sunamamışlardır. Küreselleşmenin zaman dilimini, 19. yüzyılın çılgır açıcı gelişmelerini içerecek şekilde genişletmek eğiliminde olan yaklaşım savunucuları, küreselleşmenin modern biçimleri ile sanayi devrimi olarak bilinen teknolojiye patlama arasındaki sıkı ilişki üzerinde ısrarla durmuşlardır. Küreselleşmenin gerçekte yaklaşık 500 yıl önce modernitenin ve kapitalist dünya sisteminin ortaya çıkması ile başlayan karmaşık süreçlerin devamı ve uzantısı olduğunu öne süren kişiler ise 16. yüzyılda zaman-uzayda gerçekleşen daralmanın önemine işaret etmişlerdir. Küreselleşmeyi zaman dilimleriyle sınırlandırmayı reddederek küreselleşme sürecinin çok uzun yıllardan beri süregelen ve tarih boyunca gelişimini devam ettirmekte olduğunu ifade eden araştırmacılar ise tarih sahnesindeki tüm gelişmelerin ve işlemekte olan dinamiklerin dahil edilmemesi sonucunda, küreselleşmenin kapsamlı bir açıklamasının çok eksik kalacağını belirtmişlerdir.⁴⁶

Küreselleşme yaklaşımları konusu ele alınırken vurgulandığı gibi küreselleşmeye yönelik yapılan tarihsel değerlendirmelerde daha çok David Held ve arkadaşlarının çalışmasında belirtildiği üçlü dominant bakış açısı çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Küreselleşmeyi insanlık tarihinin başlangıcına kadar götüren kuşkucular, küreselleşmenin tarihsel sürecini modernleşme ile sınırlayanlar veya kapitalizmin gelişimi bağlamında bakan aşırı küreselleşmeciler ve küreselleşmenin sürecini 1960 sonrası gelişmelerle ele alan radikaller. Şimdi bu gruplandırmalara örnek olarak bazı araştırmacıların tarihsel ayırımlarını inceleyelim.

1.1.2.1 Kuşkucu Yaklaşımın Tarihsel Değerlendirmesi

Küreselleşmeyi insanlık tarihinin başlangıcına kadar götürenler arasında Manfred Steger⁴⁷, Jan Aart Scholte⁴⁸, Amartya Sen⁴⁹ gibi kişiler yer alır.

⁴⁶ Steger, a.g.e, s.39.

⁴⁷ A.y.

⁴⁸ Jan Aart Scholte, **Globalization A Critical Introduction**, Second Edition, Palgrave Macmillan, 2005, s.85,86.

⁴⁹ A.Dreher et.al., a.y.

Küreselleşmeyi insanlık tarihinin başlangıcına kadar götüren yaklaşımı makul olarak gören Manfred Steger, tarihsel süreci: Tarih Öncesi Dönem (İ.Ö 10000- İÖ 3500), Modern Öncesi Dönem (İ.Ö 3500- İ.S 1500), Erken Modern Dönem (1500–1750), Modern Dönem (1750–1970) ve Çağdaş Dönem (1970’ten günümüze) şeklinde 5 ayırmada inceler.

Steger’ın yaptığı tarihsel ayırım incelenecek olunursa; **Tarih Öncesi Dönem** (İ.Ö 10000- İÖ 3500); küreselleşmenin erken dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu süreç dünyaya dağılmış on binlerce avcı ve toplayıcı gruplar arasındaki ilişkilerin coğrafi olarak sınırlı ve genellikle rastlantısal olduğu bir zaman dilimidir. Yiyecek üretiminin artması ile birlikte nüfus artışları yaşanmış, verimli alanlara göçler ve üretim fazlalarının meydana gelmiştir. Bu dönemde kasabalar inşa edilmiş, yerleşik hayata geçişler olmuştur. Tarım toplulukları içinde, yiyecek üretimine katılmayan zanaatkârlar, bürokrat ve askerler olmak üzere iki ek sınıf ortaya çıkmıştır. Ancak tarih öncesi dönemde küreselleşme büyük ölçüde sınırlı kalmıştır. Bu dönemde coğrafi ve toplumsal engelleri aşma yeteneğine sahip ileri teknolojiler genellikle mevcut değildir; bu nedenle de uzun mesafelerdeki karşılıklı kalıcı etkileşimler hiç meydana gelmemiştir. Bu dönemin sonuna doğru tedrici olarak tarımın, dinin, bürokrasinin ve savaşın merkezi olarak yönetilmesi söz konusu olmaya başlamıştır.

Modern Öncesi Dönem (İ.Ö3500-İ.S 1500); yazının bulunması ve tekerleğin icat edilmesi gibi küreselleşmeyi destekleyen önemli buluşların yapıldığı bir döneme denk gelir ve bu çağın en büyük özelliği imparatorluklar dönemi olmasıdır. Çin imparatorluğu en gelişmiş olanıdır ve dönem küreselleşmenin dinamiklerinin bazılarını göstermiştir.

Erken Modern Dönem (1500–1750); Aydınlanma ve Rönesans arasındaki dönemi ifade eder. Bu iki yüzyıl boyunca, Avrupa ve onun toplumsal küreselleşmenin temel itici gücü olmuştur. Teknolojik buluşların yayılmasından Avrupalılar bu dönemde

oldukça yararlanmıştır. Ayrıca Avrupa’da metropol merkezleri ve tüccar sınıflarının ortaya çıkması, erken modern dönemde küreselleşme eğilimlerinin güçlenmesinde etkili olan diğer bir önemli unsur ortaya koymaktadır. Bireycilik ve sınırsız maddi birikim değerlerini temsil eden Avrupalı ekonomik girişimler, araştırmacıların daha sonraları “kapitalist dünya sistemi” olarak adlandırdıkları sistemin temellerini atmışlardır. Bu dönemde kapitalistler kendi ülkelerinin desteklerini alarak önemli ticari işletmelerin küresel gelişmeleri sağlamıştır. Yeni yerlerin keşfi ve yeni bölgelerarası pazarların oluşmaların önemli miktarda kaynak sağlamıştır. Ticari ve din kökenli savaşlarda bu dönemde artmıştır. Bu durum insanların mecburi göçünü beraberinde getirmiştir. 1648 yılında toplumsal yaşamı bünyesinde barındıran modern, bağımsız, sınırları belli olan ulusal devlet ortaya çıkmıştır. Erken modern dönemin sonuna gelindiğinde, ulus-devletler arasındaki karşılıklı bağımlılıklar hem sayı hem de yoğunluk olarak artmaktaydı.

Modern Dönem (1750–1970); daha çok dünyanın diğer bölgelerinden kaynaklanan düzenli malzeme ve kaynak akışı ile beslenen batılı kapitalist işletmelerin öneminin arttığı bir dönemdir. Bireycilik ve akılcılık felsefesinin yaygın olarak ifade edilmiştir. Bu felsefe serbest piyasa anlayışı ve “görünmez el” felsefesine dayalı idealleştirilmiş bir kapitalist sistemin erdemlerini yüceltmekteydi. Modern dönemde toplumsal ilişkilerde niceliksel değişim yaşanmıştır. 1850–1914 arasında dünya ticaret hacmi önemli düzeyde artmıştır. Dünya üzerinde yabancı paraların serbest dolaşımı ve çok uluslu bankaların faaliyetleri serbestleşmiştir. Avrupa burjuvazisinin ortaya çıkışı ve bununla birlikte küresel karşılıklı bağlantıların yoğunlaşması, bilim ve teknolojide 19. yüzyılda ortaya çıkan patlamayla gerçekleşmiştir. Yeni sanayi düzeninin kurulması ile birlikte enerji kaynaklarının denetimsiz kullanımı artmış, ülkelerarası ekonomik dengesizlikler belirginleşmiş ve yine bu dönemde çevre sorunları ortaya çıkmıştır. Demir yolları, hava ve deniz yolu ulaştırmacılığı ulaştırma maliyetlerini düşürmüş ve küresel alt yapının oluşturulmasındaki coğrafi engeller aşılmıştır. Telgraf, telefon, radyo gibi iletişim teknolojilerindeki gelişmeler de bu dönemde tamamlanmıştır ve bilgi akışlarında hız sağlanmıştır. Modern dönemde hızlanan sanayileşme ile birlikte

zenginlik ve refahtaki artış mevcut eşitsizlikleri tahammül edilebilir olmaktan çıkarınca işçi hareketleri artmış, sosyalist partiler şeklinde örgütlenme başlamıştır. 20.yy. başlarında kitlesel göç, kentleşme, sömürgeci rekabet ve dünya ticaretinin aşırı liberalleşmesi sonucunda devletlerarasındaki düşmanlıklar artmıştır. Artan aşırı milliyetçilik beraberinde iki dünya savaşına ve küresel ekonomik krize neden olmuştur. 1945 sonrası sömürgelerin bağımsızlaşması süreci, giderek küresel akışları, mübadeleleri canlandırmıştır. Küresel demokratik yönetim umudu artmıştır, ancak 1950'lerde, Soğuk savaş dünyayı biri ABD diğeri Sovyetler Birliği olmak üzere iki kutba ayrılması bu ümidi ortadan kaldırmıştır ve küresel kargaşa ortamı doğmuştur.

Çağdaş Dönem 1970'den günümüze devam eden bir süreç olup, karşılıklı bağımlılıkların ve küresel mübadelelerin arttığı bir dönemdir.⁵⁰

Jan Aart Scholte, bugünkü anlamıyla yaşanan küreselleşmenin hem eski hem de yeni bir yapı sergilediğini belirtir ve sürecin insanlık tarihi ile olan bağıntısını kesinlikle koparmaz. Ona göre tarihsel süreç üç aşamada incelenebilir. 18. yüzyıla kadar geçen dönem küreselleşmenin imajının oluştuğu dönem, 1850'li yıllardan 1960'lı yıllara kadar ki dönem küreselleşmenin başlangıcı, 1960'dan başlayıp devam eden süre ise küreselleşmenin etkin olarak kendini gösterdiği hızlandırılmış, modern küreselleşme dönemidir.⁵¹ Amartya Sen, küreselleşmenin en azından birkaç bin yıllık mazisinin olması gerektiğini belirterek o da küreselleşmenin geçmişle olan bağıntıyı koparmaz. Sen, küreselleşmenin batılılaşmayla ilişkilendirilmesine karşı çıkarken küreselleşme sürecinin ilk zaman diliminde batının önemli bir rol oynadığını da belirtmeyi ihmal etmez.⁵²

Held, McGrew ve arkadaşları, küreselleşmenin hangi boyutunu inceliyor olurlarsa olsunlar, kavramın tarihsel sürecini dört ayrı periyotta incelemişlerdir: 1. Modern

⁵⁰ Steger, **a.g.e.**, s.40-60.

⁵¹ Jan Aart Scholte, **a.g.e.**, s.85-104.

⁵² A.Dreher et.al., **a.y.**

Öncesi Dönem: Başlangıçtan 1500'e kadarki zaman dilimi (premodern), 2. Erken Modern Dönem: 1500-1760 (early modern), 3- Modern Dönem: 1760-1945 (Modern industrial) 4. Çağdaş Dönem: 1945'ten günümüze devam eden süre (Contemporary).⁵³

1.1.2.2 Aşırı Küreselleşmecilerin Tarihsel Değerlendirmesi

Aşırı küreselleşmeciler, küreselleşmenin tarihsel sürecini 15.-16. yüzyıl dolaylarından başlatarak incelerler. David J. Keeling, tarihsel küreselleşme sürecinin en fazla 15. yüzyıldan itibaren kapitalist dünya ekonomisinin başlangıcıyla ve dünya üzerindeki coğrafi iş bölümünün, hammaddeye ulaşım imkânlarının, endüstri üretiminin, sermaye dolaşımının artmasıyla birlikte incelenebileceğini söyler.⁵⁴

Roland Robertson, küreselleşme sürecinin 2000 yıllık bir mazisinin olduğunu düşünmesine karşın tarihsel değerlendirmesini 15.yüzyılın başlarından itibaren ele alarak 5 aşamada inceler. 1. aşama; 15. yüzyıl başından 18.yüzyıla kadarki küreselleşmenin oluşum süreci, 2. aşama; 18. yüzyılın ortalarından 1870'li yıllara kadarki küreselleşmenin başlangıç dönemi, 3. aşama; 1870-1920 yılları arası küreselleşmenin yükseliş evresi, 4.aşama; 1920 ile 1960 arası bir mücadele dönemi, 5. aşama; 1960'lı yıllarda başlayan küreselleşme bilincinin giderek artması ile bir belirsizlik evresine geçiş.⁵⁵

Robertson'a göre, küreselleşmenin oluşum evresi Avrupa'da 15. yüzyılın başlarından 18. yüzyılın ortalarına kadar geçen süreyi kapsar. Bu evrede ulus topluluklar yavaş bir şekilde ortaya çıkmış ve orta çağın “ulus ötesi” sistemi çökmüştür. Katolik kilisenin etkinlik alanı genişleyerek birey anlayışları, insanlığa özgü düşünceler ön plana

⁵³ Held, McGrew, “v.d.”, **a.g.e.**,s.392

⁵⁴ David J. Keeling,**a.g.e.**,s.3.

⁵⁵ Abdullah Özkan, **Küreselleşme ve Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye**, 1. Basım, İstanbul, Tasarım Yayınları,2004 ,s.18,19.

çıkıştır. 18.yüzyıl ortalarından 1870’li yıllara kadar süren başlangıç evresinde ise, üniter devletler düşüncesi doğrultusunda önemli yön değışiklikleri olmuş; resmi uluslararası ilişkiler anlayışı gelişmiş, birey bilinci oluşmuş, somut bir insanlık anlayışı yerleşmiştir. Uluslararası ve uluslarötesi düzenlemeler yapılmış, iletişime ilişkin yasal sözleşmelerle iletişimle uğraşan aktörler hızla artmıştır. Bu evrede Avrupalı olmayan toplumların “uluslararası topluma” kabulü sorunu çıkmış, ulusçuluk ve uluslararasıılık sorunu hissedilmeye başlanmıştır. 1872-1920 yılları arası küreselleşmenin yükseliş dönemi olarak kabul edilen evrede “modernlik” sorunu belirtmeye başlamıştır. Ulusal ve bireysel kimliklere ilişkin düşünceler ortaya çıkmıştır. Avrupalı olmayan birkaç toplum, “uluslararası topluma” kabul edilmiştir. İnsanlık hakkında düşünceler uluslararası nitelikte ele alınmaya başlanmıştır. İletişimin küreselleşmesi artmıştır. Bu evrede 1. Dünya Savaşı gerçekleşmiştir.

Dördüncü evre olan hegemonya ile mücadele evresi ise 1920 yılı ortalarında başlamış, 1960’lı yılların sonuna dek sürmüştür. Bu evrede yükseliş dönemi sonunda ortaya çıkan baskın küreselleşme sürecinin kırılğan terimlerine dair tartışmalar ve savaşlar yaşanmıştır. Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler bu evrede kurulmuştur. Ulusal bağımsızlık ilkesi kabul edilmiştir. Çatışan modernlik anlayışları ortaya çıkmış ve 3. Dünya netleşmiştir.

Son olarak belirsizlik evresi ise 1960 yılı sonunda başlamış, 1990 yılı başında ise krize girmiştir. Bu evrede soğuk savaş sona erip, hak ve özgürlük teması ön plana çıkmıştır. Küresel kurum ve küresel hareketler artmıştır. Kitle iletişim araçlarının sayısı, hızı ve yaygınlığı artmıştır. Çok kültürlülük ve çok etniklik gibi sorunlar bu evrede daha fazla belirtmiştir. İnsan Hakları küresel bir sorun haline gelmiş, uluslararası sistem daha fazla akışkanlık kazanmıştır. İnsanlık ve çevreye dair kaygılar bu evrede daha da belirginleşmiştir. Bu bağlamda Roberson’un

küreselleşmenin tarihsel sürecini modernleşme ile sınırlayıp, kapitalizmin gelişimi çerçevesinde değerlendirdiğini de söyleyebiliriz.⁵⁶

Daniel Cohen'de "Globalization and its Enemies" kitabında küreselleşmenin her zaman insanlık tarihinin bir parçası olduğunu belirtmiş, ancak insan bağımlılıklarının yükselişini en iyi temsil etmesi bakımından küreselleşmeyi 3 net döneme ayırdığında ilk tatmin edici dönem olarak 16. yüzyıla işaret etmiştir. 16. yüzyıl İspanyol fatihleri tarafından büyük ölçüde başlatılan küresel keşif ve genişleme dönemidir. Bu dönemde Avrupa güçleri ile dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan yerel insanlar arasında etkilenmeler ve bağımlılıklar artmıştır. Cohen'e göre küreselleşmenin ikinci oluşumu 19. yüzyılda İngiliz ticari güçlerinin genişlemesiyle ortaya çıkmaktadır. Cohen, bu dönemde ülkelerarası ticarete belirgin bir artış ve dünya üzerindeki insanlar arasında teknolojik ve kültürel malların transferinde bir yükselişe dikkat çekmektedir. Cohen, son olarak küreselleşmenin cereyan eden döneminin bilgi çağı ile ifade edilebileceğini, bunun en önemli göstergesinin de yüksek hızdaki bilgi iletişim sistemlerindeki genişleme ve finansal işlemlerdeki artış olduğunu söylemiştir.⁵⁷ Immanuel Wallerstein da küreselleşmenin ancak 500 yıllık bir süreci kapsadığını belirtir.⁵⁸

1.1.2.3 Dönüşümsel Yaklaşımın Tarihsel Değerlendirmesi

Dönüşümsel yaklaşımın savunucuları tarihsel incelemelerini 1960 yılı sonrasındaki gelişimler çerçevesinde yapmayı tercih ederler. Tarihsel değerlendirmelerini 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren gözlenen teknolojik gelişmelerin yansımalarıyla gerçekleştirirler ve küreselleşmenin asıl etkilerinin belki de henüz tam olarak yansımadığını, bunların gelecekte yansıyacağını belirtirler.

⁵⁶ Abdullah Özkan, a.y.

⁵⁷ Garrett Wallace Brown, "Globalization is What we Make of it: Contemporary Globalization Theory and the Future Construction of Global Interconnection", **Political Studies Review**, Vol 6, 2008, s.47.

⁵⁸ Immanuel Wallerstein, "Globalization or the Age of Transition? A- Long term View of The Trajectory of The World System", (çevrimiçi) <http://fbc.binghamton.edu/iwtrajws.htm> , 21.05.09

An Aart Scholte'nin makalesinde yer alan ve günümüzde hızlı küreselleşmenin göstergeleri niteliğinde olan unsurlar aşağıda Tablo 1.2'de izlenebilir. Scholte, 1960 yıllarından itibaren nelerin değiştiğini bu gelişmelerle açıklarken, küreselleşmenin 1960 yılı sonrası hızlandığını da vurgular.

Tablo (1.2) Modern Küreselleşmenin Göstergeleri

Günümüze Ait Hızlanmış Küreselleşme Süreci Göstergeleri	
Telefon Hatları (sabit + mobil)	1965'da 150 milyonken, 2000'de 1500 milyona çıktı
Mobil telefonlar	1978 yılında 0 iken, 2004 yılında 1 milyarı aştı.
İnternet Kullanıcısı	1985 yılında 0 iken 2004 yılında 934 milyona ulaştı
Radyo	1930'da 57 milyonken 1997'da 2400 milyona
TV	1956'da 75 milyonken 1997'de 1400 milyona
Uluslararası hava taşımacılığı	1950'de 25 milyonken 1996'da 400 milyona
Uluslararası seyahat geliri	1970'de 19 milyar dolardan 1996'da 389 milyar dolara
İhracatı Geliştirme Alanları	1957'de 0 iken 2002'de 3000'e ulaştı
Döviz Rezervleri	1970'de 100 milyar \$ iken 1997'de 1579 milyar \$'a
Günlük döviz işlem hacmi	1973'te 15milyar \$dan 2004'te 1900 milyar \$'a
Yabancıların banka mevduatları	1964'te 20milyar \$dan,1995te7900 milyar \$'a
Uluslararası Banka Kredileri	1972'de 9 milyar \$dan 2000 yılında 1465 milyar \$'a
Küresel bonoların sigortası	1962'de 0 iken 1995'de371 milyar dolar
Finansal türev karşılığı kontratlar	1971'de 0'ken ,2003'de 197 trilyon \$'a
Dünya'nın Doğrudan Yabancı Yatırım Stoku	1960'da 66 milyar \$ iken, 2002'de 7100 milyar \$'a
Uluslararası ticaret	1960 yılı 629milyar \$ iken,2001'de 7430 milyar \$' a

Uluslararası Şirketler	1960 sonlarında 7000 iken 2001’de 65000’e
Uluslararası sivil toplum kuruluşları	1956’da 1117 iken 2000 yılında 20.000’e ulaştı
Yıllık nesli tükenen türler	1950 yılında 6 iken 1990’da 10.000’e ulaştı.

Kaynakça: Jan Aart Scholte, **Globalization A Critical Introduction**, Second Edition, Palgrave Macmillan, 2005, s.117.

1.1.3 Küreselleşmeyi Hızlandıran Anahtar Faktörler

Küreselleşmeyi şekillendiren faktörleri ve olayları anlayarak, küreselleşme süreci ile ilgili tartışmaları ve tarihsel süreci daha iyi kavrayabiliriz. Bu nedenle küreselleşmeyi, küreselleşmenin gelişimini çeşitli toplumsal etki alanlarında nispeten kısa bir sürede yayılarak ileriye iten ekonomik, politik, teknolojik, sosyo-kültürel ve çevresel gelişimlerin anahtar dönüm noktalarını belirleyerek tanımlayabiliriz. Bu bağlamda önemi belirtilen ya da birbiriyle ilgili olan 5 farklı bakış açısını şu şekilde belirtebiliriz: kapitalizm, teknoloji, politikalar, toplumsal ve kültürel hayat. Karmaşıklığı engellemek adına diğer pek çok sayıda anahtar dönüm noktası sınırlandırılmıştır. Bu elbette diğer faktörlerin, aşamaların ve gelişmelerin küreselleşmeyi etkilemediği anlamına gelmemektedir. Küreselleşmenin temelini oluşturan anahtar dönüm noktalarının seçimi, bizim çok boyutlu, çoğulcu yaklaşımımıza sadece bir örnek teşkil ederek bize yardımcı olur.⁵⁹

1.1.3.1 Teknolojik Gelişmeler

Teknolojik gelişmeler, özellikle ulaştırma ve iletişim alanındaki yenilikler küreselleşmenin ikinci dalgasının oluşumu açısından ilk sırayı alır. Langhome’a göre,

⁵⁹ Ward Rennan and Pim Martens, **a.g.e**, s.138.

küreselleşmenin ilk birleşme noktası endüstri devriminin ikinci aşamasından daha geriye, James Watt'ın buhar makinesini keşfettiği 1765 tarihine dayandırılabilir. Langhome, küreselleşmenin gelişimini kuvvetlendiren teknolojik yenilikleri üç aşamaya ayırır. İlk aşama, buhar makinesinin kara ve deniz taşımacılığına uygulanması ve elektrikli telgrafın icadı şeklinde karakterize edilebilir. Buharlı gemiler ve buharlı lokomotifler ulaşım harcanan zamanı azaltarak üretim hacminin artmasını desteklemiştir. Buhar gemileri 1807 yılında icat edilmiş olmasına karşın, başarılı olarak test edilmesi ancak 1925 yılında mümkün olabilmıştır. Yolların imarı ile şehirler, ülkeler ve kıtalar birbirlerine bağlanmış, ulaşım hızı artmıştır. Ayrıca endüstriyel faaliyetlerin kapsadığı coğrafi saha genişlemiş, hem malların hem de insanların bir yerden diğer yere transferinde artışlar gözlenmiştir. 1830–1850 yılları arasında Gaus Weber ve Morse tarafından bulunan ve geliştirilen elektrikli telgraf sayesinde iletişim ile nakliyat birbirinden ayrılmıştır.

Buluşlar sayesinde alanlararası zamanın ve mesafe farkının belirgin olarak kısılması, teknolojik küreselleşmenin tarihsel gelişiminde ilk dönüm noktasını teşkil etmiştir. Zaman-mekan yaklaşması sayesinde ulus devletler gerek kendi ülkelerinde gerek uzaklarda meydana gelen olaylardan daha hızlı bir şekilde haberdar olma ve bu olaylara tepki verme olanağına kavuşmuşlardır. Özellikle zaman dilimlerinde standartlaşmaya gidilmesi ve milli gazetelerin ortaya çıkışı bu konuya yönelik iyi birer örnektir. Bu gelişmeler en fazla ulus-devlet üzerinde etki yapmasına karşın, gelişmelerin uluslararası ticaret ve bağlantıları kolaylaştırması hususunda da önemli etkileri gözlenmiştir. Teknolojik homojenlik aşamalarının sonucu olarak, ulus devletler ticari faaliyetlerini daha önce hiç olmadığından çok daha geniş coğrafi bölgelere açılabilme imkânına erişmişlerdir. Uluslararası standartların belirlenmesiyle, mesela Greenwich meridyenine göre milletlerarası saat ayarının kabulüyle uluslararası faaliyetler için zamanlama ve iletişim konuları geliştirilmiş olmuştur.⁶⁰

⁶⁰Ward Rennen and Pim Martens, **a.g.e.**, s.140

İkinci aşama, İkinci Dünya Savaşı esnasında Alman Mühendislerce roket itmesinin bulması ile birlikte başlamıştır. Savaş sonrası SSCB ve US arasındaki şiddetli teknolojik rekabet, roket ve uydu teknolojilerindeki gelişimi hızlandırmıştır. Uzaya roket fırlatılabilmesi ile dünyamızın yörüngesine uydu yerleştirilebilmesi imkânını doğmuş, elverişli uyduların dünyanın etrafında dönmesi ile birlikte güvenli iletişim sistemleri insanlık tarihinde ilk kez kurulmuştur. Daha önce telefon iletişimi mümkün olmasına karşın bağlantı kalitesi çok düşük olduğu ve iletişimin daha çok yakın bölgelerle kurulması söz konusuysa, uydu iletişiminin getirilmesi ile birlikte uluslararası iletişim imkânları gelişmiştir.

Teknolojik gelişmede son aşama bilgisayarın bulunması ile yaşanmaya başlanmıştır. 1942 gibi çok erken bir tarihte bulunmasına rağmen, ilk bilgisayarın kapasitesi sıradan bir hesap makinesinin yapabildiklerini aşabilmesi çok güçlü. 1971 yılında Intel tarafından mikroçipin bulunması ile birlikte bilgisayarda hız, hacimsel genişleme ve verimlilik gibi konularda gelişmeler sağlanmıştır. Mikroçipin bulunuşu da elektrikli telgrafın bulunduğu dönemdeki benzer etkiyi göstererek küreselleşmenin gelişiminde önemli bir anahtar dönüm noktası kabul edilmiştir. Mikroçip, günümüz bilgi ve iletişim teknolojilerinin temelini oluşturmuştur. Bilgi ve teknolojik alandaki yenilikler zaman ve mekânda yakınlık şeklinde benzer bir gelişime yol açmış, mikroçip üstünde yapılan çalışmalarla daha da ileri buluşların gerçekleştirilmesi internet ve diğer bilgisayar iletişim sistemlerinde gelişimi sağlanmıştır. Böylelikle internet ve bilgisayarın küresel anlamda daha yaygın kullanımını söz konusu olmuştur. Daha da önemlisi, bilgisayar teknolojisinin ve mikroçipin yenilenmesi, küresel bilgi ağlarının küresel finansal sermaye piyasasının donanımı gibi fonksiyona sahip olmasını sağlayan bir yapıya bürünmesine imkân vermiştir. Langhome'a göre bilgisayarın bulunuşu ve geliştirilmesi küreselleşmenin bugünkü aşamasını belirlemiştir. Ayrıca konteynır taşımacılığı ve yolcu uçağı gibi sevkiyat

teknolojisindeki buluşlarda küreselleşme sürecine göz ardı edilmeyecek kolaylıklar sağlamıştır.⁶¹

İkinci Dünya Savaşının bitiminden itibaren, yerkürede bir yerden diğer yere taşınan insan sayısı ve malların nakil miktarı dramatik bir şekilde artmıştır. Uluslararası yolcu uçaklarında ve ulaştırmada hızlı büyüme biraz daha uzun bir sürece yayılmış olmasına karşın, büyümedeki yoğunlaşma 1970’li yıllarda daha fark edilebilir hale gelmiştir. Bu gelişmeler aynı zamanda mikroçipin tanıtıldığı döneme denk düşmektedir. Langhorne analizinde, küreselleşmenin gelişiminde teknolojinin inandırıcı rolünü bizlere net olarak sunmuştur. Konu ile ilgili tartışması daha çok deterministik bir yapıdadır. Langhorne, teknolojinin güçlü rolünü vurgulamasının yanı sıra, diğer faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini belirtmiş, bütün bu unsurların topyekûn olarak küreselleşmenin gelişimde anahtar rol oynadığını vurgulamıştır.⁶²

1.1.3.2 Sosyokültürel Gelişmeler

Sosyo-kültürel unsurlarda yaşanan önemli gelişmeler de küreselleşme sürecinde etkili olmuştur. Özellikle 1960’lı yılların sonlarına doğru sosyo-kültürel alanda belirgin değişimler yaşanmıştır. Hipi felsefesi jenerasyonun ortaya çıkması, Anti-vietnam itirazları, cinsel devrim, kadının erkeklerle eşit haklar edinmesi yönündeki hareketler, siyahlar, geyler, azınlıklar buzulun görünen kısmındaki bazı unsurları temsil etmekteydi. Bu duruma ek olarak, çağdaş ve popüler kültüre dayalı sanat, post-modern kültüre doğru olan değişimi belirginleştirmişti. Marshall McLuhan, “The Medium is the Massage” isimli kitabında dünyanın küresel bir köy haline dönüştüğünü ifade ederek, küreselleşmenin varoluşuna dair ilk sosyo-kültürel dönüm noktasını belirtmiştir. Bütün bunları hesaba kattığımızda küreselleşmenin sadece ekonomik, politik ya da teknolojik gelişimden ibaret olduğunu düşünmemiz doğru

⁶¹ A.y

⁶² A.y

değildir. Günlük hayatımızda medyanın yükselen etkisi bizim sadece dünyayı anlama biçimimizi ve tüketimimizi değiştirmemiş, aynı zamanda yerel kültürlerimizi hatırı sayılır ölçüde etkilemiştir. Kötümser görüşe sahip olanların değerlendirmelerine göre kültürel anlamda; Amerika ve onun bir parçası olarak Hollywood, geleneksel olanın pahasına (uğruna) küresel kültürü oluşturmuştur.

1950’li yıllarda televizyonla tanışma sonrasında insanların özellikle günlük hatalarında önemli değişiklikler gözlenmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki buluşlar, elektronik posta ve sohbet odaları (chat-box) ile çoğu insanın yaşam biçimi değişmiştir. İnsanlar arasında ne kadar mesafe olursa olsun teknolojik olanaklar sürdüğü müddetçe bireyler birbirleriyle iletişim kurmaya devam edebilmiştir. Zaman ve mekânlar arası mesafede kısalma söz konusu olmasıyla, dünya sadece daha küçük hale gelmemiş, aynı zamanda internet gibi bir buluşla eş zamanlı olarak hayatımızda yeni alanlar oluşturarak farklı bir boyut kazandırmış ve yaşamımızı şekillendirmiştir. Bu nedenle Castells’de bu zaman dilimini bilgi çağı olarak işaret etmiştir. BBC WORLD, CNN veya Aljazırah gibi uluslararası ve küresel medya ağlarının ortaya çıkması ve ayrıca milli ve mahalli medyanın, küresel medya ağları ile bağlantılı oluşu dünyanın her bir köşesinden güncel haberlerin bize ulaşmasını sağlar. İnsanlar her nerede yerleşik olurlarsa olsunlar hayatları medya aracılığı ile dünyanın geri kalanı ile bağlantılı konuma gelmiştir. Neticede dünya giderek daha fazla küresel bir köy haline gelmiştir.

Küreselleşme, mahalli kültürlerde insanları sadece Amerikanlaşmaya sevk etmemiş; aynı zamanda göçmenlikler, turizm, ya da öğrenci değişimleri yoluyla kişiler arası kültürel değişimi de arttırmıştır. Çoğu türdeş toplumlar, farklı kültürel geçmişlere sahip insanların bir arada yaşadığı çok kültürlü toplumlara dönüşmüştür. Tabi çok kültürlü toplumlara doğru bir dönüşümün hiçbir problem yaşanmadan gerçekleşeceği de söylenemez. Örneğin aşırı sağ politik partilerin ortaya çıkması, kültürlerde

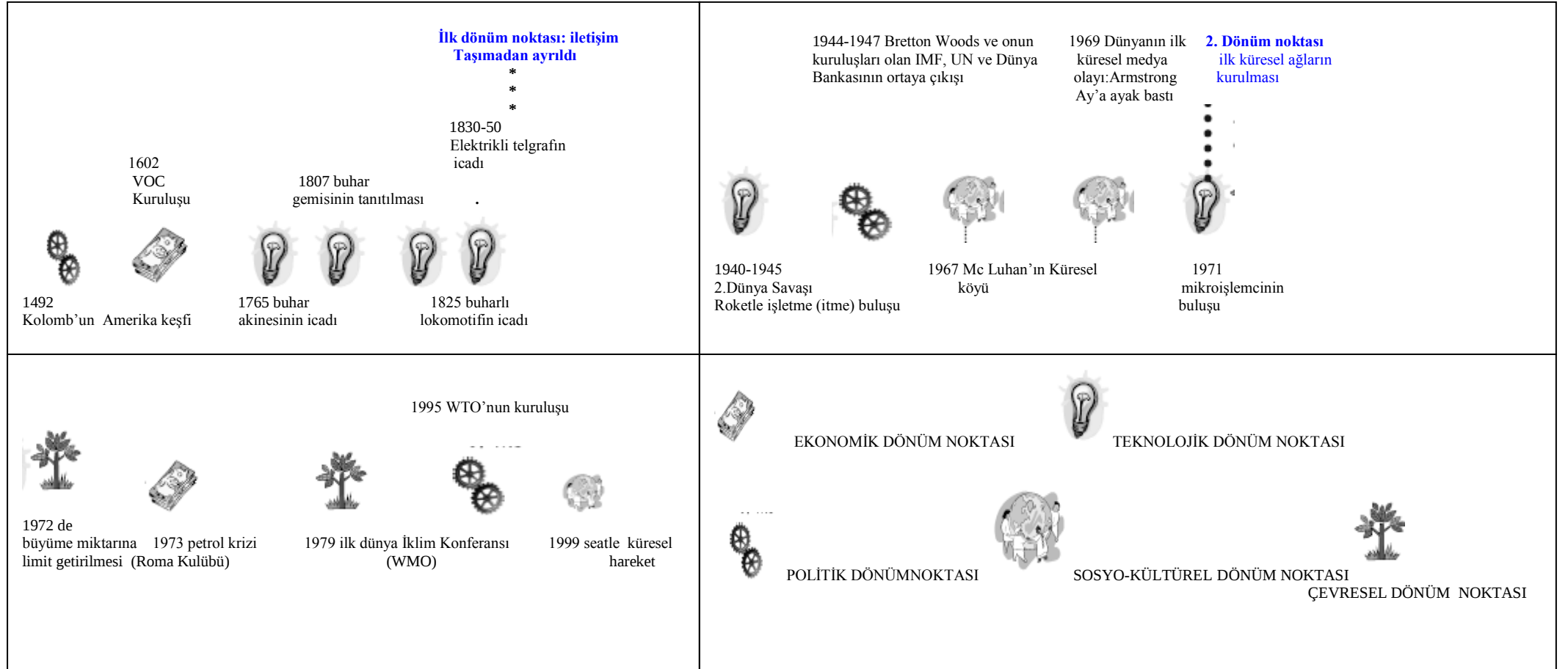
ayrımcılık ve hatta etnik arbedeler (ayaklanmalar), mahalli seviyedeki sosyo-kültürel entegrasyonun sorunlu yanları olarak izah edilebilir.⁶³

Finansal sermayenin ve ürünlerin dünyanın bir yerinden diğer yerine rahatça hareket ettiği bir ortamda göçmenlik hukukunun oldukça sıkı duruma getirilmesi küreselleşmenin zıttı bir tutum olarak gözükmektedir. Bu açıdan sosyokültürel faktörler sadece küreselleşme sonucunda meydana gelen değişimler değildir. Küreselleşme sürecine neden olabilecekleri gibi sürece engel de olabilirler. Bununla birlikte, işsizlik, gettoların oluşumu ve diğer pek çok faktörler üzerinde sosyoekonomik faktörler ayrıca kati bir rol oynar.⁶⁴

⁶³ A.e.s.141,142,

⁶⁴ A.y

Tablo (1.3) KÜRESELLEŞMENİN DÖNÜM NOKTALARI

Kaynakça: Ward Rennan and Pim Martens, "The Globalisation Timeline", **Integrated Assessment**, 2003, Vol 4, No:3, s.139.

1.1.3.3 Politik Gelişmeler

Kapitalizmin ortaya çıkışı ile teknolojik gelişmeler arasındaki etkileşim her ne kadar küreselleşmenin şekillenerek belirmesinde temel teşkil etse de, politik gelişmelerin küreselleşme süreci üzerindeki etkisi de göz ardı edilemez. Hükümetlerin özel teşebbüsü şekillendirme veya sınırlandırma imkânına kavuştuğundan beri, küreselleşme aynı zamanda politik süreçteki önemli gelişimleri de kapsamaya başlamıştır. Örneğin, Büyük Britanya 19. yüzyılın ortalarında önemli politik ve ekonomik güç olarak serbest ticaret politikalarına ve laissez-faire'ye sıkı sıkıya bağlıydı. Bu politik gidişat uluslararası ekonomik faaliyetlerin genişlemesine yol açtı. Sonuç olarak diğer ülkelerinde birbirleriyle olan ticareti arttı. Bu durum bir yandan ülkelerin Gayri safi yurt içi hâsıllarını arttırarak büyümeyi sağlamış diğer yandan da küresel gayri safi hâsılanın artmasına yol açmıştır. Buna ek olarak ülkelerin uluslararası üretim zincirleri ve ağları genişlemiştir. Bu durum dünya ekonomisinin ortaya çıkmasına temel teşkil etmiştir. Bununla birlikte 1. Dünya Savaşından sonra, pek çok ülkenin milli ekonomisi yeniden inşa edilmiştir. Savaş sonrasında çoğu hükümet milli ekonomisini güçlü bir şekilde oluşturmak ve ekonomik bağımlılığı azaltmak konusuna odaklanmak zorunda kalmıştır. Maden ocakları, demir yolları vb. alanlar devletleştirilmiş, milli ekonomiyi korumak adına gümrük engelleri arttırılmış ve finansal işlemlere, spekülasyonlara çeşitli yasal sınırlamalar getirilmiştir. Özellikle, bu kamulaştırma süreci İkinci Dünya Savaşından sonra Bretton Woods anlaşmasının yürürlüğe konularak finansal işlemlere ve spekülasyonlara birkaç sınırlamanın getirilmesiyle ve ayrıca bir miktar milli likiditenin doğrudan doğruya kamu bankalarında tutulan altın stoklarına bağlanmasıyla cereyan etmiştir.⁶⁵

Bunun yanı sıra, ülkeler başka savaşların çıkmaması için uluslararası işbirliği sağlamanın da önemli ve gerekli olduğunu anlamışlardır. Uluslararası kuruluşların varlığı yeni olmamasına karşın; mesela 1865 yılında uluslararası tele-iletişim birliği, 1874 yılında uluslararası telgraf birliği ve 1874 yılında da uluslararası posta birliği oluşturulmuştu; uluslararası ve uluslarüstü pek çok örgüt 2. Dünya Savaşı sonrasında kurulmuştur. Birleşik Milletler 1945 yılında kurulmuştur. Birleşik Milletlerin

⁶⁵ Ward Rennen and Timeline, **a.g.e**, s.140.

kurulmasından önce endüstrileşmiş çoğu ülke Bretton Woods anlaşmasını imzalamıştı (1944). Bu anlaşma uluslararası para politikaları sisteminin kurulmasını sağlamıştır. 1946 yılında uluslararası para fonu IMF kurulmuş, ardından kısa bir süre sonra 1947 GATT ve Dünya Bankası kurulmuştur. 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu, 1960 OPEC ve 1961 OECD oluşturularak uluslararası ve uluslararası politik, ekonomik işbirliği yoğunlaşarak artmıştır. Sadece ekonomik ve politik güçlerle ilgili konular değil, küresel politikaların gelişimini sağlayan örgütler de kurulmuştur. 1945 yılında UNESCO'nun, 1946 yılında UNICEF'in kurulması veya Greenpeace gibi çeşitli uluslararası grup organizasyonlarının oluşturulması bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bu gibi örgütler daha çok insan hakları, küresel iklim değişikliği gibi sosyal, kültürel ve çevresel konulara dikkat çekmektedirler. Bu uluslararası ve uluslararası organizasyonların oluşturulması; küresel toplum, kültür ve çevre politikalarının oluşturularak altının çizilmesi adına önemli rol üstlenirler. 1992 yılında küresel çevre değişimi konusunda yapılan Rio Konferansı bu konuya iyi bir örnek olarak verilebilir.⁶⁶

1.1.3.4 Ekonomik Gelişmeler

Günümüzde küreselleşme adına yapılan tartışmalar, bu olgunun tarihsel zamanlamasını yapabilmek için sert çatışmalar şeklinde cereyan etmektedir. Bazı küreselleşme kuşkucuları endüstri devrimini küreselleşmenin başlangıcı olarak kabul ederken diğerleri Colomb'un, 12 Ekim 1492 Amerika'yı keşfi ile başlayan Avrupa kolonileşme dönemini vurgulayarak konuyu irdelemektedirler. Vasco de Gama'nın sefere çıkması ve Latin Amerika'nın İspanyol fatihlerce ele geçirilmesiyle yeni bir çağ açılmıştır.

Küreselleşme sürecinin tarihsel zamanlamasına ilişkin farklı bakış açılarının varlığına rağmen küreselleşmenin ekonomik dürtüler ile ilerlediği rahatlıkla görülebilmektedir. Özellikle Michael Hardt ve Antonio Nergi "İmparatorluk" isimli kitabında bu durumun altını çizmektedir. Bugün tartışılan anlamda küreselleşme önceki dönemlerden net olarak ayrılabilir, zira uluslararası ticaretten ziyade kapitalizm üzerine kurulmuştur. Kapitalizm; emek ilavelerindeki artık hâsılanın değerini

⁶⁶ A.e, s.141.

belirleyerek üretim sistemi yolu ile sermayenin birikim süreciyle ilgiliydi. Üretim aşaması esnasında sadece emeğin parasal değeri yarattığı ifade edildi, oysa diğer ekonomik sistemler de üretken ve üretken olmayan emek arasında bir ayrım yapılmamaktaydı. İçeriğe göre meydana getirilen maddi olan ve maddi olmayan kullanım değeri sadece emek tarafından üretilmektedir. Çünkü emek ilaveleri istihdam edilmiş sermayenin değerini belirler, verimli emeği kullanarak sermayeyi bir araya getirmek mümkündür. Emeğin ücreti gibi bir konu eski ekonomik sistemlerde dikkate alınmıyordu. Kapitalizmi diğer ekonomik sistemlerden ayıran bir diğer özelliği, sermayenin yeniden yatırımı yolu ile verimli olmayan (üretken olmayan) birikimle de bağlantılı olmasıdır. Eski ekonomik sistemlerde, sermaye yatırımları ve sigorta gibi konular geniş ölçekte ele alınmadı. Artık para yeniden yatırıma kullanılması yerine ya daima korundu ya da prestijli binaların, kiliselerin boyamaların, süslemelerin yapımına harcandı. Eğer bir kişi kapitalizmle daha önceki ekonomik sistemleri hesaba katarak farkı gözetirse, küreselleşme konusu kapitalizmin ortaya çıkışından öncesiyle tarihlendirilemez. Örneğin Hollandalı ve İngiliz Kolonilerine ait şirketlerin, ilk küresel ticari ağlarının kuruluşu ve genişlemesi sermayenin yeniden yatırımı, özel sahiplik ve ticari sigorta gibi bir sistem olmaksızın mümkün olamazdı. İlk tarihsel dönüm noktası sömürgeciliğin başlangıcını sembolize eden Amerika'nın keşfidir. İkinci dönüm noktası olarak, çok uluslu şirketlerin ortaya çıkışı dünyanın dominant ekonomik sisteminde kapitalizmin erken kuruluşunun bir sembolü olarak kabul edilebilir. Bu Hollandalı birleşik doğu endüstri şirketinin (VOC) 20 Mart 1602 yılında kurulması ile gerçekleşmektedir. Bu ticari organizasyon sadece uluslararası olarak işletilmemiş, aynı zamanda dünyanın çeşitli yerlerinde çalışan yüzden fazla ticari gemiden ve binlerce istihdam edilmiş kişiden oluşmuştur.⁶⁷

Rennen ve Martens'a göre çağdaş ekonomik küreselleşmenin başlangıcı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Bretton Woods Konferansı ile oluşturulan yeni uluslararası düzenin aşamalı olarak ortaya çıkması sürecine dayanır. Dünyanın Kuzey yarım küresindeki önemli güçler olan ABD ve Büyük Britanya, (1918–1939) iki savaş arası dönemde ülkelerin uyguladıkları politikaları tersine çevirmişlerdir. Bretton Woods Konferansına katılan ülkeler hem uluslararası ticareti geliştirme yönünde kesin bir mutabakata varmış hem de uluslararası ekonomik faaliyetler konusunda bağlayıcı

⁶⁷ A.e., s.138.

kuralları belirlemişlerdir. Ayrıca, her ülkenin parasının, ABD dolarının sabit altın değerine bağlandığı daha istikrarlı bir döviz kuru sisteminin oluşturması kararlaştırılmıştır. Ülkeler konferansta alınan kararlar çerçevesinde kendi sınırlarının geçirgenliğini kontrol etmekte özgürdüler. Bu durum, ülkelerin kendi siyasi ve ekonomik gündemlerini belirlemelerine olanak tanımaktaydı. Bretton Woods konferansı ile üç yeni uluslararası örgütün temelleri atılmıştır. Uluslararası ekonomik sistemin yönetimi için Uluslararası Para Fonunun (IMF) kurulması kararlaştırılmıştır. Avrupa'nın savaş sonrası yeniden inşası için kredi verme görevini üstlenecek olan Uluslararası Yeniden İnşa ve Gelişme Bankası kurulmuş fakat daha sonra 1950 yılına gelindiğinde, bankanın amacı gelişmekte olan ülkelerdeki çeşitli sanayi projelerine fon sağlayacak şekilde genişletilmiştir ve adı “Dünya Bankası” olarak da değiştirilmiştir. Üçüncü kuruluş ise 1947 yılında çok taraflı ticari anlaşmalar yapmak ve uygulamakla görevlendirilen bir ticaret örgütü olarak “(GATT) Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması” oluşturulmuştur. GATT yerine 1995 yılında “Dünya Ticaret Örgütü” kurulmuştur. Bretton Woods düzeni, bazı kişilere göre “*denetim altındaki kapitalimin altın çağı*” olarak nitelendirilen dönemin ortaya çıkmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Tam istihdam ve refah devletin genişlemesi uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki söz konusu devlet denetim mekanizmaları sayesinde olmuştur.

1970 yılında Bretton Woods sistemi çökmüş, yeni küresel ekonomik düzenin doğum sancıları olarak belirtilen yeni bir sisteme yönelik eğilim artmıştır. 1971 yılında altına dayalı sabit kur sisteminden vazgeçilmiştir. 1970-1980 arası dönemde yüksek enflasyon, yüksek işsizlik, büyük oranda kamu kesimi açığı ve OPEC'in dünya petrol arzının önemli bir bölümünü denetleyebilme gücünden kaynaklanan, iki adet enerji krizi biçimindeki küresel ekonomik istikrarsızlık dönemi yaşanmıştır.⁶⁸

2. Dünya Savaşını izleyen yıllarda laissez-faire düşüncesi yerine, Bretton Woods sisteminin mimarı olan İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes'in önerdiği devlet müdahaleciliği benimsenmiş, ancak 1980 yılına gelindiğinde, İngiltere başbakanı Margaret Thatcher ve ABD başkanı Ronald Reagan, Keynesyen ekole karşı neoliberal devrimin başını çekerek, küreselleşme kavramını dünya ekonomilerinin

⁶⁸ Steger, a.g.e., s.61-65.

“liberalleştirilmesi” ile ilişkilendirmişlerdir. Bu yeni neoliberal ekonomi düzeni, 1989-91 yılında Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa’da komünizmin çökmesiyle daha da meşruluk kazanmıştır. Bu tarihten itibaren ekonomik küreselleşmeye ilişkin en önemli üç gelişme; ticaret ve finansmanın uluslararasılaşması, ulusötesi şirketlerin gücünün artması ve IMF, Dünya Bankası, DTÖ gibi uluslararası ekonomik kuruluşların etkinliğinin artması olmuştur.⁶⁹

1.1.3.4.1 Dış Ticaretin Serbestleşmesi

İkinci Dünya Savaşı öncesi, ülkelerin uluslararası ticaretteki uygulamalara yönelik yoğun korumacı politikalar izledikleri bir dönem olmuştur. Dolayısıyla bu durum ticarete haksız rekabet koşullarını doğurmuştu. Sanayileşmiş ülkeler, kısıtlamalara karşı dünya pazarında rekabetçi bir ortam meydana getirmek ve Dünya ticaretinin gelişimini sağlamak amacıyla, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması “GATT” kurallarını kabul ederek uygulamaya koymuşlardır. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması Örgütü (GATT), Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi ve tarife dışı engellerin azaltılmasını hedeflemiştir.⁷⁰

Bretton Woods Konferansı sonrasında kurulan GATT (1947), dünya ticaretinde serbestleşmeyi sağlayabilmek için bugüne dek 9 ayrı ticaret görüşmesi (round) düzenlemiş ve her görüşme çeşitli anlaşmalar imzalanarak neticelenmiştir. 1947 yılında Cenevre’de başlayan orijinal görüşmeleri sırasıyla; 1949 yılında Annecy Roundu, 1951 yılında Torguay Raundu, 1956 Cenevre Roundu, 1960-1962 Dillon Roundu, 1964-1967 Kennedy Roundu, 1973-1979 Tokyo Roundu, 1986-1993 Uruguay Roundu takip etmiştir.⁷¹ Son olarak da 2001 yılında başlayan Doha Roundu görüşmeleri halen devam etmektedir.⁷²

⁶⁹ A.e.,s.66.

⁷⁰ Mete Bilgiç, **GATT Kuruluşları ve Uruguay Roundu Kapsamında Uygulanan Devlet Yardımları ve Sübvansiyonlar**, Ocak 1999, KOSKEB,s.15,16,.

⁷¹ Nil Karaca, “GATT’dan Dünya Ticaret Örgütüne, Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Merkezi”, (Çevrimiçi) <http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/yayinlar/md/md144/gatt.pdf>, 27.04.2009

⁷² Filiz Giray, “Çok Taraflı Yatırım Antlaşması (MAI) ve Alternatif Öneriler Üzerine Bir Değerlendirme”, s.5. (Çevrimiçi) www.mulkiyedergi.org/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=209&&Itemid=2, 27.04.09

GATT bünyesinde yapılan ticaret anlaşmalarıyla tarife oranlarının azaltılması konusunda çalışmalar başlangıçta yoğunluk kazanmış, daha sonraları ise anti-damping ve tarife dışı önlemler konularında çalışmalar devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonunda gümrük tarife oranı ortalama olarak %40 iken, bu oran 1987 yılında Avrupa Birliği Topluluğunda %7.8, ABD’de 6.2, Japonya’da %8’e kadar çekilmiştir.⁷³

Uruguay müzakereleri, GATT çevresinde yürütülen 8. görüşme olup, en kapsamlı ve geniş hedefli müzakeredir. 109 ülkenin katıldığı görüşmede, tarifelerin serbest bırakılması ile ilgili eski anlaşmalar gözden geçirildiği gibi, yeni önemli konularda gündeme gelmiştir. 1993 yılında sonuçlanan ancak 1994 yılında imzalanan anlaşma olumlu veya olumsuz yönden bir çok ülkeyi etkilemiştir.⁷⁴ Uruguay görüşmeleri sonucunda imzalanan Nihai Senet ile getirilen yeni düzenlemeleri başlıklarla ifade edecek olursak; gümrük tarifelerinde indirimler, tarım sektörü, hizmet sektörü, dokuma ve giyim, entelektüel haklar, anti-damping, devlet yardımları, koruma tedbirleri, kamu ihaleleri, Dünya Ticaret Örgütü’dür. Özellikle mal ve hizmetlerin serbest dolaşımına mani olan kurallar ortadan kaldırılıp, uluslararası kurallar tayin edilmiştir. Nihai senet ile dünya ticaretinde gelişme ve serbestleşme sağlanırken, aynı zamanda sübvansiyonlar, anti-damping, marka ve patent anlaşması gibi yeni kurallar da kabul edilmiştir. Ayrıca, 1994 Uruguay Roundu sonucunda GATT’ın yerine Dünya Ticaret Örgütü’nün kurulması kararlaştırılmıştır. 1995 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütü daha kapsamlı bir faaliyet ağına kavuşmuştur.⁷⁵

Uruguay Round’u sonrasında, 2001 yılında Doha Kalkınma görüşmeleri başlatılarak, Dünya Ticaret Örgütü’nün yatırımları doğrultusunda çok taraflı yatırım anlaşmasının hazırlanması istenmiş, Uruguay görüşmelerinde

⁷³DPT:Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye (Değerlendirme Raporu), T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayını, No: DPT:2374-ÖİK:439, Ocak 1995,7. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.16. (Çevrimiçi) [http:// www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3338/oik439.pdf](http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3338/oik439.pdf) , 20.04.09

⁷⁴Nusret Ekin, **Küreselleşme ve Gümrük Birliği (Çalışma Yaşamında Dönüşüm: Çelişkiler ve Fırsatlar)**, 2.Baskı, İstanbul, 1999, İ.T.O Yayınları, Yayın No:1999-47, s.74

⁷⁵Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen**, 3.Baskı, İstanbul, 2002, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 5, Ekonomi:1, s.120-126.

mutabakata varılamayan (MAI) anlaşması tekrar gündeme getirilmiştir. DTÖ tarafından hazırlanacak yatırım anlaşması, uluslararası ticaretin gelişimi için sadece doğrudan yabancı yatırımlara yönelmiştir.⁷⁶

Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği, OECD vb. kuruluşlar ve yürürlüğe konulan çeşitli anlaşmalarla dünya üzerinde entegrasyonun sağlanmasını amaçlanmaktadır.⁷⁷ Aslında küreselleşme süreciyle işletmelerin dünya üzerinde herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmadan yani tek bir pazar anlayışı içerisinde faaliyet gösterebilmelerine olanak sağlamak için ülke yönetimlerinin gümrüklerini daha geçirgen bir yapıya dönüştürmeleri hedeflenir. Böylelikle gelişmiş ülkelerin oluşturdukları kuruluşlar ve onların gerçekleştirdikleri düzenlemeler uluslararası ticareti gün geçtikçe daha da serbest hale getirmektedir.⁷⁸

Ekonomik küreselleşme çoğu kez serbest ticaret ile ilişkilendirilir ancak unutulmamalıdır ki ticaretin uluslararasılaşması finansal işlemlerdeki serbestleşme ile birlikte olmuştur. Temel unsurları arasında faiz oranlarının serbest bırakılması, kredi denetimlerinin kaldırılması, devletin mülkiyetindeki bankaların ve finans kuruluşlarının özelleştirilmesi bulunur. Finansal ticaretin küreselleşmesi, daha az kısıtlama ve daha fazla yatırım imkânına fırsat tanıyarak ve ayrıca finans sektörünün çeşitli bölümleri arasındaki akışların armasını sağlayarak küreselleşmeye hız kazandırmıştır.⁷⁹

1.1.3.4.2 Sermaye Hareketlerinin Serbestleşmesi

Batı ülkeleri 1970’li yıllara kadar sermaye hareketleri ve döviz kuru üzerinde katı bir kontrol anlayışı ile hareket etmişlerdir. Bunun temelinde İkinci Dünya

⁷⁶Filiz Giray, “Çok Taraflı Yatırım Anlaşması MAI ve Alternatif Öneriler Üzerine Değerlendirme”, s.5,6, (Çevrimiçi) www.mulkiyederigi.org/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=209&&Itemid=2 , 24.04.09

⁷⁷ Steger, **a.g.e.**, s.67, 69,

⁷⁸ Hasan Tağraf, “Küreselleşme Süreci ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi”, **C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 3,Sayı2, 2002, s.34.

⁷⁹ Steger, **a.y.**

Savaşı sonrası ekonomilerin yeniden yapılandırılması düşüncesi vardır.⁸⁰ Bretton Woods Konferansı sonrasındaki sistemde sermaye hareketleri büyük ölçüde resmi borçlanma niteliğindeydi ve genellikle plan, proje veya ulusal ekonomilerin temel dengesizliğinden kaynaklanan finansman ihtiyacını karşılamaya yönelik işlemler şeklindeydi. Bu nedenle, bu dönemde gelişmekte olan ülkelerin uluslararası mali piyasalara girişleri sınırlı kaldığı gibi gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye hareketleri de sınırlı düzeydeydi.⁸¹

İkinci Dünya Savaşından 1970 yılına kadar geçen sürede uygulanan yeni teknolojilerin üretimde verimliliği artırması, hammadde fiyatlarının ucuzlaması, Dünya Bankası tarafından yapılan yardımlar ve Bretton Woods konferansınca alınan kararlar çerçevesinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yapılan uluslararası kurumsal düzenlemeler sonucunda söz konusu ülkelerdeki refah düzeyleri artmıştır. Ancak 1970 yılından itibaren, gelişmiş ülkelerde, kullanılan teknolojilerin emeğin verimliliğini artırma kapasitesi düşmüş, hammadde fiyatları artmış ve dolayısıyla kar oranları azalmıştır. Karlılığın azalması büyüme oranlarının düşmesine neden olmuştur. Bretton Woods konferansında planlanan dünya ekonomisinin yeni yapısı ve bu doğrultuda tasarlanan uluslararası sermaye hareketleri 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizi taşıyamayarak çökmüştür. Sistemin çöküşü sonrası dünya ekonomisinde ve uluslararası sermaye hareketlerinde önemli değişimler meydana gelmiştir. Bretton Woods sisteminin çöküşü sonrasında sermaye hareketlerinin serbestleşmesi süreci başlamıştır. Küreselleşme sürecini etkileyen en temel unsur, uluslararası sermaye hareketlerinin artan hareketliliğidir. 1970'li yılların ikinci yarısında başlayan kriz ile birlikte gelişmiş ülkelerdeki yatırımcılar reel yatırımlardan kaçarak, finansal yatırımlara yönelmişlerdir.⁸²

⁸⁰ Süleyman Özdemir, **Küreselleşme Sürecinde Refah Devlet**, İstanbul, 2004, İTO Yayınları, No: 2004-69, s.195.

⁸¹ Şeyda İnandım, "Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği", TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, Kasım 2005, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, s.5, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/seydainandim.pdf> , 16.04.09

⁸² Şeyda İnandım, **a.g.e**, s.8,9,

Sermaye hareketlerinin hızlanması sürecine etki eden bir diğer unsur da gelişmekte olan ülkelerin finansman ihtiyacının artmasıdır. Özellikle 1970–1980 yılları arasında yaşanan iki petrol krizi ile birlikte petrol fiyatlarının ani aşırı yükselişi, petrol ihraç eden ülkeler ile petrol ithal eden ülkeler arasında gelir dengesizliklerine neden olmuştur. Bu fiyat yükselişleri sonucu petrol ithal eden ülkeler ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kredi temin etmek zorunda kalırlarken, petrol ihraç eden ülkeler ise elde ettikleri gelirleri dünyaya plase etme çabası içine girmişlerdir. Bu durum sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sürecini hızlandırmıştır.

1980 yılının başından itibaren gelişmekte olan ülkelerin dış borç ödemelerinde sorunlar yaşamaya başlamaları, bu ülkelerin kamu açıklarını hızla büyütmüş ve makro dengeleri bozmuştur. Böylelikle dünyada bir ekonomik yavaşlama baş göstermiş, uluslararası faizler ise hızla yükselmiştir. Bu şekilde başlayan kriz, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret açıklarının giderek artması ile daha da derinleşmiştir. Gelişmekte olan ülkeler, dış şokların etkisini azaltmak için yurtdışından borçlanmak yerine, dış kaynağın doğrudan yabancı yatırım ve portföy yatırımları şeklinde ülkeye girişini teşvik edici politikalar uygulamaya başlamışlardır.⁸³

Yaşanan krizler iktisat politikalarında büyük değişimlere yol açmıştır. Keynezyen talep yönetimine dayalı ekonomik politikalar önemini kaybederken, neo-liberal ekonomik politikaların itibarı yükselmeye başlamıştır. 1990'lı yılların başına gelindiğinde, birçok OECD ülkesi sermaye kontrollerini ortadan kaldırmış, döviz kurları sabitleştirilmiş, finansal küreselleşme yolunda önemli adımlar atılmıştır. Para ve sermaye dolaşımı serbestleştirilmiş, işletmelerin dünya üzerinde diledikleri gibi yatırım yapmalarına olanak sağlanmış ve bunun sonucu olarak da çok uluslu şirketler ortaya çıkmıştır. Çok uluslu şirketlerin dünya ticaretindeki payı gittikçe artmıştır.⁸⁴

⁸³ A.y.

⁸⁴ Süleyman Özdemir, a.g.e, s.195.

Dünya Ticaret Örgütü, 1980’li yıllardan itibaren yeni küresel düzen içinde bir yandan AB, diğer yandan NAFTA ve benzeri bölgesel blokların oluşması karşısında “Çok Taraflı Yatırım Anlaşmasını” (MAI) düzenleme gereğini hissetmiştir. Sermayenin serbest hareketinin sağlanması yönünde 1995 yılından itibaren görüşülmeye başlanan Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI), uluslararası yatırımları belirleyen yasaların liberalleşmesi, yatırımların korunması ve dolayısıyla küreselleşmenin yaygınlaştırılması amacıyla çok yönlü bir çerçeve anlaşmasıdır.

21. yüzyılın anayasası olarak nitelendirilen MAI’nin amaç ve hedeflerine bakıldığında iki konu dikkat çeker. Bunlardan ilki, uluslararası sermaye işlemlerinde şeffaflık ve eşitliğin sağlanmasıdır. İkincisi ise, ulusal sorunların çözümünde çok uluslu sermayenin bir araç olarak kullanılmasıdır. Bu amaçlara yönelik hedefleri de kısaca 3 noktada toplayabiliriz: Sermaye hareketlerine konan ve konabilecek tüm sınırlamaları kaldırmak, kar transferlerini kolaylaştırmak, yabancı işletmelerin üretim biçimlerine yönelik sınırlamaları kaldırmak, hükümetlerin ülkelerin kalkınma stratejileri için bile olsa kendi yatırımcılarının faydasını arttıracak yönde bir uygulamaya gitmelerini engellemek.

MAI oluşumuna yönelik farklı tepkiler halen süregelmektedir. OECD’ye bağlı ulusal devletler, işveren ve işçi örgütleri MAI’yi değişik yönleri ile tartışmakta ve eleştirmektedirler. Küreselleşme sürecinde uluslararası sermayenin akışı ve ticaretin daha sağlam esaslara dayandırılması adına MAI, tüm tartışmalara ve çekincelere rağmen ciddi bir adım olarak görülmektedir.⁸⁵

⁸⁵ A.e.s.75-79.

1.2. KÜRESELLEŞMENİN BOYUTLARI

Küreselleşmeyi hızlandıran faktörleri incelediğimiz bölümde de açıkça görülebileceği gibi ekonomik, politik, teknolojik, çevresel veya sosyo-kültürel faktörlerden sadece bir tanesinin tek başına küreselleşme sürecini açıklaması mümkün değildir. Ortaya çıkış, gelişim ve değişimde bu faktörlerin daha çok birbirleriyle etkileşerek bir sonuç yaratması söz konusudur. Bu bağlamda küreselleşmenin çok boyutluluğu vurgulanmaktadır. Küreselleşme araştırmacılarının sadece ekonomik boyuta ağırlık vererek, küreselleşmenin siyasi, kültürel veya çevresel vb. gibi diğer boyutlarını dikkate almaması, araştırmacının konu ile ilgili çalışmalarında eksiklikler yaratacak ve kavrayışta da sorunlar meydana getirecektir. Genellikle ekonomik bir olgu olarak karşımıza çıkan küreselleşme sürecinin siyasal, teknolojik, çevresel ve sosyo-kültürel boyutlarının da mevcut olduğu kesinlikle unutulmamalıdır. Tarihsel akış içerisinde bir realite olarak ortaya çıkan küreselleşme kavramı, uluslararası ticaretin, sermaye ve emek hareketlerin yaygınlaşması, ülkeler arasındaki ideolojik kutuplaşmaların sona ermesi, teknolojiye yenilikler ile birlikte ülkelerin ekonomik, siyasi, kültürel açılarından birbiri ile bütünleşmesidir.⁸⁶

1.2.1 Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu

Ekonomik küreselleşme, ülke ekonomilerinin bütünü oluşturarak parçaların dünya ekonomisi ile daha fazla bütünleşmesi, yani tek bir pazarda entegre olmasıdır.⁸⁷ Detaylı bir tanım yapılacak olunursa ekonomik küreselleşme; ülkelerarası mal, sermaye ve emek akışkanlıklarının artması sonucu ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması ve ülkelerin birbirlerine daha fazla yaklaşması demektir.⁸⁸ Ekonomik küreselleşme sürecinde bilgi ve iletişimi güçlendiren teknolojik araçlar sayesinde üretimde verimlilik artmış; mal, hizmet ve sermaye mübadelesi hızlanmış; piyasaların birbiri ile iç içe bir yapıya kavuşması sağlanmış ve ülkelerin birbiriyle olan bütünleşmesi sonucu tüm sınır ötesi işlemler çeşitlenerek artmıştır.⁸⁹

⁸⁶ Muharrem Afşar, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Bankacılık Sektörü”, s.86. (Çevrimiçi) <http://eab.ege.edu.tr/pdf/4/C4-S1-2-%20M9.pdf> , 03.04.09

⁸⁷ Jacques Adda, **a.g.e.**, s.10.

⁸⁸ Osman Nuri Aras, “Finansal Küreselleşmenin Azerbaycan Özelinde Kafkasya ve Orta Asya’ya Etkisi”, s.2, (Çevrimiçi), <http://www.osmannuriaras.com/GlobalSon.doc> , 10.04.09

⁸⁹ **A.y.**

Bilgisayar teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler ve bilgiye dayalı ticaretin artması ekonomik küreselleşmeye farklı bir boyut kazandırmıştır. Günümüzde artık bütün ekonomiler birbirlerine online bağlanmış durumda olduğundan hiçbir ekonomi tek başına ekonomik politikalarını belirlemede bağımsız değildir. Artık belirlenecek politikaların uyumluluğu da büyük önem taşımaktadır. Bir ülkenin vergileri arttırarak kullanılabilir gelirin düşmesi yönünde uygulayacağı bir politika, diğer bir ülkede işsizliğe neden olabilmektedir. Örneğin ABD'nin, yaşadığı bir kriz sınırları içinde kalmayarak, bize ve tüm ülkelere yansiyabilmektedir. Bu durum küreselleşmenin ulaştığı boyutu açıkça göstermektedir.

Teknolojik gelişmeler ekonomik küreselleşmeyi hızlandıran bir unsur olmasına karşın, küreselleşmeye yön verici düşüncenin, serbest piyasa kapitalizmi olduğunu söylenebilir. Serbest piyasa kapitalizminde idarenin piyasa güçlerine bırakılması söz konusu olup, ekonominin serbest ticarete ve rekabete açılabilirdiği ölçüde ekonominin gelişmesi ve etkin bir yapıya sahip olması söz konusudur. Bu açıdan küreselleşme iktisadi bir sistem olan serbest piyasa kapitalizminin dünyaya yayılması şeklinde de ifade edilebilir. Bu yayılma Sovyet Bloğunun çöküşüyle daha da hız kazanmıştır. Statik soğuk savaş döneminden pazarların, ulus-devletlerin ve teknolojilerin karşı konulmaz şekilde bütünleşmesini içeren dinamik bir sürece geçilmiştir. Bu sistemde bireyler, şirketler ve ulus-devlet dünya üzerinde daha hızlı ve düşük maliyetlerle birbirlerine ulaşabileceklerdir.⁹⁰ Liberalizasyon politikaları, IMF ve Dünya Bankası gibi mali kuruluşların çabaları ve teknolojik gelişmeler ekonomik küreselleşmenin gelişimi için rahat bir ortam sağlamıştır.⁹¹

Jacques Adda, kapitalizmin dünya geneline yayılmasının coğrafi sınırlarını fazlası ile aştığını, yayılmanın ne devletler bloğunun bir diğerine göre ne de bir üretim modelinin bir diğerine göre daha başarılı olarak kabul edilmesine indirgenemeyeceğini, bu yayılmanın devletlerarası bir sistem mantığı yerine ulusötesi bir ağ mantığı koyma eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Adda'ya göre de küreselleşme; kapitalizmin tüm

⁹⁰ Thomas Friedman, **Letux ve Zeytin Ağacı Küreselleşmenin Geleceği**, Çev: Elif Özsayar, 3.Baskı, İstanbul, Boyner Yayınları, s.30,31,

⁹¹ Osman Nuri Aras, **a.g.e.**, s.2

evrene yayılışıdır. Aynı zamanda küreselleşme, dünya üzerinde sermaye birikimini engelleyen fiziksel ve hukuksal sınırları sarma, delme ve yok etme sürecidir. Dolayısı ile küresel ekonomi, salt bir uluslararası ekonomiden çok daha farklı bir şeydir. Ona göre; Uluslararası ekonomi devletlerin bağımsızlığına daha fazla saygı duyan; alışveriş, yatırım ve kredi yolu ile daha henüz birbirine uyum sağlamamış bir bütünün otonom parçaları arasında ilişkiyi kuran bir yapı sergilemiştir. Uluslararası ekonomi, kapitalizm tarihinin belli bir safhasına, daha çok devletler tarafından korunan ve düzenlenen ulusal pazarların sermaye birikiminin asıl temelini oluşturduğu safhaya denk düşer. Ticaret de aynen uluslararası yatırım gibi bütünleyicilik ölçütleri üzerindeki temele bağlı kalmaya devam etmiştir. Küreselleşme olgusu, bu sürecin devamından ziyade bir çeşit dönüşümdür. Kontrolün devletten çıkarak devletin egemenlik alanlarına zarar verdiği bir dönüşümdür.⁹²

Gary Gereffi, küresel ekonominin kayda değer biçimde değişmekte olduğunu söyleyerek benzer bir açıklama yapar. Bu dönüşüm süreci küresel ekonominin ne şekilde örgütlenip, yönetilmesi gerektiğini belirlemektedir. Ayrıca değişim sadece ülkeler arasındaki milli sınırların mal ve hizmetler tarafından aşılmasıyla da sınırlandırılmamalıdır, zira bu değişim aynı zamanda uluslararası sistemde ülkeleri nasıl yükseltildiği ve alçaltıldığı ile de ilgilidir.⁹³

Değişimi tetikleyen unsurların başında gelen teknolojik yenilikler; örneğin iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler verilerin, imajların ve sermayenin dolaşımını aşırı boyutlara ulaştırarak dünya üzerinde pek çok yerde sınır ve bölge kavramlarını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca, üretimin ulus aşırı bir boyutta düzenlenmesine yardım ederek tüketim normlarının küreselleşmesine de katkıda bulunmuştur. 1950’li yıllara kadar malların ve sermayenin dolaşımını oluşturan bütünleyiciliğin yerini, pazarları ve kaynakları (hammadde, el emeği, dağıtım ağları, iş bilgisi, zekâ, tasarruf v.b) kontrol etmek amacı ile genelleşen bir rekabet almıştır.⁹⁴

Ekonomik küreselleşme süreci öncesinde ekonomik sistem; mal ve hizmetler ile üretim faktörleri ve teknolojinin ülkeler arasında değişimine dayanmakta ve iktisat

⁹² Jacques Adda, **a.g.e**, s. 8,9,.

⁹³ Gary Gereffi, “The Global Economy: Organization, Governance, and Development”, **Global Economy** ,No:8, s.160, (Çevrimiçi) http://www.cggc.duke.edu/pdfs/Global_Economy_chapter_Handbook_2005.pdf , 01.04.09

⁹⁴ Jacques Adda, **a.y**.

politikaları da ulus-devlet egemenliğinde gerçekleştirilmekteydi. Ancak, küreselleşmenin hızlanmasıyla birlikte üretim faaliyetlerinin aşamaları maliyet avantajlarına bağlı olarak farklı ülkelere dağılmış ve dünyadaki finans piyasaları, Londra, New York gibi birkaç finans merkezinin kararlarına bağlı hale gelmiştir.

Ekonomik anlamda küreselleşmeyi üretimde küreselleşme ve finansal faaliyetlerde küreselleşme olarak iki genel başlık altında daha detaylı inceleyebiliriz. Bunlardan mali yani finansal küreselleşme hacmi, reel küreselleşme hacminden oldukça yüksek boyutlardadır. Mali piyasaların aşırı entegrasyonundan dolayı ekonomik alanda oyunu kurallarıyla oynayamayan ülkeler büyük kayıplara maruz kalmaktadırlar.

1.2.1.1 Üretimin Küreselleşmesi

Şirketlerin sabit sermaye yatırımlarını sınır ötesine taşımaları, sınır ötesi ortaklıklar kurmaları, yurtdışı fason anlaşmalar v.b. yöntemlerle üretimlerini kendi ülke sınırlarının dışına çıkarmalarına “üretimde küreselleşme” denir.⁹⁵ Firmalar üretim alanlarını; işgücü, hammadde, aramalı maliyeti ve dışsal maliyetler açısından daha avantajlı gördükleri ülkelere ve kıtalara yayarak bütün dünyayı adeta bir üretim arenası olarak kabul etmektedirler.⁹⁶

Gelişmiş ülkelerin şirketleri eskiden beri kendi ülkelerinin dışında yatırım yapmaya başlamışlardı. Ancak 1970’li yıllarda başlayan iktisadi kriz sonrasında üretimin küreselleşmesi sürecinin hız kazandığı görülmektedir. İktisadi kriz, pek çok iş kolunda fordist üretim tarzının ölçek tasarruflarına dayanan etkinlik kazanımlarının sınırlarına ulaşılması ile açıklanmaktadır. 1970’lere kadar etkin olan fordist üretim tarzı; bir bant üzerinde seri üretime dayanan, vasıfsız işçilerce gerçekleştirilen ve esnek olmayan bir üretim sistemidir. Bu sistemde kitle üretimin avantajı olarak birim başına sabit maliyetler düşmekte ve ölçek tasarrufu sağlanabilmektedir. Ölçek tasarruflarının sınırlarına ulaşıncı Batılı gelişmiş ülkelerde verim artışı yavaşlamıştır. Verim artışının yavaşlaması ve Doğu Asya’dan gelen rekabetin karşısında Batılı gelişmiş

⁹⁵ DPT, “Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyon Raporu”, Kitap:2, Ocak 1995, Yayın No: 2375-ÖİK:440, sayfa:20 (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/> , 20.04.09

⁹⁶ Osman Nuri Aras, **a.g.e.**, s.3.

Ülkelerin sanayicileri, üretimin örgütlenme tarzını değiştirme kararını vermişlerdir. Yeni retimde ne çıkan unsurlar; mal farklılaştırmasına gidilmesi, otomasyondaki gelişmelerden yararlanarak kalitede artışın ve standardizasyonun sağlanması yoluyla rekabet üstünlüğünün elde edilmesidir. Ayrıca az stokla çalışıp, iletişim ve taşıma kolaylıklarından yararlanarak maliyetleri azaltmak da diğer önemli noktalardır. Bu esnek üretim sisteminde vasıfsız işçilerin önemini yitirdiğini, vasıflı çalışanların ön plana çıktığını da belirtmeliyiz. Bu açıdan yeni sistemde vasıfsız işsizlikte artış olmuştur. retimimin kreselleşmesindeki birinci itici güç, verim krizine karşı alınan bu tarz tedbirlerdir.

Teknolojik gelişmeler de üretimin mekan-zaman sorununu ortadan kaldırarak küresel üretimi destekler nitelikte etki yapmıştır. Bilhassa mikro elektronikteki gelişmelerin iletişimi ve bilgi transferini hızlandırıp kolaylaştırması üretimin çok uzaklardan da takip edilebilmesini sağlamıştır. Farklı noktaları denetlemek, yönetmek, sipariş alıp vermek teknolojik yeniliklerin gücüyle olanaklı hale gelmiştir. Haberleşme teknolojisindeki bu gelişmelerin yanı sıra konteynır ve hava yolu taşımacılığındaki gelişmeler ulaştırmadaki maliyetleri azaltarak üretimin küreselleşmesine katkıda bulunmuştur.

Üretimin küreselleşmesi gelişmiş ülkelerde işsizliğe sebebiyet verdiği lde korumacı eğilimlerini kuvvetlendirmiştir. Ancak korumacı tedbirler de tedbiri uygulamayan ülkelere doğrudan yabancı yatırımı cezp ederek küreselleşmeye hız vermektedir. Verimle ilgili krize ek olarak üretimde küreselleşmenin diğer önemli bir nedeni korumacılık olarak belirtilebilir.⁹⁷

Üretimde küreselleşmenin bir diğer nedeni de ticaret politikalarının ve finans politikalarının serbestleşmesidir. Dünya genelinde gümrük engellerinin kaldırılması, vergi indirimlerinin gerçekleştirilmesi, krediler, teşvikler gibi bir takım politikalar ile sermaye yatırımlarının önündeki engellerin kaldırılması yabancı sermaye yatırımlarını hızlandırmıştır. Ticaret engellerinin kalkmasıyla bitlikte yabancı sermaye yatırımları maliyet avantajı elde ederek rekabet edebilirliklerini korumak amacıyla farklı ülkelere yönelmişlerdir. Bu yönelişte özellikle işgücü maliyetindeki ve dışsal maliyetlerdeki

⁹⁷ DPT, 7. Beş Yıllık Kalkınma Raporu, DPT 2375-İK:440, Kitap 2, Ocak 1995, s.10,11, (evrimii) <http://ekutup.dpt.gov.tr/kuresell/oik440.pdf>, 20.04.09

düşüklük önemli bir rol oynamaktadır. Küresel firmalar, ücret artışının işgücü verimliliğini aştığı ülkeleri hemen terk ederek, düşük işgücü sağlayacakları diğer ülkelere veya bölgelere yönelirler. Ayrıca, firmalar kendilerini çevre koruma maliyetlerinin etkisinden korumak ve rekabet üstünlüğü sağlamak amacıyla da faaliyetlerini çevre koruma mevzuatları nispeten gevşek ülkelere kaydırabilmektedirler.⁹⁸

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sürecinde üretimde küreselleşmeyi kolaylaştırdığı için GATT'ın Uruguay görüşmelerinde, gelişmiş ülkeler finans sektöründe ve özellikle bankacılıkta bütün ülkelere serbestleştirme politikalarını sunmuşlardır. Finans piyasalarının bütünleşmesi ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonucu faiz ve kur dalgalanmaları üretimde küreselleşmenin bir diğer etmenini oluşturur.⁹⁹

Günümüzde üretimin küreselleşmesiyle büyük çapta küresel fabrikalar ortaya çıkmıştır. Bunlara özellikle mikro-elektronik ve motorlu taşıt üretimi alanlarında rastlanılmaktadır. Bu şekilde, bir malın üretiminde etkinlik ve verimlilik gibi unsurlar daha rahat bir şekilde ön plana çıkarılır. Zira üretimin farklı safhaları için ARGE, parça hazırlanması, montaj ve kalite kontrol gibi safhalar tek bir ülke ile sınırlı kalmayıp, tek bir üretim hattı içinde çok sayıda ülkeye yayılmıştır. Bu şekilde üretimin küreselleşmesi ile üretimde ihtisaslaşmanın önem kazandığı da söylenebilir. Küresel rekabet koşullarını kendi lehlerine çevirebilmek için firmalar sürekli yenilik yapmaya ihtiyaç duymaktadır.¹⁰⁰

Günümüzde bir ülkede tasarımı yapılan bir ürünün başka bir ülkede parçaları üretilmekte, üçüncü bir ülkede montajı yapılmakta, dördüncü bir ülkede satışı gerçekleştirilmektedir. Bu şekilde üretimin çeşitli sorunları da ortaya çıkmaktadır. Örneğin Almanya'da tasarımı yapılan, Tayvan'da parçaları üretilen, Malezya'da montajı yapılarak Avrupa'da pazarlanan, hisseleri ise New York borsasında satılan ve tüm dünyada ortakları olan bir şirketin ürettiği malın, hangi ülkenin malı olduğu

⁹⁸ Coşkun Can Aktan, "Yoksullukla Mücadele Stratejileri: Globalleşme ve Yoksulluk", Hak-İş Konfederasyonu Yayını, 2002, (Çevrimiçi) <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/ikinci-bol/globalles-yoksulluk.pdf>, 11.05.09

⁹⁹ A.y

¹⁰⁰ Osman Nuri Aras, a.g.e, s.3.

sorunu ortaya çıkar. Bunun yanı sıra yaratılan değerin hangi ülkenin milli gelirinde yer alması gerektiği konusu da yeni ve önemli bir sorundur.¹⁰¹

1.2.1.1.1 Çok Uluslu Şirketler

Çok uluslu şirketler veya ulus ötesi şirketler olarak ifade edilen bu tür şirketler modern ticari işletmelerin çağdaş biçimleri olup, çeşitli ülkelerde şubeleri olan güçlü oluşumlardır. 1970’li yıllarda sayıları 7000 iken 2000’li yıllarda sayıları 50.000’e ulaşmıştır.¹⁰²

1988 yılında Forbes, 1987 yılı yabancı gelirleri en az 1 milyar dolar olan 100 büyük Amerikan şirketi sıralaması yayınladığında bunların çoğunun menşe şirket isimlerinin; Exxon, IBM, Ford, Coca-Cola, ve General Electric olduğu görüldü. Bu şirketlerin toplam kazançlarının %40’ından fazlası yabancı işlemlerden elde edilmiş ve şirketlerin sahip olduğu toplam varlıklarının %25’i veya biraz fazlası deniz aşırı yerlerde bulunmaktaydı. Forbes 1989 yılında benzer bir araştırmayla, dünyanın 50 en büyük endüstriyel şirketinin bir önceki yılki satış gelirlerine göre sıralanmış bir liste yayınladı. Bu listedeki firmaların 30’u yabancı olup, temel üretim pazarı Amerika’da bulunmaktadır. Bunların bazılarının isimleri; Toyoto, Daimler-Benz, Volkswagen, Nestle, Samsung, Bayer ve Honda’dır.¹⁰³

Çok uluslu şirketlerin yabancı üretim pazarlarından aldıkları payları arttırarak gerçekleştirdikleri büyüme güçleri küreselleşmenin sürecini göstermesi adına önem taşımaktadır. Ayrıca toplam istatistikler (aggregate statistics) küreselleşmenin genişlemesi adına daha net bir tablo sunmaktadır. 1978-1988 arası on yıllık bir dönemde, Amerika deniz aşırı yatırımlarını %180 oranında arttırmıştır. Aynı dönemde, yabancılar Amerika’daki yatırımlarını %380 civarında arttırmıştır. 1988 yılı sonunda Amerikada’ki yabancı varlıkların toplamı 1786 milyon dolara ulaşmıştır. Bunların 329 milyon doları dolaysız yabancı yatırımlar, geri kalanı ise yatırıma dayalı finansal varlıklar şeklindedir. Bu rakamlar küreselleşmenin derecesi hakkında bize ilginç bir özet sunar. İlki, Amerika’nın 1985 yılından itibaren uluslararası borçlu ülke

¹⁰¹ İlknur Türe, “Küreselleşme, Kapitalizm ve Ulus Devlet”, Muğla Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü, s.4 (Çevrimiçi) <http://www.gapmyo.edu.tr/dergi3/2%20kuresellesme.pdf>, 20.04.09

¹⁰² Steger, **a.g.e.**, s.73.

¹⁰³ Bruce G. Resnick, **a.g.e.**, s.35.

konumuna geçtiği, ikincisi ise Amerika'nın yabancı ülkelere yaptığı yatırım düzeyi kadar ülkesine yabancı dolaysız yatırımı çektiğidir. Ayrıca yatırımların çok fazla dağıtılmadığını, aslan payının Amerika, Japonya, Hollanda gibi belli ülkelere bölüşüldüğünü de göstermektedir.¹⁰⁴

En büyük 200 çok uluslu şirket içerisinde yer alan General Motors, Walmart, Mitsubishi ve Siemens gibi işletmeler dünya sanayi üretiminin yarısından fazlasını elinde tutmakta olup, hiçbirinin merkezi Kuzey Amerika, Avrupa, Japonya ve Güney Kore dışında bir yerde değildir. Bu şekildeki coğrafi yoğunlaşmanın Kuzey ve Güney arasındaki mevcut asimetrik güç ilişkisini yansıttığı da söylenebilir. Ayrıca küresel kuzeyin kendi içerisinde de güç farklılıkları mevcuttur. Zira 1999 yılında önde gelen 200 çok uluslu şirketin 142 tanesinin üssü ABD, Japonya ve Almanya'dadır.

Ekonomik güçleri açısından ulus-devletler ile yarışan bu çok uluslu şirketler dünyadaki yatırım sermayesinin, teknolojinin ve uluslararası pazarların büyük bir bölümünü denetimleri altında tutmaktadırlar. Ayrıca küresel pazardaki üstün konumlarını koruyabilmek adına zaman zaman diğer şirketlerle evlilikler yapabilmektedirler. Dünyadaki ülkelerin sahip oldukları gayri safi yurtiçi hasılatları ile çok uluslu şirketlerin satış gelirleri karşılaştırıldığında, dünyanın en büyük 100 ekonomisinden 51'inin şirketler ve yalnızca 49'unun ülkeler olduğu ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı bazı eleştirmenler ekonomik küreselleşmeyi “şirketsel küreselleşme” veya “yukarıdan aşağı küreselleşme” olarak nitelendirirler.¹⁰⁵

Tablo 1.4'de, çok uluslu şirketlerin satışları ile ülkelerin gelirlerinin karşılaştırıldığı 2000 yılı Forbes dergisi araştırma sonuçlarına göre; çok uluslu şirketlerin satış rakamları ülke gelirlerinin üzerinde seyretmekte olduğu ve hatta Pakistan, Yeni Zelanda ve Macaristan'ın GSMH'lerinin toplamı alındığında dahi elde edilen rakamın General Motors'un satış hacmine ulaşılmadığı görülür.

Çok uluslu şirketler küresel faaliyetlerini giderek serbestleşen bir küresel işgücü pazarında daha fazla güçlendirmişlerdir. Küresel Güney'de ucuz iş gücünün, kaynakların ve uygun üretim koşullarının varlığı şirketlerin hareketliliğini ve

¹⁰⁴ A.y.

¹⁰⁵ Steger, a.g.e.,s.73-78

karlılığını arttırmıştır. Dünya ticaretinin %70'ini elinde bulunduran çok uluslu şirketler doğrudan yabancı yatırımlarını 1990'larda yılda yaklaşık %15 oranında arttırmışlardır. Üretim süreçlerinin farklı aşamalarını dünya üzerindeki birçok farklı yere dağıtabilme yetenekleri, küresel üretimin değişen niteliğini yansıtmaktadır. Örneğin Nike mal üretiminin tamamını fason üretim olarak Çin, Güney Kore, Malezya, Tayvan ve Tayland'daki 75000 işçiye yaptırmaktadır. Serbestleşen küresel iş gücü pazarında, ucuz emek kullanılarak angaryayla yapılan üretime karşı çıkan eylemciler, bazı tüketici boykotlarına halkın katılımını sağlayarak ve diğer şiddet içermeyen bazı eylemlerde bulunarak bu tarz taktiklere karşı koymuşlardır.

Çok uluslu şirketlerin giderek artan güçleri uluslararası ekonominin yapısını ve işleyişini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu büyük şirketler ve onların küresel stratejileri dünyadaki ticaret akışını, sanayilerin yer seçimini ve diğer ekonomik faaliyetlerin önemli belirleyicileri haline gelmişlerdir. Dolayısıyla, çok uluslu şirketler pek çok ülkenin ekonomik, siyasi ve toplumsal refahını etkileyen çok önemli oyuncular haline bürünmüşlerdir.¹⁰⁶

¹⁰⁶ A.y.

TABLO (1.4) ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERLE ÜLKE GELİRLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

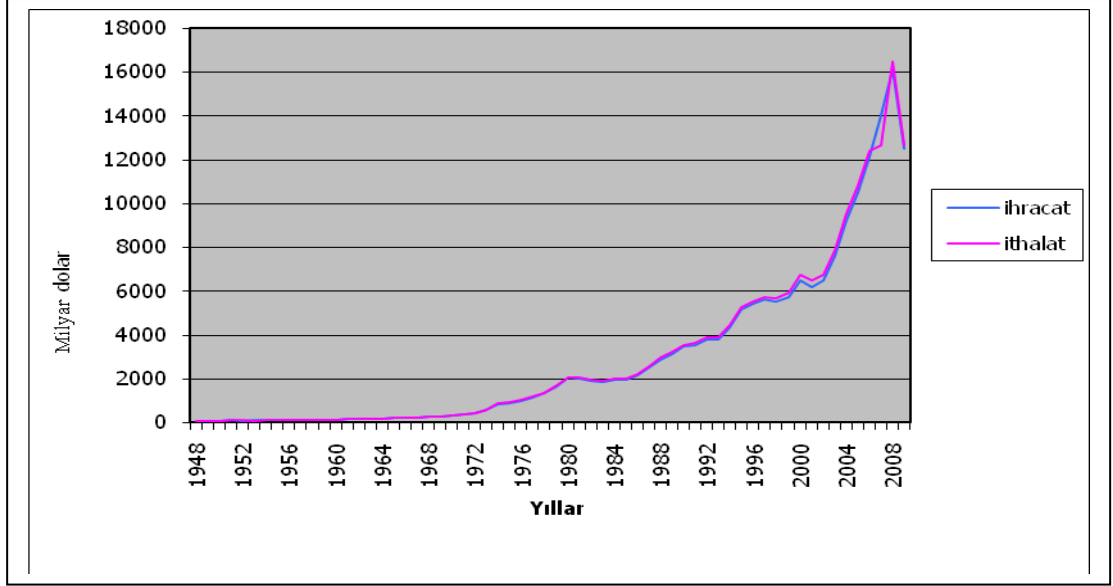
	ÜLKE	GSYİH (Milyon \$)	Şirket	Satışlar (Milyon \$)
1	Danimarka	174.363	General Motors	176.558
2	Polonya	154.146	Wal-Mart	166.809
3	Güney Afrika	131.127	Exxon Mobil	163.881
4	İsrail	99.068	Royal Dutch/Shell	105.366
5	İrlanda	84.861	IBM	87.548
6	Malezya	74.634	Siemens	75.337
7	Şili	71.092	Hitachi	71.858
8	Pakistan	59.880	Sony	60.052
9	Yeni Zelanda	53.622	Honda Motor	54.773
10	Macaristan	48.355	Credit Suisse	49.362

Kaynak: Manfred B. Steger, **Küreselleşme**, Çev. Abdullah Ersoy, Ankara, Dost Yayınları, Kültür Kitaplığı:50; Siyaset Bilim:3, 2003, s.74

1.2.1.1.2 Uluslararası Ticaret

Dünya ticaret hacmi küreselleşme süreciyle birlikte oldukça büyük değişim göstermiştir. Grafik 1.1’de dünyada 1948-2010 yılları arasında gerçekleştirilen toplam emtia ihracat ve ithalatına ait seyir yer almaktadır.

GRAFİK (1.1): 1948-2010 YILLARI ARASI DÜNYA İHRACAT VE İTHALATI (MİLYAR DOLAR)

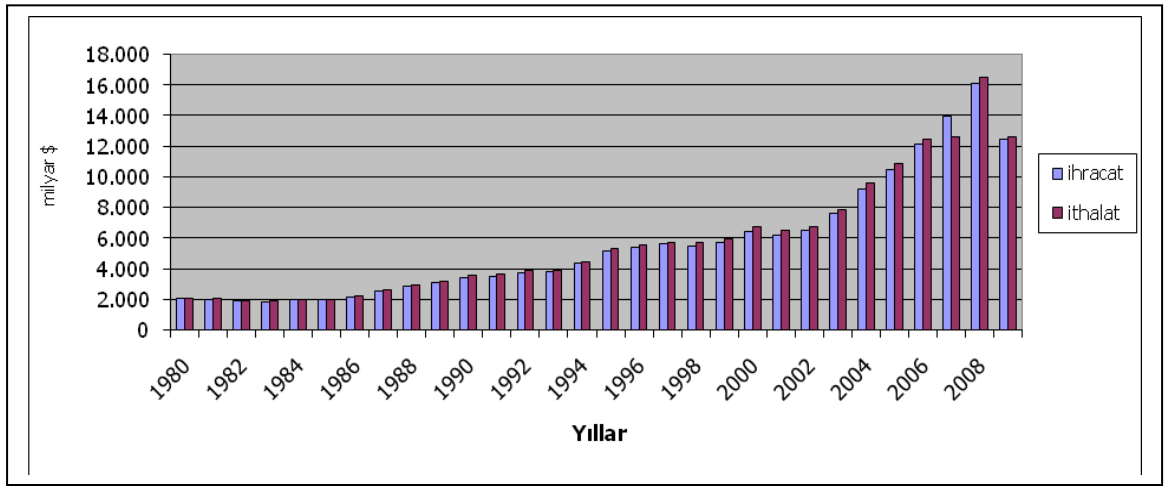
Kaynak:WTO: Dünya Ticaret Örgütü, (Çevrimiçi), Erişim 10.06.2010
<http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBViewData.aspx?Language=E>

1948 yılında 58 milyar \$ olan dünya ihracat hacmi, 1953’de 84 milyar \$, 1966’da 208 milyar \$, 1970’de 317 milyar \$, 1972’de 580 milyar \$, 1977’de 1.128 milyar \$, 1980’de 2.034 milyar \$, 1990’da 3.449 milyar \$, 1994’de 4.326 milyar \$, 2000’de 6.456 milyar \$, 2003’de 7.586 milyar \$, 2005’te 10.489 milyar \$, 2008’de 16.097 milyar \$, 2009’da 12.461 milyar \$, şeklinde genel olarak bir yükseliş trendi gösterirken 2008 yılı itibari ile beliren küresel krizle dünya toplam ihracat ve ithalatı düşüşe geçmiştir. Grafikten de görüldüğü gibi dünya toplam ithalatı dünya toplam ihracatına paralel bir seyir göstermektedir. Grafikteki yükseliş 1950-1960 yılları itibarıyla daha yavaş bir yükseliş seyrinde gerçekleşirken, 1970-1980 döneminde yüksek düzeyde artışlar yaşanmıştır. Ancak 1980 yılı sonrası rakamlara bakılacak olunursa; 1980’de 1.971,70 milyar \$ olan Dünya ticaret hacmi 1981 yılında 2.010 milyar dolara, 1983’de ise 1.846 milyar \$’a kadar gerilemiştir, daha sonraki yıllarda ise çok az artışlarla tekrar yükselme trendine geçmiştir. 1980’li yıllardaki düşüşün ardında özellikle petrol fiyatlarındaki yükselişin olumsuz etkisi vardır. 1986’de 2.138 milyar \$, 1989’da 3.098 milyar \$, 1992’de 3.766 milyar \$, 1995’te 5.164 milyar \$, 1999 yılında da 5.712 milyar \$, 2000’de 6.456 milyar \$, 2001’de 6.191 milyar

\$,2002’de 6.493 milyar \$,2005’te 10.489 milyar \$, 2007’de13.993 milyar \$,2008’de 16.097 milyar \$, şeklindedir.2008 sonrasında ise global kriz nedeniyle dünya toplam ihracat hacmi 12.461 milyar \$’a düşmüştür.

Dünya toplam ihracat ve ithalatına ait detay bilgileri ayrıca Grafik 1.2’den de görmekteyiz.

GRAFİK (1.2): 1979-2010 YILLARI ARASINDA DÜNYA TOPLAM İHRACAT VE İTHALAT HACMİ

Kaynak: WTO: Dünya Ticaret Örgütü, (Çevrimiçi),

<http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBViewData.aspx?Language=E>, Erişim
10.06.2010

Dünya ticaret hacminin 2010 yılının ilk çeyreğinde yaklaşık %25 oranında arttığını WTO belirtmektedir.

Tablo (1.5) ve Tablo (1.6)’yı inceleyecek olursak Dünya genel ithalat ve ihracatının daha çok Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya ülkeleri tarafından gerçekleştirilmekte olduğunu görürüz. Özellikle Batı Avrupa ülkelerinin dünya ticaret hacminden aldıkları pay son yarım asırlık dönemde devamlı en yüksek düzeyde olmuştur. İkinci büyük pay sahibinin Kuzey Amerika olduğunu görüyoruz. İhracatta Kuzey Amerika’nın 1948-1993 yılları arası payı, Batı Avrupa ülkelerinin paylarına oranla düşmüş, son 20

yıllık dönemde de ithalattaki payı yükselmiştir. Asya ülkelerinin dünya ticaret hacmi içerisindeki payı da yükseliş trendi sergilemiştir.

Küreselleşme ile bölgesel yoğunlaşmanın gözlemlendiği, Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya Pasifik bölgesinin dünya ticaretinin %90'ını gerçekleştirdiği; AB, NAFTA ve APEC dikkate alındığında bu sürecin yoğunlaşarak devam edeceği görüşleri mevcut durumla tam olarak örtüşmektedir. Zira, küreselleşmenin özellikle Asya'da önemli değişikliklere yol açtığı, dünya ticaretinde küçük paya sahip olan Asya ülkelerinin hali hazırda üst sıralara yükseldiği, Çin ve Hindistan'ın bu ülkelere örnek teşkil ettiği; bilhassa Hindistan'ın konvertibilite, yabancı sermaye teşvikleri sermaye hareketleri kontrollerinin kaldırılması, devletin küçültülmesi, yazılım endüstrisi konusu ile yüksek mühendislik isteyen üretim dallarında kaydettiği önemli ilerlemelerle rekabet gücünü geliştirdiği, ülkenin bir yandan nüfusunun yüzde 50'sinin okuma yazma bilmediği, diğer yandan da dünyanın en ileri roket ya da uyduları imal ettiği, uzay, atom ve silah teknolojisinde dünyanın ön sıralarında yer aldığı gibi saptamalar küreselleşme süreci teorileri ile paralellik göstermektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁷ DTM, "Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar, Küreselleşme ve Dünya Ticareti", (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/ticaret.doc>, 21.05.2009

Tablo (1.5): Bölge ve Seçilmiş Ekonomilere Göre Dünya Emtia İhracatı:

Bölge ve seçilmiş ekonomilere göre Dünya Emtia İhracatı: 1948, 1953,1963,1973,1983,1993,ve 2008								
(Milyar dolar ve yüzde)								
	1948	1953	1963	1973	1983	1993	2003	2008
DEĞER								
DÜNYA	59	84	157	579	1838	3675	7377	15717
PAYLAŞIM								
Dünya	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kuzey Amerika	28,1	24,8	19,9	17,3	16,8	18,0	15,8	13,0
Amerika	21,7	18,8	14,9	12,3	11,2	12,6	9,8	8,2
Kanada	5,5	5,2	4,3	4,6	4,2	4,0	3,7	2,9
Meksika	0,9	0,7	0,6	0,4	1,4	1,4	2,2	1,9
Güney ve Merkez Amerika	11,3	9,7	6,4	4,3	4,4	3,0	3,0	3,8
Brazilya	2,0	1,8	0,9	1,1	1,2	1,0	1,0	1,3
Arjantin	2,8	1,3	0,9	0,6	0,4	0,4	0,4	0,4
Avrupa	35,1	39,4	47,8	50,9	43,5	45,4	45,9	41,0
Almanya a	1,4	5,3	9,3	11,6	9,2	10,3	10,2	9,3
Fransa	3,4	4,8	5,2	6,3	5,2	6,0	5,3	3,9
İtalya	11,3	9,0	7,8	5,1	4,0	4,6	4,1	3,4
İngiltere	1,8	1,8	3,2	3,8	5,0	4,9	4,1	2,9
Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS) b	-	-	-	-	-	1,5	2,6	4,5
Afrika	7,3	6,5	5,7	4,8	4,5	2,5	2,4	3,5
Güney Afrika c	2,0	1,6	1,5	1,0	1,0	0,7	0,5	0,5
Orta Doğu	2,0	2,7	3,2	4,1	6,8	3,5	4,1	6,5
Asya	14,0	13,4	12,5	14,9	19,1	26,1	26,2	27,7
Cin	0,9	1,2	1,3	1,0	1,2	2,5	5,9	9,1
Japonya	0,4	1,5	3,5	6,4	8,0	9,9	6,4	5,0
Hindistan	2,2	1,3	1,0	0,5	0,5	0,6	0,8	1,1
Avustralya ve Yeni Zelanda	3,7	3,2	2,4	2,1	1,4	1,4	1,2	1,4
Doğu Asyalı 6 Tüccar Sınıf	3,4	3,0	2,4	3,4	5,8	9,7	9,6	9,0
Memorandum notu:								
EU d	-	-	27,5	38,6	31,3	37,4	42,7	37,5
USSR, önceki	2,2	3,5	4,6	3,7	5,0	-	-	-
GATT/WTO üyeler e	62,8	69,6	75,0	84,1	78,4	89,4	94,3	93,4

Kaynak: WTO: Dünya Ticaret Örgütü, (Çevrimiçi),

<http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBViewData.aspx?Language=E>, Erişim 10.06.10

a Federal Almanya'nın 1948-1983 e kadarki rakamları referans alınmıştır.

b Rakamlar belirgin olarak şu konulardan etkilenmiştir: i) Bölgedeki ülke kompozisyonundaki değişim ve 1983-1993 yılları arası temel ticari ayarlamalardan ii) Baltık ülkelerdeki ve CIS'taki 1993-2003 arası karşılıklı ticari akışlardan etkilenmiştir.

c 1998'ten itibaren, rakamlar sadece Güney Afrika'yı gösterir ve Güney Afrika Gümrük Birliği artık yok.

d Rakamlar şunları gösterir: 1963'da EEC(6) , 1973'de EC(9) , 1983'de EC(10),1993'te EU(12) , 2003 ve 2006 da EU(25)

e Belirtilen yıldaki üyeliğe göre ifade edilmektedir.

Not: 1973 - 1983 yılları ve 1993- 2003 yılları arasında ihracat paylaşımı büyük ölçüde petrol fiyatlarındaki gelişimden etkilenmiştir.

TABLO (1.6): BÖLGE VE SEÇİLMİŞ EKONOMİLERE GÖRE DÜNYA EMTİA İTHALATI

Bölge ve seçilmiş ekonomilere göre Dünya Emtia İthalatı:1948, 1953, 1963, 1973, 1983, 1993, 2003 ve 2008 (Milyar dolar ve yüzde)								
	1948	1953	1963	1973	1983	1993	2003	2008
DEĞER								
DÜNYA	62	85	164	595	1882	3787	7691	16127
	PAYLAŞIM							
World	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kuzey Amerika	18,5	20,5	16,1	17,2	18,5	21,4	22,5	18,1
Amerika	13,0	13,9	11,4	12,3	14,3	15,9	16,9	13,5
Kanada	4,4	5,5	3,9	4,2	3,4	3,7	3,2	2,6
Meksika	1,0	0,9	0,8	0,6	0,7	1,8	2,3	2,0
Güney ve Merkez Amerika	10,4	8,3	6,0	4,4	3,8	3,3	2,5	3,7
Brazilya	1,8	1,6	0,9	1,2	0,9	0,7	0,7	1,1
Arjantin	2,5	0,9	0,6	0,4	0,2	0,4	0,2	0,4
Avrupa	45,3	43,7	52,0	53,3	44,2	44,6	45,0	42,3
Almanya a	2,2	4,5	8,0	9,2	8,1	9,0	7,9	7,5
İngiltere	13,4	11,0	8,5	6,5	5,3	5,5	5,2	4,4
Fransa	5,5	4,9	5,3	6,3	5,6	5,7	5,2	3,9
İtalya	2,5	2,8	4,6	4,7	4,2	3,9	3,9	3,4
Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS) b	-	-	-	-	-	1,2	1,7	3,1
Afrika	8,1	7,0	5,2	3,9	4,6	2,6	2,1	2,9
Güney Afrika c	2,5	1,5	1,1	0,9	0,8	0,5	0,5	0,6
Orta Doğu	1,8	2,1	2,3	2,7	6,2	3,3	2,7	3,6
Asya	13,9	15,1	14,1	14,9	18,5	23,6	23,5	26,4
Cin	0,6	1,6	0,9	0,9	1,1	2,7	5,4	7,0
Japonya	1,1	2,8	4,1	6,5	6,7	6,4	5,0	4,7
Hindistan	2,3	1,4	1,5	0,5	0,7	0,6	0,9	1,8
Avustralya ve Yeni Zelanda	2,9	2,3	2,2	1,6	1,4	1,5	1,4	1,5
Doğu Asyalı 6 Tüccar Sınıf	3,5	3,7	3,1	3,7	6,1	10,3	8,6	8,9
Memorandum notu:								
EU d	-	-	29,0	39,2	31,4	36,1	41,8	38,8
USSR, önceki	1,9	3,3	4,3	3,5	4,3	-	-	-
GATT/WTO üyeler e	52,9	66,0	74,2	89,1	79,8	89,5	96,1	95,8

Kaynak: WTO: Dünya Ticaret Örgütü, (Çevrimiçi),

<http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBViewData.aspx?Language=E>, Erişim 10.06.10

a Federal Almanya'nın 1948-1983 e kadarki rakamları referans alınmıştır.

b Rakamlar belirgin olarak şu konulardan etkilenmiştir: i) Bölgedeki ülke kompozisyonundaki değişim ve 1983-1993 yılları arası temel ticari ayarlamalardan ii) Baltık ülkelerdeki ve CIS'taki 1993-2003 arası karşılıklı ticari akışlardan etkilenmiştir.

c 1998'ten itibaren, rakamlar sadece Güney Afrika'yı gösterir ve Güney Afrika Gümrük Birliği artık yok.

d Rakamlar şunları gösterir: EEC(6) in 1963, EC(9) in 1973, EC(10) in 1983, EU(12) in 1993, ve EU(25) in 2003 and EU(27) in 2007.

e Belirtilen yıldaki üyeliğe göre ifade edilmektedir.

Not: 1973 - 1983 yılları ve 1993- 2003 yılları arasında ihracat paylaşımı büyük ölçüde petrol fiyatlarındaki gelişimden etkilenmiştir.

Gelişmiş ülkeler serbest ticareti tam olarak uygulamadıkları, üstüne üstelik milli endüstrilerini tarifeler, sübvansiyonlar v.b. şekillerde destekleyerek korunma altına aldıkları için eleştirilmektedirler.¹⁰⁸

Eski Ekonomik Danışmanlar konseyi başkanı ünlü nobel ödüllü ekonomist Joseph Stiglitz, batı ülkelerinin gelişmekte olan ülkeleri ticaret engellerini kaldırma yönünde zorlarken, kendi ticari engellerini kaldırmadıklarını ve bu şekilde gelişmekte olan ülkelerin tarım ürünlerini ihraç etmelerini engelleyerek gelirlerini baltaladıklarını söyler. Ayrıca dış ticaret hadlerinin fakir ülkelerin aleyhine bozulmasını diğer bir sorun olarak görür. Stiglitz,1995 yılında yapılan sekizinci anlaşmanın net etkisinin, dünyanın en fakir ülkelerinden bazılarının ihracatları karşılığında aldıkları fiyatların, ithal ürünlere ödedikleri paraya oranla azalması ve fakir ülkelerin durumlarının kötüleşmesi şeklinde gerçekleştiğini vurgulayarak IMF ve Dünya Ticaret Örgütü politikalarını eleştirir.¹⁰⁹

Dünya Ticaret Örgütünün eski genel müdürü Mike Moor’a göre, fakirlikten kurtulabilmenin tek yolu pazarların açıklığının korunmasıdır. Dani Rodrik ise küresel hayat standartlarının yükseltebilmesi için ticaretin maksimize edilmesi gerektiği görüşündedir.¹¹⁰

1.2.1.2 Finans Sektörünün Küreselleşmesi

Finans sektörünün küreselleşmesi, ekonomik küreselleşmenin kendini yoğun olarak gösterdiği bir diğer alandır. Finansal faaliyetlerin küreselleşmesi, sermayenin herhangi bir coğrafi sınır içerisinde kalmayarak daha düşük risk ve daha yüksek kazanç sağlamak amacıyla sınır ötesi alanlara yayılmasıdır. Özellikle 1980 yıllarından itibaren finansal alanda serbestleşme süreci başlamış, finansal piyasaları birbirinden ayıran sınırlar büyük bir ölçüde ortadan kalkarak finansal piyasalarda bütünleşme sağlanmaya başlanmıştır. Bu süreç uluslararası sermaye hareketlerinin kaynağının, kanallarının ve hacminin değişmesini beraberinde getirmiştir. Bütün bu gelişmelerin

¹⁰⁸ Ha-Joon Chang, “Kıçing Away The Ladder:The “Real” History of Free Trade”, **Globalization and the Myths of Free Trade**, Ed.by. Anwar Shaikh, Routledge Frontiers of Political Economy Press, USA,2007, s.23.

¹⁰⁹ Stiglitz, **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı**,s.28,29.

¹¹⁰ Anwar Shaikh, “Globalization and the Myth of Free Trade”, **Globalization and the Myths of Free Trade**, Ed.by. Anwar Shaikh, Routledge Frontiers of Political Economy Press, USA,2007, s.50.

temelinde, gelişmekte olan ülkelerin finansal faaliyetleri kendi ülkelerine çekmek için uygulamaya koydukları deregülasyon politikaları, esnek kur rejiminin benimsenmesi, finansal araç türlerindeki hızlı artış, telekomünikasyon araçları gibi siyasal, kurumsal ve teknik faktörler yer almaktadır.¹¹¹

Uluslararası sermaye hareketleri; dolaysız yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları (ticari amaçlı mali akımlar) ve diğer yatırımlar şeklinde üç ana gruptan oluşur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, bir firmanın yabancı bir ülkede doğrudan ya da iştirak halinde yatırım yapması ve yatırımın yönetime katılması demektir. Portföy yatırımları ise, tasarruf sahiplerinin veya yatırımcıların kazanç elde etmek için uluslararası sermaye piyasalarından menkul kıymetler almaları şeklinde gerçekleştirdikleri yatırımlardır.¹¹² Diğer yatırımlar, kalkınma amaçlı, hibe ve kredi şeklindeki resmi sermaye hareketlerini içerir.¹¹³

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları diğer uluslararası sermaye yatırımlarından farklı olarak marka, teknoloji, işletmecilik bilgisi gibi “maddi olmayan varlıkların” transferini gerçekleştirerek, yatırımcıya yatırımını kontrol etme yetkisini verir. Bu nedenle yatırım fonlarının kaynağı ile fonların kullanımı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Oysa uluslararası finansal sermaye akımlarında fonlar hisse senedi, tahvil ve bankacılık sektörü kanalıyla ülkeye gelir ve mali piyasada kullanıcıların eline geçtikten sonra, genellikle fon kaynağı ile fonun kullanılması arasında doğrudan bir bağlantı kalmaz.¹¹⁴

Küresel ekonomik bütünleşmenin önemli bir unsuru olan sermaye hareketlerinin büyüklüğünü, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve diğer ülke borsalarında yapılan hisse senedi, tahvil alım-satımı ile ölçümlendirmek mümkündür.¹¹⁵

¹¹¹ A.e, s.214.

¹¹² Osman Nuri Aras, a.g.e, s.4

¹¹³ Muhsin Kar, M Akif Kara, “Türkiye’ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler”, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/sermaye%20hareketleri.doc>-, 20.04.09

¹¹⁴ Ferit Kula, Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 4,Sayı 2, 2003, s.143

¹¹⁵ Osman Nuri Aras, a.y.

1.2.1.2.1 Doğrudan (Dolaysız) Yabancı Sermaye Yatırımları

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı; bir firmanın üretimini kurulu olduğu ülkenin sınırları dışına yaymak amacıyla ana merkezinin haricindeki ülkelerde üretim tesisi kurması veya mevcut üretim tesislerini satın alması şeklinde yaptıkları yatırımlardır. Bu şekilde, bir ana merkezin altında farklı ülkelerde faaliyet gösteren şirketlere “çok uluslu şirket” denir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve çok uluslu şirketler arasında önemli bir ilişki vardır. Zira her ne kadar bir özel kişinin yurt dışında bir üretim tesisi kurması ya da satın alması mümkünse de, asıl olarak bu yatırımları gerçekleştirenler çok uluslu şirketlerdir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kendine has özellikleri vardır. Bu özelliklerden en önemlilerinden birisi, bunların yurt dışındaki işletmenin mülkiyetine kısmen veya tamamen sahip olmaları ve aynı zamanda onun yönetim ve denetimini ellerinde bulundurmalarıdır. Yavru şirket genellikle ana şirketin elindeki teknoloji, ticari sırlar, yönetim bilgileri, ticaret unvanı ve diğer kolaylıklardan yararlanır. Karşılığında ise ona kısmen ya da tamamen kazanılan karları, hammadde, yarı işlenmiş veya mamul malları aktarır.

Üretim faaliyetleri çok sayıda ülkeye yaymış olan çok uluslu şirketler ileri üretim teknolojileri ve yönetim bilgilerini kullanırlar. Bu şirketlerin yönetim kadrolarında çeşitli uyruklara mensup profesyonel yöneticiler ve teknik elemanlar bulunur, fakat bu şirketlerin asıl sahipleri şirketlerin hisse senetlerini ellerinde bulunduran yatırımcılardır. Çok uluslu bir şirketin iyi yönetilmesi ve yüksek karların elde edilmesi sonucunda oluşan olumlu etki borsaya yansarak şirketin hisse senetlerinin piyasa değerini yükseltir. Hisse senetlerinin değerinin yükselmesi, o şirketi daha da çekici kılarak etkin bir mali yatırım aracı olmasını sağlar.¹¹⁶

Çok uluslu bir şirket, yabancı ülkeye doğrudan sermaye yatırımı yaparken genellikle o ülkeye döviz transfer eder. Ana özellik bu olmakla birlikte, bazen ev sahibi ülkeye döviz girişi olmadan da doğrudan yatırım gerçekleştirebilir. Bunun bir yolu, yabancı sermayenin ülkeye üretimde kullanılacak makine, donatım, gibi fiziki üretim araçları

¹¹⁶ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, 13. Basım, İstanbul, 1999, s.664,665,

şeklinde gelmesidir. Bazen da döviz veya yatırım malı olarak değil, lisans, teknik bilgi ve know-how gibi gayri maddi haklar biçiminde gelebilir.

Bu konuda, yabancı sermayedarın ülkenin iç mali kaynaklarından yararlanabileceği de hatırdan çıkartılmamalıdır. Gerek ilk, gerekse ondan sonraki yatırımlar, ev sahibi ülkenin mali piyasasından sağlanan kredilerle finanse edilmiş olabilir. Bunun yanı sıra ülkede kazanılan karların bir bölümünün kullanılması yoluyla yeni yatırımların gerçekleştirilebilme olanağı da vardır. Yabancı sermayedar iç kredi kaynaklarını kullanmayı, aynı zamanda yatırımın ileride millileştirilme tehlikesine karşı bir güvence olarak görürler.¹¹⁷

Kindleberger'e göre gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere yapılan dolaysız yatırımların etkileri "toplamı sıfır olmayan bir oyun"dur. Bir diğer ifade ile yapılan dolaysız yatırımlar kısa vadede sorun çıkarsa bile uzun vadede ev sahibi ülkeye olumlu bir etki şeklinde yansıyacaktır.¹¹⁸

Küreselleşme ulusal üretim ve tüketimde ithalatın ve ihracatın daha büyük pay oluşturmaya neden olmakta ve toplam yatırımlarda direkt yabancı yatırımın payını arttırmaktadır. Gerçekten, küreselleşmeyle 1975 yılında 282 milyar dolar olan dünya yabancı doğrudan yatırımlar, 1993 yılında 2 trilyon dolara yükselmiştir. Dünya üretiminin oranı olarak bu yatırım 1975'in 4,5'inden, 1991'in 8,5'ine yükselmiştir. Dünya ticareti, dünya üretiminden % 50 daha hızlı artmaktadır. Bazı ülkelerin dünya ticaretindeki payı özellikle daha keskin şekilde yükselmektedir.¹¹⁹

Doğrudan yabancı yatırımların 1980'li yıllardaki hızlanışını anlamak için bu yatırımların artış haddi ile dünya ihracat ve dünya üretim hacimlerindeki artış haddi karşılaştırılabilir. 1983 ile 1990 yılları arasında doğrudan yabancı yatırımların artış haddi ortalama yılda %29 olup, dünya ihracat artış haddinin 3, dünya üretim artış haddinin 4 katını aşmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların dünya ticaretindeki ve üretimindeki payı giderek artmaktadır. Örneğin ABD ihracatının üçte biri ülke dışındaki ABD şirketlerine gitmektedir, diğer üçte biri de ABD'deki şirketlerin kendi

¹¹⁷ A.y

¹¹⁸ Ferit Kula, a.g.e.s.143,

¹¹⁹ Nusret Ekin, a.g.e.s.55,

menş e ÷lkelerine yaptıkları ihracatlar ş eklindedir. Bir hesaba göre OECD ÷lkeleri arasındaki ticaretin yarısından fazlası ş irketlerle bunların sınır ötesi iştirakleri arasında gerçekleşmektedir.¹²⁰

¹²⁰ Devlet Planlama Teşkilatı, **Dünyada Küreselleş me ve Bölgesel Entegrasyonlar**, Kitap 2, s.12,

TABLO (1.7) : DOLAYSIZ YATIRIMLARIN DÜNYA STOK VE AKIM DEĞERLERİ

DÜNYA AKIM DEĞERLERİ			DÜNYA STOK DEĞERLERİ		
	Dolaysız Yatırımlar (FDI İçeriye Doğru)	Dolaysız Yatırımlar Yurtdışı (FDI Dışarıya Doğru)		Dolaysız Yatırımlar (FDI İçeriye Doğru)	Dolaysız Yatırımlar Yurtdışı (FDI Dışarıya Doğru)
1980	55,262.5	53,828.7	1980	551,221.4	599,259.1
1982	59,392.8	27,556.4	1982	637,000.8	627,304.7
1984	58,956.3	50,411.2	1984	709,844.9	674,799.4
1986	88,612.9	97,477.9	1986	936,712.5	925,767.4
1988	164,931.7	180,273.5	1988	1,298,778.9	1,290,491.7
1989	192,899.1	230,450.9	1989	1,511,655.3	1,507,362.9
1990	201,593.9	229,597.6	1990	1,779,197.9	1,815,213.3
1992	170,465.1	192,249.0	1992	2,006,578.5	2,099,457.2
1993	224,125.6	237,633.6	1993	2,182,634.9	2,309,882.7
1994	254,259.1	275,211.8	1994	2,421,200.4	2,631,277.2
1995	342,591.7	363,251.0	1995	2,761,271.0	2,973,118.1
1996	392,742.9	397,709.5	1996	3,083,105.7	3,307,239.7
1997	489,243.2	483,078.6	1997	3,522,058.2	3,732,763.7
1998	709,302.7	697,051.1	1998	4,168,215.4	4,347,767.4
1999	1,098,895.6	1,108,353.5	1999	4,939,455.8	5,204,849.3
2000	1,411,365.8	1,239,190.0	2000	5,810,188.7	6,209,455.1
2001	832,567.1	745,479.2	2001	6,210,762.3	6,642,426.7
2002	621,994.7	540,714.0	2002	6,789,206.1	7,433,871.3
2003	564,078.3	560,086.7	2003	8,185,386.7	8,779,521.2
2004	742,143.4	877,301.1	2004	9,570,522.1	10,151,833.4
2005	945,795.4	837,193.7	2005	10,048,0152.2	10,578,799.8
2006	837,193.7	1,215,788.8	2006	11,998,839.4	12,474,260.6

Kaynak:“UNCAD”, (çevrimiçi),<http://www.uncad.org> , 05.05.2009.

1.2.1.2.2 Portföy Yatırımları

Uluslararası özel yabancı sermaye hareketlerinden olan portföy yatırımları, tasarruf sahiplerinin uluslararası sermaye piyasalarında uluslararası politik risk, bilgi edinebilme riski v.b. ek riskleri göze alarak sermaye kazancıyla faiz ve temettü (dividant) geliri gibi kazançlar elde etmek için hisse senedi, tahvil ve diğer sermaye piyasası araçlarına yatırım yapılmasını ifade eder. Portföy yatırımları; yabancı bir ülkede hisse senedi, tahvil veya türev ürünler aracılığıyla, ilgili şirketlerin hisselerinin %10 unu aşmayacak düzeyde, kısa sürede kar elde etmek amacıyla, birden çok şirket üzerine, o ülkenin para birimi cinsinden yapılan yatırımlardır.

Portföy yatırımcısı farklı faaliyet alanlarını ve ülkeleri; faiz, temettü geliri ve riskler açısından değerlendirdikten sonra tasarruflarını optimum bir dağıtım tabi tutacağı varsayılır. Bu yaklaşım, uluslararası sermaye akımları analizlerine modern portföy teorisinin ilkelerinin uygulanmasına dayanır. Bunlardan en önemlisi, farklı ülkelerdeki sermaye getiri oranlarının ortalama olarak eşitlenmesidir. Servet sahipleri farklı ülkelerdeki aktif kazançları daha yüksek olduğunda portföylerini uluslararası olarak farklılaştırıp refah düzeylerini yükseltebilmektedirler.

Finans sektörünü dışa açık konuma getirilen bir ülke ekonomisinde, o ülkenin finansal araçlarından elde edilen gelirin diğer ülkenin finansal araçlarından sağlanacak getiri, reel kur ayarlaması, beklenen enflasyon oranı ve risk faktörü toplamına eşit olduğu zaman iç ve dış arbitrajı yapabilme olanağı ortaya çıkar.¹²¹

$$\dot{I}d = if + rf + Apt + R$$

¹²¹ Ufuk Başoğlu, “Finansal Serbestleşme ve Uluslararası Portföy Yatırımları”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 4, 2000,s.89,90, (çevrimiçi), <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c3s4/makale/c3s4m6.pdf>, 25.05.2009

İd= Söz konusu ülkenin finansal araç geliri, if =Diğer ülkelerin finansal araç geliri, rf=Reel kur ayarlaması, Apt=Beklenen enflasyon oranı, R=Risk Faktörü. Bu eşitliğin bozulması halinde ulusal iktisat politikası uygulayıcıları, ulusal faiz oranları ve döviz kurunu kullanmak suretiyle ülkeye sermaye hareketleri aracılığı ile kaynak girişi ve çıkışı sağlayabilmektedirler. Bu şekilde bir politika uygulanabilmesi ise, finansal piyasaların serbestleştirilmesini gerektirir.

Gelişmekte olan ülkelerde 1980 yılının ilk yarısından itibaren uygulanmaya başlanan finansal serbestleşme politikalarının temelinde finansal gelişmenin iktisadi büyüme üzerinde etkisi olduğu yaklaşımı yatmaktadır. Buna göre, finansal serbestleşmeyle faizlerin artması sonucu tasarruflar üretken olmayan aktiflerden bankacılık sektörüne yönelecek, bu fonların verimli yatırımlarda kullanılmasıyla hızlı ekonomik büyüme sağlanacaktır. Finansal serbestleşme dahilinde reel mevduat ve kredi faiz oranları serbest bırakılacak, yeni finansal kurum ve araçlar oluşturulacaktır. Ödemeler bilançosunun sermaye hesabının serbestleştirilmesi ise finansal serbestleşmenin uluslararası ayağını oluşturacaktır. Zaten finansal gelişmeyle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan ampirik çalışmalarda gerek banka gerek hisse senedi piyasalarının genişlemesinin reel iktisadi büyümeye katkısı olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda; iç ve dış borç baskısı altında olan çok sayıda gelişmekte olan ülke, ticaret ve kambiyo rejimlerini serbestleştirerek, finansman ihtiyaçlarını uluslararası sermaye piyasalarından sağlamaya başlamışlardır. Bu ülkelerde reel faizlerin yüksek ve döviz kurlarının düşük tutulması kısa vadeli sermaye hareketlerinin ilgili ülkelere doğru yönelmesine yol açmıştır.¹²²

Gelişmekte olan ülkelere portföy yatırımlarının yönelmesindeki nedenleri arasında; finansal serbestleşme programlarının etkisi büyüktür. Gelişmekte olan ülkelerin uygulamış olduğu finansal serbestleşme programlarının ardından bu ülkelere yönelen kısa vadeli sermaye hareketleri artmıştır. Bu yöndeki akışta, gelişmiş ülkelerdeki

¹²² A.e.s.91.

gevşek para politikaları ve bu politikaların sonucunda uluslararası faiz oranlarının düşmesi itici güçtür. Ayrıca, gelişmiş ülkelerde geleneksel üretim yöntemleriyle kitle tüketimine giden malları üretmenin karlı olmaktan çıkması ve reel ekonomiden kaçan sermayenin yatırım fonları şeklinde getirisi yüksek, riski düşük faaliyet alanlarına yönelme isteği finansal hareketleri hızlandıran bir diğer unsurdur.

Portföy yatırımlarının mevcut yatırımlar içindeki payı özellikle 1990'lı yıllardan itibaren artış göstermiştir. 1970'li yılların aksine uluslararası sermaye hareketleri içinde ticari bankaların kredilerinin payı azalmıştır. Doğrudan yabancı sermaye ve portföy yatırımları ticari bankalardan banka dışı sektörlere kaymıştır. 1970'li yılların başında yaşanan petrol krizi ile 1982 yıllarında yaşanan borç krizine kadar geçen sürede gelişmekte olan ülkelere yönelik öz sermaye akımları 165 milyar dolar, olarak gerçekleşirken bu rakam 1990-1996 döneminde 1.04 trilyon dolara ulaşmıştır.¹²³

1.2.1.2.3 Diğer Yatırımlar

Diğer yatırımlar, kalkınma amaçlı, hibe ve kredi şeklindeki resmi sermaye hareketlerini içerir.¹²⁴ Serbestleşme hareketleriyle beraber bu türden yatırımların da hacminde artışlar gözlenmiştir. Özellikle Avrupa Birliği'nin çeşitli ülkelere yönelik verdiği kredilerin, hibelerin miktarı ve sayısı yıllar itibariyle artmıştır. Ayrıca diğer uluslararası örgütlerin ve sivil toplum kuruluşlarının gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelere yönelik yardım nitelikteki akımlarda da artış söz konusudur.

Tablo (1.8)'de finansal araçlara göre sermaye hareketlerinin 1995-2007 yılları itibarı ile gelişmekte olan ve geçiş konumunda ülkeler açısından milyon dolar cinsinden miktarlar yer almaktadır. Belirtilen bu yıllar itibarı ile küresel sermaye akımları daha çok cari işlemlere ayrılmış ve gelişmekte olan ülkeler net ihracatçı konumuna geçerlerken, gelişmiş ülkeler net ithalatçı konumuna gelmişlerdir. 2007'de, gelişmekte

¹²³ A.e.s.92,93,

¹²⁴ Muhsin Kar, a.y.

olan ülkelere yönelik sermaye girişı toplamda 196.9 milyar dolar, özel net sermaye girişlerinin bilançosu 325.3 milyar dolar, net resmi sermaye çıkışları ise 128.5 milyar dolardır. Her ne kadar bölgeler arasında, gelişen ve fakir olan ülkeler arasında düzgün olmayan bir dağılım gözükse de tabloda gelişen ülkelerin bir grup olarak yeni yüzyılda uluslararası sermaye pazarlarında büyük bir bağımsızlığa ulaştığı vurgulanmaktadır.¹²⁵

¹²⁵UNCTAD, “Development and Gloablization Facts and Figures”, 2008, s.23, (Çevrimiçi), http://www.unctad.org/en/docs/gdscsir20071_en.pdf , 25.05.2009

TABLO (1.8) FİNANSAL ARAÇLARA GÖRE SERMAYE HAREKETLERİ
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER VE GEÇİŞ ÜLKELERİNİN 1995-2007 MİLYAR \$ CİNSİNDEN NET
FİNANSAL HAREKETLERİ

Ülke Grupları	Finansal Akım Kalemleri	Yıllık Ortalama		2005	2006	2007
		1995-2000	2000-2005			
GELİŞMEKTE OLAN EKONOMİLER	Net Özel Sermaye Hareketleri	113.9	104.8	175.1	88.9	325.3
	Net Dolaysız Yatırımlar	123.0	153.6	207.7	188.6	243.7
	Net Portföy Yatırımları	34.0	-55.0	-40.0	-210.4	-105.1
	Net Diğer Özel Sermaye Yatırımları	-43.0	6.2	7.4	110.7	186.7
	Net resmi sermaye akımı	7.1	-38.4	-123.3	-134.6	-128.5
	Net Toplam Sermaye Akımı	121.1	66.4	51.8	-45.7	196.9
	Rezervlerdeki Değişim	-76.4	-273.2	-492.0	-617.2	-918.8
	Net Cari İşlemler	-12.9	212.6	474.6	653.8	695.9
Gelişmekte olan Ekonomiler: Afrika	Net Özel Sermaye Hareketleri	6.9	12.7	29.7	14.8	42.5
	Net Dolaysız Yatırımlar	6.8	20.1	29.6	27.9	39.7
	Net Portföy Yatırımları	4.3	-0.6	5.5	11.6	10.5
	Net Diğer Özel Sermaye Yatırımları	-4.1	-6.9	-5.4	-24.7	-7.6
	Net resmi sermaye akımı	4.6	-0.7	-7.2	-12.9	5.1
	Net Toplam Sermaye Akımı	11.6	12.0	22.5	1.8	47.7
	Rezervlerdeki Değişim	-7.4	-24.7	-63.3	-76.6	-78.0
	Net Cari İşlemler	-5.4	12.0	36.6	53.8	20.7
Gelişmekte olan Ekonomiler: Amerika	Net Özel Sermaye Akımı	64.4	30.8	35.3	9.9	83.8
	Net Dolaysız Yatırımlar	53.5	53.8	50.4	28.0	71.9
	Net Portföy Yatırımları	18.6	-2.4	26.5	-16.3	19.1
	Net Diğer Özel Sermaye Yatırımları	-7.7	-20.6	-41.5	-1.9	-7.3
	Net Resmi Sermaye Akımı	4.1	0.3	-30.5	-18.4	-0.4
	Net Toplam Sermaye Akımı	68.4	31.1	4.8	-8.5	83.3
	Rezervlerdeki Değişim	-6.3	-15.2	-32.4	-48.6	-113.0
	Net Cari İşlemler	-56.3	-9.0	34.9	44.9	19.5
Gelişmekte olan Ekonomiler: Asya ve Okyanusya	Net Özel Sermaye Akımı	42.6	61.3	110.1	64.3	199.1
	Net Dolaysız Yatırımlar	62.7	79.7	127.7	132.6	132.1
	Net Portföy Yatırımları	11.1	-52.0	-72.0	-205.7	-134.6
	Net Diğer Özel Sermaye Yatırımları	-31.2	33.6	54.4	137.3	201.6
	Net Resmi Sermaye Akımı	-1.5	-38.0	-85.7	-103.3	-133.2
	Net Toplam Sermaye Akımı	41.1	23.3	24.5	-39.0	65.9
	Rezervlerdeki Değişim	-62.7	-233.2	-396.3	-491.9	-727.9
	Net Cari İşlemler	48.8	209.7	403.1	55.1	655.7
Gelişmekte olan Ekonomiler: Batı Asya	Net Özel Sermaye Akımı	9.6	3.1	29.1	34.4	52.8
	Net Dolaysız Yatırımlar	3.9	9.4	19.3	30.6	34.2
	Net Portföy Yatırımları	-4.5	-34.3	-53.1	-75.8	-95.4
	Net Diğer Özel Sermaye Yatırımları	10.2	28.1	62.9	79.5	114.0
	Net Resmi Sermaye Akımı	-3.8	-27.7	-64.9	-80.7	-115.5
	Net Toplam Sermaye Akımı	5.8	-24.6	-35.9	-46.3	-62.7
	Rezervlerdeki Değişim	-7.7	-32.1	-93.5	-103.1	-86.5
	Net Cari İşlemler	5.0	55.9	137.1	163.0	147.0

TABLO (1.8) FİNANSAL ARAÇLARA GÖRE SERMAYE HAREKETLERİ
DEVAMI

Gelişmekte olan Ekonomiler: Güney Asya	Net Özel Sermaye Akımı	4.0	14.3	18.3	35.0	62.3
	Net Dolaysız Yatırımlar	3.7	6.4	7.6	11.6	17.6
	Net Portföy Yatırımları	1.7	7.1	13.6	7.6	21.6
	Net Diğer Özel Sermaye Yatırımları	-1.4	0.8	-3.0	15.8	23.0
	Net Resmi Sermaye Akımı	2.2	1.3	4.5	3.7	4.2
	Net Toplam Sermaye Akımı	6.1	15.6	22.7	38.7	66.5
	Rezervlerdeki Değişim	-3.3	-24.0	-27.1	-47.5	-59.1
	Net Cari İşlemler	-3.9	8.4	6.4	4.1	-10.1
Gelişmekte olan Ekonomiler: Doğu Asya	Net Özel Sermaye Akımı	19.1	48.1	53.4	-10.7	82.3
	Net Dolaysız Yatırımlar	37.7	48.5	72.1	56.5	45.8
	Net Portföy Yatırımları	23.8	-19.1	-37.1	-137.3	-61.3
	Net Diğer Özel Sermaye Yatırımları	-42.3	18.7	18.4	70.0	97.8
	Net Resmi Sermaye Akımı	5.9	-1.9	-5.5	0.2	0.3
	Net Toplam Sermaye Akımı	25.0	46.2	47.9	-10.5	82.5
	Rezervlerdeki Değişim	-39.3	-157.8	-248.4	-281.6	-507.8
	Net Cari İşlemler	32.2	104.6	212.1	301.4	428.7
Gelişmekte olan Ekonomiler: Güney Doğu Asya	Net Özel Sermaye Akımı	10.2	-4.2	9.4	5.1	1.4
	Net Dolaysız Yatırımlar	17.2	15.3	28.5	33.7	34.3
	Net Portföy Yatırımları	-9.7	-5.6	4.7	-0.3	0.5
	Net Diğer Özel Sermaye Yatırımları	2.8	-13.8	-23.9	-28.4	-33.4
	Net Resmi Sermaye Akımı	-5.8	-9.7	-19.8	-26.6	-22.2
	Net Toplam Sermaye Akımı	4.4	-13.9	-10.4	-21.5	-20.9
	Rezervlerdeki Değişim	-12.5	-19.3	-27.3	-59.4	-74.6
	Net Cari İşlemler	15.3	40.9	47.7	87.1	90.6
Geçişte olan Ekonomiler:	Net Özel Sermaye Akımı	-4.7	24.0	62.6	102.8	129.1
	Net Dolaysız Yatırımlar	6.9	14.7	26.4	48.6	34.4
	Net Portföy Yatırımları	-0.7	-3.2	-8.0	6.6	8.8
	Net Diğer Özel Sermaye Yatırımları	-10.9	12.5	44.1	47.7	86.0
	Net Resmi Sermaye Akımı	-1.2	-9.8	-21.9	-29.7	-4.7
	Net Toplam Sermaye Akımı	-5.9	14.3	40.7	73.1	124.4
	Rezervlerdeki Değişim	-4.3	-41.4	-89.5	-145.6	-160.0
	Net Cari İşlemler	7.0	40.0	68.9	71.8	34.1

Kaynak: UNCTAD, (Çevrimiçi), www.unctad.org/en/docs/gdscsir20071_en.pdf, 25.05.09

1.2.2 Küreselleşmenin Siyasi Boyutu

Siyasal küreselleşme; ülkelerin ulus-devlet egemenliğini sarsan, yetkilerini ve otoritelerini uluslararası kuruluşlar ile paylaşmaya mecbur bırakan bir süreçtir.¹²⁶ Toplumda demokrasi, insan hakları, çevrenin korunması, silahsızlanma, özgürlükler gibi konularda giderek artan kaygılar, günümüzde yönetime yeni aktörlerin katılmasına neden olmuştur. Bu yeni aktörler siyasal, çevresel, kültürel, ekonomik pek çok alanda aktif hale geldiklerinden ulus-devletler bu kuruluşlarla uyumlu bir yapı sergilemek zorunda kalmışlardır.¹²⁷ Bugünkü dünyada artık Ulus-Devletler, karar alma mekanizmasının tek aktörü olma konusundaki gücünü önemli ölçüde yitirmiş gözükmemektedirler.¹²⁸

Ulus-devletin gücünün aşındırılması sürecini iki boyutta inceleyebiliriz: Bunlardan ilki, ulus-devletin ekonomik düzlemdeki yerini daha çok ulus-üstü kurumlara devretmesidir. Bunun birinci ayağını ulus-üstü, neredeyse küresel çapta üyesi olan örgütler çerçevesinde alınan kararlar oluşturmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Dünya Bankası, OECD ve GATT gibi kuruluşlar önemli roller üstlenmişlerdir. Bunlardan GATT 1944 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne dönüşerek denetim ve yargılama gücüne de sahip olmuştur. Ulus-üstü kurumların ikinci ayağını ise bölgesel işbirliği anlaşmaları oluşturur. Hem küresel örgütler hem de bölgesel antlaşmalar, ulus-devletin karar alma, uygulama ve denetleme gücünü aşındıran bir işlev görürler.¹²⁹

Ulus-devletin gücünün aşındırılması sürecinin ikinci boyutu ise yerel yönetimlerin giderek güçlendirilmesidir. Yerel yönetimlerin giderek güçlenmesi bir diğer ifadeyle

¹²⁶ İlknur Türe, **a.g.e**, s.4

¹²⁷ H. Ömer Köse, Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü, **Sayıştay Dergisi**, 49,s.9. (Nisan -Haziran 3003), (Çevrimiçi) <http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der49m1.pdf>, 21.04.09

¹²⁸ Kemal Cebeci, “Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü”, **Sayıştay Dergisi**, Ekim-Aralık 2008, Sayı No:71, s.27, <http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der71m2.pdf>, 21.04.09

¹²⁹ Gülten Kazgan, **a.g.e**, s.34,.

merkezi devletin yetki, sorumluluk ve imkânlarının kendi içindeki alt birimlere devredilmesi yoluyla merkezi devlete olan bağılıklar azalmıştır. Bu şekilde, ulus-devletin gücünün tepeden ve tabandan aşındırılması sağlanarak ulus-devletin sadece bir ara-örgüt haline dönüşmesi süreci başlamıştır. Küresel boyuttaki bu tarz bir yeniden yapılandırmadaki amaç; Mal, hizmet ve sermaye için küresel pazar kurulurken, yerel yönetimlerin doğrudan doğruya bu pazarla ilişki kurmasının sağlanabilmesidir. Böylelikle ulus-devlet; ulus-pazar, ulusal sermaye ve emeğe yönelik ekonomik işlevleri, yetki ve sorumlulukları açısından en aza indirgenmiş bir örgüt haline gelecektir. Ulus-devletin geçmişte ulus-pazarı ve emeği koruma, yerel girişimciye öncelik verme, ekonomiyi yerel ihtiyaçları karşılama yolunda güçlendirme gibi işlevleri sona erecek; uluslararası sermaye hiçbir dirençle karşılaşmadan dilediği gibi küresel pazara ulaşabilecektir. Küçük boyuttaki yerel yönetimlerin güçlü uluslararası sermayenin baskısına direnmesi çok zordur. Böylece şirketler büyürken küçük çaplı yerel yönetimler bu küresel şirketlere bağlı hale geleceklerdir.¹³⁰

Aşırı küreselleşmecilere göre, küreselleşmeyle sınırların ortadan kalkacağı bir dünya sistemi oluşmaktadır. Bu nedenle, siyasi güç küresel toplumsal biçimlendirmelerin elinde olup; toprak bütünlüğüne dayalı devletler yerine, küresel ağlar aracılığı ile ifade edilmektedir. Aslında aşırı küreselleşme taraftarları tarafından, ulus-devletlerin küresel ekonomideki egemen rollerini şimdiden kaybettikleri iddia edilmektedir. Sınırsal bölünmeler giderek geçerliliğini yitirdikçe, devletler kendi sınırları içinde toplumsal yaşamın yönünü belirlemede daha da etkisiz hale gelmektedirler.¹³¹ Ulus devletin yönetsel gücü zayıfladıkça da, uluslararası şirketler ve çıkar grupları belirleyici olmakta, küresel düzende bütünleşmenin sağlanamaması halinde ise ekonomilerin yalnızlığa sürükleneyeceği iddia edilmektedir.¹³²

¹³⁰ A.e, s.34,35,

¹³¹ Steger, a.g.e, s.89,90,

¹³² Abdulhalim Çelik, **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Dönüşümü ve Türkiye**, Ankara, Kamu-İş Eğitim Yayınları, 2002, s.26.

Küreselleşme kuşkucuları; Küreselleşme güçlerinin serbestleşmesinde siyasetin, siyasi gücün başarılı bir şekilde harekete geçirilmesi yoluyla merkezi bir rol üstlendiğini vurgulayarak aşırı küreselleşmecilerin görüşüne karşı çıkarlar. Kuşkuculara göre, ne piyasa yapısının doğal yapısı ne de bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeler ekonomik faaliyetlerin genişlemesini tek başına açıklayabilecek unsurlar olamaz. Onlara göre, bu genişleme 1980–1990 yıllarında neoliberal hükümetlerin sermaye üzerindeki uluslararası kısıtlamaları kaldıran siyasi kararlarıyla ortaya çıkmıştır. Kararların uygulamaya konulması ile küresel piyasalar ve yeni teknolojiler gelişmede yerlerini almışlardır. Kuşkucuların bakış açısının anlamı, ülke sınırları hala önemini korumaktadır, modern ulus devlet veya küresel kentler şeklinde faaliyet gösteren geleneksel siyasi birimler hala geçerliliğini muhafaza etmektedirler.¹³³

Aslında, aşırı küreselleşmeciler ile kuşkucuların görüşleri birbiriyle iç içe geçmiş durumdadır. Karşılıklı bağımlılığın ekonomik biçimleri siyasi kararlarla harekete geçmekte, ancak bu kararlar belli ekonomik bağlamlarda verilmektedir. Küreselleşmenin siyasi ve ekonomik yanlarının birbiriyle önemli ölçüde ilişkili olduğunu ifade etmek gerekir. Özellikle ticaretin serbestleşmesi ve diğer ekonomik gelişmeler, devletlerin, bilhassa güney yarımküredeki ülkelerin siyasi politikalarını büyük ölçüde kısıtlamaktadır. Örneğin, uluslararası kuruluşların çalışmaları (baskıları) sonucu sermayenin vergi ve diğer ulusal politika engellemeleri gibi kısıtlamaları aşması kolaylaşmıştır. Bunun gibi küresel piyasa koşullarının unsurları, hükümetlerin bağımsız ulusal politika hedeflerini tayin etme ve kendi ulusal standartlarını uygulama gücünü zayıflatmaktadır. Bu noktada ulus-devletin egemen bir birim olma gücünü yitirdiğini ve devlet gücünün, çeşitli ulus-ötesi kuruluşların yanı sıra, bölgesel birliklere ve yerel yönetimlere devredildiğini kabul etmek durumunda kalabilmekteyiz.¹³⁴ Bunlara ek olarak, artık ulus-devletin; demokrasi, insan hakları,

¹³³ Steger, a.g.e, s.90,

¹³⁴ A.e, s.91.

ticaret hukuku ve doğal çevreyi koruma gibi alanlardaki yetkileri ve sorumluluklarının da giderek bir dizi ulus üstü sivil kurumlarca denetlenmesi söz konusudur.¹³⁵

Ancak bir diğer yandan, ulus-devletin bütünüyle etkisiz hale geldiğini söylemek de doğru değildir. Zira hükümetler hala ekonomilerini küresel yatırımcılara yönelik daha çok az veya daha çok çekici hale getirebilme güçleri vardır. Ayrıca, ulus-devletler eğitim, alt yapı ve nüfus hareketleri gibi konularda denetimlerini halen sıkı bir şekilde sürdürebilmektedirler. Özellikle göçlerin denetlenmesi, nüfus bilgilerinin sıkı kontrolü gibi konular küresel bütünleşmeyi engelleyici istisnalar olarak değerlendirilmektedir.

Hirst ve Thomson, göç yönelimlerinin emek piyasasının ve idari politikaların etkisi ile belirlendiğini vurgularlar. Değerlendirmelerine göre; mal ve hizmetler için var olan dünya piyasası emek için bulunmamakta, emek piyasaları ulusal olarak düzenlenmektedir. Göçün türü ne olursa olsun, Avrupa Birliği ve bölgesel serbest ticaret anlaşmaları ile sağlanan mobilite dışında, emeğin hareket özgürlüğü çok kısıtlıdır. Mal ve hizmetlerin taşınması ise emek ile karşılaştırılamayacak kadar kolay hale gelmiştir. NAFTA, bile göçü açıkça tanımamaktadır. Söz konusu göçlerin çoğu komşu ülkeler arasında gerçekleşmektedir. 19. yy da, işçilerin sermaye kaynaklarına yönelen toplu göçleri kabul görmüş ve teşvik edilmiştir ancak bu tarz göçler artık geçici mahiyette olmadığı takdirde izin verilmemektedir. Günümüzde hükümetler göçmen işçilerin artışını ilgilendiren politikaların yanı sıra kalıcı ailevi göç haklarını da sıkılaştırmaktadır.¹³⁶ ABD de 1990’larda 600.000 kişi olan göçmen akışı, 20. yüzyılın ilk iki onyılındaki düzeyin yarısına ancak ulaşmıştır. Aşırı küreselleşme taraftarlarının, sınırlardan arınmış bir dünya tahminlerinin tersi bir siyasi dinamiği yansıtmaya adanmış, 11 Eylül terörist saldırısı sonrasında uygulamaya konulan çok sert nitelikteki ulusal güvenlik tedbirleri de dikkat çekici mahiyettedir.

¹³⁵ Gülten Kazgan, **a.g.e**, s.35.

¹³⁶ Hirst ve Thomson, **a.g.e**, s.55,56,

Dünyadaki yurtseverlik hareketlerindeki canlanma da, devletlerin hareket ve toplantı serbestliğine yeniden kısıtlama getirmesinin söz konusu olabileceği nedeniyle hükümetleri endişelendirmektedir. Ayrıca, küresel terörist ağların faaliyetleri modern ulus-devlet sistemine dayalı geleneksel ulusal güvenlik yapılarının yetersizliğini göstermiştir. Bu durum ulusal hükümetleri uluslararası yeni işbirliğine yöneltmektedir.

İfade edilen bu gelişmeler çerçevesinde değerlendirme yapılacak olunursa; ulus-devletin tamamı ile geleneksel işlevlerinden bazılarını yerine getirmekte giderek artan güçlüklerle karşılaştığı şüphesizdir, ancak ulus-devletin tamamen egemenliğini yitirdiğinin belirtilmesi de doğru değildir. Çağdaş küreselleşme, bir taraftan geleneksel siyasi düzenlemeleri sarsan ülke ötesi toplumsal alanların ve kurumların gelişmesini teşvik ederken, bir diğer yandan da iç ve dış politikalar arasındaki geleneksel sınır çizgilerinden bazılarını bulanıklaştırmaktadır. Dünya, 21.yüzyılın başında, modern ulus-devlet sistemi ile küresel yönetişimin postmodern biçimleri arasındaki bir geçiş aşamasındadır.¹³⁷

1.2.3 Küreselleşmenin Teknolojik Boyutu

Teknolojik ilerlemelerin hızlanması ve dijital devrimin gerçekleşmesi küreselleşmenin diğer boyutlarını destekleyerek ilerlemelerde büyük rol oynamıştır. 1950’li yıllardan itibaren, yaşanan teknik gelişmeler sayesinde hava taşımacılığı, iletişim ve bilgisayar maliyetlerinde önemli düşüşler gözlenmiştir. Bilhassa ulaşımın daha az maliyetlerle gerçekleştirilebilmesi malların bir ülkeden diğerine satışını kolaylaştırmıştır.¹³⁸

Ayrıca bilgisayar ve iletişim teknolojisindeki ilerlemeler özellikle 1990’lı yıllardan günümüze yeni bir boyut kazarak video-konferans, cep telefonu, e-posta ve internet gibi araçlar şeklinde bireylerin ve kurumların kullanımına sunulmuştur. Bilgi teknolojilerindeki bu gelişmeler firmaların faaliyet alanları arasındaki mesafeyi

¹³⁷ Steger, a.g.e, s.90-94

¹³⁸ Recai Coşkun, **Küreselleşme Türkiye Eksenli Analizler**, 1. Baskı, İstanbul, Betaş Yayınları, 2002, s.16

daraltmış, firmalar ile müşteri ve tedarikçi zinciri arasındaki ilişkilerin etkin, hızlı ve daha ucuza gerçekleştirilebilmesi imkânını yaratmıştır.¹³⁹

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sürecini destekleyici etkiye sahiptir. Sermaye hareketlerinin hızlı, kolay ve daha düşük maliyetle gerçekleştirilmesinde, bilgisayar ve iletişim cihazlarının gelişimi büyük rol oynamıştır.¹⁴⁰ Finansal işlem sayısının artarak etkileşimlerin güçlenmesinde ve yeni finansal araçların geliştirilerek piyasaların derinliğinin arttırılmasında internetin etkisi büyüktür.¹⁴¹ Yeni küresel elektronik ekonomi ortamında; fon yöneticileri, bankalar, büyük şirketler ve çok sayıda bireysel yatırımcı tek bir tuşa tıklayarak yüklü miktarlardaki sermayelerini dünyanın farklı noktalarına rahatlıkla aktarabilmektedirler. Bu durumun da pek tabi olumlu ve olumsuz etkileri olmaktadır. Zira ani sermaye giriş-çıkışları ülkelerin makro ekonomilerini olumlu veya olumsuz yönde etkileyerek refaha veya krize yol açabilmektedir. Özellikle Asya’da çok sağlam görünen ekonomiler bu tarz işlemler sonucunda ekonomik krizler yaşamışlardır.¹⁴²

Fiber optik ve uydu teknolojilerindeki gelişmeler, üstün bir bilgi otobanı oluşturarak bütün dünyayı eskisinden daha yakın hale getirmiştir.¹⁴³ Bu bağlamda bilgiye ulaşmak daha kolay hale gelmiş, uzaklar daha yakın hale geldiğinden toplumlararası etkileşimler yoğunlaşmış, toplumsal hareketlerin sonuçları da daha hızlı gözlenmeye başlanmış, devletler ise daha fazla şeffaf hale gelmişlerdir.

¹³⁹ A.y.

¹⁴⁰ Muhammet Akdiş, **Global Finansal Sistem, Finansal Krizler ve Türkiye**, 1.Baskı, Betaş Yayınları, İşletme Ekonomi Dizisi:108, Yayın No:983, Haziran 2000, s.27

¹⁴¹ Şeyda İnandım, “ Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği”, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, Kasım 2005,Uzmanlık Yeterlilik Tezi , s,5, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/seydainandim.pdf> , 16.04.09

¹⁴² Anthony Giddens, **a.g.e**, s.22.

¹⁴³ Muhammet Akdiş, **a.g.e**, s.28.

1.2.4 Küreselleşmenin Çevresel Boyutu

Küreselleşmenin hızlanmasıyla birlikte çevre sorunları daha fazla dikkate değer bir konu haline gelmiştir. Aslında Meadow'un 1972 yılında, Roma Kulübü için hazırladığı "Büyümenin Sınırları" isimli raporuna kadar çevre sorunları göz ardı edilen bir husustur. İlk kez bu çalışmayla yerel, bölgesel ve küresel seviyelerdeki insan faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkisi üzerinde durulmaya başlanmıştır. Çevre konusunda tarihsel dönüm noktaları olarak; "Büyümenin Sınırları" raporunun yayımlanması, Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) tarafından ilk kez Dünya İklim Konferansının Organize edilmesi ve 1992 yılında Rio de Janeiro'da Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansının yapılması gösterilebilir. Çevresel faktörler her ne kadar küreselleşmeyi etkilemekteyse de genellikle küreselleşmenin bir sonucu olarak karşımıza çıkmakta ve çoğu kişi tarafından küreselleşmenin itici bir gücü olarak görülmemektedir.¹⁴⁴

Küreselleşme süreci, çevre v.b diğer küresel ölçekteki sorunların ele alınmasını, bu sorunlara çözüm yollarının bulunmasını sağlayıcı küresel eylem ve stratejilerin belirlenmesine de katkı yapmaktadır. Bu şekilde sınırlar ötesi çevre sorunlarından yola çıkarak sınırlar ötesi eylemler, küresel yönetim ve küresel vatandaşlık gibi unsurlar gündeme gelebilmektedir. Her şeyin dünyadaki ekolojik sisteme ve onun sunduğu imkanlara bağlı olduğu gerçeği, küresel karşılıklı bağımlılık duygusunun oluşturulmasında önemli etkiye sahiptir. Fiziksel çevre konusunda artan bilinçlenme ve hassas çevre sistemlerine karşı beliren tehlikeler ülke hükümetlerinin birbirlerine olan bağımlılıklarını kavramalarını sağlamıştır.¹⁴⁵ Bugün Amerika'nın uyguladığı çevre politikası dünyadaki kirliliği arttırabilmektedir.

¹⁴⁴ Ward Rennan and Pim Martens, **a.g.e**, s.142

¹⁴⁵ Necla Yıkılmaz, **Yeni Dünya Düzeni ve Çevre**, SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları No-3, Küreselleşme Dizisi 1, İstanbul, 2003, s.75,76,

Çevre sorunları bir yandan küreselleşme eğilimlerini güçlendirirken, diğer bir yandan da küreselleşme süreci çevresel problemlere yol açar. Çevre sorunu denince sadece ekolojik çevre algılanmamalıdır. Çevre konusu büyük ölçüde küreselleşmenin sonuçlarından etkilenmiştir. Küreselleşme sürecinin sonuçlarını açıklamada risk, belirsizlik, güvensizlik, eşitsizlik, yoksulluk, kaygı, toplumsal çözülme gibi çevresel sorunları işaret eden kavramlar en çok başvurulan kavramlardır.

Günümüzde kaygı, belirsizlik ve güvensizlik sorunları pek çok ülkeye yayılmıştır. Mekânların daralması ve sınırların ortadan kalkmasıyla insanların günlük yaşamlarını tehdit eden çok sayıda unsur belirmeye başlamıştır. Küresel ekolojik riskler gibi karşı karşıya olduğumuz ortak sorunlar çok sayıdadır. Ayrıca küreselleşme ile son derece bağlantılı bir konu olan “küresel ısınma” gibi riskler bütün dünya vatandaşlarını aynı ölçüde etkilemektedir.

Bilgi düzeyinin artması ve geleceği denetim altına alma çabası “imal edilmiş risk” faktörünü ortaya çıkarmıştır. Çevresel riskler de işte bu kategoriye girmektedir. Bu tür riskler küreselleşmenin etkisi altındadırlar. İmal edilmiş risk yalnızca küresel ısınma gibi doğa ile ilintili konuları içermez aynı zamanda nükleer kazaların, AIDS gibi salgın hastalıkların, genetik yapısı değiştirilmiş ürünlerin beraberinde getirdiği riskleri de içerir. Çernobil santrali faciası, asit yağmurları, ozon tabakasının delinmesi, hava ve sanayi kirliliği gibi konular küresel nitelikte sorunlar olup, felaketlerin ulusal toplumlarla sınırlı olmadığını, toplumun ekolojik ve çevre sorunlarına dayalı bir risk toplumuna dönüştüğünü göstermektedir.¹⁴⁶

Çevresel bozulma ile yoksulluk arasında önemli bir ilişki vardır. İnsanlar gereksinim duydukları fiziksel, düşünsel ve toplumsal elementlerden yoksun olma hali olarak tanımlanabilecek olan yoksulluk birçok çevre sorununun kaynağı olarak gösterilmektedir. Diğer yandan çevre sorunları ve çevrenin bozulması da yoksulluk

¹⁴⁶ A.e.s.81,82,

nedeni olarak görülmektedir. Tamamen bir sebep-sonuç ilişkisi mevcuttur. Ülkenin az gelişmiş düzeyde olması ve buna bağlı olarak yaşam koşullarının kötülüğü toplumun çevre için tehdit edici bir unsur haline gelmesine yol açar. Barınma, ısınma ihtiyacı için aşırı düzeyde ağaç kesilmesi, yüksek düzeyde nüfus artışı sonucu gıda tüketiminin yüksek boyutlara ulaşması gibi nedenlerle çevre aşırı deforme edilmekte ve gelecek nesiller için çevre konusu önemli bir sorun olarak belirmektedir.¹⁴⁷ Ancak çevresel sorunların ortaya çıkışında yoksul ülkeleri tek başına sorumlu ilan edemeyiz. Zira Dünya kaynaklarının kullanım seviyelerine bakıldığında ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre dengesizliğin ne kadar büyük olduğu da görülmektedir. Dünya nüfusunun en zengin %25'lik kesimi, dünyanın toplam yiyecek üretiminin üçte ikisini tüketmektedir.¹⁴⁸ Gelişmiş ülkeler, dünya enerjisinin %70'ini, metallerin ise %75'ini tüketmektedirler.¹⁴⁹ Dolayısı ile küresel çevrenin bozulmasında gelişmiş ülkelerde yürürlükte olan sürdürülebilir nitelikte olmayan üretim süreçlerinin ve tüketim kalıplarının da etkili olduğu da söylenebilir. Zengin kuzey ülkelerindeki bu aşırı ve bilinçsiz tüketimleri doğal kaynakların aşırı israfına neden olarak ve dünyayı giderek sürdürülebilmesi zor olan bir yaşam biçimine sürüklemektedir. Dolayısıyla çerçeve üzerinde baskıyı azaltacak ve insanlığın temel ihtiyaçlarını karşılayacak üretim süreçlerinin ve tüketim kalıplarının teşvik edilmesi konusunda çok yönlü çevre ve ekonomi politikaları geliştirilmelidir.¹⁵⁰

Çevre ile ekonomi arasındaki ilişki; sorunların meydana gelmesi, ortaya çıkarılması ve çözümü aşamalarında yoğun olarak belirir. Çevrenin kirletilmesinin zararlı ve refah azaltıcı etkisi vardır. Ayrıca çevrenin kirletilmesinin bir maliyeti de vardır. Kirlenmeyi engelleyici ve kontrolü sağlayıcı tedbirler için bir kaynak gerekmektedir.¹⁵¹ Bu

¹⁴⁷ A.e,s.84,85,

¹⁴⁸ Jerry Kloby, **Küreselleşmenin Sefaleti Eşitsizlik Güç ve Kalkınma**, Çev: Orhan Düz, 1.Basım, Güncel Yayıncılık: 221,Şubat 2005, s.280

¹⁴⁹ Necla Yıkılmaz,a.g.e,s.86

¹⁵⁰ Alper Güzel, “Sürdürülebilir Kalkınma’da Yerel Yönetimlerin Mali Sorumlulukları”, ODTÜ Ekonomi Bölümü,s.1, (Çevrimiçi) http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-10.pdf , 10.04.09

¹⁵¹ Necla Yıkılmaz,a.g.e, s.110,111,.

noktada bu maliyetin kime ne şekilde yansıtılacağı da ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.5 Küreselleşmenin Kültürel Boyutu

İletişim teknolojilerindeki gelişme ve özellikle de internetin uluslararası iletişim aracı olarak aktif kullanımıyla birlikte toplumlar birbirlerine daha yakın hale gelmiş, dünyada bir kültürler arası etkileşim süreci başlamıştır. Coğrafik açıdan mesafe ve zaman probleminin ortadan kalkması kültürler arası bütünleşme sürecine hız kazandırmıştır. Kültürel anlamda küreselleşme; dünyanın küçülmesi ve bütünsel bir dünya şuurunun oluşmasıdır. Küreselleşme bir taraftan küresel bağımlılığı arttırırken diğer taraftan da küresel bütünlük bilincini oluşturur. Kültürel küreselleşme hem yerelliğin evrenselleşmesi hem de evrenselliğin yerelleşmesi tarzında gerçekleşir.¹⁵²

Kültürel küreselleşme denildiğinde genellikle bir çeşit üçüncü kültürün oluşumuna işaret edilir. Featherstone'a göre (1996), bu oluşan üçüncü kültür; bütün milli ya da mahallî kültürlerin üzerinde olup, herhangi ulus-devletin ötesinde sınır tanımaz bir küresel yapıyı ifade eder. Featherstone, küreselleşme sürecinde kültürel anlamda iki unsurun karşımıza çıktığını ileri sürer. İlki, belli bir kültürün kendi sınırlarından dünyaya doğru genişlemesi şeklindedir. Böylelikle heterojen kültürler yani birbirinden bağımsız kültürel yapılar, dünyayı saran dominant kültür kapsamında birleşerek bütünleşmiş bir yapıya kavuşur. İkinci olarak da kültürlerde bir sıkışmanın meydana gelmesinden bahseder. Kültürel sıkışma ile Dünya üzerindeki herkesin ortak bir kültür bünyesinde asimile olması ve dünyanın evcil tek bir mekân haline gelmesi kastedilir. Marshall McLuhan'a göre, dünya yepyeni bir kültürün yetiştiği küresel bir köydür ve küresel kültür, "üçüncü kültürün" kısıtlamalarıyla işler. Bu kısıtlamalar şu şekilde sayılabilir: bir takım kaideler, bilginin farklı boyutları, anlaşmalar, kültürel olgu olarak

¹⁵² Candaş Yolga, "Kültürün Küreselleşmesi Küreselleşmenin Kültürü", Defne Gazetesi, Yıl:1,Sayı:2, KKTC M.E.B Yayını,Ocak-Şubat 2007, s.3, (Çevrimiçi) <http://www.mebnet.net/duyurular/Defne/Defne2/Sayfa3.pdf> , 15.04.09

eşi benzeri olmayan hayat sitilleri ve spesifik ulus-devletin bağımsızlığının gittikçe artması.¹⁵³

Kültürlerarası iletişimin ve bağlantı yoğunluğunun giderek artması, toplumların kendileri ile diğerleri (ötekiler) arasındaki sınırları büyük ölçüde ortadan kaldırarak kültürel çatışmalara neden olabilmektedir. Böylelikle yoğunlaşan küreselleşme sürecinde; hususiyeti, yerelliği ve farklılığı yeniden keşfetmek isteyen kültürel gruplar arasında tepkisel hareketler ortaya çıkar. Agresif kültürlerin saldırısına karşı koymak için mağdur kültürler tarafından “Küresel kimlik”, “Milli kimlik”, “Müşterek kimlik” gibi sorular ortaya atılır. Schlesinger’e göre “Müşterek Kimlik” sadece bir grup insanın etnik, lisan, yaşam tarzı gibi birtakım önemli kültürel özelliklerini içermez; ayrıca aynı zaman- mekânı paylaştığının bilgisini de içerir. Bu kavramlar “kültürel kimlik” ile “yerellik” fikrini bir araya getirerek, küresellik eğiliminin hakim olmasında önemli bir muhalif (karşı) güç oluşturmuştur. Bu muhalif güç “kültüralist” (culturologist) kelimesi ile ifade edilebilir ve bunu sunan David Duke’a göre; Dünyada sahip olunan çeşitlilik yani farklılıklar korunmalıdır. Küreselleşmeciler, insanları aynı müziği dinleyip aynı gıdaları yemeğe sevk ederek herkesi benzer yaşam kalıplarına sokmaya çalışmaktadırlar. Böylece bireylerin ve toplumların özgünlük ve özgürlükleri ortadan kalkmaktadır. David Duke; hükümetlerin giderek büyüyerek küresel bir yapıya kavuşmasının sonucunda özgürlerin giderek azalacağını belirtir. Ayrıca kendi topraklarımızda, uyum içinde kendi kültürümüzle ve kendi insanlarımızla yaşamamız gerektiğini savunur.¹⁵⁴

Küreselleşme karşıtları dünyadaki insanların giderek birbirine daha fazla benzediğini, özellikle batı kültürünün ön plana çıkarak diğer ülkelere yayıldığını belirtirler. New York, Hollywood, Londra ve Milano gibi Batı sanayisinin imzası olan ürünlere yönelik artan eğilimin sonucu türdeşleşen bir popüler kültürün ortaya çıktığını

¹⁵³ Viladimir Korobov, “Models of Global Culture”, **Globalization and Identity Culture Diversity, Religion and Citizenship**, Ed. By. Majid Tehranian, B.Jeannie Lum, Peace and Policy, Volume 10, Transaction Publishers, U.S.A, 2006, s.45, 46,

¹⁵⁴ A.e.s.47.

vurgularlar ve kanıt olarak da Amazon yerlilerinin Nike marka spor ayakkabı giymeleri, Güney Sahra sakinlerinin Texaco beysbol şapkaları satın almaları, Filistinli gençlerin Chicago Bulls tişörtleri giymelerini gösterirler. Amerikan değerlerinin ve tüketim mallarının yayılmasını “Dünyanın Amerikanlaşması” olarak gören bu kültürel türdeşlik tezi savunucuları, batı ülkelerin damak tadından giyim kuşamına kadar geniş bir yelpazedeki zevk ve tercihlerin giderek homojenleşerek savunmasız kültürleri bastırdığını belirtirler.

George Ritzer, bu sosyo-kültürel süreci açıklamada “McDonalddlaşma” kavramını kullanmaktadır. Günümüzde Amerikan hızlı yemek zinciri olan “McDonalds”, günümüzde dünya üzerinde yaygın bir ağa sahiptir. Batı tarzı yemek yeme alışkanlığı her ne kadar çeşitli reklamlarla insanların yararına gösterilmek istense de düşük besleyici değeri, hastalıklara sebep olması, insan yaşamını rutin hale getirmesi ve kültürel zenginlikleri azaltması gibi dezavantajları arka planda barındırmaktadır. George Ritzer; dünyada insanın yaratıcılığını etkileyen ve toplumsal ilişkileri insancıl boyuttan çıkaran tek düze standartların zorla kabul ettirilmesine “McDonalddlaşma” kavramını kullanmaktadır.¹⁵⁵

Bu konuda Rutgers Üniversitesi Siyasal Bilimler Profesörü Benjamin Barber, “McDünya’ya karşı Cihad” isimli kitabında McDünya olarak ifade ettiği dünyanın bir yandan birbiriyle çatışırken, bir diğer yandan da tuhaf biçimde içiçe geçtiğini belirtmektedir. Tüketimci kapitalizmin, küresel düzeyde ülkeler arasındaki sosyal ve ekonomik duvarları hızla yıkıp, farklı kültürleri tek bir kişiliksiz pazarda birleştirirken, etnik, dinsel ve ırkçı çekişmelerin siyasi tabloyu gittikçe daha küçük parçalara bölmekte olduğunu söylemektedir. Barber, bu iki ters kuvvetin karşılıklı çelişkili bağlılığını açıklayabilmek için “McDünya” ifadesini kullanmıştır.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Steger, a.g.e.s.102

¹⁵⁶ Benjamin R. Barber, **McWorld’e Karşı Cihad: Küreselleşme ve Kabilecilik Dünyayı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor**, Çev.Eser Birey, Cep Kitapları, İstanbul,2003

Küreselleşme taraftarları ise, kültürel küreselleşmenin benzerlikleri arttırdığı görüşündedirler, ancak bu sonuç onlar için kötü bir şey olarak nitelendirilemez. Bazısı bunu serbest piyasa ekonomisinin doğal bir yansıması olarak görürken, diğerleri bunun engellenemez bir gidişat olduğunu belirtirler.¹⁵⁷ Küreselleşme ve kültür arasındaki ilişkiyi analiz eden Roland Robertson ise konuyla ilgili farklı değerlendirmeler sunmaktadır. Ona göre, küreselleşme sürecinin, siyasal sınırları aşan bir medeniyet yaratması, yani kültürler arası sınırları ortadan kalkıp küresel tek bir kültürü üretmesi mümkün değildir. Ayrıca Robertson, küreselleşmenin analizinin merkezine kültür olgusunu koyarak, “farklılıkların sürdürülebileceğini” de belirtir.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Steger, **a.g.e**,s.104.

¹⁵⁸ Ali Balcı, “Roland Robertson Küreselleşme ve Kültür”, Bilgi (12) 2006 /1, Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F Uluslar arası İlişkiler Bölümü, s.34, (Çevrimiçi) <http://www.uli.sakarya.edu.tr/ali/robertson.pdf> ,15.04.09

1.3 KÜRESELLEŞMENİN SONUÇLARI

Küreselleşme; toplumlara yeni olanaklar, bütünleşme, zenginlik artışı v.b diğer fırsatlar sunmanın yanı sıra çevre kirliliği, toplumsal yozlaşma, eşitsizlik gibi bazı dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Küreselleşme ile birlikte artan uluslararası ticaret Asya'nın büyük bir bölümünü zenginleştirmiştir. Küreselleşme sayesinde dünyada pek çok insan daha uzun yaşama olanağına kavuşmuştur. Yaşam koşulları iyileşmiş, salgın hastalıklar v.b önüne geçilerek ortalama ömür süresi uzamıştır. Küreselleşme, gelişmekte olan ülkelerde yaşayan insanlarda tecritlik duygusunu azaltmış, iletişim olanaklarından rahatça faydalanarak bilgiye ulaşımını hızlandırmıştır. Küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı yardım kuruluşlarının hatalı davranışları bir kenara bırakılırsa, bu kurumlar çok sayıda insanı okuryazar yapmış, pek çok kişiye iş imkânı sağlayacak projeler geliştirmiş, AIDS gibi salgın hastalıklara karşı önlemler almışlardır.

Stiglitz'e göre küreselleşme karşıtları, genellikle küreselleşmenin avantajlarını görmezden gelirken, küreselleşme yandaşları ise daha dengesiz davranarak küreselleşme kavramını ilerleme ile eş tutmaktadırlar. Küreselleşme taraftarlarına göre, gelişmekte olan ülkeler büyümek ve fakirlikten kurtulmak için küreselleşmeyi kabul etmek zorundadırlar. Ancak şu da unutulmamalıdır küreselleşme, gelişmekte olan ülkelerdeki çoğu insana vaat ettiği ekonomik yararları sağlamada başarılı olamamıştır.¹⁵⁹

1.3.1 Küreselleşmenin Avantajları

Küreselleşmeye teorik olarak bakıldığında gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere yönelik fırsatlar yaratması mümkün gözükmektedir. Her ne kadar küreselleşmenin

¹⁵⁹ Stiglitz, **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı**, s.27,

olumsuz yönleri üzerinde tartışmalar daha yoğun ve hareketli bir şekilde cereyan etse de sürecin sunduğu avantajlar da göz ardı edilmemelidir.

1.3.1.1 Bilgi Teknolojileri ve Bilgi Toplumu

Teknolojik konulardaki gelişmeler bilgiye ulaşımı kolaylaştırmış, bilgi akışını hızlandırmıştır. Bilgiye ulaşım konusunda bağımlılıklar ortadan kalkmış, daha özgür ve şeffaf bir yapı oluşmaya başlamıştır. Özellikle iletişim imkânlarının artmasıyla insanlar rahat ve kolay bir şekilde düşüncelerini paylaşma olanağına kavuşmuştur. Bireyler dünya üzerinde olup bitenler hakkında daha bilinçli oldukları gibi, devlet ve diğer kurumların faaliyetleri üzerinde söz sahibi olma, denetleme imkânına kavuşmuşlardır. Örneğin, küresel arenada ulusal ve uluslararası sorunlara karşı tepkiler daha rahat verilebilir hale gelmiştir. Çevre kirliliği, enerji sorunu, savaşlar ve benzeri problemlere karşı sosyal toplum hareketleri gerçekleştirilip ve bunların çözüme kavuşturulması olanağına kavuşulmuştur.¹⁶⁰

1.3.1.2 Küresel Rekabet Avantajı

Küreselleşme süreciyle birlikte işletmeler ulusal sınırlarının dışına çıkarak, uluslararası pazarlarda faaliyetlerini gerçekleştirmeye başlamış, mevcut rekabet ortamı ve rekabet şekli değişmiştir. Artık ulusal rakiplerin yanı sıra uluslararası rakipler de vardır. Bu rekabet ortamında işletmelerin tüketiciye hızlı ve kaliteli hizmet sunmak zorunda olması tüketiciye olumlu şekilde yansımıştır. Ayrıca işletmeler küreselleşmeyle birlikte gelişen serbestlik ortamında maliyet avantajı elde edebilecekleri bölgelere üretimlerini kolaylıkla kaydırabilmekte, arzu ettikleri yeni pazarlara rahatlıkla girip çıkabilmektedirler.

¹⁶⁰ Emre Başkan, “Globalization: Dynamics, Advantages, Disadvantages”, 2003, (Çevrimiçi), <http://www.irarec.org/mk/CurrentWorldPolitics/6.pdf>, 22.05.2009

Küreselleşme süreciyle birlikte şirketler bir yandan farklı pazarlara açılma olanağına kavuşurken, bir diğer yandan kendi ülkelerine giren yabancı şirketlerle mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Bu şekilde gelişen rekabet ortamının net sonucu, hangi endüstride faaliyette bulunursa bulunulsun küresel ölçek ve kapsamda bir ekonomi oluşturma şirketler için hayat damarı olduğudur. Kimilerine göre de küresel oligopollerin oluşumu kaçınılmazdır.¹⁶¹

George Soros, küreselleşmenin pek çok açıdan arzu edilecek bir gelişme olduğunu söyler. Ona göre, özel girişim zenginliğini korumada ve arttırmada devletten daha başarılıdır. Devletlerin her zaman ellerindeki gücü kötüye kullanma ihtimalleri vardır. Küresel ölçekte serbest rekabet yaratıcı, girişimci insan kaynaklarını özgür kılmış ve teknolojik ilerlemeye hız katmıştır.¹⁶²

1.3.1.3 Sosyal ve Kültürel Avantajlar

Küreselleşme taraftarı olarak bilinen Mike Moor, dünyanın bütününün son yıllarda sürekli bir ilerleme eğiliminde olduğunu vurgular. Dünyanın ortalama yaşam süresinin 1980 ile 1999 yılları itibarıyla 60'tan 63'e üç yıllık bir artış gösterdiğini, bu sürenin düşük gelirli ülkelerde 6 yıl artarak 59'a, orta gelirli ülkelere üç yıl artarak 69'a ve yüksek gelirli ülkelere dört yıl artarak 78'e çıktığını belirterek yaşam süresi üzerindeki olumlu etkiye dikkat çeker. Ayrıca bebek ölüm oranlarında da önemli düşüşlerin gözlemlendiğini de ifade eder.¹⁶³

İlerleme konusunda bir diğer gösterge olarak sağlık hizmetleri ve gıda istatistikleri kullanılır. Gelişmiş düzeyde sağlık hizmetine ulaşım oranı tüm dünyada 1990-2000 yılları arasında, kentsel nüfusta %78'den %84'e, kırsal nüfusta ise %29'dan %36'ya

¹⁶¹ Recai Coşkun, **a.g.e.**,s.15,16,

¹⁶² George Soros, **Küreselleşme Üzerine**, Çeviren Mert Keçik, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekonomi 4, 1. Baskı, İstanbul, 2003, s.

¹⁶³ Mike Moor, **Sınırların Olmadığı Dünya Özgürlük, Gelişim, Serbest Ticaret ve Küresel Yönetim**, Çeviren Aytül Özer, Yeşim Türkmenoğlu, CSA Yayınları, Güncel Kitaplar Dizisi 2, İstanbul, 2003, s.71.

yükseltilmiştir. Düşük gelirli ülkelerde düzgün sağlık hizmetine ulaşabilme, kentsel nüfusta %68'den %79'a ve kırsal nüfusta %25'ten %31'e yükseltilmiştir. Orta gelirli ülkelerde ise bu faktör kentsel nüfusta %29'dan %39'a, kırsalda ise %75'den %82'ye yükseltilmiştir. Moor, eğitim ve okur yazarlık oranlarında da dünyada artış gözlemlendiğini belirterek küreselleşmenin dünya gelişimine katkısını ifade eder.¹⁶⁴

1.3.2 Küreselleşmenin Dezavantajları

Küreselleşme süreci ile birlikte ortaya çıkan olumsuzluklara yönelik çok sayıda çalışma vardır. Bu çalışmalarda genellikle eleştirilen konular; gelir dağılımının bozulması, ulus-devletin yetkilerinin ve yönetim gücünün azalması, silahların yaygınlaşarak güvenlik sorununun belirmesi, krizlerin sıklaşması ve derinleşmesi, kaynaklar üzerine baskıların artarak çevrenin tahrip edilmesi ve diğer sosyal sorunlardır.¹⁶⁵

Paivi Hamalainen, küreselleşmeyle beraber meydana gelen karmaşık sorunlar olarak emek koşullarının değişimi, doğal kaynakların aşırı tüketimi, çevre yıpranması, göçler, sosyal hareketler ve adalet konularını belirtir.¹⁶⁶ Philip G. Cerny, küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan liberal demokratik oluşumlara karşın etkili demokratik yönetim sürecinin gerçekte düşüş eğilimi gösterdiğini, demokrasinin erozyona uğradığını söyler.¹⁶⁷ J. E Stiglitz küreselleşme ile birlikte büyüme sorununu inceleyerek, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki fırsatlardan yararlanma hususundaki farkları inceler.¹⁶⁸ J.J Arnett ise, daha çok ergenlik çağındaki gençlere yoğunlaşarak

¹⁶⁴ A.y,s.72-76.

¹⁶⁵ İbrahim Öztürk, "Türkiye'nin Küresel Düzene Etkin Katılımı", **Türkiye'nin Küreselleşmesi: Fırsatlar ve Tehditler**, Ed. by. İbrahim Öztürk, I. Cilt Küreselleşmeye Türkiye'den Bakışlar, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:2008-1, İstanbul,2008, s.23.

¹⁶⁶ Paivi Hamalainen, "The Effect of Globalization on Occupational Accidents", **ScienceDirect**, Safety Science, No:47, 2009,s.733.

¹⁶⁷ Philip G. Cerny, "Globalization and the Erosion of Democracy", **European Journal of Political Research**, No: 36,1999,s.1

¹⁶⁸ Joseph E. Stiglitz, "Globalization and Growth in Emerging Markets and New Economy" **Journal of Policy Modeling**, No:24, 2003, s.505-508

küreselleşmenin sosyal yaşama etkileri konusunda durur ve küreselleşme sürecini 21. yüzyılın insanların psikolojik boyutuna etki eden dominant unsur olarak görür.¹⁶⁹

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği olumsuz sonuçlar bir yandan akademik çevrelerde bu gibi çalışmalarla ele alınırken bir diğer yandan küreselleşme karşıtı gruplar ve sivil toplum kuruluşlarınca çeşitli eylem ve protestolarla kamuoyunun gündemine taşınmaktadır. Bu gösterilerden ilki 1999 yılında Seattle’da işçi kesimince gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁰ Bir diğeri ise 20 Temmuz 2001’de işsizliğe, eşitsizliğe ve gelir adaletsizliğine karşı Cenova’da yürüyüş şeklinde gerçekleştirilmiştir.¹⁷¹

1.3.2.1 Gelir Dağılımına Etkisi

Küreselleşme sürecinin ülkelerarası gelir dağılımında önemli farklar yarattığı iddiası küreselleşme kavramının en önemli sorunu olarak karşımıza çıkar. Ekonomik büyümenin adil dağılıp dağılmadığına ilişkin yapılan çok sayıda kamuoyu araştırmasında paylaşımın adil olmadığı yaygın bir kanı olarak ortaya çıkmaktadır. 2008 yılında BBC tarafından gerçekleştirilen kamuoyu araştırmasına katılan 34 ülkenin nüfusunun yaklaşık üçte ikisi ekonomik büyüme sonucunda elde edilen gelirlerin adil dağılmadığı görüşünü beyan etmişlerdir. Özellikle Kore, Portekiz, İtalya, Japonya ve Türkiye’de, katılımcıların %80’den fazlası bu görüştedir. Zenginlerin daha zengin hale geldiği, fakirin ise daha da fakirleştiği görüşü giderek daha fazla desteklenmektedir.¹⁷²

Küreselleşmenin, gelir dağılımında dengesizliğe yol açtığını kabul etmeyen aşırı küreselleşme taraftarları ise, Çin ve Hindistan’daki gelir artışlarını ve bunun sonucu

¹⁶⁹ Bernhard Wilpert, “Impact of Globalization on Human Work”, **Safety Science**, No:47, 2009,s.727.

¹⁷⁰ Ray Kiely, “The Changing Face of Anti-Globalization Politics: Two (and a Half) Tales of Globalization and Anti Globalization”, **Globalizations**, Vol2, No:1, May 2005,s.134-137

¹⁷¹Christiane Grefe, Matgias Greffrath, ve Harald Schuman, **Attack Küreselleşmeyi Eleştirenler Ne İstiyorlar?**, Çev. Ülkü Hastürk, Çitlembik Yayınları 25, Küresel Meseleler 3,İstanbul, 2003,s.7,8,

¹⁷²OECD, “Growing Unequal?: Income Distribution And Poverty In Oecd Countries”, (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/dataoecd/31/29/41521804.pdf>, 18.02.09

olarak da çok sayıda insanın yoksulluktan kurtulmasını örnek göstererek adaletsizliği reddetmektedirler. Oysa bu birkaç istisnai durumun dışında, dünyanın genelinde adaletsiz gelir dağılımı ve yoksullukta artış yaşanmıştır.

Küreselleşme ile birlikte ülkelerarası gelir dağılımında önemli farkların ortaya çıktığı görüşünü savunanlar, 1980’li yıllardan itibaren finansal alanda serbestleşme sürecine girilmesi ile birlikte sermaye kesiminin önünün açıldığını ve bu durumun kamunun sosyal kalkınmaya yönelik harcamalarını azaltarak gelir dağılımında adaletsizliklere yol açtığını belirtirler. 1980’li yıllardan itibaren pek çok ülkede kamu politikalarının değişimi, gelir dağılımı tercihi de yansıtılması açısından önem taşımaktadır.¹⁷³

Gelir dağılımının düzeltilmesi amacıyla 2003 yılında, Stanley Fisher tarafından yapılan çalışmada, küreselleşme sürecine girilmeden, Orta Afrika ve bazı Asya ülkeleri de dahil olmak üzere tüm ülkeleri kapsayacak biçimde hesaplamalar yapılmış, 1980–2000 yılları arasındaki dönemde ülkelerarası gelir dağılımının bozulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Küreselleşme taraftarları, çalışmada ülkelerin nüfus ağırlıklarının göz ardı edilmesi nedeniyle böyle bir sonuca ulaşıldığını belirtmişlerdir. Mükerrerem Hiç’e göre de, ülkelerin nüfus ağırlıklarının hesaba katılması durumunda, Çin ve Hindistan gibi çok nüfuslu ülkelerin son yıllardaki devamlı büyümesi nedeni ile sonuç etkilenecek, küreselleşmeye henüz dahil olmamış ülkeler araştırmaya dahil edilse bile, zaman boyunca ülkeler arasındaki gelir dağılımının düzeleceği sonucuna ulaşılabacaktır.¹⁷⁴ Oysa küreselleşme karşıtları bu durumun aksini iddia etmektedirler. Naom Chomsky’e göre, 1980 sonrası dönem artan bir eşitsizlik dönemini ifade eder. Zira ABD’de 20 yıl boyunca, nüfusun yaklaşık %80’inin gelirleri düşmüştür veya

¹⁷³ Ömer Pınar ve Ergün Şimşek, “Küreselleşmenin Getirdiği Sorunlar ve Bu Sorunlara Çözüm Önerileri”, **Uludağ Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi**, Cilt22, S.2, 2003, s.2,3.

¹⁷⁴ Mükerrerem Hiç, **Gelişme Ekonomisinin Evrimi ve Uygulama**, İstanbul, s.40

yerinde saymıştır, oysa nüfusun en üst %2’lik dilimde (üst dilimlerinde) büyük ölçüde bir varlık yoğunlaşması yaşanmıştır.¹⁷⁵

Küresel sistemden yararlanan gelişmiş ülkeler ile sistemin dışında bırakılan gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurumun gittikçe genişlediğini rakamlarla değerlendirecek olursak, dünyada günde 1 dolar veya altında bir gelirle yaşam sürdüren insan sayısı 1987’de 1.2 milyar kişi iken, 2000’li yıllarda 1.5 milyar kişiye yükselmiştir. Bu sayının 2015 yılında 2 milyara yaklaşması belenmektedir. Bunun yanı sıra, aynı zaman diliminde zengin ülkelerin milli gelirleri ile birlikte kişi başına düşen gelirleri de artmıştır. Gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen gelir 1970’li yıllarda ve 1980’li yılların başında 10.000 dolayında iken, 1990 sonrasında bu rakam 24. 000 dolar dolaylarına yükselmiştir.¹⁷⁶

Birleşmiş Milletlerin 1999 yılında yayımlamış olduğu raporda da benzer bir şekilde; küreselleşmenin fakir ve zengin ülkelerarasındaki uçurumu giderek açtığı, dünya ekonomik ve kültürel pazarında Amerikan hakimiyetinin daha da belirginleştiği ifade edilmiştir. Raporda, en zengin ülkede yaşayan bir birey ile en fakir ülkede yaşayan bir birey arasında 1986 yılında 76 kat olan ortalama gelir farkının, 1997 yılında 228 kata çıktığı vurgulanmıştır. Küreselleşme sürecinde ayrıca ülkelerin kendi iç dinamiklerinde de eşitsizliklerin arttığı görülmektedir. Bu süreç sürekli olarak sermaye lehine gelişen bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. 1975–1995 döneminde Amerika’nın zenginliğinin %60 oranında artmış olmasına karşın bu artıştan nüfusun yalnızca %1’lik kesimi yararlanabilmiştir.¹⁷⁷

1990’lı yılları, gelir dağılımı açısından, 1980’li yıllarla karşılaştırıldığında ise karşımıza daha kötü bir tablo çıkar. 1999 yılında, üst gelir grubunda yer alan ülkelerde kişi başına düşen gelirin ortalaması 25.730 dolarken, düşük gelirli ülkelerde kişi

¹⁷⁵ Naom Chomsky, **Sömürgecilikten Küreselleşmeye** (Heinz Dietrich’in Söyleyişi ile) Çev. M.Erdem Sakınç, 1.Basım, Ankara, Ütopya Yayın:55, Siyasal Kültür Dizisi, 2001,s.137.

¹⁷⁶ Ömer Pınar ve Ergün Şimşek, **a.g.e**, s.2.-3

¹⁷⁷ **A.y.**

başına GSMH sadece 410 dolardır. 1999 yılında, Türkiye ise 2900 dolarla orta-üst gelirli ülkeler kategorisinde yer almaktadır. Satın alma gücü paritesi açısından ise gelir gruplarına göre duruma bakıldığında; Üst gelir sahibi ülkelerde kişi başına düşen GSMH ortalaması 24.430 dolar, düşük gelirli ülkelerde kişi başına düşen GSMH ortalaması 1.790 dolar, Türkiye’de ise 6.126 dolardır. Satın alma paritesi açısından kişi başına düşen GSMH’nın en düşük olduğu Nijer, Mali, Yemen, Zambia, Angola, Etiyopya, Malawi, Burundi, Tanzania, Sierra Leone ülkelerinde kişi başına düşen GSMH 1000 doların altındadır. Dünyanın en zengin ülkelerinde ise kişi başına düşen GSMH 23000 ile 30000 dolar arasında değişmektedir.¹⁷⁸ 1999 yılında dünyadaki en zengin 3 kişinin aktifinin toplamı 135 milyar dolar ve bu rakam en az 43 gelişmiş ülkenin gelirlerinin birleşiminden daha yüksek bir düzeydedir. 2004 yılının en zengin 3 kişisi (Amerika’dan Bill Gates, Warren Buffet ve Almanya’dan Karl Albrecht) high-tech stok fiyatlarındaki düşüş sonrasında 103 milyar dolarlık bir servete gerilediler, ancak bu rakam halen dünyada en alt gelir grubunda olan 600 milyon insanın gelirleri toplamından daha yüksek bir düzeydir.¹⁷⁹

Küresel gelir dağılımının bozulmasının nedeni olarak, doğrudan yabancı sermaye hareketleri veya lisans-patent anlaşmaları sayesinde gelişmekte olan ülkelerde üretilen katma değer büyük bir kısmının açık veya gizli kar olarak gelişmekte olan ülkelere aktarılması gösterilmektedir. Bu şekilde ödemeler dengesi bozulmakta ve bozulan dengeleri düzeltmek amacıyla gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere yüksek maliyetlerle borç almaktadır. Borç veren konumdaki gelişmiş ülkeler gene bir miktar geliri bu şekilde ülkelere transfer etmektedirler. Küresel çapta faaliyet gösteren firmaların üretimleri ve karları küresel nitelikte olmasına karşın, elde edilen karın uluslar arası dağılımı daha çok gelişmiş ülkeler ve küresel yatırım firmalarının lehine, gelişmekte olan ülke ve firmaların ise aleyhine bir seyir izlemektedir. Sistem bu şekilde devam ettiği sürece; küresel gelir dağılımı ve göreceli refah farkları, birkaç

¹⁷⁸ Coşkun Can Aktan, **a.g.e.**

¹⁷⁹ Harold R. Kerbo, **World Poverty: Global Inequality and the Modern World System**, United States, McGraw-Hill Higher Education Press, 2006, s.1.

istisna hariç, genel olarak gelişmekte olan ülkeler aleyhine bozulmaya devam edecek olarak gözükmektedir.¹⁸⁰

1.3.2.2 Ekonomik Krizler Üzerine Etkileri

Kapitalist üretimi, ticareti ve finansman ağını geliştirip değiştiren küreselleşme, aynı zamanda krizleri de hızlandırıp yaygınlaştırmaktadır. Dünya üzerinde gücü elinde tutan ülkelere konan kurallar, zayıf ve yoksul ülkelere uyulması gereken kurallar bütünü haline dönüştüğünden, az gelişmiş ülke ekonomileri krizlere daha açık hale gelmiştir. Mali piyasalarda büyük çaplı bütünleşme hareketleri sonucunda herhangi bir ülkenin mali piyasasında oluşan bir istikrarsızlık durumu, uluslararası piyasalara kolaylıkla yansıyabilmekte ve küresel ekonomik krizler meydana gelebilmektedir. Örneğin, Doğu Asya ve Rusya krizleri bu tür krizlere birer örnektir.¹⁸¹ Stiglitz, IMF'nin çoğu kez dayattığı politikaların, özellikle vakitsiz sermaye piyasasında liberalleşme politikasının, küresel istikrarsızlıkta büyük payı olduğunu vurgular. IMF fonları ve programları istikrarı sağlamada başarılı olamadığı ve ülke krize girdiği takdirde oluşan yeni durum yoksullar için daha da kötü düzeyde gerçekleşmektedir.¹⁸²

Mali piyasalarda yaşanan krizler daha çok mali sermaye hareketleriyle ve özellikle “türev araçların” yaygınlaşması ile ilgilidir. Döviz piyasaları ile para ve sermaye piyasaları arasında akışkan fonların getirilerini yükseltmek ve risk faktöründen kaçınmak güdüsü ile serbestçe dolaşmaları krizlerin temel kaynağını oluşturmuştur.¹⁸³ Bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki yeniliklerin finansal araçlara ve finansal hizmetlere etkisi oldukça yüksek düzeyde olmuştur. Haberleşme maliyetlerinin gerilemesiyle birlikte yeni finansal araçların sayısının artması, liberalizasyon süreciyle artan sermaye hareketlerine daha da hız katmıştır. Dolayısıyla yeni teknolojilerin

¹⁸⁰ Hasan Gürak, “Küreselleşme Nereye Götürüyor? Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Verimlilik ve Gelir Dağılımı” **Verimlilik Dergisi**, 2003–2, (Çevrimiçi) http://www.bilgiyoneti.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=409,10.09.08.

¹⁸¹ Ömer Özpinar ve Ergün Şimşek, **a.g.e**, s.4.

¹⁸² Stiglitz, **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı**, **a.g.e**, s.36.

¹⁸³ Gülten Kazgan, **a.g.e**, s.162.

sağladığı olanakların, dünya üzerinde krizleri meydana getirme ve yayma gibi bir sonucu vardır. Herhangi bir bunalım anında, mevduat sahipleri bilgisayar ve telefon aracılığıyla hesaplarındaki parayı çekebilmekte, hızlı banka panik kaçışları yaratabilmektedirler. Günümüzde artık gürültülü banka paniklerinin yerini sessiz elektronik para kaçışları almıştır.¹⁸⁴ Bu durum özellikle az gelişmiş ülke ekonomilerinin yüksek oranda zarar görmesine ve derin krizlere saplanmalarına neden olmaktadır.

Küresel nitelikteki şirketler de kendi karlılıklarını korumak adına küresel çapta kar planları yapmakta, ancak yatırım yapılacak ülkelerin karlılığını ne oranda düşüreceklerini hesaba katmamaktadırlar. Bu şirketler bilhassa hizmet alanına girdiklerinde sorunlara neden olmaktadır. Toptan-perakende ticaret gibi kar marjı yüksek alanlarda dışarı kar transferleri ve ithal malları pazarlamaları döviz kanaması ve ekonomide daralmaya yol açabilmektedir; banka-sigortacılık gibi sektörlerde ise sermaye hareketleri üzerine yaptıkları spekülasyonlarla istikrarsızlığa neden olabilmektedir. Ayrıca çok uluslu şirketin yıllık cirosu gittiği ülkenin GSMH'sını büyük oranda aşıyorsa, hükümetlerin büyüme stratejilerini bozucu etkilere neden olabilmekte, hükümetlerin ekonomi politikalarının etkinliğini azaltabilmektedir.¹⁸⁵

1.3.2.2.1 Kısa Vadeli Parasal Sermaye ve Mali Krizler

Dışsal Mali Serbestleşme (external financial liberalization) ;

- a) Ülke vatandaşlarının diledikleri gibi dış piyasadan borçlanmasını sağladığı gibi ülke sakini olmayanların da serbestçe iç mali piyasalardan plasman

¹⁸⁴ Turan Yay, Gülsün Gürkan Yay, Ensar Yılmaz, **Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler**, Yayın No:2001-47, 1.Baskı, İstanbul, İTO Yayınları, 2001,s.15,16.

¹⁸⁵ Gülten Kazgan **a.g.e**, s.176,177

yapabilmesini, yani içeri doğru her iki kaynaktan sermaye girişinde sınırlamaların, denetimin kalkmasını sağlar.

- b) Ülke sakinleri dışarıdan serbestçe sermaye transfer edip yabancı varlık kalemlerini tutabilirler. Ayrıca yurt sakini olmayanlarda aynı şekilde iç mali piyasalardan borçlanabilir.
- c) Ülke sakinleri yurt içinde yabancı paralar üzerinden serbestçe bütün işlemleri yapabilirler.

Yukarıda belirtilen bu üç öğeden ilk ikisi ödemeler bilançosunun sermaye hesabı serbestleşmesinin gereğidir; üçüncüsü ise, ilk ikisi ile birlikte, mali serbestleşmeyi oluşturur. 1970’li yıllarda birçok çevre ülkesinde (a) ile başlayan serbestleşme merkez ile birlikte 1980’li yıllarda diğer ikisiyle tamamlandı. Birinci aşama 1980’li yılların başındaki borç krizinin kaynağındaki temel neden olunca, sermaye hareketlerinin serbestleşmesinde artık uluslararası bankaların çevreye verdiği krediler ön planda rol oynamamaktadır. Şimdi olay, ülkelerin daha çok sermaye piyasalarında yaşanmaktadır. Yani sermaye ihraç eden ülkeler açısından riziko artık küçük birimler arasında daha fazla dağılmış, az sayıda büyük banka üzerinde yoğunlaşmamış durumda. Tıpkı 1870’li ve 1920’li yıllarda olduğu gibi, 1980 sonrasında da parasal biçimdeki sermaye özel-kamusal tahvillere, hisse senetlerine ve özelleştirilen kamu girişimlerine gitmekteydi. Zaten portfolyo yatırımlarındaki patlama da bunu göstermektedir.¹⁸⁶

Bu şekildeki bir serbestleşmeyle birlikte, kar oranlarının düşeceği baskısı altında sermaye kendi yurdundan daha yüksek getiri elde etmek amacıyla dışarıya hareket eder. Sermayenin giriş yaptığı ülke eğer finans piyasası zayıf olan gelişmekte olan bir ülkeyse bu durumda karşımıza mali istikrarsızlık sorunu çıkar. Sermaye giriş-çıkışları

¹⁸⁶ A.y.

döviz fiyatı ve faiz haddi gibi iki temel fiyatı, kredi hacmini etkiler; spekülâtif hareketlere ivme verir, sıklıkla ithalatın ve tabii, krizlerle birlikte üretim ve istihdam düşerken dış borçların patlamasının nedeni olabiliyor. 1870’li yılların Osmanlı deneyimi, bu tür sermaye hareketlerinin uzun vadede bazen sermaye sahibini perişan ettiğine (1875) en iyi kanıttır.¹⁸⁷

Yapılan bir araştırmaya göre 1970-1990 yılları arasında meydana gelen krizler 1985 yılına kadar daha çok para krizleri şeklinde ortaya çıkmışken, 1980 yılları ortaları itibarı ile daha çok bankacılık krizleri gözlenmiştir. Gelişmekte olan piyasalarda ortaya çıkan para krizlerinin miktarı sanayileşmiş ülkelerin iki katı kadarken; bankacılık krizlerinin sayısı iki katından daha fazla düzeyde gerçekleşmiştir. Banka krizleri bir veya iki yıl içinde para krizlerine yol açmıştır. Bazı krizler özellikle 1990’lı yıllardaki krizlerde her iki kriz hemen hemen aynı yıl ortaya çıkmıştır.¹⁸⁸

1.3.2.2.2 Faiz Arbitrajı ve Mali Krizler

Çevre’ye portfolyo yatırımları, 1987 öncesinde neredeyse sıfır düzeyindeyken 1987 sonrasında büyük bir yükseliş gösterdi ve 1995 yılında 81.6 milyar dolar düzeyine ulaştı. Bunun %73’ü tahvil ve bonolara, ancak %27’si hisse senetlerine aitti. Birincilerin çok büyük kısmı kamu borçlanmasından kaynaklanıyordu. Patlayan portfolyo yatırımları 1994’e kadarki sürede temelde 5 ülke üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde yatırımların üçte ikisi Arjantin, Brezilya, Meksika, Güney Kore ve Türkiye’ye yönelmişti. Bu ülkelerden Güney Kore dışındakiler 1994’te birbiri ardına krize girdiler. 1993 yılında %209 gibi inanılmaz bir dolar getirisi ile sıranın başını Türkiye çekmekteydi ve bu listede, diğer orta derecede sanayileşmiş ülkelerde de getiri oranı ihmal edilemez yükseklikteydi.¹⁸⁹

¹⁸⁷ A.e, s. 178,

¹⁸⁸ Turan Yay, Gülsün Gürkan Yay, Ensar Yılmaz, a.g.e, s.22.

¹⁸⁹ Gülten Kazgan a.g.e, s.180,

Sermaye bir kere bu ülkelere, kamu açıklarının iç borçlanmayla karşılanması durumunda, faiz-arbitrajından kar etmek için gelmekteydi. Sıkı para politikası uygulamak adına, bu ülkelerde kamu kesiminin merkez bankasından borçlanması 1980’li yıllardan itibaren kısıtlandı; kamu açıkları iç borçlanmayla karşılanmaya yöneltildi; bu durum faiz hadlerini artırdı. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, “para ikamesi” etkisiyle faiz hadlerini daha da yükseltti. Çünkü sermaye hareketleri serbestleştiğinde, dengede, bir riziko primi farkıyla, ülkeler arasındaki reel faizler eşitlenir. Yurt dışından sermaye çekmek isteyen ülkede enflasyon mevcutsa, bu, içerideki nominal faizin en az, dış reel faiz, aynı, ülkenin riziko primi, artı, devalüasyon beklentisini aşan bir düzeyde olmasını gerektirir. Eğer bu sağlanamazsa içeriden dışarıya doğru bir yabancı paraya sermaye kaçışı olur.

Çevre ülkeler için riziko primi çok yüksektir, bu durum da yüksek faizin bir nedenidir. Giren fonların yerli paraya çevrilerek yarattığı harcama genişlemesiyle dış açıkların büyümesi, dışarıdan sermaye çekme gereğini arttırır. Bu kez döviz fiyatı sermaye girişlerinin beslediği döviz rezervi ile reel anlamda düşerken, artış oranının içerideki yüksek nominal faizlerin çok altında kalması sağlanır; bu şekilde dış sermayenin reel getirisi yükselir. Merkez’deki reel faizleri kat kat aşan reel faizler sayesinde **“faiz arbitrajı”**, içeri fon artışının kaynağı olur. Makro- ekonomik dengesizlikleri içeriği de fırlattığı spekülatif faaliyetler için fon talebi de eklenince, dışarıda kamusal- özel nitelikte borç senetlerine akan fonların getirisi olağanüstü düzeylerde olmaya başlar. Bu arada bu durum Çevre ülke hükümetlerini ve de özel sektörünü borç batağına götürür; bir yandan ithalat patlarken ihracat duraklar. Zira aşırı değerlenen yerli para üzerinden ithalat ucuzlar, ihraç malları ise dış pazarda dolar üzerinden rekabet gücünü yitirir. Cari işlem açıklarının büyümesi ise devalüasyon beklentisiyle rizikoyu arttırırken, mali krizlere yol açar. Kısa vadeli dış borçlar artarken, döviz rezervlerinin, dolayısı ile ödeme gücünün azalması, uluslararası “rating kurumlarının” borç güvenilirliği derecesini düşürmesine yol açar. Böylece kriz ortamı hazırlanmış olur. Tepe noktasından aşağı doğru bir trende geçilir. Yerli paradan dövize

hızlı dönüş, sermaye kaçışıyla birlikte devalüasyonları reel boyuta ulaştırdı mı, bunu durdurmanın tek yolu faizleri oldukça yüksek düzeylere çıkarmaktır.¹⁹⁰

Döviz fiyatında artış beklentisi içeride spekülâtorleri döviz piyasasına ve faiz haddi artışı bonoları yükselttikçe, hisse senedi fiyatları bu kez borsada inişe geçer; hisse senedine dış sermayenin yaptığı portfolyo yatırımları fiyatlar dip yapıncaya kadar cazibesini yitirtir ve aşırı derecede şişmiş olan balon söner. Portfolyo yatırımları tasfiye edilir. Sermaye kaçışının ardından yüksek oranlı devalüasyon belirir. Wall Street'in kuralı, Finas kesiminde dehanın, borsada “çöküş” ün ne zaman olacağını kestirip daha önceden davranmada yattığını” söyler. Bunu kestirenler kaçışa geçti mi, zaten yüksek oranlı devalüasyon kaçınılmaz olur, faizler fırlar, kriz başlar.

Kriz mali piyasalardan reel kesime sıçrar, GSMH tepetaklak olur, işsizlik ve enflasyon patlar, ardından IMF istikrar programları devreye girer. Yüksek reel faiz ve devalüasyon üretim maliyetlerini fırlatınca, mal fiyatları artıncaya kadar üretim karlı olmadığı için girişimci üretimi durdurup işçilere yol verir; bir yandan da artan reel faizlerden yararlanmak için parayı üretimden çekip mali piyasada kamu kağıtlarına yatırır, rant ekonomisine katılır. Böylece gerileyen üretim, artan işsizlik ile patlayan rant ekonomisi ortaya çok çelişik bir tablo çıkarır.

Çevre’de mali piyasalar çok dar olduğundan, birkaç milyar dolar tutarındaki fonun girişte de çıkışta da mali piyasaları ve reel ekonomiyi altüst etmesi mümkündür. Ancak Merkez’de piyasaların işlem hacmi çok büyüktür olduğundan bu tarz bir durumun meydana gelebilmesi için milyarlarca dolarlık fonun hareket etmesi gerekir.

1997 Asya krizi meydan gelinceye kadar krizlerin sadece kamu açıkları ile ilintili olduğu Merkez tarafından kabul edilmekteydi. Asya Kaplanı’nın krize girmesi ise, işin bir başka boyutunun daha olduğunu göstermiştir. Zira bu ülke takımında ne devlet

¹⁹⁰ A.e, s.181.

bütçesi açık veriyordu, ne de enflasyon vardı; iç tasarruf oranları dünyadaki en yüksek düzeye ulaşmıştı. Burada sorun paralarının değerinin dolara bağlanmış olması (1993) ve bu durumun yarattığı çarpıklıklardır. Cari işlemler açıkları büyürken, kısa vadeli dış borç birikimi göklere tırmanmıştır. 1993-1997 arasında bu ülkelerin başta borsalar olmak üzere, finans pazarlarına 93 milyar dolar girmişti. Fakat büyüyen dış açıklar, doruklara tırmanan spekülâtif hisse senedi ve taşınmaz mal fiyatları sermayenin rizikosunu arttırdıncâ sermaye kaçışa geçmiş ve kriz meydana gelmişti.

Asya Krizini 1998’de Rusya, Türkiye, Brezilya, ve diğer Latin Amerika ülkelerinde patlayan krizler takip etti. Borsalar çökmüş, fırlayan döviz fiyatları ve faiz hadleri sabit yatırımları ve GSMH’yi daraltmıştı. İflaslar ve işsizlik, yoksullaşma hat safhaya yükselmişti. Sermaye girişlerinin 4 yıl boyunca artarak sürerken yarattığı sanal refah yerini daralmaya bırakıyordu; pek çok şirket de dibe vuran borsada sadaka fiyatına, yüksek oranlı devalüasyondan sonra, yabancıların eline geçiyordu.

Asya krizi finansal krizlerin kamu açıklarıyla tek başına açıklanamayacağını ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca bu krizlerin gelişmekte olan ülkelerin piyasalarında peşi sıra yarattığı çöküş, krizin gelişmiş ülkelere de yansıyabileceği endişesini doğurmuştur. Yaşanan Asya krizine rağmen, IMF istikrar programlarında ülke parasının dış değerini sabitleştirmeyi şart koşturmuştur. Buna örnek olarak sermaye girişlerinin arttırabilmek için Türkiye’nin 1999 Aralık ayında imzaladığı anlaşma gösterilebilir. Ayrıca “Para Kurulu” da denilen ve merkez bankasıyla ticarî bankaların para- kredi yaratma gücünü sıfırlayıp para arzını %100 döviz rezervlerine bağlayan bir sistem de mevcut (Arjantin, Estonya). Kimi ülkede merkez bankasının elde büyük döviz rezervi tutması ve büyük çapta döviz satışları ile yerli paranın aşırı değerlenmesini sağlamaktadır.

Ünlü iktisatçı F. Stiglitz Ocak 2000 Davos toplantısında IMF politikalarını şöyle yargılıyordu: Bu politikalar krize düşen GOÜ'nün değil, kriz yaratan sermayenin çıkarını koruyor.¹⁹¹

1.3.2.2.3 Spekülatif Fon Akımları ve Mali Krizler

12. ve 13. yüzyılda Batı Avrupa'nın önemli merkezlerinde spekülasyon yoluyla paradan para kazanma veya herhangi bir nesneden sermaye kazancı elde etme varlığını göstermişti. Dolayısı ile bunun hiç de yeni bir durum olmadığını söyleyebiliriz. Finans tarihinin ilk ve en büyük spekülatif patlaması ise 17. yüzyılda olmuştur. İstanbul'dan 1562'de Hollanda'ya yollanan laleler üzerine başlayan spekülasyon, 17. yüzyılın ilk yarısında bir çılgınlığa dönüşmüş, sonra da çöküşle tamamlanmıştır.

Spekülasyonun üç özelliğini şu şekilde ifade edebiliriz: Birincisi, çıkış yönündeki bir seyir, mutlaka belli bir noktadan sonra inişe geçecektir. İkincisi, spekülasyon “sıfır toplamı bir oyundur, yani taraflardan biri kazanırken diğeri mutlaka kazanır, genel sonuç ise sıfırdır, yani genel toplamda spekülasyon ile hiçbir gelir yaratılamaz. Reel üretim kesimlerinde sermayenin kar haddi düştüğünde, her nesne üzerinde spekülasyonlar yoğunluk kazanır ve fonlara yönelik talep yaratır.

Genellikle büyük ekonomik krizlerin öncesinde bir veya iki yıl süren büyük spekülatif patlamalar görülür. Hammaddeler, döviz, hisse senetleri, antikalar, altın, taşınmaz mallar v.b. akla ne gelirse spekülasyon metası olur. Bir meta spekülasyona maruz kaldığında bu malların fiyatları inanılmaz boyutlara ulaşır, bu fiyat düzeyleri sürdürülemez nitelik arz eder. Spekülasyon fon talebi yaratırken faiz hadlerini yükseltir, finans kesimi de bu talebi besleyecek yeni finansal araçlar üretir. Bazen siyasal, bazen ekonomik bir olayla beklentiler değişince, bazen de fiyatların dorukta olduğu anlaşılınca talep düşer, satış başlar; bu kez de spekülasyon metalarının fiyatları

¹⁹¹ A.e.s.181-185

tepetaklak olur ve hızla inanılmaz düzeylere iner. Bunu, ekonomik krizler izler; çoğu zaman, sermaye piyasalarında hisse senedi fiyatlarının göçmesi ekonomik krizin “görünürdeki nedeni” olur. Bu süreçte piyasa mantığına göre mekanizma şöyle işler: Önce, reel üretim kesimlerinde sermayenin kar haddi düşer, yatırımlar için fon talebi azalır. Bu kez atıl kalan fonların getiri sağlayacağı yeni alanlarda spekülasyonla getiriyi yükseltme çabaları başlar; sermaye piyasalarında hisse senetleri, döviz piyasaları ve diğerleri bunun başlıca alanlarıdır.

Dünya çapında, bütün değinilen metallerde spekülasyon 1971–1973 arasında müthiş bir patlama yaratmış, 1971 Ağustosunda döviz piyasalarında spekülasyonlarla dolar altın bağından kopmuş, bu kez altın üzerine spekülasyon sürmüş, hammadde fiyatları spekülatif biçimde göklere fırlamıştı. Burada, eğilimi tersine döndüren son damla petrol fiyatlarının 1973 sonunda OPEC tarafından patlaması olmuştur. Merkez on yıl süreli bir durgunluk yaşamış, Çevre ise uluslararası bankalardan yakasını kurtaramaz hale gelmiştir. 1984-1989 arasında Merkez tekrar gelişme sürecine girdiğinde, 1987’ye kadar spekülatif çöküşler sınırlı ölçüde kalmıştır. Ancak özellikle taşınmazlar, antikalar, dövizler ve hisse fiyatları ile yürüyen spekülasyonlar 1987 de New York ve Tokyo sermaye piyasasındaki büyük çöküşle tamamlanınca, bu kez Çevre’ye büyük çaplı fon akımı başladı. Şimdi ise büyük çapta spekülasyona Çevre ülkelerinin döviz, taşınmazlar ve hisse senedi piyasaları tanıklık ediyor. Bu ülkelerde sermaye kaçışlarının olması sonucu ülkeler mali kriz yaşıyorlar. Bu yaşanan mali krizlerle üretim kesimleri çok şiddetli olarak geriliyor. Fırlayan döviz fiyatları ve faiz hadleri artan enflasyon, işsizlik, dış borçlar ve düşen GSMH nedeniyle bu ülkelerin makro dengelerini altüst ediyor. Oysa Merkez’de mali krizler çoğu zaman üretim kesiminde kar haddi düşüşünün sonucunda ortaya çıkar, mali krizi bu durumu yansıtır. Çevre de ise durum farklıdır.¹⁹²

¹⁹² A.e.s.185,186,

Çevre'nin durumu incelenecek olunursa: Krizde borsaya giren sermaye hisse senetleri fiyatlarının düşüklüğü sayesinde ivme kazanır; bu düşüşün arkasında senetlerin elden çıkarılması ve yerli paranın devalüasyonu yatar. Sermayenin girişi artarken hisse fiyatları yükselir. Bu yükseliş ekonominin reel kesimindeki durgunluktan bağımsızdır. Fakat hisse senedi fiyatlarındaki artış şirket varlıklarının değerini yükseltip durumlarının iyileşmesine katkı yapar. Bu arada krizde durumu bozulan birçok yerli şirket çok düşük fiyatlardan giren sermayeye geçer, el değiştirir. Giren sermaye hem düşük fiyattan şirketleri ele geçirdiğinden hem de bu artış trendini yakaladığından dolayı kazanır, yüksek karlar elde eder. Ancak borsada hisse senetleri fiyatlarının artışının tepe noktasına ulaştığı anlaşıldığında durum tersine döner, beklentiler değişir; hisseleri satıp, fonları dövize çevirip, giren sermaye çıkışa geçer. Bu durum yeni bir krize davet çıkarır. Benzer biçimde taşınmazlar, bonolar, tahviller v.d varlık kalemleri spekülasyon beklentilere konu olabilir. Sermaye girişleri bankaların kredi hacminin genişlemesine de yol açtığı, faiz haddini düşürdüğü için, bu kez girişimlerin borçlanarak iç pazarda spekülasyonlara soyunmalarını hazırlar. Bankalar da bu sürecin içine çekilmiş olur. Bu da izleyen krizin derinleşmesini hazırlar. Nedeni, spekülasyon faaliyetlere gecikmeli katılanların, spekülasyon metasının fiyatı hızla düştüğünde bankalara borçlarını ödeyemez durumda kalmalarıdır. Bu da banka iflaslarını peşinden sürükleyerek krizin derinleşmesine yol açar. Mesela Asya krizi 1997- 1999 başta taşınmazlar ve hisse senedi üzerinde spekülasyonlar ve bunların banka kredisiyle finanse edilmiş olmaları, finans kesiminde büyük çöküşlerle birlikte sürüp gitti. Kısacası sermaye girişlerinde krize götüren süreç sadece faiz arbitrajı değildir, aynı zamanda spekülasyon faaliyetlerle de beslenir, öyle ki, sonuçta krizin patlamasını sermaye girişlerinin yarattığı genişleme süreci hazırlamış olur.¹⁹³

¹⁹³ A.e.s.187,

1.3.2.2.4 Kara Para Aklaması ve Mali Krizler

Sermaye hareketlerinin küreselleşmesi ile birlikte kara para olarak adlandırılan yasa dışı yollarla kazanılan paraların aklanması süreci daha kolay bir biçimde gerçekleştirilmeye başlandı. Silah kaçakçılığından veya uyuşturucudan elde edilen kazançların dışında kayıt dışı ekonomiden elde edilen diğer tüm gelirler, ismi duyulmamış küçük ada devletlerine (Cayman Adası) öncelikle giriş yapıp; ardından Rusya, Tayland gibi büyük boyutlu devletlere rahatlıkla aktarılabilmektedir. Bu sorun, ABD'nin önderliğinde uluslararası kurumsallaşmayla aşılmaya çalışılmaktadır, ancak tam kontrolün gerçekleştiği söylenemez.¹⁹⁴ Özellikle sınır ötesi kısa vadeli parasal sermaye hareketleri bu kara parayı aklamanın önemli bir aracı haline dönüştü.

Bu fonlar genellikle kumarhanelere, beş yıldızlı otellere ve küçük boyutlu bankalarla diğer mali kurumlara aktı. Bu yüksek boyuttaki kara para kaynaklı fonların nemalanmak ve aklanmak için mutlaka bir yol bulmak zorunluluğu, özellikle Çevre ülkelerinde yaşanan mali krizlerde kara paranın rolünü gündeme getirdi. 1990'lı yıllarda ciddi mali krizlerin yaşandığı ülkelerin aynı zamanda kara para işine bulaşmış mafyası bulunan ülkeler olması, örneğin Meksika, Rusya, Tayland, Türkiye gibi, bu kuşkuya bir dayanak oluşturmuştur. Birçok çevre ülkesinde mafyanın devlet içinde odaklandığının, siyasetçilerin bir bölümünün mafya hesabına çalışıyor olduğunun saptanması bir diğer dayanak olarak gösterilmektedir. Elbette ki, kısa vadeli parasal sermaye hareketlerini salt para aklama sorunuyla ilgili görmek mümkün değildir. Bunların arasında emeklilik fonları, sigorta fonları, yatırım fonları v.b da var. Ancak kara para işine bulaşık mafyanın güçlü olduğu ülkelerde mali sermayenin giriş-çıkışları ve buna bağlı etkinlikler, bu fonları aklama girişiminin bulunduğu kuşku götürmüyor.

¹⁹⁴ A.e.s.188,189,

1.3.2.3 Ulus-Devlet Üzerine Etkileri

Küreselleşme ile birlikte ülkeler arasındaki iktisadi, politik ve sosyo-kültürel bütünleşmenin artması sonucu ulus devletin güç ve etkinliğinin azalmakta olduğu görüşü yaygınlaşmıştır. Ulus-devletin sorumluluk alanı içinde bulunan savunma ve iktisat politikaları gibi pek çok alanın büyük ölçüde IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, NATO ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlara veya Avrupa Konseyi, Avrupa Merkez Bankası gibi bölgesel düzeydeki siyasi ve iktisadi birliklere aktarılmasıyla bir taraftan demokrasinin gelişimi sağlanmaya çalışılırken diğer taraftan ulus-devletin, sınırları içinde ekonomik ve sosyal konulara yönelik etkin politikalar yürütme gücünün zayıflatılmaya çalışıldığı vurgulanır.¹⁹⁵ Ayrıca uluslararası nitelikteki kuruluşların dışında çok uluslu şirketlerin güçlenerek ön plana çıkması, onları siyasi ve iktisadi kararlar almada etkili kılarak, devletin egemenlik gücünü olumsuz yönde etkilediği belirtilir. Küreselleşme karşıtları küreselleşmeyle birlikte ulus devletin zayıflamakta olduğunu, egemenliğin kendi sınırları dışındaki unsurlara kaydını ve sınırların delik deşik edilmesiyle “zaman-mekanın yok edilmekte” olduğunu vurgularlar. Sheppard, Wallerstein gibi düşünürler, küreselleşmenin batılı iktisadın ve siyasetinin bütün dünyaya yeni bir sömürü anlayışını yaydığını ve bunun beraberinde krizleri getirerek 25 yıl içinde de sürecin kendini tasfiye edeceğini söylerler.¹⁹⁶

Küreselleşme ayrıca bireylerin ulusal aidiyetlerini (ilişkinlik) işlevsizleştirdiği hususunda da eleştirilmektedir. Kamu hizmeti olarak gerçekleştirilen birçok faaliyetin özelleştirilmesi bunun bir göstergesi olarak sunulur. Küreselleşme süreci ile sağlık, eğitim, yatırım gibi pek çok alanda yapılan özelleştirme faaliyetleri uluslararası şirketlerin ortaya çıkması sağlanarak dünyanın en büyük ülke ekonomilerinin önünde

¹⁹⁵ İbrahim Öztürk, a.y

¹⁹⁶ Savaş Ş. Barkçin, “Küreselleşme: Söylem ve Gerçek”, **Türkiye’nin Küreselleşmesi: Fırsatlar ve Tehditler**, Ed. by. İbrahim Öztürk, I. Cilt Küreselleşmeye Türkiye’den Bakışlar, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:2008-1, İstanbul, 2008, s.42.

yeralmışlardır. Bu durum Dünya ekonomisindeki devletlerin ağırlığı ve öneminin giderek azaldığını göstermektedir.

Sarah Anderson ve John Cavanagh tarafından 2000 yılında hazırlanan “Top 200: The rise of Corporate Global Power” adlı raporda şu sonuçlar ortaya çıkmıştır;

— ülke milli geliri ve şirket satışlarının karşılaştırılmasına dayanarak, dünyanın en büyük 100 ekonomisinin 51’ ini şirketler, 49 tanesini ise ülkeler oluşturmaktadır.

—En büyük 200 şirketin toplam satışı, yoksulluk içinde olan 1.2 milyar insanın yıllık gelirinin 18 katıdır. Bütün bunlar, küreselleşme sürecinin ulus ötesi şirketlerin çıkarlarına yönelik olması ve böylelikle insanların ortak çıkarlarını gözetmemesi açısından eleştirilmektedir.¹⁹⁷

1.3.2.4 Sosyal Kalkınma Üzerine Etkileri

Küreselleşme ile birlikte sosyal süreçlerde de önemli değişimler meydana gelmiştir. Ekonomik serbestleşme hareketleri ulusal ekonomileri büyük ölçüde değiştirerek toplumsal bir takım sorunlara ve dengesizliklere yol açmaktadır.

Küreselleşmenin Sosyal Kalkınma Üzerine Etkileri konusunda farklı ülkelerdeki yöneticilerle yapılan bir araştırmada, özellikle Uzakdoğu Bölgesindeki yöneticiler, küreselleşme sürecinin ülkelerdeki toplumsal gerilimi arttırdığını düşünmekte ve yine büyük bir çoğunluğu, küreselleşmenin avantajlarından toplumlara eşit olarak dağılmadığı görüşündedirler. Küresel piyasalarla toplumsal istikrar arasındaki gerilimin kaynağı olarak üç unsur ifade edilebilir. Bunlardan ilki, uluslararası sınırları aşabilenlerle aşamayanlar arasındaki asimetrinin keskinleşmesidir. İkincisi; küreselleşme sürecinde ülkelerin, hem kendi içinde, hem de ülkeler arasında uygulayacakları kuralların gerilim ve çatışma yaratmasıdır. Üçüncü ise, küreselleşme sürecinin hükümetlerin sosyal güvenlik hizmeti vermesini giderek zorlaştırmasıdır.

¹⁹⁷ Ömer Özpinar ve Ergün Şimşek, **a.g.e.**, s.4,5,

Günümüzde birçok hükümet nüfus akışlarını ve bilhassa da küresel Güney'in yoksul ülkelerinden gelen nüfus akışları sınırlandırmaya çalışmaktadır.¹⁹⁸

Beceriye prim veren değişim (entelektüel sermaye) veya çeşitli politikalarda zayıflama, örneğin sendikaların zayıflaması sonucunda işçilerin daha az korunur hale gelmesi türünden politikalarda değişim, eşitsizliği arttıran diğer nedenler olabilir. Küresel ekonomiden ve gücün belirli noktalarda odaklanmasından olumsuz etkilenen insan sayısı oldukça fazladır. Dünya Bankasına göre küreselleşme konusunda seçim hakkı bulunmamaktadır. Yapılması gereken bu sistem içinde zarar görenlere yardım etmektedir. Günümüzde 3. Dünya, 2. Dünya kavramı diye bir şey kalmamış, anlamını yitirmiştir. Ancak, Birleşmiş milletler tarafından kullanılan Kuzey- Güney ayrımı, eşitsizlikleri ve karşıtlıkları açıklamak için daha anlamlıdır.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Steger, **a.g.e.**, s.91,

¹⁹⁹ Ömer Özpinar ve Ergün Şimşek, **a.g.e.**, s.7,

2. BÖLÜM: İKTİSAT TEORİSİNDE KONJONKTÜREL DALGALANMALAR

Dünya ekonomileri yüzyıllardır içsel veya dışsal pek çok sebepten ötürü ekonomik çöküşler ve yükselişler yaşamaktadır. Dünya üzerindeki bu iktisadi dalgalanmalar pek çok benzer kavramla izah edilmeye çalışılmış ve zaman zaman da bir kavram karmaşası yaşanmıştır. Fakat ülke ekonomilerinin toplam (derneşik) arz ve talep eğrilerini etkileyen unsurların ani değişimleriyle ekonominin doğal işleyiş sürecinden bazı zamanlarda bu denge düzeyinden uzaklaştırdığı açıktır. Çalışmamızın bu bölümünde iktisat teorisinde şok kavramı, konjonktürel dalgalanma, dalgalanma türleri, konjonktürel dalgalanmaların özellikleri, konjonktür göstergeleri, konjonktür dalgalanmalarının açıklanmasında kullanılan modeller, konjonktürel dalgalanmaların açıklanması yönündeki teoriler, politikalar incelenmeye çalışılacaktır.

2.1 İKTİSAT TEORİSİNDE ŞOK KAVRAMI

Ekonomik şok; egzojen faktörlerdeki ani değişim sonucu, toplam arz ve toplam talep eğrilerinde kaymalar meydana getirerek ekonomiyi doğal üretim ve doğal istihdam seviyesinden uzaklaştıran olaylardır.²⁰⁰ B.B. Bhattacharya ve Sabyasachi Kar, iktisat literatüründe ekonomik şoklar üzerine yapılan tartışma ve araştırmaların geniş bir tarihsel sürece sahip olduğunu, ancak kavramın detaylı bir şekilde tanımlanması yönünde fazlaca bir girişimin olmadığını belirterek, ekonomik şoku; iktisadi sistemde kayda değer etkilere yol açan beklenmedik egzojen tesir şeklinde tanımlamaktadırlar. Her ne kadar şokların bir kısmı (örneğin teknolojik yenilik gibi) pozitif etkiye sahip olsa da, bu kavramın daha çok ekonomideki negatif yönlü etkileri ifade etmede kullanıldığını belirtirler.²⁰¹

²⁰⁰N.Gregory Mankiw, **Macroeconomics**, 6. Ed., Worth Publishers, U.S.A, 2006, s.270.

²⁰¹B.B.Bhattacharya ve Sabyasachi Kar, “Shocks, Economic Growth and the Indian Economy”, **International Money Fund Seminars**, Washington DC., 15 February 2005, (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/np/res/seminars/2005/macro/pdf/bhatta.pdf>, 08.09.2009

Meydana gelen bütün şoklar, toplam hâsılada ve onun bileşenleri üzerinde dinamik etkilere sahiptirler. Bu dinamik etkiler “**şokun yansıma mekanizması**” olarak adlandırılırlar. Yansıma mekanizmaları her değişik şok için farklı şekilde çalışır. Şokun ekonomik faaliyetler üzerinde gösterdiği etkiler şokun başlangıç döneminde en yüksek düzeyde gerçekleşirken, bu durum zaman içerisinde azalış da gösterebilir. Yahut şokun etkileri bir süre artış gösterip ardından da gerilemeye başlayabilir, hatta etki tümüyle de kaybolabilir. Örneğin para arzındaki artışın toplam çıktı düzeyi üzerindeki etkisi 6-9 ay içerisinde bir tepe noktasına ulaştırma yönündedir. Ancak daha sonra, fiyat artışları nominal para arzı oranında arttığında, yavaş yavaş düşüş yönüne bir seyir izlenir. Bazı şoklar ise orta vade de etkiler gösterebilirler. Bu tür şoklar daha çok toplam arz eğrisinde kalıcı etkilere neden olan şoklardır, mesela petrol fiyatlarının fiyat seviyesinde kalıcı bir değişim bu türden bir etki doğurur. Kimi şoklar tek başlarına çok kötü olup ekonomiyi durgunluğa sevk edebilirlerken, kimileri de durgunluk etkisi yaratacak şekilde kötü bileşimler haline gelebilmektedirler. 1970’li yıllarda yaşanan iki durgunluğun nedeni petrol fiyatlarında yükselişken, 1980’li yılların başında yaşanan durgunluk para arzındaki ani daralmadan kaynaklanıyordu. 1990’lı yılların başında yaşanan durgunluğun temel sebebi tüketicinin güveninin aniden sarsılması, 2001 yılındaki neden ise yatırım harcamalarındaki düşüştü. İşte **ekonomik dalgalanmalar (fluctuation)** bu toplam arz veya toplam talep eğrilerine yönelik devamlı cereyan eden şokların ve onların çıktı üzerindeki dinamik etkilerinin sonucudurlar.²⁰² Bir diğer ifadeyle şokun etkileri yayılma mekanizması aracılığı ile ekonomik dalgalanmalara dönüşmektedirler.²⁰³

İngiliz iktisatçılar kısa dönem dalgalanmalarına **Konjonktürel Dalgalanma** adı verirken, günümüzde bir Amerikan terimi olan **İş Çevrimi (Business Cycle)** terimi kullanılmaktadır.²⁰⁴ Ülkemizde iş çevrimi kavramına karşılık konjonktürel dalgalanma

²⁰² Olivier Blanchard, **Macroeconomics**, Prentice Hall, 4. Ed, New Jersey, 2006, s.160,161

²⁰³ İlker Parasız, Melike Bildirici, **Modern Konjonktür Teorileri**, Ezgi Kitapevi Yayınları, 1. Baskı, Bursa, 2006, s.442

²⁰⁴ David Begg, Stanley Fisher, “Makro İktisat”, **Konjonktürel Dalgalanmalar**, Ed.by. Vildan Serin, Çev.Yusuf Kıldış, İstanbul, Alkım Kitapevi,2001,s.546

ifadesi kullanılmıştır.²⁰⁵ Konjoktürel dalgalanma (iş çevrimi), tamamıyla reel hâsıladaki ve istihdamdaki oynaklık veya dalgalanma ile ilgilidir.²⁰⁶

Serbest piyasa ekonomisinde, planlar ve kararlar çok sayıda birim tarafından özgürce gerçekleştirilirler. Bu durum kaçınılmaz olarak arz ve talep arasında, çıktı ile satışlar arasında, maliyetler ve fiyatlar arasında veya üretilenlerle sipariş edilenler arasında dengesizliklere neden olur. Bu noktada en can alıcı husus, birimlerin bu tür dengesizlikleri ortadan kaldırmak için gerekli düzenleme hareketlerinde bulunmalarıdır. Ancak bunların yanı sıra tüm çıktıları önceden tahmin etmede ve planlamadaki yetersizlikler ekonomide bu tür dengesizliklerde bir birikimin meydana gelmesine neden olur ve sonuç olarak konjonktür dalgaları (iş çevrimleri) olarak ifade edilen derneşik dalgalanmaların oluşumu gerçekleşir. Konjonktür dalgaları, iş aktivitelerindeki tekrarlanan değişimdir. Bu birbiri ardına izleyen olaylar genişleme, dönüm, daralma, iyileşme şeklinde bir çevrim oluştururlar ancak bu çevrimler periyodik değildir. Derneşik ekonomik aktivitedeki periyodik dalgalanmaların ifade edilmesi ancak 19.yy da, temel endüstrileşmiş ekonomilerin ortaya çıkmasıyla mümkün olabilmıştır.²⁰⁷

2.1.1 Konjonktürel Dalgalanmalar

Konjonktürel dalgalanmalar, bir ülkenin toplam ekonomik faaliyetlerinde yükselme ve alçalma yönündeki hareketliliğini gösterir.²⁰⁸ Konjonktürel dalgalanmalar, ekonomik faaliyetlerde, istihdam, fiyatlar, GSMH gibi tüm makro değişkenlerde meydana gelen, fakat periyodik olmayan yani düzensiz genişleme ve daralma hareketleridir.²⁰⁹

²⁰⁵ İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e.**, s.7.

²⁰⁶ Derek Leslie, **Advanced Macroeconomics Beyond IS-LM**, McGraw Hill Company, England, 1993, s.128.

²⁰⁷ Paul Wachtel, **Macro Economics From Theory to Practice**, McGraw-Hill, International Edition, Singapore, 1989, s.39

²⁰⁸ Howard J. Sherman, **The Business Cycle: Growth and Crisis Under Capitalism**, New York, Princeton University Press, 1991, s.7.

²⁰⁹ Laurence H. Meyer, **Macroeconomics: A Model Building Approach**, South- Western Publishing, 1980, s.5

Konjonktürel dalgalanmaların periyodik bir niteliğe sahip olduğu fikri ise ilk olarak 1857 yılında Fransız ekonomist Clement Juglar tarafından ifade edilmiştir. Konjonktürel dalgalanmaların ilk açıklaması Malthus ve Sismondi’de mevcutsada ilk esaslı açıklama 1860 yılında Marx Juglar tarafından yapılmıştır. Juglar yaptığı çalışmada konjonktürel dalgalanmaların içeriğini incelemiştir. Konjonktürel dalgalanmaların matematik ve istatistikten faydalanarak ölçümü 1913 yılında “Business Cycle” isimli eserde Mitchell tarafından yapılmıştır.²¹⁰ Wesley Mitchell, 1927 yılındaki “Business Cycles: The Problems and Its Settings” isimli çalışmasında, konjonktür dalgalanmalarını toplam (aggregate) ekonomik aktivitedeki dalgalanmalar olarak tanımlamıştır.²¹¹ Bir ülkenin toplam ekonomik aktivitesinde yaşanan her türlü değişim kendini en fazla ya reel gelirden ya da üretim düzeyinde gösterir. Dolayısı ile dalgalanmalar daha çok reel gayri safi yurtiçi hasıla ile ölçülmektedir. Ayrıca istihdam hacmi de önemli olan bir diğer unsur olarak karşımıza çıkar. Hasıla ve istihdamdaki dalgalanma sürdürükçe, fiyatlar toplam talep ve marjinal maliyetlerdeki değişime cevaben çeşitli derecelerde inip-çıkarak değişecektir. Hasıladaki ve fiyatlardaki değişim, üretilen tüm mal ve hizmetlerin toplam parasal değerlerindeki değişime yansır. Konjonktürel dalgalanmalar, (1) istihdamdaki, (2) toplam hâsıladaki, (3) fiyatlardaki, (4) milli gelirin parasal değerindeki değişimleri içerir. Dördüncü unsur yani milli gelirin parasal değerindeki değişim, ikinci ve üçüncü unsurlar olan çıktı ve fiyatların bileşimidir. Bu noktada tavsiye edilen bir diğer konjonktürel dalgalanma tanımı ortaya çıkar: Konjonktürel dalgalanma; istihdam, çıktı ve fiyatlardaki (hem tüketici hem de toplam satış fiyatlarındaki) dalgalanmadır.²¹²

Her ne kadar hareketler konjonktürel olarak karakterize edilip ifade edilse de, ekonomide pek çok dalgalanma mekanik veya önceden öngörülebilir bir yapıya sahip değildir. Yani dalgalanmalar periyodik değil çünkü düzenli ve tahmin edilebilir zaman aralıklarında ortaya çıkmazlar veya sabit bir zamanda sona ermezler. Ancak

²¹⁰ İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e.**, s.7.

²¹¹ Alvin H. Hansen, **Business Cycle and National Income**, Norton Company , Expanded Edition , New York, 1964, s.4

²¹² Alvin H. Hansen, **a.y.**

konjonktürel dalgalanmalar tekrarlanan değişimlerdir. Bu şunu ifade eder; bir konjonktür dönemi, pek çok ekonomik aktivitede aynı zamanda gerçekleşen genişleme, onu takiben durgunluk ve daralma ve de bir sonraki konjonktürün genişleme süreciyle birleşen bir canlanma döneminden oluşur ve bu süreç yinelenerek devam eder. Zaman içinde konjonktür daralma-dip-genişleme-zirve biçiminde yaşanan 4 aşama tekrardan ortaya çıkarak süreklilik gösterebilir.²¹³

Konjonktürel dalgalanmaların özellikleri ve çeşitleri ileriki bölümlerde daha detaylı incelenecektir. Ancak biz bu başlık altında konjonktür devresinin açıklamasını da gerekli gördük.

Konjonktür devresi, iktisadi faaliyet hacminin birbirini takip eden iki en düşük noktası (dip) arasındaki mesafedir.²¹⁴ Konjonktür devresi, iki dip (minimum iktisadi faaliyet düzeyi) arasındaki mesafeyle veya iki zirve noktası (iktisadi faaliyetin maksimum düzeyde sağlandığı nokta) arasındaki mesafe ölçümü şeklinde ifade edilir.

Konjonktür devresini ilk tanımlama çalışması Joseph A. Schumpeter tarafından yapılmış olsa da günümüzdeki anlamda kabul edilen biçimini 1946 yılında, Arthur F. Burns ve Wesley C. Mitchell, “Measuring Business Cycles” adlı kitapta yapmışlardır. Burns ve Mitchell’e göre konjonktür devresi için belirleyici iki kritik nokta vardır ve bunlar Zirve (Peak) ve Dip (Trough) olarak ifade edilirler. Bu iki kritik nokta konjonktür devresini genişleme aşaması ve daralma aşaması olarak iki ana evreye ayırır.²¹⁵ Şekil 1’den de görülebileceği gibi bir konjonktür devresi genel olarak; Dip (Trough), Genişleme (Expansion), Zirve (Peak), Gerileme (Recession) olmak üzere dört evrede incelenir.²¹⁶

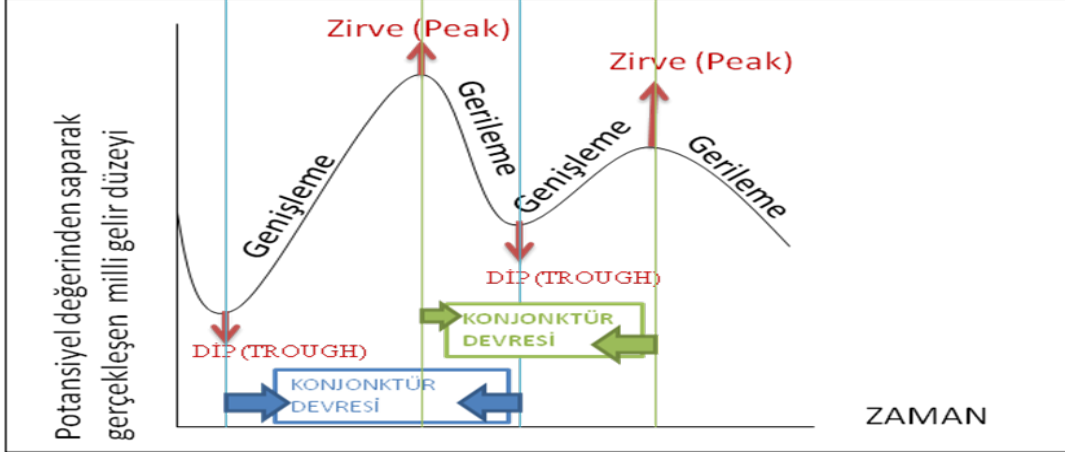
²¹³ Mustafa Özer, **Modern Konjonktür Teorileri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1030, İktisat Fakültesi Yayınları: No:1, 1998, Eskişehir, s.10-13.

²¹⁴ Cafer Unay, **a.g.e,s.10**

²¹⁵ Alvin H. Hansen, **a.g.e,s.7.**

²¹⁶ Edwin Mansfield , **Principals of Macroeconomics**, Norton Company,7. Edition, New York, 1992, s..159.

Şekil 2.1: Konjonktür Devresi

Kaynak: Edwin Mansfield , **Principals of Macroeconomics**, Norton Company, 7. Baskı, New York, 1992, s.159.

Zirve (peak), konjonktür devresinin en yüksek olduğu noktayı ifade ederken, **dip (trough)** en düşük olduğu noktadır.²¹⁷ Dip noktasında ekonomide gerçekleşen milli hasıla düzeyi potansiyel seviyeye (tam istihdamın sağlandığı seviyeye) göre en düşük şekilde gerçekleşmektedir. Zirvede ise tam tersi durum yaşanır, yani ekonomide gerçekleşen çıktı potansiyel düzeye göre en yüksek noktada gerçekleşir. **Genişleme (expansion) aşaması** dip ile zirve arasındaki çıkış seyrinde gerçekleşen evredir ve bu süreçte milli gelir sürekli bir yükseliş göstermektedir. **Gerileme** (recession) aşaması ise, konjonktür evresinde zirveden sonraki aşağı yönlü düşüşün yaşandığı diğer yarıyı ifade eder. Gerileme sürecinde milli gelir sürekli bir düşüş gösterir.²¹⁸ Genişleme (expansion) evresi; canlanma (recovery) ve refah (prosperity) aşamalarından oluşurken, daralma evresi ise kriz (crisis) ve bunalım (recession) evrelerinden oluşur.

Mitchell'in ifade ettiği bu evreleri aşağıdaki şekil 2 üzerinde incelersek; A ile belirtilen dip noktasından B noktasına kadarki süreç "Canlanma Evresini" ifade ederken, B noktasından C zirve noktasına kadarki süreç ise "Refah Evresini" gösterir.

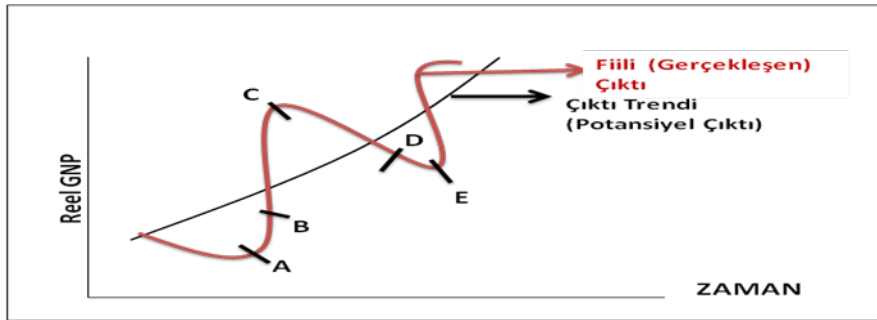
²¹⁷ Richard G.. Lipsey, et.all., **Macroeconomics**, 9. Baskı, Harper Collins Publishers,1990, s.109.

²¹⁸ Edwin Mansfield, a.y.

Canlanma ve Refahın tamamı ekonomik aktivitede genişleme sürecini ifade eder. C zirve noktasından diğer bir dip noktası olan E'ye kadar ki süreç ekonomide bir daralmayı ifade eder. Bu daralma C'den D'ye kadar "Kriz Evresi", D noktasından E noktasına kadar da "Bunalım Evresi" olarak tanımlanır.

Literatürde kriz, durgunluk, bunalım v.b süreci açıklayan kavramlar konusunda karmaşa görülmektedir. Hangi kavramın neyi ifade ettiği konusunda halen görüş ayrılıkları mevcuttur, bazı kavramların birbirlerinin yerine dahi kullanıldığı görülmektedir.²¹⁹ İlker Parasız ve Melike Bildirici, Mitchell'in "CD" mesafesi için kullandığı "Kriz" ifadesi yerine "Durgunluk (Resesyon)", "DE" mesafesi için kullandığı "Bunalım" yerine Kriz, Bunalım, Buhran (Depresyon) ifadesini kullanmıştır.²²⁰

Şekil 2.2: Konjonktürel Dalgalanmalar

Kaynak: David Begg, a.g.e, s.450

Hasılanın gelişim meyli düzdür. Bu uzun dönem dalgalanmalarının ortalamasını izler. Fiili çıktı, bu varsayımın niteliğindeki trend çevresinde dalgalanır. Siyah eğri, zaman içindeki çıktı trendinin istikrarlı büyümesini gösterir. Fakat fiili çıktı kırmızı renkte olan eğriyi takip eder. A noktası konjonktürel dalgalanmanın dip noktasıdır, B de ekonomi canlanma safhasına girmiştir ve C noktasına kadar devam eder. C ise doruk

²¹⁹ Cafer Unay, a.g.e, s.10.

²²⁰ İlker Parasız, Melike Bildirici, a.g.e, s.10.

noktasıdır. C'den sonra ekonomi çıktı trendinin altına ve daha yavaş büyüyen bir resesyona girer. E noktasına kadar düşüş vardır.²²¹

Canlanma Evresinde, stratejik öğelerdeki değişme veya kamu müdahalesinin başarılı sonuçları neticesinde üretim ve istihdam düzeyi yükselmeye başlar. Sanayi üretimin artması ile hammadde fiyatları yükselir. Bu gelişmeyi hizmet üretimi genelde arkadan takip eder. Böylece ekonominin her yerinde bir canlanma, gelişme ve ilersi için bir hazırlık söz konusu olur. Ekonomide bir güven ortamı oluşur ve girişimler artar.²²²

Refah Evresine geçiş canlanma evresinin hemen ardında ortaya çıkan, ekonominin tam istihdama yöneldiği bir süreçtir. Bu evrede mevcut kapasite kullanılmakta ve kaliteli işçi kıtlığının ortaya çıkmaktadır.²²³ Bu evrede, milli gelir ve istihdam düzeyinin yükselmesi nedeniyle, efektif üretim potansiyel üretime yaklaşır. Bu durum fiyatlarda yükselmeye neden olacağından, arkadan spekülasyonlar başlayacaktır. Fiyat ve üretim artışını karlardaki yükselme izler. Refah evresinde yeni yatırımların yapılması kredi taleplerini arttıracığından faiz haddi yükselir. Arkadan ücretlerin ve hammadde fiyatlarının artması ile refah tüm ekonomiye yayılır.²²⁴ Refah evresinde, üretimde dar boğazlar olmakla birlikte henüz iflaslar ortaya çıkmamıştır. Ekonomide fiyatlar yüksek düzeyde seyretmektedir. Zirve noktası aşılnca aşağı yönlü geri dönüş başlar.²²⁵

İktisadi Durgunluk Evresi, zirve noktasından sonraki ilk aşağı yönlü düşüş evresi ise, yavaş veya negatif büyüme hızı ile düşük istihdamın gözlemlendiği ve yatırımların düştüğü bir süreçtir. Düşen gelirler sonucu ekonomide talep düzeyi daha da gerilemektedir. Dolayısıyla fiyatlar ve karlar düşmekte ve daha çok firma gittikçe

²²¹ David Begg, **a.g.e**, s.420

²²² Cafer Unay, **a.y**

²²³ İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e**, s.10.

²²⁴ Cafer Unay, **a.y**.

²²⁵ İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.y**.

sıkışmaktadır. Yatırımı kredilerle finanse etme olanağı kalmadığı için ekonomide bir karamsarlık havası ortaya çıkmış, üretim olanaklarının sınırına gelinmiştir.

Bunalım (Depresyon) evresinde milli gelir daralmaya başlamıştır. Yatırımların yapılamadığı, üretim, istihdam ve gelirlerin düştüğü bir sürece girilmiştir. Böyle bir süreçte iflaslarda birbirini takip eder. İşsizlik ve atıl kapasite artar. Ekonomik göstergeler negatif yönde değişir. Kriz zamanla şiddetini kaybedip, ufak da olsa canlanma eğilimine girer.²²⁶

2.1.2 Konjonktürel Dalgalanmaların Çeşitleri

Dönemsel Hareket, değişik faktörlerin etkileri, süreç vb. faktörlerin etkileri açısından konjonktürel dalgalanmaların çeşitlerini; devresel, mevsimsel, tesadüfi, trend ve kısmi olmak üzere beş ana başlıkta ele alabiliriz. Ancak zaman boyutu açısından ekonomik dalgalanmaların çeşitlerini spesifik olarak; Kitchen dalgalanmaları, Juglar Dalgalanmaları, Kuznetz Dalgalanmaları, Kontratief Dalgalanmaları dalgalanmaları şeklinde bir ayrımla inceleyebiliriz.

2.1.2.1 Devresel Dalgalanmalar

Birbirini izleyen 2 dip veya 2 doruk arasındaki uzaklık konjonktür devresi olarak tanımlanır. İki doruk arasında bir dip olduğundan, sürekli refah durumu mümkün değildir, kriz dönemleri de yaşanacaktır. Bu tip dalgalanmalara klasik devre denilir. J.Schumpeter'in tanımına bağlı kalarak **Juglar Dalgalanmalar** da denilir. Bu dalgalanmaların, birinin bittiği yerde diğerinin başlayacağı kesindir. Devresel dalgalanmaların ortalaması 8 yıldır, ancak 2 ile 8 yıl arasında değişmektedir. Tarihi

²²⁶ A.y.

incelemeler, klasik dalgaların uzunluk ve sayı bakımından ülkelere göre farklılık arz ettiğini gösterir.²²⁷

2.1.2.2 Mevsimlik Dalgalanmalar

Mevsimsel dalgalanmalar, hava koşullarındaki değişim veya geleneklere bağlı olarak bir yıldan diğer yıla tekrarlanan düzenli hareketler olarak ifade edilebilirler. Mevsimsel hareketlerdeki yıldan yıla gerçekleşen ritmik harekette bir değişim ortaya çıksa dahi, bu değişim belli bir kurala uygun temelde gerçekleşir. Örneğin, yıldan yıla Aralık ayı mal satışlarının oranının artması, yılbaşı için yapılan harcamaların artması ile açıklanabilmektedir.²²⁸

Mevsimplere bağlı olarak doğan dalgalanmalar genelde iki nedenle; tabiat olayları ve sosyal nedenler ile ortaya çıkarlar. Doğal olaylar olarak; ısı, yağmur, güneş ve benzeri etmenler tüm sektörleri etkileyerek tüm ekonomiyi tesiri altına alır. Doğal olayların, dalgalanmalar üzerindeki etkileri daha çok tarım, turizm ve inşaat sektörlerinde görülür.²²⁹ Örneğin, yaş sebze ve meyvede görülen donma olayları mevsimle ilgili bir hadisedir. Kış mevsimine oranla yaz mevsiminde daha çok inşaat faaliyetleri gözlenir.²³⁰ Mevsimlik dalgalanmaların nedenleri tahmin edilebilir olduğundan önlemler önceden alınabilir. Sosyal bazı olaylar; örneğin bayramlar, tatil zamanları, geleneksel adetler de mevsimlik dalgalanmalara neden olabilmektedir. Örneğin ramazan ayında içki satışları azalır, okulların tatile girmesi ile kırtasiye satışları azalır, bayramlarda yurt içi ve yurt dışı seyahatler artar. Mevsimsel dalgalanmalar yerel nitelikte etkiler yaratır ve sektörel olduğundan dolayı ekonomiyi bütünü ile etkileme güçleri zayıftır.²³¹

²²⁷ Cafer Unay, **a.g.e.**, s.48.

²²⁸ Carl A. Dauten, **Business Cycles and Forecasting**, Second Edition, South-Western Publishing Company, 1961, USA, s.211.

²²⁹ Cafer Unay, **a.g.e.**, s.49.

²³⁰ Mustafa Özer, **a.g.e.**, s.8.

²³¹ Cafer Unay, **a.y.**

Mevsimsel dalgalanmalar periyodik yani düzenli olarak ortaya çıktığından normal ekonomik analizde ekonomik veriler mevsimlik dalgalardan arındırılır. Bir diğer ifade ile düzenli olarak seyir eden mevsimlik dalgalanmaların etkileri makroekonomik verilerden ayrıştırılır. Bu şekildeki ayrıştırma işlemiyle mevsimlik dalgalara değil de konjonktür dalgalara ve toplam ekonomik faaliyetlerin uzun dönemli hareketlerine odaklanmasa olanağına kavuşulur.²³² Coğunlukla zaman serilerinde takvimsel etkinlikler veya hava koşulları gibi dışsal mevsimsel durumun varlığı genel kabul görmüştür. Özellikle ekonomik birimlerin davranışlarının mevsimsel durumlara etki edebileceği Ghysels 1994'teki çalışmasında belirtilmiştir.²³³

Barsky ve Miron 1989'de Amerika için mevsimsel dalgalanmalara ilişkin bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Onlara göre makroekonomik dalgalanmalarla mevsimlik dalgalanmalar arasında bir müştereklik söz konusudur. Dolayısı ile onlara göre mevsimsel etkiden arındırma işlemi yapılarak aslında iktisatçılar konjonktür dalgalarını anlamaya yönelik süreçlerini zorlaştırabilirler. Mevsimsel dalgalarda değişkenlerin hareketleri konjonktür dalgalanmalarındakiyle benzer olup aynı zanda durgunlamaya veya genişlemeye girerler. Bu bize onların ortak bir konjonktürdalgası yaşadığını gösterir. Barsky ve Miron'un çalışmasından elde edilenlere göre dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcamalar mevsimsel olarak dalgalanır. Hizmetlere yönelik harcamaların ise mevsimsel olarak en az dalgalanan harcama türü olduğu görüşmüştür. Devletin gerek harcamaları gerekse alımları mevsimsel açıdan eş-yönlüdür. İşsizlik mevsimsel olarak zıt yönlü, istihdam mevsimsel olarak eş-yönlüdür.²³⁴ Reel ücretin mevsimsel dalgalanmalardan çok az etkilendiği tespit edilmiştir. Ortalama işgücü verimliliği ise mevsimsel olarak eş yönlüdür. Nominal Para arzı mevsimsel olarak eş yönlüdür. Bu sonuçlar konjonktür dalgaları ve mevsimlik dalgalalar için geçerlidir. Stok

²³² Bocutoğlu, a.g.e., s.495.

²³³ Gloria Kempaka Mugambe, Barry Reilly, "Seasonality and Industrial Production in Uganda", **African Development Review**, Vol.19, No:3, Dec.2007, s.502

²³⁴ Robert Barsky, Jeffrey Miron, "The Seasonal Cycle and the Business Cycle", **Journal of Political Economy**, Vol 97, No 3, Jun1989, s.503-534

yatırımlarının, fiyatlar genel seviyesinin ve nominal faiz oranının mevsimsel hareketleri konjonktürel dalgalanma hareketlerinden küçük olarak gerçekleşmektedir.²³⁵

Mevsimsel dalgalanmaların kaynağı olarak Christmas gibi dönemlerin tüketim harcamalarını arttırması, özellikle Amerika’da Aralık ayı tüketim harcamalarının en fazlaştığı dönemdir. Ayrıca Temmuz-Ağustos ayları üretimin yavaşladığı aylardır.²³⁶

2.1.2.3 Tesadüfî Dalgalanmalar

İktisadi süreçte, ritmik ve devresel hareketlerin yanı sıra, hiçbir düzene uymayan ve devresel olmayan hareketlere de rastlanır. Ani, tesadüfî, tedrici ya da arızı şekillerde ortaya çıkan bu değişmelerin nedeni iktisadi yapının savaşlar, doğal afetler, sosyal olaylar gibi sebeplerle aniden değişmesidir.²³⁷ Depremler, savaşlar, grevler, salgın hastalıklar, politik olaylar gibi tesadüfen ortaya çıkan ve ekonominin dışından kaynaklanan bu tür olayların birbirleriyle bir bağılılıkları yoktur. Tesadüfî dalgalanmaların nedeni ekonomi dışından olmasına karşın ekonomik hayatı büyük ölçüde etkilerler. Tesadüfî dalgalanmalar bir düzene uymazlar ve bu tür dalgalanmaların etkilerinin ölçülmesi ancak gecikmeli mümkün olabilmektedir.²³⁸ Örneğin domuz gribi salgını gibi önceden tahmin edilemeyen bir etken ekonomik faaliyetleri etkileyebilir.

Ekonomik faaliyetlerde dalgalanma yaratan bir diğer tesadüfî etkende, teknolojik değişim gibi ortaya çıkan rassal şoklardır.²³⁹

²³⁵ A.y.

²³⁶ J.Joseph Beaulieu, Jeffrey Miron, “A Cross Country Comparison of Seasonal Cycles and Business Cycles”, **The Economic Journal**,102, July 1992, s772.

²³⁷ Özcan Güven, **Ekonomide Konjonktür Olayları ve Etkileri**, İstiklal Matbaası, 1973, İzmir, s.15

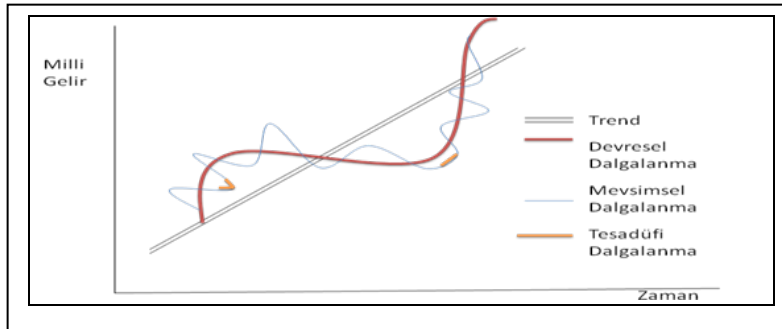
²³⁸ Cafer Unay,A.y.

²³⁹ Mustafa Özer, **a.g.e**,s.9.

2.1.2.4 Trend

Trend, farklı yıllara ait belli bir periyottaki bütün ekonomik değişkenleri analiz eden uzun soluklu yükseliş ve inişlerdir. Trend uzun bir devreyi kaplar.²⁴⁰ Bir başka tanıma göre, ekonomide 20-30 yıl gibi uzun bir döneme oluşan dalgalanmalara trend veya seküler (seculaire) hareketler denir. Uzun dönemde; kapital birikim artacağından, nüfus nitelik ve nicelik yönünden gelişeceğinden, teknoloji ilerleyeceğinden siyasi ve sosyal kurumlar daha rasyonel olacağından kısaca kalkınma ve büyümeyi sağlayan içsel ve dışsal faktörler gelişeceğinden; seküler hareket ortaya çıkar. Bunalım dönemlerinde düşmeler olsa dahi milli gelir büyüme yönünde seyir izler. Diğer dalgalanma türleri trendin yönünü ve şiddeti belirlemede önemli bir etkindir. Trend uzun dönemde bir artma veya azalma eğilimi gösterir. Ekonomide bu artış veya azalışı ifade eden göstergeler genellikle içseldir.

Şekil 2.3: Dalgalanma Türleri

Kaynak: Cafer Unay, **a.g.e.**, s. 50

1848-1874 döneminde trendde yükselme eğilimi gözlenmiştir. 1873-1894 döneminde düşme eğilimi yaşanmış, 1895-1913 döneminde ise tekrardan yükseliş söz konusu olmuştur.²⁴¹

²⁴⁰ Milton H. Spencer, Orley M. Amos, **Contemporary Macroeconomics**, 8. Baskı, U.S.A., Worth Publishers, 1993, s.137.

²⁴¹ Cafer Unay, **a.g.e.**, s.50.

2.1.2.5 Kısmi Dalgalanmalar

Kısmi dalgalanmalar, ekonominin tümünde görülmeyen, yalnızca belli bir bölgeyi ya da bir sektörü etkileyen genel olmayan dalgalanmalardır. Dolayısı ile tesir düzeyi ikincildir. Bu tür dalgalanmalar, daha çok modaya göre tüketimi, üretimi ve ticareti değişen kısa ömürlü mal piyasalarında görülür. Kısmi dalgalanmaların 18 ila 20 ay kadar bir süreyi kapsadığı tespit edilmiştir.²⁴²

Bu tür dalgalanmalar, dinamik tüketici kitlelerine sahip gelişmiş ülkelerde oluşurlar. Bir sektörde görülen dalgalanmayı da kısmi dalgalanmaların içerisinde değerlendirmek gerekir. Bu tür dalgalanmalar, etkileri yönünden ikinci derecede öneme sahiptirler.²⁴³

Amerika’da konjonktür dalgalanmalarının yükseliş ve alçalma aşamalarında ikinci derecede öneme sahip olan dalgalar bulunmuştur. Bulan iktisatçının adından dolayı, bu dalgalanmalara “Kitchen Dalgaları” denilir. ABD 1807 ve 1937 yılları arasında 37, 1840-1937 yılları arasında ise 14 tane bu türden konjonktür dalgası tespit etmiştir.²⁴⁴

2.1.2.6 Zaman Boyutu Açısından Dalgalanma Çeşitleri

Ekonomik dalgalanmalar bazen büyüme analizi ile birlikte yürütülmektedir. Zaman boyutu dikkate alındığında, uzun dönemden olan dalgalanmalar orta dönemdeki dalgalanmalardan farklıdır. Büyüme daha çok uzun dönemdeki bir gelişmedir ve trend ile gösterilir.

²⁴² İlker Parası,Melike Bildirici,**a.g.e**,s.6.

²⁴³ Cafer Unay, **a.g.e**, s.51.

²⁴⁴ İlker Parası,Melike Bildirici,**a.y**.

❖ *Kitchen dalgalanmaları (3-4 yıllık)*

Kitchen 1923 yılındaki çalışmasında; 3 veya 4 yıllık bir süre zarfında, bir zirveden diğerine ya da bir dip noktasında diğer dip noktasına, ticaret stokunda veya stoklardaki ani bir sıçrama veya düşüş yaşanması ile ortaya çıkan hareketler tespit etmiştir.²⁴⁵

Kitchen'in bulduğu bu dalgalanmalar Amerika'da yaşanan alçalma ve yükselme hareketlerini açıklamaya yönelik ikincil dereceden öneme sahip dalgalanmaların tespitidir. Dolayısı ile bu dalgalanmalar kısmi dalgalanma türü niteliği taşıyan 18-20 aya kadarki dalgalanmaları içeren hareketlerdir. ABD 1807 ve 1937 yılları arasında 37, 1840-1937 yılları arasında ise 14 tane bu türden konjonktür dalgası tespit etmiştir.²⁴⁶

❖ *Juglar Dalgalanmaları (9-10 yıllık)*

Fransız iktisatçı Klement Juglar, 1860 yılında, krizi birbirini izleyen ekonomik çevrimler süreci olarak tanımlamıştır. Bu çevrimler, Amerikalı iktisatçı Joseph Alois Schumpeter tarafından “Juglar Çevrimleri” olarak adlandırılmadan önce, klasik çevrimler ya da temel çevrimler olarak tanımlanıyordu.²⁴⁷ Kitchen'in dalgalanmalarından çok zaman önce ortaya konan Juglar Dalgalanmaları, aynı zaman da yatırım dalgalanmaları olarak da bilinir. 7 yıldan 11 yıla kadar bir uzunluğa sahip olan Juglar hareketleri, stoklardaki değişimlerden değil sabit sermaye yatırımlarındaki değişimlerden kaynaklanırlar.²⁴⁸

Juglar, istatistiki dizileri tarih sırasına göre özel olarak da fiyatların incelenmesine dayanan bir sistemle çalışmıştır. Juglar'a göre uzun dönemde bir genişlemenin,

²⁴⁵ Andrew Tylecote, **The Long Wave in The world Economy: The Present Crisis in Historical Perspective**, Routledge, New York, 1992,s.7.

²⁴⁶ İlker Parasız,Melike Bildirici,**a.g.e**,s.6.

²⁴⁷ Bernard Rosier, **İktisadi Kriz Kuramları**,. Çev. Nurhan Yentürk, 1. Basım,İstanbul, İletişim Yayınları, 1991,s.22..

²⁴⁸ Andrew Tylecote, **a.g.e**,s.8.

ortalama 8 yıllık genlikleri olan (bunlar 6-11 yıl arasında değişmekteydi), oldukça düzenli çevrimlerle ritme sokulduğu kabul edilmiş ve krizin ortaya çıkışı kapitalist ekonominin çalkantılarının normal bir boyutu olarak görülmüştür.²⁴⁹

❖ *Kuznetz Dalgalanmaları (15-25 yıllık)*

Kuznets Dalgalanmaları Simon Kuznets tarafından ortaya konmuş olup, 15 yıldan 25 yıla kadar hareketleri ifade eder. Bu dalgalanma türü, Amerika için daha belirgindir. İnşaat sektöründe bina yapımı ekonomik aktivitenin genişlemesine etki eder, mal ve hizmetlere olan talebin yapısında değişime yol açar. (inşaat–bina yatırımı çevrimi)

Kuznets'in çalışmaları Schumpeter'e oldukça yakın bir şekilde sürmüştür. Burns ve M. Abramovits gibi, bazı ekonomistler, Kuznets çevrimini nüfusun büyümesi ve göçle birleşik kabul ederler. Diğer bazıları, özellikle Walt Whitman Rostow, onun çevrimini sadece 1840 ile 1914 yılları arasındaki dönem için gerekli görür. Bununla birlikte, savaş sonrası çağda ülkedeki toplam harcamaların sürdürülmesinde inşaat sektörü ekonomi için o kadar çok önemli bir faktör haline geldi ki bu çevrimlerin doğal yapısını ve etkilerini yok saymak makul olmaktan çıktı. Harcamalardaki artış sadece imardaki harcamaların yükselmesinin sonucu değildir, aynı zamanda diğer endüstrilerin uyarılması sonucu gerçekleşmektedir.

Kuznets'in şemasında, teknolojik boşluk 1814-1827, 1879-1885 ve 1925-1939 depresyon yılları için mevcuttur. Bir Kuznets Dalgasının ortalama uzunluğu 16 yıldır ve bunun 11 yılı genişlemeyi, 5 yılı da daralmayı kapsar. Bu çevrimlerdeki temel esaslarına dair bir açıklama, demografik ve ekonomik değişkenlerin her ikisini de içerir. Kuznets dalgalanmalarının uyarılmasında veya uyarılmamasında etkili olan faktörler; savaş sonrasında jenerasyon, göç, yüksek istihdam, faiz oranlarında düşüş,

²⁴⁹ Bernard Rosier, A.y

emek ve materyal maliyetlerindeki azalmadır.²⁵⁰ Kuznets, büyüme oranlarındaki çevrimsel değişimleri incelerken bunların nüfus gibi temel etkenlerle olan bağları üzerinden incelemelerini gerçekleştirir.

❖ *Kontratief Dalgalanmaları (45-60 yıllık)*

Uzun dönemli dalga hareketlerinin varlığını ilk kez ortaya çıkaran ve fiyatlarla ile üretim arasında uyum konusunda ilk büyük sentezi yapan, 1922 yılında, Rus iktisatçı N. D. Konratieff olmuştur.²⁵¹ Kontratief dalgası, uzun dalga olup 45 yıldan 60 yıla kadar bir süre uzunluğu gösterebilmektedir.²⁵²

Konratieff'in çalışması 1789-1920 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönem içinde fiyatlar 1814-1849, 1850-1873, 1896-1920 yılları arasında yükselmiş ve 1873-1896 yılları arasında düşmüştür. 1920'den sonrada fiyatlar düşmüş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise fiyatlar yükselmeye başlamıştır.²⁵³

2.1.3 Konjonktür Dalgalanmalarının Özellikleri

Konjonktürel dalgalanmaların özelliklerini şu şekilde sayabiliriz;²⁵⁴

- ❖ Konjonktürel dalgalanmalar kapitalizmde ve kapitalizm ile doğmuştur. Serbest piyasa ekonomisinde ekonomik faaliyetler yürütülemeyeceğinden arz ve talep dengesini sağlamak mümkün olmayacak ve ekonomide dalgalanmalar söz konusu olacaktır.

²⁵⁰ Nathan H. Mager, **The Kontratief Waves**, Praeger ,1913, New York, s.18-21.

²⁵¹ Bernard Rosier, **a.g.e**,s.27.

²⁵² Andrew Tylecote, **a.g.e**,s.9.

²⁵³ Cafer Unay,**a.g.e**,s.51.

²⁵⁴ H.J. Sherman,**a.g.e**,s.7.

- ❖ Konjonktürel dalgalanmalar makro ekonomiyi kapsar, tek bir sektör ile sınırlı değildir.
- ❖ Konjonktürün standart yapısı yani daralma-dip-genişleme-zirve, ekonomide tekrarlanarak süre gelebilir. Fakat bu dalgalanmalar periyodik değildir. Düzenli olarak ortaya çıkmadıkları için ne zaman başlayacağı ve ne zaman sona ereceği bilinemez.²⁵⁵
- ❖ Dalgalanmaların tüm göstergelerde net bir biçimde görülmesi beklenir.
- ❖ Tüm Konjonktürel dalgalanmalar için zaman periyodu 1-12 yıl arasındadır.

Dalgalanmalar 1 ile 10 yıl arası sürer. Ortalama daralma evresi hemen hemen 1 yıl sürerken genişleme evresi dört yıl devam eder. Ancak kesin bir zaman süreci ifade edilemez.²⁵⁶

- ❖ Ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlama veya hızlanma ile oluşur.
- ❖ Konjonktürel dalgalar birbirinden farklıdır.²⁵⁷
- ❖ Konjonktür devreleri süre ve şiddet açısından belli bir düzen göstermemekle beraber tekrarlanan bir harekettir.²⁵⁸

Konjoktürel dalgalanmalar hem şiddet hem de zaman açısından farklı dalgalanmalar meydana getirirler. Şiddet derecesi açısından dalgalanmaları değerlendirecek olursak, aşağıdaki şekilden de görüleceği gibi, mesela genelde fiyatlar ve karlardaki

²⁵⁵ Carl Anton Dauten, **Business and Cycles and Forecasting**, 2.Baskı,Cincinnati, South-Western Publishing, 1961,s.7.

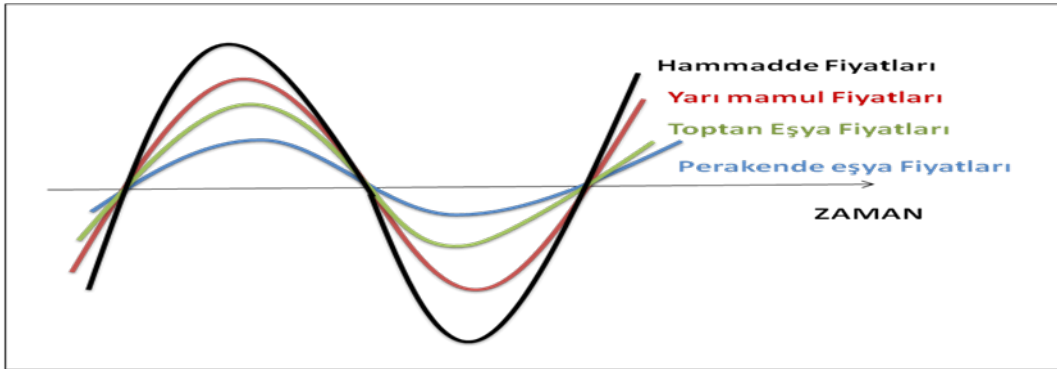
²⁵⁶ L.H. Meyer,**a.g.e.**,s.55.

²⁵⁷ H.J. Sherman,**a.g.e.**,s.7.

²⁵⁸ Özcan Güven,**a.g.e.**,s.18.

dalgalanmalar üretim dalgalanmalarından daha şiddetlidir. Benzer şekilde; hammadde fiyatları, yarı mamul fiyatlarından, yarı mamul fiyatları da perakende fiyatlarından daha şiddetli dalgalanır. Genel kural, bir malın talep esnekliği ne kadar büyükse, o malın talebi konjonktür devresi esnasında o kadar şiddetli dalgalanır.²⁵⁹

Şekil 2.4: Dalgalanmalarda Şiddet Farklılıkları

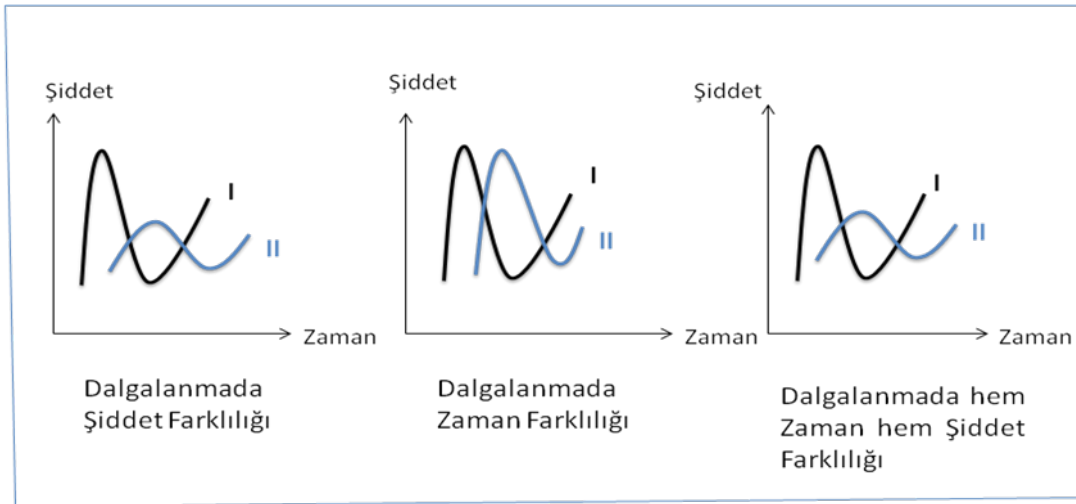
Kaynak: Cafer Unay,a.g.e,s.13

Dalgalanmalar zaman faktörü açısından farklılık gösterebilmektedir. Örneğin istihdam düzeyi, üretim ve gelir düzeyi düşmeden gerilemeye başlar. Bir ülkede yatırımlarla ilgili kararların gerilemesine karşın, eski yatırımlar devam eder, inşaat projeleri tamamlanır. Gerçekte yatırım harcamaları ekonomideki genel daralmadan önce dip yapar. Ticaret kesiminde ise toptan satışların düşmesinden önce, birim karlar azalır. Saat başı ücret ve emeğin verimliliği genel konjonktür devresinin önünde seyreder. Tüketici kredilerindeki artış genel devrenin önünde seyreder. Bu örneklerden de görüldüğü gibi, bazı şartlar genel konjonktür devresine öncülük ederler, bunlara (Leading, öncü serileri) denir, bazı seriler ise genel konjonktür devresini arkadan izlerler, bunlara (lagging) gecikmeli seriler denir. Bazı seriler ise genel konjonktür devresiyle zaman yönünden çakışır (coincident).

²⁵⁹ Cafer Unay,a.g.e,s.13.

Her serinin ayrı ayrı incelenip bulunan devresine “Spesifik Devre” denir. Spesifik devrelerden hareketle genel konjonktürel durumun değerlendirilmesi yapılır. Genel konjonktür devresine “Referans Devresi” de denilmektedir. Genel dalgalanma durumunda, ekonomik faaliyetin tek bir göstergesini bulmak olanaksız olduğundan, bütünü oluşturan öğelerin analizi yapılır.²⁶⁰

Şekil 2.5: Dalgalanmalarda Şiddet ve Zaman Farklılıkları

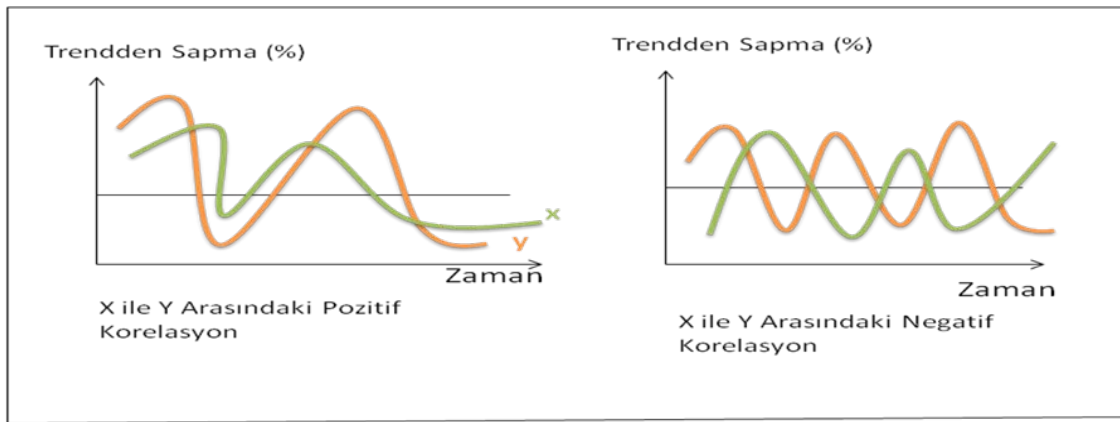
Kaynak: Cafer Unay,a.g.e, s.14.

Reel GSMH düzensiz şekilde dalgalanırken makroekonomik değişkenler de birlikte hareket edebilir. R. Lucas’a göre ekonomik zaman serileri konjonktürel dalgalanmalara benzer şekilde hareket eder. Makro ekonomik değişkenler aynen zaman serisi gibi ölçülür. Ölçümde değişkenler arasındaki pozitif ve negatif korelasyon bu konuda yardımcı olur. Trendden sapmalar eğer reel gayri safi hasıladaki trendden sapmalarla pozitif yönlü bir ilişki gösteriyorsa, o zaman ekonomik değişken “Konjonktüre Uygun Hareket” denilir. Değişkenlerin trendden sapmaları, reel gayri safi hasıla ile negatif olarak ilişkiliyse “Konjonktüre Karşı Hareket” şeklinde ifade edilir. Konjonktüre uyan veya karşı bir hareket söz konusu değilse bu durumda “Konjonktür Uyumsuz

²⁶⁰ A.e,s.14,

Konjonktürel Dalga” olarak adlandırılır.²⁶¹ Toplam ekonomik faaliyetle aynı yönde hareket eden yani konjonktür genişlerken genişleyen ve konjonktür daralırken daralan makroekonomik değişkenler “eşyönlü değişkenler”dir. Toplam ekonomik faaliyetle zıt yönlü hareket eden, yani konjonktür daralırken genişleyen ve konjonktür genişlerken daralan değişkenler “zıt-yönlü değişkenler”dir. Konjonktür dalgası yönünde net bir yön seyiretmeyen değişkenler ise yönsüz değişkenlerdir.²⁶²

Şekil 2.6: X ve Y’nin Zaman Serisi Davranışları

Kaynak: İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e**, s.11

Konjonktür dalgalanmalarının dönüm noktalarına göre makroekonomik değişkenlerin dönüm noktası ile ilgili zamanlama bakımından ayrımı da söz konusudur. Bu ayrıma göre makroekonomik değişkenler zamanlama açısından öncü(leading), eş-zamanlı (coincident) ve gecikmeli (lagging) değişken türlerinden birine uyarlar. Toplam ekonomik faaliyetten önce hareket etme eğiliminde olan değişkenler öncü değişkendir. Konjonktür dalgalanmalarının dönüm noktalarıyla aynı zamanda ortaya çıkan değişkenler ise eş zamanlı değişkenler, dönüm noktalarından sonra gerçekleşen değişkenler ise gecikmeli değişkenlerdir.²⁶³ Konjonktürel dalgalanmada birlikte hareketin önemli olan elemanı makro ekonomik verilerde mevcut olan öncü ve

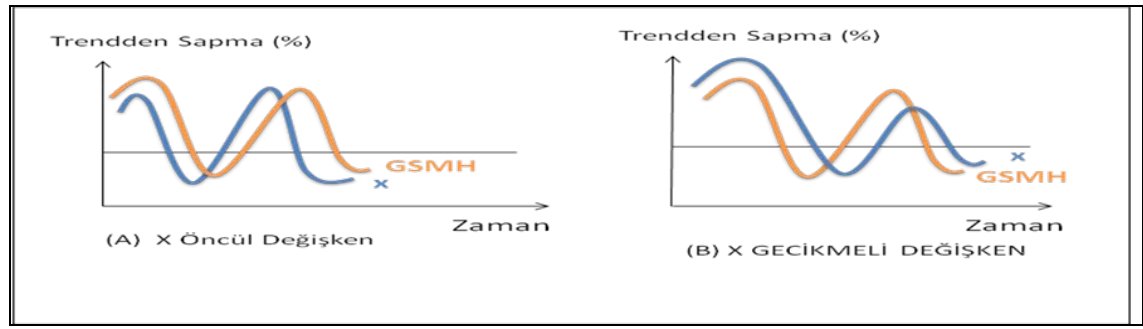
²⁶¹ İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e**, s.11

²⁶² Ersan Bocutoğlu, **Makro İktisat Teoriler ve Politikalar**, Murathan Yayınevi, 5. Baskı, Trabzon, 2009, s.488..

²⁶³ A.y.

gecikmeli ilişkidir. Makro ekonomik değişken, reel GSMH'nın gelişme yolunu öngörmeyi sağlayacak nitelikte ise “Öncü Değişken” olarak adlandırılır. Reel GSMH, makroekonomik değişkenin gelişme yolunu öngörmeye yardımcı nitelik gösteriyorsa, o zaman bu değişken “Gecikmeli Değişken” dir. Aşağıdaki şekil A da x değişkeni öncü değişken iken B bölümünde ise x değişkeni gecikmeli değişkendir. Eğer bir değişken tesadüfî değişkense, böyle bir durumda ne gecikmeli ne de öncü değişkendir.²⁶⁴

Şekil 2.7: Trendden Sapma

Kaynak: İlker Parasız, Melike Bildirici, a.g.e, s.12

2.1.4 Konjonktür Göstergeleri

Konjonktür hareketleri daha çok ekonomik faktörlerden kaynaklanmaktaysa da çevresel, psikolojik, sosyal unsurların da dalgalanmalar üzerinde etkili olduğu yönünde teoriler mevcuttur. Bunlar ileriki bölümlerde daha detaylı olarak incelenecektir. Biz burada ekonomik ve sosyal göstergeler şeklinde konjonktür göstergelerini ele alacağız.

2.1.4.1. Ekonomik Konjonktür Göstergeleri

Ekonominin Konjonktürde dönüş noktalarını belirlemeye yönelik öncü, eşanlı (örtüşen), gecikmeli olmak üzere üç bileşik endeks vardır. Her biri ekonomide farklı

²⁶⁴ İlker Parsaız, Melike Bildirici, a.g.e, s.12.

faaliyetleri ve sektörleri temsil eden bu endeksler bir grup ekonomik zaman serisinin ortalama davranışını ölçer ve konjonktür devrelerinin dönüşleriyle benzer bir zamanlama gösterirler. Öncü göstergeler, konjonktür devrelerinin dönüşlerinin öncesinde meydana gelen hareket serileri tek bir endeks içinde birleştirilir. Bu öncü göstergelerin dışında, bazı seriler diğerleri ile üst üste gelir (eşanlı göstergeler), bazıları ise gecikmeli (takipçi göstergeler) meydana gelir.

Konjonktür devrelerinin zirve ve dip noktalarını belirlemeye yönelik kullanılan endekslere “Konjonktürel Göstergeler” yaklaşımı denir. Bileşik biçimindeki endeksler, ekonomiyi daha geniş bir perspektiften yansıttığı için bireysel endekslere göre üstün kabul edilirler. Bileşik endeksleri kullanmanın avantajları arasında, aylık ölçüm hatalarını azaltmaları ve ekonomide yanlış yöne gidişi engelleyici olmaları sayılabilir. Bileşik endeksler sisteminin temelini atan çalışmalar Arthur F. Burns ve Wesley C. Mitchell’in Amerika NBER’de (National Bureau of Economic Research) yaptıkları çalışmalar yatar. İlk konjonktürel gösterge listesi 1938 yılında yayınlanmıştır. 1961 yılında “The Department of Commerce” NBER göstergelerini aylık olarak raporlamaya başlamıştır. 1968 yılında “Commerce Department” ilk bileşik konjonktür gösterge endeksini yayınlamıştır. Bu iki kuruluş uzunca bir süredir birlikte danışarak çalışmakta, bileşik endeksleri iyileştirmeye çalışmakta ve yeni konjonktürel göstergeler geliştirmektedir. Bu devam eden süreç Conferance Board tarafından seçilen iktisatçıların panelleriyle sürdürülmektedir.

Conferance Board’un bileşik endeksi içersinde yer alan bileşikler altı kritere göre değerlendirilirler.²⁶⁵

- ❖ Genel konjonktür devresine uygunluk
- ❖ Öncü, örtüşen veya gecikmeli göstergeler olarak tutarlı zamanlama
- ❖ Genel olarak kabul edilmiş konjonktür devresi teorileriyle ekonomik anlamlılık

²⁶⁵ İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e.**, s.14,15,

- ❖ Güvenilir veri toplama süreci yoluyla istatistiksel mükemmellik
- ❖ Aylık hareketlerde uygunluk
- ❖ Eksik istihdam ve istihdam; üretim ve gelir; tüketim, ticaret, sipariş ve teslim; fiyat, maliyet ve kar; para ve kredi aylık olarak yayımlanmış şedüllerinin uyumu.

2.1.4.1.1 Öncü Göstergeler

Öncü göstergeler, konjonktürel dalgalanmaların tahmini için medya tarafından takip edilen göstergelerdir.²⁶⁶ Ekonomik durumu önceden tahmin eden öncü göstergelerin tespiti ve bu göstergeler kullanılarak ekonominin gelecekteki seyrinin öngörüsüne dayanan “Konjonktürel tahmin” pek çok ülke için çok büyük önem taşımaktadır. Çünkü ekonomide yaklaşmakta olan durgunluk ve toparlanma süreci gibi durumların belirlenebilmesi, ekonomik istikrarın yakalanabilmesinde ve korunmasında yardımcı bir rol üstlenir.

Birçok gelişmiş ülke öncü göstergeleri takip ederek, periyodik olarak “Öncü Göstergeler Endeksi” yayınlamaktadır. Bu endeks, konjonktürün seyrinde herhangi bir dönüm gerçekleşmeden önce bu durumun sinyalini verir.

Bileşikleri beş ayrı konjonktür göstergesinden elde edildiğinden öncü gösterge endeksleri ekonomiyi geniş olarak tanımlamaktadır. Bunlar;

- ❖ Emek gücü, istihdam ve eksik istihdam
- ❖ Satışlar, siparişler ve yatırımlar
- ❖ Sabit sermaye ve yatırımlar
- ❖ Kişisel gelir ve tüketici davranışları ve
- ❖ Para, kredi, faiz oranı ve hisse senedi fiyatlarıdır.

²⁶⁶ Steven E. Landsburg, Lauren J. Feinstone, **Macroeconomics**, USA, McGraw-Hill Comp. Inc, 1999, s. 347.

Öncü endeksin grupları aşağıda ifade edilenlerden oluşturulmaktadır;

- ❖ Çıktı, üretim ve kapasite kullanımı,
- ❖ Envanterler ve envanter yatırımları
- ❖ Fiyatlar
- ❖ Karlar ve nakit akımları
- ❖ Ücretler, emek maliyeti ve produktivite
- ❖ Tasarruf
- ❖ Milli savunma
- ❖ İhracat ve İthalat

Bu son sektörlerin öncü özelliklerini gösteren serileri yoktur ve hatta bazıları çok fazla yanlış sinyal verebilmektedir.²⁶⁷

2.1.4.1.2 Takipçi Göstergeler

Takipçi ya da bir diğer ismi geciken (lagging) göstergelerse, ekonomik aktivitede aşağı yukarı doğru bir çevrim gerçekleştikten sonra değişim sergileyen ekonomik büyüklüklerdir.

Takipçi (lagging) göstergeler²⁶⁸

- ❖ Stoklar
- ❖ Ücret artışları
- ❖ Tüketici kredileri
- ❖ Borçların geri ödenmesi
- ❖ Zararlar
- ❖ İflaslar... v.b

²⁶⁷ İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e**, s.16.

²⁶⁸ Cafer Unay, **a.ge.**, s.15

2.1.4.1.3 Eşanlı Göstergeler

Eşanlı (coincidence) göstergeler ²⁶⁹

- ❖ Yatırımlar
- ❖ Yatırım mallarının üretimi
- ❖ GSMH Milli gelir,-istihdam düzeyi
- ❖ İstihdam oranı
- ❖ Fiyatlar
- ❖ Maliyetler, vb.

Üretim; Üretim düzeyi toplam ekonomik faaliyetlerin temel göstergelerindendir. Üretim seviyesindeki dip ve zirve şeklindeki dönüm noktaları, toplam ekonomik faaliyetlerin yani konjunktür dalgalarının dönüm noktalarıyla aynı anda gerçekleşme eğilimindedir. Dolayısıyla üretim, yön açısından eş-yönlü, zamanlama bakımından da eş-zamanlamalı bir değişkendir. Sanayi üretiminin dönüm noktaları, konjunktür dalgalarının dönüm noktaları ile örtüşür. Tüm üretim türleri konjunktürün genişleme döneminde artmakta ve daralma dönemlerinde azalmaktadır. Fakat bazı endüstrilerde üretimin konjunktür dalgalarına duyarlılığı diğerlerinden yüksek olabilmektedir. Konut, dayanıklı tüketim malları, sermaye malları gibi dayanıklı mal üreten endüstriler konjunktür dalgalarına genişleme dönemlerinde artma, daralma dönemlerinde azalma hususunda sert tepki verirler. Gıda ve kozmetik gibi dayanıksız mal üreten endüstriler ise konjunktür dalgalanmalarından daha az etkilenirler.²⁷⁰

Harcamalar, üretim tipi olarak dayanıklılık, harcama bileşenleri içinde, konjunktür dalgalarına karşı duyarlılığı belirlemede temel role sahiptir. Yön bakımından, yatırım harcamaları dayanıklı mallara yapılan harcamalar olup eş yönlü bir değişkendir.

²⁶⁹ Cafer Unay,a.ge.,s.15

²⁷⁰ Ersan Bocutoğlu, a.g.e,s.489.

Dayanıksız mallar ve hizmetlere yönelen tüketim harcamaları ise konjonktür dalgalarına karşı daha yumuşak tepki verirler. Bir diğer ifade ile daralma dönemlerinde daha az düşerler ve genişleme dönemlerinde daha yavaş yükselirler. Dayanıklı tüketim mallarına yapılan harcamalar, dayanıksız tüketim mallarına yapılan harcamalardan daha güçlü olarak eş yönlü özellik gösterirler. Ayrıca tüketim harcamaları yatırım harcamaları kadar eş-yönlü değildir. Kamu mal ve hizmet satın alımları çoğunlukla eş-yönlüdür. Zamanlama açısından, yatırım ve tüketim harcamaları genellikle konjonktür dalgalanmaları ile eş zamanlıdır. Sabit sermaye yatırımlarını oluşturan bileşenler, konjonktür dalgalarına verdikleri tepkide zamanlama açısından farklılıklar gösterir. Örneğin stok yatırımları veya işletme stoklarındaki değişimler, konjonktür dalgalanmalarının dönüm noktalarından ilişkisiz olarak büyük dalgalanma gösterirler. Stok yatırımları ayrıca büyük değişkenliğe (volatiliteye) sahiptir. Ortalama olarak stok yatırımları toplam harcamaların sadece %1'ini oluşturmaya karşın, bazı durgunluk dönemlerinde stok yatırımlarındaki keskin düşüşler, toplam harcamalardaki düşüşlerin en önemli bölümünü oluşturur.

İstihdam ve İşsizlik, konjonktür dalgaları işgücü piyasasında güçlü bir şekilde hissedilir. Konjonktürel daralmada istihdam yavaş artar veya düşer, çoğu işçi ücretsiz izinlere çıkarılır ve iş bulma imkanları azalır. İşsizlik oranı yön açısından kuvvetli bir şekilde zıt yönlü bir değişkendir ve durgunluk dönemlerinde hızla yükselir, genişleme dönemlerinde yavaş düşer. Konjonktür dalgası dip yaptıktan sonra bile artmaya devam ettiğinden işsizlik zamanlama açısından sınıflandırma dışı tutulur.²⁷¹

Ortalama işgücü verimliliği; Ortalama işgücü verimliliği, işgücü girdisi başına üretilen çıktı değeridir. İşgücü girdisi kimi ülkelerde çalışan işçi başına kimi ülkelerde de çalışan saat başına hesaplanır. Ortalama işgücü verimliliği, yön bakımından eşyönlü olma eğilimi gösterir. Konjonktürün genişleme döneminde işçiler daralma dönemine göre saat başına daha fazla çıktı üretirler. Zamanlama açısından ortalama işgücü

²⁷¹ A.e.s.490.

verimliliği öncü değişken konumundadır, yani konjonktür dalgasından önce hareket eder. Bununla birlikte ortalama işgücü verimliliği zamanlama göstergelerinin dışında tutulur.

Reel Ücret, zaman birimi başına (bir saat yada bir hafta) işçi tarafından elde edilen ve işverence ödenen ve satın alma gücü paritesine göre hesaplanan bir bedeldir. Reel ücret işgücü arzı ve talebi tarafından belirlendiğinden önemlidir. Reel ücretler yön bakımından yumuşak bir şekilde eş-yönlü kabul edilmekle birlikte bu konu halen tartışmalıdır.

Para Arzı, para arzı olarak kullanılan M2 oldukça dalgalı bir yapı sergiler ve her zaman da konjonktürel bir yapı sergilemez. Ayrıca, para arzı durgunlukta veya durgunluk başlangıcında çoğunlukla sert bir düşüş gösterir. Milton Friedman ve Anna J. Schwartz'a göre para arzı yön açısından eş-yönlü ve zamanlama olarak da öncü değişkendir.

Enflasyon, enflasyonun konjonktür dalgasındaki hareketi net bir tablo çizer. Enflasyon yön olarak gecikmeli olarak eş-yönlü, zamanlama olarakta öncü değişkendir. Enflasyon tipik olarak konjonktür dalgasının genişleme döneminde artar, dönüm noktalarında tepeden sonra tepe yapar veya dipten sonra dip yapar.

Finansal Değişkenler, finansal değişkenler konjonktür dalgalarına karşı duyarlıdır. Burada hissesenedi fiyatları, nominal faiz oranı ve reel faiz oranının konjonktürel hareketlerini ele alırsak; **Hisse senedi fiyatları**, yön olarak genellikle eş yönlüdür, genişleme dönemlerinde yükselir ve daralma dönemlerinde düşer. Zamanlama olarak hisse senetlerinin fiyatları öncü değişkendir ve durgunluk döneminden önce düşmeye başlar. **Nominal Faiz Oranı**, üç aylık hazine bonusu faiz oranıdır. Nominal faiz oranı yön olarak eş-yönlü, zamanlama olarak da öncü değişkendir. Ayrıca bankaların en iyi müşterilerine uyguladıkları faiz oranı, bir bankadan diğerine açılan gecelik ödemelere uygulanan gecelik faiz oranı gibi diğer nominal faiz oranları da yön olarak eş

yönlüdür. Zamanlama olarak da gecikmeli öncü değişkendir. Nominal faiz oranı aynen enflasyon oranında olduğu gibi konjonktür dalgalarında benzer konjonktürel davranışlarda bulunur. Kısaca nominal faiz oranı enflasyon oranı ile birlikte hareket eder. Reel faiz oranı; nominal faiz oranından enflasyon oranının düşülmesi ile elde edilen faiz oranı olup konjonktür dalgaları esnasında net bir davranış kalıbı yoktur. Reel faiz oranı bazı durgunluklarda negatif değerlerken bazı durumlarda ise çok yüksek pozitif değerler alır. Dolayısı ile reel faiz oranlarının yön açısından yönsüz olarak ifade edilir. Fakat ayrıca reel faiz oranlarının konjonktür dalgaları esnasındaki değişimleri anlamsız değildir. Reel faiz oranının istikrarlı bir konjonktürel davranışının bulunmaması, her bir konjonktür dalgasının farklı sebeplerden belirdiğini ve bu farklı sebeplerin reel faiz oranı üzerinde farklı tesirler yarattığını gösterir.²⁷²

Tablo (2.1): Temel Makroekonomik Değişkenlerin Konjonktürel Hareketleri

DEĞİŞKENLER	YÖN	DEĞİŞKENLERİN ZAMANLAMASI
ÜRETİM		
Sanayi Üretimi	Eş yönlü	Eş zamanlı
HARCAMALAR		
Tüketim Harcamaları	Eş yönlü	Eş zamanlı
Özel Sabit Sermaye Yatırımı	Eş yönlü	Eş Zamanlı
Konut Yatırımı	Eş yönlü	Öncü
Stok yatırımları	Eş yönlü	Öncü
Konut Alımları	Eş yönlü	Zamanlaması yapılamıyor
İŞ GÜCÜ PİYASASI DEĞİŞKENLERİ		
İstihdam	Eş yönlü	Eş zamanlı
İşsizlik	Zıt Yönlü	Sınıflandırma dışı
Ortalama İşgücü Verimliliği	Eş yönlü	Öncü
Reel Ücret	Eş yönlü	Zamanlaması yapılamıyor
PARASAL DEĞİŞKENLER		
Para arzı	Eş yönlü	Öncü
Enflasyon	Eş yönlü	Gecikmeli
FİNANSAL DEĞİŞKENLER		
Hisse senedi fiyatları	Eş yönlü	Öncü
Nominal Faiz Oranı	Eş yönlü	Gecikmeli
Reel Faiz Oranı	Yönsüz	Zamanlaması yapılamıyor

Kaynak: Bocutoğlu, a.g.e, s.494.

²⁷² A.e.s.491.

2.1.4.2 Sosyal Konjonktür Göstergeleri

Konjonktürün sayısal göstergelerinin dışında sosyal göstergeleri de dikkate alınmalıdır, zira ekonomi sosyal bir bilim olup toplumsal unsurları da içerir. Ekonomiyi toplumsal hayatın dışındaymış gibi inceleme altına almak doğru olmaz ve bu şekilde bir davranış bizi hatalı sonuçlara götürür. Dolayısı ile nicel ve nitel unsurlar birlikte ele alınmalıdır.

Nüfusun yapısı, göçler, kültürel özellikler gibi göstergeler dikkate alınmalıdır. Örneğin Kuznets konjonktürel dalgalanmaları incelerken bu dalgalanmaların nüfus gibi temel etkenlerle olan bağları üzerinden incelemelerini yapmıştır.

2.1.5 Konjontür Dalgalanmalarının Sebepleri

Konjonktürel dalgalanmanın nedenlerinin açıklanabilmesi için ekonomide oluşan bunalımın sebeplerinin ortaya konması gerekir. Bu sebepler; üretkenlik artışlarında düşüş, kamu açıklarındaki artış, arz şokları, dış borç yükündeki artış, şeklinde sayılabilir.

Konjonktür dalgalanmalarının ortaya çıkışı ve yayılmasına ilişkin farklı ekollerce değişik nedenler gösterilmiştir. Konu ile ilgili tartışmalar çok uzun yıllardır devam etmektedir ve bir ortak paydaya henüz oturtulamamıştır. Özellikle günümüzde bu tartışma süreci Keynesçi ve Klasik gelenekteki iktisatçılardan Yeni Keynesçi ve Reel Konjonktür teorikleri arasında sürmektedir. Özellikle tartışmanın yoğunlaştığı nokta bu konjonktürel dalgalanmalara neden olan şokların ne veya neler olduğudur. Keynesyen teori için çıktıdaki değişimin temel nedeni toplam talepteki değişimlerdir. Reel Konjonktür Teorisi ise ekonomik dalgalanmaların nedenini teknolojik değişim

gibi arzı etkileyen reel faktörlerde arar. Dolayısı ile bu konudaki farklı yaklaşımlar vardır ve bunlar ilerdeki bölümde daha detaylı olarak incelenecektir.

2.2 KONJONKTÜREL DALGALANMALARIN AÇIKLANMASINDA KULLANILAN MODELLER

Konjonktür dalgalanmalarının açıklanmasında kullanılan modeller toplam arz- talep modeli ve IS-LM modeli şeklindedir. Bu bölümde şokların incelenmesinde kullanılan bu iki modele değinilecektir.

2.2.1 Toplam Arz-Talep Modeli

Toplam arz- talep modeli çerçevesinde arz ve talep şokları negatif ve pozitif yönlü şoklar olmak üzere 2'ye ayrılır. Bu ayrım çerçevesinde konuyu alt başlıklar altında inceleyebiliriz.

2.2.1.1 Arz Şokları

Arz şoku, üretim fonksiyonunu kaydırarak veri bir emek ve sermaye miktarında üretilebilecek reel hasılanın miktarını veya hasıla miktarı veri iken fiyatlar genel düzeyini değiştiren olaylardır.²⁷³

Arz şokları çok farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Örneğin tarımsal ağırlıklı ekonomilerde hava koşullarının çok kötüye gitmesi, ürünlere yönelik haşere istilası gibi sebepler hasılda düşüslere neden olarak fiyat yükselişlerini de beraberinde getirip negatif arz şoku yaratabilirler.²⁷⁴ Ayrıca depremle (felaketler=doğal afetler), salgın

²⁷³Kemal Yıldırım, Doğan Karaman ve Murat Taşdemir, **Makroekonomi**, 6 Baskı, Seçkin Yayın, Ankara, 2007, s.303.

²⁷⁴ Jeffrey D. Sachs, Felipe Larrain B., **Macroeconomics in the Global Economy**, Prentice Hall, New Jersey, 1993, s.444.

hastalıklar arz şokları yaratabilir. Bunların yanı sıra hükümetler vergi uygulamalarında yaptıkları değişikliklerle arz şokları yaratabilirler. Zira vergi oranlarındaki yükseliş fiyat seviyesini yükselttiği için direkt üretimle direkt bağlantılıdır. Ayrıca hükümetler, çevreyi veya tüketicileri korumaya yönelik önlemler almaları için firmaları zorunlu kılan yasaları da yürürlüğe sokabilirler. Bu gibi yeni hukuki düzenlemeler de negatif arz şoklarına yol açabilmektedir.²⁷⁵

Pozitif arz şoklarının temelinde ise üretim maliyetlerin azalmasını sağlayan tüm olumlu gelişmeler sayılabilir. Teknolojik ilerlemelere bağlı olarak, örneğin yeni bir üretim tekniğinin geliştirilmesi sonucu maliyetlerin düşmesi şeklinde bu durum ortaya çıkabilir.²⁷⁶ Ayrıca yeni hammadde kaynaklarının bulunması ve hammadde fiyatlarının düşüşü toplam arz eğrisini sağa kaydırıcı etki gösterir.

1930'lu yıllardan 1960'lı yıllara kadar, hasıla ve fiyatlardaki değişmelere genellikle toplam talep eğrisindeki kaymaların yani talep yönlü politikalarındaki değişmelerin veya talep şoklarının yol açtığı kabul edilmiş, ancak 1970'li yıllara gelindiğinde arz kaynaklı şokların da olabileceği gerçeği ortaya çıkmıştır. Zira bu yıllarda yaşanan petrol fiyatlarındaki ani yükselişler üretim maliyetlerini arttırarak fiyat yükselişlerine sebep olmuş, arz eğrisinde sola doğru kayma gözlenmiştir. Arz şokların literatüre girişi 1970'li yılların ortalarında ve 1980'li yılların başlarında, petrol fiyatlarındaki bu hızlı yükselişler ile birlikte olmuştur. Hamilton 1983²⁷⁷, John Burbidge ve Alan Harrison (1984)²⁷⁸, Micha Gisser ve Thomas H. Goodwin (1986)²⁷⁹, Julio Rotemberg ve

²⁷⁵Michael Burda, Charles Wyplosz, **Macroeconomics A European Text**, 4. Baskı, Oxford University Pres, 2005, s.293.

²⁷⁶ Lawrence B.Lindsey , **Economic Puppetmasters: Lessons from the Halls of Power** , American Enterprice Institute for Public Policy Reseach , 1999,s.37.

²⁷⁷ James D. Hamilton, "Oil and the Macroeconomy Since World War II", **The Journal of Political Economy**, Vol.91, No:2,1983,s.228-248

²⁷⁸ John Burbidge, Alan Harrison, "Testing for The Effects Of Oil-Price Rises Using Vector Autoregrassions", **International Economic Review**, Vol 25 ,No.2, June 1984,s.459-484.

²⁷⁹ Micha Gisser, Thomas H. Goodwin, "Crude Oil and the Macroeconomy: Test of Some Popular Notions", **Journal of Money, Credit and Banking** , Vol 18, No 1,February 1986,s.95-103

Michael Woodford (1996) ²⁸⁰, Hilde Christiane Bjornland (2000) ²⁸¹, Hamilton ve Herrera (2004) ²⁸², üretim için temel girdilerden biri olan petrolün fiyatının yükselmesinin (petrol şoku) dünya üretim düzeyini olumsuz yönde etkilediğini gösteren kanıt niteliğinde çalışmalar sunmuşlardır.

Toplam arz şoklarını, pozitif arz şoku ve negatif arz şoku olmak üzere ikiye ayırarak inceleyebiliriz.

2.2.1.1.1 Negatif Arz Şokları

Negatif bir arz şoku, diğer bir ifadeyle arz miktarındaki beklenmedik düşüşler mal ve hizmet fiyatlarını yükselterek arz eğrisinin sola kaymasına neden olur. Bu tür bir negatif arz şoku yükselen fiyatlar ve düşen üretim düzeyi ile birlikte stagflasyona (durgunluk içinde enflasyon) yol açar.

Negatif arz şokunun sebepleri daha önceki bölümde ifade edilmiş olmasına karşın en belirgin olarak literatürde yer almaya başlaması 1970’ler itibariyle petrol üreticisi ülkelerin, petrol arzına sınırlamalar getirmesi ve bunun sonucunda petrol fiyatlarının ani olarak aşırı yükselişi birlikte oluyor. Petrol fiyatlarındaki artışı ters bir arz şoku yaratarak toplam arz eğrisini yukarı kaydırıldığından, şok sonrasında her bir hasıla düzeyindeki maliyetler daha artmıştır. Kısa dönemde ekonomi, ücretler yeterince ayarlanamadığı için, hem enflasyon hızlanmaktadır, hem de bir işsizlik dengesine doğru bir yöneliş söz konusu olur. Bu şekilde ters arz şoku iki olumsuz gelişmeye yol açmaktadır: Fiyat düzeyi yükselmekte ve hasıla düşmekte, işsizlik artmaktadır. Eğer arz şoku ile birlikte talepte bir artış olmazsa, ekonomide yaşanan işsizlik ücretleri

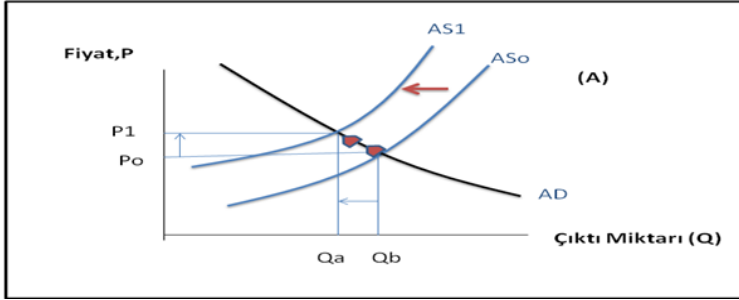
²⁸⁰Julio J. Rotemberg, Michael Woodeord, **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol.28, No.4, November 1996, s.549-577

²⁸¹Hilde Christian Bjornland, “The Dynamic Effects Of Aggregate Demand, Supply and Oil Price Shocks-A Comparative Study”, **The Manchester School**, Vol 68, No.5, September 2000, s.578-607.

²⁸²Hamilton J, A. Herrera, “Oil Shocks and Aggregate Macroeconomic Behavior: The Role of Monetary Policy”, **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol36, No.2, s.265-286.

düşmeye zorlayacak ve başlangıçtaki denge düzeyine geri dönecektir. Ancak ekonomide ücretlerin ayarlanması yavaş olduğunda ekonomideki ayarlanma süreci yavaş işler.

Şekil 2.8: Negatif Arz Şoku

Kaynak: David C. Colander, **Macroeconomics**, 3rd Edition, Irwin McGraw-Hill, USA,1998, s.178.

Yukarıdaki şekilden de görülebileceği gibi, maliyetlerdeki ani bir artış sonucu (örneğin petrol fiyatlarının yükselmesi veya emeğin ücretinin yükselmesi) toplam arz eğrisi sola kayarak fiyatlar P_o düzerinden P_1 düzeyine yükselir. Bu durumda bir maliyet itişli enflasyon söz konusu olur.²⁸³ Klasikler ekonominin Q_b çıktı miktarından Q_a çıktı düzeyine doğru gerileyeceğini böylelikle durgunluğun yaşanacağı bir sürece girileceğini belirtmişlerdir. Bu süreçte durgunlukla birlikte fiyat artışları yaşanacaktır. Klasik iktisatçılar arz şoklarından bahseden ilk iktisatçılar olsalar da Keynesyen iktisatçılar da arz şoklarına dikkat çekmişlerdir.

Negatif arz şokunun telafî edilmesi için para veya maliye politikaları uygulanabilir. 1970'lere kadar hem para hem de maliye politikası tedbirleri petrol şokuna karşı yetersiz kalmıştır. Çünkü bu dönemlerde yaşanan petrol yani arz şokları yeni karşılaşılan bir durumdu ve dolayısıyla bunlara karşı neler yapılacağı konusunda pek bir fikir yoktu. Gerçi negatif bir arz şokuna yönelik uygulanabilecek uygun bir politika geliştirme imkânı yoktur. Zira arz şokunun olumsuz etkisini gidermek için para ve

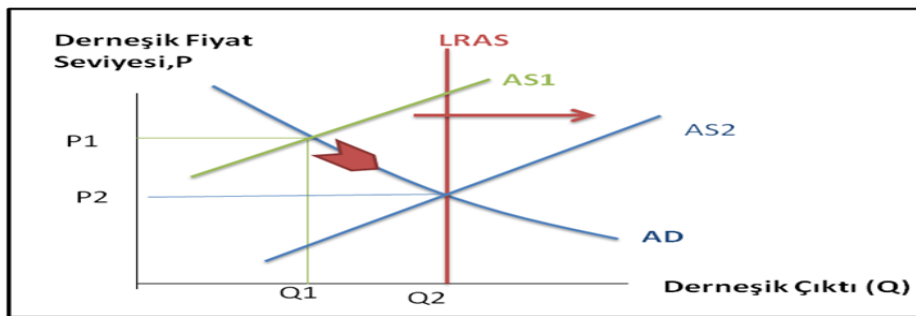
²⁸³ David C. Colander, **Macroeconomics**, 3rd Edition, Irwing Mc-Graw-Hill, USA,1198,s.177.

maliye politikası ile toplam talep artırımına gidilebilir. Toplam talep eğrisini sağa kaydırıcı para ve maliye politikalarına “Telafi edici politikalar” denir. Telafi edici politikaları uygulamanın kolay olmamasının nedeni, arz şokunun resesyonist ve enflasyonist etkileri arasında bir çelişkinin varlığıdır. Bir diğer ifade ile enflasyon ile durgunluk arasında çelişkili seçiş (trade-off) durumu vardır. Eğer telafi edici politikalar uygulanırsa ekonomide enflasyonist etki artar, işsizlik etkisi ise azalır. Ekonomi politikalarını belirleyenler, enflasyon ve işsizlik arasındaki tercihi göre optimum bir politika belirlerler.²⁸⁴

2.2.1.1.2 Pozitif Arz Şokları

Pozitif bir arz şoku ise arzda artışı ifade ettiğinden mal ve hizmet fiyatlarını geriletirerek arz eğrisinin sağa kaymasına yol açar. Pozitif yönlü bir arz şoku daha çok teknolojiye ilişkin avantajlar ile ortaya çıkan üretimin etkinliğinin artması ve üretim miktarının yükselmesi ile ifade edilir. Petrol fiyatlarının düşmesi gibi bir olumlu arz şoku ise fiyat düzeyini düşürürken GSMH ve reel ücretleri yükseltecektir. 1980’lerin ortalarında petrol fiyatlarındaki düşme, hava koşullarının iyi gitmesi gibi bir arz şoku bu tür olumlu etkiler yapabilmektedir.

Şekil 2.9: Pozitif Arz Şoku

Kaynak: David C. Colander, a.g.e, s.99.

²⁸⁴ Kemal Yıldırım, Doğan Karaman ve Murat Taşdemir, a.g.e, s.305,306,.

2.2.1.2 Talep Şokları

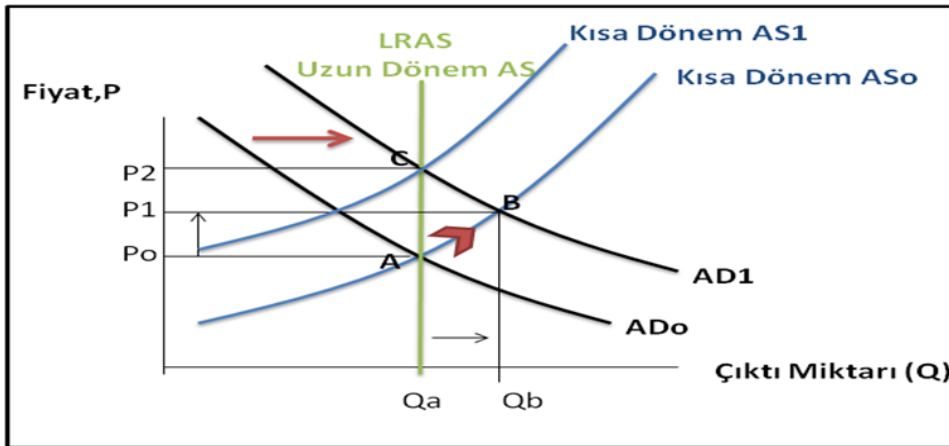
Talep şoku, bir ekonomideki ürün ve hizmetlerde geçici yükselişe veya düşüşe neden olan ani bir olaydır. Pozitif talep şoku ülkedeki mal ve hizmetlere yönelik derneşik (aggregate) talebi yükseltirken, negatif talep şoku tam tersi etki göstererek talebi düşürür. Her iki durumda da mal ve hizmet fiyatlarının etkilenmesi söz konusudur. Bir ülkede mal veya hizmetlere olan talep arttığında mal ve hizmetlerin fiyatlarında yükseliş (enflasyon) gerçekleşir, tam tersi durumda yani mal ve hizmetlere yönelik talep gerilediğinde ise fiyatlar düşer.

Ekonominin işleyiş sürecinde, bireylerin davranışlarında ve bekleyişlerinde meydana gelen değişmelerle, kamu otoritelerinin ekonomi politikaları dışında yaptığı uygulamalar talep şokları olarak adlandırılmakta ve bunlar toplam talep eğrisinde kaymalara neden olmaktadır. Örneğin bir ülkenin mallarına yönelik dış ülkelerin talebinin düşmesi, ülkede çıkarılan kredi kartı uygulamasının toplum tarafından çok benimsenmesi, tüketicilerin ve yatırımcıların gelecek hakkında çok iyimser olmaları, aniden ortaya çıkan bir savaş nedeniyle devletin harcamalarda ve vergilerde değişiklik yapmaları durumlar talep şoklarıdır. Bu tür talep şokları, hükümetin doğrudan politika uygulamalarından değil de ansızın ortaya çıkmakta ve ülke lehine ya da aleyhine durumlar yaratmaktadır. Toplam talep eğrisinde kayma, şokun etkisine göre hem sağa hem de sola olabilecektir. Talep şokları; vergi oranlarındaki, para arzındaki ve ani kamu harcamalarındaki değişimler gibi sebeplerle de ortaya çıkar. Örneğin vergi oranlarının yükselmesi tüketicilerin gelirlerinin azalmasına yol açacağı için bireylerin tüketimleri azalacak, dolayısı ile mal ve hizmetler olan talepleri de gerileyecektir. Şimdi talep şoklarını pozitif ve negatif şoklar olarak iki ayrı başlık altında inceleyelim.

2.2.1.2.1 Pozitif Talep Şokları

Toplam talep düzeyinde yaşanan pozitif bir şokun etkisi aşağıdaki şekilde görülmektedir. Toplam talep eğrisinin, AD_0 'dan AD_1 'e kayması neticesinde denge noktası daha yüksek bir fiyat, miktar bileşiminde (P_1, Q_b), B noktasında oluşacaktır. Yeni dengede görüldüğü gibi hem fiyat düzeyi hem de çıktı düzeyi yükselmiştir. Kısa dönemdeki bu etki uzun dönemde nominal ücretlerin artması ile arz eğrisini sola kaydırarak hasıla başlangıçtaki seviyesine gerileyecek fakat fiyat seviyesi daha yüksek bir düzeye (C noktası) çıkacaktır. Dolayısı ile toplam talep şoku kısa dönemde toplam hasılayı arttırıp, uzun dönemde başlangıç seviyesine geri getirirken fiyat düzeyini kalıcı olarak arttırmaktadır.

Şekil 2.10: Pozitif Talep Şoku

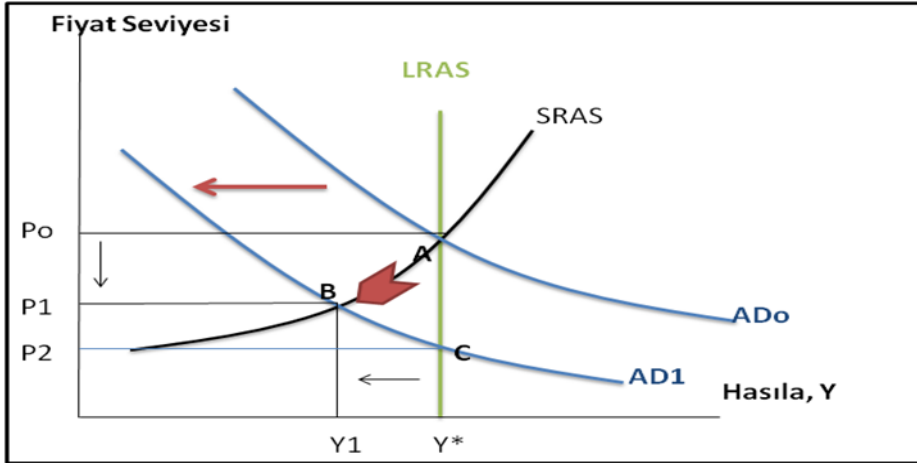
Kaynak: Michael Burda, Charles Wyplosz, a.g.e s.310

2.2.1.2.2 Negatif Talep Şokları

Aşağıdaki şekil üzerinden negatif şokunu inceleyecek olursak; başlangıçta ekonominin A noktasında dengede olduğunu kabul edelim. A noktasında kısa ve uzun dönem eğrileri (AD_0 ve $LRAS$) kesişmektedir. Örneğin tüketicinin beklentilerinin olumsuz bir moda geçtiğini ve dolayısı ile talep eğrisinin negatif yönde (sola) AD_0 'dan AD_1 'e

kaydığını düşünelim. Böyle bir durumda ASo ile AD1 eğrilerinin kesiştiği B noktasına geçilir. B noktasında daha düşük fiyat ve hasıla düzeyi söz konusudur. İşte bu şekildeki bir talep azalması hane halkının daha az mal ve hizmet talep etmesi sonucu hasıla düzeyini normal düzeyinin altına çeker ve ekonomide durgunluğa neden olur. Ancak ekonomi sürekli B noktasında kalmaz, çünkü firmalar üretimlerini normal kapasitelerinin altında devam ettirmek istemezler ve bunun için talepteki azalmaya karşılık fiyatları düşürürler. LRAS ile AD1'in kesiştiği noktaya (C noktası) kadar fiyatlar genel seviyesinde düşüş devam eder. Uzun dönemde yeni denge noktası (P2) fiyat seviyesinde Y^* hasıla düzeyinde kurulur.

Şekil 2.11:Negatif Talep Şoku

Kaynak: Richard g. Lipsey, Peter O. Steiner, Douglas D. Purvis, Paul N. Courant, a.g.e, s.205.

Sonuç olarak negatif yönlü bir talep şoku, çıktı düzeyinin kısa dönemde azalmasına neden olurken, uzun dönemde hasılayı etkilememektedir.

2.2.2 IS-LM Modeli

IS-LM modeli modern makro ekonominin temel taşlarından biridir. Model, İngiliz iktisatçılar John Hicks ve Alven Hansen tarafından geliştirilmiştir. IS-LM modeli, ekonominin reel yönünü parasal yönüyle birlikte inceleme olanağı sağlamakta,

ekonominin genel dengesinin mal ve para piyasalarının eş zamanlı olarak dengeye gelmesiyle sağlanacağını göstermektedir. Toplam talebi ve gelir düzeyini etkileyen unsurlar olarak otonom harcamalar ve maliye politikası yanında faiz oranları ve para politikası da gösterilmektedir. Bu iki piyasa birbiriyle ilişki içindedir. Piyasalardan birindeki bir değişim diğerini de etkilemektedir. Mesela, para piyasalarında belirlenen faiz oranı bir değişme gösterdiğinde yatırımlar kanalıyla mal piyasasındaki dengeyi etkileyebilmektedir. Eğer tüketim fonksiyonunun içine servet sokulmuşsa ve servetin içinde de tahviller yer alıyorsa, tüketim de etkilenecektir. Bir diğer örnek mal piyasasında belirlenen gelir düzeyinin para talebini etkilemesidir. Modeli geniş tuttukça bu tür ilişkiler daha net görülebilmektedir.

Modelin anahtar değişkeni faiz oranıdır. Faiz oranlarının modeldeki işlevini şu şekilde açıklayabiliriz: Keynesyen modelde otonom harcamalar ve maliye politikalarının gelir düzeyine etkisi, para politikası ve faiz oranlarıyla birlikte değerlendirildiğinde konu daha net anlaşılır. Örneğin, otonom harcamalarda bir artış para talebini arttıracak, eğer para arzı değişmemişse faiz oranları yükselecek ve bu da harcamaları kısarak genişletici maliye politikasının etkisini azaltacaktır. Yani faiz oranı modelde dışlama etkisi ile çoğaltan mekanizmasının etkinliğini azaltmaktadır. Faiz oranları, toplam talep düzeyini düşürmesinin yanında toplam talebin tüketim ve yatırım şeklinde bileşimini de etkiler. Yükselen faiz oranları büyük oranda yatırımları kısarak toplam talebi düşürecektir. Bundan dolayı genişletici maliye politikaları, çoğaltan yoluyla tüketimi arttırırken, faiz oranlarının yükselmesi nedeniyle de yatırımların kısılmasına neden olacaktır. Dolayısı ile maliye politikası faiz oranları üzerindeki etkileri de dikkate alınarak, para politikasıyla uygun bir kombinasyon şeklinde yürütülmelidir.²⁸⁵

²⁸⁵ Kemal Yıldırım, Doğan Karaman ve Murat Taşdemir, **a.g.e.**, s.179,180,

2.2.2.1 Mal Piyasası IS Eğrisi

IS eğrisi, mal piyasasındaki denge koşulunu gösteren reel faiz ve ülke gelir düzeyinin bileşimlerinin tümünü ifade eder. Yatırımları tasarruflara eşitleyen faiz oranı ve gelir seviyesini gösterir. Keynesyen modelde denge gelir ve hasıla düzeyi otonom harcamalar ve marjinal tüketim eğilimleriyle belirlenir.

$$Y_o = \frac{1}{1-c(1-t)} \bar{A}$$

Ayrıca otonom harcamalar; otonom tüketim, otonom yatırım ve kamu harcamalarıyla transferlerden oluşur.

$$(\bar{A} = \bar{C} + \bar{I} + \bar{G} + c \bar{TR})$$

Yatırım harcamaları dışsal bir değişkendir. Denge gelir düzeyinin bir koşulu da planlanan yatırımların planlanan tasarruflara eşit olmasıdır veya arzulanmayan stok yatırımlarının sıfır olmasıdır.

$$C=I=Y=C+S, \quad I=S$$

$I=S$ eşitliği şartı her gelir düzeyinde sağlanabilmekteydi. Amaç bu eşitliği arzulan bir seviyede tutmaktır. Gerçekte yatırımlar otonom değildir, faiz oranının bir fonksiyonudur. Dolayısı ile planlanan yatırımları tasarrufa eşitleyen faiz oranıyla gelir seviyesinin bileşimini gösteren bir eğri mal piyasasında muhtemel denge noktalarını ortaya koyacaktır ki bu eğri burada gerçekleştireceğimiz IS eğrisidir.²⁸⁶

²⁸⁶ A.y.

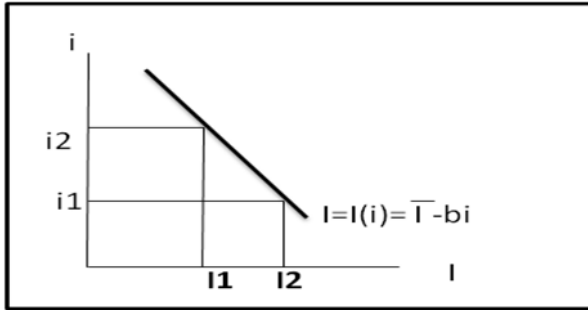
Yatırımlar ve Faiz oranı:

Şu ana kadar dışsal yani otonom kabul edilen yatırım harcamaları faiz oranına bağlı bir içsel değişken olarak ele alınacaktır. Faiz oranının düşük olması, yatırım maliyetlerini azaltacağı ve yatırım getirisini arttıracığı için planlanan yatırımları arttırırken yüksek faiz oranı yatırım harcamalarını düşürecektir. Yatırım harcamaları fonksiyonu, b pozitif bir katsayı olmak üzere şu şekilde yazılabilir.

$$I = \bar{I} - bi$$

Buradaki (i) faiz oranı ve (b) de yatırımların faiz oranına duyarlılığını gösteren bir katsayı, I otonom yani faiz ve gelirden bağımsız olan yatırım harcamasıdır. Bu fonksiyon faiz oranı düştükçe planlanan yatırım harcamalarının artacağını belirtir. Faizdeki 1 birimlik azalma yatırım harcamalarında b kadar bir artışa yol açar.

Şekil 2.12: Yatırım Talebi Fonksiyonu

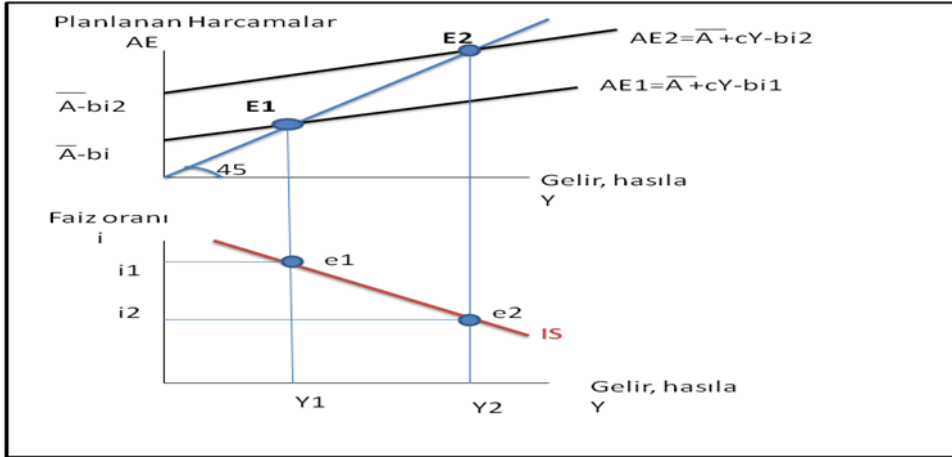

Kaynak: Kemal Yıldırım, Doğan Karaman ve Murat Taşdemir, **a.g.e**, s.181.

Faiz oranı ve Toplam Harcamalar:

Mal piyasasında, faiz oranı ile gelir düzeyi arasındaki ilişkiler IS eğrisi ile ortaya konulur. IS eğrisinin elde edilişi ilgi şekil aşağıda yer almaktadır.

Şekil 2.13: IS Eğrisi

Kaynak: Kemal Yıldırım, Doğan Karaman ve Murat Taşdemir, **a.g.e**, s.184.

IS eğrisi negatif eğimlidir. Bu durum faiz oranı düştükçe harcamaların ve gelir düzeyinin yükseldiği gerçeğini yansıtır. IS eğrisini, gelir ile harcamaların eşit olması şeklindeki mal piyasası denge şartını kullanarak formüle edebiliriz.

$$Y = AE = \bar{A} + cY - bi$$

$$Y = \frac{\bar{A} - bi}{1 - c(1-t)} = \alpha(\bar{A} - bi)$$

Faizi sol tarafa atarak gelirin bir fonksiyonu şeklinde ifade edersek;

$$i = \frac{1}{b} \bar{A} - \frac{1}{\alpha b} Y \quad \text{eşitliğini elde ederiz.}^{287}$$

²⁸⁷ **A.e**, s.191.

2.2.2.2 Para Piyasa LM Eğrisi

LM eğrisi varlık piyasasında dengeyi gösteren eğridir. LM eğrisi, para piyasasının dengede olduğu faiz oranları ve gelir düzeyi bileşimlerini gösterir. LM eğrisi üzerinde reel para arzı reel para talebine eşit olarak denge sağlanmaktadır.

Para talebi;

$$(M/P)^d = L(Y, i) = kY - hi ; k, h > 0$$

Para arzı;

$$(M/P)^s = \bar{M} / \bar{P}$$

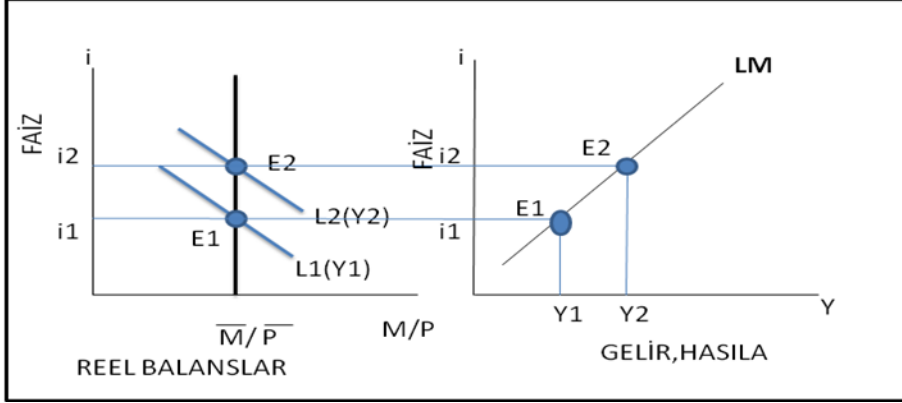
Para arzı ile para talebini birbirine eşitlersek;

$(M/P) = kY - hi$ olur. Bu eşitlikte faiz oranını sol tarafa atarsak LM eğrisinin denkleminde ulaşırız.²⁸⁸

$$i = \frac{k}{h} Y - \frac{\bar{M}}{h \bar{P}}$$

²⁸⁸ A.e, s.196-204

Şekil 2.14: LM Eğrisi

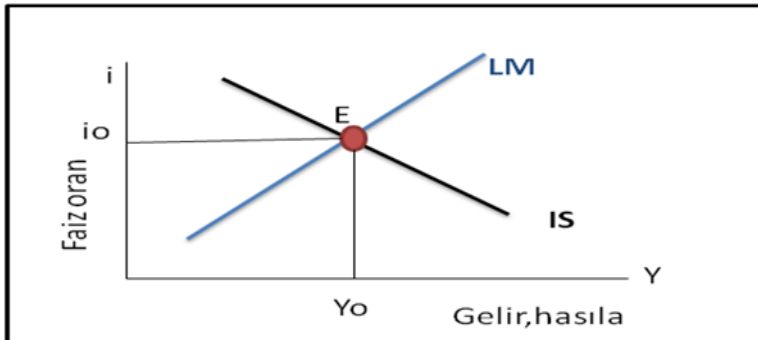

Kaynak: Kemal Yıldırım, Doğan Karaman ve Murat Taşdemir, **a.g.e**, s.197

2.2.2.3 IS-LM Modelinde Denge

Denge gelir düzeyi ve faiz oranı LM ve IS eğrilerinin kesiştiği noktada oluşur. E noktasında hem mal hemde para piyasası dengededir. Y_0 gelir düzeyi ve i_0 faiz oranında halk arz edilen paranın hepsini talep etmektedir ve planlanan harcamalar arz edilen hazırlaya eşittir.

Şekil 2.15: IS-LM Dengesi

Kaynak: Kemal Yıldırım, Doğan Karaman ve Murat Taşdemir, **a.g.e**, s.204

IS-LM Modelinin formülasyonunu şu şekilde ifade edebiliriz; $\alpha = [1/(1-c(1-t))]$ olmak üzere;

$$\begin{aligned} \text{IS eğrisi Formülasyonu: } Y &= \alpha(\bar{A} - bi) \\ \text{LM eğrisi formülasyonu: } i &= \frac{1}{h} \left(kY - \frac{\bar{M}}{\bar{P}} \right) \end{aligned}$$

IS-LM eşitliklerini sağlayan gelir düzeyi ve faiz oranı ikisi para ve maliye piyasalarında dengeyi aynı anda sağlar. LM eğrisinden faiz oranına eşit olan ifadeyi IS de yerine koyalım;

$$Y = \alpha \left[\bar{A} - \frac{b}{h} \left(kY - \frac{\bar{M}}{\bar{P}} \right) \right]$$

Bu ifadeyi de Y için çözerek denge gelir düzeyini bulmuş oluruz.

$$Y_0 = \frac{\alpha}{1 - \alpha \frac{bk}{h}} \bar{A} + \alpha \frac{b}{h} \frac{\bar{M}}{\bar{P}}$$

2.3 KONJONKTÜREL DALGALANMALARIN AÇIKLANMASINDA KULLANILAN GELENEKSEL TEORİLER

Konjonktürel dalgalanmaların açıklanmasında pek çok teori geliştirilmiştir. Literatüde bu konuyla ilgili gerçekleştirilen çalışmaların bir kısmı konuyu ekoller bazında sınıflandırarak yapmakta, bir kısmı egzojen (dışsal) ve endojen (içsel) şokların ayrımı bazında ele alarak konuyu incelemektedir. Biz bu bölümde biraz daha karma bir çerçevede konuyu ele almakta ilk olarak geleneksel teoriler ile başlamakta, bazı önemli kişilerin yaklaşımlarını inceledikten sonra ekoller bazında teorileri incelemeye çalışmaktayız.

2.3.1 İklimsel Teoriler

İklimsel teoriler daha çok hava koşullarındaki değişimlerin ürün miktarına veya insan psikolojisine etki ederek, iktisadi faaliyetlerin düzeyinde dalgalanmalar meydana getirdiklerini belirtirler. Bu tür teoriler, daha çok tarım koşullarıyla bağlantılı olarak açıklamalar gerçekleştirirler.²⁸⁹ Yağmur, tipi, güneş ve rüzgâr gibi meteorolojik unsurların tarımsal üretim düzeyi üzerinde etkiler meydana getirerek ekonomik faaliyetlerde dalgalanmalara yol açtığını savunurlar.²⁹⁰ Bu konuda, William Stanley Javons'un "Güneş Lekeleri Teorisi" kriz çevrimlerini açıklamaya yönelik yapılan ilk ve en fazla rağbet gören çalışma olarak kabul edilir.²⁹¹

William Stanley Jevons'a göre; güneşte oluşan düzenli lekeler doğa koşullarını etkileyerek tarımsal üretimde dalgalanmalara neden olmaktadır. Ona göre, ekonomik döngünün temelinde güneş lekelerinin ortaya çıkışındaki çevrim süreci yatmaktadır.²⁹² Jevons; 1836, 1847, 1857, 1866 ve 1843 yılları arasında gerçekleşen krizlerin aşağı

²⁸⁹ İlker Parasız , Melike Bildirici, **a.g.e,s.109**

²⁹⁰ Cafer Unay, **a.g.e.,s.94,95,**

²⁹¹ Özcan Güven, **a.g.e,s.57.**

²⁹² Cafer Unay, **a.y.**

yukarı onar senelik bir seyirde meydana geldiklerini ve bunların güneşte meydana gelen lekelenme döngüsüyle paralellik gösterdiğini vurgulamaktadır.²⁹³ Güneşteki lekelerin yayılması ve daralması sonucu ortaya çıkan iklimsel değişiklikler, hasat miktarında bolluk ve kıtlık yaratarak tarımsal çıktı miktarında farklılıklar meydana getirecektir. Nihai olarak tarımsal çıktıdaki değişiklikler de bütün iktisadi faaliyetlere etki ederek konjonktür dalgalanmalarını meydana getirirler.²⁹⁴

H. S. Jevons, babasının çalışmalarının devamı niteliğinde araştırmalar yapmıştır. Ancak ona göre bir devre, W.S Javons'un belirttiği gibi 10.5 yıl değil 3.5 yıldır. Konjonktür dalgalanmalarını iklimsel koşullardaki değişme sonucu hasat miktarındaki değişime indirgeyen bir diğer görüş H.L. Moore'a aittir. Moore, Venüs gezegeninin güneş ve dünya etrafındaki dönüşü ile yağış miktarındaki değişimin tarımsal üretim miktarına etkisi ve sonuç olarak ürün fiyatlarına yansımaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Moore'a göre de tarımsal üretimin devre uzunluğu 8 yıldır. Konjonktürel dalgalanmaları iklimsel değişimler ile açıklarken olaya bir neden-sonuç ilişkisi içinde bakan ve herhangi bir devreselliği gerekli görmeyen görüş sahipleri de vardır. Bu görüş taraftarlarına göre; tarımsal üretimin verimliliğinde meydana gelen dalgalanmalar; savaşlar veya teknolojik buluşlar sonucu ortaya çıkan yenilikler gibi olayların benzer sonuçları gibi düşünülebilir. Bu olaylar düzensiz aralıklar ile ortaya çıkmakta ve sanayi sektöründe gelişme ve duraklama sürecine yön vermektedirler.²⁹⁵

Robertson ve Pigou için tarımsal üretimdeki dalgalanmalar genel konjonktür hareketlerini azalma veya yükselme açısından etkilediklerinden önemlidirler. Genel konjonktür hareketi otonom bir niteliğe sahiptir ve psikolojik nedenlere de dayanabilir. Tarımsal üretimde dalgalanma devresi ile genel dalgalanma devresi arasında bir ilişki yoktur.²⁹⁶

²⁹³ İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.y.**

²⁹⁴ Özcan Güven, **a.g.e.**, s.58.

²⁹⁵ Cafer Unay, **a.y.**

²⁹⁶ İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.y.**

A.H Hensen ve J.M Clark gibi ABD iktisatçıları ileri sürülen görüşe göre, tarımsal üretim dalgalanmaları sınai üretim dalgalanmalarının nedeni olarak gösterilemez. Zira tarım kesimi ekonomik faaliyet içinde aktif dinamik bir öge olmaktan çok pasif bir ögedir. İklimsel değişikliklerin insanın satın alma yaklaşımlarından, buluş geliştirme kapasitelerine, hatta faiz oranından satın alma yaklaşımlarına kadar pek çok değişkeni etkilediği belirtilmektedir. Havanın özellikleri ve insan psikolojisindeki etkileri konusunda şu tespitler yapılmıştır: Serin ve kuru havanın insanları enerjik kıldığı ve bunun insanların özgürlük arayışı, demokratik yenilenme, göç gibi konularda kendini göstermektedir. Ilık ve yağışlı havalarda insanlar daha yaratıcı ve yapıcı bir yapıya büründükleri için daha büyük başarılar ortaya çıkar. Ilık ve kuru havalar özellikle toprağı verimsizleştirdiği için insanlar depresif bir yapıya bürünür, böyle bir ortamda hükümet baskısı, bürokrasi artar. Serin ve yağışlı havalar ise bireyleri heyecanlı kılar, enerji dolan insanlar yatırım yaparlar ve dış ticarete yönelirler, fırsatçı yaklaşımlar ön plana çıkar.²⁹⁷

Günümüzde tarım kesiminde görülen değişikliklerin konjonktür dalgalanmalarına uyum göstereceğini kabul etmek zordur. 1866'e kadar konjonktürel dalgalanmalar tümüyle hava koşullarından etkilenen hasat miktarı ölçümlerine dayanıyordu. Hasat miktarı yüksek olduğunda bu maliyetleri düşürüyor, endüstriyel ürünler de daha ucuz hale geliyordu. Kötü ürün ve düşük hasıla da tam tersi etki meydana getiriyordu. 1940'lı yıllara kadar tarım ürünleri ve hammaddeleri diğer malların fiyatlarını belirlemede dominant iken bu durum 1940 sonrası değişmeye başlamış, endüstri ürün fiyatları diğer emtia fiyatları üzerinde belirleyici olmaya başlamıştır.²⁹⁸

Bu noktada tarımsal üretimin tüm ekonomik faaliyetleri etkilemesi gibi bir durum kapalı bir ekonomide kendini daha etkin olarak gösterebilir. Zira kapalı bir ekonomide tarımsal üretimin bol olması tarımcıların sanayi mallarına olan talebini yükseltip, tarımsal kesimde üretimde bir artış meydana getirecek, ancak tarımsal kesimdeki bu

²⁹⁷ A.e.,s.110.

²⁹⁸ Nathan H. Mager, a.g.e, s.15.

artış hem bu kesimde refah yaratacak hem de tüm ekonomiye yayılıp genelleşecektir. Tarım kesiminde fazla üretim, bu kesimde gelirleri arttıracaktır. Gelirlerdeki artış, talep olarak sanayi ve ticaret kesimine yansıyacak ve bütün ekonomide refah dönemi yaşayacaktır. Bu şekilde bir ekonomik yapı çerçevesinde sınai faaliyetin, tarım kesiminden doğan talep artışı karşısında canlı bir tepki göstererek bunun ticari kesimde kendini göstermesi söz konusu olabilmektedir.²⁹⁹ Günümüzde ise kapalı bir ekonomik koşul sağlanamayacağı için bu tarz bir açıklama gerçekçi gözükmemektedir.

2.3.2 Eksik Tüketim Teorileri (veya Aşırı Tasarruf Teorileri)

Eksik tüketim teorisini iktisat ilminin doğduğu tarihe kadar götürmek mümkündür. Bu düşünceye Malthus, Sismondi, Roberthus, Marks farklı şekillerde katkıda bulunmuştur. Eksik tüketim teorisini aşırı tasarrufla birleştirerek açıklayan kişiler arasında J.A Hobson, W.T Foster, W. Catchings, E. Lederer bulunur.³⁰⁰

Klasik iktisatçı Ricardo, 1816 yılında meydana gelen ekonomik krizi rastlantısal olarak kabul etmişti. Ricardo'nun tersine Sismondi (1819) ardından da Malthus (1920) bu yeni tür krizin ekonomik sistemin doğasına bağlı bir olgu olduğunu vurgulamıştır. Bu görüşün Marsk'tan önceki kuramcısı Sismondi idi. Dönem içersinde farklı görüşlerin olmasının nedeni farklı tarafların tutulmasıydı. İngiltere parlamentosunda sanayicilerin çıkarlarını koruyan Ricardo, sistemin zayıflığını göz ardı ederken, toprak sahiplerin tarafını tutan Malthus ve 19.yüzyılın en büyük reformcusu Sismondi sistemi eleştirmiştir.³⁰¹

Ricardo, Jean Baptiste Say'ın mahreçler kanununa dayanarak açıklamalarını desteklemekteydi. Buna göre mallar mallarla değiştirilir, arz kendi talebini yaratır ve tüm üretim tüketilirdi. Bu kanun Lord Lauderdale (1804) tarafından yapılan ilk

²⁹⁹ İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e**, s.110-111

³⁰⁰ Özcan Güven, **a.g.e**, s.61.

³⁰¹ Bernard Rosier, **a.g.e**, s.30.

eleştirilerden sonra, Malthus ve Sismondi tarafından radikal olarak eleştirildi. Malthus ve Sismondi için ,tam tersi bir şekilde, üretim sermaye birikimine bağlı artar ve kendi talebini otomatik olarak yaratmaz. Malthus için efektif talebe ihtiyaç vardır, yani üretim “yeterli bir fiyat verme isteğine ve gücüne” bağlıdır. Halbuki ürettikleri değerin yalnızca bir bölümünü ücret olarak alan üretici kesim yani işçiler, bütün üretilenleri satın alamazlar. İşçinin fiziksel bir tüketim kapası vardır, fakat satın alma gücü yoktur, işte bu işçiler açısından “yetersiz- tüketim” dir. Kapitalist girişimciler, fiziksel tüketim kapasitelerinin üzerinde gelir elde etmektedirler ve aldıkları artığın bir kısmını tasarruf etmektedirler. İşte bu tasarruf fazlası, kapitalistin yetersiz tüketimidir. Bir diğer ifade ile tüketim üretim gücüne paralel büyümeyebilir. Üretim, yatırımlarının etkisi ile artarken, yetersiz-tüketimin ortaya çıkması, gelirin toplumsal sınıflar arasında dağılma biçiminden kaynaklanır. Bu konu daha sonra İngiliz iktisatçı John Atkinson Hobson (1889 ve 1895) tarafından da ele alınmıştır.³⁰²

Eksik tüketim veya aşırı tasarruf teorisi, konjonktür dalgalarının tamamını izah etmekten ziyade gerileme evresini açıklamaya yönelik bir mahiyettedir. Bu teorileri savunan iktisatçılardaki ortak görüş; tüketim malları alınmasına ayrılan gelirlerin dengesiz olarak dağılmasıdır. Gelir dağılımı adil olarak gerçekleştirilmediğinden işçilerin milli gelirden aldıkları pay düşüktür. Dolayısı ile toplum harcamaları tüketim ve üretim arasında gerektiği gibi dağıtılamamaktadır. Üretim kapasitesi ve milli gelir artarken, tüketim bunu takip edememektedir. Bu teoriye katılan iktisatçıların görüşlerini böyle irdeleyebiliriz.³⁰³

Bu gruptaki teorilerin bazılarına kısaca değinecek olursak:

- ❖ Tunç kanunun etkisi altında krizleri inceleyen iktisatçılar, krizlerin meydana geliş sebebini ücretlerin düşük olmasına ve işçi gelirlerinin piyasaya sürülen tüketim mallarının tümünü satın alacak güçte olmamasında ararlar. Bu

³⁰² A.e.s.31.

³⁰³ Özcan Güven,a.y..

iktisatçılara göre; gelirlerin büyük bir kısmı kapitalistlerin eline geçtiğinden gelirler tüketim mallarına yönelmemekte ve böylelikle büyük bir satın alma gücünün daraltılması durumu söz konusu olmaktadır. Bu iktisatçılar bu şekilde gerçekleştirdikleri açıklamalara dayanarak konjonktür dalgalanmalarının izah edilebileceği kanısındadırlar. Ancak ücretlerin düşüklüğünün daimi, konjonktürün ise devresel bir hareket özelliğine sahip olmasından bu görüşe dayanarak konjonktür dalgalanmalarının izahı mümkün değildir ³⁰⁴

- ❖ Eksik tüketimin sebebini aşırı tasarrufta gören iktisatçılar, gelirin bir kısmının tasarrufa ayrılmasının talebi kısıtığını, üretilen malların bir kısmının müşteri bulmaması sonucu sürüm tıkanıklığı, kriz ve bunu takiben de konjonktürde giderek daha derin bir alçalışa sebep olduğunu belirtmektedirler. Aşırı tasarruf, milli gelir dağılımındaki adil olmayan dağılımın sonucudur. Çünkü yüksek tasarruf gücü ancak büyük gelirli sınıfların imtiyazıdır. Milli gelirdeki adaletsiz dağılım engellenebilirse tasarruf aşırı düzeye ulaşmayacaktır. ³⁰⁵

Bu teoriler bazı konularda özgün düşünceler getirdiği için önem arz eder. Bu teorisyenlerden özellikle başlangıçta Malthus'un düşünceleri çok etkili olmuştur. Eksik tüketim teorilerini iki başlık altında "Geleneksel Eksik Tüketim Teorileri" ve "Marksist Eksik Tüketim Teorileri" olarak inceleyebiliriz. ³⁰⁶

³⁰⁴ İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e.**, s.112.

³⁰⁵ Özcan Güven, **a.g.e.**, s.62.

³⁰⁶ İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.y.**

2.3.2.1 Geleneksel Eksik Tüketim Teorileri

Ekonomik bunalımı ilk inceleyen teorisyen Sismondi'ye göre krizlerin nedeni fazla üretim ve eksik tüketimdir. Konu hakkındaki görüşlerini 4'e ayırabiliriz.³⁰⁷

- ❖ Girişimciler piyasa hakkında tam bilgiye sahip olmayıp, tüketim eğilimleri, bütçe ve talep edilen mal miktarı gibi konularda eksik bilgi altında hareket ederler. Girişimciler eğer mal fiyatları üretim maliyetlerinden yüksekse üretimi arttırmaya devam ederler. Fakat üreticiler birbirilerinden bağımsız olduklarından bazı mal türlerinde mal fazlalığı ortaya çıkar.
- ❖ Dikkat çekilen bir diğer görüş ise; gelir dağılımının adaletsizliğidir. Ücretler asgari geçinme düzeyine inme eğilimi gösterir. İşçiler arasındaki rekabette ücretler asgari geçim düzeyinde tutulur. Adaletsiz gelir dağılımının nedenini özel mülkiyet ile açıklar. Milli gelirden büyük pay alan kesimin kazancını daha çok lüks tüketime ayırdığını, diğer mallara olan talebin düşük seviyede kalarak bunların yeterince tüketilmediğini ve dolayısı ile ortaya çıkan bu yerli malları fazlası için dış pazar bulma zorunluluğunun doğduğunu belirtir. Ayrıca lüks mal üreten yeni sanayilerin kurulmasında dış rekabetten dolayı büyük zorluklar vardır. Bu zorlukların aşılamayarak yeni sanayilerin kurulamaması ve yeni pazarların bulunamaması nedeniyle işsizlik ve satılamayan stoklar artar ve neticede kriz ortaya çıkar.
- ❖ Bir diğer görüşüne göre, tüketim mallarına yönelik gelir, bir önceki senenin gelirine bağlıdır. Geçen yılın geliri, üretim malının değerinden daha az bir değere sahip ise üretimdeki artış neticede fazla malın ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

³⁰⁷ A.y.

- ❖ Son görüşü ise, kapitalist ekonomi sisteminde üretim faaliyetinin tüketim ihtiyaçlarına göre değil de bu işte kullanılacak sermaye miktarına göre oluşmasıdır. Ekonominin bolluk döneminde zengin kimselerce toplanan paralar, çok kere, henüz bir piyasası mevcut bulunmayan malların üretimine ayrılmaktadır ki bu durum mal stokları artışını ve işsizliği beraberinde getirmektedir.

Sismondi'ye göre, toplum proleter ve burjuva olmak üzere iki sınıftan oluşur ve bu iki sınıfın çıkarları birbiriyle kesinlikle uyuşmaz. Özellikle üretim ve servet artışı noktasında bu çıkar uyuşmazlığı daha da belirgin hale gelir ve şiddetli bir boyut kazanır. İşte, Sismondi ekonomide ortaya çıkan krizleri bu iki toplumsal sınıfın uyumsuz yapısına dayanarak açıklar. Üretim faaliyetlerinin sorunsuz bir şekilde sürdürülebilmesi için üretim ve tüketim arasında bir denge bulunmalıdır. Kapitalist sistemde üretim devamlı olarak yükselir. Toplumsal ilişkiler ise sürekli olarak yükselmeye mani olacaktır. Gelir dağılımında adalet sağlanamadığı için bir tarafta üst diğer tarafta alt gelir grubu şeklinde kümelenecektir.³⁰⁸

2.3.2.2 Marksist Eksik Tüketim Teorisi

Sismondi'nin çalışmalarından yola çıkarak, üretken kapitalizmi derinlemesine inceleyen bir kuram ortaya çıkaran Marks, üretken kapitalizmi genel olarak geçerli bir ekonomi olarak değil, ama tarihsel olarak sınırlı bir ekonomik sistem veya bir üretim biçimi şeklinde görüyordu. Marks bu sistemi; kapitalist sistemdeki iki sınıfın nitelikleri ve onları birbirine bağlayan ilişkiler açısından ve üretim güçlerinin “gelişme düzeyi”, yani kullanılan teknikler açısından olmak üzere iki açıdan ele aldı. Marks'a göre, klasik iktisatçıların tersine, üretimin ve tüketimin özel bir örgütlenme biçimi olan kapitalizmin kanunları genel olarak geçerli değildi, benzer şekilde yaşanan kriz türü de kendine özgüydü.

³⁰⁸ İlker Parasız, Melike Bildirici, a.g.e, s.113.

Marks'a göre, kapitalist ekonominin, üretim ve tüketimin iki ayrı işleyiş haline geldiği bir genelleşmiş değişim ekonomisi olması, krizlerin oluşmasına neden oldu. Malların, üreticilerce tüketilmesi için değil de satılması için üretilmesi, ekonomik dengesizliklere yol açtı ve işin içine para girdi. Malların tüketimden ziyade daha fazla satış için üretilmeleri nedeniyle yaratılan sermayenin karşılığını alabilmesi için, üretimin yeterli bir karla ve oldukça seri bir şekilde yapılması gerekiyordu. Bu genel yapı içinde krizlerin düzenli olarak meydana gelmesinin nedeni şudur: *Sermaye birikiminin mantığını uygun olarak, yatırımlar, ürünler için “efektif-talep” olması kesin değilse bile kar oranının yüksek olduğu (yakın gelecekte) üretim dallarında gerçekleşecektir. Nitekim, yatırım kararları arasında apriori bir koordinasyon olmadığı gibi, a posteriori bir düzenleme de yoktur, çoğunlukla çok geç olarak piyasalarda bu öngörü hataları ortaya çıkmaktadır.*

Marks'a göre, üretimin toplumsal niteliği ile üretim araçlarının mülkiyetinin ve ekonomik kararların özel niteliği arasında ekonomik sistemin çelişkisi tam da bu noktada belirmektedir. Çünkü Malthus ve Sismondi için olduğu kadar Marks için de “mahreçler kanunu” gerçeklik taşımaz, gerçek olan üreticilerle tüketicilerin birbirlerinden ayrı olduklarıdır. Üreticilerin yani işçilerin ürettiklerine denk miktarda mal tüketememeleri, hatta tersine, kendilerini istihdam eden kapitalistlere artık veya artık değer sağlamaları söz konusudur. İşte bu, üretimle efektif talep arasında orantısız bir duruma yol açacaktır. Marks “Genişletilmiş Yeniden Üretim Şemaları”nda, dinamik bir ekonomik denge koşullarını göstermiştir. Bu şemalar, üretim malı üreten sektör (I. Sektör) ile tüketim malı üreten sektörü (II.Sektör) farklı üretken sektörler olarak kabul etmiştir. Ekonomideki bu farklı sektörlerin gelişimi arasında ve buna bağlı olarak yatırımlarla üretim toplam değeri arasında bir oran olması gerektiğini göstermektedir.³⁰⁹

³⁰⁹ Bernard Rosier,**a.g.e.**, s.30-34.

Bu etki, pek çok iktisatçı tarafından özellikle 1989 yılında İngiliz iktisatçı Hobson tarafından incelenerek, işçilerin yetersiz tüketimi konusunu daha da pekiştirmiştir. Çünkü ekonomik sistemin doğasından dolayı, girişimci karını maksimize etmeye çalışırken kendisi için maliyet unsuru olan ücretleri düşürmeye çalışacaktır. Kapitalizm tarihinde ücretlerin gittikçe artmasıyla efektif talep unsuru daha da önem kazanacaktır. Buradaki çelişki şudur: Ücretlerin düşük seviyede tutulması aşırı üretime neden olacak, ancak bu aşırı üretim toplumun büyük bir kesiminin mallara ihtiyacına oranla değil, efektif talebe oranla olacaktır, yani ödeme gücüne oranla bir aşırı üretim söz konusudur. Bir veya birkaç üretim alanında aşırı üretim görüldüğünde gerçek fiyatlar düşerek karlar azalmaya başlar. Sermayenin başka alanlara kayması dengesizliği önlemede yeterlidir, işte daha önce Ricardo tarafından görülen, kar oranının düzenleyici rolü budur. Ancak dengesizliğin çok büyük, piyasa ile ilgili bilginin eksik olduğu ve sermayenin yeterince hareketli olmadığı bir durumla karşılaşıldığı andan itibaren, kar oranının düzenleyici rolü yetersiz kalır. Marks'a göre bu olgu kar haddindeki düşme eğilimi yasası ile pekişir. Marks bu yasanın belli bir sömürü oranında, gittikçe daha sermaye yoğun bir birikim olgusunun sonucu olduğunu göstermiştir. Kontrol altına alınmamış kapitalist rekabet tarafından uyarılan, aralıksız güdülenen ve genişlemenin kaynağı olan sermaye birikimi, nihayetinde efektif talebe oranla aşırı üretimin koşullarını oluşturur. Marks bu durumu, *"Öyle bir an gelir ki pazar, mallar için çok küçük gibi görünür"* şeklinde ifade etmektedir. Bu durum da sermayenin yeterince kar elde edemeyeceğini göstermektedir. Ekonomik sistemde ve onun çelişkilerinde aranan krizin nedeni burada yatmaktadır. Sermaye yeterince kar edemediğinden aşırı düzeyde bir sermaye birikimi vardır. Bir diğer ifadeyle, elde edilmesi mümkün olan artık-değere oranla aşırı bir birikim vardır. Bu durumda krizin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Kriz, fiyatların ve kar oranının düşmesiyle başlar, üretimin ve istihdamın, buna bağlı olarak satın alma gücünün düşmesi gibi durumlar birbirini izler. Dolayısıyla birikimli bir süreçle bunalım bunalımları yaratır.³¹⁰

³¹⁰ Bernard Rosier, **a.g.e**, s.34.

Marks her ne kadar çalışmalarını tamamlayamamış olsa da yöntem açısından önemli iki noktaya değinmiştir.

- ❖ Marks, Malthus ve Sismondi'nin krizlerle ilgili ilk düşüncelerini doğrulamıştır: Klasik krizler (Juglar) rastlantısal değil yapısal olgular olarak incelenirler.
- ❖ Kar oranlarından sonra kriz, uzun dönemde ekonomik sistemin dinamiğinde ikincil bir düzenleyici rol oynar. Marks'a göre krizden canlanma doğacaktır. Ona göre krizden doğan bunalım, üretken sermayenin büyük bir bölümünün yeterince kar sağlayamadığı ölçüde değer kaybetmesine yol açacaktır. Bu durumun üç sonucu vardır. (1) Sanayide yoğunlaşma belirir. Krizden daha az etkilenen firmalar, batık firmaları ucuza satın alır ve böylelikle krize direnmek adına olumlu koşullar meydana getirmiş olurlar. (2) İşçi sendikalarının olmadığı bir durumda, ki Marks'ın zamanında yoktu, bunalım nedeniyle ücretler düşer ve ayakta kalan firmaların artık değeri artar. (3) Bu iki sebepten yeterli düzeyde kar oranı oluşur. Zira kar oranı, artık-değer ile kullanılan sermayenin değeri arasındaki orandır ve payı yükselip paydası düşerken kar oranının artması normaldir.³¹¹

Gelir dağılımına dayalı olarak açıklamalarını gerçekleştiren Robenthus'a göre de, mevcut ekonomik sistemde üretim faaliyetlerinde bir rolü bulunmayan mal sahipleri de gelirden pay almaktadır. Toprak ve sermaye sahiplerinin aldıkları bu gelir payı zaman içinde azalacağına gittikçe yükselmekte ve işçilerin zararı giderek artmaktadır. İşçi sınıfının geliri azalırken sermayedar kesimin geliri artmakta dolayısı bu durum onları yeni firmalar kurmaya sevk etmektedir. Oysa işçiler ancak asgari düzeyde bir geçim seviyesine doğru gitmektedir. Ekonomide gelirlerin büyük bir kısmı bu gelirleri tasarruf eden veya lüks mallara yönelten kesimin eline geçtiği için üretim artışı ortaya çıkar. Roberthus'a göre sınıflar arasındaki dengesiz gelir dağılımı, hak edilmemiş

³¹¹ A.y.

kazanç durumu düzeltilmeli, toplam gelirden alınan pay emek oranında dağıtılmalıdır. Bu amaca ancak sosyalist devlet aracılığı ile ulaşılması mümkündür.³¹²

2.3.3 Aşırı Üretim Teorileri (veya Aşırı Yatırım Teorileri)

Bu teori, konjonktür dalgalanmalarını üretim hacminin tüketim kapasitesini aşması ile açıklar. Aşırı üretim, girişimciler arasındaki koordinasyon noksanlığından ortaya çıkar. Aşırı üretim sürümsüzlüğe, bu durum da ekonomiyi krize doğru sürükler. Girişimciler karlarını arttırmak için üretimlerini artırma yoluna giderler ve dolayısı ile de kredi taleplerinin yüksek tutarlar. Bu durumun sonucu olarak ödeme araçları hacmi kabarır ve fiyatlar yükselir. Bir kriz devresini takiben tüketim mallarının fiyatları yükselmeye başlayınca girişimciler artan talebe cevap verebilmek için makine ve teçhizat kapasitelerini genişletme yoluna giderler ve yatırım malları siparişinde bulunurlar. Ancak yatırım mallarının üretimde kullanılması belli bir gecikme ile gerçekleşir. Zira siparişi verilen makine ve teçhizatın belli bir sürede temin edilmesi ve kullanılması söz konusudur. Oysa, yatırım malları sanayisindeki genişlemeden dolayı nominal (nakdi) gelirler artmaya devam etmekte ve fiyatların yükselişi sürmektedir. Bu fiyat yükselişleri girişimcileri daha fazla işlerini genişletmeye yönlendirecektir.

Kardan faydalanabilmek için yeni girişimcilerin üretime katılması durumu ortaya çıkar. Böylece üretim yarışı başlar. Başlangıçta genel ve sürekli bir büyüme sürecine girildiği düşünülür, ancak girişimcilerin birbirlerinin üretim hacminden habersiz olmaları nedeniyle üretim miktarı mevcut talebi aşar. Bu durum fiyat düşüşlerinin yaşanmasına ve krizin belirmesine neden olur.³¹³

³¹² İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e**, s.113,114,

³¹³ Özcan Güven, **a.g.e**, s.58,59

2.3.4 Psikolojik Teorileri

Psikolojik teoriler konjonktürel dalgalanmaların sebebini ruhi hadiselerde ararlar. Kapitalizmin bünyesinde yer alan çıkar ve kar hırsı gibi etkenler krizlere sebep olarak yükseliş ve alçalış süreçlerini meydana getirmektedir. Konjonktürün genişleme evresinde girişimciler aşırı iyimser bir ruh haline kapılıp aşırı kar peşinde koşar ve fazla yatırım yaparlar. Dolayısı ile işler gereğinden fazla genişler.

Konjonktürün gerileme yani alçalışa geçtiği evrede ise psikoloji ters yönde süreci destekleyecektir. Sadece girişimci olarak değil, tüketici ve tasarruf sahipleri açısından da davranışlardaki psikolojik boyutun etkisi gözlenecektir. Böylece bu etkenler bankalara yatırılan tasarrufların, dolayısı ile kredi hacminin ve paranın tedavül hızında büyük rol oynar. Kriz evresinde fiyatların hızla düşüşü ve stokların artışı sonucu tüketiciler psikolojik olarak durgunluğun daha da devam edeceği beklentisine girer ve süreci tetiklerler. Dolayısı ile talep daha da azalır. Konjonktürün yükselme evresinde ise, fiyatlardaki artış tüketicide stok yapma isteğini arttırır ve talep artışı nihai olarak fiyatlardaki artışı da beraberinde getirir. Bankacıların kredi musluklarını gereği gibi ayarlayamamaları da dalgalanmaları hızlandırır. Ancak bu teoriler konjonktürel dalgalanmaların sebebini açıklama için yeterli görülmemektedirler.³¹⁴

2.3.5 Teknolojik Yenilikler ve Girişimcilerin Rolü Üzerinde Duran Yaklaşımlar

Konjonktür dalgalanmalarını teknolojik yeniliklere ve girişimcilerin rolüne bağlayan yaklaşımlar bu bölümde incelenecektir. Schumpeter ve Faustie girişimcilerin rolünden hareket ederler.

³¹⁴ A.e.s.68,69,

2.3.5.1 Schumpeter'in Yaklaşımı

Schumpeter, kapitalizmde konjunktür dalgalanmalarını teknolojik yeniliklere ve girişimcilerin rolüne bağlamıştır ve ona göre bu dalgalanmalar kapitalizmin doğasından kaynaklanmaktadır. Schumpeter'e göre, durağanlık ve dinamiklik arasındaki çatışma, konjunktürü ortaya çıkarmaktadır. Denge durumunda durağan bir ekonomik durumun yaşandığı, dengesizlikte ise ekonomide girişim faaliyetlerinin arttığı genişlemeci bir yapının söz konusu olduğu vurgulanır. Schumpeter, girişim faaliyetini yeniliğin kaynağı olarak görür ve bunun ekonomik büyümeyi sağladığını söyler. Ekonomik sistemde büyüme sürecinden sonra dengeye gelmekte ve durağanlık gerçekleşmektedir. Durağanlıkta yani dengede ekonomideki büyüme süreci durmakta, sistem kendini yeniden üretmektedir.³¹⁵

Schumpeter'in analizi, yatırımların ve buluşlardan kesin olarak ayırdığı yenilik süreci üzerine yoğunlaşmıştır. Yenilik, bir buluşun sanayide uygulanabilir hale gelmesidir. Ona göre, girişimcilerin ve yatırımcıların yardımıyla ekonomiyi iki dönem arasında gidip gelen bir çevrim olmaktan çıkararak ekonomik evrim sürecine sokan şey yeniliktir.³¹⁶ Yeniliklerin gerçekleştirilmesi daha çok yeni insanlar, yeni firmalar tarafından olur. Yenilikler belli bir zamanda bir veya birden fazla endüstri alanında gerçekleşir. Yenilik, yüksek bir risk sürecini de dolayısıyla beraberinde getirir. Yeniliğin yaşandığı süreçte mutlaka faiz, fiyatlar ve kredi miktarı artmakta ve ekonomik denge bozulmaktadır.³¹⁷

Schumpeter'in yenilik olarak ifade ettiği, bugün pek çoğumuzun sıklıkla duyduğu ve aslında çokça kullandığı “inovasyon” kavramıdır. İktisat alanında ilk (1934) Shumpeter tarafından icat ile inovasyon arasında ayrım yapılmıştır. Shumpeter'e göre, “radikal” yenilikler önemli yıkıcı değişiklikler yaratırken, “adımsal” yenilikler değişim

³¹⁵ İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e**, s.114

³¹⁶ Bernard Rosier, **a.g.e**, s.40.

³¹⁷ **A.y.**

sürecini sürekli olarak ileriye götürmektedir. Schumpeter, yeni ürünlerin girişi, yeni üretim yöntemlerinin girişi, yeni piyasaların açılması, hammaddeler ve diğer girdiler için yeni tedarik kaynaklarının geliştirilmesi, bir endüstride yeni organizasyonun (töstler, karteller v.b) oluşumunun yaratılması şeklinde beş yenilik tanımlamıştır.

Schumpeter için kapitalist sistemin itici gücü, girişimciler ve yenilikler yani inovasyonlardır. Girişimcilerin ortaya çıkardıkları yenilikler eski yapıları yıkıma uğrattıkları için buna yaratıcı yıkım süreci (creative-destruction process) denir. Her kriz yeni bir yaratıcı yıkım sürecini ifade eder. Eski yapılar yıkılarak yeniliklerin imar edildiği bir süreçtir. Günümüzde yaratıcı yıkım süreci sürmektedir. Ülkeler ve firmalar içim finansal kesimde ve reel kesimde inşa edilmiş eksik-yanlış yapılar yıkılırken, yerlerine yenileri inşa edilmektedir. Bundan dolayı, ülkelerin ve firmaların kendi yarattıkları eksik-yanlış yapılarını yıkacak yaratıcı yıkımlar gelmeden önce, bu yapıları ayıklamalıdır. Aksi takdirde, yıkımın yaşanılması kaçınılmazdır.³¹⁸

Schumpeter'in yenilikle başlayıp “yaratıcı yıkımla” piyasada yeni bir dengenin sağlanmasına giden süreç 4 ayrı zaman dilimini kapsar.³¹⁹

- ❖ Geleceğe yönelik beklenti tercih seti olarak da adlandırılan başlangıçtaki denge haline karşılık gelen zaman dilimi.
- ❖ Yenilik sonrası zaman dilimi. Zaman boyutunun bu diliminde gelecek öngörülmemektedir.
- ❖ Geleceğin öngörülmezliğinin yerini geleceğin sınırlı olarak öngörülebildiği bir sürece bırakan dönem
- ❖ Bireylerin güven duygularındaki artış, zihinlerinde yeni bir zihinsel denge ve yeni bir zaman ufkunun belirlediği karar ve tercihler setinin ortaya çıkışını hazırlamaktadır.

³¹⁸ Aysu İnsel, Ercan Sarıdoğan, “İktisat Denzinde Fırtına: Yaratıcı Yıkım ve İnovasyon Dalgaları”, **Vira Dergisi**, Haziran 2009, (Çevrimiçi. 10.11.2009) , http://mimoza.marmara.edu.tr/~ainsel/Vira_July_2009.pdf

³¹⁹ İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e.**, s.115.

Yenilikler yığınlar şeklinde meydana gelirler. Devreyi kredilerin yardımıyla kırıp dışına çıkarmayı başaran ve anahtar rol oynayan girişimcilerden başlayarak yayılırlar. Kar yaratan yeniliklerin uygulanması ve yapılması genişleme devresine tekabül eder. Ama yeniliğin genelleşmesiyle kar azalır. Gerileme devresini kriz takip eder. Kriz, kapitalizmin sağlığı için gerekli tasfiyenin olduğu dönemdir.³²⁰

Schumpeter'in yeniliklerle başlayan süreci kapitalizmin eleştirilmesine olanak tanımaktadır. Ona göre, kapitalizmin gelişimine paralel olarak yeni bir sınıf ortaya çıkmaktadır. Bu sınıf bürokrat, politikacı, entelektüel, profesör, hukukçu, gazeteci, vb kişilerden oluşmaktadır. Kapitalizm, zenginliğinin yaratılması ve kaynakların dağılım mekanizmasına müdahale ederek onun işleyişini bozmaktadır. Kapitalizm kendi yarattığı demokrasi tarafından ortadan kalkacaktır. Çünkü hükümetler üreticilerin elindeki kaynaklar üretken olmayan yatırımlara tasarrufları tüketime transfer etmektedirler. Bu da enflasyonist baskıları arttırmaktadır. Enflasyon ise hem kapitalizmi hem de demokrasiyi tahrip etmektedir. Schumpeter in modelinde teknik yenilik olmaksızın büyüme, girimci olmaksızın teknik yenilik, kredi olmaksızın da girişimci yoktur. Kredi yaratılması, teknik yeniliğin parasal bakımdan tamamlayıcısı sayılır. Schumpeter'e göre Juglar ve Kontratief arasındaki fark sadece genişlik farkıdır.³²¹

2.3.5.2 Veblen'in Yaklaşımı

Thorstein Veblen'in konjonktürel yaklaşımı için öncelikle gösteriş tüketimini ele almak gerekir. Her ne kadar Veblen (1899) öncesinde de bu konuda çalışmalar mevcut olsada konuyu değer teorisiyle birlikte ilk analiz eden Veblendir. Veblen bireylerin sosyal statülerine göre tüketimleri ve bu konumlarını korumak adına nasıl bir tüketim anlayışı sürdürdüklerini sosyolojik ve ekonomik terimlerle birlikte incelemiş ve

³²⁰ Bernard Rosier,**a.y.**

³²¹ İlker Parasız,Melike Bildirici,**a.g.e.**,s.116.

kendisinden sonraki prestijli veya statülü ürünler üzerindeki çalışmalara da ışık tutmuştur.³²²Konuyla ilgili çalışmalardan bazıları; Harvey Leibenstein (1950)³²³, Robert H. Frank (1985)³²⁴, Yew-Kwas NG. (1978)³²⁵, R.L Basmann ve diğerleri (1988)³²⁶, Abel (1990)³²⁷, Gali (1994)³²⁸, Yamada (2008)³²⁹ sayılabilir.

2.3.5.2.1 Veblen'in Gösteriş Tüketimi

1899, Veblen'e göre zengin kişiler bu zenginliklerini göstermek ve statülerini daha da güçlendirmek adına yüksek düzeyde olan ve dikkat çeken mal ve hizmetlerin tüketimine yönelirler. Veblen'e göre gösteriş tüketiminde mallardan fayda elde etmek yerine ekonomik gücün, statünün ortaya konulması istenmektedir. Bu doğrultuda da bu güdüyü sağlayacak mal ve hizmetlere yönelim başlar.³³⁰ Aynı işlevi gerçekleştiren mal ya da hizmetten pahalı olanın diğerine göre ek bir fayda sağlaması şeklinde bir durumla karşı karşıya kalınır. Veblen etkisi işte bu noktada ortaya çıkar. Yani, tüketicilerin fonksiyonel olarak eşit düzeydeki ürünlerden birine daha fazla ödemeyi isteme duygusunu sergilediğinde veblen etkisi belirmiş olur. Bu tür bir etkinin ampirik olarak lüks piyasalarda daha belirgin şekilde gözlenmesi mümkündür. Örneğin lüks

³²² Thorstein Veblen, **The Theory of The Leisure Class**, Prometheus Books, Great Minds Series, 1998, s.1-404

³²³ Harvey Leibenstein, "Bandwagon, Snob and Veblen Effects in The Theory of Consumers' Demand", **Quarterly Journal of Economics**, Vol 64, No:2,1950, s.183-207

³²⁴ Robert H. Frank, "The Demand For Unobservable and Other Nonpositional Goods", **The American Economic Review**, Vol.75, No 1, March 1985,s.101-116

³²⁵ Yew-Kwas NG., "Economic Growth and Social Welfare: The Need for a Complete Study of Happiness", **Kyklos**, Vol 31, 1978, Fask.4, s.575-587

³²⁶ Robert .L. Basmann, David J. Molina, Daniel.J. Slotje, "A Note On Measuring Veblen's Theory of Conspicuous Consumption", **The Review of Economics and Statistics**, Vol 70, N0 3, January 1988, s.531-535.

³²⁷ Andrew B. Abel, " Asset Prices Under Habit Formation and Catching up with the Joneses.", **American Economic Review** , Vol 80, No.2, May 1990, s. 38-42.

³²⁸ Jordi Gali, " Keeping Up With The Joneses: Consumption Externalities, Portfolio Choice and Asset Prices", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol 26, No 1, 1994, s.1-8.

³²⁹ Katsunori Yamada, "Macroeconomic implications of Conspicuous Consumption. A Sombartian Dynamic Model", **Journal of Economic Behavior and Organization**, Vol 67, 2008, s.322-337

³³⁰ Thorstein Veblen, **a.e.**

arabalar, pahalı markalar, antika eşyalar, sportif ürünler lüks piyasa ürünleri olarak sayılabilir.³³¹

Daha sonraları gösteriş tüketimi olarak da adlandırılan Veblen etkisi, üretici kesimin marjinal maliyetlerinin çok çok üzerinde bir fiyat seviyesinden bir malın veya hizmetin sırf göze çarpmak, ayırt edilmek amacıyla kişilerin satın alma davranışı göstermesidir.³³² Dolayısıyla gösteriş tüketiminde malın fiyatı büyük bir önem taşır. Malın fiyatı yükseldikçe, bireyler o maldan daha fazla satın almak isterler. Tam tersi durumda yani malın fiyatı düştüğünde o malın alıcısı olmaktan vaz geçerler. Bu türden bir etki söz konusu olduğunda, bireylerin mal ve hizmetlere yönelik talebi malın fiyatı ile doğru orantılı bir seyir gösterir. Bu konuda R.L. Basmann, D. J. Molina ve D.J. Slottje'nin kanıt niteliğinde çalışmaları vardır.³³³ Bagwell ve Bernheim 1991, 1992'de Veblen etkileri dahil edilecek şekilde yeni bir gösteriş tüketimi teorisi meydana getirdiler ve bunlar daha sonra birlikte American Economic Review'da yayınlanmıştır.³³⁴

Veblen'in aylak sınıfı kuramında gösteriş tüketiminin dinamiğini şöyle belirler; vasıfsız işçi, yarı vasıflı işçinin tüketimini beğenip onu taklit eder. Yarı vasıflı işçi ise vasıflı işçinin tüketim standardı ile ilgilenir ve o da onu taklit eder. Mal ve hizmetlerin taklidi yoluyla seçilmesi üst kısımlara doğru yayılır. Bir fabrikada çalışan ustabaşı şefini, şefte fabrika yöneticisini taklide yönelir. Tüketim alışkanlığı bu basit aşamalardan geçerek aylak sınıfına varır. Veblen'e göre mutlu azınlığın üyeleri hayatın tadını lüks malları tüketerek çıkarırken herkesin ilgisini çekecek bir yaşam standardını gösterirler. Örneğin yeni ve pahalı olan her mal ilk bu sınıflar tarafından kullanılır.

³³¹ Laurie Simon Bagwell, B. Douglas Barnheim, "Veblen Effects in a Theory of Conspicuous Consumption", **The American Economic Review**, Jun 1996, Vol. 86, 3, s.349.

³³² Anchada Charoenrook, Anjan Thakor, "A Theory of Conspicuous Consumption", The Owen Graduate School of Management, Vanderbilt University, s.3, (Çevrimiçi)
<http://www.owen.vanderbilt.edu/vanderbilt/data/research/1020full.pdf> , 18.03.2010

³³³ Robert L. Basmann, David J. Molina, Daniel J. Slottje, a.g.,e, s.531-535

³³⁴ Laurie Simon Bagwell, B. Douglas Barnheim, **a.e.**

Zengin kesimin etkilenebileceği başka bir toplum sınıfı yoktur. Bu yüzden kendilerini toplumdan soyutlarlar. Ekonomik anlamda bir yarışma bu sınıfın kendi içinde yaşanır. Gelişmiş ülkelerde şehrin dış kesimlerinde yaşayan bu sınıf kendi aralarında rekabet ederlerken, az gelişmiş ülkelerin sınıfları gelişmiş ülkelerin aylak sınıflarına özenir ve onları taklit ederek onlara yetişme çabasına girer. Bir tüketici aylak sınıfına girdiğinde onun tüketim kalıbını benimser. Aylak sınıfında boş zamanın fazla olması ve gösteriş amaçlı harcama zenginliği teşhir amaçlıdır.

Veblen'in gösteriş tüketimini bir değer teorisi içinde inceleyen yaklaşımın izlerini aylak sınıf kuramında bulmak mümkündür. Veblen için karşılaşılan önemli sorun hem tüketicinin arzularını tatmin eden hem de diğerleri üzerinde kıskançlıkla karışık bir duygu yaratan malların neler olduğudur. Veblen, bir malın göstermelik olabilmesi için iki şart ileri sürer. (1) Malın nispi pahalılığının olması, (2) Gerek tüketici için gerekse de diğerleri için malın cazip ve güzel olması gerekir.³³⁵

2.3.5.2.2 Veblen ve Konjonktürel Dalgalanma

Veblen, girişimcileri konjonktürün nedeni olarak görür. Veblen, toplumsal fayda ve özel kar amacıyla yapılan üretimi birbirinden ayırmakta ve girişimcilerin kar amacıyla üretim yapma eğilimi içinde bulunmalarından dolayı birinci amacın çoğunlukla göz ardı edildiğini kabul etmektedir. Hâlbuki devamlı kar amacıyla üretimde bulunmak, tekelleşmeye neden olarak üretimde daralmalara neden olmaktadır. İşletmelerin kar elde etme güdülü yaklaşımları, onların mevcut sermaye yatırımlarını koruma endişesine sevk etmekte, teknolojik gelişmeleri yavaşlatmaktadır. Ayrıca kredi ve finans konularında giderek yaygınlaşan yeni ayarlamalar, yeni kriz ve üretim dalgalanmalarına sebep olmaktadır. Benzer şekilde, küçük sermaye ile daha büyük serveti denetim altında tutma eğilimi, iş hayatında mülkiyet ve yönetimin farklı ellerde toplanmasına yol açmaktadır. Yalnızca kar elde etme peşinde koşma isteği, toplumu,

³³⁵ İlker Parasız, Melike Bildirici, a.g.e, s.119,120,.

gelişen makine teknolojisinin kendine sağlayacağı yararlardan alıkoymaktadır. Bu şekilde parasal değerler üzerine kurulu bir toplum düzeninde, tüketiciler gibi üreticiler de aynı şekilde savurganlığa yol açan bir davranış içinde bulunmaktadır.³³⁶

2.3.5.3 Hayek'in Parasal Denge Yaklaşımı

Avusturya okulunun mensuplarından olan Hayek, Mises'in temellerini attığı bu ekolü geliştirmiştir. Avusturya ekolü para arzının kredi piyasası üzerindeki etkileri, faiz oranları ve üretim yapısı üzerinde durmuşlardır.

2.3.5.3.1 Avusturya Ekolü

Avusturya ekolü, 19.yy. sonlarında ünlü iktisatçı Carl Menger tarafından temelleri atılmıştır. 1870'lerin sonundan itibaren Eugen von Böhm-Bawer, Friedrich von Wiese de Menger ile birlikte Avusturya okulunun kuruluşunda rol aldılar. Daha sonraları ise L. Von Mises, F. A. Hayek ve J.Schumpeter bu okulun temsilciler olmuşlardır. Misesten sonra Machlup, Haberler, Mongerstern sayılabilecek diğer içimlerdir. Bugün ise daha çok New York Üniversitesi bünyesinde Avusturya ekolü temsil edilmektedir.³³⁷

Avusturya ekolünün temel özelliklerinden biri değişim değeriyle ilgilidir. Klasiklerde değişim değeri maliyetler ile değerlendirilirken, burada değişim değeri fayda ile ilgili olarak karşımıza çıkar. Bu ekole öznel psikolojik bir değerlendirme imkanı kazandırır. Nitekim Avusturya ekolünün en önemli özelliği öznelci (subjektivist) olmasıdır. Analizlerin temelinde öznel değerlendirmeler yapan birey bulunmaktadır. Bundan dolayı Avusturya ekolü üyeleri öznelci ve yöntemsel anlamda bireyseldir. Tüm iktisadi faaliyetler birey için gerçekleştirilir, sosyal kolektivizm söz konusu değildir.

³³⁶ A.e.,s.122,123..

³³⁷ Ufuk Başoğlu, Nalan Ölmezoğulları, İlker Parasız, **İktisatta Devrimler Karşı Devrimler**, AlfaYayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2004,s.65.

Bir diğ er özellik olarak, bu iktisatçılar fayda ve değerin şu anda bulunan mal miktarına katılan ek birimin sağladığı fayda ve değer ile belirlendiğini belirtirler. En son olarak t k tilmiş mal birimi, daha önce kullanılan malların da fayda ve değerini belirlemiştir. Ayrıca değer üretim maliyetleriyle değil, maliyet değerle belirlenmektedir. Değişim değeri; ihtiya ın şiddeti, fayda derecesi ve t k tilebilecek mal sayısına göre belirlenmektedir. Avusturyan iktisatçılar, yöntemsel açıdan öznelliğe ek olarak, iktisadın miktarcı değerlendirilmesine de karşıdırlar. Yani iktisat ölçmez,       insan faaliyetleriyle ilgili toplumsal olayları inceler. Dolayısıyla toplumsal olaylar gözleme dayalı olarak  l  lmez. Bundan dolayı bu ekol istatistik ve ekonometriye kuşkulu yaklaşır.

Avusturya okulunun önde gelen isimlerinden Hayek, “Denatinalisation of Money” isimli kitabıyla, Avusturyan iktisadın bir başka düşünceye kaynaklık etmesini ağlamıştır. Serbest bankacılık okulu merkez bankalarının bulunmadığı bir ekonomide, 19.yy da bazı ülkelerde uygulandığı gibi, bankaların karşılığı bulunan banknotlar çıkartarak bunların rekabetçi dolanımını savunurken bu yeni okulda kuramsal temellerini büyük ölçüde Avusturya ekolünden almıştır Bu okulda benzer şekilde marjinal bir yapıda kalmıştır.

Avusturya ekolünün konjonktür analizi liberalizm üzerine inşa edilir. Yani konjonktür piyasa başarısızlıklarının değil dışsal sıkıntıların, mesela hükümet müdahalelerinin bir sonucudur. Avusturya ekolünde para ekonomiye helikopterden atılmamaktadır. Yani herkesin nominal ankeslerinde aynı oranda artış olmamaktadır. Buna karşılık bazı spesifik piyasalarda, nisbi fiyatlar dağişiklik meydana gelmektedir . Ekonomide tüm fiyatlar değişmese de nisbi fiyat değişiklikleri ekonomi üzerinde bozucu etki yapabilmektedir. En önemlisi nisbi fiyat kredi fiyatıdır, yani piyasa faiz oranıdır. Piyasa faiz oranı mevcut olan zamanlar arası koordinasyonu etkilemektedir. şayet merkez bankası banka rezerv arzını arttırır ve böylece, parasal tabanı ve para talebindeki artışın rezervlerdeki artışı  nleyemediğı bir durum söz konusuysa, bu durumda sonuç hem aşırı para arzı hem de aşırı kredi arzı olacaktır. Mal piyasaları

finansal piyasalardan daha yavaş ayarlandığı için, mal fiyatları daha yavaş olarak yükselirken piyasa faiz oranı hızla düşecektir. Bu düşüş tüketicinin zaman tercihindeki bir düşüşün yansıması değildir.(yani tüketicinin arzuladığı tüketim oranına karşı tasarrufun) zaman tercihindeki böyle bir düşüş para talebinde bir artış şeklinde ortaya çıkacaktır.(gönüllü tasarrufta artış) . Bu doğal faiz oranının değişmeyeceği anlamına gelir. Avusturya okulunun en önemli noktası budur. Avusturya okuluna göre konjonktür dalgalanmaları piyasa faiz oranıyla doğal faiz oranı arasındaki farklılıktan kaynaklanır.³³⁸

2.3.5.3.2 Miktar Teorisinin Reddi ve Paranın Yanlılığı

Hayek miktar teorisini reddeder. Ona göre, değişim denklemi geçerlidir, ancak miktar teorisinin para teorisinin tüm ekonomi teorisinden kopuk olmasına neden olduğunu ileri sürer. Hayek'e göre modern teorinin klasik teoriye göre üstün yanı subjektif değer teorisini kabul ediyor olmasıdır. Para nisbi fiyatları ve üretimin zaman yapısını değiştirerek ekonominin reel yanını etkilemektedir. Hayek dikotomik analizi eleştirmektedir. Toptancı yaklaşıma karşı gelmektedir. Subjektif değer teorisinin üzerine kurulan mikro ekonomik yaklaşımı savunmaktadır. Hayek'e göre ne toplamlar ne de araçlar birbirine etki yapamamaktadır.³³⁹

Hayek, miktar teorisinin ifade ettiği paranın fiyatları etkileyeceği görüşünü kabul etmenin dışında fiyatlar genel düzeyindeki değişmelerin üretimin bütününe etkileyeceği görüşündedir. Mevcut maliyetlere göre daha yüksek fiyatla satış perspektifi her girişimciyi üretimi arttırmaya yöneltecektir veya tam tersi gerçekleşecektir. Hayek'e göre pek çok durumda paranın fiyatlar ve üretim üzerindeki etkisi mutlak şekilde fiyatlar genel düzeyi üzerindeki eyleminden bağımsızdır. Para miktarındaki herhangi bir artış fiyatlar genel düzeyini etkilesin veya etkilemesin

³³⁸ A.e, s.65-70.

³³⁹ İlker Parasız, Melike Bildirici,a.g.e,s.123,124,

mutlaka nispi fiyatları etkiler. Nispi fiyatlar üretimin hacmini ve yönünü belirler. Dolayısı ile para miktarındaki bir değişme ister istemez üretimi etkileyecektir.

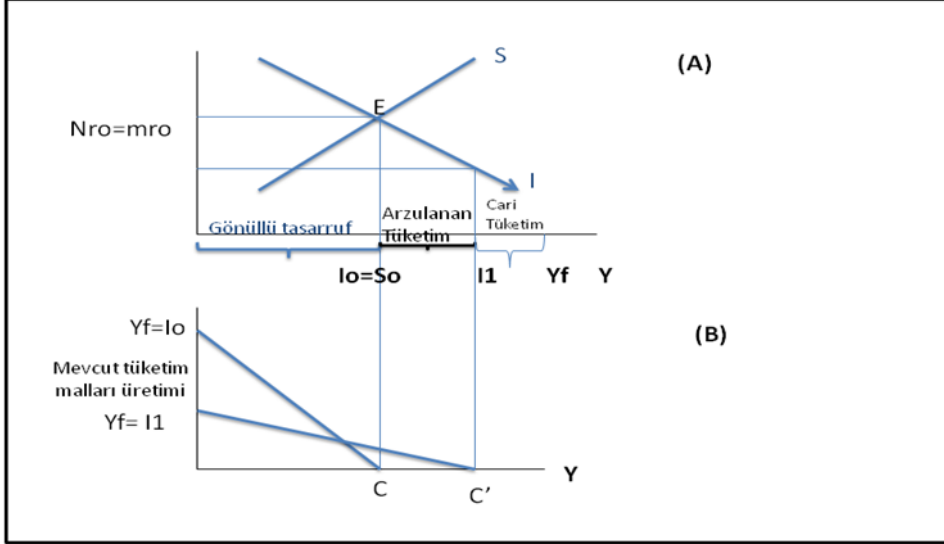
Hayek'e göre, gelirin kaynağı olarak nispi değerlerin nasıl etkilendiğinin ortaya konulması gerekir. Para teorisinin amacı; paranın genel değerini açıklamak değil, paranın ne zaman ve nasıl malların nispi değerlerini değiştirdiğini ve hangi koşullarda bu değerini değiştirmediğini, diğer bir ifadeyle paranın yansız olduğunu bilmektir.³⁴⁰

2.3.5.3.3 Hayek ve Konjonktürel Dalgalanma

Piyasadaki düşük faiz oranı girişimcilerin ek yatırım projelere girişmelerine neden olur. Bu esnada gönüllü tasarruf artmadığı için, ex-ante yatırım ex-ante tasarrufu aşar. Fakat ex-post olarak yatırım ve tasarruf eşit olmak durumundadır. Bu nedenle zorunlu tasarrufun sağlanması gerekecektir. Zorunlu tasarrufçular ellerinde halen para tutacaklardır. Elleri para bulunanların tüketim yeteneği, aşırı para arzı tarafından temsil edilen yeni satın alma gücü tarafından bozulmaktadır. Sermaye malları talebi artmış fakat tüketim malları talebi düşmemiştir. Çünkü sermaye mallarındaki hızlı ilerleme, o sektördeki kaynak sahiplerinin gelirlerinde daha küçük artışa yol açmıştır. Gelirdeki bu artış öncelikle tüketim mallarına harcanacaktır. Ekonomi refah noktasında görünmektedir. Bununla birlikte eninde sonunda, girişimciler sermaye projeleri için gerekli reel kaynakların yetmeyeceğini fark edeceklerdir. Öte yandan firmalar üretim faktörleri talep ettiklerinden girdilerin fiyatı da yükselecektir. Başlangıçta önemli olan karlar giderek azalmaya başlayacak, kredi arzı daralacak ve faiz oranları yükselecektir. Sonuçta karlılıklar azalacaktır ve yavaş yavaş proje iptalleri, işten çıkarmalar, kayıplar yaşanacak ve ekonomi resesyona girecektir. Fiyatlardaki ve sermaye malları üretim düzeyindeki dalgalanmalar tüketim malları sektöründen daha büyük olacaktır. Ekonominin istikrara kavuşması ancak piyasa faiz oranının yeniden doğal faiz oranına eşit olması durumunda mümkün olacaktır.

³⁴⁰ A.y.

Şekil 2.16: Paranın Üretim Yapısını Etkilemesi

Kaynak. İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e**, s.126

Şimdi üretim yapısındaki değişiklikleri yukarıdaki Şekil yardımı ile açıklayalım. Eğer piyasa faiz oranı (cari faiz oranı), doğal faiz oranına eşitse sermaye mallarında tüketim mallarına göre oransız bir gelişme görülmeyecek ve ekonomik denge sağlanacaktır. Ödünç verilebilir fonlar piyasasında tasarruf ve yatırım çakışacak ve tüm yatırımlar gönüllü tasarruflar tarafından desteklenecektir. Bu durum şekilde E noktasıyla gösterilmiştir. Ancak doğal ve piyasa faiz oranı arasında bir eşitsizlik para arzındaki bir artış sonucu ortaya çıkmışsa, oransız bir gelişme gözlenecektir. Hayek'e göre, üretimin yanlış yöne gitmesi serbest para arzının tasarruf arzından bağımsız olmasının neticesindedir.³⁴¹

Şeklin A bölümünde görüldüğü gibi doğal faiz oranı (sermayenin getirisi) piyasa faiz oranının (ödünç alma maliyeti) üzerindeyse, bu durumda yatırım düzeyi (I1) gönüllü tasarruf arzından daha büyük olacaktır. Aradaki fark, para arzı şırıngalanarak finanse edilmiştir. Toplam yatırım, kısmen gönüllü kısmen de zorunlu tasarrufla finanse

³⁴¹ A.e,s.125.

edilmiştir. Böyle bir zorunlu tasarruf, şeklin b kısmında vurgulandığı üzere üretimin zaman yapısının C den C'ne uzamasına izleyerek ($Y_f=I_o$)'dan ($Y_f=I_l$)'e hareket şeklinde gösterilmiştir. Banka sisteminin üretici kredileri, ekonomik birimlerin tasarruf desteği olmaksızın yatırımların artmasını sağlayacaktır. Sermaye birikiminin böylece suni olarak gerçekleşmesinde (zorunlu tasarrufun oluşmasında) tüketim planlarının olmaması önemli katkı yapmaktadır. Bu durumda mevcut tüketim, arzulan tüketimden daha azdır. Vazgeçilen tüketim karşılığında sermaye yatırımlarındaki artışın sağlanmaktadır. Tüketimden vazgeçmenin nedeni paranın genel değerinin değişmesinin tüketicinin satın alma gücünü azaltması ve enflasyonist süreç sırasında serbest kalmış kaynakların kredi olarak üreticiler tarafından kullanılmasıdır. Burada temel olan nokta, eğer piyasa faiz oranı doğal faiz oranının altındaysa bu durum üretim döneminin uzamasıyla sonuçlanacaktır. Üretim döneminin uzaması tüketim eski düzeyine dönmedikçe sürecektir. Eğer sermaye malları talebindeki bir artışa tasarruf arzusunun artması yol açmışsa, üretim sürecinin uzamasındaki artış süreklilik kazanacak ve böylelikle artan yatırım ekonomik birimlerin gönüllü tasarruflarıyla finanse edilecektir.³⁴²

İdeal para politikası yansız para politikasıdır, yani ideal para politikası nispi fiyatlarda sapmalara neden olmayan üretimin yönünü kötüleştirmeyen para politikasıdır. Hayek'e göre parasal dengenin gerçekleşmesi için dolaşımda veya işlemler için bir sabit para miktarı değil fakat bir sabit parasal akım gereklidir. Bu şunu ifade eder: Para miktarı ile paranın dolaşım hızının çarpımı MV 'nin sabit olması gereklidir. Eğer iş hayatında entegresyona bağlı olarak V değişiyorsa bunu M deki değişimler dengelemelidir. Hayek, Koppmans'ın ideolojisini de kabul eder. Ankeslerde gömüleme çözülmesi olduğu ve gömülen ankesler harcandığı zaman ya da edilen ankesler harcandığında veya yeni yaratılan para piyasaya çıktığı zaman veya tahrip edildiği zaman, karşılığında bir talep olmayan arz ortaya çıkabilir. Bu durum sabit parasal akım

³⁴² A.e.s.126.

yaklaşımıyla çözümlenmektedir. Gelecekteki fiyat değişimleri doğru olarak öngörülmesi ve tüm fiyatlar esnek olmalıdır.³⁴³

2.3.6 İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Genel Konjonktür Politikaları

Konjonktür politikası, konjonktürel dalgalanmaları ortadan kaldırmak yada şiddetini azalmak yönünde alınan tedbirlere denir. Konjonktür politikasını belirleyerek uygulayacak olan kuruluşlar başta devlet olmak üzere bankalar, kartel, tröst ve diğer kuruluşlardır. Devlet tüm mali ve iktisadi teşkilatıyla konjonktür politikasının lideri konumundadır.

Konjonktür politikası oluşturup, uygulamaya koymak için bir buhran veya krizi beklemek doğru değildir. Zira bir kriz anında alınan tedbirler etkili olamaz. Çünkü gerileme devresinde özel kuruluşlar gibi maliye de sıkışmıştır. Devlet müdahalelerinin başarılı olabilmesi için ekonominin genişleme seyrinde olduğu süreçte önlemler alınmalıdır. Refah süreci ne kadar sık ise alçalma da o kadar keskin olur. Dolayısı ile bu keskin iniş ve çıkışların yumuşatılması yönünde tedbirler alınmalıdır. Bu noktada riskliliğin oldu da belirtilmelidir.

Ekonomik aktivitede yükselme yönünde bir seyrinde fiyatlar artarken, üretim genişleyip aşağıya doğru yönelmesinde devlet de bu sürece dahil olur. Hâlbuki devletin uygun olan iktisat politikasını uygulamaya koyarak özel teşebbüsün aksine yönde hareket etmesini gerektirir. Bu şekilde bir politikanın iki etkisi olur, istihdamın özel sektöre kayması ve kamu harcamalarının azalması. Bunun yanı sıra devlet vergileri de arttırılmalıdır. Elde edilecek bütçe fazlası da ekonomide oluşacak gerileme ve buhran dönemlerinde kullanılma sokulmalıdır. Gerileme devresinde vergiler düşürülürken, alt yapı vb. kamu harcamaları arttırılmalı, yeni iş alımları gerçekleştirilerek devlet

³⁴³ A.e.s.127.

tarafından istihdam arttırılarak durgunlukla mücadele sağlanmalıdır. Kalkınma evresine geçildiğinde kamu harcamaları azaltılmalı, vergiler ise arttırılmalıdır.

Bütçenin konjonktürel dalgalanmaları yumuşatacak şekilde ayarlanmasına “devri bütçe” denir. Devri bütçe tek başına konjonktürün seyrini hafifletemez. Uygun bir para ev kredi politikasının uygulanmaya konması gerekir.

Para politikaları konjonktürel dalgalanmaları yumuşatmak için önemlidir. Zıram kredi politikası yatırımlarda önemli bir role sahiptir. Kredi politikasının klasik şekli “iskonto politikası”dır. Boom yani refah evresinde iskonto oranı artar, kredi pahalılaşırken yatırımlar azalır. Bir diğer etki de tedavüldeki para üzerinedir. Tedavüldeki para azalırken fiyatlarda düşer. Buhran, kriz veya gerileme evrelerinde politikalar anlatılanların ters yönünde kullanılırlar. Açık piyasa işlemleri ve diğer araçlar uygulanarak konjonktürel dalgalanmaların seyri hafifletilebilir.³⁴⁴

³⁴⁴ A.e.s.128.

2.4 KONJONKTÜREL DALGALANMALARIN AÇIKLANMASINDA KULLANILAN MODERN TEORİLER

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Ortodoks iktisat okullarının konjonktürel dalgalanmalara yönelik yaklaşımlarına geçmeden önce ekoller bazında bir özet değerlendirme yapalım. Keynes öncesi klasik okulun görüşleri fizyokrasiye “doğanın gücüne” yani fizyokratlara dayanıyordu. Fizyokratlar merkantalistlerin aksine sanayi ve ticaret birer kısır faaliyetler olarak görüp, asıl gücün topraktan geldiğini belirtmişlerdir. Fizyokratlara göre tanrısal niteliğe sahip olan doğal düzenin doğal bir görünmeyen el yardımıyla ekonomik faaliyetleri düzenlediğine inanılıyor, devlet müdahalesi reddediliyordu. Klasik iktisat doğal düzenin savunucusudur. Bu konuda ilk önemli fikirleri ileri süren Adam Smith görünmeyen elin tanrısal bir nitelik taşımadığını, bireylerin çıkarlarını en yükseğe çıkarma isteğinin bir sonucu yani rasyonellik ilkesinin sonucu olduğunu söylemiştir.

Keynes öncesi okul, “Say Yasası” olarak bilinen klasik görüş temelinde değerlendirilmekteydi. J. Babtiste Say’ın, “*Her Arz Kendi Talebini Yarattır*” şeklinde ifade ettiği görüşte, yukarıda anlatılanlara dayanmaktaydı. Say yasasına göre, tam istihdamı sağlayan serbest piyasada ekonomi her zaman dengededir. Kişinin çıkarını maksimize etme çabası, ancak tam rekabet koşullarında denge ve eşitlik sağlar. Bundan dolayı klasik iktisatçılara göre, ekonomi tam rekabet koşullarında, otomatik olarak tam istihdam düzeyinde dengeye gelir.

Dışsal etkenler olmadığı sürece ekonominin üretim, tüketim, yatırım, tasarruf gibi büyük davranışları üretilen her türlü mal ve hizmet birimini satın almak için yeterli gelir ve talebi yaratacaktır. Bundan dolayı asla bir depresyon ve gerileme olmayacaktır. Örneğin, tarımın ve kötü hava şartlarının olduğu bir ortamda, konjonktürel dalgalanmalara sebep olabileceğini savunur. Teknolojik gelişmeler, savaşlar gibi nedenler dışsal şoklar olarak kabul edilir. Say Yasasına göre, para sadece

bir araçtır ve dolayısı ile yansızdır. Para ekonomik sistemde bir aracı olduğu için sistem için bir engel teşkil etmez.

Geleneksel yaklaşımda serbest piyasaların ekonomik dengeleri kuracağı düşüncesi mevcutken ekonomide piyasalar tarafından hemen tasfiye edilemeyen dengesizliklerin dış şoklardan kaynaklanabileceği görüşü hakimdir. Bu yaklaşıma örnek olarak Stanley Jevons'un konjonktür teorisi belirtilebilir. Jevons, konjonktürel dalgalanmaları meteorolojik şartlarla bağlantılı açıklamıştır. Tarımın ağırlıklı olduğu bir ortamda, kötü hava koşullarının konjonktür dalgalanmalarına yol açtığı görüşü yadırganmamıştı, ancak bu geleneksel teoriler günümüzde fazlaca önem ifade etmez.³⁴⁵

1929 Dünya Ekonomik Krizi ile beliren işsizlik ve GSYİH düşüşü, dikkatleri fiyat ve ücret esnekliği, tam rekabet piyasaları, paranın yansızlığı, toplam arz ve iktisadi büyüme gibi uzun dönemli konulardan; fiyat ve ücret katılığı, eksik rekabet piyasaları , paranın yanlışlığı , eksik rekabet piyasaları , toplam talep yetersizliği, konjonktür dalgaları ve işsizlik gibi kısa dönemli konulara doğru yöneltmiştir.³⁴⁶

2.4.1 Keynes'çi Konjonktür Teorisi

1929'da büyük ekonomik krizlerin patlak vermesi sonucu klasik ekol ekonomik bunalımlara karşı tatmin edici açıklamaları yapamadığı için itibar kaybetmeye başladı. Keynes, 1936 yılında, "İstihdamın Genel Teorisi, Faiz ve Para"³⁴⁷ adlı bir eser yayınlayarak, istihdam düzeyinde meydana gelen ve zaman içerisinde uzun süre devam eden dalgalanmaların nedeninin içsel değişkenlere bağlı olduğunu ve talebin istikrarsızlığını belirtmiştir. Ayrıca yatırım değişkeni üzerinde fazlaca durmuş, yatırım

³⁴⁵ Merih Paya, a.g.e, s.443.

³⁴⁶ Ersan Bocutoğlu, **Makro İktisat Teoriler ve Politikalar**, Murathan Yayınevi, 5. Baskı, Trabzon, 2009, s.290.

³⁴⁷ John Maynard Keynes, Genel Teorisi İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi, Çev. Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon Yayınları 44, Siyaset ve Ekonomi 11, 1.Basım, 2008..s.1-324

talebinin psikolojik faktörlere göre değiştiğini ve bu değişimin de üretim değişiminin sebebi olduğunu belirtmiştir.³⁴⁸

Keynes'çi konjonktür teorileri ekonomik dalgalanmaları yaratan unsur olarak temel sebebin yatırım harcamaları olduğunu savunur. Keynes, yatırım kararının yatırımların gelecekteki karlılığı hakkındaki beklentilere bağlı olduğunu, fakat bu beklentilerin istikrarlı olmadığını belirtmiştir.³⁴⁹

Keynes, girişimcilerin iyi veya kötü psikolojik durumlarıyla yatırımları ilişkilendirerek konjonktür dalgalanmaların sebebini izaha çalışmıştır. Fakat yatırım düzeyinde ortaya çıkan bir değişimin tek başına bir konjonktürel dalga yaratması mümkün değildir. Keynes'in konjonktür dalgalanmalarına ilişkin daha çok kısa dönemli bir analiz gerçekleştirdiği, uzun dönemli bir perspektif çizemediği için eleştirilmiş, teorisi tam bir konjonktür teorisi olarak kabul edilmemiştir. Çünkü ekonomik aktivitenin ulaştığı iki zirve ya da iki dip noktayı içeren konjonktür devresi, değişkenlik gösterdiği gibi aynı zamanda çok uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır.³⁵⁰

Keynes'çi teoride dalgalanmalar, beklenen kar ve satışlardaki değişim neticesinde başlar. Dalgalanma mekanizmasının iki anahtar unsuru vardır. Birincisi, yatırımlarda değişimle başlayan değişimin çarpan etkisi yaratmasıdır. Yatırımlardaki değişim, toplam harcama, reel Gayri Safi Hasıla ve harcanabilir geliri değiştirir. Harcanabilir gelirdeki değişim ise tüketim harcamalarını değiştirir ve toplam talep, çarpan katsayısı ile yatırımlardaki artışın çarpımı kadar artar. Keynes'çi dalgalanma mekanizmasının ikinci unsuru, toplam arzın toplam talep değişimlerine tepkisidir. Keynesyen teoride kısa dönem toplam arz eğrisi (SRAS), yatay eksene paralel bir doğru şeklinde çizilir. Bundan dolayı toplam talepteki değişimler, fiyat düzeyini etkilemeksizin, reel GSMH'nın artmasına neden olur. Kısa dönemde nominal ücretlerin sabit veya

³⁴⁸ William H. Branson, **Macroeconomic Theory And Policy**, 2.Baskı, New York, Harper and Row Publishers,1979,s.3.

³⁴⁹ Mustafa Özer,**a.g.e**,s.20.

³⁵⁰ Merih Paya,**a.g.e**,s.443.

yapışkan (katı=rijit) olduğu varsayıldığı için SRAS eğrisinin pozisyonunda bir değişme yaşanmaz. Otonom yatırımlardaki bir artış tek başına bir dalgalanma yaratma gücüne sahip değildir.³⁵¹

Keynesin yatırım çarpanı, sadece yatırımlarda meydana gelen bir otonom değişimin üretim sürecini (çıktı miktarını) nasıl etkilediğini izah etmektedir. Çarpan süreci düzgün işleyerek dalgalanmalara neden olmaz. Bu bağlamda bir konjonktür teorisinden söz etmek de mümkün değildir.³⁵² Yatırım artışı sonucunda konjonktürel dalgalanmaların oluşabilmesi için ek bazı yayılma mekanizmalarının devreye girmesi gereklidir. Bu ek ayılma mekanizması Lloyd Meltzer tarafından ortaya atılan envanter yatırımlarındaki değişimlerdir. Bu şekilde envanterdeki değişimler, sabit yatırımlarla konjonktürel dalgalanmalar arasında bağlantıyı kurar.³⁵³

2.4.1.1 Envanter Yatırımları ve Konjonktürel Dalgalanmalar

İşletmeler envanter politikalarını, üretim ve satış stratejilerinin bir parçası olarak düşünürler. İşletmelerin ürünlerinin talebinde ani bir artışı, üretimlerinde beklenmeyen bir artış ve envanterlerinde beklenmeyen bir azalışla karşılamaya çalışırlar. Tam tersine ürünlere yönelik bir talep azalışı durumunda ise, üretimde beklenmedik düşüş ve envanter stoklarında da beklenmedik bir artış yapmak durumunda kalırlar. İşletmeler normalde belli bir envanter düzeyi tutmak istediklerinden, envanter stoklarındaki planlanmayan artış veya azalışa üretimlerini uydurmaya çalışırlar. Örneğin beklenmeyen bir durgunluk durumunda, işletme envanterlerini arttırmaya çalışırlar. Durgunluk nedeniyle hem talebin azalması hem de işletmenin envanterlerini (stoklarını) planlamayan bir biçimde artması, işletmenin üretimi düşürmesine yol açar.³⁵⁴

³⁵¹ Mustafa Özer,**a.g.e**,s.21.

³⁵² Merih Paya,**a.y**.

³⁵³ Mustafa Özer,**a.y**.

³⁵⁴ A.e,s.22.

2.4.1.2 Çarpan Hızlandırıcı Modeli

Yatırımların konjonktürel dalgalanmalara nasıl yol açtığı sorusu Keynesçi konjonktür teorisinde envanter yaklaşımı dışında bir de çarpan-hızlandırıcı modeli ile açıklanmaktadır. Keynes'in konjonktür teorisinde eksik kalan şu sorular vardır:

1. Genişleme süreci yaşanmaya başladığında bu genişlemenin devam etmesini sağlayan etkenler nelerdir?
2. Genişlemeye sebep olan kümülatif süreç neden bir noktada sona ermektedir?
3. Ortaya çıkan gerileme neden bir süre devam etmektedir?
4. Sonuçta ekonomi kendini nasıl toparlar?

Keynes'te eksik kalan bu sorular Samuelson'un Çarpan-Hızlandırıcı modeliyle cevaplandırmaya çalışmaktadır.³⁵⁵ Bu teori çarpan ve hızlandırıcının etkileşiminin nasıl derneşik talepte düzenli dalgalanmalara yol açtığını gösterir İçsel çevrimleri üreten nadir modellerden birisidir.³⁵⁶

Çarpan-Hızlandırıcı modeli, sermaye miktarının, çıktının bir oranı olduğunu kabul eder. Zira eğer teknoloji değişmez ise, artan talep düzeyi ancak daha fazla sermaye yatırımı ile karşılanabilir. Teknolojinin değişmediği bir durumda, sermayenin çıktıya oranının sabit kalması gerekir. Bu sabite de “Hızlandırıcı” denir. Çarpan-Hızlandırıcı modelinde, yatırım çıktıdaki değişime tepki verir, çıktı düzeyine değil. Bir konjonktür dalgalanmasına yol açan da bu varsayımdır. Konjonktür dalgalanmasının nasıl oluştuğunu çarpan-hızlandırıcı modeli ile açıklayalım.³⁵⁷

³⁵⁵ Merih Paya, **a.g.e.**, s.444.

³⁵⁶ Paul A. Samuelson, William D. Nordhaus, **Macroeconomics**, Irwing McGraw-Hill, 1998, USA, s.128,

³⁵⁷ Mustafa Özer, **a.g.e.**, s.22.

Çarpan-Hızlandırıcı modeli için ilk olarak tüketim ve yatırımı tanımlayalım. Yatırım ve tüketim toplamı arz edilen üretimi yani çıktıyı verir.

$$Y_t = C_t + I_t \quad (1)$$

Tüketim, gelirin bir fonksiyonudur. Dolayısı ile şu şekilde yazabiliriz;

$$C_t = a + b Y_{t-1}$$

Yatırım, hızlandırıcı ile çıktıdaki değişimin çarpımı kadardır. Yani,

$$I_t = v (Y_{t-1} - Y_{t-2})$$

t dönemindeki yani cari dönemdeki gelir değerini bulmak için, tüketim ve yatırım eşitlikleri 1 numaralı eşitlikte yerine konur.

$$Y_t = a + b Y_{t-1} + v (Y_{t-1} - Y_{t-2}) \quad (2)$$

(2) numaralı eşitlik ikinci derece bir fark eşitliği olup, buna indirgenmiş form eşitliği denilir. Bir fark eşitliğini çözmek, değişkenin (milli gelir), zaman içerisinde nasıl değiştiğini, eşitlikte yer alan gecikmeli değişkenlerin başlangıç değeri cinsinden bulmak gerekir. Buna başlangıç koşulları denir. Eşitlikte iki gecikme olduğu için, milli gelirin başlangıç iki değeri bulunduğunda, geri kalan zamanda nasıl değiştiğini belirleyebiliriz.

Milli gelirin durağan durum (steady state) değeri, Y^* ,

$$Y^* = (1/b) * A \quad \text{dır.}$$

Y 'nin durağan durumdan sapmasının düzeyi ise,

$$\hat{Y} = (b+v) \hat{Y}_{t-1} + \hat{Y}_{t-2} \quad \text{dir.}$$

Aynı eşitliğin fark eşitliğini $X - \alpha_1 X_{t-1} + \alpha_2 X_{t-2} = 0$ şeklinde yazabiliriz. Bu eşitliğin istikrarlı olabilmesi için,

$\alpha_1 - \alpha_2 < 0$, $-\alpha_1 - \alpha_2 - 1 < 0$ ve $\alpha_2 < 1$ olması gerekir. Fakat $\alpha_1^2 - 4\alpha_2 < 0$, olursa milli gelirde konjonktürel dalgalanmalar oluşur. $v < 1$ ve $b < 1$ olması halinde böyle bir çarpan hızlandıran modeli dalgalanma meydana getirebilir de getirmeyebilir de. Ancak model bu koşullarda patlatıcı olur.³⁵⁸

Çarpan-Hızlandıran modeline göre; milli gelir, yatırımlarda otonom bir artış sonrasında ortaya çıkan ve çarpandaki artışla uyarılan tüketim harcamaları ile artar. Milli gelirdeki bu artış, hızlandıran nedeniyle yatırımlarda bir artışa yol açar. Yatırımlardaki bu artış, tüketim harcamalarını ve dolayısı ile milli geliri uyarır. Bu durumda yeniden yatırımları uyarak kümülatif bir sürecin ortaya çıkmasına yol açar. Bu şekilde kümülatif süreç, yani genişleme başladığında bu genişlemenin sürmesini açıklayan süreç, açıklanmış olur. Ekonomik canlanma sürecinde tüketim fonksiyonuna göre, tüketim harcamalarındaki artış gittikçe azalır. Çünkü marjinal tüketim harcamaları eğilimi birden küçüktür. Tüketim harcamaları milli gelirde önemli bir yere sahip olduğundan, tüketim harcamalarındaki artışın yavaşlaması milli gelirdeki büyümenin zaman içinde yavaşlaması anlamına gelir. Bu durumda hızlandıran yaklaşımına göre, yatırımlarda yavaşlar. Resesyonun açıklanması da bu şekilde yapılır. Resesyonun başlaması sonrasında, tüketim harcamalarındaki gerileme yatırımları; yatırımlardaki gerileme tüketimi azaltarak aşağıya doğru yönelen kümülatif süreci hızlandırır. Fakat tüketim teorisi gereğince, tüketimdeki gerilemeler gittikçe yavaşlar. Tüketimdeki gerilemenin yavaşlaması nedeniyle yatırımlardaki gerileme de yavaşlar.

Çarpan- hızlandıran yaklaşımı Neo-Klasik Sentezci bir görüştür. Bu görüşte ücret katılığı söz konusu olduğundan ekonominin eksik istihdamda da kilitlenmesi mümkün olabilmektedir. Ekonomiyi uyarmak için otonom harcamalarda artış gözlenmesi

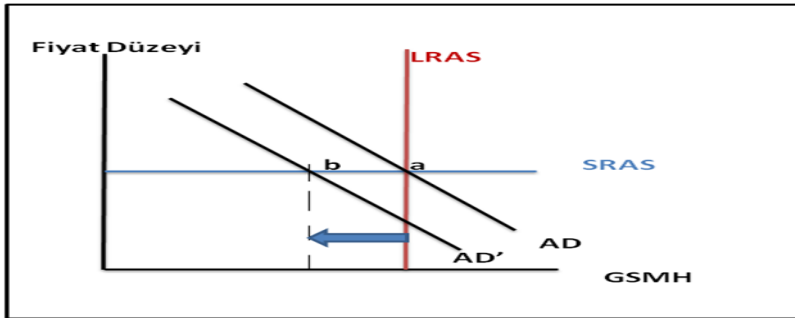
³⁵⁸ Mustafa Özer, a.g.e,s.22-25

gerekir. Fakat ücret esnekliği varsayıldığında, ücretlerdeki gerileme ile birlikte yatırımlar tekrardan artmaya başlar. Model yetersizliğine rağmen konjonktür dalgalarını açıklamada kullanılan önemli bir yaklaşım olarak kabul görmektedir.³⁵⁹

2.4.1.3 Keynesyen Teoride Durgunluk ve Genişleme

Keynesçi Teoride Durgunluk ve Genişlemeyi daha detaylı incelemek için toplam arz AS ve toplam talep AD modelini kullanacağız. Keynesyen teoride durgunluğun nasıl oluştuğunu ve etkilerini aşağıdaki şekilde görmekteyiz. Başlangıçta ekonomi uzun dönem toplam arz eğrisi olan LRAS üzerinde (a noktasında) tam istihdam dengesinde olduğunu kabul edelim. Denge noktasında toplam talep eğrisi AD ve kısa dönem toplam arz eğrisi SRAS'tır.

Şekil 2.17: Keynes'çi Modele Durgunluk (Resesyon)

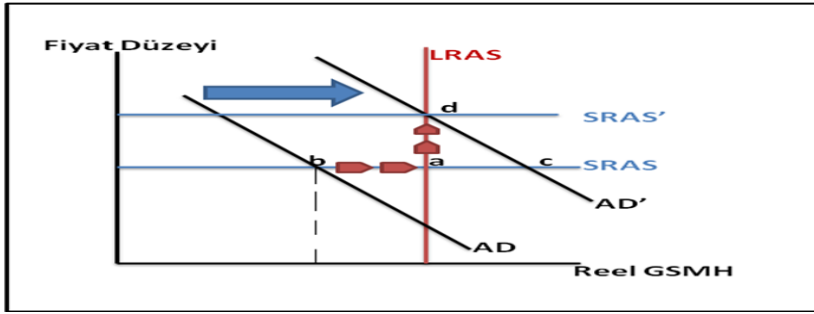
Kaynak: Mustafa Özer, a.g.e, s.26

Karlar ve satışlar konusunda geleceğe yönelik beklentilerin azaldığını ve dolayısı ile de yatırımların azaldığını var sayalım. Yatırımların azalması toplam talebin azalmasına yol açar ve toplam talep eğrisi sola doğru kayarak AD' olur. Toplam talebin azalması sonucu ekonomi b noktasına doğru yönelir, b noktasında iş gücü arz fazlası olduğundan dolayı işsizlik artar ve parasal ücretler değişmediğinden b noktasında

³⁵⁹ Merih Paya, a.g.e, s.444.

kalınır.³⁶⁰ Şekil 2.17’de ekonominin b noktasında olduğunun kabul edildiği varsayımı altında geleceğe yönelik kar ve satış beklentilerinin artması yatırımları arttırarak toplam talebi arttıracak ve toplam talep eğrisi sağa doğru kayarak AD’ olacaktır.

Şekil 2.18: Keynes’çi Modele Ekonomik Canlanma

Kaynak: Mustafa Özer, a.g.e, s.27.

Yatırımlardaki artış sonucunda çarpan mekanizmasının işlemesiyle reel GSMH artar. Reel GSMH, potansiyel GSMH’nın altında kaldığı için fiyat düzeyi ve parasal ücretler değişmez. Ayrıca reel GSMH c noktasının ifade ettiği Reel GSMH düzeyine ulaşmaz. Çünkü reel GSMH, potansiyel GSMH’dan büyük olduğunda ki (c) noktasında böyle bir durum söz konusudur. Böyle bir durumda, işsizlik doğal oranının altına iner ve parasal ücretler yükselmeye başlar. Parasal ücretler ve fiyatlar yükseldiğinden reel GSMH azalır ve ekonomi d noktasında dengeye gelir. B noktası başlangıç dengesini ifade ederken, d noktası nihai denge noktasını gösterir.³⁶¹

2.4.1.4 Keynesyen Teoride Makroekonomik İstikrar

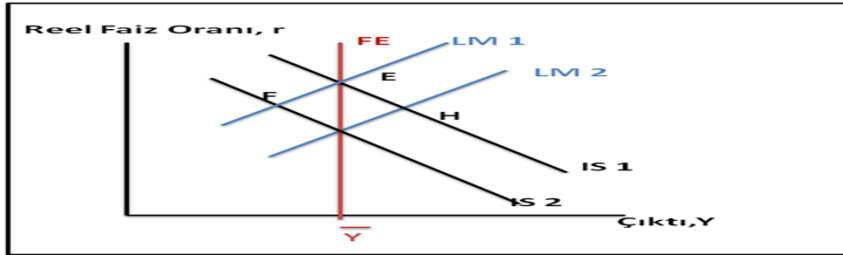
Keynesyen iktisat görüşüne sahip olan iktisatçılar, çıktı ve istihdamdaki büyük dalgalanmaları ortadan kaldırarak ekonomide istikrarı sağlayabilmek için aktif (aktivist) iktisat politikaları önermişlerdir. Onlara göre durgunluk istenen bir durum

³⁶⁰ Mustafa Özer, a.g.e, s.26.

³⁶¹ A.e, s.25-.28.

değildir, çünkü durgunluk işçilerin çalışmak arzusunda oldukları düzeyin çok altında istihdamın gerçekleşmesine yol açar. Bundan dolayı devlet ekonomik dalgalanmaları ve özellikle de durgunlukları azaltmaya çalışarak ortalama refah düzeyini arttırabilir.

Şekil (2.19) Keynesyen Modelde Ekonomik İstikrar Politikaları

Kaynak: Mustafa Özer, a.g.e, s.28

Şekil 2.19’da yer alan IS mal piyasasında dengeyi, LM ise para piyasasında dengeyi, FE ise tam çıktı yani tam kapasite denge düzeyini göstermektedir. Ekonomi başlangıçta E noktasında tam istihdamda dengededir. E denge noktasında IS eğrisi IS1 ve LM eğrisi de LM1 şeklinde olup kesişmektedir. Mesela geleceğe yönelik beklentilerin olumsuzlaştığını ve yatırımların azaldığını varsayalım. Böyle bir durumda yatırımların azalması IS eğrisini sola kaydırarak IS2 düzeyini alır ve ekonomide bir durgunluk belirir. Ortaya çıkan bu durgunluğu ortadan kaldırmaya yönelik politika yapımcıların elinde 3 yöntem vardır. Biri, para ve maliye politikalarına yönelik hiçbir hareketin yapılmamasıdır. Diğer, para arzının arttırılmasıdır. Üçüncü yol da, kamu harcamalarının arttırılmasıdır. Şekil 2.19 vasıtası ile bu üç yöntemi açıklayacak olursak;³⁶²

- ❖ **Para ve Maliye politikalarında bir değişiklik yapılmaması:** Geleceğe yönelik kar ve satış beklentilerinin kötüleşmesi ve bu durumun sonucunda yatırımların azalması ve IS eğrisinin sola doğru kaymasına ve yeni denge noktasının LM1 eğrisi ile IS2’nin kesiştiği F noktasında oluşmasını sağlar. F

³⁶² A.e,s.26-30.

noktasında toplam çıktı tam istihdam çıktısından az olduğu için fiyatlar düşer ve reel para miktarı (M/P) artacağı için LM eğrisi sağa doğru kayar ve uzun dönemde LM2 olur. Yeni denge ise IS2 ve LM2 eğrilerinin kesiştiği H noktasında oluşur. Durgunluk durumunda para ve maliye politikalarında bir değişiklik yapılmaması, sadece daha düşük bir fiyat düzeyi ile sonuçlanan tam istihdam dengesine yol açmaktadır. Fakat böyle bir politikanın olumsuz yanı fiyat uyum süresi uzadıkça, çıktı ve istihdamın tam istihdam düzeyinin altında kalmasıdır.

❖ **Para Arzının arttırılması:** Durgunluğu önlemek için Merkez Bankasının para arzını arttırması neticesinde LM eğrisi sağa doğru kayar ve LM2 olur. LM'deki bu artışa karşılık eğer fiyatlar yavaşça bir şekilde uyum gösterirse, bu genişletici para politikası, hiçbir şey yapmama politikasına oranla ekonomiyi daha çabuk genel dengeye götürür.

❖ **Kamu Harcamalarının Arttırılması:** Durgunluğu önlemek için kamu harcamalarının arttırılması, IS eğrisini sağa doğru kaydırır ve IS eğrisi IS2 olur. Bu politikada ekonomiyi tam istihdam dengesine taşır, fakat yeni denge noktası başlangıç noktasının altında kalır.

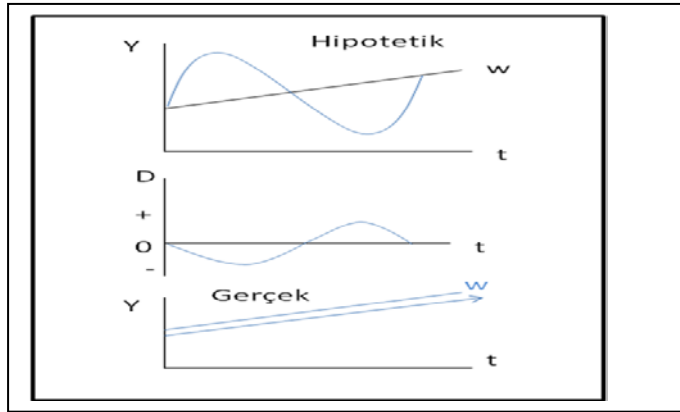
Açıklanan 3 politikadan ilki diğer ikisine göre farklılık taşır. Durgunluğu önlemek için uygulanan para ve maliye politikaları ekonomiyi doğrudan tam istihdam dengesine götürür. Ancak politika önlemi alınmaması şeklinde bir tercih yapıldığında, yani 1 yöntem, bu durumda ekonomi önce (kısa dönemde) bir durgunluğa girer ve uzun dönemde fiyatlar tamamen uyum gösterdiğinde tam istihdama geri döner. Ayrıca böyle bir tercih altında, uzun dönemde fiyat düzeyi para arzına oranla azalır. Bu durum reel para arzının artması, LM eğrisinin sağa doğru kayması ve dengenin H noktasında sağlanması anlamına gelir. Para ve maliye politikaları ile durgunluk engellenmeye çalışıldığında ise fiyatlarda düşme yönünde bir uyum söz konusu olmaz, çünkü genişletici bir politika uygulamasıyla toplam talep tam istihdam düzeyine tekrar döner.

Bu yüzden Keynesci analize göre, aktif politika uygulamaları hiç politika uygulanmamasına göre ekonomiyi daha hızlı bir şekilde tam istihdam dengesine döndürür, fakat fiyat düzeyi bu durumda hiçbir değişiklik yapmama durumuna göre daha yüksek düzeyde olur.³⁶³

Keynes'e göre parasal ücretler aşağı doğru esnek değildir, yani çalışanlar ücretlerin düşürülmesini istemez, oysa ücretler yukarı doğru esnektir. Çalışanların buna karşı çıkması zaten söz konusu olmaz. Bundan dolayı talep şokları karşısında, parasal ücretlerdeki ve fiyatlardaki düşme mekanizmasıyla otomatik olarak tam istihdam ve tam üretim kapasitesine ulaşmak mümkün değildir.³⁶⁴

Konjonktürel dalgalanmalar karşıtı maliye politikası görüşü, dalgalanma durumlarına karşı sadece hükümetin karşı durabileceği görüşüne dayanır. Gerileme döneminde hükümet harcamalarını arttırarak ekonomik faaliyetleri uyarır ve ekonominin daha derin bir düşmesine engel olabilir. Genişleme dönemlerinde de daraltıcı maliye politikası uygulayarak dalgalanmayı bertaraf edebilir. Bunu şekille gösterelim.³⁶⁵

Şekil (2.20): Devre Karşıtı Maliye Politikalarının İşleyisi

Kaynak: Bernhard Felderer, Stefan Homburg, **a.g.e**, s.192.

³⁶³ **A.e**, s.30,

³⁶⁴ Kıvanç Ertop, **Makro İktisat**, İstanbul, M.Ü Nihat Sayar Eğitim Vakfı Yayınları, No:534-767,2006,s.149.

³⁶⁵ Berndard Felderer, Stefan Homburg, **Makro İktisat ve Yeni Makro İktisat**, Çev. Osman Aydoğuş, N. Oğuzhan Altay, Elif Yayınevi, 1.Baskı ,Ankara, 2010, s.192.

Hükümet müdahalesi olmadığı bir durumda hipotetik bir iktisadi devre şekilde en üstteki grafikte görülmektedir. Devrenin ilk yarısında hükümet daraltıcı bir bütçe politikası izler yani vergi gelirleri harcamalardan fazladır ve rezervler yükselir. Bu şekilde aşırı yüksek efektif talep kısılır ve ekonominin genişlemesi engelleir. Daraltıcı dönemde de hükümet rezervlerini kullanarak harcama artırımına gider ,ek mal talebi yaratır. Ortadaki bütçe açığı eğrisi, bütçe değişikliklerinin etkisi çoğaltan süreciyle büyüdüğünden hipotetik iktisadi devredeki göre daha basıktır. Bu durumda ideal bir devre karşıtı maliye politikasının şeklin en alt kısmında görüldüğü gibi sabit bir iktisadi gelişmeye olanak sağlaması gerekir. Ayrıca rezervler sırasıyla arttırılıp azaltıldığından kamu borçlanması sorunu belirmez. Bu duruma Keynesyen açıdan bakıldığında bütçenin heryıl denglenmesinden daha yanlış bir politika düşünülemez. Gerileme döenminde vergi gelirleri azlarken, hükümetin harcamalarını buna uygun bir biçimde kısıması iktisadi devreyi daha da güçlendirir. Bundan ötürü Keynesyen öneri şöyledir: duruma göre daha fazla açık vererek ekonomide istikrar sağlamakve ciddi boyutlarda eksik istihdam veya enflasyonu önlemek için bütçenin kullanılmasıdır.³⁶⁶

Devre karşıtı maliye politikası kavramı sadece saf teori dünyasında sınırlı kalmamıştır, tüm dünyada bu yüzyılın ortalarından itibaren çok büyük önem kazanmıştır. Bunun yanı sıra uygulamada çok çeşitli sorunlar çıkmıştır ve kavram hem teorik hem de ampirik temellerde eleştirilmiştir. Teorik eleştiri; politika çıkarımları için Keynesyen teorinin yeterli bir temel olmadığı yönündedir. Modelin mantık hataları içerdiği ve gerçekliğin önemli yönlerini dikkate almadığı belirtilir. Ampirik eleştiri; Keynesyen teorinin her ne kadar tutarlı bir teorik açıklama sergilese de temel varsayımları yani yatırım ve likidite tuzakları gerçeklikte kesinlikle sağlanamadığından ampirik olarak geçersizdir. Teknolojik eleştiri, keynesyen teorinin hem teorik olarak tutarlı hem de ampirik olarak geçerli olsa da reçetelerinin pratikte uygulanabilir olmadığı ile ilgilidir. Teşhis, karar verme, ve diğer benzeri konulardaki gecikmeler okadar çok büyük öneme

³⁶⁶ A.e.s.193.

sahiptir ki ilkesel bazda yeterli olsalar bile, tedbirler büyük ihtimalle ya yanlış veya yanlış dozda uygulanacaktır. Bu açıdan, devre karşıtı politika istikrar sağlayıcı değilistikrar bozucudur. Politik eleştiri de, devre karşıtı maliye politikalarının pratikte uygulanabilir olduğu kabul edilse bile etkili olabilmesi için genişleme döneminde çok büyük kısıtlama gerektirmesidir. Politikacılar, teorik açıdan geçerli olmasına karşın kamu baskısı nedeniyle harcamaları kısıp bütçe rezervlerini arttırmazlar. Bunun yerine, kamu kesimini büyütmek için, genişletici bütçe açığını bir bahane olarak kullanırlar.³⁶⁷

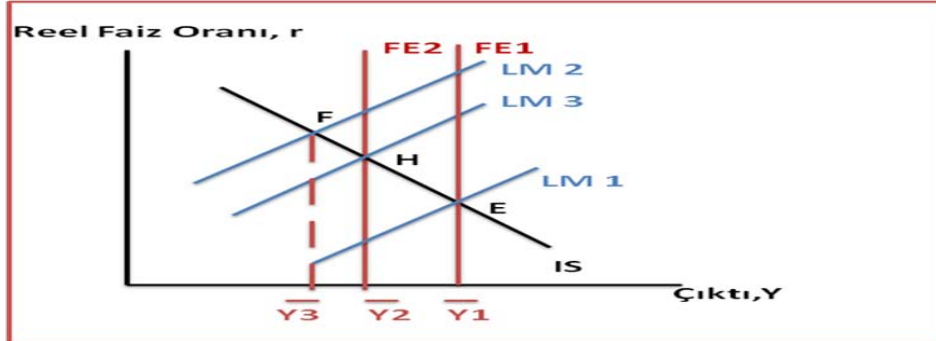
2.4.1.5 Keynesyen Modelde Arz Şokları

Keynesci konjunktür analizi 1970’li yıllara kadar konjunktürel dalgalanmaların kaynağı olarak sadece toplam talep şoklarını görmüş ve bu tür şoklara yoğunlaşmıştır. Toplam talep şokları, enflasyon ile pozitif korelasyonlu yönde bir harekete yol açtığından 1973-1975 yıllarındaki petrol şoklarından ortaya çıkan stagflasyonu açıklamada yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı Keynesçiler konjunktür teorilerini hem talep hem de arz şoklarını kapsayacak şekilde tekrardan inceleme altına almışlardır.

Aşağıdaki şekil 2.21’de ani fakat geçici bir fiyat şokunun Keynesyen analizi yer almaktadır. Petrol şoku, petrol fiyatlarındaki ani artışı şeklinde ortaya çıkan bir arz şoku durumudur. Bu şekilde bir arz şoku nedeniyle tam istihdam çıktısının Y_1 tahminden, Y_2 tahmine azalmasına ve FE eğrisinin sola doğru FE1 den FE2 ye kaymasına neden olur.

³⁶⁷ A.e.s.194.

Şekil 2.21 Petrol Fiyat Şokunun Keynesci Analizi

Kaynak: Mustafa Özer, a.g.e, s.31.

Petrol fiyatlarındaki artış, petrol ile ilintili diğer sektörleri de etkiler ve buralarda da fiyat artışları gözlemlenir. Fakat bu sektörler dışındaki fiyatlar kısa dönemde sabit olduğundan ortalama fiyat düzeyi artar. Fiyat düzeyinin artması reel para arzını azaltır ve LM eğrisi sola doğru LM1’den LM2’ye kayar. Kısa dönemde ekonomi F noktasına kayar. F noktası FE2 eğrisinin solunda kaldığından ekonomi durgunluğa girer. Kısa dönemde F noktasında, çıktının azalmasının yanı sıra enflasyonun da daha varlığını sürdürmesi sonucu ekonomide stagflasyon belirir. F noktasında daha düşük çıktı düzeyi ve daha düşük istihdam düzeyi söz konusu olurken, reel faiz ise yükselir. F noktasına, toplam talep edilen miktar tam istihdam üretim düzeyinin yani Y2 tahminin altında gerçekleştiği için uzun dönemde fiyatlar düşer. Fiyat düzeyindeki azalma ise reel para arzını arttıracığından LM eğrisinin sağa doğru LM2 den LM3 e kaymasına neden olur. Ekonomi yeni denge noktası LM3 ile FE2 eğrisinin kesiştiği H noktasında olur.

İzahına çalıştığımız arz şokları, Keynesçi istikrar politikaları açısından önemli ölçüde güçlüklerle sebep olur. Zira en başta FE doğrusundaki sola doğru kayma ile meydana gelen çıktıdaki azalmayı engellemek için uygulanan veya uygulanacak olan para ve maliye politikaları yetersiz kalır. Yeni tam istihdam çıktısının (Y2 TAHMİN) gerisine ekonomiyi genişletme çabaları ise çıktının geçici bir süre artmasına ve enflasyonun

daha da kötüleşmesine sebep olur. Buna karşılık LM eğrisinin sola doğru kayması nedeniyle ortaya çıkan çıktıdaki azalma ise para veya maliye politikaları uygulamaları ile geçiştirilebilir. Ancak F noktasında hükümetin genişletici politika uygulamaları zaten yüksek olan enflasyonun daha da yükselmesine yol açar. ³⁶⁸

2.4.2 Monetarist Konjonktür Teorisi

Monetarizmden önce de parasal faktörlerle konjonktürel dalgalanmaları açıklayan teoriler geliştirilmişti, ancak bu teoriler genellikle aşırı iyimserlikle beliren spekülasyon balonları çıkış noktası olarak almaktaydı. Bunlara göre, aşırı iyimserlik durumu ortadan kalkınca bankalar kredileri daraltmakta ve ekonomik anlamda bir kriz durumu da belirlemekteydi. Bu teoriler, konjonktürel dalgalanmaları bankaların ve borç verenlerin kötümser bir yapıya bürünmeleriyle, bir diğer ifadeyle piyasa oyuncularının tutumları ile ilişkilendirmekteydi. Dolayısı ile bu krizler piyasa ekonomisinin kendi dinamiklerinden kaynaklanıyordu, yani endojen nitelik taşıyordu. ³⁶⁹

1960'lı yılların ortalarında Milton Friedman ve Anna Schwartz tarafından Keynesyen teoriye eleştiri olarak ortaya konan monetarist görüş, konjonktürel dalgalanmalara değişik bir parasal yaklaşım getirmiştir. Bu iktisatçılara göre para stoku ile konjonktürel dalgalanmalar arasında önemli bir ilişki vardır ve ekonomideki para miktarını belirleyenler hükümetler olduğundan ortaya çıkan konjonktürel dalgalanmaların piyasa dışı (egzojen) nitelik taşıdığı vurgulanır. Paracı konjonktür teorisinde uyarıcı unsur, dışsal olarak kabul edilen para miktarındaki değişimdir. Paranın büyüme hızı arttıkça ekonomik genişleme yaşanır, para miktarındaki yavaşlama ise durgunluğa sebep olur. ³⁷⁰ Moneter teorilere göre, konjonktürel dalgalanmalar parasal genişleme ve daralmaya dayandığından bu yaklaşımda parasal faktörler derneşik talepteki dalgalanmalardaki birincil kaynaktır. Örneğin 1981-1982

³⁶⁸ Mustafa Özer, a.g.e, s.31,32,

³⁶⁹ Merih Paya, a.g.e, s.445.

³⁷⁰ Mustafa Özer, a.g.e, s.33.

resesyonu merkez bankasının enflasyonla mücadele için nominal faiz oranlarını %18 oranında arttırmasıyla başlamıştır.³⁷¹

Friedman'a göre ekonomi temelde istikrarlıdır. Monetaristlere göre, ekonomik dalgalanmalara neden olan temel faktör olarak görülen para arzındaki dalgalanmaların kaynağı devletin parasal otoriteleri aracılığı ile ekonomiye yaptığı müdahalelerdir. İşte bu yüzden devlet tarafından yapılan müdahalelerin gereksiz ve zararlı olduğu vurgulanır. Ekonomideki istikrarsız seyir, hatalı para ve maliye politikalarından doğar. Ekonomiye müdahaleler serbest piyasanın etkin işleyişini bozarak istikrarsızlığa yol açar. Bu açıdan hükümet Gayri Safi Milli Hasılaya eş düzeyde sabit oranda bir para arzı artışının dışında bir müdahalede bulunmamalıdır.³⁷²

Monetaristler, para arzındaki değişimin ne şekilde etkilediğini şu şekilde izah ederler: Merkez bankası büyüme hızını değiştirince bir dalgalanma mekanizması belirir. Bu mekanizmanın iki ayağı vardı. Para arzındaki artış ilk olarak toplam talebi etkiler. Zira paranın büyüme oranı artınca reel para miktarı da artar, faiz oranları düşer ve döviz kuru artar. Finansal piyasalarda beliren bu başlangıç etkisi otomatik olarak diğer piyasalara da yayılmaya başlar. Faiz oranı düştüğünden yatırım talebi; döviz kuru arttığı için de ihracat artar. Tüketiciler dayanıklı tüketim mallarına daha fazla harcama yaparlar. Bu harcama artışları çarpan etkisi meydana getirir. Bu mekanizma ile paranın büyüme oranındaki artış toplam talep eğrisini sağa kaydırır, ekonomide genişleme yaşanır. Bunun tam tersi durumda yani paranın büyüme oranındaki azalış, toplam talebi sola kaydırır ve durgunluk belirir.³⁷³

Monetaristler ekonomideki istikrarsızlığın kaynağı olarak parasal şoklar göstermekte, reel kaynaklı şoklara ikinci derecede önem vermektedir. Örneğin özel yatırımlarda gözlenen dalgalanma nedeni yeni buluşlar, spekülatif davranışlar, stoklardaki

³⁷¹ Paul A. Samuelson, William D. Nordhaus, **a.y.**

³⁷² Hoeward J. Sherman, **a.g.e.s.**

³⁷³ Mustafa Özer, **a.g.e.s.**..33.

dalgalanmalar ve petrol fiyatlarındaki ani yükseliş gibi bazı fiyatlarda görülen ani yükselişler olabilir. Bununla birlikte monetarist iktisatçılar, pratikte belirttiğimiz bu reel nedenlerin öneminin az olduğunu, ekonomik dalgaların genişliğini ve fiyat hareketlerini açıklamada reel unsurların öneminin fazla olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca mevcut para stoku ve ellerindeki ankes tutanların davranışlarının istikrarlılığı, makro ekonomik planda reel etmenlerden kaynaklanan şokları nötrleştirir ve otomatik stabilizatör işlevi yapar. Böylece belli bir harcama biçimine talepteki tüm yönelim diğer harcamalara negatif olarak yansır ne sadece içsel görelî fiyatlarda yeniden ayarlamaya neden olur. Sonuç olarak monetaristler, bir kapitalist ekonomide görülen tüm istikrarsızlıkların piyasa mekanizmasının işleyişine bağlı olduğunu yadsımaksızın, parasal şokların olmaması durumunda, ekonomideki dalgalanmaların fazla olmayacağını vurgulamaktadır.³⁷⁴

Monetaristler, toplam talepteki değişime karşı toplam arzın tepkisini para arzındaki yayılmanın ikinci ayağı olarak görürler. Onlara göre, kısa dönem toplam arz eğrisi (SRAS) artan eğime sahiptir. Bundan dolayı toplam talepteki değişimler hem reel GSMH hem de fiyat düzeyini etkiler.³⁷⁵

Ancak monetarist iktisatçılar, istikrar unsuru olarak “Doğal Oran” hipotesini geliştirmişlerdir. Doğal oran daha çok işsizlik ve reel gelir düzeyi için ileri sürülen ve uzun dönemde bunların aldığı ortalama değeri gösteren bir kavramdır. Teoriye göre doğal gelir, doğal işsizlik düzeyi; teknolojik gelişmeler, üretim fonksiyonunun değişmesi, yatırımlar ve benzeri gibi reel faktörler tarafından belirlenir. Dolayısı ile monetaristler konjonktürel dalgalanmaları doğal orandan sapma olarak nitelendirirler. Para arzındaki değişmelerden kaynaklanan toplam talebin kayması sonucu ortaya çıkar. Sapmaya yolaçan geçmiş dönemlerde sergilenen ekonomik performanslara dayandırılarak beklentilerin (adaptif beklentilerin) şekillenmesidir. Bu beklentiler reel gelir, istihdam gibi reel değişkenlerin doğal orandan sapmasına neden olur. Uzun

³⁷⁴ Ufuk Başoğlu, Nalan Ölmezoğulları, İlker Parasız, **a.g.e.**, s.47,48,

³⁷⁵ Mustafa Özer,**a.g.e.**,s..33.

dönemde ise reel değişkenler doğal düzeylerine gelirler. Monetaristlere göre reel etkenlerce belirlenen GSMH ve doğal işsizlik düzeyindeki sapmalar geçicidir.

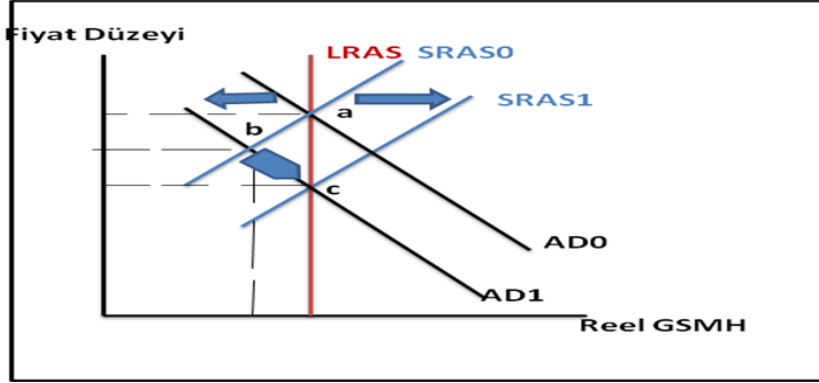
Keynesciler tarafından kabul edilen yapışkan fiyatlar (rijit fiyatlar) kabul edilmemektedir. Monetaristlerde parasal ücret oranı geçici bir süre yapışkanlık gösterir. Toplam talep azalıp, işsizlik arttığında, parasal ücretler belli bir süre sonrasında düşmeye başlar. Parasal ücretler düştüğünde fiyat düzeyi de düşer ve belirli bir uyum döneminden sonra tam istihdam denge düzeyine tekrar dönülür. Bunun dışında toplam talep artıp, işsizlikte doğal oranının altına indiğinde parasal ücretler yükselmeye başlar. Parasal ücretler artmaya başladığında fiyat düzeyi de artar ve bir uyum döneminden sonra reel GSMH, potansiyel düzeyine ve işsizlikte doğal düzeyine döner. Paracı teori bu şekliyle, para miktarındaki değişmelerin toplam harcama, gelir ve çıktı üzerinde tek taraflı olarak geçici etkiye sahip olduğuna inanır. Bu değişkenlerin para miktarı üzerindeki etkilerini ise ikinci geri itim olarak değerlendirirler. Parasal şokların oluşmasının nedeni, özel ekonomi dışındaki iradi politika kararları ve kurumsal düzenlemelerdir. Özel harcamalar temelde istikrarlıdır ve bunları yalnızca parasal şoklar etkiler. Ayrıca bu özel harcamalar doğal işsizlik ve çıktı oranıyla tutarlı harcamalardır.³⁷⁶

2.4.2.1 Monetarist Teoride Ekonomik Durgunluk

Monetarist teoride durgunluğu aşağıdaki şekil 2.22'i kullanarak nasıl gerçekleştiğini izah edebiliriz.

³⁷⁶ Mustafa Özer, a.g.e, s.34,38,

Şekil 2.22: Monetarist Modelde Durgunluk

Kaynak: Mustafa Özer, a.g.e, s.38

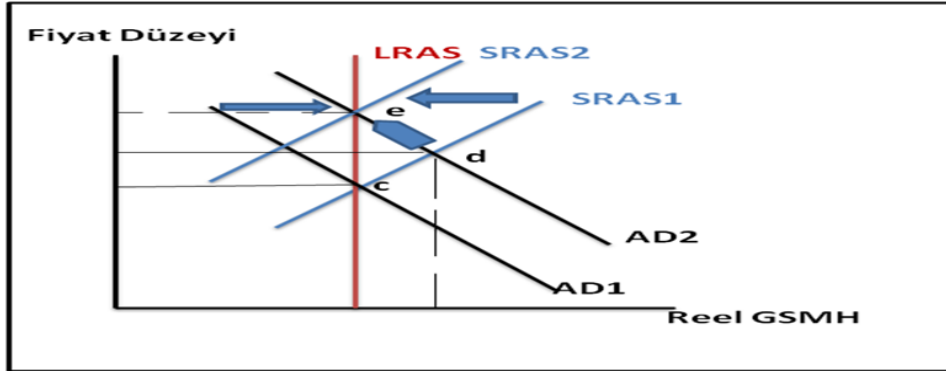
Ekonomi başlangıçta a noktasında uzun dönem toplam arz eğrisi (LRAS) üzerinde tam istihdamda dengede olduğunu varsayalım. Bu dengede kısa dönem toplam arz eğrisi SRAS0 ve toplam talep de AD0'dır. Paranın büyüme oranındaki bir yavaşlama olduğunda toplam talep eğrisi sola kayar ve AD1 şeklini alır. Toplam talebin azalmasıyla reel GSMH düşer ve ekonomi b noktasına yönelir. İşsizlik artar, işgücü arz fazlası ortaya çıkar. Parasal (nominal) ücretler düşer ve parasal ücretlerin düşmesi kısa dönem toplam arz eğrisi SRAS0'dan SRAS1'e kayar. Fiyat düzeyi düşer ve reel GSMH artmaya başlar, ekonomi c noktasında yeni dengeye ulaşınca kadar genişler. Yeni tam istihdam denge noktası c noktasında oluşur.³⁷⁷

2.4.2.1 Monetarist Teoride Ekonomik Gelişme

Monetarist modelde ekonomik canlanmayı ise aşağıdaki 2.23 şekil yardımı ile açıklayabiliriz.

³⁷⁷ Mustafa Özer, a.g.e, s.38.

Şekil 2.23: Monetarist Modelde Ekonomik Canlanma

Kaynak: Michael Burda, Charles Wyplosz, **a.g.e**, s.317.

Ekonomi c noktasında tam istihdamda dengeseyken, paranın büyüme oranında artış sonrasında toplam talep eğrisi AD1'den AD2'ye doğru sağa kayar. Ekonomi d noktasına ulaşır, reel GSMH ve fiyat düzeyi artar. Reel GSMH, potansiyel GSMH'nın üzerinde ve işsizlikte doğal oranın altında olduğundan parasal ücretler artmaya başlar, kısa dönem toplam arz eğrisi SRA1 uzun dönemde SRAS2'ye doğru kayar. Parasal ücretler ve fiyat düzeyi artar, reel GSMH azalır. Ekonomi d noktasından e noktasına, yani tam istihdam denge düzeyine kayar. Uzun dönemde e noktasına ulaşılır.³⁷⁸

2.4.3. Yeni Klasik Konjonktür Teorisi

Yeni Klasik Okul 1970'lerde parasalcılığın içinden doğmuştur. Başlıca yeni klasikler Robert Lucas, Thomas Sargent, Neil Wallace, Edward Prescott, Minfold'dür.³⁷⁹

Yeni Klasik Konjonktür yaklaşımı, ekonomik dalgalanmaların ve genel dengenin oluşumunu incelerken Rasyonel Beklentiler Hipotezinden hareket eder. Eksik bilginin üzerinde durarak nominal şokların parasal yanılma sonucu ortaya çıkacağını belirtir.³⁸⁰

³⁷⁸ Michael Burda, Charles Wyplosz, **a.g.e**,s.317.

³⁷⁹ Kıvanç Ertop,**a.g.e**,s.186.

³⁸⁰ George W. Stadler, "Real Business Cycles", **Journal of Economics Literature**, Vol32, No:4, Dec 1994, s.1750.

Rasyonel Beklentiler Hipotezine göre, bireyler, “ekonomik beklentilerini-tahminlerini oluştururken, eldeki bilgiyi en iyi şekilde değerlendirmekte ve böylece oldukça isabetli, bilimsel modellerin performansına yakın tahminler üretebilmektedirler.” Buna göre, eğer bireyler hatalı tahmin üretmişlerse, bu hatalarını sistematik olarak tekrarlamamaktadırlar. Bu genel denge yaklaşımının iki önemli özelliği daha bulunur, bunlar en az Rasyonel Beklentiler Hipotezi kadar önemlidir. Bunlar;³⁸¹

1. Fiyatlar, piyasalardaki arz ve talebi dengeye getirmek üzere sürekli olarak değişirler, değişen arz ve talebe uyum gösterirler. (Tam esnek fiyat ve ücret)
2. Ekonomik birimler, kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederken, son derece bilinçli davranırlar: Bireyler, fayda maksimizasyonunun, işletmelerse, kar maksimizasyonunun ısrarlı ve bilinçli takipçisidirler.

Yeni Klasik iktisada göre ekonomideki tüm piyasalar dengededir. Bu yüzden bu konu ile ilgilenen iktisatçılar denge iktisatçıları olarak tanınır. Bu iktisatçılar değişen fiyatlar ile birlikte piyasaların, yeni dengeleri hemen sağlayacaklarını ve dışarıdan müdahale olmadığı sürece mevcut denge durumunun korunacağı görüşündedirler.³⁸²

Yeni Klasik iktisatçılar, konjonktürel dalgalanmaları açıklamakta denge teorileri geliştirmişlerdir. Bu açıdan da Keynesci ve Monetarist iktisatçılardan çok belirgin olarak ayrılırlar. Bir denge konjonktür teorisi geliştirmek, normal bir denge kavramının dışında bir denge kavramının geliştirilmesini zorunlu kılar. Bu yüzden denge, bireylerin her an algıladıkları fiyatlara optimal tepkide bulundukları ve bireylerin fiyatları algılamasıyla arz ve talep değişmelerine verdikleri tepkiler sabitken piyasaların temizlendiği durumu yansıtır. Bu durumda ekonomi, tüm değişkenlerin sabit değerleri ile izah etmek yerine istikrarlı istatistiksel süreçlerle

³⁸¹ Merih Paya, a.g.e, s.38.

³⁸² İlker Parasız, **İktisadın ABC'si**, Bursa, Ezgi Yayınevi, 2000, s.246.

tanımlanabilecektir.³⁸³ Yeni Klasikler ücretlerin esnek olduğunu varsayarak emek piyasasının daima temizlendiğini belirtirler. Onlara göre gönülsüz işsizliği içermeyen bir model kesinlikle kötü bir fikirdir. Böyle bir durumun olması halinde teorinin reddi olasıdır. Ancak böyle bir durum zordur. Yeni Klasiklerde teknolojik değişim gibi reel şoklar ilişkilendirilerek dalgalanmalar açıklanmaktadır.³⁸⁴ Yeni Klasik görüş, ekonomik dalgalanmaların temel sebebinin, toplam talepteki beklenmeyen, ani dalgalanmalar yani değişimlerle olduğunu söyler. Toplam talepte beklenenden daha büyük bir artış bir genişlemeye, toplam talepte beklenenden daha küçük bir artış ise daralmaya neden olur.³⁸⁵

Dikkat edilirse, Yeni Klasik iktisatçılar arasında konjonktürel dalgalanmaların nedeni konusunda görüş birliği olmadığı rahatlıkla fark edilir. Konjonktür dalgalanmalarının sebepleriyle ilgili olarak kimisi parasal şokları dalgalanmaların temel sebebi olarak gösterirken, kimisi de reel şokları gösterir. Ancak, Yeni Klasik modelin ortak noktası, konjonktürel dalgalanmaları rekabete dayalı denge olarak tanımlamalarıdır. Yeni Klasik konjonktür modeli ilk başta parasal konjonktür modeli şeklindeydi, bilhassa Lucas'ın 1975 yılında geliştirdiği model, Sargent-Wallace (1981) ve Blinder-Fischer'in modelleri konjonktür dalgalanmalarını parasal şoklarla izah etmektedir. Bu karşın 1980 sonrası, özellikle Kydland-Prescott (1982)³⁸⁶ modelleriyle reel konjonktür modelleri önem kazanmıştır. Bu model, Lucas modelinde açıklanan konjonktür dalgalanmalarını reel şoklarla açıklamakta, üretimin belirli bir zaman süresi, aldığı belirtilerek üretimin teknik yapısına dikkat çekilmektedir.³⁸⁷

Robert Lucas, Rasyonel Bekleyişler Hipotezinin fikir babasıdır. Lucas'ın arz eğrisi de bu yukarıda belirtilen temeller üzerine oturur. Lucas Modelinin üç varsayımı vardır;

³⁸³ Mustafa Özer, **a.g.e.**, s.40.

³⁸⁴ William M. Scarth, **Macroeconomics: An Introduction to Advanced Method**, Second Ed., Harcourt Brace & Company, Kanada, 1996, s.221.

³⁸⁵ İlker Parasız, **İktisadın ABC'si**, a.y

³⁸⁶ F. E Kydland, E. C. Prescott, "Time to Build and Aggregate Fluctuations", **Econometrica**, 1982, s.50-70.

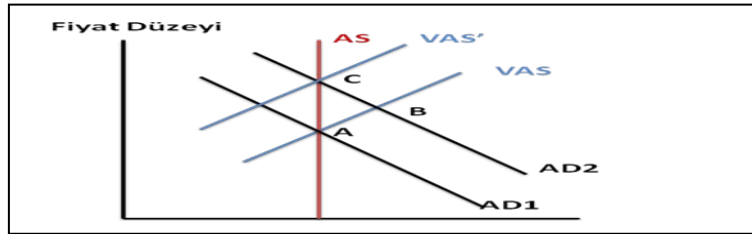
³⁸⁷ Ufuk Başoğlu, Nalan Ölmezer, İlker Parasız, **a.g.e.**, 89,90,

beklentiler rasyoneldir, piyasalar temizlenmektedir ve ekonomik birimlerin ekonomi konusundaki bilgileri tam değildir.³⁸⁸

Üç tane Yeni Klasik konjonktür teorisi vardır: (1) Eksik Bilgi (Yanlış Algılama Teorisi) , (2) Reel Konjonktür Teorisi, (3) Sektörel Değişim Teorisi. Bu üç konjonktür teorisi konjonktürel dalgalanmaları açıklamak için farklı farklı yaklaşımlar getirirler, ancak fiyat ve ücretlerin tamamen esnek olduğunu her üçü de varsayar.³⁸⁹

1970’li yıllarda yaşanan yüksek enflasyon ve yoğun işsizliğin yaşandığı ortamda ortaya çıkan bir makroekonomik düşünce olarak çıkmıştır. Keynesci ve Monetarist iktisatçıların aksine para politikasının ne kısa ne de uzun dönemde reel değişkenleri etkileyemeyeceğini, maliye politikasının da, Keynesin öngördüğü gibi çıktı ve istihdamı etkileyemeyeceğini belirtirler. Aşağıdaki şekil 2.24’de bu durum izah edilmektedir.

Şekil 2.24. Yeni Klasik Ekolde Toplam Arz – Toplam Talep Analizi

Kaynak: Mustafa Özer, a.g.e, s.41.

Yukarıdaki şekilde VAS eğrisi çok kısa dönem toplam arz eğrisi olarak düşünülebilir. VAS eğrisi üzerindeki hareketler para hayalinin sonucu olarak meydana gelirler. Başlangıçta ekonomi A noktasında dengede iken, para arzındaki bir artış, toplam talep eğrisini sağa doğru kaydırır ve toplam talep eğrisi AD2 olur. Burada iki olasılık söz konusudur. (1) Şayet toplam talepteki değişme doğru bir biçimde algılanırsa, yeni

³⁸⁸ Hayri Barutça, a.g.e, s.151.

³⁸⁹ Mustafa Özer, a.y.

denge noktası C noktasında oluşur.(2) Eğer toplam talepteki değişme beklenmiyorsa ve doğru bir biçimde algılanmazsa, denge önce B noktasına, daha sonrada C noktasına kayar. Denge noktasının B' den C' ye hızlı bir şekilde kaymasının nedeni, rasyonel beklentiler hipotezidir. Çünkü bu hipoteze göre bireyler hatalarını hiçbir gecikme olmaksızın öğrenirler.

Yeni Klasik İktisadın 3 temel ilkesi vardır. (1) Bireylerin tasarruf, tüketim ve yatırım gibi reel ekonomik kararları parasal değil, reel etkenlerce belirlenir. (2) Bireyler bilgileri dahilinde; tutarlı, başarılı optimize edicilerdir. Örneğin, sürekli denge durumundadırlar. (3) Bireyler ekonomik çevrelerini değerlendirmede sistematik hata yapmazlar, yani rasyonel beklentilere sahiptirler.³⁹⁰

Özetle bu şekilde yeni klasik ekolün temel ilkelerini verdikten sonra şimdi eksik bilgi teorisinden başlayarak Yeni Klasik Konjonktür teorilerini açıklamaya çalışalım.

2.4.3.1 Eksik Bilgi Teorisi

Robert Lucas tarafından geliştirilen eksik bilgi teorisi, tam rekabetçi bir ekonomide eksik bilgilenmenin nasıl konjonktürel dalgalanmalara yol açtığını açıklar. “Yanlış Algılama Teorisi” olarak da ifade edilen bu teorinin kökleri Milton Friedman’a dayanır.³⁹¹ Friedman’a göre işletmeler fiyat beklentilerini doğru yaparken, emek arz edenler eksik bilgilendirmeden dolayı yanırlar. Fiyatlar genel düzeyindeki artışı belli bir gecikmeyle öğrendiklerinden artan parasal ücretleri reel ücret artışı olarak algılamayıp emek arzını arttırırlar. Lucas’ a göre ise yalnızca emek arz edenler değil, aynı şekilde işletmelerde tüm verileri değerlendirmekle birlikte algılama hatasına düşebilirler. Mesela para arzında ve parasal talepteki ani beklenmeyen bir artış hem işletmelerin hem de işçilerin, yükselen genel fiyat düzeyini eksik bilgi nedeniyle hemen algılayamamasına yol açar. İşletmeler sadece kendi ürünlerinin fiyatlarının

³⁹⁰ A.e.s.40-44

³⁹¹ A.y.

arttığını sanarak üretimlerini artırmaya gidebilir. Bu durum emek talebinin artıp ücretlerin yükselmesine neden olur. İşçiler yalnız kendi emeklerine olan talebin arttığını, fiyatların değişmediğini, reel ücretlerinin yükseldiğini sanıp emek arzlarını arttırırlar. Sonuçta üretim ve çalışma düzeyi yükselir, ekonomi fiyatlar genel düzeyine ilişkin yanlış algılamalar düzelinceye dek geçici ve çok kısa bir süreliğine doğal üretim düzeyinden ulaşır.³⁹²

Rasyonel beklentiler varsayımının geçerli olduğu eksik bilgi teorisi paracı bir konjonktür teorisi yaratmak için geliştirilmiştir. Teori geliştirilirken fiyatlarla ilgili eksik bilgi varsayımı yapıldığından teori Walrascı paradigmadan bir sapmayı temsil eder. Ekonomide tüm gerekli parasal düzenlemeler tahmin edilebildikleri ölçüde hemen doğru olarak algılanır ve yukarda da belirtildiği gibi başata fiyat olmak üzere; ilişkili nominal değişkenlerdeki aynı oranda değişmelerle aynı oranda değişmelerle karşılaşılır. Sadece tesadüfi parasal uyarımlar fiyat sürprizlerine ve yanlış hesaplamalara yol açar. Zira fiyat sürprizleri ve yanlış hesaplamalar bu teoride reel değişkenlerdeki konjonktürel dalgalanmaları açıklamak için gerekli bir gelişmedir. Eksik bilgilendirme teorisinde dalgalanmaya yol açan ana mekanizma sürpriz arz ilişkileridir. Bu sürpriz arz ilişkileri konjonktürel dalgalanmaların açıklanmasına uygulanırken, analiz hem spekülatif arz davranışları hem de “sinyal çekme” gibi araçları da kullanır.

Lucas’ın çıkış noktasında çok temel mikro ekonomik bir ilişki vardır: Bir malın arzı, bu malın nispi fiyatındaki artışla genişler. Fakat burada, geleneksel yaklaşımdan farklı olarak, üreticilerin üretim miktarıyla ilgili kararlarını verdikleri anda, fiyatlar genel düzeyini (P_t)’yi bilmedikleri varsayılır. Dolayısıyla üretim miktarının, fiyatlar genel düzeyine ilişkin beklenti (P_t^e) doğrultusunda tayin edileceği kabul edilir. Öyleyse, imalının fiyatı (P_{it}) ise, bu malın üretim miktarı (Y_{ti}), aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

$$Y_{ti} = f \left(\frac{P_{it}}{P_t^e} \right)$$

³⁹² Kıvanç Ertop, a.g.e, s.186.

Bu noktada, rekabet piyasalarında, her üreticinin kendi piyasasındaki fiyatı, yani (P_{it}) i bildiği, buna karşın fiyatlar genel düzeyini yani (P_t^e) yi beklentisi doğrultusunda tahmin ederek (P_{it}/P_t^e) belirleyeceğini kabul eder. Ekonomi için böylelikle iki tip şok söz konusu olur. Talep genişlemesi ile ortaya çıkan “Nispi şoklar” ile parasal genişlemenin yol açacağı ve tüm piyasalarda talep artışına yol açacak olan “Derneşik (toplam) şoklar”dır. Nispi şoklar sadece bazı piyasalarda meydana gelir, başka piyasalarda talep daralmasına yol açar ama toplam makro talepte bir değişim yapmazlar. Toplam şoklar ise tüm piyasaları etkilerler.

Bir üreticinin ürettiği malın nispi fiyatının yükseldiğini saptadığını düşünelim. Böyle bir durumda üretici fiyat yükselişlerini sorgular: Nispi şoktan mı yoksa toplam şoktan mı kaynaklanmaktadır? Şayet üretici malın yüksek fiyatının toplam şoktan kaynaklandığını düşünürse üretimi genişletmez, fakat nispi şoktan kaynaklandığını düşünürse üretimini genişletmeyi tercih eder. Bu açıdan, üreticilerin sinyalleri deşifre etme sorunu (signal extraction problem) ile karşı kaşıya kalmaları söz konusudur. Buna göre piyasalar, üreticilere ekonomik gelişmeler konusunda sinyaller göndermekte, fakat bu sinyaller parazitli gelmektedir. Dolayısıyla öncelikle bu sinyallerin yorumlanması gerekir.³⁹³

Üretici her şeyden önce, her koşulda, ne kadar çalışmak, ne kadar üretmek zorunda olduğunu ve sermayesi arttığı zaman da ne kadar yatırım yapması gerektiğini kararlaştırmak durumundadır. Üretici bu konudaki kararlarını çıktısının fiyatına bağlı olarak verir. Üretici ekonomide neler olup bittiğini, reel veya nominal şokların olasılık dağılımını bilmediği sürece bir gecikmeyle öğrenir. Şimdi üreticinin çıktısının cari fiyatında bir artış gözlendiğini kabul edelim. Bu artışa üreticinin vereceği tepki, üreticinin bu fiyat değişimini nasıl algıladığına bağlıdır. Üretici çıktısının cari fiyatındaki bu artışı fiyat düzeyinde genel bir artışa oranla, kendi çıktı fiyatında nisbi

³⁹³ Merih Paya, a.g.e, s.359,360,

bir artış olarak değerlendirilebilir. Ayrıca üretici fiyat değişiminin mutlak mı yoksa nisbi mi olduğunu kararlaştırdıktan sonra, bu değişimin geçici mi yoksa sürekli mi olduğuna karar vermelidir. Şayet artış geçiciyse şimdi daha fazla çalışacak ve çalışmanın bedeli azaldığı zaman da dinlenecektir. Tam tersine eğer değişim sürekliyse yatırım yaparak üretken kapasitesini artırmaya çalışacaktır. Üretici bahsettiğimiz tüm kararlarını tek bir fiyat sinyaline göre alacağı için, fiyat değişikliğine optimal tepkisi bir ağırlıklı ortalama biçiminde olur. Ağırlıklar ise nominal ve reel şokların nisbi varyansına bağlıdır. Fiyat artışı, hem daha yüksek cari çıktı hem de daha yüksek yatırım düzeyine bağlı olur. Çıktı ile yatırım arasındaki bu ilişki bir hızlandırıcı olarak düşünülebilir.³⁹⁴

Lucas toplam arz fonksiyonu, aşağıdaki biçimde yazılabilir.

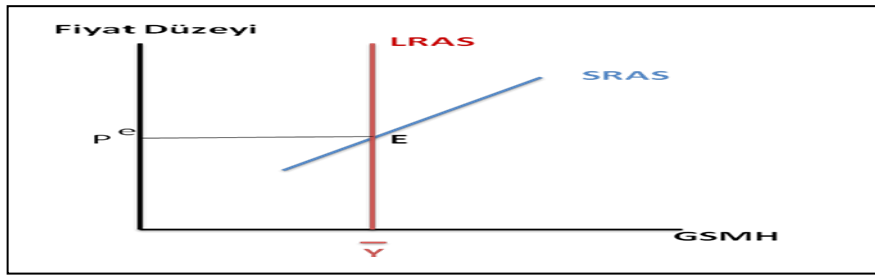
Rasyonel beklentiler varsayımı veri iken eşitlik,

$$y = \bar{y} + a (p - p^e)$$

³⁹⁴ Mustafa Özer, a.g.e, s..43,44,

olur. Burada, p^e beklenen fiyatı gösterir. $a=\gamma(1-\beta)$ veya nisbi ve genel fiyat varyansları cinsinden, $a = \gamma \tau^r / (\sigma^2 + \tau^2)$ olur. Eksik bilgi teorisine göre, üreticilerin ekonomiye arz etmeyi düşündükleri çıktı miktarı, beklenen genel fiyat düzeyine değil, gerçekleşen genel fiyat düzeyine bağlıdır. Fiyat düzeyi beklenen fiyat düzeyini aştığı zaman üreticiler kendi mallarının nisbi fiyatının arttığını düşünerek çıktılarını arttırırlar. Fiyat düzeyi beklenenden daha azsa üreticiler kendi mallarının nisbi fiyatının azaldığına inanırlar ve üretimlerini azaltırlar. Çıktı ile fiyatlar arasındaki bu ilişki yukarıdaki eşitlikteki gibi gösterilebilir. Bu eşitlik belli bir periyottaki çıktının, çıktının doğal düzeyi, $\bar{y}$ (tam istihdam çıktısı) ile, genel fiyat düzeyi (p) ile beklenen fiyat düzeyi (p^e) arasındaki farka eşit olan konjonktür bileşeni tarafından belirleneceğini gösterir. a , ise gerçek fiyat düzeyi beklenen fiyat düzeyinden fazla olduğu zaman çıkının bu fazlalığa ne kadar güçlü tepki vereceğini gösteren pozitif bir sayıdır. $p > p^e$ ise, her bireysel üretici kendi ürettiği malın nisbi fiyatının arttığını kabul eder. Halbuki artış ekonomideki tüm mal fiyatlarını içerir. Bunun dışında, $p > p^e$ olduğunda eşitlik çıktının tam istihdam çıktı düzeyinden sapma gerçekleştireceğini gösterir.³⁹⁵

Şekil 2.25: Yeni Klasik Kısa ve Uzun Dönem Toplam Arz Eğrileri

Kaynak: Mustafa Özer, a.g.e, s. 45.

Yukarıdaki şekilde yer alan tam istihdam çıktı düzeyi ($\bar{y}$) ve (p^e) veriyken, arz edilen çıktı miktarı (y) ile gerçek fiyat düzeyi arasındaki ilişkiyi gösteren AS eğrisi artan eğime sahiptir. LRAS ve SRAS'ın kesiştiği E noktasında gerçek fiyat düzeyi ile

³⁹⁵ Mustafa Özer, a.g.e, s. 45.

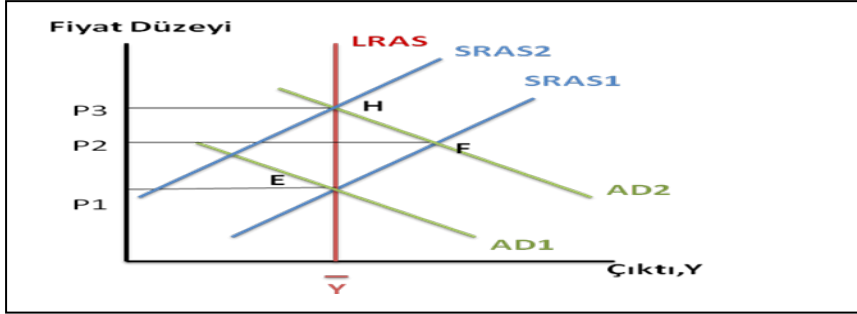
beklenen fiyat düzeyi birbirine eşittir. Ayrıca bu noktada arz edilen çıktı miktarı tam istihdam çıktısına eşittir. Şekilde görüldüğü gibi, toplam arz eğrisi, $-p^e > p^e$ ise arz edilen çıktı miktarının tam istihdam çıktısından büyük olacağını ve $p^e < p^e$ ise arz edilen çıktının tam istihdam çıktısından az olacağını da ifade eder. Şekilde yer alan artan eğimli toplam arz eğrisine, sadece beklenen fiyatların değişmediği kısa döneme uygulanabildiği için, kısa dönem toplam arz eğrisi (SRAS) denir. Uzun dönemde bireyler fiyatlarda neler olup bittiğini öğrenirler ve beklenen fiyatlar gerçek fiyatlara uyum gösterir. Yani $p = p^e$ olur. Gerçek fiyat düzeyi beklenen fiyat düzeyine eşit olduğunda, yanlış algılamalar ortadan kalkar ve üreticiler tam istihdam çıktısını arz ederler. Yani uzun dönemde $p = p^e$ ve $y = \bar{y}$ olur. Bundan dolayı uzun dönem çıktı arzı, fiyat düzeyinden bağımsızdır ve uzun dönem toplam arz eğrisi de çıktının tam istihdam çıktısına eşit olduğu düzeyde düşey eksene paralel bir doğru biçimindedir.

Lucas modelinin en önemli noktalarından birisi; modelde tüm ekonomik birimlerin ekonomide ne olup bittiğini algıladıkları ve rasyonel beklentilere sahip oldukları varsayıldığından, para arzındaki beklenen artışların çıktı düzeyi üzerinde hiçbir etkiye sahip olmayacağı, sadece fiyatları etkileyeceği şeklindedir. Modelde sadece tahmin edilmeyen para politikası değişimleri çıktı üzerinde etki yapar. Eğer ekonomik birimler bir para arzı artışı olacağını algılayarlarsa, fiyatlarında para arzındaki artış kadar artacağını bilirler. Dolayısıyla üreticiler nisbi fiyatların değiştiği biçiminde bir yanlışa düşmezler ve nihai olarak da toplam arz değişmez.³⁹⁶

Beklenmeyen para arzı değişikliklerinin etkilerini aşağıdaki şekil (2.26) yardımı ile inceleyelim.

³⁹⁶ A.e.s..46.

Şekil 2.26: Para Arzında Beklenmeyen Değişim

Kaynak: Mustafa Özer, a.y.

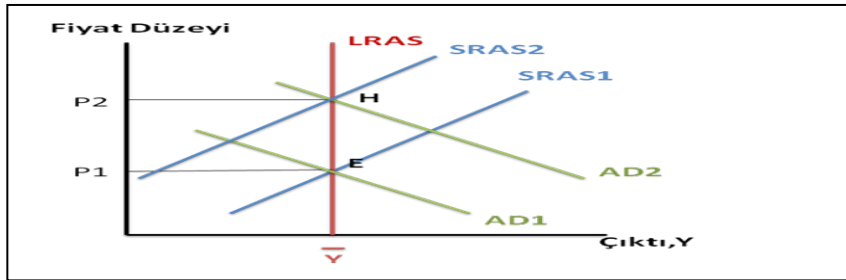
Ekonominin başlangıç denge noktası E noktasıdır ve bu noktada çıktı düzeyi tam istihdam çıktısına ve fiyat düzeyi de beklenen fiyat düzeyine eşittir. Ekonomik birimlerin para arzının sabit kalacağı, değişmeyeceği beklentisinde oldukları bir durumu düşünelim. Böyle bir durumda, merkez bankası kamuoyuna hiç duyurmadan aniden para arzını artırsın. Para arzındaki bu artış toplam talebi artırarak toplam talep eğrisini sağa doğru kaydırır. Yeni toplam talep eğrisi AD2 olur. Fakat bu arada SRAS eğrisi değişmediği için AD'deki artış fiyat düzeyinin artmasına ve P2 olmasına yol açar. Kısa dönem denge noktası (SRAS1) eğrisi ile (AD2) eğrisinin kesiştiği F noktasında gerçekleşir. F noktasında gerçek fiyat düzeyi (P2), beklenen fiyat düzeyinden (P1) büyük olduğundan çıktı düzeyi tam istihdam çıktı düzeyini aşar. Zira para arzındaki beklenmeyen ani artış yansız olmadığı için reel çıktının artmasına neden olur. Bunun nedeni ise üreticilerin dolduruşa gelmeleridir. Para arzındaki beklenmedik artış sonucu artan fiyatları, her üretici kendi çıktısının fiyatındaki nominal artış olarak değil reel veya nisbi bir artış olarak yanlış biçimde algılar. Kısa dönemde çıktıdaki bu artışa rağmen üreticiler daha iyi bir duruma ulaşmayabilirler. Bu nedenle gerçek nisbi fiyatları bilmeleri durumunda üretecekleri miktardan daha fazla üretmek durumunda kalırlar. Ekonomi F noktasındaki dengede uzun süre kalmaz. Çünkü F noktasında daha önce belirtildiği gibi gerçek fiyat düzeyi beklenen fiyat düzeyinden yüksektir. Zamanla ekonomik birimler gerçek fiyat düzeyi hakkında bilgi edinir ve buna göre de

beklentilerini uyarlarlar. Uzun dönemde kalıcı denge, sadece gerçek ve beklenen fiyatların eşit olduğu noktada gerçekleşir.

Ekonomik birimler gerçek fiyat düzeyinin ne olduğunu öğrendiklerinde, gerçek fiyat düzeyi ile beklenen fiyat düzeyinin eşit olduğu LRAS eğrisini dikkate alırlar. Bu yüzden ekonomide uzun dönem dengesi AD2 eğrisinin LRAS eğrisini kestiği H noktasında gerçekleşir. H noktasında, denge fiyat düzeyi P3 ve çıktıda tam istihdam çıktısına eşittir. H noktasındaki fiyat düzeyi P3 başlangıç fiyat düzeyinden (P1) para arzındaki artış oranı kadar daha yüksektir. Şimdi tüm ekonomik birimler fiyat düzeyinin P3 olduğunu bekledikleri için yeni SRAS eğrisi H noktasında geçen SRAS2 olur. Eksik bilgi teorisine göre, ani para arzı artışları yansız değildir ve ayrıca bu durum çıktı artışına neden olur. Bunun dışında, beklenmeyen para arzı artışı ekonomik birimlerin gerçek fiyat düzeyinin ne olduğunu öğrendikten sonra uzun dönemde yansızdırlar.³⁹⁷

Beklenen para arzı değişmelerinin etkisini incelersek; Eksik bilgi teorisine göre beklenen para arzı artışının etkileri beklenmeyen para arzı artışlarına göre farklıdır. Aşağıdaki şekilde beklenen para arzı artışlarının etkileri gösterilmektedir.

Şekil 2.27: Para Arzında Beklenen Değişim

Kaynak: Mustafa Özer, a.g.e., s. 49.

³⁹⁷ Mustafa Özer A.e., s. 48, 49,

Ekonominin başlangıç denge noktası olan E noktasında, çıktı tam istihdam çıktısına ve gerçek fiyat düzeyi de beklenen fiyat düzeyine eşittir. Merkez bankasının para arzını arttıracaklarını kamuoyuna duyurduğunu ve kamuoyunun da buna itibar ettiğini kabul edelim. Para arzındaki bu artış beyanı sonucu, toplam talep eğrisini sağa doğru kayacak ve AD2 olacaktır. İlan edilen para arzı artışı ile birlikte SRAS eğrisi de yukarı doğru kayar ve SRAS2 olur. Çünkü ekonomik birimlerin fiyat beklentileri de merkez bankasının para arzı artış ilanı ile birlikte yükselir. Bu durumda yeni denge noktası LRAS eğrisi üzerinde AD2 ile SRAS2'nin kesiştiği H noktası gerçekleşir. Yeni denge noktasında gerçek çıktı, tam istihdam çıktısına ve gerçek fiyat düzeyi de beklenen fiyat düzeyine eşit olur. Görüldüğü gibi, para arzında beklenen artış çıktı üzerinde etki yaratmamakta, sadece fiyatları para arzındaki artış oranında artırmaktadır. Bundan dolayı para arzında beklenen artışlar hem kısa hem de uzun dönemde yansız olmaktadır. Zira üreticiler beklenen para arzı artışı sonucu artan fiyatların nisbi olarak değil de mutlak olarak arttığını bilirler ve fiyatlar arttığında da üretimi artırma yönünde galeyana gelmezler.

Lucas'ın eksik bilgi yaklaşımının istikrar politikalarının uygulanması konusundaki politik çıkarımları, monetarist iktisatçılara göre daha geniş niteliktedir. Modele göre ekonomide uzun ve değişen gecikmeler sorun teşkil etmezler. Burada önemli olan ekonomik birimlerin bir sistematik politikayı o anda algılayıp algılayamayacaklarıdır. Bundan dolayı istikrar politikaları sadece politika yapıcıları olaylara özel ekonomik birimlere göre daha çabuk tepkide bulunabilirlerse yahut daha fazla bilgi sahibiyse fayda sağlarlar. Aksi takdirde karışıklıktan başka bir işe yaramazlar.

Eksik bilgi teorisinin genel bir eleştirisine göre, teorisinin işleyebilmesi için uzun bilgi gecikmelerine gereksinim vardır. Hâlbuki günümüzde merkez bankaları haftalık olarak para arzı ile ilgili bilgileri bedelsiz olarak açıklamaktadırlar. Bunu dışında, fiyat indeksleriyle ilgili bilgiler de aylık olarak yayınlanmaktadır. Dolayısıyla teorisinin ifade

ettiği bilgi konusundaki karışıklıklar kısa sürelidir, çıktı ve istihdamda sürekli dalgalanma meydana getirmezler.³⁹⁸

2.4.3.2 Reel Konjonktür Teorisi (Real Business Cycle)

Yeni klasik yaklaşımın konjonktürel dalgalanmaları izaha yönelik geliştirdikleri bir diğer teori Reel Konjonktür Teorisidir. Konjonktürel dalgalanmaların açıklanmasında Robert Lucas'ın eksik bilgi teorisini yeterli düzeyde açıklayıcı bulunmayan Kylland-Prescott (1982)³⁹⁹ ve Plosser-Long(1983)⁴⁰⁰ gerçekleştirdikleri çalışmalarla konuya yeni bir boyut kazandırmışlardır. Bu çalışmalarda temel esin kaynağı Shumpeter'in teknoloji yaklaşımı olmuştur. İlk olarak Shumpeter'in teknoloji yaklaşımından hareketle, stokastik teknolojik sürecin konjonktürel dalgalanmalara neden olabileceği görüşü kabul edilmiştir. İkinci olarak, konjonktürel dalgalanmaların sürtünmesiz neoklasik model perspektifinde daha optimal açıklanabileceği ki bu nedenle de politika yapıcılar tarafından herhangi bir düzeltmeye gereklilik olmayacağı; üçüncüsü, dalgalanmalarda stokastik genel denge modellerinin kullanılması gereği esas alınmıştır. Modelde yer alan tercihler ve üretim mikroekonominin temel ilkelerine uyumlu şekilde kullanılmıştır.⁴⁰¹

Reel konjonktür teorisi, ekonomide meydana gelen konjonktürel dalgalanmaları talep şoklarından (parasal şoklardan) ziyade reel şoklarla yani arz şokları ile açıklar. Reel şoklar; yeni üretim teknikleri veya yeni ürünler, kötü hava koşulları, yeni hammadde kaynaklarının keşfi veya hammaddedeki fiyat değişiklikleri v.b sayılabilir.⁴⁰²

Reel şokları; üretim fonksiyonu, işgücünün hacmi, kamu satın almalarının miktarı ve tüketicilerin tasarruf ve yatırım kararlarını etkiler. Pek çok reel şok konjonktürel

³⁹⁸ Mustafa Özer, **a.g.e.**,s.50,51,

³⁹⁹ F. E Kylland, E. C. Prescott, **a.e.**

⁴⁰⁰ J.B. Long, C.I. Plosser, "Real Business Cycles", **Journal of Political Economy**, 91, 1983, s.39-69.

⁴⁰¹ John Shea, "What do Technology Shocks do?" **NBER Working Papers**, No:6632, July 1998, s.1

⁴⁰² Robert J. Gordon, **Macroeconomics**, 6. Baskı, Harper Collins College Publishers, 1993, s.190.

dalgalanmalara neden olmasına karşın, Reel konjonktür teorileri en fazla üretim şokları üzerine odaklanırlar. Bu şoklar reel konjonktür teoricince “verimlilik şokları” olarak ifade edilirler. Verimlilik şokları; yeni ürün veya üretim tekniklerinin geliştirilmesi, yeni üretim tekniklerinin uygulamaya başlanması, işgücünün niteliğindeki değişimler, enerji ve hammadde bulunabilirliğindeki değişimler, alışılmışın dışında iyi veya kötü hava koşulları, üretimi etkileyen hükümet düzenlemelerindeki değişim ve verimliliği etkileyen herhangi bir diğer etkidir. Reel konjonktür teorisyenlerine göre çoğu ekonomik gelişme olumlu verimlilik şoklarından ve durgunluklar da olumsuz verimlilik şoklarından kaynaklanır.⁴⁰³ Reel konjonktür teorisine, tam bilgi ve fiyatların esnekliği varsayımı altında, nominal faktörlerdeki bir değişim reel ekonomiyi etkileyemeyeceğinden konjonktürel dalgalanmaya sebep olamazlar.⁴⁰⁴ Çıktı, istihdam, tüketim, yatırım ve verimlilikteki dalgalanmaların hepsi doğal ve bireylerin çevrelerindeki engellenemez değişimlere karşı tepkileridir. Bu dalgalanmaların para politikası, yapışkan fiyatlar veya herhangi bir tür piyasa başarısızlığı ile hiçbir ilgisi yoktur.⁴⁰⁵ Reel konjonktür dalgalanmaları teorisi, teknolojik ilerleme oranındaki büyük rassal hareketliliği üzerine inşaa edilmiştir. Bu üretim fonksiyonuna yönelik arz yönlü şoklar rasyonel bireylerin nisbi fiyatlardaki değişimlere karşılık emek arzlarını ve tüketim kararlarını değiştirmeleri sonucunda derneşik çıktı ve istihdamda da dalgalanmalar meydana getirirler.⁴⁰⁶

2.4.3.2.1 Reel Konjonktür Modelinin Özellikleri

Reel konjonktür modellerinde görülen ortak özelliklere bakacak olursak şunları görürüz:⁴⁰⁷

⁴⁰³ Mustafa Özer, **a.g.e.**, s.51

⁴⁰⁴ Graeme Chamberlin, Linda Yueh, **Macroeconomics**, U.K, Thomson, 2006, s.275.

⁴⁰⁵ Mustafa Özer, **a.y.**

⁴⁰⁶ Brian Snowdon, Howard R. Vane, **Modern Macroeconomics**, Edward Elgard Ltd., UK, 2005, s.297.

⁴⁰⁷ N. Gregory Mankiw, **Macro Economics**, 4th Ed, New York, Worth Publisher, 2000, s.511.

- ❖ Reel konjonktür modelleri, ekonomideki çıktı ve istihdam seviyesindeki değişimin sebebi olarak ani teknolojik değişimleri görür. Özellikle üretim teknolojisindeki gerilemeler ekonomik durgunluğuna yol açar. Durgunluk dönemlerinin teknolojik anlamda yetersizliklerin yaşandığı dönemler oldukları vurgulanır. Tersine mevcut üretim teknolojisi geliştiği dönemlerde ise ekonomi daha fazla üretim yapar, istihdam artar. Sonuç olarak, konjonktür teorisyenleri teknolojik dalgalanmaların çıktı ve istihdamda dalgalanmalara yol açtığını kabul ederler.
- ❖ Reel konjonktür teorileri, bireylerin çalışmak istedikleri zaman sürelerindeki değişimlerin istihdamdaki dalgalanmaları gösterdiği düşüncesi vardır. Emek arzını belirleyen reel ücret ve reel faiz oranı az miktarda değişirken istihdam önemli ölçüde dalgalanır. Dolayısıyla reel konjonktür modelleri boş zamanın, zaman içerisinde oldukça ikame edilebilir olduğunu kabul ederler. Bu modelde işçiler çalışma ve boş zaman tercihlerini fayda-maliyet analizine göre yaparlar. Şayet ücret ve reel faiz oranı geçici olarak yüksekse çalışma düşüncesi hakim olur. Fakat ücret geçici olarak düşükse ya da faiz oranı düşükse, çalışmamak yani boş zaman tercih edilir.
- ❖ Reel konjonktür modelleri, işgücünün zamanlar arası ikamesi çerçevesinde istihdam ve çıktıdaki dalgalanmaları açıklarlar. Faiz oranı veya geçici olarak ücretlerde artış yaratan bir şok, insanları daha fazla çalışmaya iterek ekonomide istihdam ve çıktıyı düzeyini artırır.
- ❖ Reel konjonktür modelinde, piyasaların çok çabuk temizlendiği varsayımı vardır. Yani ücret ve fiyatlar piyasaları temizlemek amacıyla çok hızlı bir uyum gösterirler.⁴⁰⁸ Tüm birimler rasyonel beklentilere sahiptir ve bilgi asimetrisi yoktur.⁴⁰⁹

⁴⁰⁸ David Begg, Stanley Fisher, “Makro İktisat”, **a.g.e.**, s.550.

⁴⁰⁹ George W. Stadler, **a.g.e.**, s.5.

- ❖ Konjonktür teorisinde fiyatlar kısa dönem için de esnektir. Çıktı, istihdam ve fiyat seviyesindeki hareketler kısa dönem de de uzun dönemdeki gibi hareket halindedir.⁴¹⁰
- ❖ Reel konjonktür modelinde para yansız olarak kabul edilir. Yani para politikası, reel değişkenleri etkilemez. Bu da para politikasının ekonomik dalgalanmaların oluşmasında bir tesirinin olmadığı anlamına gelir.⁴¹¹

2.4.3.2.2 Reel Konjonktür Teorisinde Uyarım (impulse) ve Yayılma (propagation) Mekanizması

Reel konjonktür teorisi, konjonktür hareketlerinin uyarım ve yayılma olmak üzere iki elemanın kombinasyonu tarafından meydana getirildiğini kabul eder. Uyarım veya itici güç olarak ifade edebileceğimiz şey verimlilik ya da teknoloji şoku olup ani ve kısa süreli bir yeniliktir. Yayılma mekanizması ise, bir şokun nasıl çıktı düzeyinde devamlı bir harekete yol açtığını izah eder.⁴¹²

Teknolojik gelişme sonucu ortaya çıkan verimlilik artışları reel konjonktür teorisinde uyarıcı olan temel unsurdur. Bu uyarım, ARGE faaliyetleri sonucunda elde edilen ve üretimde kullanılmaya başlanılan yeni teknolojilerce yaratılır. Verimlilikte değişim, yatırım ve işgücü talebinin de değişmesine yol açar. Teknolojideki değişimler ilk başta, mevcut kullanılan bazı sermaye mallarının demode olmasına ve geçici olarak verimliliğin azalmasına neden olur. Bu durum ise firmaların, gelecekteki karlarının ve işgücü verimliliğinin azalmasını beklemelerine neden olur. Düşük kar beklentileri nedeniyle firmalar yeni sermaye malları satın alımını durdururlar ve düşük verimlilik nedeniyle da bazı işçileri işten çıkarmayı planlarlar. Bu yüzden verimlilikteki bir azalmanın ilk etkisi yatırım ve işgücü talebinde bir azalma biçiminde görülür. İşgücü

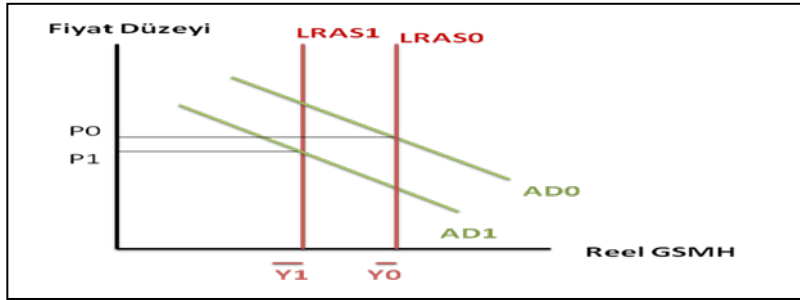
⁴¹⁰ Brian Snowdon, Howard R. Vane, **a.e.**, s.304.

⁴¹¹ N. Gregory Mankiw, **a.y.**

⁴¹² Graeme Chamberlin, Linda Yueh, **a.y.**

talebiyle birlikte düşen istihdam sonucu toplam arz azalır ve arz eğrisi sola kayar. Yatırım talebindeki azalma sonucunda da toplam talep azalır ve toplam talep eğrisi sola kayar. Toplam arz (AS) ve toplam talepteki bu azalma (AD) bu değişimin etkisi aşağıdaki şekilde görülmektedir.⁴¹³

Şekil 2.28: Reel Konjktür Teorisinde Ekonominin Daralması

Kaynak: Mustafa Özer, **a.g.e**, s.55

Başlangıçta AD eğrisi AD0 ve uzun dönem toplam arz eğrisi olan (LRAS)'da LRAS0 şeklindedir. Reel konjktür teorileri uzun dönemi incelemek için yapılan varsayımların kısa dönemde de geçerli olacağını varsaydıklarında şekilde kısa dönem toplam arz eğrisine yer verilmemiştir. Reel Konjktür teoristyenlerince, fiyatlar kısa dönemde de tamamen esnektir. İki eğrinin kesiştiği E noktasında ekonominin dengesi gerçekleşir. Verimlilik şoku nedeniyle istihdamdaki düşüşler üretimi azaltır ve AS eğrisi azalarak sola doğru kayar ve (LRAS1) olur. Yatırım talebindeki azalma AD eğrisini sola doğru kaydırır ve toplam talep eğrisi AD1 düzeyine geçer. Ekonominin yeni denge noktası LRAS1 ile AD1 eğrilerinin kesiştiği F noktasıdır. Bu noktada fiyatlar P0 dan P1' e ve reel çıktı da ($\bar{Y}_0$) dan ($\bar{Y}_1$)'e geriler.⁴¹⁴

⁴¹³ Mustafa Özer, **a.g.e**, s.55

⁴¹⁴ **A.e**, s.56

2.4.3.2.3 Reel Konjonktür Modellerinin Temel Yapısı

Neoklasik büyüme teorisi reel konjonktür dalgalanmaları çalışmalarında kullanılan temel modeldir. Bu temel model 5 ilişkiye dayanılarak geliştirilir. İlk ilişki toplam üretimi gösterir. Toplam üretim fonksiyonu, $Y_t = A_t F(K_t, L_t)$ biçiminde ifade edilir. Burada üretim fonksiyonunun ölçeğe göre sabit getirili olduğu kabul edilir. A_t tesadüfi olarak gelişen teknolojiyi, K_t sermaye ve L_t işgücü girdisini ifade eder.⁴¹⁵ Rassal olan ve teknolojinin gelişimini gösteren A_t aşağıdaki denklemden gibi gösterilir. Bu denklemden p büyük bir değerdir ancak 1'i geçmez. e değeri ise teknolojiye ilişkin rassal bozukluğu (rahatsızlığı) ifade eder.

$$A_{t+1} = pA_t + e_{t+1}$$

Bu eşitliğe göre her hangi bir dönemdeki teknoloji düzeyi bir önceki dönemdeki teknoloji ile tesadüfi bir rahatsızlık toplamından oluşur. Reel konjonktür dalgalanmaları modelinde, tipik bir ekonominin daima özdeş bireyler tarafından oluşturduğu farz edilmiştir. Bu grup psikolojisinin temsilci birim davranışıyla izah edilmesini olanak vermiştir. Temsilci birimlerin fayda fonksiyonu aşağıdaki genel şekliyle verilmiştir.

$$U_t = f(C_t, L_t), \quad f'(C_t) > 0 \text{ ve } f'(L_t) > 0$$

C_t tüketim birimidir ve L_t temsilci birimimiz için boş vakit saatlerini gösterir. Temsilci birimimizin hedeflenen fonksiyonunu sınırsız bir zaman anlayışında kendilerine ait şimdiki ve gelecekteki yararlarının iskonto tutarına yönelik beklentilerinin maksimize edilmesi amaçlandığı varsayılır. Bu maksimizasyon problemi aşağıda belirtilmiştir.

⁴¹⁵ Brian Snowdon, Howard R. Vane, *a.e.*, s.309.

$$U_t = \max E_t \left\{ \sum_{j=0}^{\infty} \beta^{t+j} u [C_{t+j}, 1-L_{t+j}] \mid \Omega_t \right\}, 1 > \beta > 0$$

C_t temsilci birimin tüketim seviyesi, L_t de çalışma saatini gösteren rakamdır. $1-L_t$ ise sarf edilen boş vakittir. $E_t\{.\}$, matematik beklentiler işlemcisi, Ω_t beklentilere dayalı bilgi ve β da temsilci birimin iskonto faktörüdür. Eşitlik temsilci birimin boş vakit yerine tüketime yönelik istekliliğini tanımlar. Hane halkı, boş zaman ve tüketim olmak üzere iki kaynaktan fayda elde eder. Temsilci birimin kaynak kısıtlamalarına bağlı olarak sınırsız hayat zamanının faydasını nasıl maksimize edileceğine yönelik tercih problemi aşağıdaki eşitliklerde gösterilmiştir.

$$C_t + I_t \leq A_t F(K_t, L_t)$$

$$L_t + L_{e_t} \leq 1$$

$C_t + I_t \leq A_t F(K_t, L_t)$ eşitliği şunu ifade eder; toplam tüketim (C_t) miktarı artı yatırımlar (I_t), üretimi (Y_t) aşamaz. $L_t + L_{e_t} \leq 1$ eşitliği de, maksimum 1 olacak şekilde toplam boş saat dilimlerinin toplamını sınırlandırır. Sermaye stokundaki gelişim cari yatırımlara ve yıpranma oranına (δ) dayanır. Yani her dönemde var olan sermaye sabit bir oranda yıpranır (δ) ve yeni yatırım (I) oranında yenilenir. Bu nedenle $t+1$ dönemindeki sermaye miktarı, $K_{t+1} = (1 - \delta) K_t + I_t$ olur. Bu bağlamda verimlilikteki bir yıpranma, A_t faktörünü (teknolojik şok) kaydıracaktır.

Para veya finansal bir kurum dışında dünyada nasıl bir konjonktür dalgalanmasının olabileceğine dair bir açıklama yapabilmek için Robinson Crusoe'nun ıssız ada örneğini alalım. Egzojen bir şok meydana geldiğini kabul edelim yani $Y_t = A_t F(K_t, L_t)$ eşitliğindeki A_t nin değiştiğini kabul edelim. Böyle bir durum karşısında Robinson Crusoe'nun verimliliği artar. Bu tarz bir örnekte Crusoe'nun daha önceki yıllarda alışık

olduğu hava koşullarında beklenmeyen bir gelişmenin yaşanması durumunu düşünebiliriz. Crusoe'nun aynı süredeki çalışma durumuna karşın şimdiki elverişli hava koşullarında çok daha fazla çıktı üretmektedir. Zira Crusoe şimdiki ve gelecek tüketimi için endişelidir. Bu yüzden şimdiki boş vaktini azaltmayı ve bugünkü dönemde daha fazla saat çalışmayı tercih edecektir. Crusoe intertemporal (dönemlerarası) emek ikamesini tercih edecektir. Tasarruf etme ve daha uzun saatler çalışma isteği daha güçlü olacaktır eğer şokun kısa ömürlü olduğuna inanırsa. Çünkü çıktı düzeyindeki artışın bir kısmı saklanıp geleceğe yatırım olarak görülür ve sermaye stoku gelecek dönemler için yüksek olur. Bu geçici bir şokun hasıladaki etkisinin geleceğe yansıtılacağı anlamına gelir. Bunun dışında temsilci birimin ekonomik şoka tepkisi optimaldir. Bu açıdan Crusoe'nun ekonomisi dinamik pareto etkinliği gösterir. Bir sonraki yıl hava koşulları normal koşullara döndüğünde Crusoe eski çalışma koşullarına döner ve çıktı düşer. Tabi bu çıktı düzeyinin düşmesine karşın şoktan önceki düzeye göre yüksek olduğunu belirtmekte gerekir. Hatırlanması gerekir ki, kendisinin daha önceki yıllarda gerçekleştirdiği birikimi doğrultusunda şu anda daha fazla sermaye stoku vardır. Bu varsayımsal örnekte Crusoe'nun adasında bir arz şoku ile uyarılan çıktı düzeyindeki bir dalgalanmayı ve Cruso'nun bu şoka yönelik optimal tepkisini ifade etmiş olduk. Bu örnekte finansal ve parasal değişkenler hiçbir rol almamıştır.⁴¹⁶

Crusoe örneğinde temsilci birimin intertemporal emek ikamesini tercih ettiğini gördük. Çünkü daha iyi hava koşulunda elde edilecek ürün karşısında çalışmama durumu daha pahalıya mal olmaktadır. Reel konjonktür teoristyenlerine göre, reel ücretlerdeki küçük bir değişime emek arzındaki büyük çaplı tepki (cevap), emeğin intertemporal (zamanlar arası) ikame durumundan kaynaklanır ve güçlü bir yayılma mekanizması ile hareket eder. İlk olarak Lucas ve Rapping tarafından (1969) takdim edilen bu hipoteze göre, hane halkları reel ücretler geçici olarak daha yüksek olduğunda çalışmaya daha fazla istekli olur, reel ücretler geçici olarak düşük olduğunda ise daha az saat çalışmayı

⁴¹⁶ A.e.s.310,311,

ister ve böylelikle kendi emek arzlarını zaman içerisinde (kaydırırlar) değiştirirler. Neden bu durum olur? Çünkü emeğin derneşik arzı bireylerin emek arzı kararına bağılıdır. Bireylerin emek arz miktarını etkileyen çeşitli faktörleri göz önünde bulundurmanız gerekir. İstihdamın güncel faydalarından biri kazanılan gelirle öncelikli olarak alakadardır. Çünkü gelir elde etme ile çalışan bireylerin mal ve hizmet tüketimi sağlanır. Gelir elde etmek için çalışanların daha az zamanlarını boş vakte ayırmaları gerekir. Temsilci çalışan bireyler için fayda fonksiyonu tüketim ve boş zamanın her ikisinin de fayda sağladığını gösterir. Fakat çalışanlar emek arz kararlarını alırken bugünkü tüketim ve boş zamanları gibi gelecekteki tüketim ve boş zamanları durumlarını göz önünde bulunduracaklardır. Şimdiki dönem için ne kadar emek arz etmesi gerektiği hususunda geleceği hesaba kattığında, çalışanlar cari dönemdeki teklif edilen reel ücretlerin normalin ne kadar üstünde veya altında olduğunu göz önünde bulundurması gerekecektir. Yüksek reel ücret teklifinin ikame etkisi, arz edilen emek miktarını arttırma eğiliminde olacaktır. Ayrıca yükselen reel ücretlerle birlikte çalışanlar daha varlıklı olduklarını hissedecekler ve bu durum onların kendi emek arzlarını baskılamalarına (kesmelerine) yol açacaktır. Bu zenginlik veya gelir etkisi ikame etkinsin zıttı yönünde de işler. Arz edilen emek arzındaki cari reel ücretlerdeki artış etkisi yukarıdaki etkilerden hangisinin baskın olduğuna bağılıdır.⁴¹⁷

Reel konjonktür teoristyenleri, rasyonel maksimizasyonu sağlamak için bireylerin zaman içersinde teknolojik şoklarla ortaya çıkan kendi ekonomik şartlarındaki değişimlere yönelik nasıl tepkiler verdiklerini analiz edebilmek için reel ücretlerdeki geçici ve sürekli değişimler arasında bir ayırım yaparlar. Zamanlar arası (intertemporal) emek ikame hipotezi iki öneride bulunur. İlki, eğer teknolojik şok kalıcı değilse cari normalin üstü reel ücret teklifleri geçici olur ve çalışanlar fırsattan istifade edecek ve cari dönemdeki çalışmayı boş zamana tercih edecekler. Daha az çalışma durumu gelecekteki reel ücretin umulandan daha düşük düzeyde olması halinde söz konusu olacaktır. Bundan ötürü şimdiki daha fazla emek arzı kararı aynı zamanda gelecekte

⁴¹⁷ A.e,s.312.

daha fazla boş zaman geçirme, şimdi ise daha az boş zaman geçirme kararıdır. Bu açıdan reel iş çevrimleri teorisi reel ücretlerdeki geçici değişimlere dair büyük arz tepkisi öngörüsünde bulunur. Kalıcı teknolojik şoklar ise gelecek reel ücretleri yükselterek güncel (şimdiki) emek arzını azaltma eğilimine sevk eden zenginlik etkisini uyarır. İkincisi, Barro gibi bazı teoristler (1981,1993); esnek fiyat modelinde emek arzı üzerindeki reel faiz oranlarının önemli etkisine dikkat çekmişlerdir. Reel faiz oranlarındaki yükseliş hane halkının güncel dönemde emek arzını daha fazla sunmaları konusunda onları cesaretlendirir. Çünkü bu dönem çalışmayla kazanılan gelirin değeri gelecekte yükselen gelirle görece olarak bağlıdır. Bugün kazanılan fazla gelir, sözkonusu yüksek faiz oranında değerlendirildiğinde gelecekteki yüksek kazançla işaret eder. Bu etki emek arzında sağa kayma şeklinde kendini gösterecektir. Bu açıdan reel konjonktür modelinde emek arz fonksiyonunun genel formu, (r) reel faiz oranı olmak üzere, aşağıdaki eşitlikle ifade edilir.

$$S_L = S_L (W / P, r)$$

Zamanlar arası göreceli fiyatlar (IRP) ise ; $IRP = (1+r) (W/P)_1 / (W/P)_2$ dir. Bu eşitliğe göre ekonomiye her hangi bir şok ya reel faiz oranlarının yükselmesine neden olur ya da cari reel ücretin $(W/P)_1$ geçici olarak gelecek reel ücrete $(W/P)_2$ görece olarak yüksek olmasına neden olur ve bu da emek arzının ve istihdamın yükselmesine yol açacaktır.⁴¹⁸

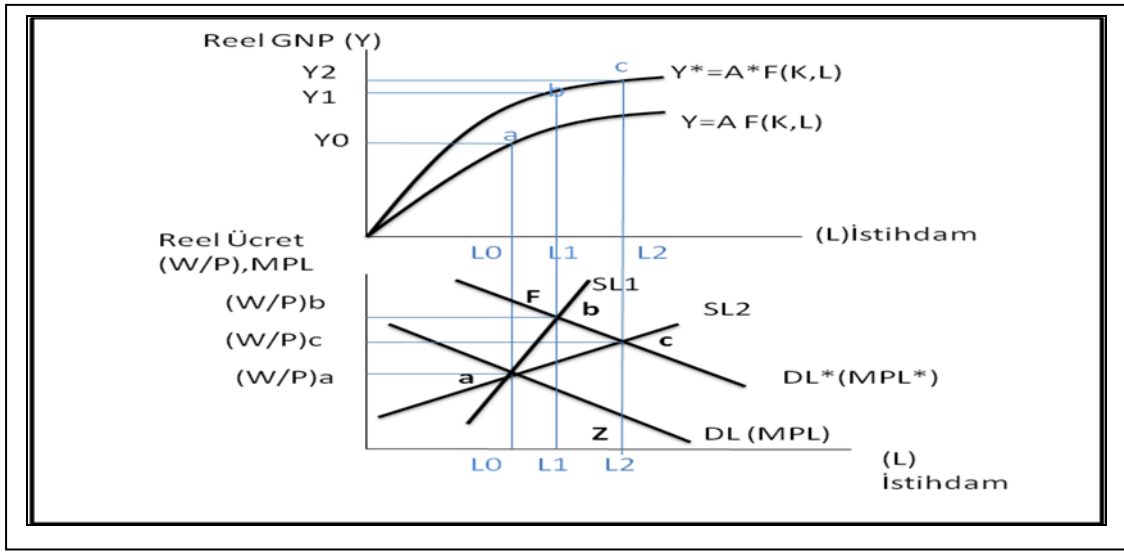
2.4.3.2.4 Reel Konjonktür Modelinde Teknoloji Şokunun Etkileri

Teknolojik değişimler konjonktürel dalgalanmalarda etkili olan unsur olarak kabul edilir. Reel konjonktür yaklaşımına göre, teknolojik şoklar ekonomiyi daraltan negatif şoklar ve ekonomiyi genişleten pozitif şoklar olmak üzere ikiye ayrılır.

⁴¹⁸ A.y.

Reel konjonktür teorisine göre derneşik hasıla ve istihdamdaki değışikliğin nasıl ortaya çıktığını görebilmek adına Şekil 2.29'ın üst bölümünde yeralan üretim fonksiyonu Y 'nin Y^* olarak olumlu bir teknoloji şoku sonrasında kaydığını düşünelim.⁴¹⁹

Şekil 2.29:Reel Konjonktür Modelinde Teknoloji Şokunun Çıktı ve İstihdama Etkisi

Kaynak: Brian Snowdon, Howard R. Vane, a.e, s.314.

Bu dışsal teknoloji şoku modelimizde, $Y = A \cdot F(K, L)$ biçimindeki toplam üretim fonksiyonunda A 'da ortaya çıkar. Örneğin K ve L 'nin değeri veri iken, teknoloji A 'dan A^* 'e yükseldiğinde, Y 'de dışsal bir artış olur.

Şekil 2.29'nın alt bölümünde ise işgücünün marjinal ürününü gösteren işgücü talep eğrisi ve emek arzı eğrileri görülmektedir. Teknoloji düzeyi başta A düzeyindeyken, üretim fonksiyonu $Y = A \cdot F(K, L)$ ve L_0 'da temsili bireyin tercih ettiği optimum çalışma düzeyidir. Bu durumda çıktı da Y_0 'a eşit olur. Olumlu bir teknoloji şoku, üretim fonksiyonunun yukarı doğru kaymasına ve $A^*F(K, L)$ olmasına neden olur. Üretim

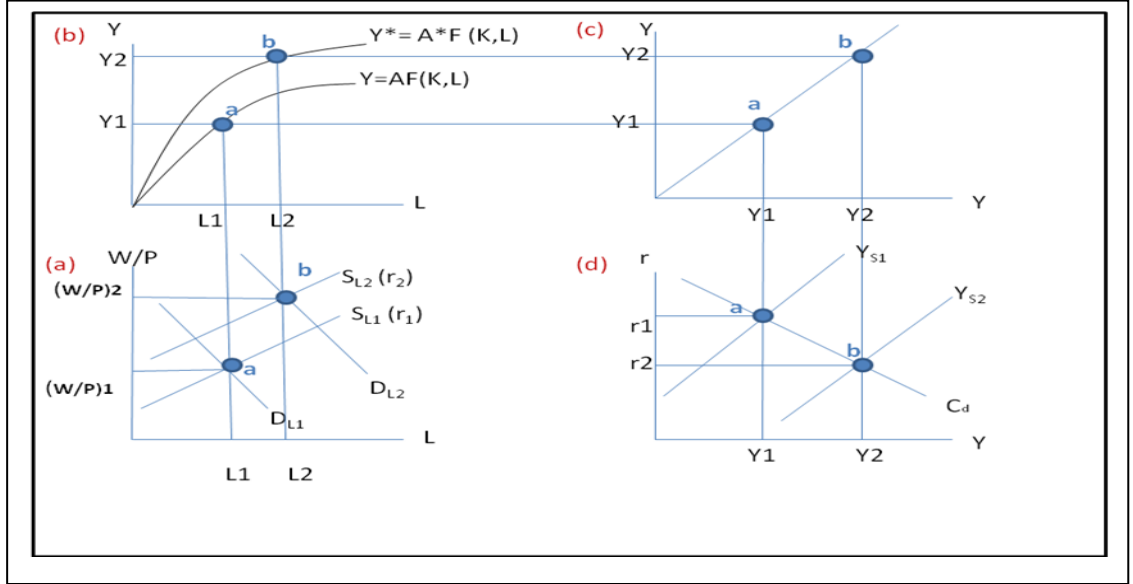
⁴¹⁹ Brian Snowdon, Howard R. Vane, a.e, s.314.

fonksiyonundaki bu artış her işçinin verimliliğinde bir artışı ima eder. Şeklin alt bölümündeki çizimde işgücünün marjinal ürününü gösteren işgücü talep eğrisi, bu olumlu arz şokuna tepki olarak yukarı doğru değişir ve DL'den DL*'a kayar. Bu arz şokunun (teknoloji şoku), hem istihdam hem de çıktı üzerindeki olumlu etkisi, işgücü arz eğrisinin eğimine bağlıdır. Eğer işgücü arz eğrisi şekilde olduğu gibi pozitif eğime sahipse, artan reel ücret $[(W/P)_a \text{ dan } (W/P)_c \text{ e artış}]$ işgücünü daha çok çalışmaya sevk eder. Reel konjonktür modelinde ekonominin her zaman dengede olduğu varsayıldığından, işgücü talebi arz şoku sonucunda, a noktasından c noktasına kayar. İstihdam düzeyi L0 dan L2'e, çıktı düzeyi ise Y'den Y*'a yükselir.

Bunun dışında farklı bir eğime sahip işgücü arz eğrisi farklı bir sonuca yol açar. Örneğin işgücü arz eğrisi L0 istihdam düzeyinde SL1 şeklinde bir doğru biçiminde olsaydı, böyle bir şok durumunda ekonominin denge noktası a'dan b'ye yükselirdi. Böylece teknoloji şoku istihdam düzeyinde L0 dan L1 e değişme olurken, çıktıda ise daha az bir artışa neden yol açardı. Yani bu durumda çıktı (Y_0) 'dan (Y_2) ' e değil; (Y_1) 'e yükselirdi. Bunun nedeniyse artan teknoloji sonucu işçi başına çıktıyı artıran işgücünün marjinal ürününün artmasıdır. Bu sebeple artan eğime sahip iş gücü arz eğrisi, reel konjonktür modellerinin durgunluk dönemlerinde neden istihdamın azaldığı veya ekonomideki canlanma dönemlerinde ise neden istihdamın arttığını açıklama yeteneğini belirler. Çünkü olumlu bir teknoloji şokunda, firmalar işçilere daha yüksek reel ücret ödeyecekleri için işçiler daha yüksek reel ücretlerde yerine çalışmayı evinde oturmaya tercih eder. Buna karşılık, durgunlukta ise reel konjonktür teorisine göre, olumsuz arz şoku nedeniyle firmaların ödediği düşük reel ücretlerde çalışmaktansa evde oturmayı tercih eder.⁴²⁰

⁴²⁰ A.e, s.313.

Şekil 2.30: Teknoloji Şokunun Etkisi

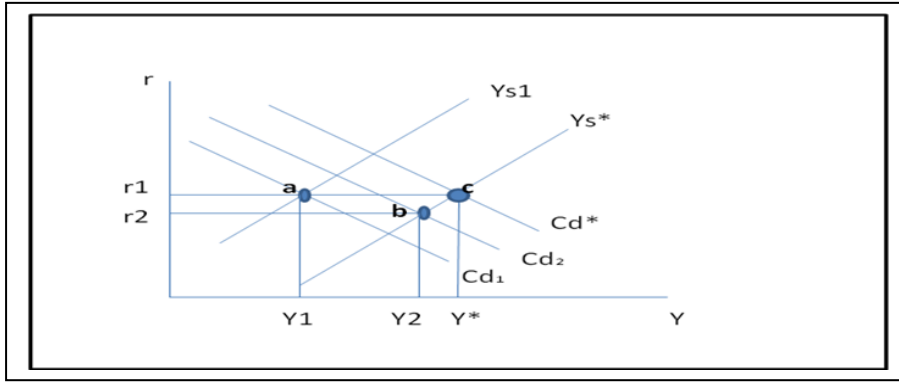
Kaynak: Brian Snowdon, Howard R. Vane, **a.e.**, s.318.

Şekil 2.30 olumlu bir teknoloji şokunun etkilerini detaylı olarak göstermektedir. Böyle bir şokun reel gelir (Y), reel faiz oranı (r), reel ücretle (W/P) üzerine etkisi dikkate alınmıştır. (C_d) reel derneşik talep, (Y_s)' de reel derneşik arzı ifade etmektedir.⁴²¹ Başlangıçtaki denge her dört çizimde a noktasındadır. Şekilin (d) bölümündeki kısımda görüldüğü üzere, pozitif bir teknoloji şoku Y_s eğrisini Y_{s1} 'den Y_{s2} 'ye kaydırır ve üretim fonksiyonu şeklinin (b) bölümünde izlendiği gibi $AF(K, L)$ 'den $A*F(K, L)$ 'e kayar. Verimli bir teknoloji şoku emeğin marjinal verimliliğini yükselttiğinden emek talep eğrisi (D_L) sağa kayar. Bu da şekil 2.30' un (a) bölümünde D_{L1} 'den D_{L2} 'ye kayma şeklinde gösterilmiştir. Bununla birlikte emek arz eğrisi de S_{L1} 'den S_{L2} 'ye kayar. Emek arz eğrisinde düşüş, reel faiz oranlarındaki düşüşe (r_1 'den r_2 'ye) zamanlar arası (intertemporal) rasyonel bir tepkidir. Yeni denge durumunda (b noktası) bütün bu etkiler dikkate alınır. Pozitif bir teknoloji şoku reel çıktıyı artırır (Y_1 'den Y_2 'ye), reel faiz oranlarını (r_1 'den r_2 'ye) düşürür, emek verimliliğini ve reel

⁴²¹ Brian Snowdon, Howard R. Vane, **a.e.**, s.318

ücretleri $[(W/P)_1 \text{ 'den } (W/P)_2 \text{ 'ye}]$ yükseltir. Bunlar; reel ücret ve emek verimliliği “procyclical”dır yani ekonomik genişlemede büyüme veya artış gösterir, ekonomik daralmada da düşme gösterir .⁴²²

Şekil 2.31: Reel Konjonktür Modelinde Kalıcı ve Geçici Teknoloji Şoklarının Etkileri

Kaynak: Brian Snowdon, Howard R. Vane, **a.e**, s.320.

Teknoloji şokunun nasıl derneşik çıktı düzeyine etki edeceğine şekil 2.28'den bakalım ve başlangıç noktası (a), pozitif bir teknoloji şokunun daha önceki şekildedeki (2.26) olduğu gibi değişiklikler meydana getirdiğini varsayalım. Bu şekilde bir şok Ys eğrini sağa (Ys1'den Ys*'a) kaydırır. Eğer teknoloji şoku geçici olarak görülürse, zenginlik etkisine dair tüketici talebi üzerindeki tesir yani şok muhtemelen daha az olur ve Cd eğrisinin sağa kayması şeklinde gözlenen sonuç Ys'deki kaymadan daha az oranda gerçekleşir. Bu durum a noktasından b noktasına harekettir. Çıktı Y1'den Y2'ye yükselir ve reel faiz oranı da r2'ye düşer. Eğer teknoloji şoku kalıcıysa, şokun tüketim üzerindeki zenginlik etkisi daha güçlü olur. Bu koşullar altında Ys ve Cd deki sağa kayma durumu hemen hemen aynı yaklaşık miktarda olur. Bu da çıktının Y1'den Y*'a yükselişi demektir. Ancak reel faiz oranları r1 düzeyinde kalır. Bu da şekilde a'dan

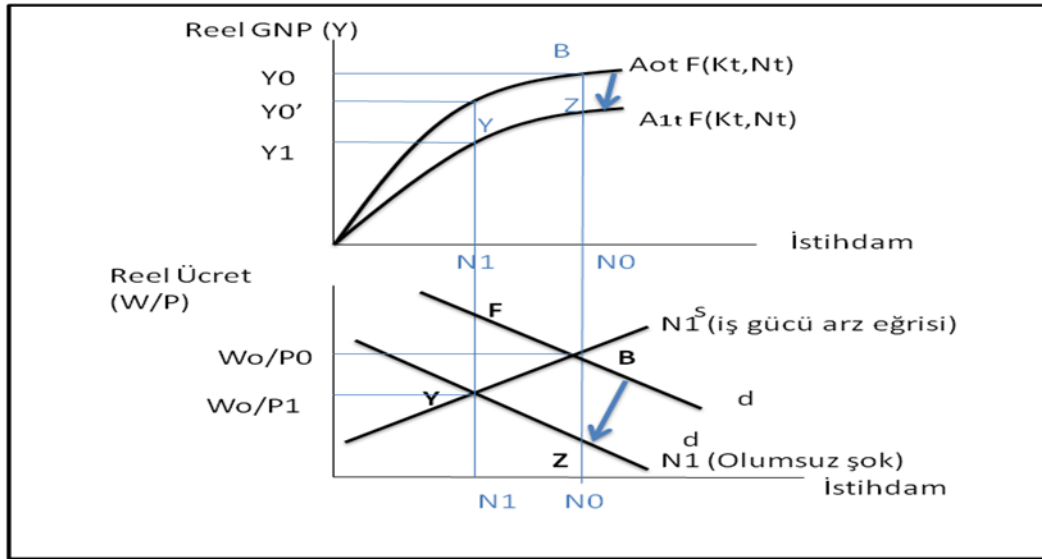
⁴²² A.y.

c'ye hareketi ifade eder. Barro'ya göre bu model stilize edilmiş dalgalanma olgularını makul olarak iyi bir şekilde açıklamaktadır.⁴²³

2.4.3.2.5 Reel Konjonktür Teorisinde Durgunluk

Belirtildiği gibi, reel konjonktür teorisyenlerine göre pek çok durgunluğun kaynağında verimlilik şokları yatmaktaydı. Reel konjonktür modelinde teknolojik değişimden kaynaklanan verimlilik şoklarının nasıl durgunluğa yol açtığını şekil yardımıyla izlemeye çalışalım.

Şekil 2.32: Reel Konjonktür Teorisinde Durgunluk

Kaynak: Mustafa Özer, a.g.e, s.60.

Şeklin üst kısmında bulunan toplam üretim fonksiyonu her ilave işgücü karşılığında ne kadar çıktı üretileceğini gösterir. Bir teknoloji şoku, başlangıçtaki üretim fonksiyonu olan $AotF(Kt, Nt)$ 'nin aşağıya doğru kaymasına ve $A1tF(Kt, Nt)$ olmasına neden olur. Aynı olumsuz teknoloji şoku nedeniyle alt şekilde yer alan ve işgücünün marjinal

⁴²³ A.e.s.320

ürününü gösteren işgücü talep eğrisi de aşağıya doğru kayar ve N^d1 olur. Olumsuz bir arz şokunun çıktı ve istihdam üzerindeki etkisi işgücü arz eğrisinin eğimine bağlı olarak değişir. Olumsuz teknoloji şoku nedeniyle işgücü talebi işgücünün verimliliği düştüğünden dolayı B noktasından Y noktasına doğru değişir. İstihdam $N0$ dan $N1'$ e; çıktı düzeyi de $Y0$ dan $Y1'$ e düşer. Ama eğer iş gücü arz eğrisi alt şeklindeki gibi artan eğime sahip olmayan bir eğri olsaydı farklı bir sonuçla karşılaşılırdı. Örneğin işgücü arz eğrisi $N0$, istihdam düzeyinde düşey eksene paralel bir doğru biçiminde olsaydı, olumsuz teknoloji şokuyla ekonominin denge noktası B noktasından Z noktasına geçerdi. Bu şekilde bir değişim istihdam hacminde hiçbir değişme yol açmazken, çıktıdaki düşüş bir önceki duruma göre daha az olurdu, $Y1$ yerine $Y0'$ ne azalma. Bu açıdan reel konjonktür modelinin durgunluklarda neden istihdam düzeyinin azaldığını açıklama gücü işgücü arz eğrisinin eğimine bağlıdır. Modelinde işçiler durgunluk dönemlerinde düşük ücretlerde çalışmak yerine evde kalıp boş zamanı daha tercih ederler.⁴²⁴

2.4.3.2.6 Kalibrasyon

F. E Kydland, E. C. Prescott, “Time to Build and Aggregate Fluctuations”, çalışmasında (1982) reel konjonktür modeli dengesine yönelik ilk genel denge ispatını gerçekleştirmiştir. Bu çalışma da teknoloji egzojen olarak alınmış ve Amerika’nın sahip olduğu emtiaların istatistikleri çerçevesinde, 1950-1979 dönemi için bir zaman serisi analizi yapılmıştır.⁴²⁵ Bunun dışında reel konjonktür teoristleri modellerini sağlamaya yönelik genellikle geleneksel ekonometrik yöntemlerle test etmeye girişmediler. Ancak bunun yerine dalgalanmaların genel teorisine dair daha fazla sayısal örnekler sağlamaya odaklanmak eğilimi gösterdiler. Kendi modellerinin sayısal çıkarımlarını incelemek için reel konjonktür teoristleri “kalibrasyon” ya da “sayısal deneyler” denen metodu kullanmışlardır.⁴²⁶

⁴²⁴ Mustafa Özer, a.g.e, s.62.

⁴²⁵ F. E Kydland, E. C. Prescott, a.e, s.50-70.

⁴²⁶ Brian Snowdon, Howard R. Vane, a.e, s.321.

Kalibrasyon yöntemi, reel konjonktür yaklaşımının doğruluğunu kanıtlamak için kullanılır. Bir başka ifadeyle reel konjonktür teorikçileri reel konjonktür modellerinin niceliksel çıkarsamalarını elde etmek için kalibrasyon yöntemini kullanırlar. Reel konjonktür modellerinin matematiksel biçimleri bilgisayarda geliştirilerek modelin iş gücü arz esnekliği gibi parametreleri gerçek yaşamdan elde edilen kanıtlarla uyuyacak biçimde bilgisayara girilir. Ardından elde edilen sonuçlar gerçek yaşamdan gözlemlerle, model ve gerçek yaşamın birbirine uyup uymadığını kontrol etmek amacıyla karşılaştırılır.

Kalibrasyonun çeşitli aşamaları vardır. Yöntemde ilk aşama, spesifik fonksiyonları kullanarak ekonominin klasik modelini yazmaktır. Örneğin böyle bir modelde yer alan üretim fonksiyonu, $Y = A K^{\alpha} N^{1-\beta}$ biçimindeki üretim fonksiyonudur. Aynı şekilde tüketicilerin ve işçilerin davranışlarını belirleyebilmek için üretim fonksiyonu gibi spesifik fonksiyonlar kullanılır. Kalibrasyonda 2. Aşama, seçilen modellere sayısal değerler vermektir. Burada kullanılan sayısal değerler genellikle daha önce yapılmış çalışmalardan alınır, yani makroekonomik veri kullanarak ayrıca hesaplama yapılmaz. 3. Aşamada, modelin verimlilik şoku gibi tesadüfî bir şok durumunda nasıl tepki vereceği tayin edilmeye çalışılır. Bilgisayarda yapılan bu araştırmada, bir verimlilik şokunun tüketim, yatırım, çıktı ve istihdam gibi değişkenler üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılır. Bu aşamada elde edilen sonuçlar daha sonra gerçek yaşamdan verilerle karşılaştırılır. Bu şekilde modelin gerçek yaşamdaki gelişmelere ne kadar uyup uymadığı belirlenmeye çalışılır.⁴²⁷

⁴²⁷ A.e.s.63,64, Mustafa Özer

2.4.3.2.7 Reel Konjonktür Teorisinde Makro Ekonomik Politikalar

Reel konjonktür modellerinde ekonomideki konjonktürel dalgalanmalar bireylerin ekonomik yapıdaki değişmelere tepkilerinden kaynaklanır. Bu tepkileri de optimizasyon davranışlarının bir sonucudur. Ayrıca reel konjonktür modellerinin çoğunluğu tam rekabet piyasası varsayımı ve dışsallıkların olmadığı varsayımı yaptıkları için, bireylerin ekonomik faaliyetlerdeki bu dalgalanmalara tepkileri etkindir. Örneğin durgunluk bir pareto optimal ekonomik olay olduğu için devletin ekonomiyi istikrara kavuşturmak amacıyla müdahale etmesi için hiçbir neden yoktur. Bir diğer ifadeyle politika yapıcılarının konjonktörü yok etme amacıyla ekonomiye müdahaleleri optimal veya etkin olmaz. Bu yüzden çoğu reel konjonktür modelinde politika önerisi devletin hiçbir şeye müdahale etmemesi ve konjonktürel dalgalanmaları yok etmeye çalışmaması şeklindedir.⁴²⁸

2.4.3.2.7.1 Reel Konjonktür Modelinde Para Politikası

Reel konjonktür teorisinin en temel ayırt edici özelliği, konjonktürel hareketlerin kaynağını parasal etkenlerin değil reel etkenlerin oluşturmasıdır. Ayrıca çoğu reel konjonktür modellerinde para bir değişken olarak yer almaz. Bu yüzden reel konjonktür teorilerinin para politikasının nasıl uygulanması gerektiği konusunda söyleyecekleri fazla bir şey yoktur.

Bunun dışında özellikle son zamanlarda parayı göz önüne alan reel konjonktür modelleri de geliştirilmeye başlanmıştır. Fakat bu modeller de klasik dikotomiye benimsemektedirler. Yani para arzı ve fiyat düzeyi gibi nominal değişkenler, istihdam ve çıktı gibi reel değişkenlerdeki dalgalanmalarda hiçbir role sahip değildirler. Bu yüzden para arzındaki değişimler yalnızca fiyat düzeyinde oransal değişimle neticelenirler. Dolayısıyla para politikası sadece fiyat düzeyinin kontrolü üzerine

⁴²⁸ A.y.

yoğunlaşmalıdır. Reel konjonktür teoricilerine göre kısacası hangi durumda olunursa olunsun, Keynesci manada para politikasına dayalı aktif bir istikrar programına gerek yoktur.⁴²⁹

2.4.3.2.7.2 Reel Konjonktür Modelinde Maliye Politikası

Reel konjonktür modelinde maliye politikası uygulamaları çıktı ve istihdamı arz yönlü etkiler şeklinde etkiler. Vergi oranındaki değişimler, işgücü geliri ve sermayenin getirisini optimize etmeye çalışan bireylerin tercihlerini etkileyecektir. Ayrıca bu etkiler tahrif edici de olabilir. Mesela ücretler üzerinden alınan bir vergi, bireylerin daha az çalışma, daha fazla boş zaman tercihi yapmalarına yol açacaktır. Reel konjonktür modellerinde maliye politikasına düşen görev, vergilerin bu tahrif edici etkilerini en az düzeye çekmektir. Bu noktada para politikasının, enflasyonu yavaş ve düzenli bir parasal büyüme oranı ile düşük düzeyde tutmanın yanında, alternatif bir rolü daha ortaya çıkacaktır.

Kamu harcamalarını vergileme yolu ile finanse etmenin bir diğer alternatifi de para basmaktır. Politika yapıcılar bu yolla vergilemenin yol açtığı tahrif edici etkileri azaltabilirler. Senyoraj olarak ifade edilen bu durumda devlet para yaratarak reel kaynak elde eder. Ancak senyoraj da bir ekonomik maliyet yükleyebilir. Çünkü para arzının büyüme oranı hızlandıkça, enflasyonda artacaktır. Bu açıdan reel konjonktür modellerinde para ve maliye politikalarının optimal kullanımı, enflasyon ve vergilerin tahrif edici etkilerinden kaynaklanan maliyetleri minimuma indirecek biçimde bu politikaların birleştirilmesi olacaktır.⁴³⁰

⁴²⁹ A.e.s.65.

⁴³⁰ A.e.s.66.

2.4.3.2.8 Reel Konjonktür Teorisine Yöneltilen Eleştiriler

Reel konjonktür teorisine yöneltilen eleştirilerden ilki teoride ekonomiyi geniş çaplı kısıtlamaya götüren modellere yönelik kurulan teori modeline yönelik bağımsız tam bir kanıtın olmadığıdır. İkinci eleştiri reel konjonktür modellerinin formel ekonometrik testlere tabi tutulmadığı yani reel konjonktür modellerinin ekonomik dalgalanmaları açıklayıcı objektif bir ölçüm kıstasının olmadığı hususundadır. Üçüncü eleştiri, reel konjonktür modellerinin dönemsel dalgalanmalara açıklama getirmede başarılı olamadığı, aslında gerçeği yansıtamadığı yönündedir. Dördüncüsü, reel konjonktür modelinin resesyonu açıklayamadığı, resesyon için ekonomide geniş çaplı bir verimlilik düşüşünün gerekli olduğu şeklindeki görüştür. Beşincisi, temsilci birim sisteminin kullanımının bu modellerin refah ve politika konularındaki yönelim yeteneklerini kısıtlaması üzerinedir.

Reel konjonktür teorilerine yöneltilen eleştirilerin başında, reel konjonktür modelinin dayandığı etki mekanizması için bağımsız bir kanıtın olmadığı hususu gelir. Summers (1986), bu şokların doğasına, kaynağına yönelik bir tartışmanın veya da bunlarının önemine dair bir mikroekonomik kanıtın olmadığını belirterek eleştirmiştir. Ayrıca şokun modellerde gösterim şekli teknolojik değişim süreci üzerine güçlü bir zımni (örtük) sınırlama inşaa eder. Teknoloji şoklarının ekonomideki tüm sektörleri eşit olarak etkilediği ve üretime dair tüm faktörlerin tümünün verimliliğini (ya da bazı fomülasyonlarda emek girdisinin) emekteki yaşlanma, yetenekteki farklılıklar, sermaye eskimesi aldırış edilmeden eşit olarak etkilediği varsayılır. Dolayısıyla teorinin teknoloji değişimleriyle bütün ekonomiyi kapsayacak bir etki yaratması inanılmaz olduğu hususunda eleştirilmektedir. Eleştirenlere göre, teknoloji şokları ekonomik dalgalanmaya yol açacak kadar büyük olamaz ve ayrıca teknoloji şokları ekonominin tümünü değil sadece belli sanayileri etkilemektedir.⁴³¹

⁴³¹ George W. Stadler, **a.g.e.**,s.1766.

Teknoloji şokları bazı sanayileri iyi yönde, bazılarını ise olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Son zamanlarda meydana gelen önemli durgunluklar incelendiğinde, bu durgunlukların teknoloji şoklarından ziyade ithal petrol fiyatlarındaki nisbi artıştan daha çok etkilendiği görülür. Ayrıca eleştiriler teknolojiideki önemli değişimler ve özellikle de teknolojinin gerilemesinin mümkün olmadığını iddia etmektedirler.

Reel konjonktür teorilerine yöneltilen eleştirilerin bir diğeri, reel konjonktür teorisinde üretim ve istihdamdaki dalgalanmaları açıklamada işgücünün zamanlararası ikamesinin kullanılması ile ilgilidir. Reel konjonktür modellerinde farklı dönemlerde çalışmayı arttırıcı teşviklerdeki değişimler, örneğin zamanlar arası ücret farklılıkları, istihdamda dalgalanmalar yaratır. Örneğin, faiz oranları ve ücretlerde geçici artışlara yol açan şoklar, insanları daha çok çalışmaya teşvik eder. Bu teşvikler sonucu artan çalışma çabaları ise istihdam ve üretimi arttırır. Hâlbuki eleştirilere göre her şeyden önce istihdamdaki dalgalanmalar insanların çalışmak istedikleri zaman sürelerindeki değişimleri göstermez. Ayrıca arzulan istihdam düzeyi, reel ücretlerdeki değişimlere çok duyarlı değildir. Özellikle durgunluk dönemlerinde görülen yüksek işsizlik, işgücü piyasalarının temizlenmediğini gösterir.⁴³² Diğer eleştirilere göre, reel konjonktür modellerinin varsaydığı gibi ücretler işgücü arz ve talebini dengelemek için yeterince uyum göstermezler. Bir diğer eleştiri, reel konjonktür modellerinde paraya yer verilmemesi ile ilgilidir. Çünkü reel konjonktür modelleri paranın yansız olduğunu varsayar. Ancak gerçek yaşamdan kanıtlar paranın yansız olmadığı biçimindedir. Ayrıca eleştiriler de paranın büyüme oranı ve enflasyondaki azalma dönemlerinin genellikle işsizlikte artış dönemlerine rastladığı belirtilmektedir. Mevcut kanıtlar da, para politikasının reel ekonomi üzerinde güçlü etkilere sahip olduğunu gösterir. Reel konjonktür teorilerine yöneltilen eleştirilerin bir diğer konu da reel konjonktür modellerin sınanma biçimleri ile ilgilidir. Reel konjonktür modellerinde ampirik egzersiz biçimi yalnızca kalibrasyondur. Hiçbir formel test istatistiği kullanılmaz.

⁴³² Mustafa Özer, a.e, s.67.

Ayrıca bu modellerin hiçbiri bir alternatif bir hipoteze göre sınamaya tabi tutulmazlar.⁴³³ Uygulanan kalibrasyon yönteminin olumsuz yanı, reel konjonktür modelleriyle diğer konjonktür modellerinin performansının birbiriyle kıyaslanmasına olanak sağlamayıdır. Örneğin reel konjonktür modeliyle bir Keynesyen model ekonomik performans sonuçları açısından bir ekonometrik karşılaştırma yapılamaz.⁴³⁴

2.4.3.3 Sektörel Değişim Teorisi

Yeni Klasik yaklaşımda konjonktürel dalgalanmaların izahında kullanılan bir diğer yaklaşım sektörel değişim teorisidir. İşgücünün sektörler arasında maliyetli uyumu üzerinde duran bu teori, konjonktürel dalgalanmaları endüstriler arasındaki istihdam ve çıktı düzeyindeki değişime dayandırır.⁴³⁵ Zira David M. Lilien (1982)⁴³⁶, Fisher Black (1987) gibi teoristyenlere göre, ekonominin farklı sektörlerince üretilen mal ve hizmetlerin biçimlerdeki değişme çıktıda geçici azalma ve işsizlikte artışa neden olur. Çünkü daralan sektörlerden işten çıkarılan işçilerin, genişleyen sektörlerde iş bulup çalışmaya başlamaları belli bir zamanı alır ve geçici bir işsizlik durumu ortaya çıkar. İşçilerin iş aramaları sürecindeki zaman kayıpları, üretimi azalan sektörden üretimi genişleyen sektöre doğru işgücünün hızlı mobilitesini olumsuz olarak etkiler. Bir diğer ifadeyle, sektörel değişim modeline göre, ekonomik dalgalanmalar büyük oranda işgücü talebindeki sektörler arası değişim ve sektörler arasında işgücünün yeniden dağıtım sürecinin yavaş olmasından kaynaklanır.⁴³⁷ David M. Lilien (1982) çalışmasında, serbest piyasada bazı işsizlik durumlarının kaçınılmaz olduğunu çünkü farklı sektörlerdeki talep değişimleri nedeniyle doğal işsizlik oranında artış gözlenebildiğini belirtmiştir. Bu çalışmayla emek talebine yönelik endüstriyel

⁴³³ Mustafa Özer, **A.e**, s.68.

⁴³⁴ Brian Snowdon, Howard R. Vane, **a.e**, s.322.

⁴³⁵ N. Gregory Mankiw, "A Quick Refresher Course in Macroeconomics", **Journal of Economic Literature**, Vol 28, No:4, Dec 1990, s.1654.

⁴³⁶ David M. Lilien, "Sectoral Shifts and Cyclical Unemployment", **The Journal of Political Economy**, Vol 90, No:4, 1982, s.777.

⁴³⁷ Janet Neelin, "Sectoral Shifts and Canadian Unemployment", **The Review of Economics and Statics**, March, 1987, s.722.

kompozisyondaki kaymaların derneşik işsizlik dalgalanmalarına yol açtığına dair bir ispat sunmuştur.⁴³⁸

Teorinin temel düşüncesini daha detaylı açıklayacak olursak; hızlı bir teknolojik değişim döneminde üretime yönelik talepteki değişimler ya da petrol fiyat şoklarından doğan nisbi fiyat değişimleri işgücünün firmalar ve bölgeler arasında büyük oranda hareket etmesine yol açar. Şayet işgücü, işgücü talebindeki bu değişime yavaş bir uyum gösterirse, işsizlik artacaktır. Sektörel değişim modellerinin temel başlangıç noktası, dinamik bir ekonomik yapıda işgücünün sektörler veya bölgeler arasındaki yeniden dağıtım sürecinin, doğal veya geçici işsizlik oranı ile ilişkili olduğunu kabul etmeleridir. Firmaların ürünlerine olan talepteki ve girdi maliyetlerindeki değişimler, firmaları sürekli olarak işgücü sayılarını yeniden düzenlemeye zorlar. İşten çıkarılan işçilerin tekrar uygun bir iş bulup yerleşmesi zaman aldığından ekonomide belli bir süre geçici işsizlik yaşanılması söz konusu olur.⁴³⁹

Endüstriler ve bölgelerarasında işgücü uyumunu sağlamaya yönelik işgücünün yeniden dağılımı için pek çok denge-işsizlik modeli geliştirilmiştir. Bu konudaki en iyi örnek çalışma, Lucas ve Prescott (1974) tarafından yapılandır. Lucas ve Prescott modelinde, ekonominin birbirinden uzak ada piyasalarından meydana geldiği ve işgücünün bir adadan diğerine kolaylıkla hareket edebildiğini kabul eder. Modelde işgücünün adalar arasındaki hareketi sırasında geçen süre zaman kaybı olarak kabul edilir. Bireysel piyasalardaki ürün talebi stokastik dalgalanmalara bağlıdır. Ürünlere yönelik talepteki dalgalanmalar adalar arasında geçici ücret farklılıklarına sebep olur ve dolayısıyla işçiler daha iyi koşullarda iş bulabilmek adına bu ada piyasalarında iş aramaya yönelirler. Ada piyasaları arasındaki işgücünün hareketinin ortaya çıkardığı zaman kaybı ekonomide geçici bir işsizlik durumuna yol açar ve geçici işsizlik oranı doğar. Eğer ekonomide çok fazla ada piyasası varsa ortaya çıkan şoklar zamanla bağımsız ve

⁴³⁸ David M. Lilien, **a.e.**

⁴³⁹ Thomas I. Palley, "Sectoral Shifts and Cyclical Unemployment: A Reconsideration", **Economic Inquiry**, Vol.30, Issue:1, 1992,s.117-133.

eşit bir biçimde bu piyasalarda dağılıyorsa o taktide ekonomide sabit bir işsizlik oranı söz konusu olur.⁴⁴⁰

Sektörel değişim teorileri, reel konjonktür teorileri gibi parasal şokların ekonomik dalgalanmalarda önemsiz olduğunu vurgulayarak, Klasik dikotomiyi kabul ederler. Fakat reel konjonktür teorisinin aksine, bir sektörden diğerine geçişte belli bir süre işsiz kalılabileceğini kabul ederek Walrascı paradigmadan önemli şekilde ayrılırlar. Sektörel değişim teorisinde durgunluklar, sektörel şokların daha yoğun olduğu ve bundan dolayı da sektörel düzenlemelere daha fazla gereksinim duyulan dönemlerde gözlenir.⁴⁴¹

Konjontürel dalgalanmaları sektörel değişimlerle ilintili bir şekilde amprik olarak anlamak, bu dalgalanmaları önlemeye yönelik istikrar politikalarının düzenlenmesi açısından önemlidir. Zira endüstriler ve bölgeler arasında işgücü uyumunu sağlamaya yönelik politikalar, eğer yapısal talep değişimleri konjonktürel dalgalanmalarda önemli bir kaynak ise faydalı olabilir.

Sektörel değişim teorisinin geçerliliği yönünde çok fazla çalışma yapılıyor olmasına rağmen, henüz elde edilen kanıtlar teoriyi destekler nitelikte değildir. Eğer işçiler durgunluk dönemlerinde diğer sektörlerde yeni iş bulmak için kendi istekleri doğrultusunda işsiz kalırlarsa, bu durumda çok sayıda boş işle birlikte, çok yüksek işsizlik oranı bir arada yaşanır. Oysa bulgular teorisinin ifade ettiğinin tersine bir yapının söz konusu olduğunu bize gösterir. Dikkat edilirse işsizliğin fazla olduğu dönemler, eleman almaya yönelik ilanların en az sayıda olduğu dönemlere rastlar. Ayrıca sektörel değişim teorisi durgunluk dönemi boyunca, işçilerin yeni işler bulmak için sektörler arasında hareket ettiğini ilan etse de, gerçek yaşamda tam tersi durum gözlenmektedir. Çünkü işçilerin yer değiştirme sayılarını belirlemeye yönelik ölçümler, pozitif

⁴⁴⁰ Lawrence F. Kan, "Some Recent Developments in Labor Economics and Their Implications for Macroeconomics", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol.20, No.3, August 1988, s.509.

⁴⁴¹ N. Gregory Mankiw, "A Quick Refresher Course in Macroeconomics", **Journal of Economic Literature**, Vol 28, No:4, Dec 1990, s1654.

korelasyon şeklinde bir yapı gösterir.⁴⁴² Dolayısı ile sektörel değişim teorisinin gözlenen ekonomik dalgalanmalarla pek uyumlu olmadığı ifade edilebilir.

2.4.4 Yeni Keynesyen Konjonktür Teorisi

1970’li yıllarda Keynesçi yaklaşım gözden düşmeye başlamıştır. Bunda en önemli neden olarak; ilk olarak o dönemde büyük bir işsizliğin belirmesi ve toplam talebi arttırıcı politikaların yüksek enflasyona yol açmasıdır. Ortodoks Keynesçilerin ekonominin arz cephesini es geçmeleri büyük bir eksiklik olarak dikkat çekmeye başlamıştır. İşsizlik oranındaki artış temelde toplam arzdaki bir bozulmaya işaret etmekteydi. Doğal işsizlik oranının artması karşısında Ortodoks Keynesçiler toplam talebin yanı sıra artık toplam arzın da dikkatle izlenmesini kabul etmeye başlamışlardır. Fakat hala birçok şokun kaynağı olarak toplam talep değişimlerini görüyorlardı. İkinci olarak, Keynesçiler makro ekonominin mikro temellerini büyük ölçüde ihmal etmişlerdir. Bu eksikliği Yeni Keynesçi ekol giderme çabasına girmiştir. Yeni Keynesçiler piyasaların iyi çalışmadığını iddia etmek yerine, piyasaların neden iyi çalışmayacağını gerek mal piyasası başarısızlıkları gerek emek piyasası başarısızlıkları çerçevesinde ele almışlardır. Bu durumu desteklemek için enformasyon, ahlaki davranış, ters seçim, dışsallıklar vb. birçok konuyu tüm boyutlarıyla incelemişlerdir.⁴⁴³

Yeni Keynesçi iktisat bazı kişilerce “Yeni Monetarizm”, bazılarınca yapışkanlık, sürtünme ve rijitlik eklentili Yani Klasik iktisat olarak ifade edilmektedir. Yeni Keynesçi İktisatçılarda her hangi bir ortak okula ait olma durumu görülmemektedir. Bundan dolayı uzlaşma ve ortak politika önerilerine rastlanmamaktadır. Mesela emek piyasası konusundaki görüşleri söz konusu olduğunda, Yeni Keynesçiler kendi aralarında gruplara ayrılabilirlerdir. Genellikle Yeni Keynesçiler Post

⁴⁴² Mustafa Özer, a.e.s.69.

⁴⁴³ Ufuk Başoğlu, Nalan Ölmezoğulları, İlker Parasız, a.g.e,s.114.

Keynesçilerde Amerikalı Yeni Keynesçiler ve Avrupalı Yeni Keynesçiler olarak iki grupta incelenebilirler. Çünkü Avrupa kolu iktisatçıları mal piyasası kadar emek piyasalarında da eksik rekabeti vurgularlar. Ancak emek piyasasında eksik rekabetçi Amerikalı İktisatçılar Avrupalı iktisatçılar kadar konuyu araştırmazlar.

1960'lı yılların sonlarına doğru E. Phelps'in çalışmalarıyla Yeni Keynesçilerin ilk çizgileri belirmeye başlamış olup, Yeni Keynesçilere ekolün adının verilmesi 1982 yılında Michael Parkin tarafından olmuştur. 1980'li yılların başlarından itibaren pek çok Yeni Keynesçi iktisatçı var olmuştur. Bunlardan bazıları; Gregory Mankiw, Dawid Romer, Alain Blinder, Olivier Blanchard, McCallum, Greenwald, Stiglitz, Rotemberg, Fischer, Gordon, Hargreaves-Heap, James Tobin ve daha pek çok isim Yeni Keynesyen ekole katkı yapmış isimlerdir.⁴⁴⁴

2.4.4.1. Yeni Keynesyen Ekolün Genel Çerçevesi

Yeni Keynesyen ekol, 1970'li yıllarda Monetarist Sargent ve Lucas'ın eleştirilerine yanıt vermek için geliştirilmiştir. Toplam talep ve parasal istikrar politikalarının etkileri konusundaki tartışmalarında Keynesçi temel çizgiye sadık kalarak özgün bir fiyat ücret modeli geliştirmişlerdir. Yeni Keynesyen ekol, Keynesci makro iktisadın üzerinde pek durmadığı bir yaklaşımı denemiş, makro iktisadın mikro temellerine inmeye çalışmışlardır. Yeni Keynesyen ekol, iktisatta dengenin istisna olduğunu düşünmekte ve “piyasa başarısızlıkları” adı altında bir takım önermeler getirmektedirler. 1960'lı yıllardaki ön çalışmalar sayılmazsa, yeni keynesçi görüş, 1980'lerde rasyonel bekleyişleride ekleyerek sesini duyurmaya başlamıştır. Emek piyasalarında da bir eksik rekabetin bulunduğunu savunan Avrupa'lı yeni Keynesçiler, Keynesçi eksik istihdamı, emek piyasasında adı geçen durumlarla açıklarlar.⁴⁴⁵

⁴⁴⁴ A.y.

⁴⁴⁵ A.e.,s.115,

Yeni Keynesyen ekol iktisatçıları heterojen bir grup oluşturmuşlardır. Bu açıdan bu iktisatçılar bazı kaynaklarda “tuzlu su iktisatçıları” olarak adlandırılmıştır. Bu iktisatçılar Avrupa ve ABD kanadı olarak da ikili bir ayrıma tabi tutulurlabilmektedirler. Avrupa kanadı mal piyasaları kadar emek piyasalarında da eksik rekabeti savunur. Layard, Nickell, Jackmann, Carlin, Soskice işsizliği eksik rekabet ile açıklamaya çalışan Avrupa kanadı iktisatçılarıdır. Heterojenlik durumu iktisat politikalarına da yansımıştır. Nitekim bazıları kurallara göre iktisat politikası, diğerleri ise duruma göre iktisat politikası önerir. Para ve maliye politikaları konusunda bir görüş birliği mevcut değildir.⁴⁴⁶

Yeni Keynesçiler hem arz hem de talep şoklarının istikrarsılık kaynağı olduğunu belirtirler. Uzlaşılan tek nokta bekleyişlerdir. Yeni Keynesçiler, yeni klasikler gibi bekleyişlerin rasyonel olduğu görüşündedirler. Yeni Keynesçiler’in bir diğer uzlaştığı nokta da; doğal oranın varlığı, fayda ve kar amaçlarının bulunduğu konuları üzerinedir. Yeni keynesçiler de bir tek model yoktur. Ücret ve fiyat yapışkanlıklarını açıklayan pek çok model mevcuttur.

Yeni Keynesyen ekol makro iktisadi dengesizliklerin izahında mikro iktisat kavramlarından yararlanmakta ve makro dengesizliklerin piyasa başarısızlıklarıyla ilgisini kurmaktadır. Yeni Keynesçi iktisatçılara göre; piyasadaki bazı fiyat yapışkanlıkları nedeniyle, ekonomide mevcut bütün piyasalarda fiyat ayarlamaları aynı anda gerçekleşmez. Fiyat yapışkanlıklarının yanı sıra; piyasalarda yaşanan tam rekabetten uzaklaşma, tam istihdam ve Walrasçi dengeyi otomatik olarak sağlayan fiyat sistemini engelleyebilmektedir.⁴⁴⁷

Piyasalar arasındaki eşgüdüm eksiklikleri onlara için göz adı edilecek konular değildir. Walrasçi genel dengeye katılmamaları ve eşgüdüm eksikliği işsizliğin temel

⁴⁴⁶ İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e.**, s.280-284

⁴⁴⁷Ufuk Başoğlu, Nalan Ölmezoğulları, İlker Parasız, **a.y.**

gerekçesini oluşturur. 1970’lerde çok dikkat çeken ve saygı gören rasyonel bekleyişler görüşünün kabul edilmesi bir anlamda kendilerine bir yer açma çabasıyla olmuştur. Yeni keynesçiler, keynesçi eksik istihdam dengesini savunurken, buna yol açan etmenlerin beklentilerin rasyonelliği değil, ücret ve fiyat yapışkanlıkları olduğunu iddia ederler. Ayrıca rasyonel bekleyişler, uyarlayıcı beklentilerden çok daha iyi bir şekilde Keynesi türdeş olmayan bekleyiş savını açıklamaktadır.⁴⁴⁸

Yeni Keynesyen ekolde rasyonel beklentinin adaptasyonu üç temel başlıkta toplanmaktadır. Bunlardan ilki Gray ve Fisher’in dahil edilebileceği ücret endekslemesini araştıran gruptur. Bu grubun oluşturduğu düşünceler daha sonra sendeleyememek sözleşmeleri teorisinde geliştirilmiştir. Yaklaşımına göre tüm sözleşmeler uzun dönemlidir fakat aynı zamana rastlamaz. Bu Taylor tarafından geliştirilen bir görüştür. İkinci olarak da fiyat ayarlamalarının maliyetli olduğu yaklaşıdır.⁴⁴⁹ Mankiw⁴⁵⁰, Ball, Romer, Blanchard, Kiyotaki, Akerlof ve Yellen⁴⁵¹ tarafından bu konu incelenmiştir. Üçüncü görüşte etkin ücret kuramıdır. Etkin ücret kuramı 1957 yılında ortaya atıldı ve 1970’li yıllarda Yeni Keynesyen iktisatçılarca geliştirildi. Bu konuda çalışan iktisatçılar arasında Phelps Stiglitz, Solow, Yellen, Shapiro ve Akerlof sayılabilir. Rasyonel beklentilerin kabulüne karşın Yeni Keynesyen ekol, Yeni Klasikler’den farklı olarak nominal ve reel rijitlikler nedeniyle parasal değişkenlerin reel değişkenleri etkilemesi ve arz ve talep şoklarının reel etkileri konularında ayrılırlar.⁴⁵²

Yeni Keynesyen ekolün, rasyonel bekleyişler varsayımı dışında, Yeni Klasiklerle benzeyen bir yönü de para arzındaki dalgalanmaların toplam talepteki dalgalanmalara

⁴⁴⁸ A.e, s.116,

⁴⁴⁹ İlker Parasız,Melike Bildirici, a.y.

⁴⁵⁰ N. Gregory Mankiw, “Small Menu Costs and Large Business Cycles: A Macroeconomic Model of Monopoly”, **Quarterly Journal of Economics**, May 1985, Vol 100, N. 2,s.529-538.

⁴⁵¹ George A.Akerlof , Janet L.Yellen, “Can Small Deviations from Rationality Make Significant Differences to Economic Equilibria?”, **The American Economic Review**, Vol 75, N.4, Sep 1985, s.708-720

⁴⁵² İlker Parasız,Melike Bildirici, a.y.

öncülük ettiğidir. Ancak, Yeni Keynesçilerin mikro ekonomik bölünmelere dikkat çektiği unutulmamalıdır.⁴⁵³

Yeni Keynesyen ekol, geleneksel Keynesçilerin Adam Smith'in görünmez el kuramına ilişkin güvensizliklerine katılırlar. Konjonktürün nedenlerinin piyasa başarısızlığı olduğu konusunda her iki düşünce biçimi de ortak görüş bildirme durumundadır. Yeni Keynesyen ekol, kısa ve uzun dönem ayrımı yaparak her ikisiyle de ilgilenirken, geleneksel keynesçiler yalnızca kısa döneme dikkat çekerler ve analizlerini kısa dönemde yoğunlaştırırlar. Keynesçilerin uzun dönemi oldukça geniş bir süreyi kapsar. Yeni keynesçi iktisatçılar, geleneksel keynesçilerden farklı olarak uzun dönemde eksik istihdam dengesini kabul etseler bile ekonominin kendiliğinden doğal işsizlik oranına ulaşabileceğini düşünürler.

Kuşkusuz kimi yeni keynesçiler etkin ücret varsayımı ve histeri varsayımı gereği bu doğal işsizlik oranına yönelmeyi kabul etmemektedir. İstikrarın sağlanmasında Yeni Keynesyen ekol genellikle para ve maliye politikası araçlarını birlikte önerirlerken, Geleneksel Keynesçiler daha çok maliye politikasından yanadırlar. Aslında dikkat çekici olan Yeni Keynesçilerin görüşlerinin Keynes'in görüşlerinin yeni bir yorumu olmayıp daha çok Klasik görüş ve/veya Friedmancı görüşe yakınlığıdır.⁴⁵⁴

Yeni Keynesyen ekolde makro ekonomik istikrarsızlıkların mikro temelleri oluşturulurken bazı kavramlar açıklayıcı olarak kullanılmaktadır.

2.4.4.1.1 Yeni Keynesyen Ekolde Fiyat Yapışkanlıkları

Eksik rekabet koşullarında çalışan bir firmanın karı, fiyatını değiştirdiğinde büyük oranda değişir. Firma fiyatını düşürdüğünde satışları artacak, fakat her ek birim

⁴⁵³ Ufuk Başoğlu, Nalan Ölmezoğulları, İlker Parasız, **a.g.e.**, s.115,

⁴⁵⁴ **A.e.**, s.116.

satışın kendisine getirisi azaltacaktır. İşte fiyatın optimum düzeyden sapması karları düşürebilir. Öyleyse, fiyat ayarlamalarında gözlenen çok küçük maliyetlerin varlığı önemli toplam nominal fiyat yapışkanlığına yol açabilir. Bu durum, Akerlof, Yellen, Mankiw ve Rotenberg tarafından saptandığından “PYAM yaklaşımı” diye de bilinmektedir.

Nominal fiyat yapışkanlıklarının bir firma için özel maliyeti, bu durumun makro ekonomik sonuçlarından daha küçüktür. Menü maliyetleri, bu noktada devreye girerek fiyat ayarlamalarına mani olabilmektedir. Özellikle ABD gibi katalog satışlarının ağırlıklı olduğu ekonomilerde, ilan edilen fiyat listelerinin basılıp müşterilere yollandıktan sonra olası bir fiyat değişikliği sonrasında katalogların tekrardan basılıp gönderimi, alıcılarla yapılan sözleşmelerin yeniden değerlendirilmesi, yeniden pazarlıklara girilmesi gibi unsurlar önemli maliyetlere yol açar.⁴⁵⁵

Menü maliyetleri, fiyat rijitliklerinin kaynağı olarak açıklama olanağı bulabilmesiyle birlikte makro ekonomi de önemli bir rol oynamaya başladı. Zaten bu şekilde moneter yansızlığa mikro temelli bir açıklama getirilmesini sağladı. Ayrıca son çalışmalar kısa dönem derneşik arz eğrisinin davranışına yönelik çok sayıdaki soruya yönelik cevap olmuştur. Sonuç olarak, menü maliyetleri gerek geleneksel Keynesyen gerekse de Yeni Keynesyenlerin nominal fiyatlarının rijitliği konusundaki açıklamalarında teorik literatürde dikkade değer bir öneme sahip oldu. Bunun dışında, menü maliyetleri mikro seviyede bireysel fiyat ayarlamalarında bir engel oluşturabilir. Bu da verimsiz dağılıma yol açar. Chaplin ve Leahy (1991), Mankiw ve Romer (1991), Sheshiiski ve Weiss (2003), Andersen (1994), Ball ve Mankiw (1994), Wynne (1995), Romec (1996), Danziger (1999) çalışmaları buna örnektir.

⁴⁵⁵ A.e.,s.118.

Menü maliyetlerinin teorik önemine karşın bunun gerçek büyüklüğü hakkında çok az bilgiye sahibiz. Menü maliyetlerin boyutu hususunda az sayıda ampirik çalışma olmasına karşın Gordon 1990, Carlton 1989, Blinder 1991, Carlton ve Perloff 1994, Blinder ve diğerleri 1998 bu yöndeki çalışmalar arasında sayılabilir. Örneğin Blinder (1991) sayfa 90’da menü maliyetleri konusunda şunu belirtir: “*Değişen fiyatların sabit maliyetleri incelenabilir ve ölçülebilir. Uygulamada, bu tarz maliyetler firmalar için farklı birbiriyle kıyaslanamaz farklı formlara bürünürler ve bizler onların büyüklüğü konusunda bir veriye sahip değiliz. Dolayısıyla bu teori en iyi dolaylı olarak test edilir, en kötü olasılıkla da bu kesinlikle de değil.*”⁴⁵⁶ Ekonometrik çalışmaların mevcudiyetine karşın, bu çalışmaların çoğunun menü maliyetlerinin önemine dair dolaylı değerlendirmelere dayanmasıdır. Bunlar arasında şu çalışmalar belirtilebilir; Rotemberg (1982)⁴⁵⁷, Lieberman ve Zilberfarb (1985)⁴⁵⁸, Carlton (1986)⁴⁵⁹, Danziger (1987)⁴⁶⁰, Ball, Mankiw ve Romer (1988)⁴⁶¹, Lash ve Tsiddon (1992)⁴⁶², Lash ve Tsiddon (1996)⁴⁶³, Kashyap (1995)⁴⁶⁴, Lash ve Tsiddon (2007)⁴⁶⁵.

Yeni Keynesçilerden bazılarına göre, menü maliyetleri önemli bir etkiye sahip değilse de bile, nominal fiyat yapışkanlıklarını açıklamada önemli bir güce sahiptir.

⁴⁵⁶ Shantanu Dutta, et..all., “Menu Costs, Posted Prices, and Multiproduct Retailers”, **Journal of Money, Credit, and Banking**, Vol 31, N.4, November 1999,s.684,685,

⁴⁵⁷ Julio J. Rotemberg, “Sticky Prices in the United States”, **Journal of Political Economy**, Vol 90, N.6, 1982, s.1187-1211

⁴⁵⁸ Yehoshua Liebermann, Ben-Zion Zilberfard, “ Price Adjustment Strategy Under conditions of High Inflation: An Empirical Examination”, **Journal of Economics and Business**, Vol 37, No.3,1985, s.253-265

⁴⁵⁹ Dennis W. Carlton, “ The Rigidity of Prices”, The American Economic Review, Vol 76 , No. 4, 1986, s.637-659

⁴⁶⁰ Leif Danziger, “Price Adjustments With Stochastic Inflation”, **International Economic Review**, Vol 24, No 3, 1983, s.609-707

⁴⁶¹ Laurence Ball, N. Gegory Mankiw, David Romer, “The New Keynesian Economics and the Output-Inflation Trade-off”, **Brookings Papers on Economic Activity**, No 1,1988,s.1-82

⁴⁶² Saul Lach, Daniel Tsiddon, “The Behavior of Prices and Inflation: An Empirical Analysis of Disaggregated Price Data”, **Journal of Political Economy**, Vol 100, No.2, 1992, s.349-389

⁴⁶³ Saul Lach, Daniel Tsiddon, “Staggering and Synchronization in Price-Setting: Evidence From Multiproduct Firms”, **The American Economic Review**, Vol .86, N.25, 1996,s.1175-1196

⁴⁶⁴ Anil K. Kashyap, “Sticky Prices: New Evidence From Retail Catalogs”, **The Quarterly Journal of Economics**, Vol.110, 1995, s.245-273

⁴⁶⁵ Saul Lach, Daniel Tsiddon, “Small Price Changes and Menu Costs”, **Managerial and Decision Economics**, Vol28,N.7, 2007, s.649-657

Firma bazında bu tarz bir maliyetin firma için öneminin ötesinde makro ekonomik açıdan bakıldığında toplumsal maliyetleri büyük olabilecektir. Bu maliyetlerin makro planda yarattığı dışsallıklar, Pareto optimum dengenin oluşmasına engel teşkil edecektir. Bunun dışında, firmaların talep değişikliklerine karşı gösterdiği tepki, firmaların fiyatları değiştirmek yerine stoklarını kullanmak biçiminde gerçekleşirse de fiyat yapışkanlığı sorunlarının belirmesine neden olabilecektir. Zira, uzun sürede fiyatların nasılsa ayarlanacağına inanan firmalar kısa dönemde stoklarını ayarlayarak fiyat değişikliğine cevap verebilir. Bilhassa oligopolist yapılarda, rakiplerin talep artışlarına vereceği tepkinin ne şekilde olacağını kestiremeyen bir firma, derhal fiyat yükseltme yerine stok ayarlamasını daha optimum bulabilir.⁴⁶⁶

Nominal fiyat rijitliklerini vurgulayan Yeni Keynesyenler bu rijitlikleri açıklamada menü maliyetlerini kullanmaktadırlar. Bazı Yeni Keynesyencilere göre menü maliyetleri çok büyük bir etkiye sahip değildir. Dolayısıyla rijitlikler şokların kaynağı değildir. Fakat onların etkilerini zaman içine yaymaktadır. Maliyetli fiyat ayarlamalarını kullanarak çıktı ve istihdamın ücret ve fiyatlarla daha fazla değişmesini açıklamaktadırlar. Buradan toplumsal sonuçlara ulaşılmaktadır. Çünkü menü maliyetleri firma için küçük ayarlama maliyetleri yaratırken toplum açısından önemli dışsallıklar meydana getirir.⁴⁶⁷ Akerlof ve Yellen ekonomide bu koşullar dahilinde pareto-optimum dengenin olmayacağını belirtmişlerdir.⁴⁶⁸ Blanchard ve Kiyotaki fiyat ayarlamalarındaki engellerin büyük toplumsal maliyetlere yol açtığını iddia ederler. L.Ball ve D. Romer ise bu rijitliklerin uygulamada meydana gelmesi için hangi koşulların olması gerektiğini araştırmıştır.⁴⁶⁹

Küçük Katalog (Menü) Maliyetleri durumu, Gregory Mankiw restaurantlardaki menü broşürleri örneğini vererek izah eder. Bu menülerin sürekli değiştirmek,

⁴⁶⁶ A.y.,s.118

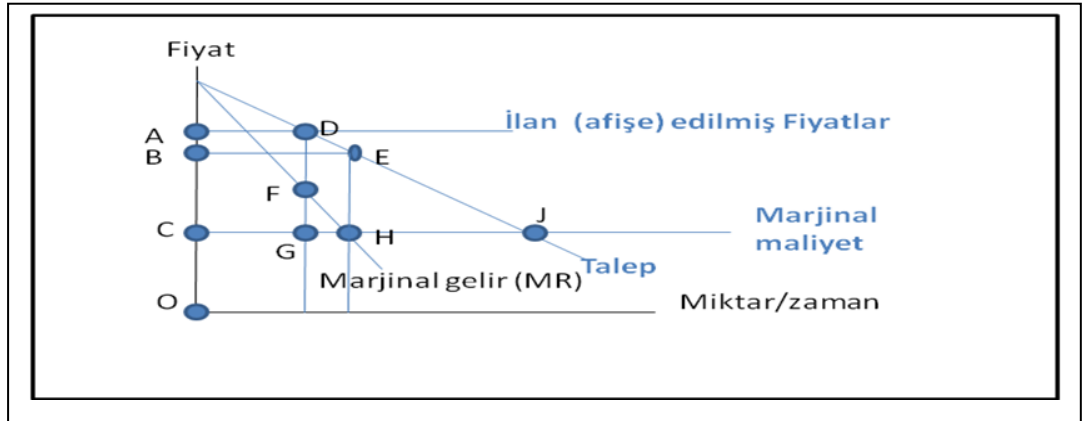
⁴⁶⁷ İlker Parasız, Melike Bildirici,a.g.e,s.287.

⁴⁶⁸ George A. Akerlof, Janet Y. Lennen,a.y.

⁴⁶⁹ İlker Parasız, Melike Bildirici,a.g.e,s.287.

yeniden basmak ve bunları tekrar müşterilere duyurmak ya da bu restoranların mevcut sözleşmelerini yeni koşullara göre yapılandırmak, restaurant sahiplerinin katlanmak istemediği bir maliyete neden olabilir. Piyasada beliren bir talep artışı karşısında fiyatlarını değiştirseler dahi, eksik rekabetçi veya monopolcü bir firma, bir marjinal maliyete katlanmak durumunda kalacaktır. Talep artışı durumunda, yapılacak fiyat artışlarının olusturacağı gelir artışı, menü maliyetlerinden kaynaklanan maliyet artışını karşılayamayacak durumdaysa firma fiyatlarını arttırmamayı tercih edebilir. Bu da, önemli bir nominal fiyat yapışkanlığının nedeni olmaktadır.⁴⁷⁰

Şekil 2.33: Menü Maliyetleri

Kaynak: William M. Scarth, a.e, s.214.

Kendi nominal fiyatını ilgili dönemden önce ayarlamak zorunda olan fakat fiyat değişimini daha sonra (bu dönem içinde) küçük bir maliyetle yapabilen bir tekeli düşünelim. Fiyatların çok yüksek bir değerde ayarlandığı durum yukarıdaki şekilde gösterilmiştir. Firma kendi fiyatlarını ayarladığında talep eğrisinin gelecekteki konumunu mükemmel olarak tahmin edemez. Şekildeki analiz edilen dönemde, ilan edilen yani afişe edilen fiyat OA'ya, uygun olan fiyatta OB'ye eşittir. Şimdi firma

⁴⁷⁰ Ufuk Başoğlu, Nalan Ölmezoğulları, İlker Parasız, a.e, s.287.

yapılacak değişikliğin değer olup olmadığına yani yararlılığına karar vermelidir. Özel karlara göre, firma fiyatını OB’ye dşrmediğinde FGH alanı kadar bir kayıp yaşar. Fiyat ayarlaması yapılmamasının topluma maliyeti DGHE alanıdır ve potensiyel olarak daha büyük bir miktardır. Kk bir ayarlama maliyetiyle (rneğin yeni bir mm basımı gibi) FGH’dan daha büyük ama DGHE’den çok daha kk bir alan mümkün olabilir. Böylelikle fiyat ayarlamasından elde edilen sosyal kazanç özel kazancı açabilir.⁴⁷¹

Bu analiz Keynesyenlerin eşzamanlı iddialarını sürdürmek için “büyük” nominal fiyat-ayarlama maliyetlerini varsaymak zorunda olmadığını ileri sürer. Bu iddialar fiyatların yapışkan olabileceği, yapışkan fiyatlar sonrası zenginlik kayıplarının daha büyük olabileceği ve özel firmaların sadece kendi karlarını ve fiyat esnekliklerini düşündükleri için hükümet politikalarının haklı olduğu yönündedir. Bu analizin geniş çaplı bu tarz sonuçları desteklemeyişine dair bir takım sebepleri vardır. İlk olarak, şekil sadece fiyatların çok yüksek kaldığı durumları gösterir Düşük değerde var olan fiyatların çizimi ise okuyucuya bırakılmıştır. Firmaların fiyatlarını yükseltmemesi halinde menü maliyetleri ile yansıyan özel kk maliyetlere maruz kaldıkları ve fiyat ayarlanmalarının yapılmayışının yansımalarının da en fazla etkisinin topluma olduğu hususuda halen gerçektir. Fakat bu sefer en yüksek kazanç zenginlik kısmındadır. Çünkü fiyatlar genellikle yüksek oldukları seviyeye göre çok düşük olabilmektedir. Bu durum menü maliyetlerinin toplum açısından önemli net etkilere sevk etmediği tahminine dayanır. Bu konu (bu örneğe ait sorun) birçok Keynesyen tarafından abartılmış olabilmekteyse de, halen görünüşe göre kk menü değişiklikleri özel karları kontrol ederek olumlu taraf mevcudiyetini sürdürecektir. İkinci olarak, yukarıdaki şekilde göz ardı edilen talep ve maliyet eğrilerinin şekilde gösterildiği gibi ilk başlangıç durumundan nasıl kaymış olabileceği konusunun daha fazla detaylandırılması noktasıdır. Bir olasılık, talep eğrisinin dikey kesme noktasının ve marjinal maliyet eğrisinin yksekliliğinin aynı

⁴⁷¹ William M. Scarth, **a.g.e.**, s.215,

miktarda aşağı yönlü kayması olabilir. Fakat reel ücretler katı ise ve nominal fiyatlar (menü maliyetleri göz önüne alındığında) düşmüyorsa, marjinal maliyet eğrisinin pozisyonu hiçbir şekilde aşağı kaymamalıdır. Şekilin bu tarzda yeniden çizimi FGH alanının küçültür ve bu durum muhtemelen küçük menü maliyetleri karar alınmada dikkate alınan dominant unsur olabilir. Kısaca, reel ücret katılığı menü-maliyet modelinin uygulanabilirliğini arttırabilir. Böyle bir kapsamda hipotezlerin nominal katılık için mikro temelleri sağlayıcı bir merkezi rol oynadığı söylenebilir.⁴⁷²

Mankiw, firmanın fiyat ayarlama kararının yetersiz yani idealin altında olduğunu göstermiştir. Ayrıca zenginlik kaybının menü maliyetlerini aşabileceğini de göstermiştir. Uyumsuzluğun nominal fiyat değiştimenin sabit maliyeti olarak kabul eder. Mankiw, firmaların fiyat ayarlamalarının derneşik talepte büyük çaplı değişikliklere yol açtığını belirtir.⁴⁷³

Firmanın envanter ayarlama teorisi ise fiyat ve kısmen de ücret rijitliğine kısmen de olsa başka bir açıklama getirmektedir. Firmalar kısa dönemde fiyat değişikliğine yönelik cevaplarını envanter değişikliği yaparak verirler. Fakat fiyatların uzun dönemde ayarlanacağı kabul edilir. Çoklu dengeler durumunun olduğu ekonomide bu durum geçerlidir. Diğerlerinin ne şekilde davranacağı bilinemediği durumda firma fiyatlarını arttırıp arttırmamayı belirleyecektir. Firma açısından fiyatların arttırılması her daim optimum değildir.⁴⁷⁴

(S,s) Envanter Kuramı ve Menü Maliyetleri; Standart optimizasyon kuramının bir karar değişkenindeki değişimin sabit maliyetini içerecek şekilde revizyonu ile mikro temellerin ortaya konulmasında bir gelişme yaşanmıştır.(S,s) envanter modeli bu biçimde iktisada uygulanmıştır.

⁴⁷² William M. Scarth, **a.g.e.** s.215,216.

⁴⁷³N. Gregory Mankiw, “Small Menu Costs and Large Business Cycles: A Macroeconomic Model of Monopoly”, **a.e.**

⁴⁷⁴ Ufuk Başoğlu, Nalan Ölmezoğulları, İlker Parasız ,**a.y.**

Örneğin bir tüketicinin araba gibi dayanıklı bir tüketim malı satın aldığında sabit bir işlem maliyeti ödemek zorunda olduğunu varsayalım. Otomobil talebinin temel değişkenlerinden birinin (gelir, faiz oranları veya görelî fiyatlar) sürekli değiştiğini düşünelim. Bu koşulda tüketici aşağıdaki seçimle karşı karşıya olacaktır. Eğer tüketici yeni en iyi optimal araba seçimine yönelirse sabit bir maliyet ödemek zorunda kalacaktır. Fakat böyle yapmazsa da bir alt optimal arabaya sahip olmanın örtülü fayda- maliyetiyle karşı karşıya kalacaktır. Sürekli araba alım satımının da aşırı işlem maliyeti nedeniyle kişiye bir faydası yoktur. Bu durumda benimsenecek optimal davranış, envanter kuramındaki (S,s) kuralına benzer bir karar alınmasını içerir. Arabanın kalitesi belli bir alt (s) sınırına indiğinde, kalitesi (S) olan yeni bir araba satın alınır. (S) ve (s) parametreleri işlem maliyeti, gelir ve diğer uygun bilgiler dikkate alınarak seçilir.

(S,s) tipi akıl yürütme geleneksel toplam davranış denklemleri olan tüketim, yatırım, para talebi v.b.için farklı mikro temeller sağlar. Bu denklemler makro ekonomik modelleri oluşturur. Bu aşamada Keynesci- Yeni Klasik tartışmasıyla ilgili olarak 3 şey söylenebilir. İlki, dünyada önemli düzeyde sabit maliyetler varken sürekli optimizasyon peşinde koşan birimler marjinallerin marjinallere eşit olduğu neoklasik tanjant durumunda değildirler. Hatta tersine, davranışlar önemli ölçüde atalet gösterirler. Fiyatların konulması durumunda, bu olgu karakteristik Keynesçi pozisyonudur. İkinci olarak, önemli sayıda ekonomik birim aynı anda kendi (S,s) sınırlarına ulaşırlarsa, ekonomide çok küçük gibi görünen şoklar, büyük ayarlanmaların beklenmesine yol açabilir. Üçüncü olarak, (S,s) dünya görüşü şunu vurgulamaktadır; daha dalgalı bir ekonomik ortam kişileri ve firmaları daha sık bir şekilde kendi (S,s) sınırlarına yolculuk etmelerine yol açtığından reel maliyet empoze eder. (Şüphesiz ekonomideki dalgalanmaların artması (S,s) bandının genişlemesini gerektirebilir.) Ayrıca (S,s) yaklaşımıyla küçük liste maliyeti yaklaşımını birleştirildiğinde şu sonuçlar ortaya çıkar: Firmalar malları için koydukları fiyatları istedikleri her an değiştiremezler. Cari fiyat düzeyine göre arzuladıkları fiyat düzeyinde büyük bir sapma yaşandığı zaman firmalar fiyatlarını

değiştirirler. (S,s) yaklaşımında yüzde bantının genişliği keyfi olarak saptanırken, küçük liste maliyeti yaklaşımında bu bantın genişliği varsayım olarak küçüktür.⁴⁷⁵ Ekonomide parasal bir problem olduğunda bu durum ekonomiyi nasıl etkiler? Parasal şoklar aşağı veya yukarı olmak üzere iki şekilde etkiler. Ayrıca ekonomide bir parasal değişim yaşandığında toplam fiyat düzeyi bu duruma hemen yanıt vermez, bu etki uzun vadede yansıma gösterir. Eğer ekonomi sürekli olarak üst S alt s bandına çarpıyor ve bandın içinde kalıyorsa “para yansızdır” demek yanlış olmaz. Bütün bu durumlar Keynesçi istikrar politikalarının geçerliliğini ortaya koyar.

(S,s) fiyatlama politikası, fiyatların belli bir süre aynı kalmasına neden olur. Enflasyon oranı ne kadar hızlanırsa fiyatların değiştirilmesi o kadar sık olur. Fakat parasal büyüme oranı aniden arttırılırsa, firmalar kısa dönemde fiyat düzeyinde değişiklik yapmayı karlı bulmuyorlarsa, kısa dönemde reel ankesler artar. Reel ankesler yeteri kadar yükselince tüm firmaların fiyatlarını yükseltmeleri teşvik edilir. Bu süreç reel ankeslerde bir düşüşle (başlangıç düzeyine) ve ekonomik faaliyetlerde bir yavaşlamayla sonuçlanacaktır. Firmalar sabit reel ankeslerdeki sistematik değişimleri öngörürse; mesela, eğer firmalar reel ankesleri ve dolayısıyla talebin artacağını öngörüyorsa bu durum erkenden fiyatların ateşlenmesine yol açacaktır ve bu durumda para politikası yansız olacaktır. Bu durumda yansızlık, firmaların sabit reel ankesleri öngörmesine bağlıdır.⁴⁷⁶

2.4.4.1.2 Sözleşmeler ve Ücretler

Fiyat (ücret) yapışkanlıklarını açıklama da sözleşmeler ve ücretler başlığı altında konuyu üç alt başlıkta inceleyebiliriz.

⁴⁷⁵ A.e.,s.119,120.

⁴⁷⁶ A.y.

2.4.4.1.2.1 Zımni Sözleşmeler ve Görünmez Tokalaşma

Her ne kadar monetaristler politika etkisizliği konusunda ısrarcı bir tutum izlemiş olasalarda, Yeni Keynesyen ekol emek ve ücret sözleşmeleri modelini geliştirmiştir. Ekonomideki mevcut piyasalarda fiyatlar eşanlı olarak değişim göstermez. Emek piyasalarında fiyatlar (ücretler) sendikaların etkili olduğu bir ülkede farklılık gösterebilirler. Ekonomik etkiler sözleşmelerin uygulandığı sürede de devam eder; fakat ücretler sözleşme sonucunda ayarlanabilmektedir. Bundan dolayı piyasaların ayarlanması zaman almaktadır. Sendikaların monopolistik etkileri sebebiyle, sendikalı veya sendikasız da olsa işçiler ve işverenler iş yaşamındaki bu kurallara uymak durumundadırlar. İşverenler sendikalı işçi sayısının artmasını engellemek için sendikasız işçilere sendikalı işçilere ödenen ücrete yakın bir ücret öderler. Bu açıdan toplu sözleşme süreleri içinde ücretler, hem sendikalı hemde sendikasız işçiler için, yapışkan olmaktadır.⁴⁷⁷

Bu şekildeki üstü örtülü veya açık sözleşmelerin ekonomi üzerinde bir takım etkileri olacaktır. Para politikalarının ücret değiştirme dönemleri içindeki değişkenliği, kısa dönemde onları yanlı, uzun dönemde ise yansız yapmaktadır. Para politikasını yanlı kılan, beklenmeyen parasal şoklardır. Parasal etkiler beklenmediği için ekonomideki reel etkiler yavaş gerçekleşir. Bu nedenle hükümetler, ücretlerin belirlenme döneminde kendi oluşturacakları parasal genişleme ve talep politikaları yürütme olanağına sahiptirler.

Piyasalarda eksik rekabet durumu örtülü sözleşmelerle de bağlantılıdır. Örtülü sözleşmelerle, işçiler firmalara bağlanmış olurlar ve bu şekilde işçilerin işsiz kalma riski bir ölçüde azalmış olur. Örtülü sözleşme modellerine göre işçilerin firmalara bağlılığının sürmesi için kayıtlı olmayan sözleşmelerin uygulandığı söylenebilir. İşçilerle işverenler arasındaki bu “görünmez tokalaşma” işçilere bir tür iş

⁴⁷⁷ A.e, s.121.

güvencesi sağlamaktadır. “Görünmez tokalaşma” durumu, konjonktürel dalgalanmalara karşı firmanın talepteki riskleri üstlenerek işçilerin sabit ücretlerle işlerini kaybetme riskine karşı korunduğunu ve dolayısıyla da ücretlerin yapışkanlık kazandığını vurgular. İşçiler konjonktürel dalgalanmalardan kaynaklanan işini kaybetme durumundan korunurlar, zira firmalar işçilerden daha zengindirler. Ayrıca firmalar finansal piyasalardaki faaliyetlerinden dolayı risklerini dağıtabilirler oysa işçilerin böyle bir imkanı yoktur. İşçiler geçimlerinin garantisi peşindedirler.⁴⁷⁸

İlk örtülü sözleşme modelleri; Bailey D.F. Gordon ve Azaridis tarafından geliştirilmiştir.

2.4.4.1.2.2 İçerdekiler-Dışardakiler Modeli

Lindbeck ve Snover tarafından geliştirilen içerdekiler dışardakiler modeli, ekonomik rantların işçiler ile firmalar arasında nasıl paylaşıldığı üzerinde durur. Modele göre “içerdekiler” ve “dışardakiler” olarak ifade edilebilecek iki işçi tipi vardır. “İçerdekiler”, firmada çalışan ve bir anlamda korunan çalışanlar olup firmaların onları gözden çıkarmaları oldukça maliyetlidir. Dışardakiler ise, firma dışında yer alan yani bir anlamda işsizlik riski yüksek korumasız işçilerdir.

Ekonomideki işsizler mevcut çalışanlara yönelik ödenen ücretten daha düşüğe çalışmayı kabul etmezler. Çünkü işsizler bu koşulda emeklerini arz ederlerse ücretler düşer, istihdam artar. İçerdekiler-dışardakiler modeli gönülsüz eksik istihdam karşısında ücret yapışkanlığının sürdüğünü açıklamaktadır. Bu modelde içerdekilerin halen çalışanlar, dışardakileri ise işsizler oluşturmaktadır. Etkin ücret hipotezinde piyasayı temizleyen ücretten daha yüksek ücret ödeme hususuna

⁴⁷⁸ Ufuk Başoğlu, Nalan Ölmezoğulları, İlker Parasız, **a.g.e.**, s.122

firmalar karar verirken, içeridekiler-dışarıdakiler modelinde ücret ve istihdam kararlarını kısmen belirleyici olan içeridekilerdir.

Linedack ve Snower'a göre içeridekilerin bu şekilde güçlenmesinin ardında yatan sebepler; işten ayrılanların yerine işe alımlar esnasında karşılaşılan araştırma, reklam, işe alım görüşmeleri, işten çıkarılanların hukuki masrafları, yeni alınanların eğitim masrafları vb. gereksinimlerdir. Ayrıca bunların yanı sıra eğer içeridekiler, dışarıdakilerin işe alınmalarının kendileri için bir tehdit oluşturacağını düşünürlerse onlarla uyumlu çalışmayabilir, yeni işçileri eğitmeyebilir, çalışma ortamını bozucu davranışlara girebilirler. Bu tür davranışların ortaya çıkması dışarıdakilerin rezerve ücretlerini arttırarak işe alımlarını daha maliyetli olmasına yol açabilir.

İşe giriş-çıkış oranı (Turnover oranı) yüksek olan firmalar hem yeterli iş güvencesi sağlayamadıklarından hem de kariyer basamaklarında ilerleme şansı sunamadıklarından çalışanların gözünden düşebilir. Bu durum çalışanlarda bir motivasyon düşüklüğüne yol açar ve bu da verimliliği düşürür. Bu durum yüksek orandaki işe giriş çıkışların yarattığı bir maliyettir. Bir firmada mevcut çalışanlar yerine dışarıdakilerin istihdam edilmesinin maliyetli oluşu, içeridekilerin bu durumdan bir ekonomik rant elde etmelerine olanak tanır. Bilhassa ücret görüşmelerinin yapıldığı dönemlerde içeridekilerin pazarlık gücü artmaktadır.⁴⁷⁹

2.4.4.1.2.3 Etkin Ücret Modeli

Etkin ücret modeli, Robert Solow tarafından geliştirilmiştir. Robert Solow, bu modelle gönülsüz işsizlik durumunda dahi niçin ücretlerin düşmediğini, hatta neden yükseldiğini açıklar. Bu modele göre verimlilik reel ücrete bağlıdır.

⁴⁷⁹ Ufuk Başoğlu, Nalan Ölmezoğulları, İlker Parasız, **a.g.e.**, s.123

Fiyatların Walrasçı dengeden farklılığı ve ücret ayarlamalarındaki yavaşlığı etkin ücret modelinde de gerekçeleriyle izah edilir.

Verimlilik ve ücret arasında bir ilişki vardır. Solow’a göre, ücretlerin düşürülmesi verimliliğin düşürülmesine ve maliyetlerin yükselmesine yol açacağından ücret yapışkanlıkları firmaların yararına olacaktır. Gönülsüz işsizlik durumunda dahi ücretlerdeki bir düşüş, karları azaltacaktır. Zira böyle bir durumda çalışanların verimliliği düşecektir. Yeni işçi istihdamı ise, bu yeni işçilerin işe alışma ve eğitilmeleri maliyetler yükseltecektir.⁴⁸⁰ Etkin ücret modeli, “mutlu çalışan iyi çalışandır” savına dayanır. Eğer çalışanların reel ücretleri yüksek olursa çalışmak için ekstra efor harcayacakları varsayımına dayanır. İşin özü, bu varsayım reel ücretleri üretim fonksiyonunun direkt argümanı yapar. Bu model, ayrıca firmaların işe gerçek efor vererek çalışanlarla işten kaçınan çalışanlar arasında ayırım yapamadığı varsayımını kabul eder. Bu nedenle firmalar görevden kaytaranları istihdam edip etmediklerinden emin olamazlar. Çalışanlar çelişkili-seçiş (trade-off) ile yüzyüze kalırlar. Çalışanlar işte ne kadar görevden kaçınır bir pozisyon sergilerlerse emeğin marjinal hasılası o kadar düşük olur ve bu durum firmaların emek taleplerinin düşük olmasına, bireysel çalışanlar için ise işsizlik değişiminin büyük olmasına neden olur. İşsizlik tehdidi bireysel seviyede görevden kaytarmayı sınırlandıran bir mekanizma gibi işler. Firmalar için reel ücretleri yükselterek işten kaytarmalara karşı kendilerini tam olarak korumaya çalışmaları rasyonel değildir. Eğer bu yapılırsa sonuç emek verimliliğinde yükseliş ve emek talebindeki yükselişle işsizlik oranlarında düşüştür. İşten çıkarmalardaki azalmayla birlikte çalışanlar görevden kaçınma konusunda artan bir güdülenme gösterirler. Bu durum modelin (moral hazard) ahlaki sorun yönüdür; firmalar daha çok sigorta primi öderse, suç olasılığı yükselir. Bu sebeplerden dolayı ademi merkezileştirilmiş birimlerin sigorta için optimal seviyeyi seçmesini bekleyemeyiz. Dolayısıyla,

⁴⁸⁰ A.y.

beliren işsizlik optimal değildir ve işsizliği azaltmak için hükümet politikası desteklenemez.⁴⁸¹

Etkin ücret modelinde verimlilik mutlak ücrete ve firma içi/dışı fırsatların cazibesine bağlı olduğu belirtilmiştir. Modele göre, firmaların çalışanlarına yüksek ücret ödemlerinin şu yararları vardır: İşsiz kalmanın maliyetinin yüksek olması işin çalışan tarafından çok daha iyi yapılmasını sağlayacaktır. İş terketme, grev, boykot vb. olaylar azalacaktır. Yapılan işin kalitesi yükselecektir. Çalışanların moral yükselişi verimlilik artışlarını beraberinde getirecektir. Etkin ücret modeli; verimliliğin ücret yükselişiyle artacağını, ekonomideki işsizliğin ücretleri düşürmeyeceğini, çünkü bunun firma karlarını da düşüreceğini belirtir. Piyasayı temizlemese de cari ücretin karları maksimize eden ücret düzeyi olduğu söylenebilir.⁴⁸²

Etkin ücret modeli daha çok şu şekilde açıklanabilir; firmalar karlarını maksimize eder $F(E) - wN$. Burada (N) çalıştırılan emek miktarı, (E) ise gerçekte kabul edilmiş olan (geçerli) efektif iş miktarıdır. Bağlı olunan kısıt $E = b(w)N$ dir. Kısıt alınan efektif emek gücünün firmanın iş gücü boyutuna uygun olduğunu taahhüt eder ve uygunluk oranı b reel ücretlerle pozitif olarak ilişkilidir. Nitekim b' ve F' de pozitifdir.⁴⁸³

Vazifeden kaçınmama üç varsayıma dayanır. İlki, çalışanlar ücretleri kritik bir değerden daha düşük düzeyde olursa görevden kaytaracaklardır. İkincisi, bu kritik değer işten çıkarılma koşullarına bağlı olarak yeniden iş bulma ihtimallerine direkt olarak bağlıdır. Düşük olasılık daha düşük kritik ücret değeri demektir. Üçüncüsü, yeniden çalıştırılmanın olasılığı işsizlik oranıyla ters olarak bağımlıdır. Emek talebi reel ücret oranına ters olarak bağlı olduğundan (reel ücretle birlikte işsizlik

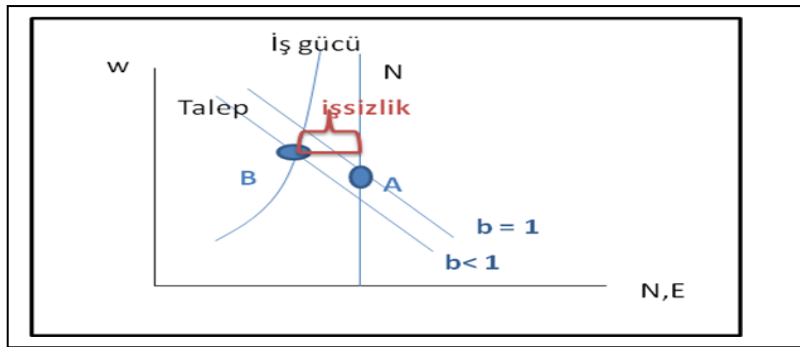
⁴⁸¹ William M. Scarth, **a.e.**, s.198,199,

⁴⁸² Ufuk Başoğlu, Nalan Ölmezoğulları, İlker Parasız, **a.y.**

⁴⁸³ William M. Scarth, **a.y.**

yükselişi gerçekleşir), çalışanlar yüksek ücret düzeylerinde daha az işten kaytarırlar. Bu argüman tüm çalışanların tamamıyla aynı yani özdeş olduğuna dayanır. Bu modelin ifade etmek istedikleri üç ilişki tasvir edilerek aşağıdaki şekilde gösterilmiştir. Biri basitçe gösterilen tam inelastik emek arz eğrisi, diğeri emek talep fonksiyonu. Nomal koşullarda iş gücünün ihmal edildiği ($b=1$) ve ücretlerin esnek olduğu bir varyasyonda her iki eğrinin kesiştiği nokta A'dır. A noktası bize işsizliğin olmadığı yeri verir. Fakat izin verilmiş iş gücü (b), 1'den düşüktür. Bu değişim emeğin verimliliğine etki ederek, emek talep fonksiyonunun eğimini ve pozisyonunu değiştirir. Fakat eğri negatif eğimli olarak kalır. Şekildeki üçüncü eğri konuyla ilgili hale gelir. Bu görevden kaçmama kısıtıdır ve bu iş gücü çizelgesinin bağlantılı arzı olarak değerlendirilebilir. Bireylerin arz hattının solunda, B noktasında denge şimdi oluşur ve burada bir işsizlik vardır. İşsiz olanlar mevcut olan reel ücret düzeyinde çalışmak isterler fakat firmalar bu bireyleri çalıştırmaya girişmez çünkü daha düşük reel ücretlerle birlikte eşlik eden işe alımdaki artış işten kaytarmaları arttıracak ve karları azaltacaktır. Burada çalışanların teknolojik açıdan kontrol edilmesinin imkânsız olduğu varsayılmaktadır.⁴⁸⁴

Şekil 2.34: Etkin Ücret

Kaynak: William M. Scarth, a.e.s.199.

⁴⁸⁴ William M. Scarth, a.e.s.199,200..

Firmalar N ve w 'nin sıfıra eşit olduğu ve $F[b(w)N]$ kısıtında istihdam ve reel ücret seviyesini seçerek ayarlama yapabilirler. Sonuç; $F'b = w$ ve $F' b' = 1$ olup, bu $wb'(w) / b(w) = 1$ 'i ima eder. $b'' \neq 0$, koşulun toplam diferansiyeli reel ücretlerin sabit olması gerektiğini vurgular. Bu yüzden etkin ücret modeli hem optimal olmayan işsizlik seviyesini hem de rijit reel ücretleri (nominal olmayan) tahmin eder. Modelimiz homojen çalışanları içermiştir ama homojen olmayan yani hetorejen çalışanlar için de model geliştirilebilir. Emek talebi düştüğünde firmalar ücretleri düşürmeyeceklerdir çünkü ücret düşüşü kalifiye elemanın kaybı demek olacaktır.⁴⁸⁵

Yeni Keynesçilere göre, geçici bir şok, o andaki denge durumundan uzaklaşılmasına neden olduktan sonra, bu şok ortadan kalksa bile, artık yeniden eski denge durumuna geri dönülemeyecektir. (Hysteresis olgusu). Bunun nedeni şunlar olabilir: İçeridekiler–dışarıdakiler sorununa ekonominin genişleme döneminde işsiz kalanlar iş aramaktan vazgeçip bir işsizlik kültürünü yerleştirebilirler, gerileme dönemlerinde hurdaya çıkarılan donanım, yükselme dönemine hazırlıksız geçilmesiyle yerine konmamış olabilir, genişleme döneminde firmalar talep artışına yanıt vermede gönülsüz davranabilirler.

Geleneksel Keynesci düşüncede de olduğu gibi, toplu pazarlık sisteminin geçerli olduğu bir çalışma ortamında kısa süreli periyotlarda yapılan ücret pazarlıkları, gerek firmalar gerek sendikalar için maliyetli olabilir. Bu nedenle de ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, toplu sözleşmeleri 2-5 yıllık periyotlarda yapılmaktadır. Ücret görüşmeleri ya da toplu iş sözleşmelerinin bu özelliği, nominal ücretlerin yapışkan olmasına neden olur. Bir diğer değişle, menü maliyetleri burada da devreye girmekte, ücretlerin piyasa koşullarının gerektirdiği

⁴⁸⁵ A.y.

biçimde ayarlanması optimizasyon kurallarından ayrı düşünülmesine neden olmaktadır. O halde nominal ücretler de yapışkandır.⁴⁸⁶

2.4.4.1.3 Eksik Rekabet ve Piyasa Başarısızlıkları

Yeni Keynesyen ekolün bütün kuramları eksik rekabet fikri üzerine kurulmuştur. Dolayısı ile açıklanan görüşlerin bu temelde anlamlı olması söz konusudur. Sweezy tarafından gerçekleştirilen dirsekli talep eğrisi modeli de bu noktadan hareketle açıklanabilir. Talep eğrisinde fiyat ayarlamalarının asimetrik olması bir dirseğe yol açar. Emek piyasalarına da aynı şekilde dirsekli talebi uygulamak mümkündür.⁴⁸⁷

Yeni Keynesyen ekol için mal piyasalarında neden eksik rekabetin olduğunu veya reel yapışkanlıkların kaynağının ne olduğuna daha detaylı bakalım.

2.4.4.1.3.1 Yoğun Piyasa Dışsallıkları

Alicılar ve satıcılar gerçekte araştırma maliyetlerine katlanarak ancak bir araya gelebilirler. Tüketiciler istedikleri malları aramak için belli bir zaman harcamak zorundadırlar. Aynı şekilde firmalar da müşteri çekebilmek için reklam gibi harcamalar yapmak mecburiyetindedirler. Çalışan kesim ve işverenler, bu şekildeki piyasa araştırmaları esnasında zaman ve kaynak tüketirler. Ekonomik aktivitenin yüksek olduğu dönemlerde piyasalar yoğun olduğundan araştırma maliyeti, ekonomik aktivitenin az olduğu döneme göre daha düşüktür. Bir firmanın optimal faaliyet düzeyi diğer firmaların faaliyetine bağlıdır. Eğer yoğun piyasa dışsallıkları resesyonda marjinal maliyet eğrisinin yukarıya kaymasına, genişleme döneminde marjinal maliyet eğrisinin aşağı kaymasına katkıda bulunuyorsa o taktirde bu durum reel fiyat yapışkanlığına katkı yapacaktır.⁴⁸⁸

⁴⁸⁶ Ufuk Başoğlu, Nalan Ölmezoğulları, İlker Parasız, **a.g.e.**, s.124.

⁴⁸⁷ **A.y.**

⁴⁸⁸ **A.e.**, s.125.

2.4.4.1.3.2 Alıcı Piyasaları

Müzayede piyasaları ile alıcı piyasalara arasında işleyiş açısından farklılıklar vardır. Alıcı piyasaların en önemli özelliği satın alımlara göre araştırmanın düşüklüğüdür. Pek çok ürün dükkânlar aracılığıyla satılır, alıcı en düşük fiyatlı piyasa konusunda sınırlı yani eksik bilgiye sahiptir. Alıcıların alışveriş sürecine ilişkin araştırma maliyetleri nedeniyle, piyasada birbirine benzer malları satan pek çok firmanın mevcudiyetine karşın, satıcılar belli bir monopol güce sahiptirler. *Çok sayıda alıcı tekrar tekrar aynı malı satın aldığından her hangi malın müşterisinin başka bir satıcıyı alıkoyması kendi yararına olacaktır.* Bundan dolayı firmalar, alıcıların başka firmaları araştırmasını engellemek için fiyatlarını çok sık değiştirmezler. Zira fiyatlardaki bir değişim müşteriler tarafından hemen fark edilir. Buna karşın fiyatlardaki düşüşün diğer firmaların müşterilerine ulaşması zaman alır. Müşterilerin fiyat artış ve düşüşlerindeki bu farklılık, firmaların düzenli müşterilerini kaybetmeme arzusu görece fiyat yapışkanlıklarına neden olmaktadır.⁴⁸⁹

2.4.4.1.3.3 Girdi-Çıktı Tablosu ve Fiyatların Yapışkanlığı

Yeni Keynesyen ekolde genel olarak kuramlar ya nominal fiyatlardaki veya da reel ücretlerdeki yapışkanlıklar üzerinde durmaktadır. Hâlbuki girdi-çıktı tablosu yaklaşımı hem nominal hem de görece fiyatların yapışkan olabileceğini ortaya koymaktadır.

Ekonomideki tüm çalışmaların ve firmaların üretim ve fiyat kararları girdi-çıktı tablosunda hesaba katılır. Arthur Okun'a göre bir firmanın müşterisi yani hanehalkı veya firma başka bir firmadan alışveriş yapmak isterse belli bir maliyete katlanır. Bu maliyet söz konusu firmanın fiyatı görece olarak daha yüksek bile olsa alıcıların

⁴⁸⁹ A.y.

yine de o firmadan alışveriş yapmaya devam etmelerine sebep olur. Bu şekilde müşteri olan firmalar epey uzun bir süre ürünlerinin fiyatlarını diğer firmalara göre sabit tutabilirler. Şayet tüm firmalar bu şekilde davranırsa, hem nominal hemde görelî fiyatlar yapışkan olarak kalır.

Modern bir ekonomide birçok firmanın çıktısı diğer birçok firmanın girdisini oluşturur. Tüm görelî fiyatlar her biri piyasa koşullarıyla ilgili eksik bilgilenen çeşitli endüstriler tarafından tayin edilir. Firmalarla müşteriler arasındaki karşılıklı bağımlılığın karmaşıklığı ve bu karmaşıklığın derecesiyle ilgili eksik bilgilenme gözönünde tutulduğunda firmaların mutlak ve görelî fiyatlarını değiştirmede yavaş davranacaklarını kolayca söyleyebiliriz.⁴⁹⁰

2.4.4.1.3.4 Mark-up Fiyatlama

Mark-up fiyatlama, firmaların ürünlerin fiyatlarını nominal birim maliyetlerinin olabildiğince üzerinde bir fiyat ayarlaması gerçekleştirmeleri anlamına gelir.⁴⁹¹

Monopolcü rekabet şartlarında karını maksimize etmeye çalışan firma marjinal gelirin marjinal maliyetine eşit olduğu çıktı düzeyinde üretim yapması gerekir. Marjinal geliri, $MR = P + P (1/e)$ (1.denklem) olarak ifade edilebilir. Burda P firmanın fiyatı, e talebin fiyat esnekliğidir. Bu nedenle kar maksimizasyonu için; $P + P (1/e) = MC$ (2. Denklem) yazılır. İkinci denklemi yeniden düzenlersek; $(P - MC) / P = -1/e$ (3 nolu denklem) şeklinde yazılabilir. Bu eşitlik fiyatın, marjinal maliyet üzerinde bir mark-up olarak ifade edilmesi için de düzenlenebilir.

$$P = MC \frac{1}{1+1/e} \quad (4 \text{ nolu denklem})$$

⁴⁹⁰ A..e, s. 126

⁴⁹¹ Michael Burda, Charles Wyplosz, a.g.e, s.290.

Bu bize mark-up denklemini vermektedir. Marjinal maliyet nominal ücret (W)'nin emeğin marjinal ürüne (MP_L) bölünmesiyle elde edildiğinden aşağıdaki 5 nolu denklemdeki gibi olacaktır.

$$P = \frac{W}{MP_L} \left[\frac{1}{1+(1/e)} \right] \quad (5 \text{ nolu denklem})$$

5 nolu denklemdeki parantez içindeki terim mark-up'ı göstermektedir. Mark-up'ın boyutu talep esnekliği ile ters yönde değişmektedir. (e nin işareti negatiftir). 5 nolu denklemde, MC düştüğünde eğer mark-up bu düşüşü dengeleyecek şekilde yükselirse fiyatın düşmeyeceğini göstermektedir. Yeni Keynesçilere göre, ekonominin canlanma sürecinde mark-up fiyatlama gücü azalacaktır. Bunun nedeni canlanma döneminde artan rekabetçi eğilimlerdir. Diğer yandan ekonominin gerileme döneminde monopolistik eğilimler daha güçlü ortaya çıkarlar.⁴⁹²

2.4.4.1.4 Eşgüdümde Başarısızlıklar

Ekonomik sistemde yer alan birimlerin verecekleri kararlar sadece kendi faydalarını değil tüm birimleri etkiler. Bu açıdan, alınacak kararlarla ilgili bir eşgüdüm sorunu belirir. Zira tek tek firmalar için katlanılan fiyat-ücret ayarlama maliyetleri makro ekonomik açıdan çok büyük bir maliyet haline dönüşebilmektedir.

2.4.4.1.4.1 Mal Piyasasında Durum

Eşgüdüm başarısızlıklarına iyi bir örnek olarak toplam talep konusunda görülen dışsallıklar verilebilir. *Ekonomik birimlerin karşı karşıya kaldıkları talep kısıtlamaları diğer ekonomik birimlerin seçimiyle ilişkilendirilirse gündeme gelebilmektedir; eksik istihdam ve üretim ile çoklu dengeler ortaya çıkabilir.*

⁴⁹² A.e, s.127.

Nominal yapışkanlıklar da eşgüdüm başarısızlıklarından ortaya çıkabilir. Normal yapışkanlık durumunda dahi çarpan dengesi sağlanabiliyorsa ve çarpan aktifse ortaya çoklu denge çıkabilir. Yani nominal yapışkanlık eşgüdüm başarısızlığıyla ilişkilendirilebilir. Diğer yandan, artan getiri koşullarında üretim yapma cazibesi de bazen eşgüdüm başarısızlıklarına yol açabilmektedir.⁴⁹³

2.4.4.1.4.2 Finans Piyasalarında Durum

Asimetrik bilgi ve ahlaki davranış nedenlerinden finansal piyasalarda sorunlar çoğu kez belirir. Faiz oranının yükselmesi durumunda ahlaki davranış ve ters seçim problemleri belirlemekte, asimetrik bilgi sahibi olan borç alanlar bir de ahlaki seçim sorunuyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bir diğer ifade ile problem, borç alanlarla borç verenlerin arasında mevcut olan asimetrik bilgilenmenin de yönlendirdiği bir eşgüdüm başarısızlığıdır.

Yeni Keynesçiler, Klasik sistemin tam istihdam varsayımının gerçekçi olmayacağı iddiasıyla birlikte buna gerekçe olarak bir ekonomide mevcut piyasalarda yaşanan eksik rekabeti göstermiştir. Fakat diğer Keynesçi okullardan ayrı olarak Yeni Keynesçilerin tam istihdama yaklaşmayı varsaydıklarını veya umduklarını söylemek de yanlış olmayacaktır.⁴⁹⁴

2.4.4.2 Yeni Keynesyen Teoride Konjonktürel Dalgalanmalar

Yeni Keynesyen ekolde finansal krizlerin temelinde asimetrik bilgi yaklaşımı vardır. Asimetrik bilgi durumu piyasaların etkin olarak işleyememesinin temel nedendir. Bu durumun en önemli etkisi menkul değerler ve bankacılık piyasasına

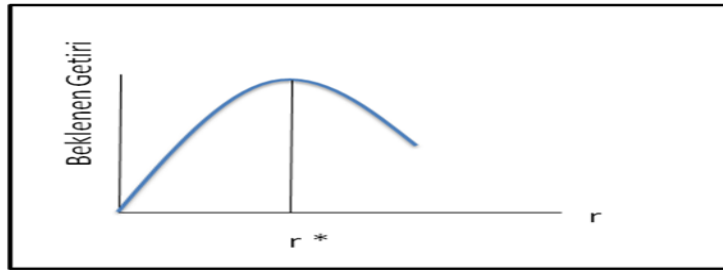
⁴⁹³ A.e, s.128

⁴⁹⁴ A.y.

yansır. Asimetrik bilgi finansal sistemde iki önemli sorun ortaya çıkarır. Bunlar ahlaki davranış (moral hazard) ve ters seçim problemleridir.⁴⁹⁵

Yeni Keynesyenler için finansal kriz, ters seçim ve ahlaki davranışın kötüleşmeye başladığı finansal karmaşadır. Finansal karmaşa ile ifade edilmek istenen, fonları üretken yatırım alternatiflerine yönlendirmek etkinliğinin kaybedilmesidir. Asimetrik bilginin bu şekilde yansması, bankacılık sektöründe oldukça sık görülür. Zira iyi, kötü kredi ayrımı ya da iyi, kötü borçlu ayrımını yapmak oldukça zordur. Dolayısıyla bu noktada faiz oranı iyi bir ipucu verici unsur olarak karşımıza çıkar. Faiz oranı arttıkça, borçluların üstleneceği riskte artacaktır. Bankaların beklenen getirisi faiz oranındaki artıştan daha yavaş artmakta, belli bir faiz oranından sonra azalmaktadır. Fon arzı ve fon talebi faizin fonkiyonudur.

Şekil 2.35: Bankaların Beklenen Getirisi

Kaynak: İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e.**, s.339.

Yukarıdaki şekil 2.35’den görüldüğü gibi, faiz oranı r^* da fon talebi fazlası söz konusudur. r^* ’dan sonraki her faiz artışı bankaların getirisini azaltmaktadır. Azalmanın nedeni, ahlaki davranış ve ters seçim problemidir.⁴⁹⁶

Mankiw bu ortamın nasıl finansal krizi meydana getirdiğini öğrenci kredi piyasasından yola çıkarak ve krizlerin doğasını asimetrik bilgi piyasasına dayandırarak yapar. Öğrenciler aileleri veya kendi kaynaklarından bu yatırımı

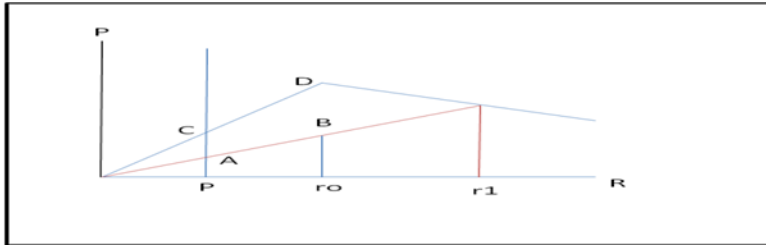
⁴⁹⁵ İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e.**, s.339.

⁴⁹⁶ **A.e.**, s. 340

gerçekleştiremiyorlarsa, o zaman kredi piyasasına başvuracaklardır. Modelde, tüm öğrenciler için yatırım maliyetinin aynı olduğu kabul edilir. Yatırımın getirisi R ve borcun geri ödenme olasılığı, öğrenciden öğrenciye değişir. Banka kredi vermeyip, hazine bonosuna yatırırsaydı getiri (p), kredi verildiğinde ise r kadar faiz getirisi elde edileceği varsayılmıştır. Kredinin geri ödenmemesi durumunda, bankanın zararını azaltacak uygulama bulunmaktadır. Borcun geri ödenme olasılığı π 'lerin ortalamasıdır. Krediler geri ödendiğinde elde edilecek ortalama gelir Πr dir. Birinci denge koşulu $\Pi r = p$ dir. Öğrenciler r faiz oranında eğitim konusundaki yatırım kararını fayda-maliyet analizine göre verirler. Yatırım için $r > p$ olmalıdır. Piyasada kriz olmasa da kaynaklar etkin dağılmamaktadır.

R alternatif maliyetten büyük olduğunda, yatırım yapılmalıdır. B sosyal olarak etkin ve gerçekleştirilebilirken, o etkin olmadığından gerçekleştirilemeyecektir. Sosyal olarak etkin olmayan A gerçekleştirilirken, sosyal olarak etkin C gerçekleştirilememektedir. Bu durumda, kredi piyasası etkin çalışmazken, faiz oranı da bu durumu düzeltmeye yeterli değildir. Bu durumun nedeni asimetrik bilgidir.

Şekil 2.36: Kredi Piyasasında Kaynak Dağılımı

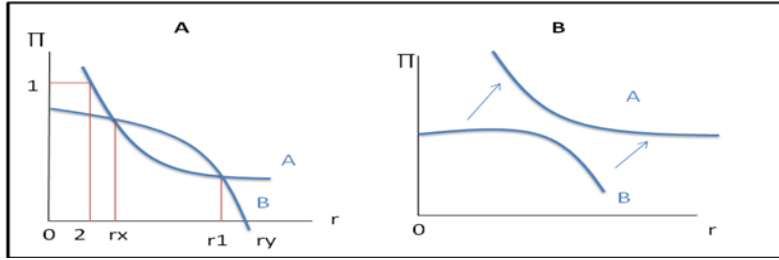

Kaynak: İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e**, s.340.

Birinci denge koşulu kullanılarak, yatırım koşulu $R > \frac{p}{\pi}$ dir. Tam bilgi durumunda, $\Pi = p$ olacak ve sosyal alanda etkin yatırımlar gerçekleşecektir. ($R > z$)

İkinci denge koşulu, $\Pi = E(P/R > Pr)$ dir. Borçluların optimizasyon reaksiyonlarına göre denge belirlenir. İki denge koşulunun sağlandığı noktalarda kredi piyasasının dengesi sağlanır. Aşağıdaki şekilde denge denklemlerinden hareketle, denge ve faiz oranı oluşumları görülmektedir. A birinci, B ise ikinci denklemi ifade eder.

Şekil 2.37: Denge ve Kredi Tayınması

Kaynak: İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e**, s.341.

Modele göre iki dengeli piyasada, ilk kesişim noktası istikrarlı, ikinci nokta ise istikrarsız demektir. İkinci noktada, denge faizi r_y 'dir ve bankalar bu faiz oranının altında faiz oranı teklif ederlerse, borcun geri ödenme olasılığı borç verenin denge koşulunu sağlayan Π 'den büyüktür ve dolayısıyla bankanın getirisi artar. Bu durum faizler r_x 'e düşünceye kadar sürer; r_x 'den sonra, A, B'nin üzerinde seyrederken, faizler yükselecektir. B şekli kredi piyasasında varolan problemleri bize gösterir. Kredi tayınması söz konusu olduğundan, faiz oranının aşırı yükselmesi nedeniyle A yukarı kayar. İşte burada önemli olan nokta, faiz oranı yükseldiğinde, yüksek faizi karşılayacak verimlilikteki yatırımlarda gerçekleştirilmemesidir. Kredi tayınması, kriz sürecinin başlangıcıdır. Kredi piyasası çalışmadığından, kötü durumda olan ve borçlarını ödeyebilecek durumda olup likidite sıkışıklığındaki birçok firmanın iflasını getirir. Bu durum banka iflaslarına dönüşür. Başlayan durgunluk yeni firma iflasları ile sürer gider.⁴⁹⁷

⁴⁹⁷ **A.e.s**,341.

Yeni Keynesyen ekonomi fiyat ve ücretlerdeki yapışkanlığı rasyonel beklentilere sahip olduğu varsayılan firmaların ve çalışanların şahsi çıkarları ile açıklamaktadır.⁴⁹⁸ Yeni Keynesyen ekole göre, ülkedeki istihdam ve üretimdeki dalgalanmalar genellikle nominal toplam talepteki dalgalanmalardan meydana gelmektedir. Bu şokların nedeni ise nominal ücret ve fiyatların tam esnek olmayışıdır.⁴⁹⁹

2.4.4.3 Yeni Keynesyen Teoride Konjonktürel Dalgalanmalara Yönelik Politikalar

Yeni Keynesyen teori, konjonktürel dalgalanmalara yönelik (Finansal krize yönelik) çözümü para arzının arttırılmasında görür. Zira para arzı arttırılırsa bu durum asimetrik bilgi problemini engelleyecektir. Para arzında artış faiz oranını düşürüp, ahlaki davranış ve ters seçim problemlerini azaltırken, diğer yandan yatırımları arttıracaktır. Para arzındaki artışın etkisiyle ahlaki davranış riski azalacaktır. Özellikle kötü durumda olan firmaların ahlaki davranış riski yüksektir çünkü onlar karlı işler için daha yüksek riskli kredilere gözü kapalı girme eğilimi gösterirler. Fakat ekonomideki para arzının arttırılması, firmalarda kredi maliyetlerini azaltıp, net değerlerinin artmasına ve dolayısıyla ahlaki davranış riskinin azalmasına yol açar.

Yeni Keynesyen teorinin önerdiği bir diğer çözüm; faize tavan uygulaması getirilmesidir. Bu öneri Stiglitz ve Weiss tarafından getirilmiştir. Bu öneri kredi tayinlemesini azaltırken, finansal krizleri önleyebilecektir. Fakat bu görüş genel kabul görmüş değildir.

Yeni Keynesyen teorinin sunduğu bir başka öneri de bilgi akışına müdahaledir. Asimetrik bilgi durumunu ortadan kaldırmaya yönelik, firmaları ve bankaların mali

⁴⁹⁸ Robert J. Gordon, **a.g.e**, s.211.

⁴⁹⁹ N. Gregory Mankiw, David Romer, **New Keynesian Economics**, The MIT PRESS, Vol:1, Cambridge, London, 1991, s.149

durumlarını gösteren bilgileri yayınlamaları istenir. Bilgilerin doğru olmaması halinde cezai yaptırım uygulanması istenir.⁵⁰⁰

2.4.5 Politik Konjonktür Teorileri

Politik konjonktür teorileri, görevde bulunanların yeniden seçilebilmek için seçim yıllarında sürekli olarak harcamaları arttırmaları ve vergi oranlarını arttırmayı gerekliliğini ise seçim sonrasına bırakmalarına dayanır. Seçim öncesinde bütçe açıkları artarken seçim sonrası dönemde azalır. Konuyla ilgili çok geniş bir literatür mevcuttur.⁵⁰¹

Politik konjonktür teorisi çalışmalarından bazıları; W. Nordhaus (1975)⁵⁰², MacRae (1975)⁵⁰³, Hibbs (1977)⁵⁰⁴, E. Tufte (1978), Amacher ve Boyes (1979)⁵⁰⁵, Chappell ve Peel (1979)⁵⁰⁶, Lachler (1982)⁵⁰⁷, Meiselman (1986)⁵⁰⁸, S.D. Allen (1986)⁵⁰⁹, Grier (1987)⁵¹⁰, A.Alesina (1989)⁵¹¹, K. Rogoff (1990)⁵¹², M. Ergün (2000)⁵¹³, L.S.

⁵⁰⁰ İlker Parasız, Melike Bildirici, **a.g.e.**, s.342.

⁵⁰¹ Shanna Rose, “Do Fiscal Rules Dampen The Political Business Cycle”, **Public Choice**, Vol. 128, 2006, s.407.

⁵⁰² William D. Nordhaus, “The Political Business Cycle”, **Review of Economic Studies**, Vol.42, 1975, s.169-190.

⁵⁰³ C. Duncan MacRae, “A Political Model of the Business Cycle” **Journal of Political Economy**, Vol 85, No.2, 1977, s.239-263

⁵⁰⁴ Douglass A. Hibbs, “Political Parties and Macroeconomic Policies and Outcomes in the United States”, **Politics and Economic Policies**, Vol 76, No.2 1977, s.66-70

⁵⁰⁵ Ryan C. Amacher, William J. Boyes, “Macroeconomic Policies and Political Incentives in Democratic Governments: A Test of The Political Business Cycle”, **ACES Bulletin**, Vol 21, Issue 1, Spring 1979, s.49-59

⁵⁰⁶ D. Chappell, D.A.Peel, “On the Political Theory of the Business Cycle”, **Economics Letters** 2, No 4 , 1979, s.327-332.

⁵⁰⁷ U. Lächler, “On Political Business Cycles with Endogenous Election Dates.” **Journal of Public Economics** Vol. 17, No. 1: 1982. , s.111–117.

⁵⁰⁸ D.I. Meiselman, “Is There a Political Monetary Cycle?” **Cato Journal**, Vol 6, No.2 , 1986, s.563–579.

⁵⁰⁹ Stuart D. Allen, “The Federal Reserve and the Electoral Cycle: A note”, **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol.18, No.1, 1986, s.88-94

⁵¹⁰ Kevin B. Grier, “ Presidential Elections and Federal Reserve Policy: An Emprical Test”, **Southern Economic Journal**, Vol.54, s.475-486

⁵¹¹ Alberto Alesina, “Politics and Business Cycles in Industrial Democracies”, **Economic Policy**, Vol. 8, 1989 s.54–87.

Schuknecht (2000)⁵¹⁴, F. Telatar (2003)⁵¹⁵, S. Sezgin (2004)⁵¹⁶, V. Castro ve F.J. Veiga (2004)⁵¹⁷ sayılabilir.

Politik konjonktür literatüründe fırsatçı model olarak ifade edilen modeller, makro ekonomik politikaların siyasal iktidarda bulunanların yeniden seçilebilmek adına manipülasyona uğratıldığı iddiasını ileri sürerler. Bir diğer ifadeyle, hükümetlerin seçim öncesinde ekonomiyi yürü-dur-yürü kısır döngüsü içine sokacak politikalar uygulamaları söz konusu olur. Seçim öncesinde genişletici, seçim sonrası ise daraltıcı politikalar tercih edilir.⁵¹⁸

Devlet yönetiminde bulunanlar genellikle seçimleri kazanmak amacı ile ellerindeki ekonomik gücü kullandıkları yönünde eleştirilirler. Yönetimdekilerin tekrar seçilmek için, devletin ekonomik kaynaklarını harcadıkları ve olağandışı ekonomik kararlar verdiklerinden dolayı ekonomik göstergelerde dengesizlikler görüldüğü belirtilmektedir. Siyasi partilerin öncelikli hedefleri önlerindeki seçimi kazanmaktır. Teoriye göre, ekonomik durumun seçmenlerin tercihinin şekillenmesindeki etki büyüktür. Seçmenlerin etkilendiği iki faktör işsizlik ve enflasyondur. Seçimlere yaklaşıldığı dönemde yüksek enflasyona katlanılarak işsizlik oranının düşürülmesine gidilir, seçimden sonra ise deflasyonist politikalara geri dönülür.⁵¹⁹ Politik

⁵¹² Kenneth Rogoff , “Equilibrium Political Budget Cycles”, **American Economic Review**, Vol.80 (1), 1990, s.21-36

⁵¹³ Mine Ergun, “ Electoral Political-Business Cycles in Emerging Markets: Evidence From Turkey”, **Russian and East European Finance and Trade**, Vol.36 (6), 2000,s. 6–32.

⁵¹⁴ Ludger Schuknecht, “Fiscal policy Cycles and Public Expenditure in Developing Countries” , **Public Choice**, Vol.102, 2000, s.115-130

⁵¹⁵ Funda Telatar, “Political Business Cycles in the Parliamentary Systems : Evidence from Turkey”, **Emerging Markets Finance and Trade**, Vol 9, No 4, July-August 2003,s.24-39.

⁵¹⁶ Selami Sezgin, “An Empirical Note On External Debt and Defence Expenditures in Turkey”, **Defence and Peace Economics**, Vol 15(2), 2004, s.199–203.

⁵¹⁷ Vitor Castro, Francisco Jose Veiga, “Political Business Cycles and Inflation Stabilization”, **Economics Letters**, Vol 83 (1), 2004, s. 1–6.

⁵¹⁸ William F.H.Shughart, Robert D. Tollison, “Legislation and Political Business Cycle”, **Kyklos**, Vol 38, Fasc. 1, 1985, s 48.

⁵¹⁹ Levent Çinko, “Geleneksel Politik Konjonktür Hareketleri Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme”, Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt 14, Sayı.1, 2006, (çevrimiçi), 24/05/07, [http://avrupa.marmara.edu.tr/web/eci/mjes_pdf/14\(1\)/13%20levent%20cinko.pdf](http://avrupa.marmara.edu.tr/web/eci/mjes_pdf/14(1)/13%20levent%20cinko.pdf)

konjonktür dalgalanmaları, yetki sahibi partilerin veya siyasetçilerin seçmenin dikkatini çekmek, daha fazla oy elde edebilmek amacı ile uygulamaya konulan üretim, tüketim veya iş odaklı politikalardan kaynaklanmaktadır.⁵²⁰

Hibbs (1977) tarafından ileri sürülen partizan modelde ise siyasi partiler, iktisat politikası hedeflerine yönelik farklı bakış açılarına sahiptirler. Sol eğilimli partilerin iktidarında sağ partilerin iktidarına göre büyüme ve enflasyon devamlı olarak daha yüksek ve işsizliğin daha düşük bir seviyede seyrettiği kabul edilmektedir.⁵²¹ Sol eğilimli partiler Keynesyen makro ekonomil politikalar tercih ederken ,sağ partiler denk bütçeye yönelik bir politika tersih ederler.

W. Nordhaus (1975), görevde bulunan partinin yeniden seçilmek için seçim öncesinde kısa dönemli üretim tercihini en iyi kombinasyonda oluşturacak şekilde bir değiştirme eğiliminde olacağını belirtmiştir. Buna dayarak seçim arifesinde seçmenlerin gözüne girebilmek adına hükümet ekonomiyi canlandırmayı isteyeceklerini vurgulamıştır. Nordhaus'un modeli hükümetlerin ilk yarı dönemlerinde daralma politikası uygulayacaklarını, ikinci yarıda ise genişletici politikalar uygulayacaklarını öngörülmektedir. Bu model, görevdeki partiye oy veren kişilerin rasyonel olmayan bir davranışta bulunduklarına da işaret eder. Nordhaus türdeki modeller seçmenleri tecrübesiz ve uyarlamacı beklentilere sahip birimler olarak düşünür ve enflasyonla işsizliğin negatif ilişkili olduğu Phillips eğrisi çerçevesinde ekonomiyi tanımlarlar.⁵²²

Tufte'nin (1978), seçim ekonomisi döngü modelleri, birimlerin uyarlanmış beklentilere sahip olduğu varsayımı altında Philips eğrisini politik konjonktürel dalgalanmalarına göre izah ettiğinden büyük önem taşır. Tufte, seçim ekonomisi devirlerini kısa ve uzun dönem olarak ayırmıştır. Kısa dönemde hükümet seçim

⁵²⁰ Ryan C. Amacher, William J. Boyes, **a.e.**

⁵²¹ Douglass Hibbs, **a.e.**

⁵²² William Nordhaus, **a.e.**

olmayan yıllara göre gevşek para politikası uygulayarak işsizlik oranlarını geri çekmekte, kişi başına kullanılabilir geliri yükseltmekte, vergileri düşürmekte, transfer harcamalarını arttırmaktadır. Uzun dönemde vergi kararları almaktadır. Tufte'nin analizinde politik konjonktür dalgalanmaları kısa dönemde başlamakta ve etkileri azalarak da olsa uzun dönemde de sürmektedir. Tufte, bu dalgalanmaların önlenmesi için seçim döneminde sıkı para politikası ve seçim olmayan yıllarda da esnek para politikası uygulanmalıdır görüşündedir.⁵²³ Ancak iktidardaki söz sahibi politikacılar, kendi yönetim faaliyetlerinin kesintisiz sürebilmesi için bu durumu sağlayacak, yani ileride de seçilmelerine imkân tanıyacak iktisat politikalarını uygulamaya çalışırlar. İşte bazı ekonomistler de bu görüşe dayanarak ekonomide her dört-beş yılda bir politik konjonktürel dalgalanmalarla karşılaşılacağını belirtirler. Politikacıların yeniden seçilmek için, seçime kadarki süreçte vergileri azaltma, kamu harcamalarını ve para arzını artırma gibi genişletici politikalar uygularlar. Bu tür genişletici politikalar kısa dönemde politik yönden birtakım önemli sonuçları da beraberinde getirir. Mesela artan reel hâsılaya göre işsizliğin azalması ve faizlerin düşmesi kısa süre sonrasında elde edilen önemli politik neticelerdir. Seçim sonrasında ise politikacılar uyguladıkları politikayı birden değiştirirler. Seçim öncesi politikalarının neticesi olan yüksek enflasyon oranını sınırlamaya yönelik vergileri arttırırlar, harcamaları kısarlar ve para arzını azaltırlar. Süresi bir seçimden diğerine eşit olan bu politik hareketlerin sonucu, konjonktürel dalgalanmalardır.⁵²⁴ E. Tufte (1978)⁵²⁵ ve Alesina (1989)⁵²⁶ gibi çalışmalar Amerika'daki politika dalgalanmalarına yönelik destek niteliğinde olan çalışmlardır. Meiselman (1986)⁵²⁷, Allen (1986)⁵²⁸, Grier (1987)⁵²⁹ da Amerika'da seçimlere dayalı dalgalanmaları tespit etmişlerdir.

⁵²³ Edward Tufte,**a.e.**

⁵²⁴ Robert D. Tollison, Robert B.Ekelund, ,“Politik Konjonjtür Teorisi” , Çev. Coşkun Can Aktan, **Boston: Little Brown and CO**, 1986,s.1

⁵²⁵ Tufte,**a.e**

⁵²⁶ Alesina,**a.e.**

⁵²⁷ Meiselman,**a.e**

⁵²⁸ Allen,**a.e.**

⁵²⁹ Grier,**a.e**

Politik konjonktürel dalgalanmaların mevcudiyetiyle ilgili olarak üç temel tezden söz edebiliriz. Bunlardan ilki, bu modelin başkanlık seçimlerinde seçmenlerin yalnızca enflasyon ve işsizliğe önem verdiğini kabul etmesi nedeniyle yetersiz olduğu görüşüdür. Bu yöndeki eleştirilerin özellikle belirttiği ve test ettiği; adayların uyguladıkları politikaların ötesinde kişilikleri ve dış ilişkiler hususundaki becerileri gibi konular seçim sürecinde önem taşımaktadır. İkinci kriter zamanlama sorununu ortaya koyar. Monetaristlerin bir bölümü, para politikasındaki gecikmenin uzun ve önceden tahmin edilemeyecek olduğunu düşünürler. Para miktarındaki artış oranı değişim şeklinde hemen hissedilmeyebilir. Bu etki belki iki yıllık bir zaman zarfında hissedileceğinden, iktidar sahibi politikacılar için dört yıllık seçim sürecinde belli sınırlar içerisindeki politik desteklerin maksimizasyonunu sağlayacak bir ekonomik planı çizmek zor olabilir. Bunun dışında bir diğer sorun da seçmenlerin sistematik olarak yanıltılamayacak olmalarıdır. Eğer bireyler gerçekte ileriye göremiyorlarsa politik konjonktür dalgalanmaları hipotezi olası hale gelebilir. Ancak rasyonel beklentiler tezi çerçevesinde değerlendirilecek olursak; seçmenler, seçim öncesi makroekonomik yönlendirmenin sonuçlarını önceden göreceklerinden böyle bir politik dalgalanma oluşamaz. Para miktarının arttırılması ile bireyler enflasyon konusundaki beklentilerini tekrardan gözden geçirecekler ve politikacıların umdukları politik kazançlar azalacaktır.⁵³⁰

Politik Konjonktürel Dalgalanma Teorisiyle ilgili yapılan çok sayıda ampirik çalışmalar ve testler vardır. Bunların büyük bir kısmı kongre ve kıskançlık seçimleri boyunca yapılan, işsizlik ve diğer makroekonomik göstergelerin örneklerini kapsayan araştırmalardır.

Ryan Amacher ve William Boyes, 1952-1975 yılları arasında Amerika Başkanlık seçimlerini iktidardaki partinin kazanma ve kaybetme durumlarına göre gruplamış ve

⁵³⁰ Robert D. Tollison, Robert B.Ekelund, a.y.

öncelikle seçimlere kadar ve seçim sonrası dönemde işsizlik oranının hareketlerini üçer aylık sekiz dönem şeklinde gözlemlemiştir. Amacher ve Boyes seçim öncesinde iktidar olan partinin seçimi kazanması sonrasında işsizliğin önemli ölçüde azaldığını görmüştür.⁵³¹ Diğer çalışmalar politika ve makro ekonomi arasında bir bağ kurabilmeyi başaramamıştır. Bennett Mc.Callum, 1949-1974 yılları arasına böyle bir örnek bulamamıştır. Mc. Callum, yılın üç aylık dönemlerini ele alarak işsizlik oranları arasındaki ilişkiyi ortaya koyup, sonrası olası konjonktürel değişimi gösteren bir seçim değerini buna eklemek şeklinde çalışmasını gerçekleştirmiştir. Örneğin, işsizlik ikinci başkanlık seçimlerine kadar ölçüt alınan deneme süresince devamlı azalırken, seçimden sonra alınan sürede yükselmektedir. Mc.Callum, altı değişik kalıpla çalışmıştır fakat hiçbirisi onun orijinal denklemini izah edici bir değer kaydedememiştir. Sonuç olarak, her bir üç aylı süreçteki işsizlik oranı, bir önceki işsizlik oranıyla karşılaştırılırken seçime olan yakınlığı izah etmektedir.⁵³²

Politik Konjonktür Dalgalanmalarına yönelik Neo-Avusturyan iktisat okulunun mensuplarının (Hayek'in fikirlerinin takipçisi olan Avusturyalılar) görüşleri iki nokta üzerinde yoğunlaşır. Birincisi, politik konjonktür dalgalanmalarının kaynağı makroekonomi değil mikro ekonomidir. Politikacılar işsizlik oranı gibi toplam ekonomik değerleri yönlendirmezler, daha çok küçük işletme ve endüstrileri etkileme istegindedirler. Örneğin, hükümetin ülke çelik endüstrisine yapacağı bir para yardımı, çelik işçilerine de doğrudan yarar sağlayacaktır. Bu, hükümetçe yapılan büyük bir harcamadır ve eğer bu tür bir yasa, birçok endüstri ya da ayrı ekonomik gruplar için gerçekleştirilirse, hükümet büyük para kayıpları yaşar ve ardından da makroekonomik problemlere yol açan, ağır bedeller altına girer. Avusturya iktisat okulunun politik konjonktürel dalgalanmalarla ilgili teorileri, politik kaynaklı parasal hareketlerin, ekonomideki yatırım kararlarını büyük ölçüde yönlendirdiği ve sonuç olarak konjonktürel dalgalanmaya yol açtığı şeklindedir.

⁵³¹ Ryan C. Amacher, William J. Boyes, **a.e.**

⁵³² Robert D. Tollison, Robert B.Ekelund, **a.e.**,s.2

Neo-Avusturya iktisat okulunun değindiği ikinci nokta, ekonomideki sorunların ve yozlaşmaların politik kaynaklı para miktarının arttırılması ve daralmasından kaynaklandığıdır. Aslında, Avusturya iktisat ekolü mensupları, politik kaynaklı para arzındaki genişleme ve daralmanın nominal faiz oranlarını değıştirmesiyle üretim planlarının bozduğu konusu değeriendirilmektedir. Bunun gelişimini şu şekilde açıklarlar: Para arzındaki beklenmedik bir politik güdölü yükseliş, düşük bir faiz oranı yaratır. Gerçek tasarruf ve yatırım güçlerini gösteren gerçek faiz oranı, şimdiki ve gelecekteki tüketim için üretimi koordine eden fiyattır. Düşük faiz oranı, ekonomideki sermaye mallarına olan yatırımı yönlendirir. Gerçekte, düşük faiz oranlı yatırımcıları yanlış yönlendirmekte, ekonomideki tüketici ve tasarruf sahiplerinin gerçek planlarına uyum olmayan davranışlarda bulunmalarına neden olmaktadır. Sermaye mallarındaki yatırım fazlası, yatırımcıların büyük kayıplara uğramasına ve daha sonra gelir ve istihdamda büyük ekonomik kayıplara yol açar. Bu duruma da resesyon yani iktisadi durgunluk denir. Sermaye ve tüketim mallarının üretim planları tekrar koordine edilinceye dek bu iktisadi durgunluk son bulmayacaktır. Yatırım fazlasının sebep olduğu aşırı sermaye donanımı değeri kaybedip, beraberinde ekonomik kayıplar durduğunda bu dalgalanma durulacaktır. Avusturya iktisat okulunun konjonktür dalgalanmaları ile ilgili asıl problemi para arzındaki politik yönlendirmeden kaynaklanan görelî fiyatlar ve ekonomik etkinlikte gözlenen çarpıklıktır. Bu yönlendirmenin neden olduğu toplam ekonomik etkiler, görelî fiyatları da etkileyerek enflasyona katkıda bulunma şeklinde gözlenebilir. Bunun dışında, Avusturya iktisat okulu politik konjonktür dalgalanmaları teorisi tüm seçmenlerden ziyade bir grup seçmen üzerinde durur. Problem genel olarak oy kullanan seçmenlerin enflasyon oranına olumlu veya olumsuz tepki vermeleri değeri, belli grupların devlet politikalarındaki spesifik değerişikliklere nasıl karşılık verecekleridir. Politik konjonktür dalgalanmalarına dair tek bir teori yoktur. İktisatçılar konjonktürel dalgalanmaya ilişkin geniş istatıksel ve olaylara dayanan

bilgiler geliştirmişlerdir. Bu gerçekleri izah eden genel anlamda kabul edilebilir bir teori hala geliştirilmeye açıktır.⁵³³

Politik Konjonktür dalgalanmalarına yönelik Türkiye için yapılan çalışmalardan Ergun (2000)⁵³⁴, Sara Onur⁵³⁵,ve Telatar (2003)⁵³⁶ Türkiye’deki seçime dayalı dalgalanmaları tespate yönelik kanıt niteliğinde çalışma sunmuşlardır. Ergun, 1985-1999 dönemi için seçim öncesi kamu ve para politikası araçlarının tutumunu araştırmıştır ve görevdeki hükümetlerin seçimlerden önce bile bile politika dalgalanmalarına neden oldukları sonucuna ulaşmıştır.⁵³⁷ Telatar (2003), Türkiye hükümetlerinin seçim için ekonomiyi kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmeyi mi tercih ettiğini yoksa politika değişimi için doğru zamanı beklediklerini mi incelemiştir. Teletar, politikacıların popülitelerini arttırmak adına genişleme politikalarını doğru zamanda uygulamak yerine bir an önce uygulamayı tercih ettiklerini tespit etmiştir.⁵³⁸ E. T. Karagöl ve A.Turhan (2007), Türkiye’de politik konjonktür dalgalanmalarına dair iki önemli yaklaşım olan seçimsel etki ve partizan etki kapsamında savunma harcamalarını ve dış borçlarını 1960-2002 yılları için etki-tepki fonksiyonlarıyla incelemiştir. Ampirik bulgular savunma harcamalarının hükümetlerin politik ideolojilerinden ve kamu politikalarından etkilendiğini dolayısıyla politik olarak renkliliğin çok önemli olduğunu göstermiştir. Seçim öncesinde artan savunma harcamaları seçim sonrasında da bu trendi sürdürmektedir. Bu açıdan Türkiye’de görevdeki hükümetlerin seçim sonrası dönemde de genişleyici politikalar uyguladığını gösterir. Bu durum aslında seçim öncesi hükümetin mirası olarak da algılanabilir. Zira seçim öncesinde savunma harcamaları da dahil olmak üzere tüm harcamaların arttırılmasıyla uygulanan genişletici politikanın ekonomiyi

⁵³³ A.e.s.3

⁵³⁴ M. Ergun, a.e

⁵³⁵ Sara Onur, “Politik Konjonktür Dalgalanmaları ve Türkiye Uygulaması (1950-2000)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F.D.** , Cilt 6, Sayı 2, 2001,s.157-184.

⁵³⁶ F. Telatar, a.e

⁵³⁷ M. Ergun, a.e

⁵³⁸ F. Telatar, a.e

etkilemesi söz konusudur.⁵³⁹ S. Erdoğan ve H. Bozkurt 1986-2005 dönemi için Türkiye’de para politikasının manipüle edilip edilmediğini araştırmış ve ele alınan dönem için politik kaynaklı parasal konjonktür hareketlerinin varlığı tespit edilmiştir.⁵⁴⁰

⁵³⁹ Erdal T. Karagöl, Aziz Turhan, “External Dept, Defence Expenditures and Political Business Cycles in Turkey”, **Defence and Peace Economics**, Vol.19, N.3, 2008, s.218,

⁵⁴⁰ Seyfettin Erdoğan, Hilal Bozkurt, “Demokratik Rejimlerde Politik Parasal Konjonktür Hareketleri: Türkiye üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Vol 10 (2), 2009,s.204-216.

3. BÖLÜM: KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ARZ ŞOKLARI VE GELİŞİMİ; DATA, METADOLOJİ VE TREND ANALİZİ

Bu bölümde küreselleşme sürecindeki arz şoklarına ve gelişimine değinilerek, konu ile ilintili bir uygulamaya yer verilecektir.

3.1 KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ARZ ŞOKLARI VE GELİŞİMİ

Dünya ekonomisinde 1970’li yıllara kadar meydana gelen krizler belirgin olarak talep cephesinden kaynaklanmıştır. Ancak 1970’li yıllardan itibaren enerji darboğazlarının ortaya çıkması ve enerji maliyetlerinin artmasıyla ekonomi literatürüne arz şokları kavramı girmiştir. Enerji maliyetleri gibi üretimde kullanılan diğer girdilerin fiyatlarındaki yükselişler de negatif yönde arz şokları meydana getirmektedir. Teknolojik yenilikle ise üretimde verimliliğin artışı, maliyet düşüşü meydana getirmesi nedeniyle pozitif arz şoku yaratmaktadır.

3.1.1 Enerji Şokları

Gerek ekonomik aktivitede gerekse de insan yaşamında önemli bir girdi olan enerjinin ucuza ve istenen miktarda temin edilmesi ülkeler açısından büyük önem taşır. Fakat pek çoklarının da bildiği gibi doğal kaynaklar dünyada eşit olmayan bir şekilde dağılım gösterirler. Bu durumun neticesi olarak bazı ülkeler enerji ihraç eden ülkeler, bazıları ise enerji ithal eden bağımlı ülkeler konumunu alırlar. Dolayısıyla herhangi bir enerji darlığında ve enerji fiyat yükselişinde bu durumdan ilk olarak ve en yüksek düzeyde etkilenecek olan ülkeler işte bu enerjiye bağımlı olan ülkelerdir.

Dünya'daki enerji kaynaklarının sınıflandırılması farklı şekillerde yapılmıştır. Bunlardan ticari ve ticari olmayan enerji kaynakları ayırımına göre kömür, linyit, uranyum, petrol, doğalgaz ticari enerji kaynaklarıdır; odun, tezek ise ticari olmayan enerji kaynaklarıdır. Bir diğer sınıflandırma şekli ise konveksiyonel (yenilenemez) ve yenilenebilir enerji kaynağı şeklinde yapılan ve yaygın kullanıma sahip olan ayırımdır. Konveksiyonel enerji kaynağı, bir kez kullanılıp yenilenemeyen enerji kaynaklarına denir. Konveksiyonel enerji kaynakları için birincil veya yenilenemez enerji kaynağı ifadesi de kullanılmaktadır. Petrol, kömür, doğalgaz, uranyum yenilenemez enerji kaynaklarıdır. Güneş, rüzgâr, dalga enerjisi; hidrolik, jeotermal kaynaklar; biyomos enerji kaynakları ise yenilenebilir enerji kaynaklarıdır. En yaygın kullanıma sahip gruplandırma ise, birincil ve ikincil enerji kaynakları şeklinde yapılan ayırımdır. Birincil enerji kaynakları doğadaki haliyle kullanılabilirken ikincil enerji kaynakları belli işlemler sonucu kullanılabilirlerdir. Elektrik en önemli ikincil tür enerjidir. Birincil enerji kaynakları arasında; petrol, taş kömürü, linyit kömürü, hidrolik enerji, nükleer enerji, jeotermal enerji, doğalgaz, güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, odun, tezek sayılır. İkincil enerji kaynakları arasındada elektrik, kok-briket, havagazı, biogaz, sıvılaştırılmış petrol gazı yer alır.

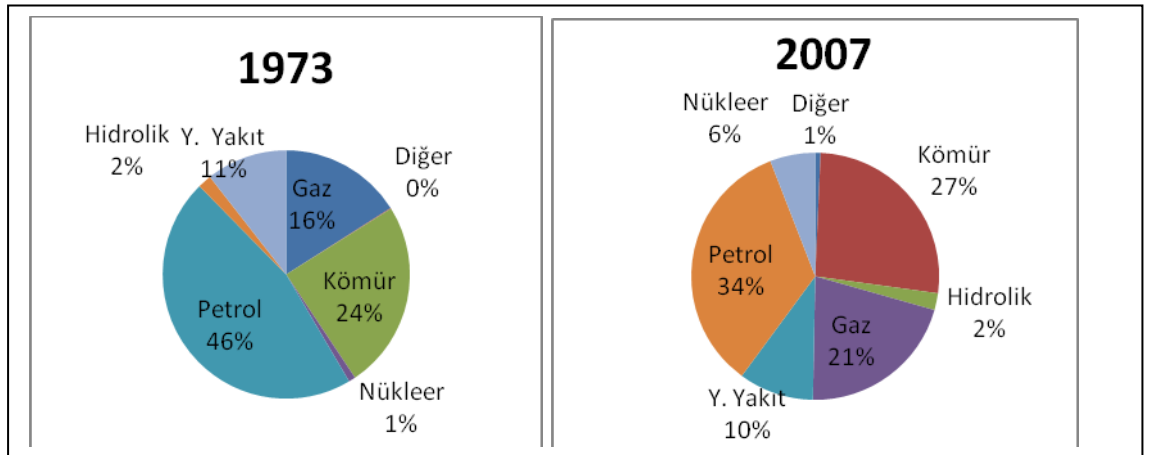
Dünya birincil enerji üretiminde (arzında) enerji kaynaklarının yüzde payları grafik olarak Tablo 3.1'de, grafiksel olarak da Grafik 3.1'de gösterilmiştir. 1973 tarihindeki enerji kaynaklarının yüzde paylarına göre dağılımda birinci sırayı % 46,10 ile petrol almaktadır. Petrolü takiben önem sırasıyla; kömür, gaz, yenilenebilir yakıt, hidrolik, nükleer enerji ve diğer enerjiler gelir. Diğer enerjiler içerisinde jeotermal, güneş, rüzgâr gibi enerjiler yer alır. 2007 yılı verilerine baktığımızda birinci sırayı % 34 ile yine petrol almaktadır, ancak yüzdesi azalmıştır. Diğerleri sırasıyla; kömür, gaz, yenilenebilir yakıt, nükleer, hidrolik ve diğer enerjiler gelir. 2007 yılında dünya enerji üretiminde nükleer enerji hidrolik enerjinin önüne geçmiştir.

Tablo (3.1) Dünya Birincil Enerji Üretiminde Enerji Kaynaklarının Yüzde Payları

	1973	2007
Gaz	16,00%	20,90%
Diğer	0,10%	0,70%
Kömür	24,50%	26,50%
Nükleer	0,90%	5,90%
Petrol	46,10%	34,00%
Hidrolik	1,80%	2,20%
Yenilenebilir Yakıt ve atık	10,60%	9,8%

Kaynak: International Energy Agency, (çevrimi), Erişim 12.01.2010
http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/2009/key_stats_2009.pdf,

Grafik (3.1) Dünya Birincil Enerji Üretiminde Enerji Kaynaklarının Yüzde Paylarının Grafik Olarak Gösterimi

Kaynak: International Energy Agency, (çevrimi),
http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/2009/key_stats_2009.pdf, 12.01.2010

Dünyadaki tüm ülkeleri çok yakından ilgilendiren en temel birincil, yenilenemez enerji kaynağı olan petrol; ara malı, hammadde, enerji kaynağı olarak tüketilmektedir. Petrolün tam olarak bir alternatifinin olmadığı da rahatlıkla söylenebilir. Çünkü her ne kadar alternatif enerji kaynaklarının sanayide ve nihai tüketimde kullanımı gibi konularda dünyada bir çaba gözlense de alternatif enerji kaynaklarından istenen verimin alınması ve petrole eş bir enerji yaratılması büyük çaba, maliyet ve zaman gerektirecektir. Bundan dolayı petrole hâkim olabilme konusunda siyasi anlamda büyük bir mücadele yüz yıllardır devam etmektedir. Dünya üzerindeki bazı ülkeler bölgelerinde bulunan petrol rezervleri açısından coğrafi üstünlüğe sahip olduklarından petrol üreticisi konumunu almışlardır. Diğer ülkeler ise petrolü ancak tüketen konumundadırlar. 1983-2008 yılları arası dünyadaki ispatlanmış ham petrol rezervlerinin bölgesel dağılımı, Tablo 3.2’de verilmiştir. Dünya rezervleri içerisinde en yüksek paya sahip olan bölge Orta Doğu’dur. 2008 yılı itibariyle, Dünyadaki toplam 1.295.085 milyar varil petrol rezervinin 752.258 milyar varillik kısmı Orta Doğu’da bulunmaktadır. Orta Doğu’yu takiben sırasıyla Doğu Avrupa, Latin Amerika, Afrika, Asya ve Pasifik, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa izler. 2008 yılında OPEC’e ait ispatlanmış ham petrol rezervleri 1.027.383 milyar varildir. OPEC’in Dünya petrol rezervlerinin % 79,3’lük kısmına sahiptir. 2008 yılı itibariyle OPEC dışı dünya petrol rezerv ise 267.702 milyar varildir.

Grafik (3.2)’de 2008 ve 1983 yılları dünya ham petrol rezervlerinin bölgesel dağılımındaki ağırlıklar açısından karşılaştırma yer alırken, Grafik (3.3)’de 2008 ve 1983 yılları için ham petrol rezervlerindeki dağılımda OPEC ve OPEC dışı ülkelerin ağırlığını ifade eden görsel bulunmaktadır. 2008 yılında ham petrol rezervleri açısından OPEC ülkelerinin ağırlığı artmış olduğu söylenebilir. Zira OPEC’in rezerv dağılımındaki ağırlığı 1983’te % 67 iken 2008 yılında bu oran %79’a yükselmiştir.

Dünyadaki günlük ham petrol üretimine bakılacak olunursa; bölgesel olarak yine ilk sırayı Orta Doğu almaktadır. Tablo (3.3)’de yer alan veriler ışığında; günlük petrol üretiminde Orta Doğu’yu Doğu Avrupa ve Latin Amerika izlemektedir. 2008 yılı

OPEC ÷lkelerinin ham petrol üretimindeki payı % 45,9'dur. 2008 yılı dünyadaki günlük petrol üretimi ise 72.028.300 varildir. OPEC'in 2008 yılı günlük petrol üretim hacmi 33.093.000 varilken, Orta Doğu'nun 23.125.500 varildir.

Tablo (3.2) Dünyadaki İspatlanmış Ham Petrol Rezervlerinin Bölgesel Dağılımı (MilyonVaril)

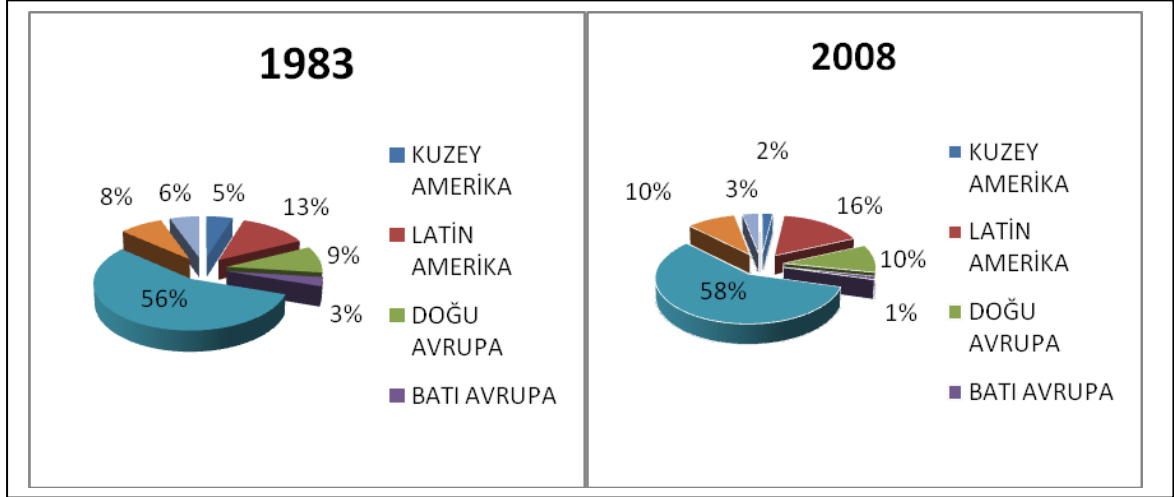
YIL\Bölge	KUZEY AMERİKA	LATİN AMERİKA	DOĞU AVRUPA	BATI AVRUPA	ORTA DOĞU	AFRİKA	ASYA VE PASİFİK	DÜNYA	OPEC
1983	34,167.7	90,794.8	65,255.0	21,984.8	397,053.3	57,309.4	38,721.9	705,286.9	475,295.0
1984	34,415.2	92,921.7	64,662.0	22,578.8	431,005.8	56,255.2	39,467.0	741,305.7	509,998.0
1985	34,176.4	118,578.9	64,233.0	22,066.6	431,427.7	56,199.6	39,532.0	766,214.2	535,797.8
1986	32,829.2	119,157.8	62,135.0	19,822.1	537,183.6	57,264.6	42,849.4	871,241.7	643,015.9
1987	33,169.4	121,951.0	60,369.5	17,187.8	566,768.3	57,063.2	42,616.3	899,125.5	674,020.0
1988	32,958.5	121,568.6	59,787.6	17,845.5	655,829.6	57,838.6	42,989.0	988,817.4	760,484.0
1989	32,400.8	121,069.7	59,591.8	16,892.1	663,348.2	58,022.9	48,837.6	1,000,163.1	764,829.9
1990	31,839.0	122,746.0	67,198.0	16,934.0	660,019.0	58,599.0	35,943.0	993,278.0	768,859.0
1991	29,974.0	125,506.0	66,865.0	17,113.0	660,471.0	60,243.0	36,850.0	997,021.0	774,921.0
1992	28,838.0	130,183.0	66,209.0	17,731.0	661,317.0	61,139.0	36,659.0	1,002,075.0	778,276.0
1993	27,993.0	131,362.0	65,650.0	17,712.0	661,471.0	61,203.0	38,028.0	1,003,418.0	780,102.0
1994	27,356.0	131,340.0	65,300.0	19,673.0	663,752.0	63,924.0	38,010.0	1,009,354.0	783,856.0

Tablo (3.2) Dünyadaki İspatlanmış Ham Petrol Rezervlerinin Bölgesel Dağılımı (MilyonVaril) (Tablonun Devamı)

YIL/Bölge	KUZEY AMERİKA	LATİN AMERİKA	DOĞU AVRUPA	BATI AVRUPA	ORTA DOĞU	AFRİKA	ASYA VE PASİFİK	DÜNYA	OPEC
1995	27,245.0	132,473.0	65,020.0	21,268.0	663,380.0	71,515.0	37,966.0	1,018,867.0	791,576.0
1996	26,856.0	138,792.0	63,848.0	18,989.0	673,932.0	74,085.0	37,789.0	1,034,291.0	809,967.0
1997	27,477.0	140,886.0	64,864.0	19,124.0	674,429.0	74,405.0	38,907.0	1,040,092.0	813,541.0
1998	25,911.0	123,836.0	85,400.0	18,459.0	675,456.0	77,022.0	40,009.0	1,046,094.0	818,396.0
1999	26,469.0	125,714.0	88,901.0	18,857.0	676,387.0	84,570.0	42,361.0	1,063,258.0	827,725.0
2000	26,901.0	122,233.0	89,268.0	19,280.0	692,979.0	93,307.0	42,681.0	1,086,648.0	851,076.0
2001	27,101.0	124,584.0	114,614.0	19,498.0	697,038.0	96,860.0	43,235.0	1,122,930.0	859,014.0
2002	27,167.0	117,528.0	123,312.0	18,309.0	728,957.0	101,889.0	40,448.0	1,157,610.0	895,639.0
2003	26,954.0	117,045.0	126,694.0	16,923.0	744,815.0	112,170.0	40,221.0	1,184,823.0	915,457.0
2004	26,243.0	118,978.0	126,095.0	17,174.0	748,423.0	113,184.0	40,242.0	1,190,338.0	921,161.0
2005	26,579.0	118,455.0	127,266.0	16,952.0	751,690.0	117,372.0	40,640.0	1,198,953.0	928,453.0
2006	26,699.0	124,252.0	128,852.0	15,369.0	754,616.0	118,794.0	40,964.0	1,209,545.0	940,204.0
2007	25,872.0	137,398.0	128,979.0	14,913.0	750,619.0	121,349.0	40,223.0	1,219,351.0	952,048.0
2008	26,217.0	210,507.0	128,979.0	14,805.0	752,258.0	122,041.0	40,278.0	1,295,085.0	1,027,383.0

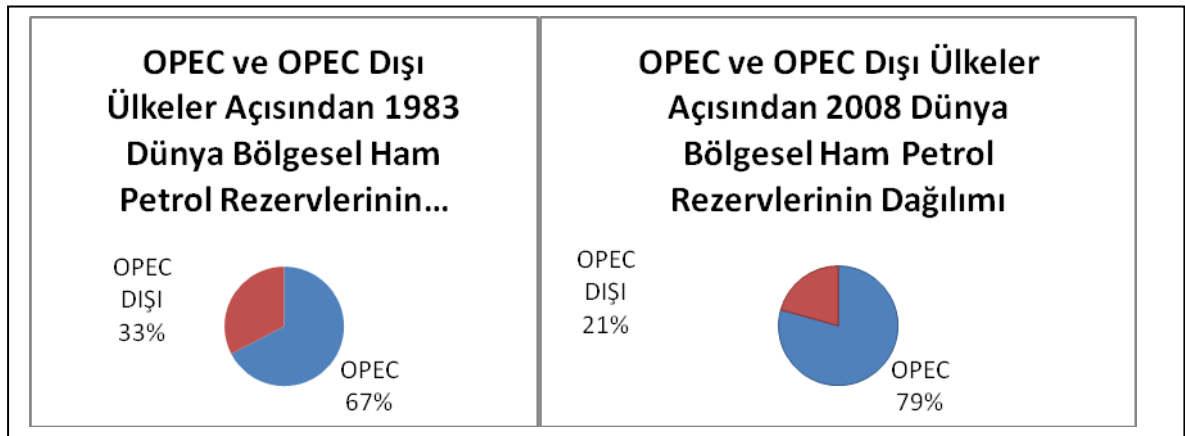
Kaynak: OPEC Annual Bulletin 2008, (Çevrimiçi), Erişim 11.01.2010, <http://www.opec.org/library/Annual%20Statistical%20Bulletin/pdf/ASB2008.pdf> ve 1989 öncesi veriler 2003 OPEC Annual Bulletin'den elden alınmıştır. <http://www.opec.org/library/Annual%20statistical%20Bulletin/pdf/AB002003.pdf>

Grafik (3.2) 1983 ve 2008 Yılı Dünya Ham Petrol Rezervlerinin Bölgesel Dağılım Karşılaştırması

Kaynak: OPEC Annual Bulletin 2008, (Çevrimiçi), Erişim 11.01.2010, <http://www.opec.org/library/Annual%20Statistical%20Bulletin/pdf/ASB2008.pdf> ve 1989 öncesi veriler 2003 OPEC Annual Bulletin'den elden alınmıştır. <http://www.opec.org/library/Annual%20statistical%20Bulletin/pdf/AB002003.pdf>

Grafik (3.3) OPEC ve OPEC Dışı Ülkeler Açısından 2008 Dünya Bölgesel Ham Petrol Rezervlerinin Dağılımı

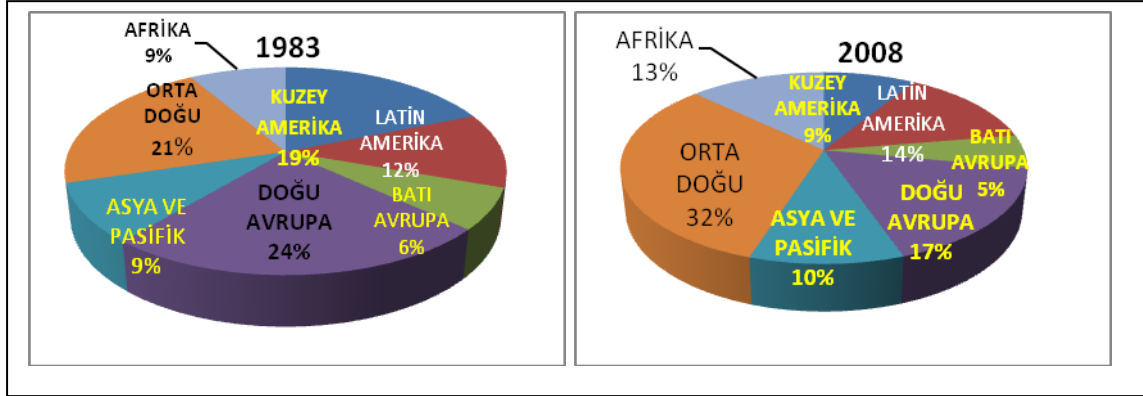
Kaynak: OPEC Annual Bulletin 2008, (Çevrimiçi), Erişim 11.01.2010, <http://www.opec.org/library/Annual%20Statistical%20Bulletin/pdf/ASB2008.pdf> ve 1989 öncesi veriler 2003 OPEC Annual Bulletin'den elden alınmıştır. <http://www.opec.org/library/Annual%20statistical%20Bulletin/pdf/AB002003.pdf>

Tablo (3.3) Dünyadaki Ham Petrol Üretiminin Bölgesel Dağılımı (1000 Varil-Gün)

	KUZEY AMERİKA	LATİN AMERİKA	DOĞU AVRUPA	BATI AVRUPA	ORTA DOĞU	AFRİKA	ASYA VE PASİFİK	DÜNYA	OPEC
1983	9,857.6	6,101.2	12,699.5	3,357.3	11,149.8	4,442.5	4,797.4	52,405.2	16,615.6
1984	10,148.8	6,161.1	12,605.9	3,696.8	10,518.3	4,609.0	5,252.7	52,992.6	15,933.7
1985	10,221.8	6,082.7	11,986.3	3,853.1	9,724.8	4,871.1	5,532.8	52,272.5	14,921.0
1986	9,809.8	6,041.9	12,309.1	3,930.9	12,102.9	5,149.5	5,747.1	55,091.3	17,660.2
1987	9,586.8	6,053.4	12,448.4	4,064.4	11,920.0	4,789.0	5,743.7	54,605.6	16,741.5
1988	9,419.7	6,114.2	12,367.7	4,045.9	14,149.9	4,961.2	5,854.4	56,913.0	19,594.3
1989	8,836.3	6,346.6	12,037.7	3,896.2	15,133.7	5,551.5	6,004.3	57,806.3	21,137.9
1990	8,836.3	6,871.6	11,274.6	4,085.1	16,076.9	5,966.5	6,269.6	59,106.7	22,780.9
1991	8,611.7	7,134.0	10,139.3	4,299.6	15,892.1	6,206.7	6,413.3	58,696.7	23,055.5
1992	8,406.8	7,270.8	8,843.1	4,555.8	17,563.1	6,329.3	6,358.3	59,327.3	24,714.7
1993	8,143.0	7,350.8	7,921.0	4,818.6	18,264.5	6,150.8	6,458.2	59,106.9	25,075.5
1994	8,012.3	7,556.3	7,167.4	5,568.4	18,808.5	6,146.6	6,629.6	59,889.1	25,532.4
1995	7,939.8	7,721.2	7,052.7	5,796.2	18,856.3	6,248.6	6,828.7	60,443.5	25,588.4
1996	7,865.8	8,148.0	6,937.9	6,159.5	19,603.7	6,426.3	7,022.3	61,572.1	25,826.3
1997	7,865.7	8,476.2	7,099.7	6,180.0	19,603.7	6,581.8	7,117.2	62,924.1	26,527.1
1998	7,679.4	9,467.4	7,087.6	6,078.9	21,115.6	6,674.1	7,044.4	65,147.4	28,819.6
1999	7,227.1	9,122.9	7,221.8	6,150.3	20,283.2	6,284.0	7,106.6	63,395.9	27,311.2
2000	7,213.1	9,327.4	7,630.6	6,287.5	21,410.4	6,745.6	7,253.2	65,856.9	28,873.3
2001	7,178.8	9,327.4	7,630.6	6,033.6	20,776.6	6,613.3	7,207.6	65,386.9	28,008.3
2002	7,191.3	9,474.5	9,040.0	5,951.6	18,618.3	6,429.2	7,275.9	63,980.8	25,595.3
2003	7,191.3	9,961.8	9,960.9	5,628.2	20,408.5	7,246.4	7,287.7	67,221.1	28,187.9
2004	6,823.9	9,961.8	10,745.7	5,374.9	21,981.5	8,276.9	7,347.1	70,511.7	31,076.8
2005	6,538.3	10,130.3	11,083.2	4,905.1	22,722.0	8,815.7	7,445.9	71,640.5	32,305.7
2006	6,447.8	10,077.8	11,532.4	4,501.5	22,900.8	8,958.4	7,310.7	71,729.3	32,448.6
2007	6,489.5	9,795.6	11,996.7	4,319.9	22,362.0	9,103.7	7,319.5	71,386.9	31,928.6
2008	6,303.5	9,811.1	12,028.9	4,037.9	23,125.5	9,323.7	7,397.7	72,028.3	33,093.0

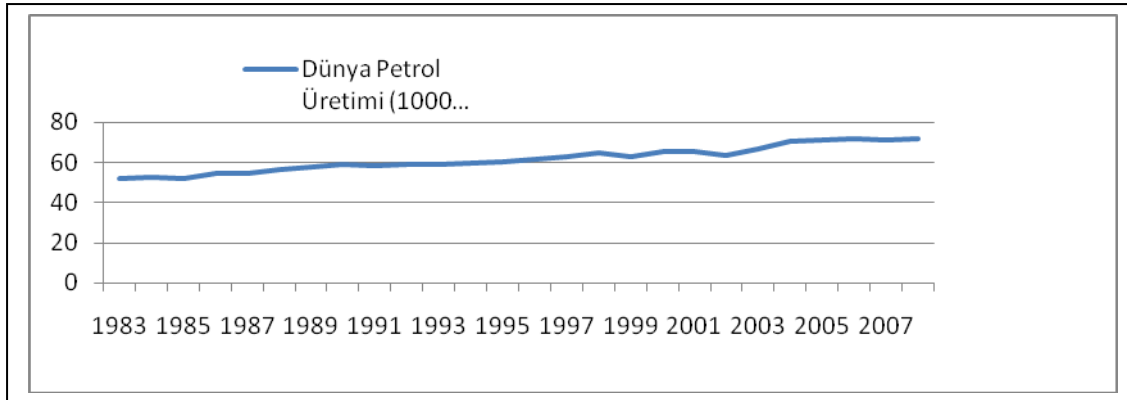
Kaynak: OPEC Annual Bulletin 2008, (Çevrimiçi), Erişim 11.01.2010, <http://www.opec.org/library/Annual%20Statistical%20Bulletin/pdf/ASB2008.pdf> ve 1989 öncesi veriler 2003 OPEC Annual Bulletin'den (14.tablo) alınmıştır. <http://www.opec.org/library/Annual%20statistical%20Bulletin/pdf/AB002003.pdf>

Grafik (3.4) Dünyadaki Ham Petrol Üretiminin Bölgesel Dağılımının 1983-2008 Karşılaştırması

Kaynak: OPEC Annual Bulletin 2008, (Çevrimiçi), Erişim 11.01.2010, <http://www.opec.org/library/Annual%20Statistical%20Bulletin/pdf/ASB2008.pdf> ve 1989 öncesi veriler 2003 OPEC Annual Bulletin'den (14.tablo) alınmıştır. <http://www.opec.org/library/Annual%20statistical%20Bulletin/pdf/AB002003.pdf>

Grafik (3.5) Dünya Ham Petrol Üretiminin 1983-2008 Yılları Arası Seyri

Kaynak: OPEC Annual Bulletin 2008, (Çevrimiçi), Erişim 11.01.2010, <http://www.opec.org/library/Annual%20Statistical%20Bulletin/pdf/ASB2008.pdf> ve 1989 öncesi veriler 2003 OPEC Annual Bulletin'den (14.tablo) alınmıştır. <http://www.opec.org/library/Annual%20statistical%20Bulletin/pdf/AB002003.pdf>

Tablo (3.4) 1983-2008 Günlük Dünya Petrol Üretiminde OPEC'in Ağırlığı

OPEC'in Günlük Petrol Üretiminde % Ağırlığı			
Yıllar	%	Yıllar	%
1983	31,70%	1996	41,90%
1984	30,10%	1997	42,20%
1985	28,50%	1998	44,20%
1986	32,10%	1999	43,10%
1987	30,70%	2000	43,80%
1988	34,30%	2001	42,80%
1989	36,60%	2002	40,00%
1990	38,50%	2003	41,90%
1991	39,30%	2004	44,10%
1992	41,70%	2005	45,10%
1993	42,40%	2006	45,20%
1994	42,60%	2007	44,70%
1995	42,30%	2008	45,90%

Kaynak: OPEC Annual Bulletin 2008, (Çevrimiçi), Erişim 11.01.2010, <http://www.opec.org/library/Annual%20Statistical%20Bulletin/pdf/ASB2008.pdf> ve 1989 öncesi veriler 2003 OPEC Annual Bulletin'den (14.tablo) alınmıştır. <http://www.opec.org/library/Annual%20statistical%20Bulletin/pdf/AB002003.pdf>

Dünya'daki petrol tüketimine bakacak olursak; küreselleşme süreciyle hızlanan üretim süreci gelişmekte olan ülkelerin enerjiye olan gereksinimlerini de arttırmıştır ve enerji tüketimi gün geçtikçe hızlanmıştır. Tablo 3.5'de dünyadaki birincil enerji kaynak tüketiminin 1998-2008 yılları itibariyle bölgesel toplamaları verilmiştir. Değerler milyon ton ifadesiyle olup, sadece ticari olan enerji kaynakları alınmış tahta, atık enerjileri, rüzgar, jeotermal, güneş enerjisi dahil edilmemiştir.

Tablo (3.5) Dünya'daki Bölgesel Birincil Enerji Kaynak Tüketim Miktarları (Milyon ton)

YILLAR	KUZEY AMERİKA	LATİN AMERİKA	AVRUPA'NIN TAMAMI VE ASYA	ORTA DOĞU	AFRİKA	ASYA PASİFİK	DÜNYA
1998	2635.0	447.8	2759.9	373.9	266.9	2405.0	8888.5
1999	2680.0	448.7	2757.1	384.2	273.7	2477.7	9021.5
2000	2747.8	459.5	2806.9	399.5	276.1	2572.8	9262.6
2001	2688.4	462.3	2827.9	424.4	281.5	2638.7	9323.1
2002	2728.7	465.7	2835.3	444.2	289.1	2739.8	9502.8
2003	2751.9	470.0	2877.2	463.4	302.3	2945.8	9810.5
2004	2803.6	490.9	2925.9	492.6	318.2	3227.6	10258.8
2005	2819.2	511.6	2937.7	533.2	323.5	3430.0	10555.3
2006	2803.2	538.4	2978.7	555.1	327.5	3617.9	10820.8
2007	2849.4	563.5	2956.9	577.6	341.0	3816.0	11104.4
2008	2799.1	579.6	2964.6	613.5	356.0	3981.9	11294.9

Kaynak: BP, BP Statistical Review of World Energy June 2009, (Çevrimiçi)

http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2009_downloads/statistical_review_of_world_energy_full_report_2009.pdf, 14.01.2010.

Tablo 3.5'den de görüldüğü gibi toplam olarak dünyadaki birincil enerji kaynak tüketiminin sürekli artış göstermektedir. 2008 yılında dünyada tüketilen toplam birincil enerji miktarı 11,294.9 milyon tondur ve en büyük payı tüketimde Asya Pasifik almaktadır. 2008 yılı için Amerika'nın tamamının birincil enerji tüketimi ise, Kuzey ve Latin Amerika'nın toplamı 3,378.7 milyon tondur ve ikinci sırada yer alır. Asya Pasifik'in Amerika'nın önünde yer almasının sebebi bu bölgede Çin'in yer alması gösterilebilir. Çin'in büyüme eğilimi nedeniyle enerji tüketimi yüksek düzeyde gerçekleşmiştir.

3.1.1.1 Petrol Fiyatları

Dünyada petrol bu kadar önemli bir enerji kaynağı olma özelliğine sahipken petrol fiyatlarının ne şekilde dalgalandığı pek çok ülkeyi yakından alakadar eder. Zira petrol fiyatlarının ülke ekonomilerinin çok önemli makro değişkenlere tesir ettiğine yönelik kanıt nitelikte çalışmalar da sunulmuştur. Nominal ham petrol fiyatlarının 1970-2009 yılları arası gerçekleşen değerleri Tablo (3.6)'de yer almaktadır. Petrol fiyatlarının değişimini gösteren grafiksel çizim de Grafik 3.5'de verilmiştir.

Petrol yenilenemeyen bir kaynak olduğu için fiyatlar zaman içinde kıtlık primine maruz kalır. Petrol yer altından çıkarıldıkça yeraltı stoklar azalır ve bu durum petrol fiyatları üzerinde kıtlık primi etkisi yapar. Kıtlık primi (scarcity premium effect) bir arbitraj kuralından başka birşey değildir. Eğer bir meta yenilenemiyorsa ve yeraltındaki stokları gittikçe azalıyorsa, bu durumda o metanın fiyatının finansal piyasalarda el değiştirilen varlıklar kadar her sene artması gerekir. Eğer bu şekilde fiyat artışı olmazsa o metanın sahipleri ya metayı yakın zamanda yer altından çıkarmazlar ya da derhal tümünü çıkarıp finansal varlığa çevirirler. Kıtlık primi etkisi yeraltındaki petrolün fiyatının en az finansal varlıkların faiz getirisi kadar her sene artması gerektiğini ortaya koyar.⁵⁴¹

⁵⁴¹ İ. Hakan Yetkiner, İstemi Berk,**a.y.**

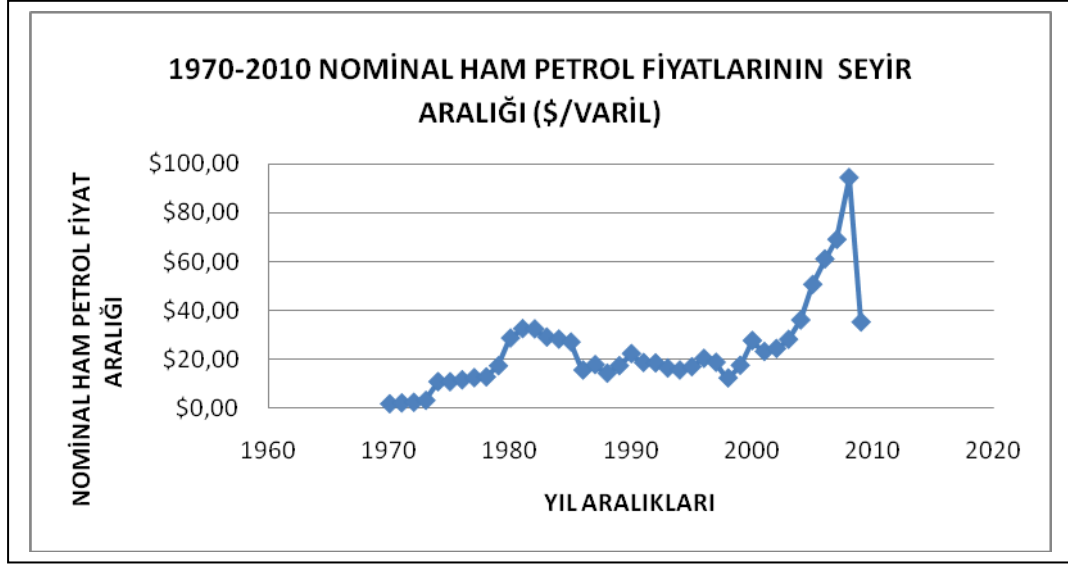
Tablo 3.6 NOMİNAL HAM PETROL FİYATLARI (\$/VARİL)

	NOMİNAL HAMPETROL FİYATLARI (\$/VARİL)			
1970	\$	1,67	1990	\$ 22,26
1971	\$	2,03	1991	\$ 18,62
1972	\$	2,29	1992	\$ 18,44
1973	\$	3,05	1993	\$ 16,33
1974	\$	10,73	1994	\$ 15,53
1975	\$	10,73	1995	\$ 16,86
1976	\$	11,51	1996	\$ 20,29
1977	\$	12,39	1997	\$ 18,68
1978	\$	12,70	1998	\$ 12,28
1979	\$	17,25	1999	\$ 17,48
1980	\$	28,64	2000	\$ 27,60
1981	\$	32,51	2001	\$ 23,12
1982	\$	32,38	2002	\$ 24,36
1983	\$	29,04	2003	\$ 28,10
1984	\$	28,20	2004	\$ 36,05
1985	\$	27,01	2005	\$ 50,64
1986	\$	15,53	2006	\$ 61,08
1987	\$	17,73	2007	\$ 69,08
1988	\$	14,24	2008	\$ 94,45
1989	\$	17,31	2009	\$ 35,21

Kaynak: OPEC Annual Statistical Report 2008, çevrimiçi (Erişim 11.01.10), 73.tablo, <http://www.opec.org/library/Annual%20Statistical%20Bulletin/pdf/ASB2008.pdf> ve 2009 yılı verisi, (çevrimiçi) <http://www.eia.doe.gov/emeu/aer/txt/ptb1107.html> , (arap⁵⁴²

⁵⁴² Up to October 1974: 93 per cent of the posted prices of Arab Light (fob Ras Tanura).
November 1974 to December 1981: official prices of Arab Light
(fob Ras Tanura). As of 1982, OPEC Reference Basket price
(nb, as of June 16, 2005, the new Basket methodology came into effect — see OPEC Basket
definition under 'General Notes').

Grafik 3.6 NOMİNAL HAM PETROL FİYATLARI (\$/VARİL)

Kaynak: OPEC Annual Statistical Report 2008, çevrimiçi (Erişim 11.01.10), 73.tablo, <http://www.opec.org/library/Annual%20Statistical%20Bulletin/pdf/ASB2008.pdf> ve 2009 verisi International Energy Agency, (çevrimi), Erişim 12.01.2010 http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/2009/key_stats_2009.pdf, den alınmıştır.

Petrole yönelik talep artışı arzın artışı gerektirir. Aksi taktide artan petrol talebi petrol fiyatlarını yükseltir. Fakat petrol arzının artması yeraltındaki petrol stoklarının azalması ve petrolün gelecekte daha az arz edilebilir olması anlamına gelir. Bu durumda da petrol fiyatlarının artması söz konusudur. Neticede petrol daha az arz edilirse bugün, daha çok arz edilirse gelecekte daha yüksek bir petrol fiyatı ile karşı karşıya kalmamız olasıdır. Dolayısı ile petrol piyasasını sadece bugünün arz ve talebinin belirlemediği söylenebilir. Bu paradoks durumuna göre petrol arzı arttıkça petrol fiyatı üzerinde yukarı yönlü baskı da aslında artar. Petrol yenilenemeyen bir kaynak olduğu için fiyatlar zaman içinde kıtlık primine maruz kalır.⁵⁴³

⁵⁴³ İ. Hakan Yetkiner, İstemi Berk, a.y.

Dünyada petrol piyasasında petrol fiyatlarının belirlenmesinde arz ve talep koşullarını etkileyen unsurları sayacak olursak; Ülkelerin stratejik petrol rezervleri, üretici konumda olan ülkelerin ellerindeki stok miktarları, üretim ve taşıma maliyetleri, IEA (International Energy Agency), ABD ve büyük petrol şirketlerinin strateji ve yatırım politikaları(Çeşitli kuruluş, örgüt ve büyük petrol şirketlerinin strateji ve yatırım politikaları, kartel kararları, petrol ambargoları), petrol fiyatını etkileyen arz yanlı faktörlerdir. Petrol fiyatlarını etkileyen talep yanlı faktörler ise ekonomik gelişmeler; ekonomik, siyasal, askeri karışıklıklar ve enerji güvenliğine yönelik beklentilerdir .

Arz ve talep koşullarını etkileyen çeşitli kuruluşlar ve onların yarattığı bazı faktörler de vardır. Bu kuruluşları sayacak olursak;⁵⁴⁴

- OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü),
- OPEC dışındaki diğer büyük üretici ülkeler, örneğin Rusya Federasyonu ve Meksika, Norveç
- OECD/ Uluslararası Enerji Ajansı (IEA),
- ABD (OECD içinde olmasına karşın tek başına hareket edebilen ve belirleyici olan bir ülke niteliğinde)
- Büyük petrol şirketleri (BP-Amoco-ARCO, Shell, Aramco, Exxon-Mobil, Lukoil ve benzeri),
- Uluslararası Borsalar, (New York Merchantile Exchange,v.b.)
- Enerji konulu uluslararası yayınlar ve kuruluşlar.

Bu kuruluşlar bazen kendi aralarında anlaşarak ama çoğunlukla kendi çıkarları doğrultusunda diğerleriyle çatışarak, petrol arz ve talebi üzerinde baskı yaratarak petrol fiyatlarına yön vermeye çalışırlar.

⁵⁴⁴ H. Naci Bayraç, "Uluslararası Petrol Piyasasının Ekonomik Analizi", **Türksam**, (Çevrimiçi) <http://www.turksam.org/tr/a1156.html>, 03.02.2010

Petrol fiyatlarının belirlenmesinde karteller çok büyük rol oynarlar. Petrol piyasasındaki en önemli kartel OPEC'tir. Petrol fiyatları belirlenen düzeyin altına indiğinde veya petrol talebinde beklenmedik ölçüde azalma yaşandığında kartel üyeleri üretim kotalarını asarak çıktıdaki artışla piyasayı canlandırmaya çalışırlar.

Bu kuruluşların politikalarının dışında ülkelerin stok durumları, petrol rezervleri ve krizlerin yaşandığı dönemdeki mevsim gibi faktörlerinde petrol piyasası ve fiyatlar üzerinde etkili olduğunu belirtmeliyiz. Petrol fiyatının talep yönünden etki eden faktörlerin başında, ekonomik gelişme gelir. 1998 yılında Asya'da yaşandığı gibi, bölgesel, ekonomik, siyasal faaliyetlerdeki karışıklıklar da petrol fiyatlarını etkiler. Ayrıca ani güvenlik bunalımları, örneğin 11 Eylül saldırısı, savaş v.b. gibi olaylar ani fiyat artışlarına yol açabilmektedir. Dolayısıyla petrol fiyatlarının oluşumu incelenirken fiyata etki eden bu çok sayıdaki unsurun dikkatlice araştırılması gerekir.

Ham petrol çıkarıldığı ülkeye bağlı olarak farklı kalite ve fiyattan piyasaya sürülmektedir. Ayrıca her petrol türü farklı ürünlere yönelik olduğundan fiyatları da değişkenlik gösterir. Petrol çeşitlerini üç grupta ele alabiliriz. WTI (West Texas Intermediat) Petrolü, ABD'ni Texas ve Oklahoma eyaletlerinde çıkarılan petrol; Brent Petrolü, Kuzey Denizinden çıkarılan farklı petrolerin karışımına denir; OPEC petrolü, petrol ihraç eden ülkelerin adını taşıyan bu petrolün fiyatı ise 11 OPEC üyesi ülke tarafından belirlenir. Brent Petrolün fiyatı Londradaki Uluslar arası Petrol Ticareti IPE (International Petroleum Exchange) tarafından belirlenirken, WTI petrolün fiyatı New York Borsasında oluşur. Petrol piyasasında yer alan petrol çeşitlerinin fiyatları, genelde brent petrol temel alınarak belirlenmekte ve WTI petrolün fiyatı, ortalama brent petrol fiyatının genellikle 2 dolar üzerinde yer almaktadır. OPEC petrolünün fiyatı ise, genellikle brent petrolünün bir kademe altında oluşmaktadır.⁵⁴⁵

⁵⁴⁵ H. Naci Bayraç,a.y.

Petrol fiyatlarını etkileyen unsur olarak spekülasyondan da bahsetmek gerekir. Petrol fiyatlarındaki son yıllardaki yükselişin arkasında daha çok petrol piyasasının spekülasyona açık hale gelmesi yatar. 1986 yılında yeniden tanımlanan petrol piyasası spekülasyona daha açık hale gelmiştir. 1986'dan beri petrol fiyatları uluslararası piyasalarda kendiliğinden oluşmaktadır. Bu yeni mekanizmada petrol şirketleri üreteceği petrole istinaden New York, Singapur, Londra gibi borsalarda vadeli işlemler yapmaktadırlar. Petrol piyasası hem spot hem de türev enstrümanlardan oluşmaktadır. Kısa zamanda spot piyasada derinliği olan petrol, vadeli işlemler ve borsalar aracılığı ile üretici, taşımacı ve rafinericinin dışında yatırımcılar için bir yatırım aracı halini almıştır. Petrol fiyatları günümüzde, spot piyasadaki arz ve talep dengesinin vadeli işlemler borsalarında yatırımcıların ve spekülâtörlerin aldığı pozisyonları etkilemesiyle belirlenmektedir. Arz ve talep durumunu etkileyebilecek her türlü gelişme yakından takip edilmekte ve bir haber alındığında spekülâtörler alım-satım yaparak pozisyonlarını güncellemektedirler. Spekülâtörler, örneğin Nijerya'da petrol sahasına bir saldırı gibi petrol arzını hiç de etkilemeyecek bir haber durumunu kullanarak petrol fiyatını yükseltecek şekilde petrol kontratı işlemleri yapabilmektedirler. Gerçekte arz miktarını fiziki olarak hiç değiştirmeyecek de olsa psikolojik ve spekülâtif etkiyle petrol fiyatı artmaktadır. Talep yukarı yönlü olduğundan ve kıtlık etkisinden dolayı fiyatlar aşağı yapışkan (rigid ,petrol fiyatları yukarı yönlü hareket etmektedir. Burada fiyatların aşağı yönlü rigid olmasının arkasında yatırım fonları yatar. Yatırım fonu yöneticileri tükenebilir olan petrolün fiyatının sürekli artacağı beklentisinde olmalarından dolayı yönettikleri fonlarda uzun dönemli ham petrol alımları yaparlar. Petrol vadeli alımları arttıkça vadeli borsalarda kote edilen WTI (West Texas Intermediate) ham petrol artışı göstermektedir. WTI, amerika'daki NYMEX adlı borsanın kote ettiği ham petrol kontratıdır. Günümüzde ham petrol fiyatı dendiğinde ilk akla gelen NYMEX WTI ham petrol fiyatıdır. Bunun nedeni günümüzde dünyada ham petrol üzerine yapılan işlemlerin büyük bir kısmının WTI kontratı üzerinden yapılmasıdır. OPEC'in petrol üretimi ve arzı konusunda halen gücü olmasına karşın petrol fiyatları konusunda pek bir etkisi kalmamıştır. Özellikle son petrol fiyatları artışlarında petrolün yatırım aracı olarak tanımlanmış olması yatar.

Petrol fiyatları borsada oluşmakta OPEC bu fiyatları kabul etmek durumunda kalmaktadır. Petrol fiyatlarıyla petrol borsasındaki işlem hacmi arasında pozitif bir ilişki vardır. NYMEX WTI'da işlem gören günlük petrol kontratı petrol talebinin çok üzerindedir. Dünyanın tüketemediği veya yakın gelecekte tüketemeyeceğinden fazla petrol kontratı talep edilmekte ve işlem görmektedir. Bu durum bir balon meydana getirmektedir. Balonun eninde sonunda patlayacağı gerçeği unutulurak vur-kaç yapılmış, dünya ekonomisi zora sokulmuştur.⁵⁴⁶

Neticede petrol fiyatlarının yükselmesinde bir çok faktör rol oynamakla birlikte; petrol tüketiminin kesintisiz artması, petrolün yenilenemez olması dolayısıyla arzı arttıkça kalan stoklar üzerinde fiyat baskısının artması, 1986 yılı itibariyle petrol fiyatının uluslararası piyasalarda belirlenmesi yönündeki karar temel nedenler olarak görülmektedir. Bu nedenlerden ötürü petrol fiyatı arz ve talebe göre belirlense de bu saydığımız nedenlerden ötürü petrolde zaman zaman fiyat şokları kaçınılmaz olarak karşımıza çıkar. Zira fiyatlar üzerinde yukarı yönlü baskı vardır. Bu baskı petrol tüketimindeki artış yavaşlayana kadar devam edecektir. Çünkü ancak bu şekilde talebi azalmasıyla spekülörlerin petrol fiyatlarının daha da artacağı yönündeki beklentisi kırılıp, petrol fiyatları dengeye oturabilir.⁵⁴⁷

Bütün bu açıklamalardan sonra küresel ekonomik dalgalanmalarda petrol fiyatlarının etkisinden söz etmemizin mümkün olduğu rahatlıkla söylenebilir. Küresel ekonomik dalgalanmalarla petrol fiyatlarının yakından ilişkilidir, çünkü petrol fiyatlarının yükselişinin enerji maliyetlerini yükseltmesi ve dolayısıyla üretim fonksiyonunda geçici bir kayma meydana getirerek hâsılada (çıktıda) azalmaya neden olması söz konusudur. Çıktıda azalış ve ardından yaşanan faiz oranındaki artış reel para talebini azaltarak belirli bir nominal para miktarında fiyat seviyesini yükseltmektedir. Bundan dolayı yüksek petrol fiyatının en temel yansıması GSYİH'yı düşürmesi ve enflasyonist

⁵⁴⁶ İ. Hakan Yetkiner, İstemi Berk, **a.g.e.**, s.13.

⁵⁴⁷ **A.y.**

baskıyı arttırmasıdır. Ancak petrol fiyatlarındaki tüm değişmeleri petrol şoku olarak nitelendiremeyiz. Petrol şoku; petrol fiyatlarındaki beklenmedik ani değişimler sonucu ortaya çıkan ve tüm dünya ekonomilerini etkileyen küresel nitelikteki bir şokun ifadesidir. Petrol şokları tek yönlü değillerdir, yani sadece fiyat yükselişleri değil fiyat düşüşleri de fiyat şokudur.

Ham petrol fiyatlarının 1970-2009 seyrine baktığımızda ve petrol fiyatlarının gelişimini incelediğimizde petrol fiyatlarındaki en büyük değişimin 1970-1980 dönemi ve 2005 yılı sonrası dönemde yaşandığı görülür.

3.1.1.2 Dünya Ekonomisini Sarsan Petrol şokları

Dünyada petrol şoklarının ortaya çıkışı 1970-1971 yıllarıdır. Petrol üreticisi ülkelerle petrol şirketleri arasındaki hâkimiyet kazanma çekişmesi sonrasında, OPEC ülkeleri kendi aralarında Trablus ve Tahran anlaşması imzaladılar. Bu anlaşmalar sonucu petrol üreticisi konumunda olan ülkeler, petrol üretim seviyesi ve fiyatlar konusunda karar verme tekeli petrol şirketlerinden alarak, kendi kontrollerine geçirdiler. Bu durum petrol fiyatlarının olağan üstü düzeyde yükselişe geçmesine neden oldu. Bir diğer yandan, 1973 yılında Arap-İsrail savaşı, OAPEC'in (petrol ihraç eden Arap Ülkeleri Teşkilatı) petrolün üretiminin kısılması, ABD ve Batı ülkelerine ambargo uygulanması şeklinde dünyada yeni bir enerji bunalımının ortaya çıkmasına neden oldu. Bu ambargo, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilinceye ve Filistinlerin yasal hakları güvenceye alınıncaya kadar, her ay %5 oranında petrol üretiminin kısılması şeklinde gerçekleştirildi ve bu durum dünya çapında tesirini gösterdi. Böyle bir ortamda, petrol üreticisi olan diğer Arap olmayan ülkeler de piyasada yükselmeye başlayan afişe fiyatlardan yararlanarak petrol gelirlerini arttırmak istemeleri petrol fiyatlarının daha da artmasına neden oldu. (Çünkü fiyat ne olurda olsun talep eden kesim petrolü almak durumunda). Her ne kadar 1974 yılı itibariyle ambargo

kaldırılmış olsa da, devam eden petrol fiyatlarının yükselişi eğilimi daha sonraki yıllarda da etkisini sürdürdü.

1974 yılında Arap-İsrail savaşı sonrasında yaşanan ani petrol yükselişinde OPEC'in uyguladığı ambargonun etkisi olmuştur. 1973 yılında 3,05\$ olan ham petrol fiyatı 1974 yılında 10,73 \$ a yükselmiştir. Böyle bir yükseliş sonucunda petrole bağımlı ülkeler bu büyük şoktan önemli ölçüde etkilenmişlerdir.

Dünya'nın yaşanmış olduğu bu ilk petrol şoku, dünya ekonomisinin güçlü bir büyüme ve düşük faiz oranıyla sürdürüldüğü bir süreçte belirmiştir. 1973 yılında Bretton Woods sistemi çökmüş, sabit döviz kuru sistemi terk edilmişti. Endüstrileşmiş ülkeler petrol fiyat şoku öncesinde yüksek enflasyon oranlarını ve doların değer kaybını belirtmişlerdi. Petrol ambargosunun neden olduğu bu türden gelişmeler ve üretimde aksamalar sonrası petrol fiyatları birden çok yükseldi. Bu dönemde hükümetlerin enflasyonla mücadele için uyguladıkları politikalar maalesef yetersiz kaldı ve enflasyon beklentileri daha da yükseldi. Cari ücretlerin fiyatlara endekslenmesi ve kurumsal ücret oluşumu enflasyonun yükselişini tetiklemiştir. Dolayısıyla 1973-1974 petrol şokunun ardından bir resesyon yaşanmıştır.⁵⁴⁸

İkinci petrol şoku, 1979 yılında İran'daki rejim değişikliği ve ardından İran-Irak savaşının yaşanması dünya petrol piyasasının bir kez daha sarsılmasına yol açtı. 1978 Aralık ayında 13\$ olan bir varil petrol fiyatı, 1981 Ocak ayına gelindiğinde 31\$'a yaklaşmıştı. Birinci petrol krizini de aşan bu fiyat yükselişleri, belli bir politika çerçevesinde alınan kararlara bağlı olmaksızın ortaya çıkmıştır.

Bu ikinci petrol şoku, ilk petrol şokuna benzer şekilde 1979-1980 krizi sonrasında uluslararası makroekonomik çevreler düşük faiz oranları ve yüksek enflasyon

⁵⁴⁸ Martin Schneider, "The Impact of Oil Price Changes On Growth and Inflation", **Monetary Policy and The Economy**, Q2,2004, s.30, (Çevrimiçi), http://www.oenb.at/en/img/mop_20042_the_impact_tcm16-19678.pdf , 03.02.2010

oranıyla karşı karşıya kaldı. Fakat İran ve Irak'ın üretim açığı diğer petrol üreticilerinin çıktı düzeylerini genişletmesiyle giderildiğinden dünyada yaşanan ilk petrol şokunun tersine dünya petrol arzı düşüşü geçici bir nitelik göstermiştir. Ekonomistler 1973 yılı ve 1979 yılı şokları karşılaştırıldığında, ilk şokun etkisinin ikini şoka göre daha büyük olduğu belirtilmiştir. İkinci şokun etkisinin daha hafif yaşanmış olmasının ardında, ülkelerin enflasyonla mücadele için uyguladıkları para politikalarının 1973'e göre daha etkin olması yatar.⁵⁴⁹

1980- 1990 yılları arasında yaşanan fiyat yükselişlerinin çoğu bir yıldan kısa süren geçici petrol yükselişleri olduğu için bu dönemdeki geçici sapmaların dışında petrol fiyatlarında bir istikrar olduğu söylenebilir. Bu durum 1970'lerin tersi şeklinde gerçekleşen bir durumdur.⁵⁵⁰ Bu durumda etkili olan unsurun OPEC'in fiyatlara müdahale gücünün etkisinin azalmış olması söylenebilir. Zira bu dönemde OPEC üyesi olmayan ABD, Meksika ve SSCB gibi ülkelerin petrol arzlarını arttırmışlardır. Bu dönemde petrole olan talebin üretimdeki daralma nedeniyle azalması petrol fiyatlarının belli bir bantta seyir etmesine de etki etmiştir.⁵⁵¹

Tatom, 1974-1986 yılları için petrol fiyatlarını incelemiştir. 1986 yılında yaşanan negatif petrol şokunun 3 temel özelliğini vurgular; 1986 yılındaki petrol fiyat düşüşü yeni değil, 1981'den başlayan ve devam eden bir azalış sürecidir. 1986'daki petrol fiyat azalışı anlık değildir. 1981'de başlamış ve 1985'de sona ermiş büyük bir azalıştır. 1986 yılının başında yaşanan petrol fiyat düşüşüyle birlikte reel petrol fiyatları 1974-1978'deki düzeyine inmiştir. Dolayısıyla 1981-1986'daki petrol fiyat değişimi, zamanlama ve yönü haricinde miktar yönünden 1979-1981'deki fiyat artışı

⁵⁴⁹ Martin Schneider, *a.e.*, s.31.

⁵⁵⁰ Benjamin Hunt, Peter Isard, Douglas Laxton, "The Macroeconomic Effects of Higher Oil Prices", **IMF Working Paper**, January 2001, 14, s.7.

⁵⁵¹ Enerji Bakanlığı, Çevrimiçi, <http://www.enerji.gov.tr/petrolfiyatlari.htm>, 16.08.2007

ile kıyaslanabilir nitelik taşır. Bu doğrultuda 1986 yılındaki petrol şoku sürekli nitelik arz eder ve en az 5 yıl süresince reel petrol fiyatlarında düşüş yaşanmıştır.⁵⁵²

Üçüncü petrol şoku, 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan Körfez Krizi sonrasında bir petrol şoku daha belirdi. Savaşın meydana getirdiği belirsizlik ortamında petrol fiyatları yükselişe geçmiştir. 1988 yılında 14\$'a kadar inen varil ham petrol fiyatı krizin belirmesiyle 1990'da 22,26\$'a kadar yükselmiştir. Savaş sırasında ortaya çıkan petrol arzındaki açık diğer ülkelerin petrol üretimlerini arttırmalarıyla telafi edilmiştir.⁵⁵³

Dördüncü petrol şoku, 1999 yılının başlarında, dünyada beliren stok fazlası petrol, (OPEC dışı ülkelerin Meksika Körfezi ve Alaska gibi alanlarda üretimleri arttırmaları üzerine petrol fiyatlarının 10\$'ın altına inmesine sebep oldu. 1998 yılındaki bu petrol düşüşü 1986'dan sonraki en büyük düşüştür. Bu düşüşte Asya finansal krizi de etkili olmuştur. Bunun üzerine OPEC üyesi ülkeler 1999 yılının nisan ayı itibariyle petrol üretimini sınırlandırmaya gittiler. OPEC üyesi ülkeler 1999 yılının nisan ayı itibariyle petrol üretimini %5 arzı kısıma kararı alındı. Bu arada ABD'nin petrol stoklarının azaldığını belirtmesi petrol fiyatlarında bir toparlanma sürecine girilmesini sağladı ve petrol fiyatları yükselmeye başladı. Bu ortak tavrın dışında diğer baska faktörlerin de devreye girmesiyle, varil basına petrol fiyatları 37\$'ın üzerine çıktı. Bu rakam hem OPEC'in resmi fiyat aralığının üst sınırı olan 28\$'ı, hem de son on yılın ortalaması olan 19 \$'lık seviyeyi fazlasıyla aşmır. Her ne kadar OPEC ülkelerinin günde petrol üretimini 500 bin varil artırma kararı almış olsa da, fiyatlardaki yüksek seviye uzun bir süre devam etmiştir.

2000'li yıllarda petrol fiyatları inişli çıkışlı olmuştur. 2000'de 27 dolara kadar yükselen petrol fiyatı, 2001'de talep daralması ve OPEC'in ortak tavrı nedeniyle bir

⁵⁵² John A. Tatom, "The Macroeconomic Effects of the Recent Fall in Oil Prices, **Federal Reserve Bank of Louis**, June/July 1987, s.38,39 (Çevrimiçi)

http://research.stlouisfed.org/publications/review/87/06/Macroeconomic_Jun_Jul1987.pdf, 16.02.2010,

⁵⁵³ Martin Schneider, **a.g.e.**,s.31.

düşüş göstermiştir. 2002 yılı itibariyle OPEC düşük seyirdeki fiyatı tekrar yükseltebilmek için üretim kotalarını düşürmüşlerdir. Bu durumun sonucu olarak da petrol fiyatları yükselmeye geçmiştir. Bu ortak tavrın dışında Irak'ta yaşanan kargaşa gibi diğer başka faktörlerin de devreye girmesiyle, varil başına petrol fiyatları 2004'te 36\$ seviyesine yükseldi. Bu fiyat seviyesi hem OPEC'in resmi fiyat aralığının üst sınırı olan 28\$'ı, hem de son on yılın ortalaması olan 19 \$'lık seviyeyi fazlasıyla aşmıştır. Her ne kadar OPEC ülkelerinin günde petrol üretimini 500 bin varil artırma kararı almış olsa da, fiyatlardaki yüksek seviye uzun bir süre devam etmiştir.

Dünya ekonomisinde meydana gelen petrol krizlerinin hiçbirinde petrol fiyatları varil başına 40\$'ın üzerine çıkmamıştı. Ancak 2005 yılı itibariyle ham petrol varil fiyatları çok yüksek seviyelerde 2005 yılında 50,64\$'lar, 2006'da 61,08\$, 2007 yılında 69\$, ve 2008 yılı (global kriz) 94,45\$ seviyesine yükselmiş, bütün dünya ülke ekonomileri olumsuz yönde etkilenerek bir durgunluk sürecine girmişlerdir. Bu küresel durgunluk süreci petrolün fiyatının 2009 yılında 35,21\$ seviyesine gerilemesine yol açmıştır.

3.1.1.3 Petrol Fiyat Şoklarının Ülke Ekonomilerine Yönelik Etkileri

Dünya ekonomisinde enerji maliyetlerinin artışı ülke ekonomilerinin çıktı düzeylerini etkileyen en önemli unsurlardan biridir. En temel enerji kaynağı olan petrolün fiyatlarındaki değişimler bu bağlamda makro ekonomik dengeler üzerinde etkili olan çok önemli bir faktör haline gelmiştir. Pek çok ülke ekonomisi içim petrol fiyatlarındaki artışların önceden tahmin edilmesi ve bu doğrultuda önlemler alınması çok önemlidir. Zira doğruya en yakın petrol fiyat düzeyi tahmini ve buna dayalı uygulanacak politika ülke ekonomilerinin olumsuz yönde etkilenmesini minimize edecektir. Petrol fiyatları sadece ülke ekonomilerini değil tüm dünyanın ekonomik performans düzeyini etkileyen bir unsurdur. Petrol fiyatları doğrudan yahut dolaylı

olarak birçok sektörü etkileyeceğinden dünyada bir domino etkisi yaratma gücüne sahiptir. Zincirleme etki ve tepkiler yoluyla tüm dünya genel ekonomik yapısı bu petrol fiyat değişimlerinden etkilenir.

Çok sayıda araştırma, petrol fiyatlarındaki değişimin ülke ekonomilerinin performanslarına dair önemli sonuçlar meydana getirdiğini ileri sürerler. Tabi bu sonuçlar petrol ihraç eden ülkelerle petrol ithal eden ülkeler açısından da farklı şekillerde olacaktır. Petrol fiyat yükselişleri petrol ihracatçısı ülkeler için sevindirici bir gelişme olurken, petrol ithalatçısı ülkeler için kötü bir haber anlamına gelecektir. Petrol fiyat düşüşünde ise bu durumun tam tersi etki göstermesi söz konusudur. Petrol fiyatlarındaki değişimin reel ekonomik aktivite üzerindeki etkisine yönelik aktarım mekanizmaları arz ve talep kanallarından gerçekleşir. Arz kanalıyla ilgili etkiler ham petrolün üretimde temel girdi olmasıyla alakalıdır. Üretim sürecinde temel girdi olan petrolün fiyatının yükselmesi üretim maliyetlerini yükselterek çıktı seviyesini düşürür. Petrol fiyat değişimleri, tüketim ve yatırım harcamalarında talep yönlü etkilere de yol açar. Tüketim düzeyi, tüketimin kullanılabilir gelirle pozitif yönlü ilişkisinden ötürü dolaylı yönde etkilenir. Bu etkinin büyüklüğü de, şokun ne kadarlık bir sürede sonlanacağı sezgisine bağlı olarak güçlenerek artış veya azalış yönünde bir çevriliş gösterir. Bunun dışında, firmaların artan maliyetlerinden ötürü petrol fiyatlarının yükselişinin yatırımlar üzerinde ters yönde bir etkisi de vardır. Petrol fiyat değişimlerinin bu bahsedilen arz ve talep yönlü etkilerinin dışında kambiyo piyasasını ve enflasyonu etkileyerek ekonomik reel aktiviteye yönelik dolaylı etkileri arttırması da söz konusudur.⁵⁵⁴

Bu açıklamalardan yola çıkarak petrol şoklarının ekonomiye direkt ve dolaylı etkiler yansıttığı yönünde bir ikili ayırım yapılabilir. Direkt etki; petrol fiyatlarının doğrudan doğruya ekonomideki sektörlerin mal ve hizmet fiyatları ve hükümetlerin gelirleri üzerindeki etkidir. Direkt etki olarak; döviz kuru ve yabancı para birimi cinsinden

⁵⁵⁴ Rebeca Jimenez-Rodriguez, Marcelo Sanchez, “Oil Price Shocks and Real GDP Growth: Empirical evidence for some OECD Countries”, *Applied Economics*, 2005, 37, s.201

ham petrol ithalat fiyatlarındaki artışların, ekonomideki sektörler arası girdi-çıkıtı ilişkileri yoluyla yaratabileceği tesirler ifade edilir. Dolaylı etki ise; döviz kuru ve yabancı para birimi cinsinden ham petrol ithal fiyatı artışlarının ülkenin ödemeler bilançosunu olumlu veya olumsuz etkileyerek genel fiyat düzeyinde meydana getireceği etkilerdir. Dolaylı etkileri belirlemek oldukça zordur. Çünkü ham petrol fiyatlarında meydana gelen bir kerelik değişimin, ödemeler bilançosu ve para arzı aracılığıyla genel fiyat düzeyi üzerindeki etkileri tespit etmek güçtür ve ayrıca bu etkiler zaman içinde kendi kendini telafi ederek ters yönlü de olabilmektedir.⁵⁵⁵

Petrol fiyatlarının ekonomiyi etkileme mekanizması ne kadar kolay anlaşılır bir yapı gösteriyorsa da aslında bu etkilerin dinamiklerini ve kesin büyüklüklerini tayin etmek oldukça karmaşık bir iştir.

Petrol fiyatlarının bir ekonomiyi etkileme derecesi, söz konusu ülkenin enerji yoğunluğu (petrol tüketiminin milli gelir içindeki payı), ekonominin sektörel yapısı, kullanılabilir petrol stoklarının durumu, petrol vergi sistemi (spesifik veya advalorem vergi), vatandaşların tercihleri, ekonomik politika tepkileri, petrol rezervlerinin mevcudiyeti ve miktarı, işgücü piyasasının yapısı ve kurumları gibi bir takım karakteristik özelliklerine bağlı olarak gerçekleşir.⁵⁵⁶

Petrol fiyatlarındaki bir yükselişin milli geliri hangi oranda azaltacağı, ülkenin petrol bağımlılık oranı ve petrol harcamalarının milli gelir içindeki payı ve ithalat bağımlılığı oranına göre değişir. Bir ülkenin ithalat bağımlılığı ve petrol harcamalarının milli gelir içindeki payı yüksek ve petrol tüketimini azaltma imkânı sınırlıysa, petrol fiyat yükselişlerinin ekonomiye olumsuz etkisi o kadar yüksek olmaktadır. Petrol fiyatlarının artması dünya girdi ve temel mal fiyatlarında artışlar yoluyla bir yandan maliyet enflasyonunun yükselmesine neden olurken, diğer yandan, enflasyonla

⁵⁵⁵ Aykut Kibritçiöğlu, Bengi Kibritçiöğlu, **Ham Petrol ve Akaryakıt Ürünü Fiyat Artışlarının Türkiye’deki Enflasyonist Etkileri**, Hazine Müsteşarlığı Matbaası, Araştırma İnceleme Dizisi No:21, Nisan 1999, (çevrimiçi) <http://129.3.20.41/eps/mac/papers/0306/0306003.pdf> , Erişim 05.02. 2010

⁵⁵⁶ Martin Schneider, **a.g.e.**, s.33.

mücadele için iç talebin kısılmasına yönelik politikaların devreye girmesiyle ekonomi daralan bir kısır döngü içine girmektedir. Bunların yanı sıra, dünya ekonomisindeki daralma ve belirsizlik ortamı dış ticaret ve turizm sektörlerini de olumsuz yönde etkilemektedir.⁵⁵⁷

Bunun dışında petrol fiyatlarındaki değişimin etkisi ne kadar yüksekse ve ne kadar uzun süreliyse ekonomi üzerindeki etki de o kadar fazla olacaktır. Petrol fiyat değişimlerinin ekonomiyi nasıl, ne şekilde etkilediği hususu incelenirken konunun zamansal açıdan yani kısa ve uzun dönemli etkileri ayrımı yapılarak incelenmesi de büyük bir öneme sahiptir.

Kısa dönemde büyük fiyat değişimlerine karşı petrol ve petrol içerikli diğer ürünlerin arz ve talebinin bu duruma verdiği tepki düşük olduğundan petrol arz ve talebindeki küçük bir dengesizlik durumu petrol fiyatlarında büyük bir değişime yol açar. Çünkü kısa dönemde büyük petrol fiyat artışlarının petrole dayalı ürünler kullanan donanımın değişimini gerektirir. Ayrıca arz açısından bakıldığında da özel sektör petrol üreticilerinin kısa dönemde enerji üretim kapasiteleri sınırlıdır, kısa dönemde petrol arzını düzenleyici bir ayarlayamaya gidemezler. Bu ancak uzun dönemde mümkündür. Zira petrol arzını arttırabilmek için sondaj çalışmaları yapılmalı, yeni petrol rezervleri geliştirilmelidir. Petrol arzının arttırılmasının dışında kimi zaman da petrolü piyasaya sevk edebilmek için yeni alt yapı çalışması gerekebilmektedir.⁵⁵⁸

Petrol fiyatlarındaki reel değişime karşı petrol arz ve talebi kısa döneme göre uzun dönemde daha fazla duyarlılık gösterir. 1970’lerde başlayan petrol şokları sonrası

⁵⁵⁷ Ankara Sanayi Odası (ASO), “Irak Savaşının Plastik Hammadde Fiyatları Üzerine Etkileri” , **Asomedia** , Mart 2003, (Çevrimiçi) <http://www.aso.org.tr/kurumsal/media/kaynak/TUR/asomedia/mart2003/dosyamart2003.html>, Erişim Tarihi 03.02.2010,

⁵⁵⁸ Gerald Stuber, “The Changing Effects of Energy-Price Shocks on Economic Activity and Inflation”, **Bank of Canada Review**, Summer 2001,s.3, Çevrimiçi <http://www.arts.ualberta.ca/~econweb/landon/stubere.pdf> , Erişim 15.02.2010.

uzun dönemde ülke ekonomilerinde enerji kullanım yoğunluğunun azaldığı ve alternatif kanallara yönelmeye başladığı görülmüştür.

Petrol fiyatlarındaki yükselişin ithalatçı ve ihracatçı ülkeleri açısından etkisine bakıldığında, geçmişteki petrol fiyat yükselişinin petrol ihraç eden ülkelerinin ekonomilerinde gösterdiği hızlı büyüme petrol ithalatçısı konumda olan ülkelere yaşanan ekonomik daralmadan daha az düzeyde olmuştur. Dolayısıyla petrol fiyat artışlarının dünya ekonomisi üzerinde her zaman negatif etkisi olduğu söylenebilir.

Yükselen petrol fiyatlarının neden derneşik ekonomik aktiviteyi yavaşlattığı ve hatta bu yavaşlamanın petrol fiyat düşüşüyle sağlanacak bir canlanmadan daha fazla olduğu hususunda pek çok sayıda çalışma vardır. Çalışmaların bir kısmı parasal politikanın da rolünü dahil ederek petrol fiyat şoklarının ekonomik aktiviteye hangi kanallar doğrultusunda iletildiği konusunu araştırmışlardır. Bazıları da petrol fiyat hareketleriyle derneşik ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkinin zayıflama olasılığını incelemişlerdir.⁵⁵⁹

Bunlardan Brown ve Yücel'in çalışmasına göre; petrol fiyat şoku nedeniyle yükselen enerji maliyetleri üretim fonksiyonunda geçici bir kayma meydana getirerek üretim hacminde bir daralma yaratır. Hâsıladaki azalma mallara olan talebi artırır ve faiz oranlarının yükselmesine yol açar. Üretim düzeyindeki azalma ve faiz oranlarının yükselişi reel para mevcudu talebini azaltır ve verili bir nominal para miktarında fiyat düzeyi yükselir. Dolayısıyla bir petrol fiyat şokunun GSYİH'yı düşürmesini, faiz oranlarını ve fiyat düzeyini de arttırmasını bekleriz.⁵⁶⁰

⁵⁵⁹ Stephen P.A. Brown , Mine K. Yücel, "Energy Prices and Aggregate Economic Activity: An interpretative Survey", *The Quarterly Review of Economics and Finance* 42,2002,s.193.

⁵⁶⁰ A.e.s.195.

3.1.1.3.1 Petrol İthal Eden Ülke Ekonomilerine Yönelik Etkiler

Petrol fiyatlarının artmasıyla birlikte üretim için gerekli olan bu girdinin maliyeti yükselir. Maliyet artışı sonucu firmalar ya daha az üretim yaparlar. Dolayısı ile üretim maliyetlerindeki artışın hâsılanın miktarına etkisi negatif yönde olur, verimlilik azalışları gözlenir.

Daha önce de belirtildiği gibi petrol fiyatlarındaki artışların milli gelir üzerinde meydana getirdiği olumsuz etki, petrol harcamalarının milli gelir içindeki payına ve ülkenin petrole olan bağımlılığına göre değişir. Bir ülkede petrol harcamalarının milli gelir içindeki payı yüksekse, diğer alternatif enerji kaynaklarına yönelmek güçse yüksek petrol fiyatlarının ekonomiyi olumsuz yönde etkilemesi daha da kuvvetlenecektir. Bu noktada petrol ithal eden ülkeler için petrol fiyatlarının artması ithalat giderlerinin yükselmesi ve milli gelirin azalması anlamına gelir.

Petrol fiyatlarındaki artış sonucu bir ticaret kayması ortaya çıkar. Petrol ithal eden ülkelere petrol ihraç eden ülkelere bir gelir aktarımı yaşanır. Petrol fiyatlarındaki yükseliş sonucu ortaya çıkan petrol ithal eden ülkelere ihraç eden ülkelere yönelik satın alma gücündeki kayma durumu petrol fiyat şoklarının ekonomik aktiviteyi etkilemesinin bir diğer yoludur. Fried ve Schulze (1975) ve Dohner (1981) bu konunun üzerinde durmuştur. Satın alma gücündeki kayma, petrol ithal eden ülkelerdeki tüketicilerin mal ve hizmetlere yönelik derneşik taleplerini düşürür ve petrol ihraç eden ülkelerdeki tüketicilerin de tam tersine derneşik talep düzeylerini arttırır. Bu artışın, petrol ithalatçısı ülkelerdeki tüketici talebindeki düşüşten daha az oranda olduğu gözlenmiştir.⁵⁶¹

Petrol ithalatçısı ülkeler petrol fiyat yükselişi ile karşı karşıya kaldıklarında petrol tüketimlerini hemen azaltamazlar. Dolayısıyla petrol fiyatındaki artış ithalatçı ülkenin

⁵⁶¹ A.y.

ticaret haddini negatif yönde etkiler. Petrol şokunun üretim üzerindeki etkisi sonucu meydana gelen talep etkileri çok daha büyük olabilir.

Petrol fiyat artışı enflasyonu da büyük ölçüde etkiler ve yüksek enflasyona neden olur. Petrol fiyatlarındaki artış tüketim, yatırım ve stok fiyatlarını olumsuz yönde etkiler ortaya çıkarabilmektedir. Enflasyonun yükselmesinin nedeni petrol fiyatlarının doğrudan girdi maliyetlerini arttırması ve fiyatlar genel düzeyini yükseltmesidir. Ülkemiz gibi yapısal sorunlara sahip olan, bütçe açıklarını borçla kapatmaya çalışan, gelişmekte olan ülkelerde yüksek petrol fiyatlarının enflasyonu arttırıcı etkisi daha şiddetlidir.

Petrol fiyatlarındaki yükseliş sonucu, ithalatçı ülkenin cari açıkları artar ve ekonomik büyüme düzeyi olumsuz yönde etkilenir. Petrol fiyatlarındaki belirsizlik durumu geleceğe yönelik kaygılar oluşturacağından girişimciler yatırımlarını erteler. Petrol fiyatlarındaki artış, ücretlerde reel düşüşe karşı bir direnç oluşturacağından nominal ücretler üzerinde bir baskı oluşur. Mevcut talep düşüşüne ücretlerdeki bu baskı da eklenince kısa dönemde yüksek petrol fiyatları bazı endüstrilerde işsizliğin birden yükselmesine neden olur.

Petrol fiyatlarının yükselişi, ülkelerin makro ekonomik hedeflerine ulaşmalarını engeller. Bilhassa ülkelerce petrol fiyatlarına uyumun sağlanmasına yönelik yürütülen politikaların sonuçları büyük oranda bu durumdan etkilenir. Mesela petrol fiyatlarının tırmandırdığı enflasyonu kontrol altına alma yönünde alınan bir politika neticesinde yatırımlar ve vergi gelirleri azalarak devlet bütçesi olumsuz yönde etkilenebilir. Hükümet harcamalarının enflasyon nedeniyle kısılması sonucunda azalan vergi gelirleri ve artan bütçe açığı kısa dönemde faizleri de yükseltir, yükselen faiz yatırımların azalması sonucunu da getirecektir.

Petrol fiyatlarındaki yükseliş uluslararası ticaret dengesini bozucu etki yapar ve ayrıca döviz kurları bu durumdan etkilenir. Fiyatlardaki yükselişler Petro ithalatçısı

Ülkelerin demeler dengesini bozar. İthal malları pahalılaşırken ihraç malları ucuzlar. Böyle bir durumda hükümet Merkez Bankası aracılığıyla ekonomiye müdahale etmezse döviz kurları yükselir. Petrol fiyat artışının ardından ithalatçı ülkelerde yaşanan döviz kurundaki yükseliş petrol ithalatçısı konumunda olan ülkelerin (dolar bazlı) uluslararası rezerv gereksinimlerinin artmasına yol açar.

Petrol fiyatlarındaki artış uzun süreli olursa, ithalatçı konumunda olan ülkelerin bu durumun sonucunda üretim yapılarının değişmesi de mümkündür. Çünkü petrol fiyatlarındaki artış petrol yoğun sektörlerin rantabilitesini azaltarak, firmaları petrol girdisi daha az yoğun yeni üretim yollarına sevk eder. Üretim tekniğinin değiştirilmesi kısa dönemde değil uzun dönemde olur.

Petrol fiyatlarındaki artışın ithalatçı ülkenin hane halkına yönelik etkisi de vardır. Tüketim malı olarak da petrol fiyatları birden yükseldiğinde, kısa dönemde hane halkı geliri ve harcamaları üzerinde olumsuz etki ortaya çıkar. Nominal ücretteki azalma ve enflasyon artışıyla birlikte hane halkının saat başı reel ücreti düşer. Hane halkının enerjiye yönelik harcamaları arttığından gelirlerden tasarruflara ayrılan kısım daralır. Tasarruflardaki daralma yüksek enerji fiyatlarının kısa dönemde ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılmasında yardımcı olur. Uzun dönem için ise tüketiciler eğer ekonomideki bu kötü gidişatın devam edeceklerine yönelik bir inanç geliştirirlerse harcamalarını kısma yönelirler.

3.1.1.3.2 Petrol İhraç Eden lke Ekonomilerine Yönelik Etkiler

Petrol fiyatlarındaki artışın petrol ihraç eden ülkeler için doğrudan ihracat gelirlerini ve dolayısıyla milli geliri arttırıcı etkisi vardır. Petrol ihracatçısı konumunda olan ülkeler petrol fiyatlarının yüksek seviyelerde olmasıyla ülke ekonomilerini ayakta tutmaya çalışırlar. Zira ithalatçı ülkenin gelirleri bu yolla petrol ihracatçısı

konumunda olan ülkelere aktarılır. Bu gelir transferi sonucunda ülkelerarasındaki gelir dengesizlikleri de yükselir.

Petrol ihraç eden ülkelerdeki milli gelir artışına karşın, bu ülkelerin ticaret yaptığı petrol ithalatçısı konumunda ola ülkelerdeki ekonomik durgunluk nedeniyle petrol ihracatçısı ülkelerin petrol dışındaki diğer mallarına olan yurtdışı talep düşer. Talep düşüşü, petrol ihracatçısı ülkelerin yüksek petrol fiyatı artışından elde ettikleri gelirlerin bir kısmını götürür. Ancak bu duruma rağmen petrol ihracatçısı ülkeler petrol fiyatının yüksek olduğu dönemdeki ticaret kayıp-kazanç durumunun petrol fiyatının düşük olduğu duruma göre daha iyi olduğunu belirtirler.

Petrol ihracatçısı ülkeler, petrol tüketicisi konumunda olan ülkelerin petrol ve petrol türevi ürünlere uyguladığı vergilerden yakınmakta, petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların bir kısmının bu vergilerden kaynaklandığını ileri sürmektedirler.

3.1.1.4 Petrol Fiyatları ve Ekonomik Faaliyetler Arasındaki Simetrik ve Asimetrik İlişkiler

Petrol fiyatındaki değişimler ve ekonomik faaliyetler arasındaki ters yönlü ilişki klasik arz yönlü etki, gelir transferi etkisi, reel denge etkisi, para politikası, sektörel kaymalar, düzenleme maliyetleri, koordinasyon problemleri ve belirsizlik gibi kanallar vasıtasıyla izaha çalışılır.⁵⁶²

1980 yılında yaşanan petrol fiyatındaki ani düşüş petrol fiyatı ile ekonomik faaliyetler arasında asimetrik bir ilişkinin olduğu görüşünü çıkarmıştır. Bu ilişki, artan petrol fiyatlarının ekonomiyi, düşen petrol fiyatlarının canlandırdığından daha fazla düzeyde yavaşlattığını ifade eder.⁵⁶³

⁵⁶² A.e., s.193-208.

⁵⁶³ Sandrine Lardic, Valerie Mignon, “The Impact of Oil Prices on GDP in European Countries: An Emprical Investigation Based on Asymmetric Cointegration”, **Energy Policy**, 34, 2006, s.3910-3915.

Petrol fiyatı yükselişlerinin makroekonomik etkilerine yönelik yapılan ilk uygulama çalışması 1981 yılında Lienert tarafından yapılmıştır. Lienert çalışmasında petrol fiyat yükselişlerinin kısa dönemdeki sonuçlarını araştırmıştır. Danimarka, Finlandiya, Norveç ve İsveç için yapılan analizlerde Interlink Modeli kullanılarak simülasyon çalışması yapılmıştır. Çalışma sonucuna göre 1979-1980 petrol fiyatı yükselişinin ardından Finlandiya'nın hasıla kaybının incelenen diğer üç ülkeye göre (ki bu diğer 3 ülke opec bağımlısı ülkedir) daha az olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni olarak SSCB'ye yapılan ihracatın Finlandiya'nın ticari kaybını gidermesi gösterilmiştir.

1982 yılında Darby, petrol fiyat şokunun makro ekonomiyi etkilerini araştıran çalışmasında; ABD, İngiltere, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya ve Hollanda için 1957-1976 yılları arası 3 aylık veri kullanarak regresyon analizi gerçekleştirmiştir. Petrol fiyatı değişkenlerinin anlamlılığı Lucas-Barro reel gelir denklemi içinde test edilmiştir. Regresyonlar iki aşamalı en küçük kareler yöntemine dayanır. Ayrıca, 1973-74 petrol fiyatı artışlarının reel gelir ve fiyat seviyesi üzerindeki etkilerinin tahmini için Mark IV simülasyon modeli ve Mark IV –Petrol modeli kullanılarak simülasyon çalışması gerçekleştirilmiştir. Simülasyon çalışmalarında incelenen değişkenler arasında; reel gelir, fiyat seviyesi, nominal para arzı, kısa faiz oranları, ihracat ve ödemeler dengesi vardır. Regresyondan elde edilen sonuçlara göre; 1973:1-1976:4 dönemindeki reel petrol fiyatlarındaki artışın ele alınan 8 ülke için reel gelirde uzun dönemli düşüslere neden olduğunu gösterir. Simülasyon sonuçlarına göre, toplam üretim fonksiyonuna petrol fiyatı şoklarının eklenmesi halinde; ABD, İngiltere, Kanada, Almanya ve Hollanda gibi 5 OECD ülkesinde GSMH trendinde önemli değişikliklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁵⁶⁴

1983 yılında Hamilton'un petrol fiyatları ve ekonomik aktivite arasında ilişkiyi inceleyen ve araştıran önemli bir çalışma da vardır. Hamilton, altı değişkenli VAR

⁵⁶⁴ Michael R. Darby, "The Price of Oil and World Inflation and Recession", **American Economic Review**, 72, s.738-751.

modeli oluşturarak Granger nedensellik analizi yapmıştır. Bu çalışmada ABD için 1948:2 ve 1980:3 arası 3 aylık veri kullanılmıştır. Bu çalışma iki çıktı değişken (reel GSMH ve işsizlik), üç fiyat değişkeni (tarımsal gelirler haricinde faaliyet gelirleri için örtük fiyat deflatörü, her bir çalışan için saat başı maaş ve ithal fiyatları) ve finansal sektörü temsilen de tek bir M1 serisi kullanılmıştır. Hipotezlerin testi için 1948:2-1972:4 ve 1973:1-1980:3 arası dönemler için ayrı veri grupları kullanılmıştır. Hamilton'un kurduğu 3 hipotezden ilkinde göre petrol fiyatı ve ekonomik durgunluk arası korelasyon bir rastlantıdır. Yani durgunluğun asıl nedeni, petrol fiyatı yükselişleriyle aynı döneme denk gelmiştir. İkinci hipoteze göre korelasyon hem petrol fiyatlarını arttıran, hem de durgunluğa neden olan içsel bir açıklayıcı değişkenin sonucudur. 3. hipotez ise ABD'de en azından bazı durgunlukların nedeninin ham petrol fiyatlarındaki dışsal bir artış olduğunu ifade eder. İncelenen 1948:2-1972:4 ve 1973:1-1980:3 dönemleri için petrol fiyat değişiklikleri ve GSMH arası ilişkiler istatistiksel açıdan anlamlı olarak bulunmuştur. Neticede incelen dönem için petrol fiyatı artışlarının, reel GSMH büyümesinde düşüşlere yol açtığı tespit edilmiştir.⁵⁶⁵

Hamilton'un 1983 yılında yaptığı çalışmanın biraz daha genişletilmiş 1989 yılında Mork tarafından yapılmıştır. Mork'un yaptığı çalışmada petrol fiyatlarındaki çöküş de dahil edilerek çalışma genişletilmiştir. Hamilton'un sonuçlarının geçerliliği, petrol fiyatı değişkeninin petrol fiyatı kontrollerine karşı düzeltilmesi koşulu altında test edilmiştir. Mork'un çalışmasında petrol fiyatı yükseliş ve düşüşlerine karşı asimetrik tepkilerin olma olasılığını göz önünde bulundurmıştır. Mork'un çalışması Hamilton'un 6 değişkenli GSMH denkleminde dayanır. Bu denkleme reel petrol fiyatları da eklenmiştir. Mork'un çalışmasında 4 çeyrek gecikme ve verinin elde edilebilir olması nedeniyle tahmin örnekleme 1949:1-1982:2 arası olmuştur. Yapılan durağanlık testiyle 1986 petrol fiyat çöküşü öncesi ve sonrası için modelin uygunluğu kontrol edilmiştir. Fiyat düşüşü ilk olarak 1986:1'de yaşanmıştır ancak modeldeki

⁵⁶⁵ James D. Hamilton, "Oil and The Macroeconomy since World War II", **Journal of Political Economy**, 1983, No:21, s.231-247

gecikmeler nedeniyle bu fiyat düşüşünün etkileri 1986:2’de izlenebilmiştir. Test 1949:1’den 1986:1’e kadar ve 1986:2’den 1988:2’ye kadar olan parametrelerinin durağanlığı içindir. Fiyat kontrolüne karşı reel fiyatların dikkate alındığı modelin sonuçları, Hamilton’un sonuçlarından daha zayıftır. Fakat bir diğer taraftan durağanlık testi daha güçlü bir ret sonucunu vermektedir. Bu GSMH’deki büyüme ve petrol piyasasının durumu arası korelasyon olduğu sonucuna bizi götürür. Petrol fiyat değişiminin asimetrik etkisi araştırıldığında petrol fiyatı yükselişlerinin güçlü negatif etkileri olduğu tespit edilirken, söz konusu mevcut data ile petrol fiyatı düşüşlerinin herhangi bir anlamlı etkisi tespit edilememiştir. Fakat yine de petrol fiyatı artışlarının, petrol fiyat düşüşlerinden daha farklı etkileri olduğu bulunmuştur. Çalışmaya göre; petrol fiyatı ile negatif korelasyon sadece Hamilton’un datalarının sonucu değildir. Bu etkiler daha uzun veri dönemi ile de sürmekte ve fiyat kontrolleri için yapılan düzeltmelerden sonra daha da güçlenmektedir. Ayrıca, fiyat düşüşleriyle olan korelasyonun daha farklı olması asimetrik etkilerin oldukça belirgin olduğunu bize gösterir.⁵⁶⁶

Gisser ve Goodwin 1986 yılında, ABD için 1961:1 ve 1982:4 arası dönemde üçer aylık veri kullanarak enerji kriziyle birleşmiş üç görüşü test etmişlerdir. Bu üç görüş; petrol fiyat şoklarının etkisinin maliyet enflasyonu şeklinde olması, 1973 öncesi ve sonrası için ham petrol fiyatlarının ekonomiyi çok farklı etkilemesi, ham petrol fiyatlarının 1973 öncesi ve sonrasındaki rejimlerde çok farklı tanımlanmasıdır. Birinci görüşün test edilmesinde St. Louis tipi denklemler kullanılarak tahmin yapılmış, Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. İkinci görüşün test edilmesinde Granger nedensellik analizi, üçüncü görüşün test edilmesinde ise Geweke-Sims tipi nedensellik testi uygulanmıştır. Ampirik bulgular ham petrol fiyatının, pek çok makroekonomik gösterge üzerinde anlamlı etkileri olduğunu göstermiştir. Bunun dışında petrol fiyatlarının hem reel, hem de enflasyonist etkileri olduğu neticesine

⁵⁶⁶ Knut Anton Mork, “Oil and the Macroeconomy When Prices go Up and Down: An Extension of Hamilton’s Result”, *The Journal of Political Economy*, Vol 97, No:3, Jun. 1989, s.740-744

varılmıştır. Petrol fiyatlarının, 1973'teki OPEC ambargosundan sonra makro ekonomiyi daha farklı etkilediğine dair bir bulgu elde edilememiştir.⁵⁶⁷

Burbidge ve Harison 1983 yılında yükselen petrol fiyatlarının ekonomi üzerindeki etkisini ABD, Japonya, İngiltere, Almanya ve Kanada gibi beş önemli OECD ülkesi için ele almışlardır. Yedi değişkenli VAR modeli dahilinde 1961:01-1982:06 arası aylık verilerle analizi gerçekleştirmişlerdir. Her ülkenin denklem sisteminin petrol fiyat değişimine karşı tepkisini görmek için etki-tepki fonksiyonlarından yararlanmışlardır. 1973-74 ve 1979-80'deki petrol fiyatı şoklarından sonra yaşanan konjonktürel dalgalanmaların, ne kadarlık kısmının şoklardan kaynaklandığını tespit etmek için tarihsel ayrıştırma yapmışlardır. Bulgulara göre; ABD ve Kanada için petrol fiyat şoklarının fiyat düzeyi üzerindeki etkileri önemli iken Almanya, Japonya ve İngiltere için anlamlı fakat daha küçük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Endüstriyel üretimde ise; petrol fiyatı ABD ve İngiltere üzerinde oldukça büyük etkiye yol açarken, analiz kapsamındaki diğer ülkeler için etki oldukça küçük kalmaktadır. Burbidge ve Harrison, fiyatlar ve çıktı seviyelerinin hareketlerini ayrıştırarak analizler yapmışlardır. 1973 Eylül sonrası ve 1979 Nisan ayında başlayan petrol fiyatı yükselişlerini incelemişlerdir. İlk sok incelendiğinde; şoku müteakip eden aylarda petrol fiyatı yeniliklerinin fiyatlar ve çıktı üzerinde önemli etkileri olduğu tespit edilmiştir. İkinci şok durumunda ise petrol fiyatı etkilerinin Japonya dışındaki ülkelerde oldukça küçük olduğu bulunmuştur. 1973 yılındaki petrol fiyatı şoklarının, 1970'lerin ortalarında yaşanan durgunluğun nedeni olmadığı ancak bunun süreci kötüleştirdiğini tespit edilmiştir.⁵⁶⁸

Masih ve Masih (1997), Kore ve Tayvan gibi yüksek düzeyde enerji bağımlı iki Doğu Asya ülke için enerji tüketimi, enerji fiyatları ve reel gelir arası eş bütünleşme ve nedensellik ilişkilerinin olup olmadığına bakmışlardır. Kore için 1955-1991 arası,

⁵⁶⁷ Micha Gisser, Thomas H. Goodwin, "Crude Oil and the Macroeconomy: Tests of Some Popular Notions", **Journal of Money, Credit, and Banking**, Vol:18, No:1, February 1986, s.95-103

⁵⁶⁸ John Burbidge, Alan Harrison, "Testing For the Effects of Oil-Price Rises Using Vector Autoregressions", **International Economic Review**, Vol 25, No:2, June, 1984, s.459-484.

Tayvan için 1952-1992 arası yıllık veri kullanılmıştır. Çalışmada metod olarak; esbütünleşme, nedensellik analizi, VECM, varyans ayrıştırması, etki tepki fonksiyonu kullanılmıştır. İncelenen 3 değişkenin de uzun dönemde eşbütünleşik olduğu bulunmuştur. Kore'ye kıyasla Tayvan'da fiyat şoklarının gelir ve enerji tüketimi üzerindeki etkilerinin daha güçlü olduğunu varyans ayrıştırması neticesinde tespit etmişlerdir. Granger nedensellik testi, her iki ülkede de üç değişken arasında çoklu nedensellik olduğunu göstermiştir. Araştırma kapsamında incelenen ülkelerde fiyat değişimlerinin enerji tüketiminde ve ekonomik büyümede değişikliğe yol açtığı tespit edilmiştir.⁵⁶⁹

Brown ve Yücel, 1999 yılında VAR modeli oluşturarak petrol fiyatlarının ABD ekonomik aktivitesi üzerindeki etkilerini araştırmıştır. 1965:01-1997:12 arası aylık veri kullanılmıştır. Petrol fiyatı şokları ve derneşik ekonomik aktivite arasındaki ilişkinin tahmininde etki tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırması metodu kullanılmıştır. Etki tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırmasının meydana getirilmesinde Choleski ayrıştırması kullanılmıştır. Modele reel GSYİH, mal fiyatları, GSYİH deflatörü, emtia fiyat endeksi, petrol fiyatı, federal fon oranı, kısa ve uzun dönem faiz oranları şeklinde yedi değişkeni dahil etmişlerdir. Değişkenler arası etkileşim gösterilme hedeflenmiştir. Çalışmada parasal yansızlık için farklı tanımlamalar yapılmıştır. İlk yansızlık tanımında GSYİH sabit tutulurken, diğerinde federal fon oranları sabit tutulmuştur. Bu farklı tanımlamalar karşısında petrol fiyat şokları karşısındaki para politikasının tavrının ekonomik dalgalanmalara yol açtığı neticesini etkileyip etkilemediğini araştırmak istenmiştir. Etki tepki fonksiyonu, petrol fiyatındaki artışların reel GSYİH'da düşüşe, federal fon oranlarında, faiz oranlarında ve fiyat seviyesinde artışlara sebep olduğunu göstermiştir. Reel GSYİH'daki düşüşlerin ve deflatördeki artışların büyüklüğü aynı olduğundan nominal GSYİH sabit kalmaktadır. Parasal yansızlık nominal GSYİH'nın sabit

⁵⁶⁹ Abdul M. M. Masih, Rumi Masih, "On the Temporal Causal Relationship Between Energy Consumption, Real Income, and Prices: Some New Evidence From Asian-Energy Dependent NICs Based on A Multivariate Cointegration/Vector Error-Correction Approach", **Journal of Policy Modeling**, 19(4), s.417-440.

tutulması olarak ifade edilirse, petrol fiyatı şokları karşısında federal fon oranlarının arttırılarak nominal GSYİH'nın sabit tutulması yansız para politikası uygulanması anlamına gelmektedir. Parasal yansızlık federal fon oranlarının sabit tutulması şeklinde tanımlanıyorsa, daha yüksek bir enflasyon maliyeti ile reel GSYİH'daki düşüşleri engelleyebileceği tespit edilmiştir. Fakat bu şekilde petrol fiyatı şokları, ekonomide genişletici para politikası ile tutarlı bir etki meydana getirmekte ve sıkı para politikası uygulamasına yönlendirmektedir.⁵⁷⁰

Abeyasinghe (2000), 12 ülkenin GSYİH'sındaki büyümesine petrol fiyatlarının direkt ve dolaylı etkilerinin nasıl olduğu incelemiştir. İncelenen ülkeler; Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland, Hong Kong, Güney Kore, Singapur, Tayvan, Çin, Japonya, ABD ve OECD'nin dışında kalan ülkelerdir. Yüksek petrol fiyatlarının bu ülkelerin toparlanma sürecini nasıl etkilediği merak edildiğinden bu ülkeler üzerinde bir incelemeye gidilmiştir. 1982:1-2000:2'ye kadar üç aylık veri için VARX metodolojisi kullanılmıştır. Elde edilen ampirik sonuçlara göre; petrol fiyatlarının büyüme üzerindeki etkisi küçük ekonomiler için kritik bir rol oynarken, büyük ülkeler için geçiş etkisi önemli olmamaktadır. Net petrol ihracatçısı Endonezya ve Malezya gibi ülkeler için de petrol fiyatlarının dolaylı etkileri söz konusudur.⁵⁷¹

Asafu-Adjaye (2000); Endonezya, Filipinler, Tayland ve Hindistan gibi dört enerji bağımlısı ülke için enerji ve gelir arası ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada fiyat üçüncü bir değişken olarak eklenerek enerji tüketimi ve gelir için Granger nedensellik testi yapılmıştır. Hindistan ve Endonezya için 1973- 1995 yılları arası, Tayland ve Filipinler için 1971-1995 yılları arası veri kullanılmıştır. Uzun dönem için yapılan incelemelerde enerji tüketimi ve fiyatlardan gelire doğru tek yönlü bir nedensellik

⁵⁷⁰ Stephen P.A Brown, Mine K. Yücel, "Oil Prices and U.S. Aggregate Economic Activity: A Question of Neutrality", Federal Reserve Bank of Dallas, **Economic and Finance Review**, 1999,s.16-23

⁵⁷¹ Tilak Abeyasinghe, "Estimation of Direct and Indirect Impact of Oil Price On Growth", **Economics Letters**,73, 2001,s.147-153.

olduğu, Tayland ve Filipinler’ de ise enerji, gelir ve fiyatlar arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğu bulunmuştur.⁵⁷²

Chang ve Wong (2003), petrol fiyatlarındaki değişimin Singapur ekonomisine etkisini incelemişlerdir. Bu etkiyi ölçerken üç makro ekonomik değişken; GSYİH, işsizlik oranı ve tüketici fiyatları endeksi kullanmışlardır. VECM metodunu kullanarak 1978:1 ve 2000:3 arası yıllar üç aylık veri kullanarak incelemişlerdir. Petrol fiyatı şokları ve toplam ekonomik aktivite arasındaki ilişkinin analizi varyans ayrıştırması ve etki tepki fonksiyonu ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma, petrol fiyatı şoklarının Singapur ekonomisi üzerindeki etkinin marjinal olduğunu bulunmuştur.

Hem etki-tepki hem de varyans analizi Singapur’un gayri safi milli hasılası, enflasyon ve işsizlik oranları üzerinde önemsiz (manasız) bir ters etkiye sebep olduğu kanısına varmak için makul dayanaklar (sebepler) sağlar. İki petrol kırılma noktası ölçümleri üzerindeki daha ileri araştırmadan elde edilenler bulguları destekler: 1989 yılından beri Singapur’un petrol yoğunluğundaki düşüş ve petrol tüketiminin Singapur’un harcama paylaşımında GSYİH içindeki payının düşmesi. Bu çalışma Singapur ekonomisinde petrol fiyat şoklarının etkisi küçük olsa da önemsiz kabul edilmemesi gerektiğini belirtir.⁵⁷³

Doroodian ve Boyd’un (2003), bu çalışma Amerika’daki petrol fiyat şoklarının enflasyonist olup olmadığını araştırır. Çalışmada petrol fiyatlarını 2000 yılında 1973-1974 yıllarındaki petrol şoku ile tutarlı bir biçimde yükseltmişler ve ekonominin Hicks’çi bir teknolojik değişme yaşamasına müsaade etmişlerdir. Daha sonra dinamik hesaplanabilir genel denge modeli kullanarak analizlerini iki bölüme ayırarak; 1) Düzenli (devamlı) ekonomik büyüme, 2) Düşük ekonomik büyüme şeklinde gerçekleştirmişlerdir. Bunun dışında 3 adet teknolojik senaryo belirlenmiştir: 1)

⁵⁷² John Asafu-Adjaye, “The Relationship Between Energy Consumption, Energy Prices and Economic Growth: Time Series Evidence from Asian Developing Countries”, **Energy Economics**, 22, 2000, s.615-625.

⁵⁷³ Youngho Chang, Joon Fong Wong, “Oil Price Fluctuations and Singapore Economy”, **Energy Policy**, 31, s.1151-1165.

Teknolojik değişimin olmadığı durum, 2) İmalat ve rafineri sektörlerinde teknolojik ilerlemenin olduğu durum, 3) İmalat, rafineri, kimya ve hizmet sektörlerinde teknolojik gelişmenin olduğu durum. Bu değişimlerin etkileri 2020 yılına kadar için analiz edilmiştir. 1970’li yıllardakiyle benzer büyüklükteki bir petrol fiyatı şokunun benzin ve rafineri fiyatları üzerinde etkileri söz konusu olsa da, bu etkilerin derneşik düzeyde zaman içinde dağılacığı sonucuna erişilmiştir. Ayrıca, derneşik fiyat seviyelerinin teknolojik gelişmeler arttıkça tüm büyüme senaryoları için zaman içerisinde düşeceği tespit edilmiştir. Bu sonuçların elde edilmesinde bir kaç sebep vardır. İlk olarak 1970’lerin başlarından beri Amerikan ekonomisindeki yapısal değişimler bu sonuçlara ulaşmada büyük bir etkiye sahiptir. ABD ekonomisi imalat sektörü yerine bugün hizmet sektörü ağırlıklı bir ekonomidir. Bundan ötürü de hammadde yokluğundan korunabilmiştir. İkinci olarak da, hızlı büyüyen ama çabuk çöken bir ekonomi olmak yerine istikrarlı büyüyen güçlü bir ekonomi olması ve bilgi teknolojilerindeki gelişmelerin ekonomik sektörlere uygulanması bir diğer nedendir.⁵⁷⁴

Cunado ve Gracia (2003), 1960-1999 arası dönem için on beş Avrupa ülkesi için petrol fiyat ve makro ekonomi arasındaki ilişkiyi hem endüstriyel üretim endeksi hem de enflasyon oranlarında etkiyi çeyrek (üçer aylık) veriler kullanarak analiz ederek incelemiştir. Değişkenler arasında yapısal kırılmalar için öncelikle eşbütünleşme ayırma test edilmiştir. Ardından Granger nedensellik testi ve etki-tepki fonksiyonu metod olarak kullanılmıştır. İmalat sanayi endeksi ekonomik aktivite yerine kullanılmıştır. Çalışmada doğrusal olmayan ilişkileri hesaba katabilmek için farklı petrol fiyat data dönüşümleri kullanılmıştır. Phillips ve Quliaris(1990), Banerjee v.d.(1992) ve Gregory ve Hansen(1996) gibi üç alternatif yaklaşıma göre yapılan eş bütünleşme testi sonucunda hem petrol fiyatıyla endüstriyel üretim endeksi arasında hem de petrol fiyatı ile enflasyon arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunamamıştır. Dolayısıyla petrol fiyatıyla ekonomik faaliyetler arasında uzun dönemli

⁵⁷⁴ K. Doroodian, Roy Boyd, “The Linkage Between Oil Price Shocks and Economic Growth with Inflation in the Preceence of Technological Advances: a CGE Model”, **Energy Policy**, 31, 2003,s.989-1006

eşbütünleşmenin bulunmayışı, petrol fiyat şoklarının incelenen değişkenler üzerinde sadece kısa dönemli etkilerinin olduğunu gösterdiği kanısına sürüklemiştir. Kısa dönemde petrol fiyatlarının endüstriyel üretim endeksi büyüme oranlarının Granger nedeni olduğu bulunmuştur. Ayrıca petrol fiyatlarının ekonomik aktivite üzerinde asimetric etkilerinin olduğu bulunmuştur. Petrol fiyat yükselişleri endüstriyel üretim endeksi büyüme oranları üzerinde anlamlı ve olumsuz yönde etkileri varken, petrol fiyat düşüşlerinin bu durumun tam tersi etkileri olmadığı gözlenmiştir. Enflasyon oranları regresyona eklendiğinde dahi petrol fiyatlarının endüstriyel üretim endeksinin Granger nedeni olduğu bulunmuştur. Bu durum, petrol fiyatlarının ekonomik aktiviteyi yalnız enflasyon oranları kanalıyla değil diğer mekanizmalar yoluyla da etkilediğini gösterir.⁵⁷⁵

Oh ve Lee (2004), gerçekleştirdikleri çalışmalarında 1981:1 ve 2000:4 arası dönem için çeyrek veriler kullanarak Kore ekonomisinin ekonomik büyümesiyle enerji tüketimi ilişkisini iki adet çok değişkenli zaman serisi kullanarak incelemişlerdir. Talep yönlü enerji modelinde; GSMH ve reel enerji fiyatı değişkenlerini, GSMH'nın üretim(arz) yanlı modelinde ise; enerji, sermaye ve emek değişkenlerini dahil etmişlerdir. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme için Granger nedenselliğin testi için VAR modeli yerine VECM metodu uygulanmıştır. Kore için gerçekleştirilen analizin ampirik sonuçları söz konusu dönem için arz ve talep yanlı modellerin her ikisinde de enerji ve GSMH arasında kısa dönemli nedensellik gösterilemezken, GSMH'dan enerjiye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi uzun dönemde mevcuttur.⁵⁷⁶

Cologni ve Manera (2006), G7 ülkeleri için yapısal eşbütünleşik VAR modelini kullanarak, petrol fiyatlarının hasıla ve fiyatlar üzerindeki direkt etkisini ve parasal değişkenlerin dış şoklara karşı reaksiyonunu incelemişlerdir. Modellerinde 1980:1 ve 2003:4 arası üç aylık veri kullanmışlardır. Ampirik analizler sonucunda ani petrol

⁵⁷⁵ Juncal Cunado, Fernando Perez de Gracia, "Do oil Price Shocks Matter? Evidence for some European Countries", **Energy Economics**, 25, 2003, s.137-153

⁵⁷⁶ Wankeun Oh, Kihoon Lee, "Energy Consumption and Economic Growth in Korea: Testing the Causality Relation", **Journal of Policy Modeling**, 26, 2004, s973-981.

fiyat şoklarının incelenen pek çok G7 ülkesi için faiz oranları üzerinde etkili olduğunu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu etki enflasyonla mücadele edebilmek için daraltıcı para politikası uygulandığı ileri sürüldüğünde geçerli olmaktadır. Faiz oranlarında yükseliş reel ekonomiye ekonomik büyümedeki ve enflasyon oranındaki düşüşler şeklinde yansır. 1990 petrol fiyatı sokunun toplam etkisini tahmin için yapılan simülasyon çalışmalarına göre bazı ülkeler için (US) , etkilerin belirgin bir kısmı, para politikası reaksiyon fonksiyondan ötürü etkilenir. Gevşek parasal politika koşullarında diğer bazı ülkeler (Kanada, Fransa ve İtalya), toplamsal etki en azından kısmen dengelenmeyi sağlar.⁵⁷⁷

Lardic ve Mignon tarafından 2006 yılında petrol fiyatları ve GSYİH arasındaki uzun dönem ilişkiyi incelemek için yapılan bir diğer çalışma daha mevcuttur. Bu çalışmada petrol fiyatları ve GSYİH arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığı 1970:1 ve 2003:4 arası dönem için üç aylık veri kullanılarak 12 Avrupa ülkesi için incelenmiştir. Genelde doğrusal esbütünleşme metodolojisini kullanan çalışmaların aksine bu çalışmada asimetric eşbütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmanın Avrupa ülkeleri üzerine yoğunlaşmasının bazı sebepleri vardır. Öncelikle Avrupa ülkeleri dünya petrol piyasasında önemli rol oynar. Talep cephesinden birkaç rakam verecek olursak Avrupa petrol tüketiminde ikinci sırada, ithalatında ise ilk sıradadır. Arz cephesi rakamlarına da bakacak olursak, bazı Avrupa ülkeleri 1970’lerden beri önemli petrol üreticisi konumundadır. Avrupa beşinci en büyük petrol üreticisi konumundadır. Bir diğer taraftan 1973 ve 1979 krizleri sonrası Avrupa’nın enerjide petrole bağımlılığının azalmış olması da bu ülkeler olan ilgiyi arttırmıştır. Çalışma sonuçlara göre petrol fiyatları ve GSYİH arasında eş bütünleşme ilişkisi reddedilmiş, incelenen çoğu Avrupa ülkelerinde petrol fiyatları ile GSYİH arasında asimetric esbütünleşme ilişkisi olduğu bulunmuştur. Bu; artan petrol fiyatlarının ekonomide yol

⁵⁷⁷ Alessandro Cologni, Matteo Manera, “Oil Prices, Inflation and Interest Rates in a Structural Cointegrated VAR Model For the G-7 Countries”, **Energy Economics**, 30, 2008,s.856-888.

açtığı gerilemenin, düşen petrol fiyatları sonucu meydana gelen ekonomik canlanmadan daha büyük olduğunu ifade eder.⁵⁷⁸

Petrol fiyatları ve ekonomik aktivite arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ABD, G-7 ülkeleri, Avrupa ve Euro bölgesi ekonomileri için inceledikleri bir diğer çalışma da yine Lardic ve Mignon tarafında 2006 yılında gerçekleştirilmiştir. 1970:1 ve 2004:3 arası üç aylık veri kullanılmış ve asimetrik eşbütünleşme yöntemi uygulanmıştır. Çalışmada standart eşbütünleşme ilişkisi bulunamazken, incelenen ülkelerde petrol fiyatları ve GSYİH arasında asimetrik eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur.⁵⁷⁹

Mehrara ve Oskoui (2006); Dört petrol ihracatçı ülkedeki (İran, Endonezya, Kuveyt ve Endonezya) için yapısal VAR modeli kullanarak makroekonomik dalgalanmaların kaynaklarını incelemişlerdir. İran ve Kuveyt için 1972-2002 arası, Endonezya için 1970-2002 arası yıllık veri kullanmışlardır. Metod olarak; yapısal VAR modeli, etki tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırmaları yöntemleriyle ekonometrik analizler yapılmışlardır. Suudi Arabistan ve İran ekonomisi için hasıla miktarındaki dalgalanmaların temel sebebinin petrol fiyatları olduğu bulunurken, Kuveyt ve Endonezya için aynı sonuçlar elde edilememiştir.⁵⁸⁰

3.1.1.4.1 Petrol Fiyatları ve Ekonomik Faaliyetler Arasındaki Simetrik İlişki

Petrol fiyat şoklarının ekonomik faaliyetleri nasıl etkilediğini açıklamak için klasik arz yönlü etki, transfer etkisi, reel denge etkisi, para politikası, sektörel kaymalar,

⁵⁷⁸ Sandrine Lardic, Valerie Mignon, “The Impact of Oil Prices on GDP in European Countries: An Empirical Investigation Based on Asymmetric Cointegration”, **a.y.**

⁵⁷⁹ Sandrine Lardic, Valerie Mignon, “Oil Prices and Economic Activity: An Asymmetric Cointegration Approach”, **Energy Economics**, 30, 2008, s.847-855.

⁵⁸⁰ Mohsen Mehrara, Kamran Niki Oskoui, “The Sources of Macroeconomic Fluctuation in Oil Exporting Countries: A Comparative Study”, **Economic Modelling**, 24, 2007, s.365-379.

düzenleme maliyetleri, koordinasyon problemleri ve belirsizlik gibi kanallar kullanılarak açıklayabiliriz.

Petrol fiyatlarıyla ekonomik faaliyetler arasındaki ilişki en iyi *klasik arz yanlı etki* kanalıyla açıklanır. Potansiyel hasıla düzeyini azaltan klasik arz yönlü bir şok için yükselen petrol fiyatları gösterge olabileceğini; Rasseche ve Taton 1977 ve 1981, Barro 1984 ve Brown ve Yücel 1999'daki çalışmalarında açıklamıştır. Klasik arz yanlı etki, petrol fiyatı şokları ve enflasyon artışı arasındaki pozitif yönlü ilişkiyi de açıklar. Klasik arz yanlı etki, artan petrol fiyatlarının üretimde önemli bir girdi olan petrolün enerji maliyetlerini arttırarak enerjiye olan erişimin azalması ve sonuç olarak da ekonomik faaliyetlerin etkilemesi anlamına gelir. Ekonomik etkilenme üretim düzeyindeki düşüş, verimlilik düşüşü ve büyüme de düşüş şeklinde kendini gösterir. Verimlilik düşüşü nedeniyle, reel ücretler azalmakta ve enflasyonu tetikleyecek biçimde işsizlik oranı artmaktadır.⁵⁸¹

Eğer tüketiciler, petrol fiyatlarındaki artışın geçici olduğunu beklerse veya hasıla düzeyindeki yakın dönemli etkilerin şiddetinin uzun döneme kıyasla daha büyük olacağını düşünüyorlarsa, tüketimlerini sabit tutacaklardır. Bunu daha az tasarruf yaparak ya da daha çok borçlanarak sağlayacaklardır ki daha çok borçlanmak denge reel faiz oranını arttıracaktır. Hasıla düzeyindeki düşüş ve reel faiz oranındaki artış reel para talebinin düşmesine, enflasyon oranının artmasına yol açar. Petrol fiyatlarındaki artış GSYİH da düşüşe, enflasyonda ve reel faiz oranında artışa neden olur. Eğer nominal ücretler aşağı doğru katıysa, GSYİH'nın büyümesindeki düşüş kadar beklenmeyen enflasyon yükselmedikçe, hasıladaki düşüş işsizliğin ve gelecekteki GSYİH büyüme düzeyindeki azalışların artmasına yol açacaktır. GSYİH büyümesindeki başlangıçtaki düşüşün temelinde emek verimliliğindeki düşüş vardır. Eğer reel ücretler düşen emek verimliliği kadar azalmazsa, firmalar işçi çıkarırlar. Bu da daha yüksek işsizlik ve gelecek mili gelir kayıpları demektir. Nominal ücretler

⁵⁸¹ ⁵⁸¹ Stephen P.A. Brown , Mine K. Yücel, **a.g.e.**,s.195.

aşağı doğru katıysa gerekli olan ücret düşüşü için tek mekanizma beklenmeyen enflasyon kanalı ile sağlanabilir. Beklenmeyen enflasyon, en az GSYH'daki düşüş kadar olmalıdır.

Gelir transferi ve toplam talep, petrol fiyat şoklarının ekonomik faaliyetleri nasıl etkilediğini açıklamada kullanılan bir diğer kanaldır. Petrol fiyat yükselişleri sonucunda petrol ithalatçısı ülkeden petrol ihraç eden ülkeye bir gelir transferi olur. Bu şekilde ortaya çıkan satın alma gücü aktarımı petrol şokunun ekonomik faaliyetlere olan bir diğer önemli etkidir. Petrol fiyat yükselişleri sonucu, petrol ihracatçısı ülkelerin satın alma gücü ve toplam talep düzeyleri artarken, petrol ihracatçısı olan ülkelerde satın alma gücü ve toplam talep düşmektedir. Bu arada ihracatçı ülkedeki talep artışının, ithalatçı ülkedeki talep düşüşünden daha az olduğunu da belirtmek gerekir.⁵⁸²

Petrol ithalatçısı ülkelerdeki mallara yönelik dünya talebi düşer. Bu durum dünya tasarruf arzının artması demektir. Tasarruf arzının artması sonucu reel faiz oranları düşer ve bu düşüş tüketicilerin tüketimlerini sabit tutabilmek için borçlanmaları sonucu oluşan reel faiz atışının etkilerini ortadan kaldırır. Dünya faiz oranındaki düşüş yatırımları arttırırsa, tüketimdeki düşüşün etkileri ortadan kalkmakta ve petrol ithalatçısı ülkedeki toplam talep değişmeden kalmaktadır. Ancak net olarak nihai sonuç talepteki düşüş şeklinde olur. Toplam talepteki düşüş, fiyat seviyesinde aşağı doğru bir baskı oluşturur. Toplam talep ve GSYİH şok öncesindeki seviyelerine döndürülene dek reel fiyat düşüşü devam edecektir. Eğer nominal fiyatlar aşağı doğru katıysa, düzenlenme süreci (ayarlanma) oluşmayacaktır ve Beklenmeyen enflasyon, GSYİH büyümesindeki düşüş kadar artmadıkça toplam talep ve GSYİH eski haline getirilemeyecektir. Toplam talepteki azalış, yeni denge oluşması için daha düşük reel fiyat seviyesini gerektirir. Eğer reel fiyat seviyesi düşmüyorsa, tüketim harcamaları yatırım harcamalarındaki artıştan daha fazla düşer ve neticede toplam talep-arz seviyesi düşer. Aşağı doğru yapışkan olan nominal fiyatlar söz konusu olduğunda,

⁵⁸² A.y.

reel fiyatlardaki gerekli düşüşü sağlayacak tek mekanizma, GSYİH büyümesindeki düşüşün büyüklüğündeki tahmin edilmeyen enflasyon artışı olmaktadır. Enflasyondaki gerekli artış, nominal GSYİH büyümesini sabit tutan bir para politikasıyla sağlanabilmektedir. Nominal GSYİH'nın düşmesine izin veren bir para politikası, toplam talep ve çıktı seviyesini eski haline getirmek için yeterli oranda beklenmeyen enflasyon yaratamayacaktır. Eğer fiyatlar aşağı doğru yapışkansa, petrol ithalatçısı ülkelerin tüketimindeki düşüş, gayri safi hasıllarındaki düşüşleri daha da arttırmaktadır. Tüketim harcamalarındaki düşüş, daha düşük fiyat seviyesi gerektirir. Katılıktan dolayı eğer fiyat seviyesi düşmüyorsa, tüketim harcamalarındaki düşüş, yatırımlardaki artıştan daha fazla olacaktır. Neticede ülkedeki toplam talep düzeyi düşecek ve ekonomik büyüme yavaşlamalar başlayacaktır. Para ve maliye politikaları ile petrol ithalatçısı ülkelerde talep canlandırılabilir. Bu şekilde dengenin sağlanması için fiyat düşüşlerine gerek kalmamaktadır.⁵⁸³

Endüstrileşmiş ülkelere petrol üreticisi ülkelere olan toplam servet transferi küçük olacaktır, çünkü petrol harcamalarının GSYİH içindeki payı küçüktür. Petrol üreticilerinin endüstrileşmiş ülkelerin çıktılarına tüketme eğilimi, yerli tüketicilerden daha düşükse, servet akatırımına bağlı olarak toplam talepte azalma meydana gelir.⁵⁸⁴

Reel denge etkisi petrol fiyatlarının değişiminin ekonomik sonuçlarını açıklamada kullanılan bir diğer kanaldır. Mork 1994 yılında, reel balans etkisi petrol fiyat şoklarının ekonomik aktiviteyi nasıl etkilediği hususunu tartışmıştır. Pierce ve Enzler (1974)'e göre petrol fiyatlarındaki yükseliş paraya olan talebin artmasına neden olacağından para miktarında artışa yol açacaktır. Petrol fiyat yükselişlerine bağlı olarak artan para talebi, para otoritesinin para arzını arttırmasıyla karşılanırsa faiz oranı yükselecek ve ekonomik büyüme olumsuz yönde etkilenecek, ekonomik

⁵⁸³ A.e.s.196,

⁵⁸⁴ Robert B. Barsky, Lutz Kilian, "Oil and The Macroeconomy Since the 1970s", **Journal of Economic Perspectives**, Vol.18, No.4, Fall 2004, s.120.

büyümenin yavaşlamasıyla para otoritesi başarısızlıkla karşı karşıya kalacaktır.⁵⁸⁵ Bu bir anlamda para arzında yaşanan bir düşüşün ortaya çıkardığı sonuçlara benzemektedir.

Para politikası, petrol fiyatı şoklarının reel ekonomik aktiviteyi nasıl etkilediği hususundaki ilk açıklamalarda para politikasının göze çarpan bir rolü olsa da, reel iş çevrimi teorisi (konjonktür teorisi) gün geçtikçe bu kanalın yerini ele geçirmiştir. Fakat 1980 ve 1990 yılları arasında petrol ve ekonomi arasında gözle görülür bir kırılma araştırmacıları saf arz şoku modellerini sorgulamaya ve petrolün ekonomiyi etkileyebilecek ek kanalları incelemeye sevk etti. Para politikasındaki uyarılmış değişim bu kanallardan biridir. Bir dereceye kadar, parasal politika petrol fiyat şokunun nasıl yaşanacağını belirleyebilir, şokların etkilerini şekillendirebilir. Eğer parasal otoriteler gayri safi hasıladaki nominal büyümeyi sabit tutacak şekilde hareket ederse enflasyon oranı reel gayri safi hasıladaki büyümedeki yavaşlama oranında artar. Buna göre burada bir parasal yanılma veya piyasa belirsizlikleri vardır. Sınırlayıcı para politikası kısmen enflasyonel baskıyı arttırırken reel gelirdeki kayıpları telafi ederek dengeleye getirecektir. Parasal yanılmanın veya piyasa aksaklıklarının olmadığı durumda, ne derecede olursa olsun, para politikası herhangi reel etkiler olmamasına rağmen enflasyondaki değişimleri direk olarak besleyecektir. Eğer petrol fiyat şokları yukarıda anlatıldığı gibi reel faiz oranını yükseltirse paranın dolanım hızı artacak ve parasal otoriteler nominal hasılayı sabit tutabilmek için parasal toplamaların büyüme oranlarını gelecekteki faiz oranlarının yükselişleri doğrultusunda azaltmak zorunda kalacaklardır. Parasal toplamaların büyüme hızı artarken eğer parasal otoriteler parasal toplamaların büyüme oranını sabit tutarsa, nominal gayri safi hasıladaki büyüme hızlanacaktır ve enflasyon gayri safi hasıladaki büyümedeki yavaşlamadan daha fazla düzeyde yükselecektir.⁵⁸⁶

⁵⁸⁵ Stephen P.A. Brown, Mine K. Yücel, **a.y.**

⁵⁸⁶ **A.y.**

Bohi (1989, 1991) ve Bernanke, Gertler ve Watson (1997); petrol fiyat artışlarını müteakip derneşik ekonomik aktivitedeki düşüşlerin çoğunu daraltıcı parasal politikanın açıkladığını iddia etmiştir. Bohi, 1970'lar sonrası her bir enerji şoku için dört ayrı ülkenin ayrıştırılmış endüstri verilerini analiz etmiştir. Endüstri aktivitesiyle enerji yoğunluğu arasında bir ilişki bulamadığı ve petrol fiyat şoklarının sürekli bir etkisini bulamadığından yüksek fiyatların çıktı üzerindeki etkisinin açıklamasının apaçık sıkı para politikası olduğu neticesine varmıştır. Petrol fiyat şokunun pek çok ülkenin enflasyonla mücadele ettiği ve sıkı para politikalarının bir şekilde takip edildiği bir zamanda ortaya çıktığını kaydetmiştir. Bernanke, Gertler ve Watson ileriki araştırmalarında, Amerikan ekonomisinin para politikasının serbest olduğu durum ile federal fon oranının yapay olarak sabit tutulduğu durumda petrol fiyat şokuna farklı tepki verdiğini göstermişlerdir. Serbest koşulda, pozitif bir petrol şokunun federal fon oranında yükseliş ve reel gayri safi hasılda düşüşe götürür. Federal Fon oranının sabit tutulmasıyla birlikte, Bernanke, Gertler ve Watson (BGW) pozitif petrol fiyat şokunun reel gayrisafi hasılda yükselişe yol açtığını buldu. Fedeal fon oranının sabit olduğu yansız para politikasını tanımlayarak, para politikasının petrol fiyat şoklarına tepkide nötr olamayacağını vurguladılar. Reel gayri safi hasılanın tepkisindeki iki koşul arasında farklılık, derneşik ekonomik aktivitedeki dalgalanmaların izahı olan petrol fiyat şoklarına yönelik para politikasının tepkilerini gösterir. Hamilton ve Herrera (2000) yılında; BGWin yaptığı analizi tekrar incelediler ve sınırlayıcı sonuçları gidermek için para politikasının potansiyelinin BGW'ın analizinde belirttiği kadar büyük olmadığı sonucuna ulaştılar. Hamilton ve Herrera; BGW'den daha uzun gecikmeler kullanarak petrol fiyat şoklarının reel ekonomi üzerinde direkt etkisinin çok büyük ölçüde olduğunu gösterdiler. Ayrıca daha uzun gecikme uzunluklarıyla federal fonların oranlarının sabit tutulduğu (BGW'nin nötr para politikası ölçümü) zamanda bile hala petrol fiyat şokunun çıktıda ölçülebilir azalmaya yol açtığını, parasal politikanın petrol fiyat şoklarının reel etkilerini yatıştırmada az bir etkisinin olduğunu vurguladılar. Diğer bazı çalışmalarda aynı şekilde petrol fiyat şoklarının aktarımında para politikasının baş rol oynamadığını vurguladılar. Federer (1996); 1970 ile 1990 arası petrol fiyat

şoklarının reel sonuçlarında enflasyona karşı koruyucu parasal politikanın kısmen sorumlu olduğuna dair kanıt sundu. O, para politikasının etkilerini değerlendirmek için modeline federal fon oranlarını ve ödünç alınmamış rezervleri dahil etmiştir. Tahmin dönemindeki petrol fiyat değişimlerini takiben parasal politikanın daha fazla sınırlayıcı hal aldığını gösterdi, fakat reel aktivite üzerinde petrol fiyat şoklarının parasal politikadan daha güçlü ve daha fazla belirleyici etkiye sahip olduğunu da gösterdi. Davis Haltiwanger’de benzer şekilde 1998 yılında, petrol fiyat şokunun istihdam büyümesi üzerindeki etkisinin parasal politika şokundan iki kat olduğunu gösterdi. Brown ve Yücel, 1999’da biraz daha farklı bir yaklaşımla U.S parasal politikanın önemini yitirdiğini ve bununla birlikte geçmiş petrol fiyat şoklarına tepkide nötr olduğunu vurguladılar. VAR modelinde etki-tepkileri kullanarak, petrol fiyat şokunun reel gayri safi hasılda düşüşe, federal fon oranlarındaki ve diğer faiz oranlarındaki yükselişe ve fiyat seviyelerinde yükselişe sevk ettiğini buldular. Tepkiler (cevaplar), parasal politikanın geçmiş petrol fiyat şoklarına nasıl cevap verdiğine dair anlık bakış sağlar. Reel gayri safi hasıladaki düşüş ve deflatördeki yükseliş aynı derecede öneme sahiptir. Neticede, Gordon’un parasal nötrlük (yansızlık) tanımlamasını memnun edecek şekilde nominal gayri safi hasıla sabit kalır. Buna ek olarak, Brown ve Yücel, sabit federal fon oranının petrol fiyat şokuna yansız para politikasının tepkisi olduğu şartı şeklindeki iddiaya karşı çıktılar. Petrol fiyat şoku sonrasında gerçeğe ters düşen bir deneyin ardından (karşı olgusal BGW’nin deneyindeki gibi) federal fon oranı sabit tutulduğunda; Brown ve Yücel reel gayri safi hasıla, fiyat seviyesi ve nominal gayri safi hasılanın tümünün daha yüksek olduğu bir etki-tepki sağladıklarını gösterdiler. Bulunan Gordon’un ılımlı para politikası tanımlamasıyla tutarlıydı. Ancak yine de petrol fiyat şokları parasal politikadaki hataların potansiyelini yükseltiyordu. Özellikle, petrol fiyat yükselişleri milli gelirdeki büyümeyi azalttığında enflasyona karşı para politikası nominal milli gelirdeki büyümeyi yavaşlatmada katkıda bulunabilir. Eğer ücretler nominal olarak aşağı yönlü yapışkansa, reel ücretler azalan verimlilikle birlikte azalamayacaktır. Sonuç olarak arz şokunun ortaya çıkışının ardından direkt olarak işsizlik yükselecek, derneşik tüketim düşecek, ve gayri safi hasıladaki büyüme yavaşlayacaktır. Para

otoritesi, tasarruflar artarken faiz oranlarını yüksek tutarsa ve yatırımlar tüketimdeki azalışı dengeleyecek kadar artış gösteremezse benzer sonuçlar elde edilir.

Eğer maaşlar nominal olarak aşağı doğru yapışkan fakat yukarı yönlü değilse parasal politikanın asimetrik etkileri olabilir. Petrol fiyatları yükseldiğinde aşağı doğru yapışkan olan ücretler, eğer para otoritesi nominal gayri safi hasılayı beklenmeyen enflasyon doğrultusunda sabit tutmada başarısız olursa, gayri safi hasıladaki kayıpları şiddetlendirir. Petrol fiyatları düştüğünde, piyasaları temizlemek için reel ücretler yükselmek zorundadır. Zira nominal ücretler yukarı yönlü serbestçe ayarlanır, nominal gayri safi hasılayı sabit tutmada beklenmeyen enflasyonu uyarmak ihtiyacında olmayan parasal politika başarısız olur.

Sektörel kaymalar; Petrol fiyat yükselişlerinin reel GSYİH'yı etkileme mekanizması için kullanılan bir diğer açıklama kanalı sektörel kaymalardır. Petrol fiyatlarının değişmesi sonucu sektörler arası denge ilişkisi değişir ve dengesizlikler ortaya çıkar. Petrol fiyatlarındaki artış, enerji yoğun sektörlerde bir daralmaya neden olurken verimli sektörlerde genişlemeye yol açar.⁵⁸⁷

Petrol fiyat yükselişleri, tamamlayıcı malların tüketimlerine etki eder. Örneğin petrol fiyat yükselişi otomobil gibi enerji gerektiren malların tüketiminin azalmasına yol açar. Otomobil kullanımının, tüketiminin maliyetli hale gelmesi bu ürüne yönelik talebin düşmesine neden olur. Talepteki kayma sonucunda emeğin sektörler arası yeniden dağılımı sözkonusu neden olmaktadır. Eğer emeğin hareketi maliyetliyse, katma değerde büyük düşüşler gözlenir.⁵⁸⁸

Düzenleme (Ayarlama) Maliyetleri; Değişen petrol fiyatlarına asimetrik tepkiye ayarlama maliyetleri de açıklama getirebilir. Bunu ilk Hamilton 1988 de belirtmiştir. Yükselen petrol fiyatı ekonomik aktivitenin hızını direkt olarak keserken petrol

⁵⁸⁷ A.g.e.s.195-199

⁵⁸⁸ Barsky,Kilian,a.g.e.s.123.

fiyatlarında söz konusu bir düşüş ekonomiyi direkt olarak arttırır. Ancak petrol fiyatlarındaki ayarlama maliyetleri ekonomik aktivitenin gelişimini yavaşlatabilir. Petrol fiyatlarının yükselişinin ekonomik aktivite için iki negatif etkisi vardır. Petrol fiyatlarındaki düşüşün ise dengelemeye yönelik hem negatif hem de pozitif etkileri vardır. Ayarlanma maliyetleri sektörel dengesizliklerden, firmalar arası koordinasyon problemlerinden veya sermaye stokunda enerjiden çıktı rasyosuna gömüklükten (iç içe geçmekten) kaynaklanabilir. Lilien 1982 ve Hamilton 1988, petrol fiyatlarındaki değişimin sektörler arasındaki ilişki dengelerini değiştirerek nasıl sektörel dengesizlikleri meydana getirdiğini araştırmıştır. Örneğin petrol fiyatlarında yükseliş enerji yoğun sektörlerde bir kısıntıya gitmeyi ve enerji etkin (verimli) sektörlerde de genişlemeyi gerektirir. Tabi tam tersi durumda, yani petrol fiyatlarında düşüş durumunda enerji yoğun sektörlerde bir genişleme ve enerji etkin sektörlerde daralmayı gerektirir. Üretimde bu tarzdan bir düzenleme kısa zamanda başarılamayacak olan ayarlamaları gerektirir. Kydland ve Prescott 1982 yılında bunu belirtmiştir.

Firmaların üretim teknolojilerinin büyük ölçüde satın aldıkları sermaye teçhizatında gömülü olduğu; enerji-çıktı, sermaye-çıktı, ve emek-çıktı rasyolarının uzun dönemde değişebildiği fakat kısa dönemde değişemediği teknolojiye “putty-clay” teknolojisi adı verilmiştir. Atkeson ve Kehoe 1999, putty-clay teknolojisinin petrol fiyatlarındaki değişimin ekonomik tepkiyi nasıl etkilediğini incelediler. Böyle bir üretim teknolojisine sahip olan firmalar, değişen petrol fiyatlarına tepki amaçlı enerji-çıktı rasyolarını değiştirmek için sermaye stoklarını değiştirmek zorundadırlar. Enerji pahalandığında, daha düşük enerji-çıktı rasyosu, daha yüksek sermaye-çıktı ve emek-çıktı rasyosunu getiren sermayeyi seçmek gerekir. Enerji fiyat değişimlerinin kısa dönemdeki etkisi uzun döneme göre daha fazla olduğundan neticede yapılması gereken ekonomik düzene yavaş ayarlama ve düşük müdahale olmalıdır.⁵⁸⁹

⁵⁸⁹ Stephen P.A. Brown , Mine K. Yücel, **a.g.e.**s.199,200,

Koordinasyon Problemleri; Sektörel dengesizliklerin yükselmesi sonucu koordinasyon problemleri de artmaktadır. Huntington 2001’de değişen petrol fiyatlarıyla ilgili koordinasyon problemlerinin ekonomik aktiviteyi nasıl etkileyebileceğini incelemiştir. Firmalar petrol fiyatlarındaki artışların kendi çıktı ve fiyatlama kararlarını nasıl etkilediğini bilirken, diğer firmaların petrol fiyatlarındaki değişime nasıl tepki vereceği konusunda eksik bilgiye sahiptir. Neticede petrol fiyat yükseliş ve düşüşte; firmalar diğerlerinin hareketlerini tahminde zorlandıklarından ekonomik faaliyetleri ayarlamakta da problem yaşarlar. Firmalar diğerlerinin hareketlerine göre düzenlemeler yaparken sorun yaşadıklarından, petrol fiyatları arttığında ekonomik aktivitede bozulmalar meydana gelir.

Belirsizlik ve Finansal Stres, firmalar geleceğe yönelik petrol fiyatlarındaki belirsizlikten dolayı yatırımlarını erteleyebilirler. Eğer enerji-çıktı rasyosu sermayeye gömükse yani sermayeyle iç içeyse, firma kendi sermayesini sıkı tutmak istediğinde firma geri dönülmez şekilde üretim sürecini enerji yoğun seçmek zorundadır. Gelecek petrol fiyatlarındaki belirsizlik arttıkça, yatırım erteleme kararları artmakta ve yatırım yaparak kar elde etme güdüsü düşmektedir. Petrol fiyat yükseliş ve düşüşleri gelecek petrol fiyat yükselişleriyle ilgili belirsizlikleri yükseltir.⁵⁹⁰ Nihai olarak yatırım harcamalarındaki düşüş ekonomik anlamda düşüşe yol açacaktır.

3.1.1.4.2 Petrol Fiyatları ve Ekonomik Faaliyetler Arasındaki Asimetrik İlişki

1980’li yıllara kadar görülen petrol şokları daha çok fiyat yükselişleri şeklinde gerçekleşmişti. Ancak 1980’den sonra petrol fiyatlarında bir düşüş şeklinde fiyat değişimi yaşanmıştır. Petrol fiyatındaki bu düşüş sonrasında ekonomik aktivitelerde büyük bir çöküntü yaşanmamıştır. Petrol fiyatlarındaki çöküş karşısındaki bu

⁵⁹⁰ A.y.

asimetrik tepki, ekonomi literatüründe petrol şokları ve durgunluk dönemleri arasındaki nedensellik ile ilgili farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Petrol fiyatlarıyla ekonomik faaliyetler arasındaki asimetrik ilişkiye göre; petrol fiyatları yükseldiğinde ekonomik faaliyetler büyük oranda zarar görüp gerilerken, petrol fiyatları düştüğünde ekonomik faaliyetler aynı düzeyde canlanma göstermemektedir. Petrol fiyatları ve ekonomik faaliyetler arasındaki asimetrik ilişkiyi göstermekte kullanılabilecek kanallar; para politikası, ayarlama maliyetleri, petrol ürünleri fiyatlarındaki asimetri ve belirsizliktir.

Ekonomik faaliyetlerin petrol fiyatı şoklarına asimetrik tepkisi *para politikası* ile açıklanabilir. Öncelikle para politikasının kendisi başlı başına petrol fiyatı şoklarına asimetrik tepki verebilmektedir. İkinci olarak da, nominal ücretler aşağı doğru katıyken yukarı doğru esnektir ve dolayısıyla petrol fiyatları yükselirken nominal GSYİH'nın düşmesine, petrol fiyatları düşerken de GSYİH'nın artmasına yol açacak şekilde bir para politikası uygulanmaktadır. Petrol fiyatları yükseliş trendi gösterirken piyasaların temizlenmesi ve dengeye geri gelinebilmesi için reel ücretlerin düşmesi gerekir. Reel ücretler düşmezse ekonomide daha fazla bozulmalar gözlenecektir. Petrol fiyatları düştüğünde ise, denge durumuna geri dönülmesi için reel ücretlerin artması gerekir. Reel ücretler artmazsa ekonomik faaliyetlerdeki yükseliş daha büyük olur. Nominal ücretlerin aşağı doğru katı olduğu hallerde, reel ücretlerdeki gerekli düşüşün gerçekleşebilmesi için reel GSYİH'daki düşüş kadar beklenmeyen enflasyon artışı gerekir. Şayet para otoritesi tarafsız bir para politikası uygulamaktaysa; nominal GSYİH değişmemekte, fiyatlar reel GSYİH daki düşüşler kadar artmakta, reel ücretler de yeterli şekilde düzenlenmektedir. Fakat para otoritesinin nominal GSYİH'yı düşürecek bir para politikası uygulaması durumunda, nominal ücretlerin aşağı doğru katı olması nedeniyle fiyatlar reel GSYİH düşüşlerinden daha az olacak şekilde artmakta; dengeye dönüşü gerçekleştirecek yeterli reel ücret ayarlanması sağlanamamaktadır. Nominal ücretler yukarı doğru esnek olduğundan reel ücretlerin ayarlanması için beklenmeyen deflasyon gerekli olmamakta ve para politikası uygulamasının ne yönde olacağının bir önemi bulunmamaktadır. Eğer para otoritesi

nominal GSYİH yı arttıracak bir para politikası uygulamasına yönelirse, nominal GSYİH yukarı doğru kolaylıkla ayarlanabildiğinden fiyatlar reel GSYİH düşüşlerinden daha fazla artmakta, reel ücretler de dengenin sağlanabilmesine sağlayacak şekilde yükseliş gösterebilmektedir. Neticede, düşen petrol fiyatlarına karşılık nominal GSYİH artışına yol açan bir para politikasının canlandırıcı etkisi, artan petrol fiyatları karşısında nominal GSYİH'nın düşmesine yol açan bir para politikasının daraltıcı etkisinden daha az olacaktır. Eğer nominal ücretler aşağı doğru yapışkan fakat yukarı doğru değilse, para politikasının asimetrik etkileri bulunmaktadır. Petrol fiyatları yükseldiğinde para otoritesi beklenmeyen enflasyon karşısında nominal GSYİH'yı sabit tutmayı başaramazsa aşağı doğru katı olan ücretler GSYİH kayıplarının daha da artmasına yol açar. Petrol fiyatları düştüğünde piyasaların tekrar dengeye dönebilmesi için reel ücretlerin artması gerekir. Nominal ücretler yukarı doğru rahatça ayarlanabildiğinden, nominal GSYİH'yı beklenmeyen deflasyon önlemlerine karşı sabit tutmayan bir para politikası canlandırıcı etkilere sahip olmalıdır.⁵⁹¹

Düzenleme Maliyetleri de asimetrik ilişkiye yol açabilmektedir. Petrol fiyat yükselişleri ekonomik faaliyetleri kötü yönde etkilerken, petrol fiyatlarındaki düşüş ise ekonomik faaliyetleri iyileştirmektedir. Değişim gösteren petrol fiyatlarına göre de ayarlama yapmanın maliyeti ekonomik faaliyetleri olumsuz yönde etkilemektedir. Petrol fiyat düşüşlerinin bir olumlu ve bir de olumsuz etkileri vardır. Maliyet artışları nedeniyle sektörel dengesizlikler, firmalar arası koordinasyon problemleri veya sermaye stokuna gömülü enerji-çıktı oranı olmaktadır.

Petrol fiyatlarının nasıl sektörel dengesizliğe sebep olduğu konusunu açacak olursak; yükselen petrol fiyatları enerji yoğun sektörlerde daralmaya, enerji verimli sektörlerde de genişlemeye neden olur. Üretimdeki bu düzenlemeler kısa dönem de gerçekleşemez. Dolayısıyla değişen fiyatlara karşılık artan işsizlik ve kaynakların

⁵⁹¹ A.y.

yetersiz kullanımı söz konusu olur. Firmalar fiyat değişimleri karşısında kendilerinin bu durumdan nasıl etkilendiklerini bilirlerken diğerlerinin nasıl etkilendiği konusunda tam bir bilgiye sahip değildir, eksik bilgilenme söz konusudur. Böyle bir eksik bilgilenme durumunda firmalar kendilerini diğerlerinin hareketlerine göre ayarlayamazlar. Bu şekildeki bir koordinasyon eksikliği asimetriye neden olabilmektedir.

Enerji fiyat değişimi yaşıandığında, koordinasyon eksikliği nedeniyle ekonomide farklı sektörleri arasında kaynaklar berirli bir şekilde dağılamaz veya en azından bazı gecikmeler yaşanır. Yüksek enerji fiyatları halinde enerji endüstrilerine giden sermaye ve emek faktörleri, enerji fiyatları düştüğünde diğer sektörlerle transfer olmaktadır. Bu şekildeki bir kaynak dağılımı, bilgi edinme konusundaki aksaklıklar ve gecikmeler nedeniyle zaman alabilmektedir.

“Putty-clay” teknolojisinde enerji-çıktı, sermaye-çıktı, emek-çıktı oranı uzun dönemde değiştirilebilirken kısa dönemde değiştirilememektedir. Zira üretim teknolojilerinin büyük ölçüde satın aldıkları sermaye teçhizatında gömülüdür. Firmalar petrol fiyatları değişimi karşısında enerji-çıktı oranlarını değiştirebilmeleri için sermaye stokunu değiştirmeleri gerekir. Enerji pahalandığında, daha düşük enerji-çıktı rasyosu, daha yüksek sermaye-çıktı ve emek-çıktı rasyosunu getiren sermayeyi seçmek gerekir. Enerji fiyat değişimlerinin kısa dönemdeki etkisi uzun döneme göre daha fazla olduğundan neticede yapılması gereken ekonomik düzene yavaş ayarlama ve düşük müdahale olmalıdır.⁵⁹²

Petrol ürünleri fiyatları; aynen ham petrol fiyatları ve ekonomik aktivite arasındaki asimetric ilişkiye benzer şekilde tepkide bulunabilir. Benzin fiyatları ham petrol

⁵⁹² A.y.

fiyatları artarken daha fazla artmakta fakat ham petrol fiyatları düşerken daha yavaş düşmektedir. Bacon 1991, U.K gaz piyasası için asimetri buldu.⁵⁹³

Ekonomik aktivitenin petrol fiyatı şoklarına asimetrik tepkisinin bir nedeni olarak **belirsizlik ve finansal stres** gösterilebilir. Geleceğe yönelik petrol fiyat belirsizlikleri yatırım taleplerini azaltma yoluyla ekonomik aktiviteyi ters yönde etkileyebilecektir. Şayet enerji çıktı oranı sermaye stokuna gömükse, firmalar gelecek petrol fiyatlarıyla ilgili belirsizlik ortadan kalkana kadar yatırım kararlarını erteleme kararı veriler. Petrol fiyatlarındaki sürekli değişimler sonucunda petrol fiyatlarındaki artış da, düşüş de ekonomiyi güçsüzleştirecektir. Petrol fiyat değişimlerinin ekonominin tepkisi asimetrik olmaktadır.⁵⁹⁴

3.1.1.5 Türkiye Enerji Piyasası

Türkiye'nin enerji piyasasının 1980'li yıllara kadar daha çok devlet kontrolündedir. 1980'li yıllarda hızlanan küreselleşme hareketlerine ve iktisadi gelişmelere paralel olarak enerji üretim ve tüketimi artmıştır. Enerji tüketimin artışı dışında dış ticarete de liberalizasyon hareketlerinin hızlanması enerji ithalatının kolaylaşmasına neden olmuştur.⁵⁹⁵ 1980 sonrası enerji piyasasındaki özelleştirme hareketleri hızlanmış olsa da hala tam anlamıyla serbest bir piyasa ortamı mevcut değildir. Türkiye'de enerji sektörü büyük oranda kamuya aittir. Enerji üretim tesislerinin uzun dönemli yatırımlar olması ve büyük miktarda finansal kaynak gerektirmesi bunda en önemli sebeptir. Enerji üretim tesislerinin güncel teknolojinin gerisinde kalması ülkenin güç talebi üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Artan enerji talebini karşılamak ve bir yandan da enerji sektörünün fonksiyonlarını geliştirebilmek için özel sektörün yatırımlarını enerji piyasasına “yap-işlet-devret”, “yap-işlet” ve “işletme hakkı devri”

⁵⁹³ A.e.s.201.

⁵⁹⁴ Stephen P.A. Brown , Mine K. Yücel, “Energy Prices and Aggregate Economic Activity: An interpretative Survey”, A.e.s.201.

⁵⁹⁵ Alev Kösetorunu, “Türkiye’de Enerji Sektörünün Geleceği”, (Çevrimiçi) 23.01.2010 erişim tarihi, www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/.../6sa7.doc

gibi yöntemlerle çekmek hedeflenmektedir. Linyit madenleri, elektrik santralleri ve elektrik dağıtım faaliyetleri “ işletme hakkı devri” modeliyle özelleştirilmektedir.⁵⁹⁶ Ancak bu konuda da bazı hukuki engeller yaşanmaktadır.

Ülkemizin birincil enerji kaynakları açısından üretimi, 1970’ler öncesinde bol ve ucuz olması nedeniyle enerjin ekonomiyeye büyük oranda dahil olmuştur. Fakat 1970’li yıllarda başlayan enerji sıkıntıları, örneğin 1974 yılı petrol krizi, ekonomilerin enerjiye mutlak olarak bağılı olduğunu bir anlamda ispat etmiştir. Bu durumdan da en fazla, gerek mevcut sanayileri çalışmak gerek yeni sermaye yatırımlarını gerçekleştirmek için bol ve ucuz enerjiye gereksinim duyan sanayileşme yolundaki gelişmekte olan ülkeler etkilenmiştir. Türkiye de bu şekilde etkilenen ülkeler arasında yer almıştır. Söz konusu enerji darboğazı, gelişmiş ülkelerde de yaşanan ekonomik durgunluk dönemiyle birlikte, 1984 yılına kadar devam etmiştir. 1980’in sonlarına doğru gelişmiş ülkelerin sanayileşme yolundaki hamleleri neticesinde tüm dünyada enerjiye olan talep artmıştır. Bu durum Türkiye için de benzer şekilde gerçekleşmiştir. Sanayi üretimimiz hızlanma trendine girdiğinden yeni enerji kaynaklarına ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır.⁵⁹⁷ Ancak ülkemizde farklı kaynak potansiyelinin olmasına karşın fazla enerji çeşitliliğine gidilmemektedir. Ülkemiz birincil enerji kaynakları, dünya rezervleri ile karşılaştırıldığında miktar ve kalite itibarıyla çok düşük seviyelerdedir.

3.1.1.5.1 Türkiye’nin Birincil Enerji Üretimi

Türkiye birincil enerji kaynakları açısından zengin bir ülke görünümündedir. Türkiye’nin yeraltı kaynak potansiyeli olarak; linyit, taşkömürü, asfaltit, bitümlü şisler, ham petrol, doğalgaz, uranyum ve toryum gibi fosil rezervleri ve hidrolik enerji, jeotermal enerji, güneş enerjisi, deniz-dalga enerjisi ve biomas enerji gibi

⁵⁹⁶ İbrahim Atılgan, “Türkiye’nin Enerji Potansiyeline Bakış”, Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der., C15, No 1, 2000, Çevrimiçi, Erişim 23 Ocak 2010, http://www.mmfgazi.edu.tr/journal/2000/31_48.pdf

⁵⁹⁷ Alev Kösetorunu, a.y.

yenilenebilir enerji kaynakları sayılabilir.⁵⁹⁸ Türkiye'nin dünyada halen yoğun kullanılan fosil kaynaklarının, bilhassa akışkan yakıtların görünür rezervleri yetersizdir. Kömür, jeotermal ve hidrolik enerji rezerv ve potansiyeli ise dünya kaynak varlıklığının %1'i civarındadır.⁵⁹⁹

Türkiye'nin petrol ve doğalgaz rezervleri neredeyse yok denecek kadar az, hidroelektrik kaynakları bol fakat yetersiz, linyit rezervleri kalitesizdir. Ekonomik faaliyetlerde ve tüketimde çok önemli yere sahip olan petrol ve doğalgaz ise büyük oranda ithal edilmektedir. 2009 yıl sonu itibarıyla Türk petrol rezervleri 44.3 milyon ton, 2008 yılı üretimi 2.2 milyon ton, 2008 yılı petrol tüketimi 27.8 milyon tondur. 2009 yılı üretim miktarı ise 2.4 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Ülkemizde petrol arama faaliyetlerinin başladığı tarihten 2009 yıl sonuna kadar ham petrol üretimi ise 132.5 milyon tondur. Ülkemizdeki 2008 yılı sonu itibarıyla petrol ve petrol ürünlerine dayalı termik santrallerimizin kurulu gücü yaklaşık 2.300 MW olup bu değer toplam kurulu gücümüzün %5.5'ini karşılamaktadır. 2008 yılında petrole dayalı santrallerden üretilen elektrik enerji miktarı 7.519 GWh'dir. Ülkemizde petrol arama sürecinin başladığı yıldan 2009'a kadar 1.424 arama kuyusu ve 1.808 üretim, enjeksiyon ve gelişme kuyusu açılmış ve irili ufaklı 23 doğal gaz sahası ile 102 petrol sahası bulunmuştur.⁶⁰⁰ 2009 yılı sonu itibarı ile ülkemizin doğalgaz rezervi 6.2 milyar metreküptür. Elektrik enerjisi üretiminde doğalgaza dayalı kurulu güç 14.576 MW olup bu değer toplam kurulu gücümüzün %32.7'sini karşılamaktadır.⁶⁰¹

⁵⁹⁸ İbrahim Atılğan, **a.e.**

⁵⁹⁹ DTM, "Türkiye'de Enerji Üretim ve Tüketimi", Çevrimiçi, www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/teut.doc, (06.09.2010)

⁶⁰⁰ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Çevrimiçi, (06.09.2010) <http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=petrol&bn=222&hn=&nm=384&id=40693>

⁶⁰¹ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Çevrimiçi, (06.09.2010) <http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=dogalgaz&bn=221&hn=&nm=384&id=40694>

Tablo (3.7) : Türkiye'nin Birincil Enerji Üretimi (BTEP)

Yıllar	Petrol	Doğalgaz	Linyit	Taşkömürü	Diğer	Toplam
1990	3.903	193	9.524	2.080	9.423	25.123
1991	4.674	185	9.117	1.827	9.335	25.138
1992	4.495	180	10.299	1.727	9.707	26.408
1993	4.087	182	9.790	1.722	10.240	26.021
1994	3.871	182	10.471	1.636	9.899	26.059
1995	3.692	166	10.735	1.319	10.343	26.255
1996	3.675	187	10.876	1.382	10.767	26.887
1997	3.630	230	11.759	1.347	10.721	27.687
1998	3.385	514	12.792	1.143	11.030	28.864
1999	3.087	665	12.242	1.030	1.030	27.059
2000	2.925	631	12.830	1.769	9.438	27.593

Kaynak: DTM, “Türkiye’de Enerji Üretim ve Tüketimi”, Çevrimiçi, www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/teut.doc, 06.09.2010

Tablo (3.8) : 1999-2008 Yılları Türkiye Birincil Enerji Üretimi (BTEP)

Yıllar	Petrol*	Doğalgaz **	Linyit*	Taşkömürü *	Asfaltit*	Hidrolik ve Jeotermal Elektrik***	Rüzgar ***	Güneş ****	Odun*	Hayvan ve Bitki Artıkları*	Biyoyakıt*	Toplam ****
1999	2.940	731	65019	1990	29	34759	6	236	17642	6184		27659
2000	2.749	639	60854	2392	22	30955	21	262	16938	5981		26047
2001	2.551	312	59572	2494	31	24100	33	287	16263	5790		24576
2002	2.442	378	51660	2319	5	33789	62	318	15614	5609		24282
2003	2.375	561	46168	2059	336	35419	48	350	14991	5439		23783
2004	2.276	708	43709	1946	722	46177	61	375	14393	5278		24332
2005	2.281	897	57708	2170	888	39665	58	385	13819	5127		24549
2006	2.176	907	61484	2319	452	44338	127	403	13411	4984	2	26580
2007	2.134	893	72121	2462	782	36007	355	420	12932	4850	14	27455
2008	2.160	1016	79154	2220	630	33362	797	418	12231	4723	15	28265
*	Bin ton	** milyon m3	*** Gwh	**** (Bin Tep)								

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Mavi Kitap 2009, Çevrimiçi, 06.09.2010,
http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/Mavi_Kitap_2009.pdf

Türkiye brüt elektrik enerjisi tüketimi 2008 yılında 198.1 milyar kWh olarak gerçekleşirken 2009 yılında bir önceki yıla göre %2.42 azalarak 193.3 milyar kWh, elektrik üretimimiz ise bir önceki yıla göre (198,4 milyar kWh) %2.02 azalarak 194.1 milyar kWh olarak gerçekleşmiştir. Elektrik tüketiminin 2020 yılında yüksek seneryoya göre yıllık yaklaşık %8 artışla 499 TWh'e, düşük seneryoya göre ise yıllık ortalama %6.1 artışla 406 TWh'e ulaşması beklenmektedir. 21 Temmuz 2010 itibarı ile sisteme 1479 MW'lık yeni santral eklenmiş olup kurulu gücümüz 46.126 MW seviyelerine ulaşmıştır. 2009 yılındaki elektrik enerji üretimimizin %48.6'sı doğalgazdan, %28.3'ü köürden,%18.5'i hidrolikten,%3.4'ü sıvı yakıttan ve %1.1'i yenilenebilir kaynaklardan elde edilmiştir. 2009 yılı sonu itibarı ile Türkiye'nin kurulu gücü içerisinde EÜAŞ %54,2, üretim şirketleri %16,4, yap-işlet santralleri %13,7, otoprodüktörler %8,1, yap-işlet-devret santralleri %5,5, işletme hakkı devredilen santraller %1,5 ve mobil santraller %0,6'lık paya sahiptir.

Elektrik piyasasının serbestleştirilmesi hedefi doğrultusunda, 4628 sayılı Kanunla yeni üretim yatırımlarının özel sektör tarafından yapılması öngörülmüştür. 2002-2009 döneminde ülkemizin elektrik üretimi kurulu güç kapasitesi 31.750 MW'den 44.600 MW düzeyine ulaşmıştır. Bu dönemde devreye giren 12.850 MW ilave kapasitenin yaklaşık 7000 MW'lık bölümü özel sektör tarafından yapılan santrallardan oluşmaktadır. 2009 yılında sisteme toplam 3.022 MW'lık yeni santral eklenmiş olup, devreye giren ilave kapasitenin 2.810 MW'lık kısmı özel sektör tarafından yapılan santrallerden oluşmaktadır. Elektrik sektöründe rekabeti esas alan şeffaf bir piyasanın oluşturulması ve bu suretle yatırım ortamının geliştirilmesi amaçlanmaktadır. 21 Temmuz 2010 itibarı ile toplam 1479 MW kurulu gücünde özel sektöre ait 64 adet üretim santralinin geçici kabulleri yapılmış ve işletmeye alma izni Bakanlığımızca verilmiştir. İşletmeye alınan tesislerin; %2'si (17 MW) jeotermal, %13'ü (330 MW) rüzgâr, % 29'u (486 MW) hidrolik, % 2'si (7 MW) çöp gazı ve biyogaz % 18'si (639 MW) termik santrallerdir. Termik santrallerin 60 MW'ı kojenerasyon özellikli

santrallerdir. Yıl sonuna kadar 2010 yılında sisteme ilave edilen özel sektör santral kurulu gücünün 2400 MW aşması beklenmektedir.⁶⁰²

3.1.1.5.2 Türkiye'nin Enerji Tüketimi ve Petrolün Konumu

Türkiye’de enerji tüketiminde taşkömürü, linyit, petrol, doğalgaz, hidroelektrik ve jeotermal enerji ile odun, hayvan ve bitki atıkları şeklindeki birincil enerji kaynakları dışında güneş ve rüzgar gibi enerjiler kullanılmaktadır. Petrol yakıtlarına bağlı elektrik enerjisi tüketimi ilk sırayı almaktadır.

Türkiye’nin gelişme ve büyüme potansiyeline paralel olarak enerji tüketimi gün geçtikçe artmaktadır. Ülkemizde daha çok enerji yoğun sektörlerin gelişmesi enerjiye olan talebin artmasına yol açar.

Türkiye için önemli bir gösterge olan net enerji tüketiminin GSYİH içindeki payı diğer ülkelere göre yüksek düzeydedir. Bu durum şunu ifade eder; Türkiye’de bir birim katma değer üretmek için diğer ülkelerden daha fazla enerji tüketmesi gerekmektedir. Ülkemizin büyüme sürecine girmesiyle birlikte ihtiyaç duyduğu enerji miktarı diğer ülkelerden daha fazladır. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyini gösteren unsurlar arasında kişi başına tüketilen enerji miktarı vardır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyinin artmasıyla kişi başına enerji tüketimi artar, enerji yoğunluğu ise azalır.

TPAO ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı verilerine göre, 1990-2000 yılları arasında yerli birincil enerji tüketimi 1990 yılında 52,6 Mtep’den 2000 yılında 79,6 Mtep seviyesine ulaşmış, dolayısıyla tüketim %51,3 oranında artmıştır. 2000 yılında tüketimde yıllık artış hızı yaklaşık %3,9 olmuştur. 1995-1996 yıllarındaki yüksek artış hızlarına oranla son dönemde bir yavaşlama görülmektedir. Ekonomideki

⁶⁰² Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Çevrimiçi, 06.09.2010, <http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=elektrik&bn=219&hn=219&nm=384&id=386>

büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişki burada da görülmektedir. 1994 krizi sonrasındaki yüksek oranlı büyüme döneminde enerji tüketimindeki artış da yüksek olmuştur. Ekonominin son yıllarda sık sık krize girmesi nedeniyle elektrik tüketimindeki artış sınırlı düzeyde kalmıştır.

2000 yılında enerji tüketiminde %43,8 ile en büyük paya sahip olan petrolü, %17,6 ile doğal gaz, %16,1 ile linyit takip etmektedir. Son iki yılda doğal gaz boru hatlarının yapımının hızlanmasının da etkisi ile doğal gaz tüketimi 1990-2000 döneminde yaklaşık 3,5 kat artış göstermiştir. Önümüzdeki yıllarda doğal gazın hizmete sunulduğu yerleşim yerlerinin sayısının artmasıyla doğal gazın toplam enerji tüketimi içindeki payının daha da artması söz konusudur.⁶⁰³

Türkiye'nin Birincil Enerji Tüketiminin aşağıdaki tablodan da görüldüğü gibi giderek daha da arttığı görülmektedir. 1998 yılında 72,4 milyon tonluk birincil enerji tüketimi 2008'lere gelindiğinde 102,6 milyon tona ulaşmıştır.

⁶⁰³ DTM, “Türkiye’de Enerji Üretim ve Tüketimi”, Çevrimiçi, www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/teut.doc, 06.09.2010

Tablo (3.9) : Türkiye'nin Birincil Enerji Tüketimi (1998-2008)

Yıllar	Petrol*	Doğalgaz **	Linyit*	Taşkömürü *	Asfaltit*	Hidrolik ve Jeotermal Elektrik***	Rüzgar ***	Güneş ****	Odun*	Hayvan ve Bitki Artıkları*	Biyo yakıt*	Jeotermal ısı *****	Elektrik ithalatı***	Elektrik ihracatı***	Toplam *****
1999	28862	12902	64049	11362	29	34759	21	236	17642	6184		618	2330	-285	74275
2000	31072	15086	64384	15525	22	30955	33	262	16938	5981		648	3791	-437	80500
2001	29661	16339	61010	11176	31	24100	62	287	16263	5790		687	4599	-433	75402
2002	29776	17694	52039	13830	5	33789	48	318	15614	5609		730	3588	-435	78331
2003	30669	21374	46051	17535	336	35419	61	350	14991	5439		784	1158	-588	83826
2004	31729	22446	44823	18904	722	46177	58	375	14393	5278		811	464	-1144	87818
2005	31062	27171	56571	19421	738	39655	59	385	13819	5127		926	636	-1798	91074
2006	31395	31187	60184	22798	602	44338	127	403	13411	4984	2	898	573	-2236	99642
2007	32143	36682	72317	25388	632	36007	355	420	12932	4850	12	914	864	-2422	107625
*	Bin ton	** milyon m3	*** Gwh	**** (Bin Tep)											

Kaynak: BP Statical Review of World Energy 2009, (Çevrimiçi),

http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2009_downloads/statistical_review_of_world_energy_full_report_2009., 26.10.2010.

Tablo 3.10 : Türkiye'nin Dünyadaki Birincil Enerji Tüketim Değeri Karşılaştırma (1998-2009)

Birincil Enerji Tüketimi													
Milyon Ton Petrol eşiti	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2007'den 2008'e Değişim	2008 Toplamı içindeki payı
Türkiye	72,4	71,0	76,6	71,5	75,1	79,7	84,3	89,5	95,7	101,1	102,6	1,20%	0,90%
Toplam Avrupa ve Asya	2759,9	2757,1	2806,9	2827,9	2835,3	2877,2	2925,9	2937,7	2978,7	2956,9	2964,6	◇	26,20%
Toplam Orta Doğu	373,9	384,2	399,5	424,4	444,2	463,4	492,6	533,2	555,1	577,6	613,5	5,90%	5,40%
Toplam Afrika	266,9	273,7	276,1	281,5	289,1	302,3	318,2	323,5	327,5	341,0	356,0	4,10%	3,20%
Toplam Asya Pasifik	2405,0	2477,7	2572,8	2638,7	2739,8	2946	3227,6	3230,0	3617,9	3816	3981,9	4,10%	35,30%
Toplam Kuzey Amerika	2635,0	2680,0	2747,8	2688,4	2728,7	2751,9	2803,6	2819,2	2803,2	2849,4	2799,1	-2,00%	24,80%
Toplam Güney ve Merkez Amerika	447,8	448,7	459,5	462,3	465,7	470,0	490,9	511,6	538,4	563,5	579,6	2,60%	5,10%
Toplam Dünya	8888,5	9021,5	9262,6	9323,1	9502,8	9811	10258,8	10555,3	10820,8	11104,4	11294,9	1,40%	100%

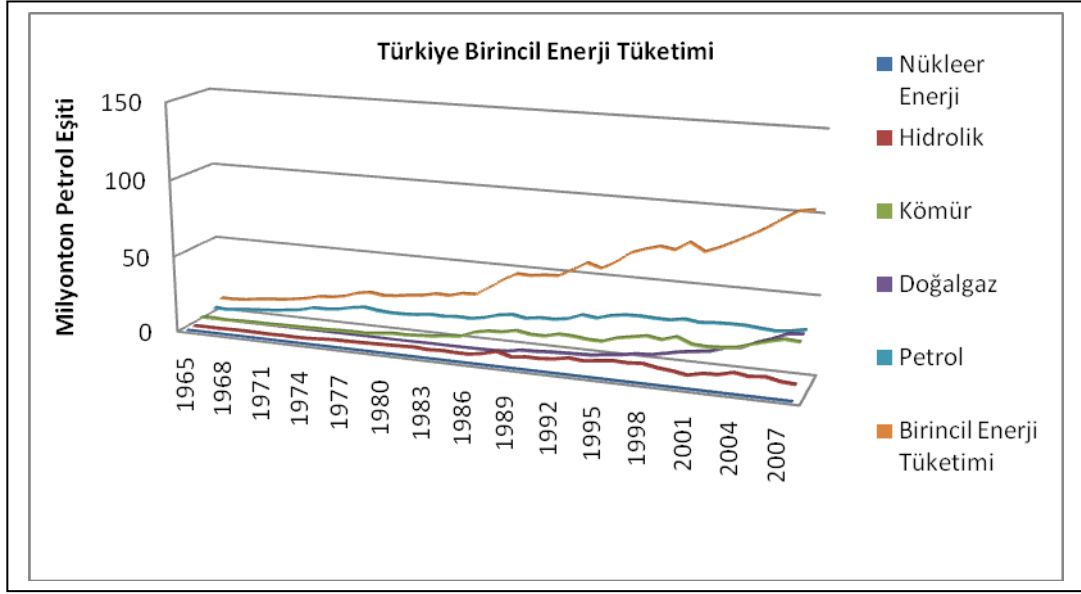
Bu tabloda sadece ticarete konu olan enerji kaynakları dahil edilmiştir. Odun, hayvansal yakıt v.b dahil değildir. Ayrıca güneş, rüzgâr ve jeotermal enerji hariçtir.

◇ %0,05'den küçük Yakıt tüketimi milyon ton olarak petrol eşitinde ifade edilmektedir. Büyüme oranları sıçrama yıllarına göre düzeltilmiştir.

Kaynak: BP Statical Review of World Energy 2009, (Çevrimiçi) 26.10.2010,

http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2009_downloads/statistical_review_of_world_energy_full_report_2009.

Grafik 3.7: Türkiye'nin Birincil Enerji Tüketiminin Grafik Gösterimi

Kaynak: BP verilerinden çizilmiştir.

Birincil Enerji tüketimi kaynaklar açısından incelendiğinde, taşkömürü ve doğalgazda artış; petrol ürünleri, linyit ve hidroelektrik enerjide ise önceki yıllara orala bir azalam yaşandığı görülür.

Ülkemizde petrol fiyat oluşumunda ve artışında dünya petrol fiyatlarının ve döviz kurlarının yanı sıra hükümetin müdahalesi de önemli derecede etkilidir. Zira hükümetler akaryakıt ürünü çıkış fiyatlarının üzerinden özel tüketim vergisi ve katma değer almakta dolayısı ile pompa satış fiyatının yaklaşık %70'idevlete vergi olarak aktarılmaktadır. Bu vergi miktarı dünya fiyat gelişmelerine göre bakanlar kurulunca belirlenir.

3.1.2 Diğer Emtia Şokları

Sanayi üretiminde kullanılan diğer emtiaların fiyatlarındaki ani yükselişler de arz şokları meydana getirebilmektedir. Özellikle altın,bakır,alüminyum, çelik gibi üretim süreçleride temel girdi rolüne sahip olan metallerde ülkeler için maliyet artışlarına neden olup arz şoku yaratabilmektedir. Ayrıca altın,gümüş gibi değerli materyallerin fiyatlarındaki yükselme ve düşüşler de sektörel üretimleri etkiler. Metal ve minerallerin dışında tarım, orman ürünleri, deniz ürünleri fiyatları da şoklar meydana getirebilmektedir. Çalışmamızda diğer emtia şokları başlığı altında diğer önemli emtia fiyatları incelenecektir.

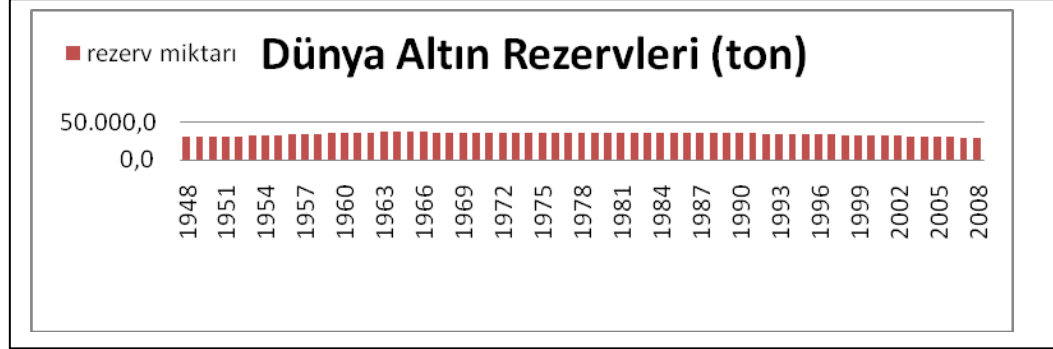
3.1.2.1 Altın Fiyatları, Trend Analizi

Altın yüzyıllardır çok önemli ve değerli bir maden olma özelliğini korumakta, politik ve ekonomik belirsizliklerin olduğu her dönem için iyi bir değer saklama aracı olma görülmektedir. Altına yönelik talep tüketicilerin bu madeni mücevher, dış kaplama, endüstride kullanımları ve banka, yatırımcı yahut spekülörlerin değer koruma amaçlı ilgilerinin değişmesiyle şekillenmektedir. Altın arzı ise maden çıkarma, eski altınların yeninde dönüştürülmesi, banka ve yatırımcılarca altın satışları ile artabilmektedir.⁶⁰⁴ Temel olarak dünyanın belli bölgelerinde ve ülkelerinde sınırlı miktarda bulunan altın rezervi nedeniyle altın üretim hacminin sınırlı olduğu ve dolayısı ile altın arz elastikiyetinin düşük olduğu söylenebilir. Altının inelastik bir arzının olması, benzer özelliğe sahip başka bir metalin bulunmayışı ve pek çok ülke tarafından kullanılan bir rezerv araç olması nedeniyle altın cazip bir yatırım aracıdır. Fakat altının hem bu özellikleri hem de ekonomik istikrarsızlıklardan kolay etkilenmesi sebebiyle altın fiyatları önemli dalgalanmalar gösterir.⁶⁰⁵

⁶⁰⁴Raj. Aggarwal, Brian M. Lucey, “Psychological Barriers in Gold Prices”, **Review of Financial Economics**, Vol.16, 2007, s..218,219,

⁶⁰⁵ Levent Gökdemir, Suzan Ergün, “Altın Fiyatlarındaki İstikrarsızlığın Altın Ticareti Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, **Journal of Yaşar University**, Vol 2 , No.5, s.462.

Grafik (3.8): Dünya Altın Rezervleri (Ton)

Kaynak: Dünya Altın Konseyi (World Gold Council) , Çevrimiçi,

http://www.research.gold.org/reserve_asset/ , 23.07.2010

Tablo (3.11): 2002-2009 Tahmini Dünya Altın Arz Miktarı (Ton)

Yıl	Maden Çıkarımı	Net Finansal Üretim (Hedging)	Toplam Maden Üretimi	Resmi Sektör Satışları	Hurda Altın Dönüşümü	Toplam Arz
2002	2591	-412	2179	545	835	3559
2003	2593	-279	2314	617	944	3875
2004	2463	-427	2036	471	834	3341
2005	2548	-92	2456	663	898	4017
2006	2485	-410	2075	370	1129	3574
2007	2473	-444	2029	484	982	3494
2008	2409	-352	2057	232	1316	3605
2009	2570	-254	2316	41	1668	4026

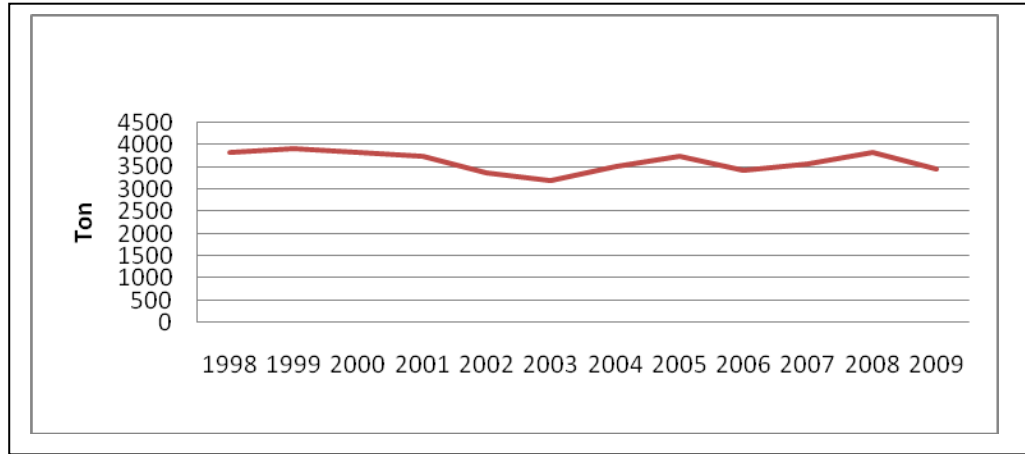
Kaynak: 2002-2007 ait veriler; Shahriar Shafiee, Erkan Topal, “An Overview of Global Gold Market and Gold Price Forecasting”, **Resources Policy**, 17 May 2010, s.2’den; 2008-2009 veriler ise; Çevrimiçi (23.07.2010),

http://www.gold.org/assets/file/value/stats/statistics/pdf/Supply_Demand.pdf’den alınarak çizilmiştir.

Tablo 3.11’den görüldüğü gibi dünya yıllık altın arz miktarı yaklaşık 3500 ton civarındır. Toplam arzın en büyük miktarını 2500 tonla altın madeninin çıkarılması ile

sağlanmaktadır. İkinci büyük dilimi, yaklaşık 1000 tonluk miktar, Merkez Bankalarının satışları veya diğer elden çıkarmalar oluşturur.

Grafik (3.9): 2002-2009 Tahmini Dünya Altın Talep Miktarı (Ton)

Kaynak: 2002-2007 ait veriler; Shahriar Shafiee, Erkan Topal, “An Overview of Global Gold Market and Gold Price Forecasting”, **Resources Policy**, 17 May 2010, s.2’den; 2008-2009 veriler ise; Çevrimiçi (23.07.2010), http://www.gold.org/assets/file/value/stats/statistics/pdf/Supply_Demand.pdf ’ den alınarak çizilmiştir.

Grafik (3.9) dünya derneşik talep miktarlarını seyrini görmekteyiz. Bu talep düzeyini etkileyen en temel unsurlar mücevherat üretimi, perakende yatırımcı sektörü, altına bağlı ticari fonların değişimi ve endüstriyel üretimdir.

Altın arz ve talebindeki değişmeler muhakkak ki altın fiyatlarının seyrini etkileyecektir, ancak altın fiyatlarını salt arz-talep koşulları ile de değerlendirilemeyeceği açıktır. Nitekim altın fiyatlarına psikolojik bariyer adlı makalesinde Raj. Aggarwal, Brian M. Lucey bu konuyu incelemişlerdir.

Altın fiyatları, moneter özelliği olmayan diğer emtialara göre genellikle daha yüksek bir fiyat düzeyinde seyir eder. Marsh (1983), en azından kısa dönemde altın fiyatları ile yeraltından çıkarılan altın çıktı miktarı arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Aggarwal ve Soenen (1988) , altın piyasasında merkez bankalarınca gerçekleştirilen işlemlerin genel olarak kar maksimizasyon davranışı şeklinde bir nitelendirilemeyeceğini belirtmiştir. Gerçekten altın fiyatları daha çok ekonomik ve siyasi belirsizliklerden ve bu tarz durumlara yönelik aşırı tepkilerden etkilenebilmektedir. Bunun dışında, Frenk ve Stengos'un çalışmasında belirtildiği gibi, kısa dönemli ters yönde pozitif çevrimlerin varlığı yönünde bazı kanıt çalışmaları da mevcuttur. Bütün bu özelliklerinin yanı sıra altın fiyatları politik ve ekonomik belirsizlik dönemlerinde taşıdığı değer koruma özelliğinden dolayı diğer etkili market fiyatlarından ayrılmaktadır.⁶⁰⁶

Petrol piyasası gibi altın piyasası da benzer bir şekilde çok geniş olan emtia piyasasını temsil eden en temel emtialar olma özelliğine sahiptir. Eşbütünleşme ilişkisini, nedenselliğini analiz etme hususundaki pratik önemi ve ayrı ayrı katkısını inceleme olanağı nedeniyle bu emtialara ait fiyat bulgusu, genel olarak ortak bir fiyat trendinin tespit edilerek çok geniş olan emtia piyasasının dinamiklerinin yorumlanmasına olanak tanır. Geleceğe yönelik fiyat kestirimleri de bu sayede yapılabilir. Altın ve petrol fiyatları günümüzde sadece piyasanın salt arz-talep ilişkisi ile değerlendirilemeyeceği de açıktır. Hatta uluslararası petrol ve altın piyasalarının finansal özelliklerini gösteren ve bu iki piyasanın birbiriyle çok yakından etkileşimini iddia eden çok miktarda kanıt sunulmuştur. Bu nedenle, yıllar itibarı ile iki pazarın gelişim yolu açısından temelde birbiriyle yakın ilişkili bir trend içerisinde olduklarını görebiliriz.⁶⁰⁷

⁶⁰⁶Raj. Aggarwal, Brian M. Lucey, **a.y.**

⁶⁰⁷ Jue-Jun Zhang, Yi-Ming Wei, "The Crude Oil Market and The Gold Market: Evidence for Cointegration, Causality and Price Discovery", **Resources Policy**, In Press, Corrected Proof, 07.06.2010, s.1.

1833-1933 yılları arasında altının ons fiyatı yaklaşık 20 dolar etrafında sabit bir seyir gösterirken Başkan Roosevelt'in 1934 yılında altın fiyatını sabitlemesi nedeniyle 1934-1967 yılları arasında altının ons fiyatı 35 dolara yükselerek bu seviyede uzun bir süre sabit trend izlemiştir. 1967 yılı altının serbet bırakılmasıyla birlikte altın ticareti başlamış ve altın fiyatlarında önemli dalgalanmalar yaşanmıştır. Literatürde altın fiyatlarının dalgalanmaları ile ilgili çalışmalar 1967 sonrası çalışmalar şeklinde karşımıza çıkar. Safiee ve Topal'in çalışmasında da, 1968-2008 arası altın fiyat dalgalanmalarını incelenmiştir.⁶⁰⁸

Ekonomik belirsizliklerin arttığı dönemlerde altına olan talep artmakta bu dönemlerde altın fiyatları büyük ölçüde yükseliş trendine girmektedir. 1973 yılındaki "Petrol Ambargosu" döneminde 59\$ fiyat seviyesinden 160\$'a fırlayan altın fiyatı, 1979 yılındaki "İkinci Petrol Şoku" ile yeni bir zirve yapmıştır. Bu dönemi takiben beliren İran Devrimi ile petrol fiyatlarının 100\$'a fırlaması altın fiyatlarına da yansımıştır. 614.61\$/ons (1 ons altın yaklaşık 31.1 gram) seviyesinden işlem gören altın, merkez bankalarının petrol alımı için altın bozdurması nedeniyle değer kaybetmiştir. Altın fiyatlarındaki gerileme 11 Eylül saldırısına kadar sürmüştür. 11 Eylül tarihinde 250\$/ons seviyesine kadar gerileyen altın fiyatları açısından bir dönümü ifade eder. Bu tarihten sonra ABD ekonomisinin içinde bulunduğu ekonomik durum, terör saldırıları, siyasi gerilimler yatırımcıları tekrar altına yönlendirmiştir.⁶⁰⁹

Örneğin 2002 yılında Amerikan dolarının değer kaybetmesi, küresel enflasyon, Opec ve bazı diğer sansasyonel jeopolitik olaylarca manipüle edilen petrol arz gibi hususlar neticesinde hem ham petrol fiyatları hem de altın fiyatları çıkış sürecine girmiş ve yaklaşık olarak bu tırmanışın aynı zamanda birlikte başladığı ve 2008 yılının ilk yarısına kadar da hemen hemen uyumlu bir dalgalanma ivmesini muhafaza etmiştir. 2008 yılının ikinci yarısında, ciddi küresel finansal ve ekonomik kriz doğrultusunda,

⁶⁰⁸ Shahriar Shafiee, Erkan Topal, "An Overview of Global Gold Market and Gold Price Forecasting", **Resources Policy**, 17 May 2010, s.3,

⁶⁰⁹ Levent Gökdemir, Suzan Ergün, **a.g.e** ,s.463.

geniş emtia pazarları temel olarak etin bir sınavla karşı karşıya kadılar. Sonuç olarak, ham petrolün varıl fiyatları sık sık düşerek 147 dolardan 2008 sonunda yaklaşık 30 dolara kadar indi. Aynı zamanda altının onsu da ani bir şekilde 1000\$’dan 700 \$’a kadar düştü. Bununla birlikte 2009’dan itibaren, küresel ekonoiik canlanma yönündeki beklentilerin gelişmesi ile birlikte, geniş emitia pazar talebi tekrardan yükselmeye başladı ve hem petrol fiyatları hemde altın fiyatları şok edici düşüş trendini değiştirdi ve yeni bir dalgalanma evresine başladı.⁶¹⁰

Aşağıdaki garafik 3.10’da altın fiyatlarının 1971 yılından 2010 yılına kadar altın fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalar yer almaktadır. Veriler aylık frenkansa sahiptir. Bu grafikten görüldüğü gibi özellikle önemli olayla fiyatların şekillenmesinde etkili olmaktadır. Altın fiyatlarının özellikle 1978-1980 arası ve 2002-2008 ani yükselişleri göze çarpar. 1971 yılında itibaren yükselen altın fiyatları 1974 yılında zirve yapıp düşüş trendine girmiştir. 1974-1977 arası yeniden yükseliş gösteren fiyatlar 1980’de tekrar bir zirve yapıp tekrar düşüşe geçmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi bu dönemde yaşanan petrol şokunun etkisi fiyatlara yansımıştır. Özellikle petrol krizleri sonrasında altın fiyatlarında önce ani bir fiyat yükselişi daha sonraları ise petrol alım itiyacından dolayı altın satışları veya altın faizinin %1-2 civarında oluşu nedeniyle 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren altının iyi bir yatırım aracı olarak görülmemesi nedeniyle Merkez Bankalarının altın satış pozisyonuna geçmesi nedeniyle düşüş süreci gözlenmiştir.

2002 yılından itibaren petrol fiyatlarının tekrar yükselişe geçmiştir. Bu yükselişin sebepleri arasında; Asya kaynaklı mücevher talebinde ortaya çıkan artış, spekülasyon ve yatırım amacı ile altına olan talepteki artış gösterilmektedir. Özellikle Çin ve Hindistan gibi ölkelerde artan gelir artışı ile birlikte mücevherata olan talep yükselmiştir. ABD ve Dünya ekonomilerindeki dengesizliklerin artması, savaş, terör, doğal afetler gibi riskler spekülatif olarak altın talebini yükseltmiştir. Yatırım amaçlı

⁶¹⁰ Jue-Jun Zhang, Yi-Ming Wei, a.y.

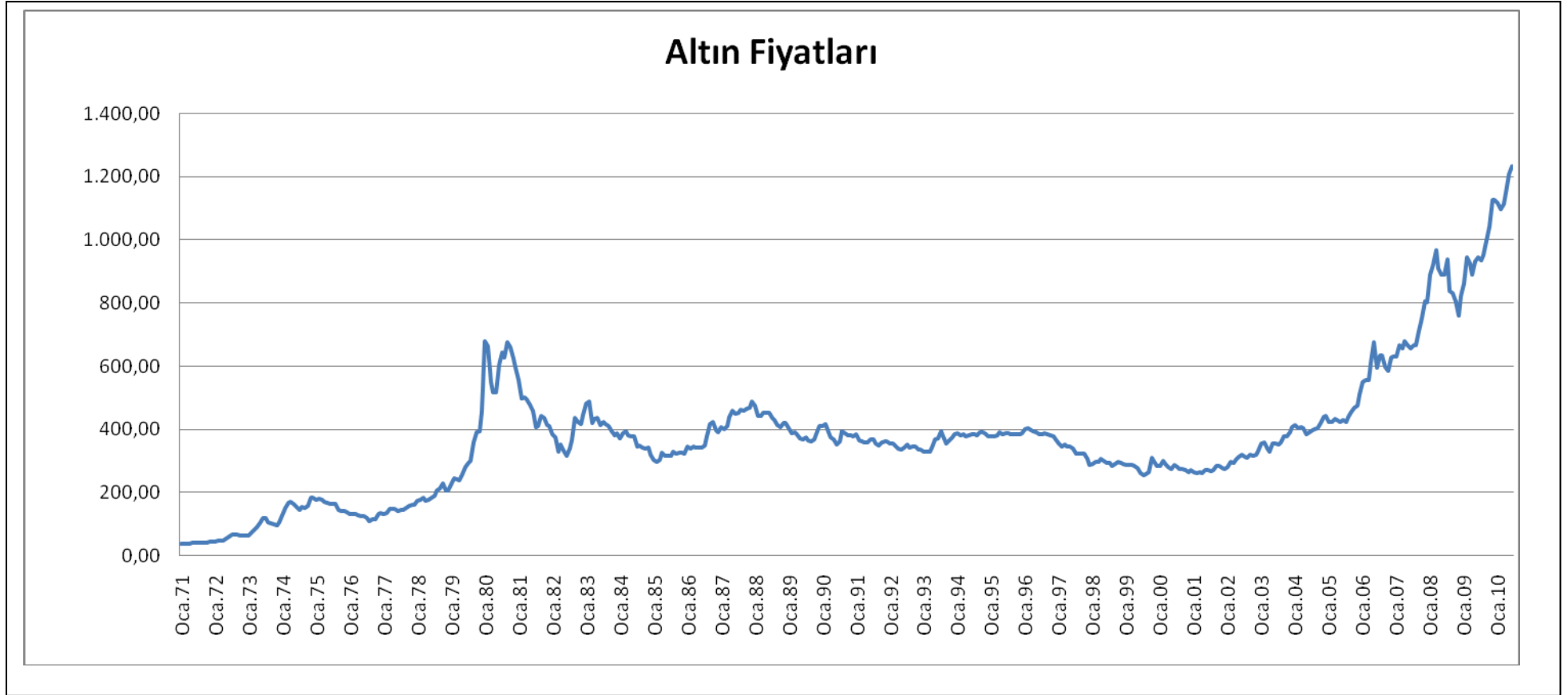
olarak enflasyonun arttığı dönemlerde yatırımcıların daha çok altına yönlendiği görülmektedir. 2000-2006 arası dönemdeki küresel enflasyon endişeleri benzer etki yapmıştır. Bu dönemde belli başlı para birimlerinin değer kaybının da etkili olduğu görülür. Örneğin Japon Yeni'nin değer kaybı yatırım amaçlı olarak altına yönelmeyi beraberinde getirmiştir. Burda ayrıca ilginç bir durumda yaşanmıştır dolar fiyatı yükselmesine karşı altında yükselmiştir. Oysaki önceki dönemlerde altın fiyatı ile dolar ters yönlü bir ilişki göstermiştir. Küresel likiditedeki gelişmelerde yatırımcıların altına yönelik talebini etkilemiştir. 2001 yılından itibaren uygulanan genişletici para ve maliye politikaları ile oluşan küresel likidite artışı emtia talebini ve bilhassada altına yönelik talebi arttırmıştır. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren dünya genelindeki merkez bankalarının altın rezervlerini satma hususundaki isteksizlikleri ve altın üreticilerinin vadeli satış kontratlarına sıcak bakmamaları hisse senedi piyasalarında aradığı getiriye bulamayan uluslararası yatırımcıların portföylerinde altına daha çok ağırlık vermelerine yol açtı.⁶¹¹

2008-2010 Temmuz ayı arasındaki dönemde altın fiyatları yüksek bir seviyede dalgalanmaya devam etmiştir. ABD'de başlayan ve dünyayı saran küresel kriz en çok gelişmiş ülke ekonomilerini sarsmış, gelişmekte olan ülkeleri daha az etkilemiştir. Gelişmiş ülkelerin merkez bankaları finansal krizin daha da derinleşmesini engelleyebilmek adına piyasaya yüklü miktarda para sürmüş ve piyasadaki para arzını arttırmıştır. Para arzı artışı ile faiz oranları düşmüş, Amerikan doları olmak üzere krizin yaşandığı ülke paralarına olan güven azalmıştır. Yatırımcılar paraalarını altına yönlendirmiş dolayısı ile arzı kısıtlı olan altının fiyatı yükseliş trendine girmiştir. 2005 Aralık ayında ons altının yaklaşık fiyatı 510 \$ iken, küresel finansal krize girilen süreçte gevşek para politikası nedeniyle Aralık 2006 da 629 \$, Aralık 2007'de 803\$, Aralık 2009'da 1126\$, Haziran 2010 itibariyle de 1232\$'a ulaşarak en yüksek seviyeye çıkmıştır.

⁶¹¹ Levent Gökdemir, Suzan Ergün, **a.g.e** ,s.465-468.

Finansal krizin şiddetlendiği 2008 yılının son çeyrek döneminde özellikle Türkiye gibi yastık altında altın saklayan ülkelerde; Hindistan, Mısır ve Körfez ülkeleri gibi; halk borçlarını altın satışı ile karşılayınca bu ülkelerden dünya piyasalarına büyük miktarlarda altın satışı olmuştur. Bu durumun yaşandığı dönemde altın fiyatlarında belli bir süreler için düşüşler gözlenmiş olmasına karşın altın ekonomik belirsizlik dönemlerinde en iyi yatırım aracı olması ve spekülasyon nedeniyle tekrar yükselişe geçmiştir. Altın fiyatlarının yükselişinin süreceği yönündeki beklentilerin yüksek, altın arzın kıt olması, yatırım aracı olarak tercih edilmesi gibi nedenlerle bu yükseliş trendinin devam edeceği öngörülmektedir.

Grafik (3.10): Altın Fiyatları İngiltere Öğleden sonra fiyat ayarlamalı (\$-Ons)

Kaynak: Dünya Altın Konseyi (World Gold Council), Çevrimiçi (21.07.2010)

<http://www.research.gold.org/prices/daily/>, Ocak 1971-Temmuz 2010 aylık frekans ile çizilmiştir.

Ülkemizde 1995 yılı itibarı ile İstanbul Altın Borsa'sı resmi olarak faaliyete geçmiş ve ülkemiz için altın ithalat ve ihracatı serbest hale gelmiştir. Türkiye'nin uluslararası piyasalarla entegre olması sonucu altın ticaretinin uluslararası alandaki istikarsızlıklar daha fazla etkilenmeleri sonucunu doğurmuştur. Son dönemdeki petrol fiyatlarının çok seviyelere çıkması, ABD-İran gerginliği, savaş-terör gibi olaylar, ekonomik belirsizlikler, global enflasyon korkusu, doların değer kaybı, ABD kökenli hedge fonların yol açtığı altın fiyat yükselişi ve yaşanan global kriz tüm dünya gibi Türkiye'yi de önemli ölçüde etkilemiştir. Bu gelişmeler sonucu altın fiyatları kısa sürede yüksek düzeylere çıkmıştır. Tablo'da görüldüğü gibi Türkiye'deki altın fiyatlarının özellikle 2001 yılı sonrasında hızla yükseldiği dikkat çekmektedir. 2001 yılı Aralık ayı fiyat yükselişi bir önceki yılın aynı ayına kıyasla yaklaşık 2.2 kat artmıştır. 2002 yılının sonuna kadar fiyatlarda çok keskin yükseliş yaşanırken 2003'den 2006'ya kadar yükseliş süreci daha çok istikrarlı bir şekilde olmuştur. 2006 yılı sonrasında da yine altın fiyatlarında keskin yükseliş gözlenmiştir. 2006, 2007 yılları arası altın fiyatlarında küçük miktar düşüş yaşanmış olsa da 2007 sonrası dönemde tekrar hızlı bir yükseliş trendine girilmiştir.

Yatırımcılar için en güvenilir araçlardan biri olan altın özellikle son 30 yıllık süreçte ekonomik ve siyasi belirsizlikler dolayı altın fiyatlarında dalgalanmalar meydana getirmektedir. Türkiye'de 1980 sonrası altın piyasalarındaki finansal serbestleşme ile dünya altın piyasasındaki gelişmelerinden etkilenmeye başlamış, özellikle altın ithalat ve ihracatında bu durumun yansımaları gözlenmiştir.⁶¹²

⁶¹² Levent Gökdemir, Suzan Ergün, **a.g.e** ,s.475.

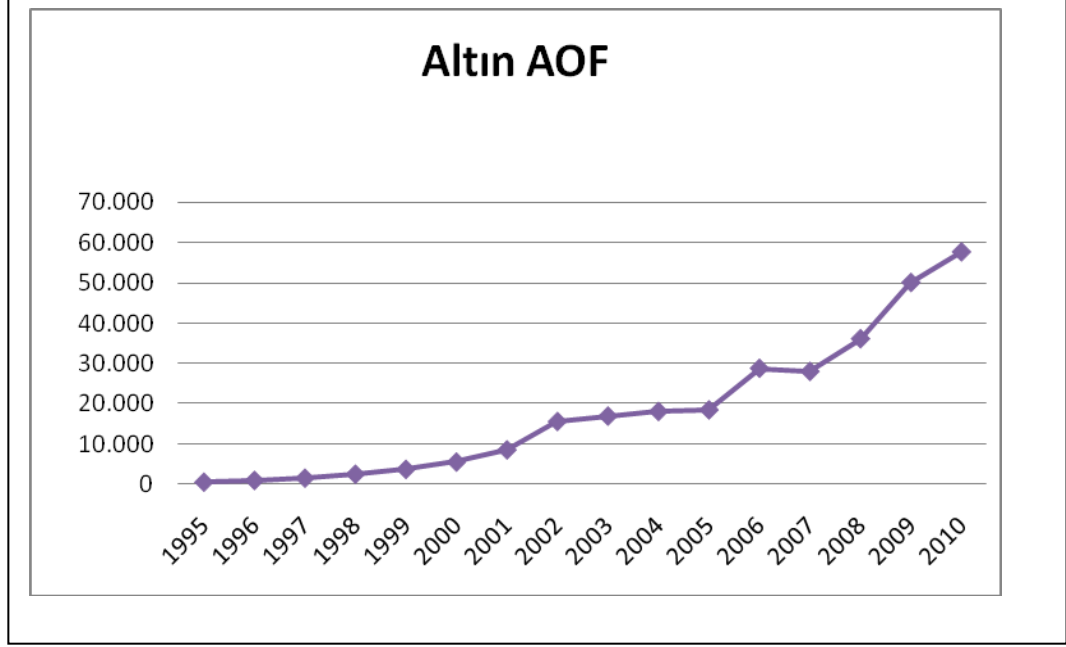
Tablo (3.12): Türkiye Altın Ağırlıklı Ortalama Fiyatları

TL/Kg													
YIL	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık AOF
2010	52.995	53.467	54.845	54.983	60.352	62.610	-	-	-	-	-	-	57.713
2009	43.333	50.355	50.845	45.727	46.652	47.045	45.589	45.512	47.852	49.573	54.670	55.778	50.120
2008	32.842	35.207	38.976	37.724	35.660	35.292	36.527	33.479	31.939	38.849	40.249	41.300	36.172
2007	28.404	29.375	29.423	29.582	28.556	27.788	27.609	27.761	28.789	29.383	30.462	30.533	28.086
2006	22.520	23.289	23.771	26.879	31.368	30.551	31.714	30.123	28.221	27.569	28.842	28.824	28.844
2005	18.539	17.942	18.182	18.479	18.479	18.366	18.237	18.504	19.133	0.00	20.234	22.372	18.533
TL/gr													
YIL	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık AOF
2004	17.812.678	17.302.413	17.046.739	17.680.392	18.566.618	18.680.099	18.532.649	18.663.715	19.451.339	20.003.583	20.383.860	19.934.197	18.145.529
2003	18.767.005	18.662.404	18.425.791	17.192.265	17.082.805	16.367.216	16.026.543	16.078.319	16.707.250	17.049.307	18.505.662	18.788.659	17.003.160
2002	12.429.692	12.925.622	12.880.789	12.730.534	13.780.167	15.870.333	16.715.569	16.192.876	16.780.525	16.790.874	16.458.053	17.433.358	15.658.476
2001	5.719.621	5.799.180	8.291.207	9.949.156	9.693.586	10.361.177	11.223.999	12.443.772	13.552.016	14.761.920	13.522.246	12.926.358	8.620.689
2000	5.025.494	5.504.249	5.373.405	5.378.455	5.469.666	5.646.429	5.692.582	5.701.743	5.842.708	5.885.739	5.832.173	5.868.383	5.608.767
1999	3.005.494	3.174.447	3.367.205	3.471.637	3.549.438	3.497.458	3.533.432	3.614.459	3.844.430	4.677.064	4.697.674	4.827.239	3.788.075
1998	1.969.708	2.149.469	2.244.351	2.445.709	2.434.332	2.462.251	2.541.296	2.517.914	2.590.598	2.674.106	2.814.217	2.896.843	2.574.876
1997	1.287.708	1.339.033	1.425.464	1.466.937	1.525.689	1.589.751	1.606.624	1.714.604	1.774.388	1.877.992	1.854.924	1.861.294	1.614.225
1996	779.221	842.815	872.122	922.840	972.158	992.058	1.027.522	1.067.795	1.103.055	1.157.743	1.205.272	1.252.048	1.056.043
1995	-	-	-	-	-	-	560.830	581.264	590.964	620.566	651.439	716.542	615.877

*2005 sonrası fiyatlar YTL olarak ifade edilmektedir.

Kaynak:İstanbul Altın Borsası, Çevrimiçi (22.07.2010) <http://www.iab.gov.tr/Veriler/data/aaof.pdf>

Grafik (3.11): Türkiye Altın Ağırlıklı Ortalam Fiyatları

Kaynak: İstanbul Altın Borsası verileri düzenlenerek çizilmiştir. Çevrimiçi (22.07.2010) <http://www.iab.gov.tr/Veriler/data/aaof.pdf>

3.1.2.2 Bakır Fiyatları, Trend Analizi

Bakır, petrol ve diğer pek çok doğal kaynak gibi yenilenemeyen bir madendir. Bakır, elektriği diğer bütün metaller içinde gümüşten sonra en iyi ileten metaldir. Fiziksel, kimyasal özelliklerinden dolayı bakır elektrik-elektronik sanayide, inşaat sanayide, endüstriyel alanda, kuyumculuk, kimya, boya vb. pek çok alanda kullanılabilmektedir.

Bakırın çok önemli bir maden olması ve pek çok alanda kullanıma sahip olması nedeni ile literatürdeki çalışmalarda da bakır fiyatlarının incelendiğini görüyoruz. Örneğin Peter Svedberg ve John E.Tillon (2006) makalesinde; 1870-2000 yılları

arasında reel bakır fiyatlarını uzun dönemli incelemişlerdir. Onlara göre bakır pilot bir çalışma yapmak için çok iyi bir tercihtir. Bunun sebeplerini şu şekilde açıklarlar: Bakır üretim sürecinde oldukça kullanılan önemli bir madendir, arzı kıttır ve yenilemeyen bir kaynaktır. Ayrıca bakır madeninin 1870'lerden itibaren, hatta biraz daha eski tarihlerden beri, sabit ve düzenli bir verisi mevcuttur. Bakır homojen bir üründür, yani her ayarı için rafine edildiğinde %99 veya üstünde saf bir bakır elde edilir. Oysa petrol böyle değildir. Bir diğer nokta, bakırın taşıma masrafları daha az olduğundan bakırın satış fiyatına çok küçük bir yüzde etki meydana getirir. Bakır satışının çeşitli bölgesel noktalardan değil, küresel pazarlardan yapılması ve bakır pazarının oldukça rekabetçi olması da diğer önemli bir sebeptir.⁶¹³

Peter Svedberg ve John E.Tillon'in yenilenemez emtia için uzun dönemli bir fiyat trendini değerlendirmelerinin temel nedeni zaman içerisinde doğal varlıkların tüketilmesiyle birlikte kıtlıklarının artması ile ilgilidir. Toplum varolan mineral birikimlerini tükettikçe; maddelerin ayarlarının düşürülmesi, mineral kaynaklarının süreç iyileştirilmeleri daha zor hale gelmesi gibi noktalara bizi sürüklemektedir. Bu eğilimde mineral emtiaların zaman içerisinde maliyet ve fiyat artışlarına yol açar. Bununla birlikte; madencilik alanındaki buluş, kazı ve diğer süreçlerdeki gelişimle ilgili eş zamanlı olarak ortaya çıkan yeni buluş ve teknolojiler sayesinde maliyetlerin azalması sağlanacağından bu durum mineral fiyatlarında zaman içinde düşüşünü sağlayacaktır. Eğer doğal varlıkların azalması ile ortaya çıkan maliyet-artışı, teknoloji ve buluşlarla ortaya çıkan maliyet-azalışından daha büyükse kıtlık faktörünün artması ve bulunabilirliğin azalması unsurlarının yansıması ile birlikte mineral emtiaların reel fiyatları zaman içerisinde yükseliş trendi içine girecektir. Tam tersi durumun yaşanması ancak teknolojik gelişme ve buluşların maliyet azaltıcı etkisinin büyük olması ile mümkün olacaktır. Neticede reel fiyatlara ait uzun dönemli eğilimi, genel olarak kaynağın mevcudiyeti ile alakalı değişimin ölçüsü olarak görülür.⁶¹⁴

⁶¹³ Peter Svedberg, John E. Tilton, "The Real, Real Price of Nonrenewable Resources: Copper 1980-2000", **World Development**, Vol 34, No.3, s.501,502,

⁶¹⁴ A.y.

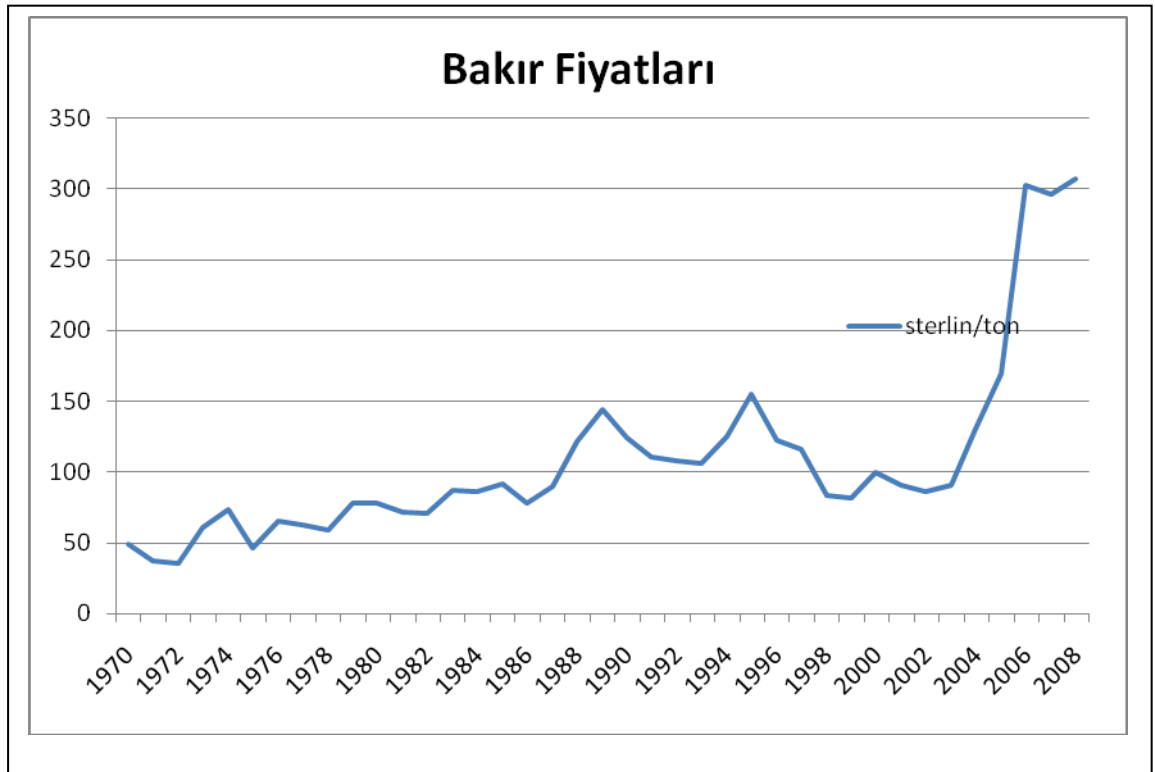
1970-2009 sürecinde bakır fiyatlarının oldukça dalgalı bir seyir izlediğini aşağıdaki grafikte görmekteyiz. 1970-72 arası bakır fiyatlarında gözlenen düşüşün ardından 1972-1974 yılları arasında bakır fiyatlarında yükseliş yaşanmış, fakat 1974 sonlarına doğru fiyatlarda yeniden bir gerileme gözlenmiştir. 1975 yılının sonlarında yükselişe geçen bakır fiyatları 1976 da yeni bir zirve yaptıktan sonra 1979'a kadar hemen hemen mevcut seviyelerini korumuş, 1979'de bakır fiyatlarında yeni bir yükseliş atağı belirmiştir. 1986'nın sonlarına kadar ara ara küçük fiyat düşüşleri gözlenmiş olsa da bakır fiyatlarında genel olarak aşamalı bir fiyat yükselişi olduğu söylenebilir. 1986 yılı sonrasında fiyatlarda bir düşüş yaşanmış, bu düşüş 1987'de bir dip yaptıktan sonra tekrardan yükseliş yönünde dönüm yapmıştır. 1987-1990 arasındaki bakır fiyatlarındaki yükseliş trendi, 1990 sonrası fiyatlarda yeni bir düşüş ve dip gözlenmiştir. 1994 yıllarının başı itibarı ile tekrardan yükselen fiyatlar 1995 yılında zirve yaptıktan sonra tekrar düşüş eğilimine girmiştir.

1997-2008 yılı bakır fiyatlarının tarihsel incelemesini yapan Marian Radetzki, 1997 yılı sonrası yıllık süreci çarpıcı olarak nitelendirir. Oldukça yükseltile fiyatlar ve beraberinde gelen yüksek karlar bu durumun doğal bir sonucudur. 2004 yılı sonrasında gözlemlenen ani ve keskin fiyat yükselişlerinin temelinde bu dönemde bakır dahil pek çok emtiyaya yönelik talebin yükselmesi ve köhne üretim tekniklerine sahip tedarikçilerin talebe cevap verememesi yatar.⁶¹⁵ Çin gibi diğer Asya ülkelerinin 2005 yılı sonlarında başlayan sanayi üretim süreçlerindeki hızlanmayla birlikte bu ülkelerin bakır tüketimleri büyük ölçüde artmıştır. Örneğin, Çin'in 2007 yılı işlenmiş bakır tüketimi bir önceki yıla oranla %13 artarak 3.99

⁶¹⁵ Marian Radetzki, "Seven Thousand Years in the Service of Humanity- The History of Copper, The Red Metal", **Resources Policy** , Vol. 34, 2009, s.177,

milton tona ulaşmıştır. Bu şekildeki ülkelerin büyüme süreçleri de 2005 sonraki dönemdeki fiyat yükselişlerini tetiklemiştir.⁶¹⁶

Grafik (3.12): 1969-2009 Yılları Arası Bakır Emtiası Fiyat Seyri (A sınıf Bakır elektrik teli, barlar, katodlar, LME, ASH, sterlin/ton)

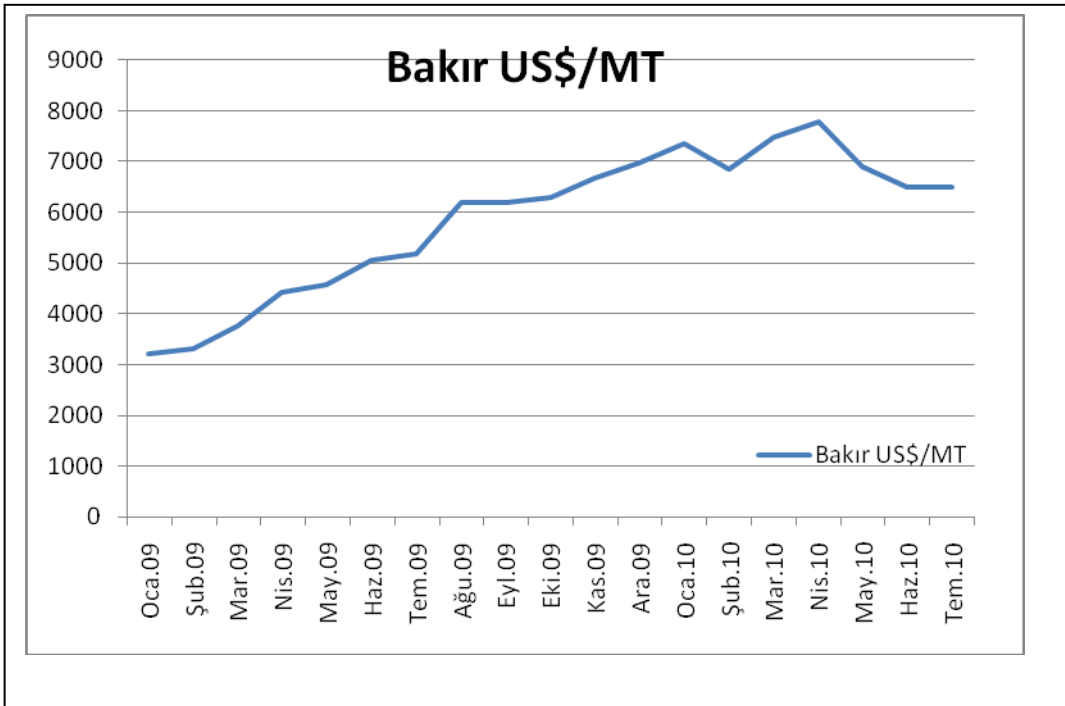

Kaynak: UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) Çevrimiçi (01.07.2010), 2009 İstatistik El Kitabından Elde Edilen Veriler Düzenlenerek Çizilmiştir.

<http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=2056>

⁶¹⁶ CMA (Çin Maden Kurumu), Çevrimiçi (26.07.2010) , <http://www.chinamining.org/News/2008-02-29/1204270429d11500.html>,

Grafik (3.13) Bakır Fiyatları \$-MT (Ocak2009-Temmuz2010)

Kaynak:,Tunç Metal - LME aracılığı ile elde edilen veriler düzenlenerek çizilmiştir.

Çevrimiçi,

http://www.tuncmetal.com/component/option,com_fusionchart/Itemid,223/lang,en/,
12.07.2010

Londra metal değişim fiyatları bakır için 2009 Ocak- 2010 Temmuz ayları itibari ile değişimi milyon on birimi karşılığı dolar olarak grafik 3.... de gösterilmiştir.Genel itibarı ile yükseliş trendini 2009 ve 2010 itibarı ile sürdüren bakır fiyatının ocak 2010 milyonton birimi karşılığı 7000 doları geçtiği, şubat 2010 da ise fiyat düşüşü

yaşayarak 7000\$'ın altına indiğini görüyoruz. Mart ve Nisan aylarında da yeniden yükselen bakır fiyatları Mayıs ayında tekrar düşüş yönünde bir dönüm yapmıştır ve temmuz ayındada bu düşüş eğilimini sürdürmektedir.

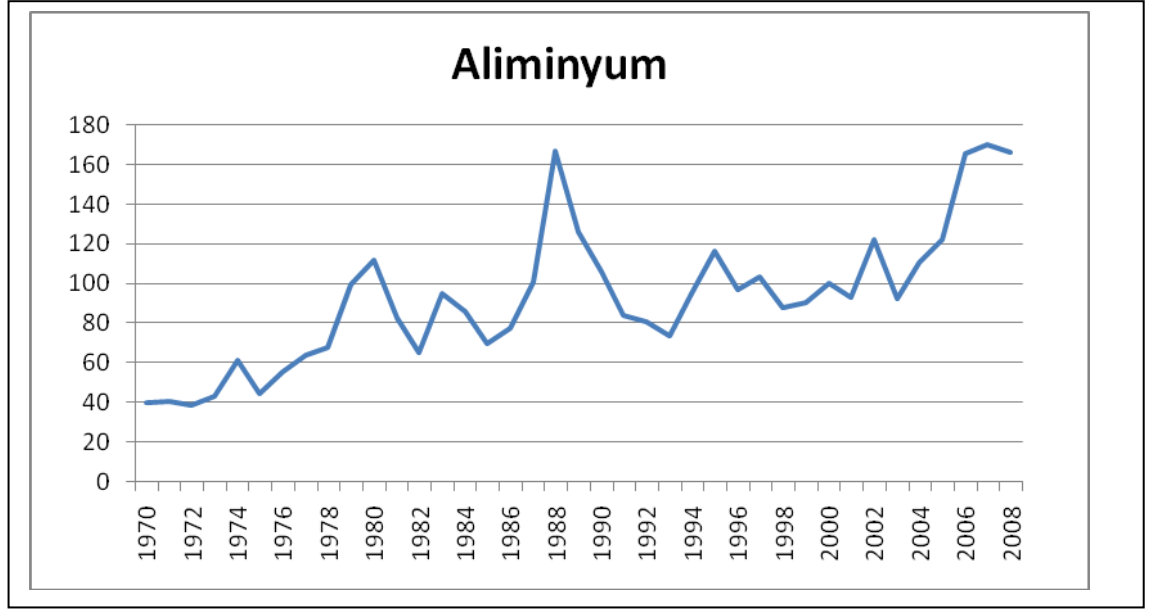
3.1.2.3 Alüminyum Fiyatları, Trend Analizi

Doğada bileşikler halinde bulunan aliminyum yeryüzündeki yaklaşık %8 civarındaki içeriği ile alüminyum, oksijen ve silisyumdan sonra en fazla bulunan üçüncü elementtir. Çok bulunmasına karşın varlığı 1808 yılında İngiliz Sir Humphry Davy tarafından tespit edilen bu metalin ticari olarak üretim teknolojisi 1886 yılında Paul Louis Toussaint Heroult (Fransa) ve Charles Martin Hall (ABD) tarafından birbirlerinden habersiz şekilde çalışılarak geliştirilmiştir. Bu yöntem halen günümüzde de kullanılmaktadır. Bu iki bilim adamın keşfini takiben 1888 yılında İsviçre tarafından ve ABD tarafından ilk alüminyum elektrolizhaneleri kurulmuştur. Bu aşamadan sonra hızlı bir teknik ve ekonomik gelişme yaşanmaya başlanmış, 1900 yılına gelindiğinde İsviçre ve Amerika ile birlikte Fransa (1889), İngiltere (1896), Almanya (1898) ve Avusturya (1899) yılında alüminyum üreten ülkeler olmuşlardır. 1900 yılında dünya birincil alüminyum toplam yıllık üretimi 8000 ton iken, 1913 yılında 65000 tonai 1920 yılında 128000 tonai 1938'de 537000, 1946'da 681000 tona, 2002 de 22-23 milyon tona, 2003 yılında 25-27 milyon ton seviyesine yükselmiştir. Günümüzde bu rakam 30 milyon ton seviyesine ulaşmıştır.

Alüminyum diğer metallere göre hafif olması, hafifliğine karşın alaşımlandığında yeterli mukavemetinin olması, tekrar tekrar kullanılabilir olması, korozyona karşı olan yüksek direnci, çekilebilirliği, şekillendirilebilirliği, dövülebilirliği, işlenebilirliği, yüksek ısı ve elektriksel iletkenliği ısı ve ışık yansıtıcılığı gibi

özellikleri ile önemli avantajlara sahiptir. Bu özellikleri nedeni ile büyük ölçüde talep edilen bir emtiadır.⁶¹⁷

Grafik (3.14) Alüminyum Fiyatları – LME Nakit

Kaynak: UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) Çevrimiçi (01.07.2010), 2009 İstatistik El Kitabından Elde Edilen Veriler Düzenlenerek Çizilmiştir.

<http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=2056>

3.1.2.4 Demir-Çelik Emtiası, Fiyat Analizi

Dünyadaki çelik üretim rakamlarına bakacak olursak; birinci sırayı 567.8 mmt ile Çin, 87.5 mmt ile Japonya, 62.8 mmt ile Hindistan, 60.0 mmt ile Rusya, 58.2 mmt ile Amerika alır. 2008 yılındaki 1,329 mmt' lik dünya çelik üretimi, 2009 yılında 1,226 milyon metrik tona gerilemiştir.⁶¹⁸ Fakat, Dünya Çelik Derneği tarafından

⁶¹⁷ Metalurji Mühendisleri Odası: (Çevrimiçi),

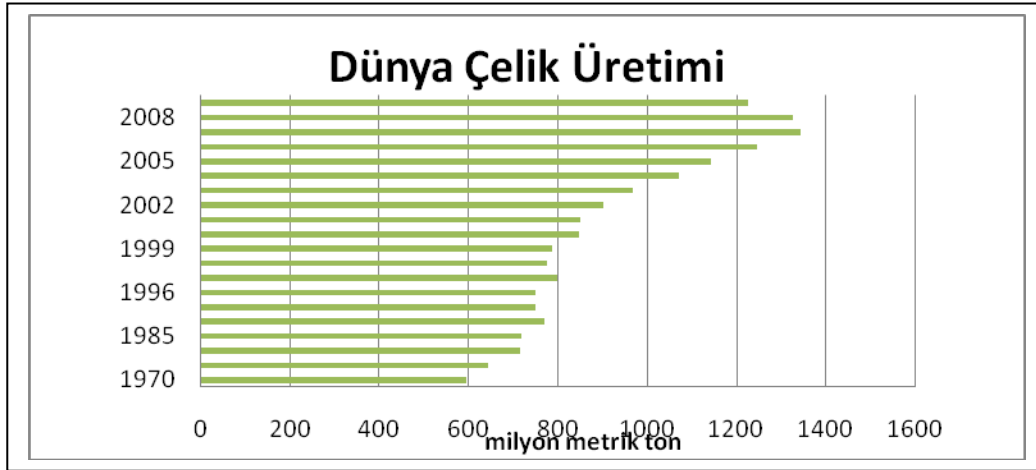
http://metalurji.org.tr/arsiv/05_sektorel_rapor/aluminyum_raporu.pdf, 27.07.2010

⁶¹⁸ Dünya Çelik Derneği (WSA), Çevrimiçi (27.07.2010) <http://www.worldsteel.org/?action=newsdetail&id=302>

haziran 2010'da açıklanan dünya çelik üretimi 66 ülkenin toplamı 119 milyon metrik ton (mmt) dur. Bu rakam haziran 2009'daki rakamdan %18 daha yüksektir. Dünya ham çelik üretimi 2010 yılının ilk 6 ayı için 706 milyon metrik ton olup, 2009'un aynı dönemiyle karşılaştırıldığında %27.9 yüksektir. Bütün bölgelerin çelik üretimleri 2010 yılının ilk yarısı için 2009'un ilk yarı dönemine kıyasla yükseliş göstermiştir. Ancak 2010 yılını, kriz öncesindeki 2007 yılı ile karşılaştırsak; 2010 yılının ilk yarısı için çelik üretimi 2007'nin aynı dönemine kıyasla %7.2 artmıştır. Dünyanın pek çok noktası kriz öncesi seviyelere halen gelememiştir. Sadece Asya ve Orta Doğu 2007'nin ilk altı ayna oranla 2010'un ilk 6 ayında yükseliş göstermiştir.⁶¹⁹

Dünya Ham Çelik üretimindeki yıllık ortalama büyüme (% yıllık olarak), 1970-1975 için %1.6, 1975-1980 için % 2.2, 1980-1985 için % 0.1, 1985-1990 için % 1.4, 1990-1995 için % -0.5, 1995-2000 için % 6.1, 2005-2009 için %1.8 dir.⁶²⁰

Grafik (3.15): Dünya Ham Çelik Üretimi 1970-2010 (milyon metrik ton)

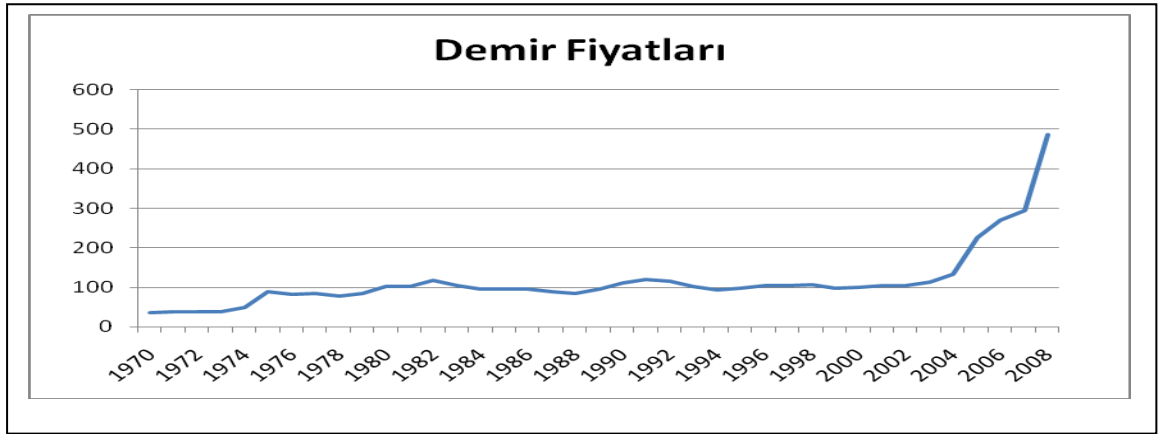
Kaynak: Dünya Çelik Derneği (WSA), “World Steel In Figures 2010”, Çevrimiçi
<http://worldsteel.org/pictures/publicationfiles/WSIF2010.pdf>, 27.07.2010

⁶¹⁹ Dünya Çelik Derneği (WSA), “World Steel In Figures 2010”, Çevrimiçi (27.07.2010), <http://www.worldsteel.org/?action=newsdetail&latest=1&id=303>

⁶²⁰ Dünya Çelik Derneği (WSA), “World Steel In Figures 2010”, Çevrimiçi (27.07.2010), <http://worldsteel.org/pictures/publicationfiles/WSIF2010.pdf>

Dünya Ham Çelik üretimindeki ülkelerin yerine bakacak olursak, bu bilgileri grafik 3.15’den görebilmekteyiz. Türkiye çelik üretiminde 10 sırada yer almaktadır. 2009’da 25.3 milyon metrik ton olan üretiminin 2010 yılında 26.8 milyon metrik tondur.

Grafik (3.16) Demir Cevher Fiyatları (Brazilya’dan Avrupaya Fob,ce/Fe Birim)

Kaynak: UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) Çevrimiçi, 2009 İstatistik El Kitabından Elde Edilen Veriler Düzenlenerek Çizilmiştir, <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=2056>, 02.07.2010

Tablo (3.13) :Emtia Fiyat Verisi

EMTİA FİYAT VERİSİ									
		Yıllık Ortalama			3 Aylık Ortalamalar				
		Ocak-Aralık	Ocak-Haziran	Ocak-Haziran	Nisan Haziran	Temmuz-Eylül	Ekim-Aralık	Ocak-Mart	Nisan- Haziran
		2008	2009	2010	2009	2009	2009	2010	2010
Emtia	Birim								
Demir Cevheri	c/dmtu	140,6	101,0	134,0	101,0	101,0	101,0	101,0	167,0
Bakır	\$/mt	6.956	5.150	7.130	4.663	5.859	6.648	7.232	7.027
Aliminyum	\$/mt	2.573	1.665	2.130	1.485	1.812	2.003	2.163	2.096
Altın	\$/toz	872	973	1.152	922	960	1.102	1.109	1.196
Aliminyum (Londra Metal Endeks) Lme Değişim minimum %99,7 saflıkta üsütn kalitede,nakit fiyatlar									
Bakır (LME),A Kalitede minimum %99,8 saflıkta,katod ve elektrik barları şekillendiriyor, vadeli muamele fiyatı									
Demir Cevheri (Brazilya) Vale do Rio Doce Firması, 2005-2010, %67,50 Demir içerik,nemlilik %8,0. 2004 yılı için %67,40 demir									
2000-2003 %67,55 demir içerik ve nem %7,6 ila %8 . Avrupa seözleşme fiyatı FOB .									
Dmtu birim fiyat (unit dry metric ton unit) bu birim mt %1 Fe-birim'e dayanır.									
cents/dtmu 'nun \$/dtmu SSF(kuru cevher) çevrilebilmesi için demir içerik yüzdesi ile çarpılmıştır									
Altın; UK, %99,5 saf,Londra öğleden sonra fiyat ayarlamalı ,ortalama günlük fiyatlar									

Kaynak: Dünya Bankası , Çevrimiçi (15.07.2010),

<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/0,,contentMDK:21148472~menuPK:538204~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html>

Merrill Lynch'e göre 2010 yılı itibarı ile Çin'in ham çelik üretimindeki artışın devam edeceği ve Avrupa'nın üretiminde beklenen 20 oranındaki artışın 2010 yılında %14 oranında daha fazla demir cevheri talebi yaratacağını ancak en büyük demir cevheri madencisinin tam kapasite ile çalıştıkları için piyasad arz yetersiliği belireceğinden 2010'u mutakip dönemde demir fiyatlarının %30 oranında artacağı öngörülmektedir.⁶²¹ Çin'in piyasaya müdahalesi ile artan fiyatlar Türkiye için bir fırsat olarak görülmektedir. Özellikle bu müdahale sonrasında hurda demir

⁶²¹ Patrontürk, Çevrimiçi, <http://www.patronturk.com/2010da-demir-fiyatlari-artabilir>, 28.07.2010

fiyatlarında önemli artışlar yaşanmıştır. Tüm dünyada demir çelik piyasası 2010'un ilk iki ayında % 25-30 oranlarında büyürken Türkiye'nin üretim artışları % 1,4 seviyelerinde kalmıştır. Üretimde yaşanan bu düşüş ihracatı da etkilemektedir. Yıllardır ihracat üzerinde çok önemli payı olan demir çelik sektörünün 2010'da, 1 Ocak- 24 Mart arası, ihracatta % 18.1'lik bir gerileme vardır. Sektörde yaşanan bu gerilemelerin ülkemizdeki demir-çelik fiyatlarının aşırı düşük düzeyinden kaynaklandığı şeklinde ifade edilmektedir.⁶²²

3.1.3 Döviz Kurlarının Değişiminden Kaynaklanan Şoklar

Döviz kurlarındaki sürekli ve önemli değişiklikler Türkiye için olduğu kadar diğer pek çok ülke için de önem arz etmektedir. Hatta bazı döviz kur hareketleri oldukça büyük düzeylerde gözlemlendiklerinden “şok” olarak ifade edilmektedirler. Şok olarak ifade edilmesindeki temel neden kur yükselişlerinin özellikle döviz kurlarının yükselmesi ve maliyetlerin artması nihayi olarak üretimi olumsuz yönde etkilemesi söylenebilir.

2008 itibarı ile yaşanan kriz, bu tür şokları özellikle gündeme getirmiştir. Bu şoklar genellikle parasını döviz olarak muhafaza edenler, dövizle borçlananlar ya da cari artışı açısından değerlendirilmektedir. Fakat döviz kuru şoklarının kaynak tahsisi üzerinde ve dolayısı ile kaynak tahsisini yönlendiren rekabet süreci üzerinde çok önemli diğer bazı etkileri de vardır. Döviz kurlarındaki değişimlerin rekabet üzerinde etkilerini iki boyutta incelemek ve değerlendirmek mümkündür. İlk boyut; döviz piyasalarının kendiliğinden, “doğru” bir döviz kurunun oluşumunu sağlayacak şekilde işleyip işlemediğidir. Döviz piyasası kavramı dünyada farklı para birimlerinin olması ile ilgilidir. Eğer dünya üzerinde tek bir para birimi geçerli olsaydı, döviz piyasası yerine para piyasasından bahsetmek gerekecekti. Bir ülke için doğru döviz kuru, bir piyasada arz ve talebi eşitleyen döviz kuru olarak ifade edilebilir. Bu noktada arz ve

⁶²² Hürriyet Gazetesi, Çevrimiçi, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/14214716.asp> , 28.07.2010.

talebin hangi unsurlardan ve ne şekilde oluştuğu önem taşır. Dolayısı ile günümüzde dvz piyasalarının doğru bir dvz kurunun oluşumuna elverişli olduğunu söylemek maalesef pek mümkün değildir. Bu durum birkaç nedenle ilişkilidir. Öncelikle günümüzde, dvz kurlarında referans birim olarak kullanılan ABD dolarının değerini belirleyen para dolarının değerini belirleyen para politikaları, ekonominin ihtiyaçlarından ziyade dış politikalarının gereklerine göre yönlendirilebilmektedir. 1970’lerden itibaren ABD dolarının altınla olan bağlantısının kesilmesi sonucunda bu paranın değerinin istikrarlı bir şekilde seyir etmesi zorlaşmıştır. Bu açıdan her ülkede dvz kurları, dolar arz ve talebini etkileyen çeşitli şokların ve krizlerin etkisi ile sık sık değişmektedir. Dvz piyasalarının işleyişinde sorun yaratan ikinci faktör, dünya finansal piyasalarının serbestleşmesine paralel olarak hızlanan kısa vadeli spekülatif sermaye hareketlerinin, dvz arz ve talebinde, dolayısıyla dvz kurlarında hızlı değişmelere neden olabilmesidir. Dvz kurunun kaynak tahsisini yönlendirmede, kıtlıkları yansıtabilmesi için dvz arz ve talebinin sadece mal ve hizmet alımları ve orta ve uzun vadeli sermaye transferleri ile ilgili olması gerekmektedir. Tasarruflardaki açık sebebiyle yüksek borçlanmadan doğan yüksek faizlerin, çok kısa vadeli ve spekülatif fonları çekici etkisi, dövizin spekülatif bir tasarruf aracı olarak kullanılmak istenmesi ve neticede, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle, dvz arz ve talebinde önemli oynamalar olması, doğru dvz kurunun oluşumunu zorlaştırmaktadır. Özetle dvz piyasalarının, uluslararası düzeyde kaynak tahsisini ilgilendiren nispi kıtlıkları yansıtan, rekabetçi bir serbest piyasa olduğunu ileri sürmek zordur. Dvz kurları mal, hizmet ve sermaye piyasalarında rekabet koşullarını belirleyici etkiye sahip olduğundan bunu dvz kurlarındaki değişmelerin rekabet etkilerinin incelenmesinde ikinci boyut olarak incelenebilir. Bu ikinci boyut kapsamında dvz kuru, ulusal ve uluslararası düzeyde nispi fiyatları belirleyen bir değişkendir. Dvz kurundaki değişmeler nispi fiyatlar yoluyla tüm mal ve hizmet piyasalardaki rekabet koşullarını tayin eder. Bu çerçevede dvz kurlarındaki değişmeler, bir ülkenin iç ve dış rekabet gücünü etkilemektedir.

Döviz kuru değişmesi, dış dünyadaki tüm mal ve hizmetlerin fiyatlarının değişmesi anlamına gelir. Eğer döviz kurlarındaki değişim ülke parasının değer kazanması şeklinde gerçekleşmişse, o ülke açısından dış dünyadaki bütün mallar, iç piyasadaki mallara göre nispi olarak ucuzlamış olur. Dolayısı ile böyle bir durumda o ülke tüketicileri, yerli mallar yerine artık yabancı malları daha çok tercih ederler. Nihai olarak o ülkenin ithalatında önemli bir artış yaşanırken, ihracatı düşer. Döviz kurlarındaki şok değişmeler durumunda, bu tercih değişimleri daha hızlı yaşanır. Yerli paranın değer kaybetmesi durumunda ise tam tersi bir tercih değişikliği yaşanır; dış satım veya ihracat daha avantajlı hale gelirken ithalat yapmak dezavantajlı olur.

Döviz kurlarının kaynak tahsisine yönelik etkileri karmaşık bir hale getiren diğer bir başka sorun, ulusal döviz kuru politikalarındaki farklılıklardır. Bazı ülkelerin çeşitli nedenlerle aşırı değerlendirilmiş kur politikası, bazılarının da aşırı değerlendirilmiş yerli para politikası izlemesi, döviz kurlarını uluslararası kaynak dağılımını bozucu yönde etkilemekte ve istikrarsızlıklarında tetikleyici bir rol oynamaktadır. Döviz kurlarındaki değişme, iç pazarda bazı yan etkiler de yaratabilmektedir. Eğer yerli para değer kazanmışsa, ithal girdilerle üretim yapan firmalar, yerli girdilerle üretim yapanlara karşın bir rekabet üstünlüğü kazanır. Benzer şekilde, iç piyasada ithal girdilerin fiyatlarının beklenmedik şekilde önemli bir değişime uğraması, bazı paralel fiyat değişmelerini zorunlu hale getirir.⁶²³

Döviz kurlarında artış beklentisi, bazı hallerde fiyatlarda yapay olarak bir şişmeye yol açar. Bu durum da hem enflasyonu hem de durgunluğu tetikleyici etkiler yaratan stagflasyonist hareketlere neden olabilmektedir. Hem durgunlun, hem de enflasyonun rekabeti destekleyen bir ortam yaratmadığı kesindir. Burada rekabet açısından önemli olan bir başka husus, bir firmanın rekabet üstünlüğünün o firmanın kendi

⁶²³Erdal Türkkan, “Döviz Şokları ve Rekabet”, (Çevrimiçi), <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfahtml&Id=589>, 12.08.2010

abalarından bağımsız olarak dış faktörlerin etkisiyle hızla değişebilmesidir. Bu durumun rekabet kültürünü tahrip edici etkiler yaratması kaçınılmaz olacaktır. Zira firmalar rekabet üstünlüğünün kendi çabalarından çok, makro ekonomik değişkenlere bağlı olduğu gibi bir algılama içine gireceklerdir.

Döviz kurlarının çok kısa zaman dilimleri içinde önemli boyutlarda aşağı ve yukarı doğru hareket etmesi, on binlerce malın fiyatının, yani kıtlık derecesinin, çok kısa bir süre içinde değişmesi anlamına gelir. Bu da herhangi bir biçimde kabul edilebilir bir olgu değildir. Fiyat sisteminin, firmaların ve tüketicilerin kontrolünde olmayan, makro ekonomik bir dış faktör olan döviz kuru tarafından büyük ölçüde yönlendirilebilmesi, hatta kısa ve orta vadede tamamen bu değişkenin güdümüne girmesi, bu sistemin bir anlamda kaynak tahsisini yönlendirme işlevini sağlıklı bir biçimde yapamaz hale gelmesi demektir. Bu çerçevede döviz kurlarıyla ilgili sorunlar, rekabetçi piyasa ekonomisinin etkin kaynak tahsisi fonksiyonu yerine getirmesinde önemli bir zafiyet noktası oluşturmaktadır. Yanlış döviz kurlarının kaynak tahsisini bozucu etkileri, tüm dünyada bilinmekte ve yakından hissedilmektedir. AB para birimi EURO nun oluşturulmasında etkili olan nedenlerden birisi döviz şokların etkisinin azaltılmasıdır. Fakat bugüne kadar bu konuda arzu edilen ölçüde bir başarı sağlanabilmiş değildir. 2008 krizi, döviz piyasalarındaki aşırı dalgalanmaların ve şokların oluşumunda, finans piyasalarının küreselleşmesinin ve likidite fazlasının önemli bir rol oynayabileceğini göstermiştir. Diğer bir ifade ile 2008 krizi, dünyanın daha istikrarlı bir para sistemine ihtiyacı olduğunu ortaya koymuştur. Burada istikrar, sabit kuru veya hesaplanmış kuru ima etmemektedir. Yaşanan tecrübeler, küresel düzeyde istikrarı sağlayacak ciddi bir koordinasyona veya kurumlaşmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir.⁶²⁴

⁶²⁴ A.y.

3.1.3.1 Döviz Kuru Geçiş Etkisi (Exchange Rate Pass-Through,PT)

Döviz Kuru değişimlerinin yurtiçi fiyatları ne yönde ve ne hızla etkilediği hususu bilhassa 1990'lı yıllardan sonra önemli bir inceleme alanı olmuştur. Temel çıkış noktası Tek Fiyat Kanunu ve Satın Alma Gücü Paritesi olan döviz kuru geçiş etkisi, nominal döviz kurundaki bir birimlik değişimin yurtiçi (ulusal para birimi cinsinden) ithalat ve yurtdışı (döviz cinsinden) ihracat fiyatlarında yol açtığı değişimdir. Fakat genel olarak döviz kuru geçiş etkisi denildiğinde, kurdaki değişimlerin ulusal para cinsinden ithalat fiyatlarına ne derecede yansıdığı anlaşılır. Bundan dolayı döviz kuru geçiş etkisi kısaca; kurdaki %1' birim değişim nedeniyle yerel fiyatlarda meydana gelen % değişim olarak da ifade edilebilir. Firmalar kurdaki değişimleri satış fiyatlarına tam olarak yani birebir oranında yansıtırsa döviz kuru geçiş etkisi, şokun bir kısmını (birebir oranından daha az) satış fiyatlarına yansıtırsa kısmi yani tamamlanmamış döviz kuru etkisi sözkonusudur. Firmalar kurdaki değişimler sonrasında satış fiyatlarını değiştirmezse döviz kuru geçiş etkisinden söz edilmez. Bir diğer ifade ile döviz kuru geçiş etkisinin olmaması, ithal malların ulusal para cinsinden fiyatının, ithalat maliyetlerindeki değişimlerden (kur değişimlerinden) etkilenmemesini ifade eder.⁶²⁵

Nominal kur değişimlerinin ithalat fiyatlarına yansımaları, yurtiçi fiyat düzeyinin kur değişimlerine gösterdiği duyarlılığı açığa çıkarır. Bu açıdan döviz kuru değişimlerinin yurtiçi fiyatlara geçiş hızının ve geçiş derecesinin bilinmesi enflasyon tahminini yapma hususunda ve enflasyona yönelik şoklara karşı uygulanacak optimal para politikasının belirlenmesinde çok büyük bir öneme sahiptir. Bilhassa enflasyon hedeflemesinin uygulandığı ülkelerde bu durum daha fazla öneme sahiptir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde döviz kuru geçiş etkisinin yüksek olması nedeni ile ithalat fiyatlarındaki artışlar daha yüksek yerel fiyatlara yol açar. Döviz kurunun geçiş etkisinin yüksek olması nedeniyle enflasyon hedefine ulaşmak zorlaşır. Neticede çok

⁶²⁵ Ayşe Arı, "Dalgalanma Korkusu ve Döviz Kuru Geçiş Etkisi", **Journal of Yaşar University**, Vol 17, No 5, 2010, s.2834, , http://joy.yasar.edu.tr/makale/no17_vol5/No17Vol5_2_Ari.pdf,

sayıda ekonomist döviz kuru geçiş etkisi düşük olduğunda yurtdışından gelen enflasyon baskısının zayıflayacağını savunmakta ve bu durumu olumlu bir gelişme olarak görmektedir. Ancak enflasyon odaklı olan bu düşünce nispi fiyatların ve reel döviz kurunun rolünü es geçmiştir. Oysa nominal kurdaki değişimler nispi fiyatlar üzerinde de önemli etkiye sahiptir. Kurdaki değişimlerin ticareti yapılan ve yapılmayan veya ithal edilen malların büyüklüğüne göre fiyatlara etkisi farklı olabilmektedir. Bu durumda döviz kuru geçiş etkisi, farklı sektördeki malların fiyatlarını farklı oranda etkileyecektir. Böylece döviz kuru geçiş etkisi, nispi fiyatları değiştirerek enflasyon üzerinde dolaylı yoldan etkili olabilecektir.⁶²⁶

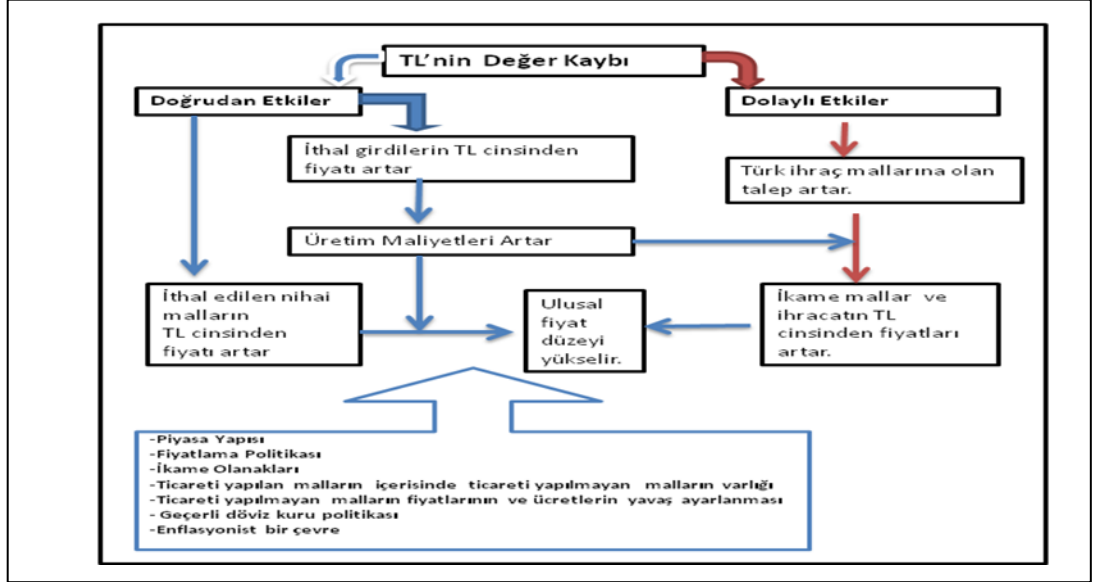
3.1.3.2 Döviz Kuru Geçiş Etkisinin İşleyiş Süreci

Aşağıdaki şekil kurlardaki değişimlerin ulusal fiyatlar üzerinde iki şekilde etkisini göstermektedir. İlk olarak ithal edilen nihai mallar ve girdiler yolu ile yerel fiyatları doğrudan etkilemektedir. Bununla birlikte kurdaki yükseliş ithal ara malı fiyatlarını arttırarak ulusal olarak üretilen malların üretim maliyetlerini dolayısı ile ülkede üretilen malların nihai malların fiyatlarını arttıracaktır. Bunun dışında yabancı para cinsinden satılan yerel ürünlerin fiyatı yoluyla da kurdaki değişimler doğrudan yerel fiyatları etkilemektedir. Artan maliyet ve enflasyon da enflasyon beklentilerini ve ücret talebini arttırarak enflasyon üzerinde tekrar arttırıcı etkiye yol açacaktır. Neticede nominal kurdaki değişimlerin yurtiçi fiyatlara (TÜFE ve ÜFE) olan doğrudan etkisi ithal edilen nihai malların TÜFE ve ÜFE sepetlerindeki payı oranında yurtiçi fiyatları değiştirirken; yurtiçinde üretilen malların fiyatları beklentiler ve maliyetlere bağlı olarak değişmektedir.⁶²⁷

⁶²⁶ A.e.s.2835,

⁶²⁷ A.y.

Şekil (3.1): Döviz Kuru Geçiş Etkisinin Ulusal Fiyatlara Etkisi

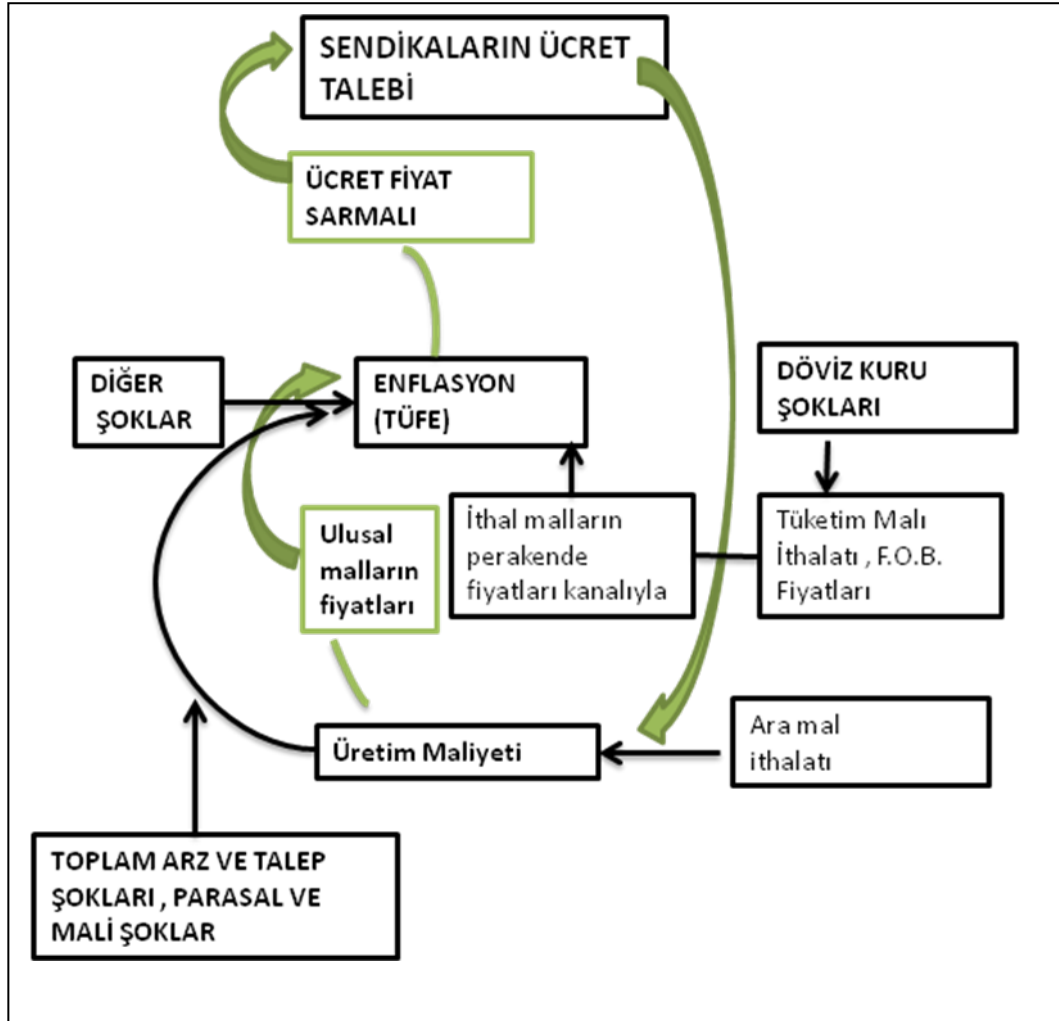
Kaynak: Zulfiqar Hyder, Sardar Shah, “Exchange Rate-Pass-Through to Domestic Prices in Pakistan”, **State Bank of Pakistan Working Papers**, No.5, June 2004, s.4, Çevrimiçi, <http://129.3.20.41/eps/mac/papers/0510/0510020.pdf>, 21.08.2010

Dolaylı etkide ise, döviz kurundaki değişimler net ihracat yoluyla etkisini göstermektedir. Kurdaki değer kaybı ihracatı daha ucuz hale getirerek cazibesini arttıracğından ihracata yönelik talep artacaktır. Bu durumda ithalat ise daha pahalı hale gelecektir. Yurtiçi talep ithal edilen malların yerine geçebilecek yerli ikame mallara kayacaktır. Bunun sonucunda yerli malların fiyatları da artacaktır. Öte yandan ithal edilen girdi maliyetlerinin fiyatlarının artması da ihraç edilen ürünlerin maliyetinin ve dolayısıyla fiyatlarının artmasına yol açacaktır. Neticede kurdaki değişimler toplam talepteki değişimler yoluyla yerel fiyatları etkileyecektir.

Bazı çalışmalarda net ihracat etkisinden bahsedilememekte, bu çalışmalarda doğrudan geçiş etkisi olarak kurdaki değişimlerin ithal edilen nihai mallar yoluyla ithal fiyatlarına etkisi ele alınmaktadır. Kurdaki değişimler sonrasında ithal edilen ara mallar maliyeti ile enflasyon beklentilerinin değişmesi ve bunların ücretleri

baskılayarak yerel enflasyonu etkilemesi ise dolaylı geçiş etkisi olarak sınıflandırılmaktadır. Söz konusu faktörler ve enflasyonu etkileyen diğer faktörler aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

Şekil (3.2):Enflasyonu Belirleyen Faktörler

Kaynak: Ayşe Arı, “Dalgalanma Korkusu ve Döviz Kuru Geçiş Etkisi”, **Journal of Yaşar University**, Vol 17, No 5, 2010, s.2836, (Çevrimiçi) , 20.08.2010, http://joy.yasar.edu.tr/makale/no17_vol5/No17Vol5_2_Ari.pdf,

3.1.3.3 Döviz Kuru Değişiminin Gelişmekte Olan Ülkelere Geçişi

Döviz kurundaki değişmelerin gelişmekte olan ülkelerdeki yerel fiyatlara etkisinin yüksek olduğu kabul edilir. Bu durumu etkileyen en önemli faktörler sözkonusu ülkelerin aramalarla olan bağımlılığı ve ithal edilen malların TÜFE ve ÜFE sepeti içindeki payının payının ne kadar fazla olduğudur. Bunların dışında yerel ve yabancı mallar arasında sınırlı ikame durumu döviz kurundaki değişmelerin doğrudan ve hızla fiyatlara yansımaya yol açar. Dışa açıklık yani dış ticaretin gayri safi yurtiçi hasılaya oranı döviz kurunun geçiş etkisini belirleyen diğer bir faktördür, hatta çoğu zaman ilk akla gelen unsurdur. Çünkü dışa açıklık ekonomiler kurdan daha çok etkilenir şeklinde ilk etapta düşünülür. Örneğin Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Tayland gibi döviz kuru geçiş etkisinin yüksek olduğu ülkeler (GSYİH'nin %80'inden fazlası), G3 ülkelerinden (GSYİH'nin %40'ı) daha çok dışa açıktır. Fakat regresyon analiziyle bu dışa açıklığın pek de geçiş etkisini açıklama hususunda yeterli olmadığını gösterir. Zira tüketim sepetinin tamamı tüketimi yapılan mallardan oluşmamaktadır. Brezilya gibi ülkelerde gıda ve imalat ürünleri ticarete halen büyük öneme sahiptir. Dolayısı ile kurdaki değişmeler gelir seviyesi düşük olan ülkelerde enflasyon üzerinde daha fazla etkiye neden olmaktadır. Bu ülkedeki bu malların ulusal fiyatları döviz kuru değişmelerinden önemli ölçüde etkilenecektir. Bu açıdan kişi başına gelir ile döviz kuru geçiş etkisi arasında negatif korelasyon belirir. Gelişmiş ülkelerde ise hizmet harcamaları gıda ve imalat harcamalarına oranla tüketim sepetinde daha fazla yer tutar. Hizmet sektörü, ticareti yapılmayan mallar olduğundan fiyatları ulusal emek piyasasında oluşacaktır.⁶²⁸

Kriz ve devalüasyonların yaşandığı ülkelerde yerel para değer saklama görevini yerine getiremediğinden bu ülkelerde yapılan sözleşmelerde, ticari işlemlerde yabancı paralar kullanılmıştır. Bu neden ile bu ülkelerde döviz kurlarında yaşanan ani

⁶²⁸ Ayşe Arı, a.g.e, s.2839.

değişimlerin yansıma etkisi çok güçlü olmuştur.⁶²⁹ Türkiye için yapılan çalışmalar 2001 yılı sonrasında uygulanan dalgalı kur ve para politikalarının tüketici ev üretici fiyatlarına yönelik geçiş etkisini önemli ölçüde düşürdüğünü gösterir. Çünkü söz konusu politikalar endekslleme davranışını azaltarak döviz kuru geçiş etkisinin düşmesini sağlamıştır. Ancak kurun enflasyon üzerindeki etkisi bilhassa ticareti yapılan mallarda halen büyük öneme sahiptir. Bu da nomianl kurdaki değişimin nispi fiyatlara olan etkisinin arttığını gösterir.

⁶²⁹ A.y.

3.2 ŞOKLARI İNCELEMEDE KULLANILAN NİTEL TERCİH MODELLERİ

Sosyal bilimlerde yapılan analizlerde sıklıkla kullanılan nitel bağımlı değişkenler, ekonomik birimlerin değişimlerini ölçmek adına iktisadi bilimlerde de kullanılmaktadır. Bağımlı değişkenin iki veya daha fazla değer aldığı bu tür modeller, ekonomik birimlerin davranışları ölçüldüğünde, çeşitli alternatifler arasından yapılacak tercihi ve bu tercihin neden seçildiğini açıklayan modellerdir. Bu tür modelleri kullanmaya karar veren araştırmacılar, araştırmanın hedeflerini ve alternatif yöntemlerin uygulanabilirliğini göz önünde bulundurarak karar vermektedirler.

İki veya daha fazla değer alan kukla değişkenler bağımlı değişken olarak regresyon modellerinde yer aldığı anda, bağımlı değişkenler tercih veya karar belirtmektedir. Bağımlı değişkenin iki veya daha fazla değer alan tercih modellerinde amaç, seçimin olasılığının belirlenmesidir.⁶³⁰ Tercih modellerinin en basiti olarak adlandırılan Doğrusal Olasılık Modelleri uygulamada bazı varsayımları gerçekleştirme adına sorunlarla karşılaşılabilinen bir model çeşididir. Bu modeller arasında en çok kullanılan probit ve logit model analizi yöntemidir. Doğrusal olasılık modelleri ile ilgili bazı problemler mevcuttur. Hata terimlerindeki normallik varsayımıyla ilgili problem, hata terimleri varyanslarında değişim (Y_{it} = 0 veya 1) karşıl原因amaması (Y tahminin, Y 0-1 dışında kalması), R² nin uygunluğu konusunda şüpheler de vardır.⁶³¹ Doğrusal olasılık modellerinde karşılaşılan problemler ve bu tür modeller için hakkındaki detaylı bilgi için bakınız.⁶³² Doğrusal olasılık

⁶³⁰ John H. Aldric , Forrest D. Nelson, “ Linear Probability, Logit and Probit Models”, **Sage Publications**, U.S.A., 1984, s. 9.

⁶³¹ A. K. Vasisht, “Logit and Probit Analysis”, I.A.S.R.I. Library Avenue, New Delhi, Çevrimiçi, <http://www.iasri.res.in/ebook/EBADAT/6-Other%20Useful%20Techniques/5-Logit%20and%20Probit%20Analysis%20Lecture.pdf>, 01.10.2010

⁶³² Selahattin Güriş, Ebru Çağlayan, **Ekonometri**, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 568, 653

Domar N. Gujarati, **Temel Ekonometri**, Çev.Ümit Şenesen, Gülay G. Şenesen, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.542-546

modellerine oluşan sorunları çözmek üzere Probit modeline alternatif olarak oluşturulan Logit modelleri, uygulamada daha cazip bulunmakta ve sıklıkla kullanılmaktadır.

3.2.1. Logit Model ve Formülasyonu

Logit modelleri, logit regresyona tabi olan ve özellikle ikili bağımlı değişkenler için tasarlanmış doğrusal olmayan fakat uygun dönüşümler ile doğrusallaştırılabilen bir regresyon modelidir. Logit model probit modelle aynı olmasına karşılık, dayandığı birikimli dağılım fonksiyonu itibarı ile ondan ayrılır. Normal birikimli dağılım fonksiyonundan türetilen probit modelin aksine, logit model lojistik birikimli dağılımdan türetilen modellerdir. Literatürde logit model yerine lojistik regresyon modeli ifadesi de kullanılır. Bağımlı değişken 0 ve 1 gibi ikili değerler alıyorsa, bu ikili cevap değerleri ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişki araştırılırken lojistik regresyon kullanılır. Lojistik regresyon daha çok durum kontrollü çalışmalarda kullanılır. Özellikle tahmin edilmek istenen değişken eğer iki durum alıyorsa yani başarılı-başarısız, hasta-sağlıklı, var-yok, makine çalışır-çalışmaz vb. bu durumda lojistik regresyon modelleri kullanılmaktadır. Literatürde bu tür modeller biyoloji, tıp, ekonomi, meteoroloji gibi pek çok alanda kullanılmakta olup, çok sayıda çalışma karşımıza çıkar.⁶³³ Breslay ve Day (1980)⁶³⁴, Abbott (1985)⁶³⁵, Ünsal ve Güler (2005)⁶³⁶, Erdal ve Esengün (2008)⁶³⁷, Aktaş ve Erkuş (2009)⁶³⁸, Ege ve Bayrakdaroğlu (2009)⁶³⁹, Özçomak, Oktay ve Özer⁶⁴⁰ v.b.

John H. Aldric, Forrest D. Nelson, a.g.e, s.12-30

⁶³³ Mehmet Kurban, Yeliz Mert Kantar, Fatih Onur Hocaoglu, “Lojistik Regresyon ve Perspektifler Modelleri Kullanılarak Rüzgar-Güneş Enerji Santral Modelinin Güç Üretim Durumunun Analizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, 11-1, 2007, s.91.

⁶³⁴ N. E. Breslow, N. E. Day, “Statistical Methods in Cancer Research: The Analysis of Case-Control Studies”, **International Agency of Cancer**, Vol 1, No:32, Lyon, 1980.

⁶³⁵ R. D. Abbott, “Logistic Regression In Survival Analysis, **American Journal of Epidemiology**, Vol. 121, s.465-471.

⁶³⁶ Aydın Ünsal, Hüseyin Güler ; “ Türk Bankacılık Sektörünün Lojistik Regresyon ve Diskriminant Analizi ile İncelenmesi”, Çevrimiçi, <http://www.ekonometridernegi.org/bildiriler/o14s2.pdf> , 01.10.2010

⁶³⁷ Gülistan Erdal, Kemal Esengün, “ Tokat İlinde Balık Tüketimini Etkileyen Faktörlerin Logit Model ile Analizi”, **Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 3, 2008, s.203-209.

İleri parametrik olmayan bir istatistik yöntem olan lojistik regresyon analizinde, bağımlı değişken mutlaka sonucu en azikili olan (hisse senedi getirisi pozitif-negatif gibi) değişken olarak kullanılır. Ayrıca zorunlu olmamakla birlikte, modeldeki bağımsız değişkenler genellikle sürekli olurlar. Bu avantajlardan dolayı özellikle gözlemlerin gruplara ayrılmasında ve yeni gözlemlerin uygun gruplara atanmasında sıkça tercih edilen bir yöntem olmaktadır. Lojistik regresyonda, bağımlı değişkenin kategorik olarak ikili, üçlü, çoklu kategorilerde gözlemlendiği durumlarda açıklayıcı değişkenlerle sebep-sonuç ilişkisi belirlenir. Açıklayıcı bağımsız değişkenlere göre bağımlı değişkenin beklenen değerinin olasılık olarak elde edildiği sınıflama ve atama işlemi yapmaya yardımcı olan bir regresyon yöntemidir. Bu yöntemde bağımlı değişken üzerindeki açıklayıcı değişkenlerin etkileri olasılık olarak hesaplanır.⁶⁴¹

Logit modeli;

$$P_i = E(Y = 1 | X_i) = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_0 + \beta_1 X_i)}} \quad (1)$$

şeklindeki lojistik birikimli dağılım fonksiyonundan türetilmektedir. Burada yer alan P_i , bağımsız değişken X_i veri iken i . bireyin belirli bir seçim yapma olasılığını (i. birey için Y 'nin 1 ve 0 alma olasılığı) gösterirken, e bilindiği gibi 2.72 değerini ifade etmektedir.

İki değer alabilen bağımlı değişkenlerin analizinde uygun seçilmiş bir birikimli değişken fonksiyonu kullanılması gerekmektedir. Bilindiği gibi, Logit modeli için

⁶³⁸ Cengiz Aktaş, Orkun Erkuş; “Lojistik Regresyon Analizi ile Eskişehir’in Sis Kestiriminin İncelenmesi”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi**, Yıl:8, Sayı:16, Güz 2009/2, s.47-59

⁶³⁹ İlhan Ege, Ali Bayrakdaroglu; “İMKB Şirketlerinin Hisse Senedi Getiri Başarılarının Lojistik Regresyon tekniği ile Analizi”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 10,2009,s.139-158

⁶⁴⁰ M. Suphi Özçomak, Erkan Oktay, Hüseyin Özer, “Erzurum İlinde Potansiyel Doğal Gaz Talebini Etkileyen Faktörlerin Tespiti”, (Çevrimiçi), <http://www.ekonometridernegi.org/bildiriler/o25s1.pdf>, 02.10.10

⁶⁴¹ İlhan Ege, Ali Bayrakdaroglu; **a.g.e** ,s.146.

lojistik fonksiyon kullanılmaktadır. Birikimli lojistik fonksiyonundan yararlanan logit modelden farklı olarak, normal dağılım eğrisini esas alan ve bu dağılımdan yararlanan Probit modelde iki değer alabilen bağımlı değişken varlığında kullanılabilen modellerden biridir. Logit ve Probit modeller, iki değer alabilen bağımlı değişken ile birçok açıklayıcı değişken arasındaki ihtimal ilişkisini tahmin ederek hangi açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde tahmin edici gücü olduğunu gösterirler.⁶⁴²

Çalışmamızda yer alacak analizlerde Probit model kullanılacağından, bu model ile ilgili ayrıntılı bilgilerle devam edeceğiz.

3.2.2. Probit Model ve Formülasyonu

Rasyonel seçim yaklaşımına göre birimler karşılaştıkları alternatifler arasında kendileri için en çok fayda sağlayacak olanı seçerler. Probit modeli fayda teorisine ve rasyonel seçim yaklaşımına dayanmaktadır.⁶⁴³ Probit model birikimli normal dağılım fonksiyonundan yararlanmakta ve literatürde Normit modeli olarak da adlandırılmaktadır.

x değişkeninin μ ortalamalı ve σ^2 varyanslı normal dağılıma sahip olduğu varsayıldığında, bu değişkene ait birikimli normal dağılım fonksiyonu;

$$F(x) = \int_{-\infty}^x \frac{1}{\sqrt{2\pi\sigma}} e^{-\frac{(x-\mu)^2}{2\sigma^2}} dx$$

⁶⁴² Funda H: Sezgin, Elif Özge Özdamar, “Finansal Krizlerin Öngörülmesinde Probit Model Yaklaşımı ve Türkiye Uygulaması”, Mimar Sinan Üniversitesi İstatistik, (çevrimiçi), bsy.marmara.edu.tr/Konferanslar/2008/27.pdf , 01.06.2010.

⁶⁴³ S. Gürış ve E. Çağlayan, **Temel Ekonometri**, Der Yayınları:İstanbul, 2000, s. 659-662.

olarak ifade edilmektedir. Burada yer alan x_0 x' in belirli bir değeri olarak tanımlanmıştır.

Probit model, y bağımlı değişkenin iki değer aldığı haline getirilmemiş şeklinin yani temel bağımlı değişkenin normal dağıldığını varsayarken, Logit model bu değişkenin lojistik eğriye dayandığını varsaymaktadır. Bu iki modelden Logit modelin dağılımda lojistik birikimli dağılım fonksiyonunun kuyruk bölgeleri Probit modele göre daha geniştir.

Nitel olarak ele aldığımızda bu iki model benzer sonuçlar vermesine rağmen iki modelin tahmin edilen anakütle katsayılarını doğrudan karşılaştırmamız mümkün değildir. Ancak, Anemiya'nın önerdiği bir katsayı ile bu katsayıları karşılaştırılabilmektedir⁶⁴⁴

İki değer alabilen nitel değişkenli nitel tercih modellerinden biri olan Doğrusal Olasılık Modelindeki en belirgin sorun, tahmin edilen olasılık değerlerinin 0-1 aralığının dışına çıkması sorunudur. Bu sorunun giderilmesi adına kullanılan Probit model, olasılıkların 0-1 arasında kalmasını sağlayan ve katsayılar itibariyle doğrusal olmayan bir modeldir. Probit model, genellikle gözlenemeyen bir fayda endeksi ile oluşturulduğundan, fayda endeksi hakkında bilgi verme yükümlülüğünü taşımaktadır. i . bireyin j . alternatiften elde ettiği faydayı temsil eden U_{ij} ' yi şu şekilde göstermemiz mümkündür.

$$U_{ij} = V_{ij} + \varepsilon_{ij} \quad i = 1, 2, \dots, n \quad \text{ve} \quad j = 1, 0$$

Burada yer alan V_{ij} sistematik kısım, katsayılar itibariyle hem alternatiflerin hem de bireylerin doğrusal bir fonksiyonu şeklinde ifade edilmektedir. ε_{ij} ise tesadüfi kısmı belirtmekte ve hata terimini göstermektedir. Bu modelde hata terimi, 0 ortalamalı ve σ_j^2 varyanslı bağımsız normal dağılımlı bir değişkendir.

⁶⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz. Anemiya(1981).

Bu ifadelerden yararlanarak i. bireyin 1. alternatifi seçme olasılığını ele alırsak bu olasılığı aşağıdaki gibi belirtebiliriz.

$$P_i = P(Y_i = 1) = P(U_{i1} \geq U_{i0}) = P(V_{i1} + \varepsilon_{i1} \geq V_{i0} + \varepsilon_{i0}) = P(\varepsilon_{i0} - \varepsilon_{i1} \leq V_{i1} - V_{i0})$$

Bu olasılık ifadesinde yer alan $V_{i1} - V_{i0}$ terimi I_i ile ifade edilmekte ve fayda endeksi olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifade ile alternatif 1'in sistematik kısmı ile alternatif 0'in sistematik kısmı arasındaki fark fayda endeksini vermektedir.

Probit model, P olasılık değerleri ile açıklayıcı değişkenler arası ilişki kurmayı amaçlayan ve Doğrusal Olasılık Modelleri' ne alternatif olarak olasılık değerlerinin 0-1 arasında kalmasını sağlayan bir modeldir.

$$Y_i = 1 \quad \text{ise} \quad P(Y_i = 1) = P$$

$$Y_i = 0 \quad \text{ise} \quad P(Y_i = 0) = 1 - P$$

Bu durumda, çalışmamızın konusu olan kriz olur yada olmaz durumuna göre 0 ve 1 değerlerini alan bağımlı değişkenimize göre bu durumların ortaya çıkma olasılıkları;

$$P(Y_i = 1) = F(x, \beta)$$

$$P(Y_i = 0) = 1 - F(x, \beta)$$

olarak gösterilebilir. Burada amaç, seçilecek bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenimiz olan finansal krizlerin gerçekleşme olasılığı etkilerini tahmin

edilmektedir. Burada yer alan β parametreleri bağımsız değişkenlerdeki değişimin etkisini olasılığa yansıtmaktadır. Bu etki doğrusal regresyon ile gösterilirse;

$$F(x, \beta) = \beta' x$$

Bu durumda,

$E(y) = F(x, \beta)$ eşitliğinden yararlanarak regresyon modelini yazabiliriz.

$$y = E(y) + [y - E(y)] + \varepsilon$$

Doğrusal olasılık modellerinde yaşanan varsayımlardan sapmalar ve bu modellerle yapılan kestirimlerin 0-1 aralığı dışına çıkma olasılığını engellemek adına alternatif dağılımlara dayanan modeller üzerinde durulmaktadır. Bu durumda da, bağımsız değişkenin regresyon doğrusu üzerindeki tüm gerçek değerlerini 0'dan 1'e kadar uzanan bir olasılığa dönüştürmek için gerekli dönüşümler uygulanmaktadır. Bu dönüşümler ise birikimli dağılım fonksiyonunun kullanılması ile sağlanabilmektedir. böylece elde edilecek olasılık dağılımı;

$$\pi_i = F(x, \beta) = F(I_i)$$

F, bir birikimli dağılım fonksiyonu x ise bir rassal değişken vektörüdür. Rasyonel seçim yaklaşımına göre bireyler karşılaştıkları alternatifler arasından en çok fayda

sağlayıcı seçerler. Probit model de Mc Fadden'nin geliştirdiği fayda kuramına dayandığından, modelde fayda endeksi olgusu da yer almaktadır.

Bu gösterimlerin ardından normal birikimli dağılım fonksiyonuna dayanan Probit Olasılık Modeli şu şekilde gösterilebilir.

$$I_i = \beta' x$$

Endeks değerinin kendisi gibi gözlenemeyen ve I_i^* ile ifade edilen bir eşik değerine sahip olduğunu düşündüğümüzde, eğer I_i değeri I_i^* değerini aşarsa olayın meydana geleceği aşmaz ise olayın meydana gelmeyeceği söylenebilir. I_i^* değerinin I_i değerinden küçük ya da I_i 'ye eşit olması normallik varsayımı altında standartlaştırılmış birikimli dağılım fonksiyonlarından hareketle hesaplanmaktadır. Burada I_i gerçekte ölçülmemiş bir endeks olup normal ve sürekli bir tesadüfi değişken olarak adlandırılabilir. Belirtilmelidir ki I_i 'ler için gözlemler mevcut değildir. Ancak, bu endeksin küçük ve büyük değerlerinden bireysel gözlemlerin hangi kategoriye ait oldukları bilinmektedir.

$$\pi_i = F(I_i) = \int_{-\infty}^{I_i} \frac{\exp\left(\frac{-z^2}{2}\right)}{\sqrt{2\pi}} dz$$

Burada yer alan Z değişkeni 0 ortalamalı ve 1 varyanslı standartlaştırılmış normal değişkendir. Olayın meydana gelmesini ölçen I_i endeksi x bağımsız değişkenlerin fonksiyonudur. Bu durumda, endeks değerinin yüksek olması olasılığın fazla olması, endeks değerinin düşük olması olasılığın az olması olarak yorumlanabilmektedir. Bu ilişkilerden yararlanarak olasılık formülleri yazılabilir.

$$I_i = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots + \beta_k x_k$$

$$\begin{cases} Y_i = & 1 \text{ eğer, } I_i \geq I_i^* \\ & 0 \text{ eğer, } I_i < I_i^* \end{cases}$$

I_i ’ nin stokastik değişken olduğu gözönüne alınarak, olayın meydana gelme olasılığı

$$P\left(Y_i = \frac{1}{I_i}\right) = P(I_i \geq I_i^*) \text{ olarak ifade edilmektedir.}$$

Çekilen örnekte, n_1 adet olayın gerçekleşmiş olduğu (n_1 gözlemde krizin olduğu) ve n_1 adet olayın gerçekleşmemiş olduğunu (krizin olmadığını) varsaydığımızda bu duruma ait benzerlik fonksiyonu;

$$LL = P(I_1 \geq I_1^*) . P(I_2 \geq I_2^*) \dots P(I_{n_1} \geq I_{n_1}^*) . P(I_{n_1+1} \geq I_{n_1+1}^*) \dots P(I_{n_1+n_2} < I_{n_1+n_2}^*)$$

olarak yazılabilir. Yukarıda yer alan benzerlik fonksiyonunu $F(I_1)$ ’in birikimli dağılım fonksiyonunu gösterdiğini göz önüne alarak yeniden düzenlediğimizde,

$$LL = F(I_1) . F(I_2) \dots F(I_{n_1}) . [1 - F(I_{n_1+1}) \dots 1 - F(I_{n_1+n_2})]$$

Endeks değerlerinin hesaplanmasında kullanılan regresyon katsayılarının ve bağımsız değişkenlerin bir fonksiyonu olan benzerlik fonksiyonunu, bu katsayıları maksimum yapacak şekilde belirlenmelidir. LL' yi maksimum yapacak katsayı değerlerinin tahmini için de nümerik iterasyon yöntemleri kullanılmaktadır.⁶⁴⁵

Yapılan bu gösterimlerin ardından iki durumlu bir Probit modeli için şu varsayımları belirtmek mümkündür.⁶⁴⁶

- $Y_i \in \{0,1\}$, $i = 1,2,...,N$
- $P(Y_i|x_i) = \Phi(\beta'x)$ (birim normal birikimli dağılım fonksiyonu)
- $Y_1, Y_2, ..., Y_N$ ' ler istatistiksel olarak bağımsızdırlar
- Bütün x_j 'ler arasında tam ya da yaklaşık doğrusal bağımlılık yoktur.

3.2.2.1. Probit Modeli Tahmin Yöntemleri

İki durumlu Probit modelleri Ağırlıklı En Küçük Kareler, En Çok Olabilirlik, Minimum Ki-Kare, İteratif Olarak Ağırlıklandırılmış En Küçük Kareler Teknikleri ile tahmin edilebilmektedir. Çalışmamızda ise En Çok Olabilirlik Tekniği kullanıldığından bu yöntemin detaylı bilgileri ile devam edeceğiz.

En Çok Benzerlik yönteminde ise, anakütle ve bu anakütleden çekilen örnek arasındaki benzerlik ilişkisinden yararlanılarak bu örneğin elde edilme olasılığını maksimum yapan parametre değerleri tahmin edilmektedir.⁶⁴⁷

⁶⁴⁵ Raphael Charles Frank, **Statistics and Econometrics**, Holt, Rinehart and Winston Inc., Austin, Texas,, 1971, s. 345-346

⁶⁴⁶ John .H Aldric, , Forrest D. Nelson., **a.e.**

⁶⁴⁷ Herman J.Bierens, **The Logit Model: Estimation, Testing and Interpretation**, Pennsylvania State University, Department of Economics, 2004.

Benzerlik fonksiyonun genel olarak ifadesini,

$$LL(X_1, X_2, \dots, X_n; Q_1, Q_2, \dots, Q_k) \quad (15)$$

olarak göstermek mümkündür. Gösterimdeki $Q_1, Q_2, \dots, Q_k$, tahmin edilmek istenen modelin parametrelerini belirtmektedir. X 'in normal dağılıma sahip olması durumundaki benzerlik fonksiyonu ise,

$$LL(X_1, X_2, \dots, X_n; \mu, \sigma^2)$$

gösterimiyle ifade edilmektedir. En çok benzerlik yöntemi, benzerlik fonksiyonunun maksimizasyonundan oluşmaktadır. Bu yöntemin uygulanabilmesi için gerekli olan bir durum söz konusudur. Bu da hata terimlerinin dağılımının bilinmesi gerekliliğidir.

En Çok Olabilirlik Yöntemi verilerin sınıflandırılmasını gerektirmemektedir. Bu nedenle örneklem içinde belirgin olasılığa sahip bireysel gözlemlere yer verdiğiinden Probit modelinin parametreleri bu yöntem ile tahmin edilebilmektedir.

Bir olayın gerçekleşme olasılığı $P = (Y_i = 1) = \pi_i$ iken olayın gerçekleşmeme olasılığı $P = (Y_i = 0) = 1 - \pi_i$ olarak ifade edildiğinde Y_i rassal bir değişkendir. Bu değişkene ait olasılık dağılımı aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

$$P = (Y_i | x_i) = \pi_i^{Y_i} (1 - \pi_i)^{1-Y_i}, \quad i = 1, 2, \dots, N$$

Birbirinden bağımsız olan Y_i değerleri için olabilirlik fonksiyonu;

$$L = P(Y_1, \dots, Y_N) = P(Y_1) \dots P(Y_N)$$

Diğer bir gösterimle;

$$L = \pi_i \dots \pi_{n1} (1 - \pi_{n1+1}) \dots (1 - \pi_N)$$

Burada $Y_i = 1$ olduğu duruma ait gözlem sayısı n_1 olarak ifade edilmiştir. Verilen tüm bu gösterimler ile olabirlik fonksiyonu;

$$L = \prod_{i=1}^N \pi_i^{Y_i} (1 - \pi_i)^{1-Y_i}$$

olarak simgelenmektedir.

3.2.2.2. Uyum İyiliği Ölçüsü

Uyum iyiliği ölçüsü, gözlenen veriler ile tahmin edilen modelin doğruluğunu ölçmede kullanılan ve yararlanılan istatistik olarak ifade edilebilir. Tahmin edilen bir örneklem regresyon doğrusu için uyum iyiliği, söz konusu regresyon doğrusunun gerçek gözlem değerlerine ne kadar iyi uyduğunu, onları ne kadar temsil ettiğini belirtmektedir.

Probit model adına literatürde benzerlik fonksiyonuna dayalı ölçütler olan Mc Fadden R^2 , McKelvey ve Zovoina's R^2 gibi bir çok uyum iyiliği ölçüsüne rastlamamız mümkündür. Çalışmamızda Mc Fadden R^2 uyum iyiliği ölçüsü olarak seçilmiştir.

$$R_{MF}^2 = 1 - \left(\frac{\ln LL_1}{\ln LL_0} \right)^{\frac{2}{N}}$$

3.3 PROBİT MODEL UYGULAMA VE BULGULAR

Literatürde probit modelle yapılan çalışmalardan; Frankel ve Rose (1996)⁶⁴⁸, Krueger, Osakwe ve Page (1998)⁶⁴⁹, Esquivel ve Larrain (1998)⁶⁵⁰, Kamin, Schindler ve Samuel (2001)⁶⁵¹, Gökhan Karabulut (2005)⁶⁵², Cevat Gerni, Ö. Selçuk Emsen, ve M. Kemal Değer⁶⁵³ Sezgin ve Özdamar (2008)⁶⁵⁴ sayılabilir.

Frankel ve Rose'un 1996 yılındaki çalışmasında 105 ülkenin verileri kullanılarak para krizlerinin tahmini probit modelle yapılmıştır. Modelde krizin öncü göstergeleri olarak; düşük doğrudan yabancı sermaye, uluslararası rezervlerdeki düşüş, iç kredi genişlemesinin yüksek olması ve aşırı değerlendirilmiş döviz kuru gösterilmiştir. Frankel ve Rose modeli kriz olasılığını tahmin etmede kullanılan probit modellerden öncü olanıdır. Bu modele göre döviz kurunun %25 değer kaybetmesi veya yıllık devalüasyon oranında %10'luk bir artış kriz olarak kabul edilir. Modelde sermaye hareketlerinin; ticari bankalara borç, imtiyazlı borçlar, değişken oranlı dış borçlar, kamu borcu, kısa vadeli borçlar, kalkınma bankaları, kurumsal bankalardan alınan borçlar ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile olan etkileşimi üzerinde durulur. Bu sayılan 7 kalem toplam dış borca ornanır. Dışsal şoklara kırılganlığın tespitinde modelde toplam borcun GSYİH'ya oranı, rezervlerin aylık ithalata oranı, ülkedeki çıktının yüzdesi olarak dış ticaret açığı veya fazlasının ifadesi, aşırı değerlemenin derecesi üzerinde çalışılmıştır. Makro ekonomik değerlerin belirlenmesinde, bütçe fazlası veya açığının GSYİH'ya oranı, yurtiçi kredi büyüme, reel GSYİH büyüme

⁶⁴⁸ J.F. Frankel, K.A. Rose, "Currency Crashes in Emerging Markets: Empirical Indicators", **National Bureau of Economic Research Working Papers**, No:5437,s.1-29

⁶⁴⁹ M. Kruger, P. N. Osakwe, J. Page; "Fundamentals, Contagion and Currency Crises:An Empirical Analysis", **Bank of Canada Working Papers**, No:10, 1998,s.1-36.

⁶⁵⁰ L. Esquivel, B. Larrain ; "Explaining Currency Crises", **Harvard Institute of Development Discussion Papers**, No:666, s.1-38

⁶⁵¹ B. S. Kamin, W. J. Schindler, L. S. Samuel, "The Contribution of Domestic and External Factors to Emerging Market Devaluation Crises: An Early Warning Systems Approach", **Board of Governors of the Federal Reserve System International Finance Discussion Papers**, No:711, s.1-56

⁶⁵² Gökhan Karabulut, "Konjonktürün Dönüm Noktalarının Tahmini için Bir Probit Modeli: Türkiye Örneği", **D.E.Ü.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 20, Sayı 2, Yıl 2005, s.1-9

⁶⁵³ Cevat Gerni, Ö. Selçuk Emsen, M. Kemal Değer, "Erken Uyarı Sistemleri Yoluyla Türkiye'deki Ekonomik Krizlerin Analizi", **İ.Ü.İ.F. Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı 2, 2005, s.40-62.

⁶⁵⁴ Funda Sezgin, Elif Özge Özdamar,a.y.

oranı kullanılmıştır. Kuzey ülkelerinin talebi ve faiz oranları OECD ülkelerinin üretim düzeyinin modele dahil edilmesi için eklenmiştir. Değişkenleri karşılaştırılmasında üç yıllık sabit dönem ön görülmüştür. Modelin sonucunda göre; krizler; rezervlerin az, yurtiçi kredilendirme yüksek, kuzey ülkelerinde faizleirn yüksek, reel döviz kurları aşırı değerlendirildiğinde doğrudan yabancı yatırımların azalması ile ortaya çıkabilmektedir. Keskin resesyon dönemlerinde de krizler belirebilmektedir.⁶⁵⁵

Krueger, Osakwe ve Page modelinde kriz tanımı döviz piyasası üzerindeki baskıya bakılarak nominal döviz kurundaki ortalama değişim yüzdesinin büyüklüğü ve uluslararası rezervlerdeki negatif yönlü değişim olarak yapılmaktadır. Çalışmada kurulan büyüklük endeksine göre, bu endeksten 1.5'lik bir standart sapma kriz olarak tanımlanmıştır. Dış borcun GSYİH'ya oranı, M2'nin rezerve oranı, cari açığın GSYİH'ya oranı, bütçe açık veya fazlasının GSYİH'ya oranı, yurtiçi kredilendirmedeki artış oranı, bankaların özel sektör üzerindeki haklarının GSYİH'ya oranı, tüketici fiyat endeksine göre enflasyon oranı, reel döviz kuru oranı, dış ülkelere faiz oranı bu modelde 19 ülke için kullanılan değişkenlerdir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre; önceki periyottaki reel GSYİH'daki büyüme artışı para krizlerinin ortaya çıkması olasılığını azaltır. Ayrıca rezervleri az olan ülkelerin krize girme olasılığı yüksektir. Krizlerle bölgesel yayılma arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Dış borç yükü ile para krizleir arasında bağlantı bulunamamıştır. Mali ve cari açığın ise belli bir seviye sonrasında krize yol açabileceği bulunmuştur.⁶⁵⁶

Esquivel ve Larrain modelinde, nominal döviz kurundaki keskin değişiklikler kriz olarak verilmiştir. Kriz tanımlanırken devalüasyon oranının o ülkenin standartlarından daha yüksek olması unsuru dışında nominal devalüasyonun satınalma gücünü ve yerli parayı anlamlı biçimde etkilemesi unsuru dikkate alınmıştır. Bu iki unsurun kriz üzerinde etkili olabilmesi için en azından kısa vadede nominal devalüasyonun reel döviz kuru üzerinde etkili olması gereklidir. Kurulan

⁶⁵⁵ J.F. Frankel, K.A. Rose, **a.e.**

⁶⁵⁶ M. Kruger, P. N. Osakwe, J. Page, **a.e.**

model 1975-1996 tarihleri arasında 30 ülkeyi kapsar.¹¹⁷ kriz modelde öngörölmüş ve 60 kriz başarılı olarak öngörölmüştür. Kullanılan göstergeler; senyoraj, reel döviz kuru, Cari açık/GSYİH, M2/uluslar arası rezerv, dış ticaret haddi şokları, kişi başına düşen negatif gelir artışı gölge değişkeni, bölgesel bulaşma gölge değişkenidir. Model sonuçlarında yüksek senyoraj oranı, cari açık, reel döviz kurundaki istikrarsızlıklar, düşük dış rezervin M2'ye oranı, negatif ticaret haddi şokları, kişi başına düşen gelirdeki negatif büyüme ve bulaşıcılık etkisi yapılan örneklemede anlamlı sonuçlar vermiştir.⁶⁵⁷

Kamin, W. J. Schindler, L. S. Samuel, 26 ülkenin verileri ile kurduğı modelde kriz tanımı olarak çöküşler alınmıştır. Reel döviz kuru, M2/uluslararası rezerv, cari açıklar, gelişmiş ülkelerin GSYİH'nın büyümesi, dış ticare hadleri değişkenlerinin bölgesel farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.⁶⁵⁸

Çalışmamızda uygulanacak olan probit modelinin uygulama amacı, veri-yöntem ve gerçekleştirilen uygulamadan elde edilen bulgular bu alt başlıklarda yer almaktadır.

3.3.1 Uygulamanın Amacı

Çalışmamızın amacı şokların gerçekleştiğı dönemlerde ele alınan makro değişkenlerin krizleri açıklayıp açıklanmadığının incelenmesidir. Ayrıca değişkenlere ait marjinal etkiler hesaplanarak krizlerin bu etkilenmenin derecesi de incelenecektir.

3.3.2 Veri ve Yöntem

Çalışmamızda verilerin ulaşılabilirliği göz önüne alındığında 1988:Q1-2009Q4 dönemi uygulama için en uygun dönem olarak seçilmiştir. Bazı değişkenler ait geri taramalarda verilere ulaşılabilmesi ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla değerlerine ait aylık

⁶⁵⁷ Esquivel ve Larrain, **a.e.**

⁶⁵⁸ Kamin, W. J. Schindler, L. S. Samuel, **a.e.**

verilerin bulunmaması üçer aylık olan bu dönem aralığının seçilmesinde etkili rol oynamıştır. Uygulamada kullanılan veriler, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) veri dağıtım sitesi (EVDS)⁶⁵⁹ ve OECD'nin resmi veri dağıtım sitesi olan OECD Statistics⁶⁶⁰ sitesinden elde edilmiştir.

Çalışmamızda, krizlerin incelenmesi adına birçok değişken ile çalışılmaya başlanılmış ancak, çoklu doğrusal bağıllık sorunu nedeniyle bu değişkenler model dışında bırakılmıştır. Uygulamaya dahil olan açıklayıcı değişkenlerimiz; reel döviz kuru endeksi, endüstriyel üretim endeksi, TUFİ, faiz oranları, işsizlik oranları, ithalat, gayri safi milli hasıla ve ithalattır. Gayri safi milli hasıla düzey verileri için gerekli dönüşümler uygulamaya dahil edilmiştir.

Değişkenlerin ve dönemin en uygun durumlarının seçilmesinin ardından; uygulamamızdaki en önemli kısım bağımlı değişkenimizin oluşturulmasıdır. Diğer bir ifade ile, krizlerin başlangıç ve bitiş dönemlerinin belirlenmesidir. Amacımız finansal krizlerini öngörmek olduğundan, para krizi tanımı oldukça önemli bir olgudur. En basit ifade ile para krizini paranın önemli bir miktarda devalüasyonu ya da piyasada değer yitirmesi olarak açıklayabiliriz. Para krizlerinde, ölçüt olarak kurun otoriteler tarafından faiz oranları yükseltilerek ve döviz piyasasına müdahale edilerek şiddetle baskılandığı koşulları göz önüne almamaktadır. Diğer alternatif bir yaklaşım ise döviz kuru değişimlerinin haricinde uluslararası rezerv ve faiz oranlarındaki değişimlerinde dikkate alındığı bir "finansal baskı endeksi" (FBE) oluşturulmasıdır. Bu şekilde hesaplanan endeksin, belirli bir eşik değerini aştığı dönemlerde para krizinin varlığı kabul edilmektedir.

$$\text{FBE} = (\text{TL/\$ Nominal Döviz Kuru \% Değişimi} + \text{TL Faiz Oranı \% Değişimi} - \text{Net Uluslararası Rezervler \% Değişimi})$$

⁶⁵⁹ TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, (Çevrimiçi), <http://evds.tcmb.gov.tr/> , 05.05.2010

⁶⁶⁰ OECD, (Çevrimiçi), <http://stats.oecd.org/index.aspx>, 01.05.2010.

Bu ölçüt için eşik değerinin belirlenmesi ise;

$FBE \geq \mu + 1.5 \sigma \rightarrow$ finansal kriz var $Y=1$

$FBE < \mu + 1.5 \sigma \rightarrow$ finansal kriz yok $Y=0$

Burada yer alan μ yani ortalama varsayım gereği sıfırdır. Bu nedenle eşik değeri standart sapmanın 1.5 katına eşit olarak elde edilmektedir.

Çalışmamızda da bağımlı değişkenimiz bu ölçüt ile oluşturulmuştur. Bağımlı değişkenimiz bu durumda iki değer alan nitel bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bağımlı değişkenin nitel değişken olduğu durumlarda, ekonometrik analizler için lojistik regresyon, probit modeli ve tobit modeli gibi farklı yöntemler kullanılmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, Türkiye adına yapılacak analizde kullanılacak yöntem olarak probit modeli tercih edilmiştir.

Probit model doğrusal olmama özelliğine sahiptir. Bu nedenle, finansal krizlerin tahmininde daha etkin sonuçlar vermektedir. Örneğin eğer bir ülke için döviz rezervlerinin GSMH' ya oranı %10 ise; bu oranın %11'den %9'a inmesi, %9'dan %7'ye inmesinden nispeten daha fazla endişe vericidir. Oysa doğrusal olasılık modellerinde bu orandaki her birimlik azalma aynı etkiye sahiptir.⁶⁶¹ Bu nedenle bu gibi durumlarda Probit Model tercih edilmektedir.

Çalışmamızda verilerin analizinde E-views (3.1 versiyonu) ve Stata (8.0 versiyonu) paket programları kullanılmış ve tahmin sonuçları 0.05 anlamlılık seviyesine göre yorumlanmıştır.

⁶⁶¹ Funda Sezgin, Elif Özge Özdamar, a.g.e ,s.240.

3.3.3 Uygulama ve Bulgular

Uygulamada probit modelin tahmini için öncelikle serilerin durağan hallerine ulaşılması adına ADF (Augmented Dickey Fuller) testlerinden yararlanılmıştır. Değişkenler durağanlık mertebeleri belirlenerek analize dahil edilmiştir.

Seriler:

- X_1 = Döviz kuru
- X_2 = Endüstriyel üretim endeksi
- X_3 = Enflasyon oranı
- X_4 = Faiz oranı
- X_5 = İşsizlik oranı
- X_6 = Gayri Safi Milli Hasıla
- X_7 = İthalat

Vedat Kaya ve Ömer Yılmaz'ın⁶⁶² çalışmasında yer alan finansal baskı endeksi krizlerin belirlenmesinde kullanılmıştır.

$FBE \geq \mu + 1.5 \sigma \rightarrow$ finansal kriz var $Y=1$

$FBE < \mu + 1.5 \sigma \rightarrow$ finansal kriz yok $Y=0$

Eviews programında şok varsa “1” kod, yoksa “0” kod verilerek uygulama gerçekleştirilmiştir. Burada yer alan μ yani ortalama varsayım gereği sıfırdır. Bu nedenle eşik değeri standart sapmanın 1.5 katına eşit olarak elde edilmektedir. Çalışmamızda da bağımlı değişkenimiz bu ölçüt ile oluşturulmuştur. Bağımlı değişkenimiz bu durumda iki değer alan nitel bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bağımlı değişkenin nitel değişken olduğu durumlarda, ekonometrik

⁶⁶² Vedat Kaya, Ömer Yılmaz, a.e.

analizler için lojistik regresyon, probit modeli ve tobit modeli gibi farklı yöntemler kullanılmaktadır. Probit model için verilerin durağan olması gerektiğinden Eviews kullanılarak ADF (Augmented Dickey-Fuller) testi kullanılmıştır. Değişkenlerden level düzeyde durağan olmadıkları tespit edilenler için birinci fark veya ikinci fark alma işlemleri yapılarak serilerin durağanlıkları sağlanmıştır. Durağanlığın sağlandığı şekillerde değişkenler modele dahil edilmiştir. Modelin tahmininde Eviews dışında STATA programı kullanılmış. Özellikle değişkenlerin marjinal etkilerinin hesaplanması STATA 8.0 programı sayesinde gerçekleştirilmiştir.

Tablo (3.14): Probit Model Tahminleri

Probit Tahminleri						
Log likelyhood=-37,900154					Probit >chi2 = 0,0041	
LR chi2 (7) =20,81					Pseudo R2 = 0.2154	
B	Coef.	Std. Err.	z	P>z	%95 coenf. İnterval	
X1	-2,14879	0,8874196	-2,42	0,015	-3,88828	-0,4096593
X2	-11,147810	4,2984300	-2,59	0,010	-19,57258	-2,723042
X3	0,8198637	0,3085903	2,66	0,008	0,2150378	1,42469
X4	0,0057929	0,0058863	0,98	0,325	-0,005744	0,0173298
X5	0,4064413	0,1826174	2,23	0,026	0,0485178	0,7643647
X6	0,3341794	0,1330285	2,51	0,012	0,7344820	0,594911
X7	-7,488247	6,6302160	-1,13	0,259	-20,48323	0,506739
cons.	41,7656300	17,51887	2,38	0,017	7,42928	7,610198

Probit modeli sonuçlarına göre, faiz oranı ve ithalat değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamsız çıktığı görülmektedir. Buna karşılık, enflasyon, döviz kuru, işsizlik oranı, gayri safi milli hasıla ve endüstriyel üretim endeksi değişkenleri anlamlı ve önemli olarak elde edilmiştir. Mc Fadden R² değeri bu gibi modeller de yeterli derece de sonuç vermiştir. Modelin uyum iyiliği LR(p) 0.004 <0.05 den olduğundan modelin anlamlı olduğu anlaşılmıştır. Faiz oranlarının anlamsız çıkmasında en büyük sebep olarak değişkenlerin üçer aylık veri şeklinde almak durumunda kalması

nedeniyledir. Probit model tahmininin ardından STATA programında marjinal etkiler hesaplanmıştır.

Tablo (3.15): Stata Marjinal Etkiler

Probit Tahmini Sonrası MARJİNAL ETKİLER							
y = Pr(B) (tahmin)							
0,21686481							
Değişken	dy/dx	Std. Err.	z	P>z	%95 coenf. İnterval		x
X1	-0,631058	0,2497700	2,53	0,012	-1,12059	0,1415260	0,605205
X2	-3,273621	1,2498900	2,62	0,009	-5,72336	-0,823877	4,3255
X3	0,2407579	0,08801	2,74	0,006	0,0682630	0,41325	1,76368
X4	0,0017011	0,00175	0,97	0,330	-0,001725	0,0051270	56,2025
X5	0,1193539	0,0526	2,27	0,023	0,0162630	0,2224450	8,6869
X6	0,0981338	0,03946	2,49	0,013	0,0208010	0,175466	5,18357
X7	-2,1989680	1,9513300	1,13	0,260	-6,02350	1,625560	0,008353

Elde edilen marjinal etkilere göre; döviz kuru ve endüstriyel üretim endeksinde meydana gelecek 1 birimlik artış şokların sırasıyla %0.63 ve %3.27 azalmasına neden olacaktır. Bu değişkenler arz şoklarını azaltıcı yönde etkilemektedir. Diğer değişkenler ise şokları arttırıcı etki yaratmaktadır. Enflasyon ve faiz oranlarındaki 1 birimlik artış şokları sırasıyla %0.24 ve %0.001 arttırmaktadır. İşsizlik oranı ile ithalat değişkenleri de sırasıyla %0.11 ve %0.09 arttırıcı etki yaratmaktadır.

Ancak çalışmamızda faiz oranları istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Buna neden olarak faiz oranlarının üç aylık çalışmalarda etkisini tam yansıtamamasını göz önüne almamız gerekmektedir. Faiz oranları için yüksek frekanslı seriler ile çalışılması daha gerçekçi sonuçlar verebilmektedir. İthalat da istatistiksel olarak benze şekilde anlamsız çıkmıştır.

Probit modeli sonuçlarına göre, faiz oranı ve ithalat değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamsız çıktığı görülmektedir. Buna karşılık, enflasyon, döviz kuru, işsizlik oranı, gayri safi milli hasıla ve endüstriyel üretim endeksi değişkenleri anlamlı ve önemli olarak elde edilmiştir. Mc Fadden R^2 değeri bu gibi modeller de yeterli derece de sonuç vermiştir. Modelin uyum iyiliği LR(p) 0.01 <0.05 den olduğundan modelin anlamlı olduğu anlaşılmıştır.

Tahmin sonuçlarına göre; enflasyon oranının şokların azalmasında en fazla paya sahip olduğunu şokların artmasında ise faiz oranları ile endüstriyel üretim endeksinin etkili olduğunu söylememiz mümkündür.

SONUÇ

Küreselleşme süreci tüm alanları etkilese de uzmanlık alanımızın penceresinden baktığımızda özellikle finansal kesimdeki etkiler ve sonuçlar bizim dikkatimizi özellikle çekmektedir. Mali piyasalardaki değişimin ekonomik etkisi kendisini hızlı bir şekilde ekonomik aktivitede göstermektedir. Olumlu etkiler dışında olumsuz etkiler de mevcuttur. Sermayenin ülkeler arasında rahat dolaşabilmesi imkanı özellikle faiz oranı yüksek olan gelişmekte olan ülkelere sermaye giriş ve çıkışı arttırmıştır. Sermaye girişleri gelişmekte olan ülkelerin tasarruf açığını kapama imkanına kavuşmalarına olanak sağlayarak büyüme süreçlerini desteklemektedir. Ancak hızlı para çıkışları ülkelerin finansal yapısını birden bozarak onları krizlere maruz bırakmaktadır. Entegrasyon sürecindeki riskler nedeni ile ülkeler krizlere daha açık hale gelmiştir. Finansal küreselleşme ülkelerin birinde beliren bir krizin hızlı bir şekilde diğerine yansımaları sonucunu da beraberinde getirmiştir. En son yaşanan küresel kriz de benzer etkiyi göstererek tüm ülkelere yansımış, bütün ülkelerdeki üretim, yatırım, tüketim düzeyleri düşerek ülkelerin milli gelir seviyeleri düşmüş ve global bir durgunluk süreci yaşanmıştır.

Küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte makro ekonomik anlamda önemli değişimler sonucunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin iktisadi yapıları kimi zaman talep kaynaklı dalgalanmalar nedeniyle kimi zaman da arz kaynaklı dalgalanmalar nedeniyle değişime uğramıştır. 1970'li yıllara kadar daha çok etkili olan talep kaynaklı iktisadi şokların yerini, 1970 sonrası arz şokları almıştır. Üretim için olmazsa olmaz petrol gibi önemli enerji kaynaklarının fiyat yükselişleri üretimde daralmalara yol açmış ve konjonktürel dalgalanmalara yol açmıştır. Bu tarz üretimde temel girdi niteliği taşıyan metallerin spekülasyona maruz kalmaması için tüm işlemlerde şeffaflıklar artırılmalı, tekel yapının oluşması engellenmeli, alternatif enerji kaynakları gibi diğer enerji kaynaklarına yönelik çözümler üretilmeli, devletin ekonomideki varlığı uygun bir optimalde korunmalıdır.

Küresel kriz göstermektedir ki devletin yönetişimi (good governance) lke ekonomileri için büyük önem taşımaktadır. Devlet milli gelirdeki dalgalanmalar sonucunda ortaya çıkan enflasyonist ve deflasyonist durumlarda uyguladığı maliye ve para politikaları ile bu dengesizlikleri hafifleterek istikrara yönelik katkı sağlayabilmektedir. Kamu kesiminin ekonomideki payı ne kadar büyükse özel kesimi gelir değişmelerine bağlı olarak yapacağı tüketim ve yatırım harcamalarındaki dalgalanma o kadar az olur. Kamu harcamalarının stabilizatör etkisi devletin ekonomideki payı ile doğru orantılıdır. Bu yönde bir karar demokratik toplumların vereceği bir tercih sorunudur ve karara bağlıdır. Dolayısı ile devletlerin ülke ekonomileri için iyi bir yönetişim çerçevesinde ne oranda pay sahibi olmaları gerektiği konusu değerlendirilmelidir.

Maliyet artışlarının yarattığı arz şokları ve bunların ülke ekonomilerinde meydana getirdiği makro ekonomik etkilerinin incelendiği alışmamızda Türkiye için oluşturduğumuz probit modeller; faiz oranı ve ithalat değerşkenlerinin istatistiksel olarak anlamsız çıkmış buna karşılık enflasyon, döviz kuru, işsizlik oranı, gayri safi milli hasıla ve endüstriyel üretim endeksi değerşkenleri anlamlı ve önemli olarak elde edilmiştir. Ülkemizde verilerin daha sağlıklı tutulmasının sağlanması halinde, özellikle verilerin aylık frekanslarının tutulmasıyla analistlerin daha iyi model kurmaları ve sağlıklı öngörüler yapmaları daha mümkün hale gelecektir.

Krizlerden korunabilmek için piyasalarda şeffaflıkların arttırılması, uygun muhasebe standartlarının belirlenmesi, yüksek sermaye yeterliliği, bankacılık sisteminde etkin denetim ve gözetim, merkez bankasının yeterli rezerv bulundurması ve uygun makro ekonomik politikların tercih edilmesi gerekir. Ülkemizin krizlere karşı yapması gereken mali yapısını güçlendirmesi, bankacılık sistemini daha güçlendirmesi gibi hususlara gereken hassasiyetin daha çok gösterilmesidir. Krizlere karşı öngörü modellerinin sağlıklı bir şekilde kurularak adeta bir sinyal niteliğinde değerlendirmelerin yapılması da önem arz eder.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Adda, Jacque: **Ekonominin Küreselleşmesi**, Çev. Sevgi İneci, 5.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

Akdiş, Muhammet: **Global Finansal Sistem, Finansal Krizler ve Türkiye**, 1.Baskı, Betaş Yayınları, İşletme Ekonomi Dizisi:108, Yayın No:983, Haziran 2000.

Aldric, John .H; Nelson, Forrest D. : **Linear Probability, Logit and Probit Models**, Sage Publications, Beverly Hills., 1984

Barber, Benjamin R.: **McWorld’e Karşı Cihad: Küreselleşme ve Kabilecilik Dünyayı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor**, Çev.Eser Birey, Cep Kitapları,İstanbul,2003

Barkçin, Savaş Ş.: “Küreselleşme: Söylem ve Gerçek”, **Türkiye’nin Küreselleşmesi: Fırsatlar ve Tehditler**, Ed. by. İbrahim Öztürk, I. Cilt Küreselleşmeye Türkiye’den Bakışlar, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:2008-1, İstanbul, 2008.

Baçoğlu, Ufuk; Ölmezoğulları Nalan ; Parasız, İlker : **İktisatta Devrimler Karşı Devrimler**, AlfaYayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2004.

Beck, Ulrich: **What is Globalization**, Çev.Patrick Camiller, Cambridge UK, Polity Pres, 2000.

Bierens, Herman J.: **The Logit Model: Estimation, Testing and Interpretation**, Pennsylvania State University, Department of Economics, 2004.

Branson, William H. : **Macroeconomic Theory And Policy**, 2.Baskı, New York, Harper and Row Publishers,1979.

Bocutoğlu, Ersan : **Makro İktisat Teoriler ve Politikalar**, Murathan Yayınevi, 5. Baskı, Trabzon, 2009

Burda, Michael; Wyplosz, Charles; **Macroeconomics A European Text**, 4. Baskı, Oxford University Pres, 2005.

Chamberlin, Graeme ; Yueh, Linda : **Macroeconomics**, U.K, Thomson, 2006.

Chang, Ha-Joon: “Kıçing Away The Ladder:The “Real” History of Free Trade”, **Globalization and the Myths of Free Trade**, Ed.by. Anwar Shaikh, Routledge Frontiers of Political Economy Press, USA, 2007.

Chomsky, Naom: **Sömürgecilikten Küreselleşmeye (Heinz Dietrich’in Söyleyişi ile)** Çev. M.Erdem Sakınç, 1.Basım, Ankara, Ütopya Yayın:55, Siyasal Kültür Dizisi, 2001.

Colander, David C: **Macroeconomics**, 3rd Edition, Irwing Mc-Graw-Hill,USA,1198.

Coşkun, Recai: **Küreselleşme Türkiye Eksenli Analizler**, 1. Baskı, İstanbul, Betaş Yayınları, 2002.

Çelik, Abdulhalim: **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Dönüşümü ve Türkiye**, Ankara, Kamu-İş Eğitim Yayınları, 2002.

Dauten, Carl Anto: **Business and Cycles and Forecasting**, 2.Baskı, Cincinnati, South-Western Publishing, 1961.

Ekin, Nusret: **Küreselleşme ve Gümrük Birliği (Çalışma Yaşamında Dönüşüm: Çelişkiler ve Fırsatlar)**, 2.Baskı, İstanbul, 1999, İ.T.O Yayınları, Yayın No:1999-47.

Ellwood, Wayne: **Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu**, Çev.Betül Dilan Genç, 2. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2003.

Ertop, Kıvanç : **Makro İktisat**, İstanbul, M.Ü Nihat Sayar Eğitim Vakfı Yayınları, No:534-767,2006.

Frank, Raphael Charles: **Statistics and Econometrics**, Holt, Rinehart and Winston Inc., Austin, Texas,. 1971.

Friedman, Thomas: **Letux ve Zeytin Ağacı Küreselleşmenin Geleceği**, Çev: Elif Özsayar, 3.Baskı, İstanbul, Boyner Yayınları.

Gordon, Robert J.: **Macroeconomics**, 6. Baskı, Harper Collins College Publishers, 1993.

Giddens, Anthony: **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Çev. Osman Akınhay, Alfa Yayınları, 2000.

Giddens, Anthony: **Sağ ve Solun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği**, Çev. Müge Sözen, Sabir Yücesoy, 1. Basım, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2002.

Grefe, Christiane; Greffrath, Matgias; Schuman, Harald: **Attack Küreselleşmeyi Eleştirenler Ne İstiyorlar?**, Çev. Ülkü Hastürk, Çitlembik Yayınları 25, Küresel Meseleler 3, İstanbul, 2003.

Gujarati, Domar N. : **Temel Ekonometri**, Çev.Ümit Şenesen, Gülay G. Şenesen, Literatür Yayıncılık, İstanbul,1999.

Güniş Selahattin; Çağlayan, Ebru : **Temel Ekonometri**, Der Yayınları, İstanbul, 2000.

Hiç, Mükerrerem: **Gelişme Ekonomisinin Evrimi ve Uygulama**, İstanbul

Hirst, Paul; Thompson, Grahame: **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Çev. Çağla Erdem, Elif Yücel, Dost Kitapevi, 4. Baskı, Ankara, 2007.

Kazgan, Gülten: **Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen**, 3.Baskı, İstanbul, 2002, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 5, Ekonomi:1.

John Maynard Keynes, **Genel Teori İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi**, Çev. Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon Yayınları 44, Siyaset ve Ekonomi 11, 1.Basım, 2008

Kızılçelik, Sezgin: **Zalimler ve Mazlumlar Küreselleşmenin İnsani Olmayan Doğası**, Ankara, Anı Yayınları, 2004.

Kloby, Jerry: **Küreselleşmenin Sefaleti Eşitsizlik Güç ve Kalkınma**, Çev: Orhan Düz, 1.Basım, Güncel Yayıncılık: 221,Şubat 2005.

Korobov, Viladimir: “Models of Global Culture”, **Globalization and Identity Culture Diversity, Religion and Citizenship**, Ed. By.Majid Tehranian, B.Jeannie Lum, Peace and Policy, Volume 10,Transaction Publishers, U.S.A,2006.

Lindsey; Lawrence B.: **Economic Puppetmasters: Lessons from the Halls of Power** , American Enterprise Institute for Public Policy Research , 1999.

Mager, Nathan H.:**The Kontratieff Wawes**, Praeger , New York. 1913.

Mankiw, N. Gregory: **Macro Economics**, 4th Ed, New York, Worth Publisher, 2000.

Mankiw, N. Gregory; Romer, David: **New Keynesian Economics** ,The MIT PRESS, Vol:1, Cambridge, London, 1991.

Moor, Mike: **Sınırların Olmadığı Dünya Özgürlük,Gelişim, Serbest Ticaret ve Küresel Yönetim**, Çeviren Aytül Özer, Yeşim Türkmenoğlu, CSA Yayınları, Güncel Kitaplar Dizisi 2, İstanbul, 2003.

Ohmae, Kenichi: **Görünmeyen Kıta Yeni Ekonominin Dört Stratejik Emri**, Çev.Bariş Gökçer Akbay, İstanbul, Mavi Yapım, 2001.

Özel, Mustafa: “Kapitalizm ve Küresel rekabet”, **Küresel Rekabet**, Çev. Mustafa Özel, Ed.By. Mustafa Özel,2. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık, İktisat ve Toplum Kitaplığı:4, 1998.

Öztürk, İbrahim: “Türkiye’nin Küresel Düzene Etkin Katılımı”,**Türkiye’nin Küreselleşmesi: Fırsatlar ve Tehditler**, Ed. by. İbrahim Öztürk, I. Cilt Küreselleşmeye Türkiye’den Bakışlar, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:2008-1, İstanbul,2008.

Özdemir, Süleyman: **Küreselleşme Sürecinde Refah Devlet**, İstanbul, 2004, İTO Yayınları, No: 2004-69, 2004.

Özkan, Abdullah: **Küreselleşme ve Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye**, 1. Basım, İstanbul, Tasarım Yayınları, 2004.

Parasız, İlker: **İktisadın ABC'si**, Bursa, Ezgi Yayınevi, 2000.

Porter, Michael E. , Millar, Victor E: “How Information Gives You Competitive Advantage”, **On Competition**, Ed.By. Michael E. Porter,USA, HBS Pres, 1998.

Rodrik, Dani: **Küreselleşme Sınırı Aştı Mı?**, Çev.İzzet Akyol-Fatma Ünsal, 1.Basım, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık,1997.

Rosier, Bernard: **İktisadi Kriz Kuramları**,. Çev. Nurhan Yentürk, 1. Basım,İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

Sachs, Jeffrey D. ; Larrain B., Felipe: **Macroeconomics in the Global Economy**, Prentice Hall, New Jersey, 1993.

Samuelson, Paul A. ; Nordhaus, William D. : **Macroeconomics**, Irwing McGraw-Hill, Sith Ed, 1998, U.S.A.

Scarth, William M. : **Macroeconomics: An Introduction to Advanced Method**, Second Ed., Harcourt Brace &Company,Kanada, 1996.

Scholte, Jan Aart: **Globalization A Critical Introduction**, Second Edition, Palgrave Macmillan, 2005.

Seyidoğlu, Halil: Uluslar arası İktisat Teori Politika ve Uygulama, 13. Basım, İstanbul,1999.

Shaikh, Anwar: “Globalization and the Myth of Free Trade”, **Globalization and the Myths of Free Trade**, Ed.by. Anwar Shaikh, Routledge Frontiers of Political Economy Press, USA, 2007.

Snowdon, Brian ; Vane, Howard R. : **Modern Macroeconomics**, Edward Elgard Ltd., UK, 2005.

Soros, George: **Küreselleşme Üzerine**, Çev. Mert Keçik, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekonomi 4, 1. Baskı, İstanbul, 2003.

Steger, Manfred B.: **Küreselleşme**, Çev. Abdullah Ersoy, Ankara, Dost Yayınları, Kültür Kitaplığı:50; Siyasetbilim:3 , 2003.

Stiglitz, Joseph E.: **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı**, Çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, İstanbul, Plan B Yayıncılık, 2002.

Tylecote, Andrew: **The Long Wave in The world Economy: The Present Crisis in Historical Perspective**, Routledge, New York, 1992.

Went, Robert: **Küreselleşme Neoliberal İddialar Radikal Yanıtlar**, Çev. Emrah Dinç, 1. Baskı, İstanbul, Azın Yayıncılık, 2001.

Veblen, Thorstein :**The Theory of The Leisure Class**, Prometheus Books, Great Minds Series, 1998.

Yay, Turan; Yay, Gülsün Gürkan, Yılmaz, Ensar: **Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler**, Yayın No:2001-47, 1.Baskı, İstanbul, İTO Yayınları, 2001.

Yıldırım, Kemal; Karaman, Doğan; Taşdemir, Murat : **Makroekonomi**, 6 Baskı, Seçkin Yayın, Ankara, 2007.

Yıkılmaz, Necla: **Yeni Dünya Düzeni ve Çevre**, SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları No-3, Küreselleşme Dizisi 1, İstanbul, 2003.

MAKALELER

Abbott, R. D.: “Logistic Regression In Survival Analysis, **American Journal of Epidemiology** , Vol. 121.

Abel; Andrew B.: “ Asset Prices Under Habit Formation and Catching up with the Joneses.”, **American Economic Review** , Vol 80, No.2, May 1990.

Abeyasinghe, Tilak; “Estimation of Direct and Indirect Impact of Oil Price On Growth”, **Economics Letters**,73, 2001.

Adams, Samuel: “Globalization and Income Inequality: Implications for Intellectual Property Rights” , **Journal of Policy Modeling**, 30, 2008.

Afşar, Muharrem: “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Bankacılık Sektörü”, (Çevrimiçi) <http://eab.ege.edu.tr/pdf/4/C4-S1-2-%20M9.pdf> ,03.04.09.

Aggarwal, Raj. ; Lucey, Brian M. : “Psychological Barriers in Gold Prices”, **Review of Financial Economics**, Vol.16, 2007.

Aktan, Coşkun Can: “Yoksullukla Mücadele Stratejileri: Globalleşme ve Yoksulluk”, Hak-İş Yayını, 2002, (Çevrimiçi) <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/ikinci-bol/globalles-yoksulluk.pdf>, 24.04.2009.

Aktaş, Cengiz; Erkuş; Orkun: “Lojistik Regresyon Analizi ile Eskişehir’in Sis Kestiriminin İncelenmesi”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi**, Yıl:8, Sayı:16, Güz 2009/2.

Akerlof, George A.; Yellen, Janet L. “Can Small Deviations from Rationality Make Significant Differences to Economic Equilibria?”, **The American Economic Review**, Vol 75, No.4, Sep 1985.

Aldric, John H.; Nelson Forrest D.: “Linear Probability, Logit and Probit Models”, **Sage Publications**, U.S.A., 1984.

Alesina, Alberto: “Politics and Business Cycles in Industrial Democracies”, **Economic Policy**, Vol. 8, 1989.

Allen, Stuart D.: “The Federal Reserve and The Electoral Cycle: A Note”, **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol.18, No.1, 1986.

Amacher Ryan C; Boyes, William J.: “Macroeconomic Policies and Political Incentives in Democratic Governments: A Test of The Political Business Cycle”, **ACES Bulletin**, Vol 21, Issue 1, Spring 1979.

Aras, Osman Nuri: “Finansal Küreselleşmenin Azarbeycan Özelinde Kafkasya ve Orta Asya’ya Etkisi”, (Çevrimiçi) <http://www.osmannuriaras.com/GlobalSon.doc>, 10.04.09.

Asafu-Adjaye, John; “The Relationship Between Energy Consumption, Energy Prices and Economic Growth: Time Series Evidence from Asian Developing Countries”, **Energy Economics**, 22, 2000.

Atılgan, İbrahim: “Türkiye’nin Enerji Potansiyeline Bakış”, **Gazi Ünv. Müh. Mim. Fakülte Dergisi**, C15, No 1, 2000, (Çevrimiçi), http://www.mmf.gazi.edu.tr/journal/2000/31_48.pdf, 2010,

Ayşe Arı, “Dalgalanma Korkusu ve Döviz Kuru Geçiş Etkisi”, **Journal of Yaşar University**, Vol.17, No.5, 2010, s.2836, (Çevrimiçi), http://joy.yasar.edu.tr/makale/no17_vol5/No17Vol5_2_Ari.pdf, 20.08.2010,

Aydemir, Cahit; Kaya, Mehmet: “Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Bahar 2007, C.6, ,s. 263,264 (Çevrimiçi) <http://www.e-sosder.com>, 11.09.2008.

Bagwell, Laurie Simon; Barnheim, B. Douglas: “Veblen Effects in a Theory of Conspicuous Consumption”, **The American Economic Review**, Jun 1996, Vol. 86, No 3.

Balcı, Ali: “Roland Robertson Küreselleşme ve Kültür”, **Bilgi** (12) 2006 /1, (Çevrimiçi), <http://www.uli.sakarya.edu.tr/ali/robertson.pdf> , 15.04.09

Ball, Laurence ; Mankiw, N. Gegory ; Romer, David : “The New Keynesian Economics and The Output-Inflation Trade-off”, **Brookings Papers on Economic Activity**, No 1,1988.

Barsky, Robert B.; Kilian, Lutz: “Oil and The Macroeconomy Since the 1970s”, **Journal of Economic Perspectives**, Vol.18, No.4, Fall 2004.

Basmann, Robert L. ; Molina, David J. ; Slottje, Daniel J. : “A Note on Measuring Veblen’s Theory of Conspicuous Consumption”, **The Review of Economics and Statistics**, Vol.70, 1988.

Başıoğlu, Ufuk: “Finansal Serbestleşme ve Uluslar arası Portföy Yatırımları”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 4, 2000, (çevrimiçi), <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c3s4/makale/c3s4m6.pdf>, 25.05.2009.

Başkan, Emre: “Globalization:Dynamics, Advantages, Disadvantages”, 2003, (Çevrimiçi), <http://www.irarec.org/mk/CurrentWorldPolitics/6.pdf>, 22.05.2009.

Bayraç, H. Naci: “Uluslararası Petrol Piyasasının Ekonomik Analizi”, **Türksam**, (Çevrimiçi) <http://www.turksam.org/tr/a1156.html>, 03.02.2010

Bell, Duncan S.A.: “History and Globalization: Reflections on Temporality”, **International Affairs**, 79, 4, 2003.

Bilgiç, Mete: **GATT Kuruluşları ve Uruguay Roundu Kapsamında Uygulanan Devlet Yardımları ve Sübvansiyonlar**, KOSKEB Yayınları ,Ocak 1999.

Bjornland, Hilde Christian: “The Dynamic Effects Of Aggregate Demand,Supply and Oil Price Shocks-A Comparative Study”, **The Manchasterschool** , Vol 68, No.5, September 2000.

Breslow, N. E.; Day, N. E. :“Statistical Methods in Cancer Research:, The Analysis of Case-Control Studies”, **International Agency of Cancer**, Vol 1,No:32, Lyon,1980.

Brown, Garrett Wallace: “Globalization is What we Make of it: Contemporary Globalization Theory and the Future Construction of Global Interconnection”, **Political Studies Review**, Vol 6, 2008.

Brown, Stephen P.A ; Yücel, Mine K.: “Oil Prices and U.S. Aggregate Economic Activity: A Question of Neutrality”, Federal Reserve Bank of Dallas, **Economic and Finance Review**, 1999.

Brown , Stephen P.A. ; Yücel, Mine K. : “Energy Prices and Aggregate Economic Activity: An interpretative Survey”, **The Quarterly Review of Economics and Finance**”42,2002.

Burbidge, John; Harrison, Alan: “Testing for The Effects Of Oil-Price Rises Using Vector Autoregrassions”, **International Economic Review**, Vol 25 ,No.2, June 1984.

Charoenrook, Anchada ; Thakor, Anjan: “A Theory of Conspicuous Consumption”, The Owen Graduate School of Management, Vanderbilt University, s.3, (Çevrimiçi)
<http://www.owen.vanderbilt.edu/vanderbilt/data/research/1020full.pdf> , 18.03.2010

Carlton, Dennis W. “The Rigidity of Prices”, The American Economic Review, Vol 76, No.4, 1986.

Castro, Vitor; Veiga, Francisco Jose: “Political Business Cycles and Inflation Stabilization”, **Economics Letters**, Vol 83 (1), 2004.

Chappell, D. ; Peel, D.A. : “On the Political Theory of the Business Cycle”, **Economics Letters** 2, No 4, 1979.

Cebeci, Kemal: “Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü”, **Sayıştay Dergisi**, Ekim-Aralık 2008, Sayı No:71, (çevrimiçi), <http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der71m2.pdf>, 21.04.09

Cerny, Philip G.: “Globalization and the Erosion of Democracy”, **European Journal of Political Research**, No: 36,1999.

Chang, Youngho ; Wong, Joon Fong : “Oil Price Fluctuations and Singapore Economy”, **Energy Policy**, No:31.

Cologni, Alessandro; Manera, Matteo: “Oil Prices, Inflation and Interest Rates in a Structural Cointegrated VAR Model For the G-7 Countries”, **Energy Economics**, 30, 2008.

Cunado, Juncal; Gracia, Fernando Perez de: “Do oil Price Shocks Matter? Evidence for some European Countries”, **Energy Economics**, 25, 2003.

Çinko, Levent: “Geleneksel Politik Konjonktür Hareketleri Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt 14, Sayı.1, 2006, (çevrimiçi), [http://avrupa.marmara.edu.tr/web/eci/mjes_pdf/14\(1\)/13%20levent%20cinko.pdf](http://avrupa.marmara.edu.tr/web/eci/mjes_pdf/14(1)/13%20levent%20cinko.pdf), 24/05/07

Danziger, Leif: “Price Adjustments With Stochastic Inflation”, **International Economic Review**, Vol 24, No 3, 1983.

Darby, Michael R.:“The Price of Oil and World Inflation and Recession”, **American Economic Review**, 72.

Doroodian, K. ; Boyd, Roy: “The Linkage Between Oil Price Shocks and Economic Growth with Inflation in the Precence of Technological Advances: a CGE Model”, **Energy Policy**, 31, 2003.

Dreher, A. et.al.: “ Measuring Globalization”, **Springer Science and Business Media**, 2008.

Dutta, Shantanu,et.al.: “Menu Costs, Posted Prices, and Multiproduct Retailers”, **Journal of Money, Credit, and Banking**, Vol 31, N.4, November 1999.

Ege, İlhan; Bayrakdaroğlu, Ali: “İMKB Şirketlerinin Hisse Senedi Getiri Başarılarının Lojistik Regresyon tekniği ile Analizi”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 10, 2009.

Erdal, Gülistan; Esengün, Kemal “ Tokat İlinde Balık Tüketimini Etkileyen Faktörlerin Logit Model ile Analizi”, **Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 3, 2008.

Erdoğan, Seyfettin; Bozkurt, Hilal : “Demokratik Rejimlerde Politik Parasal Konjonktür Hareketleri: Türkiye üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Vol 10, No 2, 2009.

Ergun, Mine: “ Electoral Political-Business Cycles in Emerging Markets: Evidence From Turkey”, **Russian and East European Finance and Trade**, Vol.36 (6), 2000.

Esquivel, L.; Larrain ; B. :“Explaining Currency Crises”, **Harvard Institute of Development Discussion Papers**, No:666.

Frank, Robert H.: “The Demand For Unobservable and Other Nonpositional Goods”, **The American Economic Review**, Vol.75, No 1, March 1985.

Frankel, J. F. ; Rose, K. A.: “Currency Crashes in Emerging Markets: Empirical Indicators”, **National Bureau of Economic Research Working Papers**,No:5437

Felderer, Berndard; Homburg, Stefan: **Makro İktisat ve Yeni Makro İktisat**, Çev. Osman Aydoğuş, N. Oğuzhan Altay, Elif Yayınevi, 1.Baskı ,Ankara, 2010.

Gali, Jordi: “ Keeping Up With The Joneses: Consumption Externalities, Portfolio Choice and Asset Prices”, **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol 26, No 1, 1994.

Gerni, Cevat; Emsen, Ö. Selçuk ; Değer, M. Kemal : “ Erken Uyarı Sistemleri Yoluyla Türkiye’deki Ekonomik Krizlerin Analizi”, **İ.Ü.İ.F. Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı:2, 2005.

Giray, Filiz: “Çok Taraflı Yatırım Antlaşması (MAI) ve Alternatif Öneriler Üzerine Bir Değerlendirme”, (Çevrimiçi), www.mulkiyederigi.org/index.php?option=comdocman&task=docdownload&gid=209&&Itemid=2, 27.04.2009.

Gisser, Micha; Thomas H. Goodwin, “Crude Oil and the Macroeconomy: Test of Some Popular Notions”, **Journal of Money, Credit and Banking** , Vol 18, No 1, February 1986.

Gökdemir, Levent; Ergün, Suzan: “Altın Fiyatlarındaki İstikrarsızlığın Altın Ticareti Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, **Journal of Yaşar University**, Vol 2 , No.5, s.462

Grier, Kevin B.: “ Presidential Elections and Federal Reserve Policy: An Emprical Test”, **Southern Economic Journal**, Vol.54.

Gürak, Hasan: “Küreselleşme Nereye Götürüyor? Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Verimlilik ve Gelir Dağılımı”, **Verimlilik Dergisi**, 2003–2, (Çevrimiçi), http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=409, 10.09.2008.

Güzel, Alper: “Sürdürülebilir Kalkınmada Yerel Yönetimlerin Mali Sorumlulukları”, (Çevrimiçi), http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-10.pdf, 10.04.09

Hamalainen, Paivi: “The Effect of Globalization on Occupational Accidents”, **ScienceDirect Safety Science**, No:47, 2009.

Herrera; Hamilton J, A.: “Oil Shocks and Aggregate Macroeconomic Behavior: The Role of Monetary Policy”, **Journal of Money,Credit and Banking** , Vol36, No.2.

Hyder, Zulfiqar; Shah, Sardar; “Excahnge Rate-Pass-Through to Domestic Prices in Pakistan”,**State Bank of Pakistan Working Papers**, No.5, June 2004, s.4,(Çevrimiçi), <http://129.3.20.41/eps/mac/papers/0510/0510020.pdf>, 21.08.2010

Hamilton, James D. : “Oil and the Macroeconomy Since World War II”, **The Journal of Political Economy**, Vol.91, No:2,1983.

Held, David “v.d”: Global Transformations: Politics, Economics and Culture, UK, **Polity Press**, 2000.

Hibbs, Douglass A.: “Political Parties and Macroeconomic Policies and Outcomes in the United States”, **Politics and Economic Policies**, Vol 76, No.2, 1977.

Hunt, Benjamin; Isard, Peter; Laxton, Douglas: “The Macroeconomic Effects of Higher Oil Prices”, **IMF Working Paper**, January 2001,14.

İnandım, Şeyda “Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği”, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, Kasım 2005,Uzmanlık Yeterlilik Tezi, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/seydainandim.pdf> , 16.04.09.

Jimenez Rebeca-Rodriguez; Sanchez, Marcelo: “Oil Price Shocks and Real GDP Growth: Emprical evidence for some OECD Countries”, **Applied Economics**, 37, 2005

Kamin, B. S. ; Schindler, W. J. ; Samuel, L. S.: “The Contribution of Domestic and External Factors to Emerging Market Devaluation Crises: An Early Warning Systems Approach”, **Board of Governors of the Federal Reserve System International Finance Discussion Papers**, No:711.

Kar, Muhsin; Kara, M Akif: “Türkiye’ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler”, (Çevrimiçi), <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/sermaye%20hareketleri.doc>–, 20.04.09

Karabulut, Gökhan; “Konjonktürün Dönüm Noktalarının Tahmini için Bir Probit Modeli: Türkiye Örneği”, **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 20, Sayı 2, Yıl 2005.

Karaca, Nil: “GATT’dan DTÖ’ne; Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Merkezi”, (Çevrimiçi) <http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/yayinlar/md/md144/gatt.pdf>, 27.04. 2009

Karagöl, Erdal T; Turhan, Aziz: “External Dept, Defence Expenditures and Political Business Cycles in Turkey”, **Defence and Peace Economics**, Vol.19, N.3, 2008.

Kashyap, Anil K: “Sticky Prices: New Evidence From Retail Catalogs”, **The Quarterly Journal of Economics**, Vol.110, 1995.

Keeling, David J.: “Latin American Development and The Globalization Imperative: New Directions,Familiar Crises”, **Journal of Latin American Geography**, 3(1), 2004.

Kerbo, Harold R.; **Poverty, World: Global Inequality and the Modern World System**, United States, McGraw-Hill Higher Education Press, 2006.

Kiely, Ray: “The Changing Face of Anti-Globalization Politics: Two (and a Half) Tales of Globalization and Anti Globalization”, **Globalizations** , Vol 2, No:1, May 2005.

Kibritçioğlu, Aykut; Kibritçioğlu, Bengi: “ **Ham Petrol ve Akaryakıt Ürünü Fiyat Artışlarının Türkiye’deki Enflasyonist Etkiler**”, Hazine Müsteşarlığı Matbaası, Araştırma İnceleme Dizisi No:21, Nisan 1999, (çevrimiçi)
<http://129.3.20.41/eps/mac/papers/0306/0306003.pdf> , 05.02. 2010

Kim, Young Yun; Bhawuk, Dharm P.S: “Globalization and Diversity: Contributions from Intercultural Research”, **International Journal of Intercultural Relations**, 32, 2008.

Kula, Ferit: Uluslar arası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, 2003.

Kurban, Mehmet; Kantar, Yeliz Mert; Hoccoğlu, Fatih Onur: “Lojistik Regresyon ve Perspektifler Modeli Kullanılarak Rüzgar-Güneş Enerji Santral Modelinin Güç Üretim Durumunun Analizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, 11-1, 2007.

Köse, H. Ömer: Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü, **Sayıştay Dergisi**, No: 49 (Nisan -Haziran 3003), (Çevrimiçi),
<http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der49m1.pdf>, 21.04.09.

Kösetorunu, Alev: “Türkiye’de Enerji Sektörünün Geleceği”, (Çevrimiçi), www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/.../6sa7.doc, 23.01.2010

Kruger, M. ; Osakwe, P. N. ; Page, J.: “Fundamentals, Contagion and Currency Crises:An Empirical Analysis”, **Bank of Canada Working Papers**, No:10, 1998.

Kydland, F. E ; Prescott, E. C.: “Time to Build and Aggregate Fluctuations”, **Econometrica**,1982.

Larner, Wendy; Walters, William: “Globalization as Governmentality”, **Alternatives**, 29, 2004.

Lächler, U. : “On Political Business Cycles with Endogenous Election Dates.” **Journal of Public Economics** Vol. 17, No. 1: 1982.

Lach, Saul ; Tsiddon, Daniel: “The Behavior of Prices and Inflation: An Empirical Analysis of Disaggregated Price Data”, **Journal of Political Economy**, Vol 100, No.2, 1992.

Lach, Saul ; Tsiddon, Daniel: “Staggering and Synchronization in Price-Setting: Evidence From Multiproduct Firms”, **The American Economic Review**, Vol .86, N.25, 1996.

Lach, Saul ; Tsiddon, Daniel : “Small Price Changes and Menu Costs”, **Managerial and Decision Economics**, Vol28,N.7, 2007.

Lardic, Sandrine; Mignon, Valerie: “The Impact of Oil Prices on GDP in European Countries: An Emprical Investigation Based on Asymmetric Cointegration”, **Energy Policy**, 34, 2006.

Lardic, Sandrine; Mignon, Valerie: “Oil Prices and Economic Activity: An Asymmetric Cointegration Approach”, **Energy Economics**, 30, 2008.

Leibenstein, Harvey: “Bandwagon, Snob and Veblen Effects in The Theory of Counsumers’ Demand”, **Quarterly Journal of Economics** ,Vol 64, No:2,1950.

Liebermann, Yehoshua; Zilberfard, Ben-Zion: “ Price Adjustment Strategy Under conditions of High Inflation: An Empirical Examination”, **Journal of Economics and Business**, Vol 37, No.3,1985.

Long, J.B. ; Plosser, C.I. : “Real Business Cycles”, **Journal of Political Economy**, 91, 1983.

MacRae, C. Duncan : “A Political Model of the Business Cycle” **Journal of Political Economy**, Vol 85, No.2, 1977.

Mankiw, N. Gregory : “Small Menu Costs and Large Business Cycles: A Macroeconomic Model of Monopoly”, **Quarterly Journal of Economics**, May 1985, Vol 100, N. 2.

Masih, Abdul M.; Masih, Rumi: “On the Temporal Causal Relationship Between Energy Consumption, Real Income, and Prices: Some New Evidence From Asian-Energy Dependent NICs Based on A Multivariate Cointegration/Vector Error-Correction Approach”, **Journal of Policy Modeling**, Vol 19, No 4.

McCann, Philip: “Globalization and Economic Geography: The World is Curved, not Flat”, **Cambridge Journal of Regions**, Economy and Society Advance Access , June 23, 2008.

Meiselman, D.I. : “Is There a Political Monetary Cycle?” **Cato Journal**, Vol 6, No.2, 1986.

Mehrara, Mohsen; Oskoui, Kamran Niki: “The Sources of Macroeconomic Fluctuation in Oil Exporting Countries: A Comparative Study”, **Economic Modelling**, 24, 2007

Michael, Bryane: “Theorising the Politics of Globalisation: A Critique of Held et al.’ ‘Transformationalism’”, **Journal of Economic and Social Research** 4 (2).

Mork, Knut Anton: “Oil and the Macroeconomy When Prices go Up and Down: An Extension of Hamilton’s Result”, **The Journal of Political Economy**, Vol 97, No:3, Jun. 1989

Munck, Ronaldo: “Labour and the Great Globalization Debate”, **Labor History**, Vol 47, No 2, May 2006.

Nordhaus, William D.: “The Political Business Cycle”, **Review of Economic Studies**, Vol.42, 1975.

NG., Yew-Kwas : “Economic Growth and Social Welfare: The Need for a Complete Study of Happiness”, **Kyklos**, Vol 31, 1978, Fask.4.

Oh, Wankeun; Lee, Kihoon “Energy Consumption and Economic Growth in Korea: Testing the Causality Relation”, **Journal of Policy Modeling**, 26, 2004.

Onur, Sara: “Politik Konjonktür Dalgaları ve Türkiye Uygulaması (1950-2000)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F.D.** , Cilt 6, Sayı 2, 2001.

Özçomak, M. Suphi ; Oktay, Erkan; Özer, Hüseyin “Erzurum İlinde Potansiyel Doğal Gaz Talebini Etkileyen Faktörlerin Tespiti”, (Çevrimiçi), <http://www.ekonometridernegi.org/bildiriler/o25s1.pdf>, 02.10.10

Pınar, Ömer; Şimşek, Ergün: “Küreselleşmenin Getirdiği Sorunlar ve Bu Sorunlara Çözüm Önerileri”, **Uludağ Ün. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi**, Cilt 22, S.2, 2003.

Rennen, Ward; Martens, Pim: “The Globalisation Timeline”, **Integrated Assessment**, 2003, Vol 4, No:3.

Resnick, Bruce G.: “The Globalization of World Financial Markets”, **Business Horizons**, November-December 1989.

Rogoff , Kenneth :“Equilibrium Political Budget Cycles”, **American Economic Review**, Vol.80 (1), 1990.

Rose, Shanna: “Do Fiscal Rules Dampen The Political Business Cycle”, **Public Choice**, Vol. 128, 2006.

Rotemberg, Julio J. ; Woodeord, Michael: **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol.28, No.4, November 1996.

Radetzki, Marian: “Seven Thousand Years in the Service of Humanity- The History of Copper, The Red Metal”, **Resources Policy** , Vol. 34, 2009, s.177,

Rotemberg, Julio J. : “Sticky Prices in the United States”, **Journal of Political Economy**, Vol 90, N.6, 1982.

Schuknecht, Ludger: “Fiscal Policy Cycles and Public Expenditure in Developing Countries”, **Public Choice**, Vol.102, 2000.

Sezgin, Funda H: “Finansal Krizlerin Öngörülmesinde Probit Model Yaklaşımı ve Türkiye Uygulaması”, **Mimar Sinan Üniversitesi İstatistik**, (çevrimiçi), bsy.marmara.edu.tr/Konferanslar/2008/27.pdf , 01.06.2010.

Sezgin, Selami: “An Empirical Note On External Debt and Defence Expenditures in Turkey”, **Defence and Peace Economics**, Vol 15(2), 2004.

Shafiee, Shahriar; Topal, Erkan : “An Overview of Global Gold Market and Gold Price Forecasting”, **Resources Policy**, 2010.

Shugart, William F.H.; Tollison, Robert D. : “Legislation and Political Business Cycle”, **Kyklos**, Vol 38, Fasc. 1, 1985.

Schneider, Martin: “The Impact of Oil Price Changes On Growth and Inflation”, **Monetary Policy and The Economy**, Quarter 2,2004, s.30, (Çevrimiçi), http://www.oenb.at/en/img/mop_20042_the_impact_tcm16-19678.pdf , 03.02.2010

Stadler, George W. “Real Business Cycles”, **Journal of Economics Literature**,Vol.32, No:4, Dec 1994.

Stiglitz, Joseph E.: “Globalization and Growth in Emerging Markets and New Economy” **Journal of Policy Modeling**, No:24, 2003.

Stuber, Gerald; “The Changing Effects of Energy-Price Shocks on Economic Activity and Inflation”, **Bank of Canada Review**, Summer 2001, s.3, Çevrimiçi <http://www.arts.ualberta.ca/~econweb/landon/stubere.pdf> , 15.02.2010.

Svedberg, Peter : John E. Tilton, “The Real, Real Price of Nonrenewable Resources:Copper 1980-2000”, **World Development**, Vol 34, No.3, s.501,502,

Tağraf, Hasan: “Küreselleşme Süreci ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi”, **C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 3,Sayı 2, 2002.

Tatom, John A. : “ The Macroeconomic Effects of the Recent Fall in Oil Prices, **Federal Reserve Bank of Louis**, June/July 1987, s.38,39 (Çevrimiçi)
http://research.stlouisfed.org/publications/review/87/06/Macroeconomic_Jun_Jul1987.pdf, 16.02.2010,

Telatar, Funda: “Political Business Cycles in the Parliamentary Systems : Evidence From Turkey”, **Emerging Markets Finance and Trade**, Vol 9, No 4, July-August 2003.

Tollison, Robert D.;Ekelund, Robert B: “Politik Konjonjtür Teorisi” , Çev. Coşkun Can Aktan, **Boston: Little Brown and CO**, 1986.

Türe, İlknur: “Küreselleşme, Kapitalizm ve Ulus Devlet”, (Çevrimiçi)
<http://www.gapmyo.edu.tr/dergi3/2%20kuresellesme.pdf>, 20.04.09.

Türkkan, Erdal :“Döviz Şokları ve Rekabet”, (Çevrimiçi) ,
<http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfahtml&Id=589>, 12.08.2010

Ünsal, Aydın; Güler; Hüseyin: “Türk Bankacılık Sektörünün Lojistik Regresyon ve Diskriminant Analizi ile İncelenmesi”, (Çevrimiçi),
<http://www.ekonometridernegi.org/bildiriler/o14s2.pdf> , 01.10.2010

Vasisht, A. K. : “Logit and Probit Analıysis”, I.A.S.R.I. Library Avenue, New Delhi, (Çevrimiçi),
<http://www.iasri.res.in/ebook/EBADAT/6-Other%20Useful%20Techniques/5-Logit%20and%20Probit%20Analysis%20Lecture.pdf>, 01.10.2010

Wallerstein, Immanuel: “Globalization or the Age of Transition? A- Long term View of the Trajectory of The World System”, (çevrimiçi)
<http://fbc.binghamton.edu/iwtrajws.htm>, 21.05.09

Wilpert, Bernhard: “Impact of Globalization on Human Work”, **Safety Science** , No:47, 2009.

Yamada, Katsunori: “Macroeconomic implications of Conspicuous Consumption. A Sombartian Dynamic Model”, *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol 67, 2008.

Yolga, Candaş: “Kültürün Küreselleşmesi Küreselleşmenin Kültürü”, **Defne Gazetesi**, Yıl:1, Sayı:2, KKTC M.E.B Yayını, Ocak-Şubat 2007, (Çevrimiçi), <http://www.mebnet.net/duyurular/Defne/Defne2/Sayfa3.pdf> , 24.04.2009.

Zhang, Jue-Jun; Wei, Yi-Ming: “The Crude Oil Market and The Gold Market:Eidence for Cointegration, Causility and Price Discovery”, **Resources Policy**, In Press, Corrected Proof, 2010.

E-KİTAP

Gereffi, Gary: “The Global Economy: Organization, Governance,and Development”, *Global Economy*,No:8,(Çevrimiçi)
http://www.cggc.duke.edu/pdfs/Global_Economy_chapter_Handbook_2005.pdf , 01.04.09

DİĞER YAYINLAR

Ankara Sanayi Odası (ASO): “Irak Savaşının Plastik Hammadde Fiyatları Üzerine Etkileri”, **Asomedy**a, Mart 2003, (Çevrimiçi),
<http://www.aso.org.tr/kurumsal/media/kaynak/TUR/asomedy/mart2003/dosyamart2003.html>, 03.02.2010.

BP: “Statical Review of World Energy 2009”, (Çevrimiçi),
www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2009_downloads/statistical_review_of_world_energy_full_report_2009, 26.10.2010.

CMA (Çin Maden Kurumu): (Çevrimiçi),
<http://www.chinamining.org/News/2008-02-29/1204270429d11500.html>,
26.07.2010

DPT: Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye (Değerlendirme Raporu),
T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayını, No: DPT:2374-
ÖİK:439, Ocak 1995,7. Beş Yıllık Kalkınma Planı, (Çevrimiçi)
<http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3338/oik439.pdf> , 20.04.09

DPT: 7. Beş Yıllık Kalkınma Raporu, DPT 2375-ÖİK:440,Kitap 2,OCAK 1995,
(Çevrimiçi)
<http://ekutup.dpt.gov.tr/kuresell/oik440.pdf>, 20.04.09

DPT: “ Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyon Raporu”,
Kitap:2, Ocak 1995,Yayın No: 2375-ÖİK:440,(Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/> ,
20.04.09.

DTM: “Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar, Küreselleşme ve Dünya Ticareti” ,
(Çevrimiçi)
<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/ticaret.doc>,
21.05.2009.

Dünya Bankası: (Çevrimiçi),
<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/>

0,,contentMDK:21148472~menuPK:538204~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:47688300.html, 15.07.2010

Dünya Altın Konseyi (Word Gold Council): (Çevrimiçi),
www.research.gold.org./prices/daily/, 21.07.2010

Dünya Çelik Derneği (WSA): “World Steel In Figures 2010”, (Çevrimiçi),
http://worldsteel.org/pictures/publicationfiles/WSIF2010.pdf , 27.02.2010

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: (Çevrimiçi) ,
http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=elektrik&bn=219&hn=219&nm=384&id=386, 06.09.2010

Hürriyet Gazetesi: (Çevrimiçi), http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/14214716.asp,
28.07.2010

İstanbul Altın Borsası: (Çevrimiçi) , http://www.iab.gov.tr/Veriler/data/aaof.pdf,
22.07.2010

OECD: Growing Unequal?:Income Distribution And Poverty In Oecd Countries,
(Çevrimiçi) http://www.oecd.org/dataoecd/31/29/41521804.pdf , 18.02.09

OECD: (Çevrimiçi), http://stats.oecd.org/index.aspx,, 01.05.2010.

Patrontürk: (Çevrimiçi), http://www.patronturk.com/2010da-demir-fiyatlari-artabilir, 28.07.2010

TCMB: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, (çevrimiçi),
http://evds.tcmb.gov.tr/ , 05.05.2010

Tunç Metal:(Çevrimiçi)

http://www.tuncmetal.com/component/option,com_fusionchart/Itemid,223/lang,en/,
12.07.10

UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı): (Çevrimiçi),

<http://stats.unctad.org/Handbook/TableView/tableView.aspx?ReportId=2056>,
02.07.2010

World Trade Organization: “International Trade Statics 2008”, (Çevrimiçi),

http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/statis_e.htm, 21.05.2009.

World Trade Organization: (Çevrimiçi),

http://www.wto.org/english/rese/statise/its2008_e/ its08_toc_e.htm, 21.05.2009.

Metalurji Mühendisleri Odası: (Çevrimiçi),

http://metalurji.org.tr/arsiv/05_sektorel_rapor/aluminyum_raporu.pdf, 27.07.2010

İPEK CEBECİ

Adnan Kahveci M.Yavuz Sultan Selim B. Kuşdili C. D: 18 Beykent- Büyükçekmece/ İstanbul
Cep Tel: (0533) 611 34 33, e-mail: kepiceb@gmail.com ve ipekdenizcebeci@gmail.com
11 Mart 1979, İstanbul, T.C

AMAÇ: Akademik araştırmalar yapmak, bilgi birikimimi arttırarak kariyer hedefim doğrultusunda ilerlemek.

EĞİTİM:

DERECE	OKUL	BÖLÜM/ALAN	YIL
DOKTORA	İstanbul Üniveristesi	İktisat Anabilim Dalı İktisat Doktora Programı	2006- 2011
YÜKSEK LİSANS	Marmara Üniversitesi	İşletme Anabilim Dalı Yönetim Organizasyon Yüksek Lisans Programı	2004-2005
LİSANS	İstanbul Üniversitesi	İktisat Fakültesi İktisat Bölümü	1997-2002
LİSE	Beyoğlu Anadolu Lisesi	Türkçe-Matematik	1994-1997

HAZIRLADIĞIM PROJELER:

- ❖ Doktora tezim “Küreselleşme Sürecinde Arz Şokları ve Makroekonomik Etkileri”
Doktora Danışmanım Doç.Dr. Hakan Ongan
- ❖ Yüksek lisans proje konum “Dış Kaynaklardan Yararlanma (Outsourcing)”,
Danışmanım ise Prof. Dr. Doğan ARGUN

REFERANS:

Doktora Danışmanım Doç Dr. Hakan Ongan (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr Targan Ünal (İstanbul ve Okan Üniversitesi)
Prof. Dr. Kaya Ardiç (İstanbul Üniversitesi)

İŞ DENEYİMİ:

HSBC BANK Bireysel Bankacılık/ Müşteri Yetkilisi 09.10.2000- 17.10.2003

YABANCI DİL: İngilizce (ileri)

BİLGİSAYAR: Microsoft Office Programları (Excel, Word, PowerPoint)